UNIVERSITATEA „1 DECEMBRIE 1918” ALBA IULIA

FACULTATEA DE TEOLOGIE ORTODOXĂ

ISTORIA BIZANȚULUI

Curs pentru studenţii anului I

secţia Teologie Pastorală

Conf. univ. dr. Marius TELEA

CUVÂNT ÎNAINTE

Întemeiat sub semnul crucii lui Hristos, care i s-a arătat pe cer împăratului Constantin cel Mare, asigurându-l că ***in hoc signo vinces***, şi aşezat la cumpăna lumilor (între proto-Europa civilizaţiei greco-latine şi fabuloasa „*Asie a neamurilor*"), Bizanţul ortodox şi imperial a dăinuit mai bine de 11 veacuri, mărturisind în eternitate gloria auroralã a Răsăritului creştin şi constituind adevărata „*piatră unghiulară*" a întregului „*miracol european*". Constantin Noica ştia bine ce spunea când afirma că Europa, ca entitate spirituală şi culturală, s-a născut la anul 325 cu Sinodul de la Niceea, convocat chiar de către Constantin, împăratul cel „*întocmai cu Apostolii*", a căruia prezenţă în calendarul sfinţeniei creştine rămâne legitimă, dincolo de toate argumentările criticismului istoric al noilor vremuri.

Rolul Imperiului Bizantin în istoria europeană şi a poporului român a fost imens şi acest lucru justifică pe deplin locul pe care îl ocupă Bizantinologia în programa de învăţământ a Facultăţilor de Teologie ortodoxe. De fapt, întreaga istorie a creştinismului, din momentul când a devenit religie liberă, s-a desfăşurat în cadrul acestui Imperiu. Toate disciplinele teologice îşi au începutul şi dezvoltarea în cadrul lui. Studiind **Bizantinologia** vom înţelege, astfel, mai bine cadrul şi modul în care creştinismul s-a dezvoltat, şi-a formulat dogmele şi normele sale de bază, a creat opere de cultură, artă şi arhitectură nemuritoare, a dat viaţă unor forme superioare de trăire spirituală şi s-a impus în viaţa societăţii determinându-i cursul. Bizanţul a fost, aşa cum spunea marele bizantinolog Steven Runciman, „*imperiul lui Dumnezeu pe pământ, o palidă imagine a împărăţiei lui Dumnezeu din cer*".

Foarte mulţi cercetători au considerat că Imperiul Bizantin a fost continuatorul direct al Imperiului Roman, numindu-l chiar la un moment dat (395) Imperiul Roman de Răsărit. Afirmaţia nu este lipsită de temei deoarece împăraţii bizantini au păstrat o lungă perioadă de timp titulatura împăraţilor romani, s-au considerat până la sfârşitul Imperiului urmaşii acestora, revendicând toate teritoriile deţinute de aceştia în trecut.

În Imperiul Bizantin au supravieţuit forme de organizare statală, administrativă ori socială de tradiţie romană. Dreptul şi normele juridice romane au rămas în vigoare multă vreme, cu modificări neesenţiale. Chiar şi limba oficială a Imperiului a fost latina până la începutul secolului al VII-lea.

Caracterul grecesc al lumii bizantine s-a accentuat începând cu secolul al VII-lea, odată cu domnia împăratului Heraclios I, când limba latină a fost înlocuită cu limba greacă. Grecismul a devenit mai pregnant în secolele următoare, când între Apus şi Răsărit au intervenit disensiuni religioase majore (schisme) şi chiar conflicte politice ca în cazul Cruciadelor.

În ceea ce ne priveşte pe noi românii, Bizanţul a avut un rol hotărâtor în continuitatea daco-romană, în creştinarea noastră, în procesul de formare a poporului român şi a limbii române, în organizarea şi viaţa bisericească, în cultură şi artă. În perioada migraţiei popoarelor, Imperiul Bizantin a reprezentat singura formaţiune politică din sud-estul european care a reuşit să se impună în faţa barbarilor, obligându-i pe aceştia să dea libertate de viaţă şi de credinţă autohtonilor daco-romani. Din Bizanţ a fost condusă activitatea misionară de creştinare în părţile noastre. Mai târziu, când s-au constituit statele feudale independente româneşti, în secolul al XIV-lea, întemeierea mitropoliilor şi organizarea bisericească, formele pe care le-a îmbrăcat monahismul, toate s-au făcut în strânsă legătură cu Bizanţul.

Noi, românii cu lamura tradiţiei noastre politice şi spirituale, aparţinem organic marii comunităţi ortodoxe a *Noii Rome*, iar o autentică renaştere naţională, dacă mai este posibilă una în acest târziu de lume, n-ar putea să facă abstracţie de această zestre istorică şi sufletească, păstrată mai ales prin Biserică şi în afara căreia nu putem subzista decât ca o simplă masă de manevră la periferia istoriei.

Autorul

INTRODUCERE. NOŢIUNEA, OBIECTUL, IMPORTANŢA ŞI ACTUALITATEA BIZANTINOLOGIEI

Prezentul curs îşi propune să prezinte problemele de bază ale Bizantinologiei, cu specială privire asupra realităţilor religioase, căci în calitate teologi suntem, în primul rând, interesaţi să cunoaştem care au fost marile frământări în acest domeniu şi ce implicaţii au avut ele asupra vieţii politice, economice şi sociale din Imperiul Bizantin în timpul existenţei sale milenare (324-1453). Vom pătrunde adânc în aspectele de bază ale vieţii bizantine, cu scopul de a sesiza factorii care au favorizat sau determinat chiar progresul spre crearea unui stat puternic bizantin, a civilizaţiei şi spiritualităţii sale superioare, precum şi cauzele decăderii lor. Incursiunea în istoria bizantină ne va fi de folos pentru înţelegerea unor fapte general umane, valabile în toate timpurile. Se va dovedi o dată în plus că ceea ce au spus anticii despre istorie, începând cu Tucidide, şi anume, că ea este un „*folos (câştig) pentru toate timpurile*" (ctÁma —j a„e…), o călăuză în viaţă, este adevărat.

Bizantinologia este o ramură a ştiinţelor istorice (*ştiinţă diacronică* = care priveşte, expune şi tratează fenomenele în mod evolutiv, în timp) care se ocupă cu istoria, evoluţia şi caracteristicile culturii şi civilizaţiei părţii de Răsărit a Imperiului Roman. O componentă importantă a acestei ştiinţe o constituie istoria Bizanţului, care constituie prima parte a prezentului curs. Deşi ne vom referi numai la perioada de existenţă istorică a Imperiului Bizantin, sfera de cuprindere a civilizaţiei şi culturii bizantine, care va face obiectul celei de-a doua părţi a cursului, depăşeşte cu mult cadrul strict temporal dar şi spaţial al acestei perioade. Supravieţuirea civilizaţiei bizantine chiar propriei sale istorii dovedeşte vitalitatea spirituală, inepuizabilitatea resurselor de regenerare şi a concepţiei pe care s-a bazat – credinţa creştină ortodoxă – din a cărei sevă s-a adăpat. Studierea istoriei şi culturii bizantine are, deci, o deosebită importanţă în realizarea unei imagini cât mai veridice asupra sensului

dezvoltării întregului spaţiu sud-est european, mai exact a ţărilor de pe malul Mării Mediterane şi a Mării Negre.

Istoria bizantină a început odată cu crearea noii Rome (330), pe malurile Bosforului, care a decis ca întemeietorul ei, Constantin să-i poarte numele şi a sfârşit prin cucerirea Constantinopolului de către otomani, la 29 mai 1453. Atunci când a pus bazele noii capitale, împăratul s-a gândit la o apropiere de frontierele cele mai ameninţate, Dunăre şi Eufrat, fără a avea în vedere crearea unui nou Imperiu. Din punct de vedere cronologic Bizanţul a succedat Imperiului Roman deschizând o eră nouă. Chiar dacă în structura sa a păstrat o serie de norme ce au susţinut edificiul imperial roman, evoluţia sa ulterioară descoperindu-ne o direcţie diferită. De asemenea, Bizanţul se înscrie pe coordonatele elenismului, orizont cu deschidere amplă spre antichitate, reprezentând o sinteză la alcătuirea căreia au contribuit factori şi valori aparţinând unor culturi diverse.

Noţiunea de *Bizantinologie* este strâns legată de termenii *buzantinÒj* (derivat de la oraşul *Buzantinou*) şi *lÕgia*, însemnând ştiinţa care cercetează realităţile istorice, culturale şi spirituale ale statului care a luat naştere, s-a dezvoltat în partea orientală a fostului Imperiu Roman şi a avut capitala în oraşul grecesc *Byzantion*, devenit apoi *Constantinopol.*

Oraşul *Byzantion* a fost fondat pe malul vestic al Bosforului de metropola grecească Megara, (aşezată între Atena şi Corint, o cetate doriană, care a întemeiat, între alte oraşe şi Callatisul) în jurul anului 660 î. Hr. Numele este tracic şi trebuie pus în legătură cu populaţiile tracice majoritare în aceste locuri. Beneficiind de o aşezare deosebit de favorabilă din punct de vedere geografic şi strategic, oraşul a putut face progrese economice şi politice importante, deoarece domina comerţul dintre Marea Neagră şi Marea Egee, dintre Europa şi Asia Mică şi era uşor de apărat, fiind înconjurat pe trei laturi de ape. Cu toate acestea Bizanţul nu şi-a putut păstra totdeauna independenţa. El a fost cucerit pentru scurtă vreme de perşi la sfârşitul secolului al VI-lea î. Hr., apoi de celţi (în anul 279), trecând apoi o perioadă îndelungată de timp sub dominaţie romană în timpul împăratului Vespasian (69-79). Distrus de Septimius Severus (193-211), în anul 196 d. Hr., pentru că s-a aliat cu

rivalul acestuia Pescennius Niger, refăcut apoi de Caracalla (211-217), oraşul a fost atacat de goţi în timpul lui Claudius Gothicus (268-270).

Adevărata glorie a oraşului începe abia în timpul domniei lui Constantin cel Mare (306-337), care-l transformă în capitală a Imperiului. Bizanţul s-a numit de atunci *Constantinopol* (adică oraşul lui Constantin, ¹ Kwnstant…noupÒlij), sau *Noua Romă* (N˜a (Rèmh() sau *A doua Romă* (¹ deut˜ra (Rèmh). În anul 324 au început lucrările de restructurare şi mărire a vechiului oraş, iar la 11 mai 330 au avut marile serbări de consacrare a lui ca nouă capitală a Imperiului. Din acel moment, până în anul 1453, el a fost centrul politic, cultural, economic şi religios al întregii lumi civilizate.

Unii învăţaţi au subliniat faptul că Imperiul Bizantin a fost continuarea directă a Imperiului Roman, pentru care lucru a şi fost numit de la o anumită vreme (anul 395) *Imperiul Roman de Răsărit*. Acest lucru este adevărat, căci împăraţii bizantini, au păstrat o lungă perioadă de timp, titulatura împăraţilor romani, s-au considerat până la sfârşitul Imperiului urmaşii acestora, revendicând toate teritoriile asupra cărora aceştia domniseră. În Imperiul Bizantin au supravieţuit forme de organizare statală, administrativă ori socială de tradiţie romană. În special *dreptul*, cu normele juridice romane, au rămas multă vreme în vigoare, cu modificări neesenţiale. Chiar limba oficială a Imperiului a fost până la începutul secolul al VII-lea, *latina.* Complexul mare de tradiţii romane moştenite de Bizanţ a făcut pe marele bizantinolog german **Karl Krumbacher** să spună că „*Romanismul constituie unul din elementele de bază ale civilizaţiei bizantine*". De altfel, locuitorii Imperiului Bizantin se numeau pe sine *romei* ((Rwma…oi, (Rwme‹j), iar ţara lor era *Romania* sau *Pământul roman* ((Rwme‹j gÁ). Termenul de *bizantin* în accepţiunea de azi era necunoscut locuitorilor Imperiului. El a început să fie utilizat abia mai târziu, în Evul mediu (în secolul al XVI-lea). Bizantini erau în timpul Imperiului numai locuitorii capitalei, de fapt, denumirea rămasă ca o reminiscenţă a perioadei de dinainte de Constantin cel Mare. Pe de altă parte, alţi învăţaţi luând în considerare faptul că Bizantinologia se ocupă în bună parte cu soarta lumii şi culturii greceşti, că Imperiul Bizantin a cuprins în graniţele sale teritorii de veche tradiţie elenică, cum au fost

Peninsula Balcanică şi Asia Mică, că populaţia şi limba erau în aceste regiuni greceşti, sunt de părere că ea este o ramură a ştiinţei despre elenism.

Caracterul grecesc al lumii bizantine s-a accentuat începând cu secolul al VII-lea (domnia împăratului Heraclios I), când limba latină oficială a fost înlocuită cu greaca. Grecismul a devenit mai pregnant în secolele următoare, când între Apus şi Răsărit au apărut disensiuni religioase majore (iconoclasmul, schismele) şi chiar conflicte politice (cruciadele). Raporturile dintre cele două lumi, de Răsărit şi de Apus, se vor răci şi vom constata că ele vor trăi într-o izolare din ce în ce mai adâncă. Acum vom întâlni pentru bizantini şi termenul de *greci*, (*helleni* sau *helladikoi*), dar izolat, şi fără să-l înlocuiască pe cel de *romei*.

Predominarea tradiţiilor greceşti şi a populaţiei de limbă greacă în Imperiul Bizantin a făcut pe istoricul August Heisenberg să spună că „*Bizanţul este Imperiul Roman devenit creştin, dar de naţionalitate greacă*", iar pe Karl Krumbacher să considere elenismul ca al doilea element fundamental al civilizaţiei bizantine.

Grecii de astăzi consideră istoria Bizanţului, istoria lor naţională.

În concepţia lui K. Krumbacher, a lui A. Heisenberg şi a altor învăţaţi despre Bizanţ se menţionează ca al treilea element constitutiv *creştinismul*. Religia creştină a fost într-adevăr osatura spirituală a Imperiului Bizantin. Întreaga viaţă publică şi particulară a bizantinilor era pătrunsă de învăţătura creştină. Ierarhia, clerul, monahismul se bucurau de o mare cinstire şi au jucat un rol hotărâtor în viaţa spirituală, dar şi politică, socială şi economică a statului. Patriarhul era după împărat, câteodată chiar înaintea lui, cea mai importantă personalitate din Imperiu. Statul şi Biserica, împăratul şi patriarhul trebuiau să colaboreze, să trăiască într-o armonie perfectă (în *symphonia*, termen bizantin consacrat pentru aceste raporturi) spre binele poporului. Literatura bizantină îşi are sursa de inspiraţie în creştinism, la fel majoritatea creaţiilor artistice şi arhitectonice. De aceea, aşa cum am spus, Bizantinologia presupune şi cunoaşterea istoriei creştine pe o perioadă de mai bine de 1.000 de ani, atât cât a durat şi Imperiul Bizantin.

Dar în cadrul realităţilor bizantine un loc destul de important l-au avut şi *influenţele orientale*. Între graniţele Imperiului Bizantin intrau regiuni din Siria,

Armenia, Mesopotamia, Palestina, Egipt, unde existau tradiţii de viaţă deosebite de cele greco-romane. Unele din aceste regiuni au jucat un rol deosebit de important din punct de vedere economic, militar şi politic în viaţa imperiului. Egiptul de exemplu, a fost grânarul Imperiului Bizantin, iar Armenia şi Siria au dat pe cei mai de seamă generali. Contactele cu populaţiile orientale din aceste zone şi cu popoarele rivale, cum au fost perşii, arabii şi turcii, au prilejuit împrumuturi în multe domenii ale vieţii bizantine. De pildă, în îmbrăcămintea şi fastul de la Curtea imperială se găsesc elemente din Orient. Împăratul şi tot ce ţinea de persoana lui erau privite ca lucruri sacre (*hieratism*). Palatul imperial era considerat lucru sacru. Instituţia eunucilor, care a jucat un mare rol în viaţa Curţii imperiale, era de asemenea de origine orientală. La fel, în domeniul juridic, mai ales în dreptul penal, unele pedepse corporale (tăierea nasului, orbirea, tăierea mâinilor, a limbii şi a altor organe, etc.) au fost preluate din Orient. În arhitectură se pare că a pătruns cupola, probabil din Armenia. Şi în alte domenii întâlnim influenţe orientale (de ex. Sfânta Sofia).

Deşi mai slabe, *influenţele occidentale* (turnirurile) n-au lipsit totuşi. Ele au fost mai intense începând cu dinastia Comnenilor, mai ales în timpul domniei lui Manuel I Comnenul (1143-1180). Acest împărat, căsătorit cu o prinţesă occidentală, vroia să refacă vechiul imperiu a lui Constantin cel Mare, a fost supranumit „*cavalerul occidental pe tronul Bizanţului*". Cruciadele, pătrunderea pe piaţa comercială bizantină a veneţienilor şi genovezilor, crearea Imperiului latin de Constantinopol, în anul 1204, şi a altor regate şi principate latine pe teritoriul Bizanţului au favorizat şi ele influenţe occidentale în limbă, literatură, obiceiuri şi viaţa de toate zilele.

A.

B. Importanţa disciplinei şi actualitatea ei

S-a constatat că nu se poate pătrunde în esenţa fenomenului de cultură şi civilizaţie şi nu se poate înţelege acea „*forma mentis*" care caracterizează până în zilele noastre marea comunitate a popoarelor din această zonă, fără a cunoaşte istoria, cultura şi civilizaţia bizantină.

Este o realitate de necontestat că civilizaţia medievală europeană s-a născut în sud-estul continentului şi în Orientul Apropiat, într-un moment în care părţile sale apusene şi centrale erau bântuite de popoarele barbare iar viaţa urbană, creatoare şi purtătoare de cultură era dezorganizată. Slăbirea resurselor materiale şi spirituale ale lumii europene păgâne ca şi răspândirea rapidă a creştinismului au favorizat grăbirea procesului de descompunere a Imperiului Roman. **Fustel de Coulanges** consideră apariţia creştinismului ca semn al sfârşitului antichităţii. Spre deosebire de antichitatea europeană care era preponderent romană şi unde fiecare oraş, fiecare cetate şi fiecare casă îşi avea divinitatea ei, creştinismul a adus o singură divinitate, unind oamenii, schimbându-le şi îmblânzindu-le mentalitatea dar şi pregătindu-i pe oameni pentru realizarea Europei în sensul comuniunii popoarelor ce o locuiau.

Se ştie că naşterea, viaţa, moartea şi învierea Mântuitorului Iisus Hristos ca şi întreaga sa lucrare pământească sunt legate nemijlocit de partea de Răsărit a Imperiului Roman după cum şi marea majoritate a Sfinţilor Părinţi au activat în Răsărit. De fapt întreaga istorie a creştinismului din momentul în care a devenit religie liberă, s-a desfăşurat în cadrul acestui Imperiu. Prin studierea istoriei şi spiritualităţii Bizanţului putem înţelege mai bine cadrul şi modul în care creştinismul s-a dezvoltat şi a formulat dogmele şi normele sale de bază, a creat opere de cultură, artă şi arhitectură, a dat viaţă unor forme superioare de trăire spirituală şi s-a impus în viaţa societăţii determinându-i cursul. Cultura şi civilizaţia elenistică au premers în realizarea unei culturi şi civilizaţii greceşti, reuşind să reunească marea varietate a lumii orientale, pregătind-o şi apropiind-o de civilizaţia creştină.

În ceea ce ne priveşte pe noi românii, Bizanţul a avut un rol hotărâtor în continuitatea daco-romană, în creştinarea noastră, în procesul de formare a popoarelor şi a limbii române, în organizarea şi viaţa bisericească, în cultură şi artă. Rolul Imperiului Bizantin în istoria europeană ca şi a poporului român nu poate fi neglijat chiar dacă mulţi îl trec uneori cu vederea. În perioada migraţiei popoarelor, Imperiul Bizantin a reprezentat singura formaţiune politică din sud-estul european care a reuşit să se impună în faţa barbarilor obligându-i pe aceştia să dea libertate de viaţă şi de credinţă autohtonilor daco-romani. Din Bizanţ a fost apoi condusă

activitatea misionară de creştinare în părţile noastre. Mai târziu, când s-au constituit statele feudale independente româneşti în secolul al XIV-lea, întemeierea Mitropoliilor cu toată organizarea bisericească şi formele pe care le-a îmbrăcat monahismul, toate s-au făcut în strânsă legătură cu Bizanţul.

După cum se ştie, deşi cu intermitenţe, o parte din teritoriile româneşti au stat sub influenţă bizantină, impactul instituţional fiind însă de mai lungă durată, exercitându-se fie direct, fie mijlocit prin intermediul slavilor sudici.

În ultimul timp au fost înregistrate şi împrumuturile lingvistice din epoca bizantină propriu zisă (secolele VII-XV): *cort*, *a agonisi*, *ctitor*, *arvună*, *folos*, *prinos*, *stol, a urgisi*, *egumen*, *arhiereu,* etc., la care se adaugă şi alţi termeni veniţi pe cale indirectă: *dascăl*, *diac*, *hârtie*, *pedeapsă*, *vlăstar*, *psaltire*, *har*, *sihastru*, *schit*, ş.a.

Trebuie subliniat în mod deosebit faptul esenţial că în lumina izvoarelor bizantine s-a discutat problema continuităţii poporului român pe teritoriul pe care îl ocupă astăzi. S-au găsit mărturii care atestă vechimea şi continuitatea strămoşilor noştri, „*descendenţi direcţi şi statornici ai celor mai vechi oameni ai pământului*" (**Alexandru Elian**) în spaţiul carpato-danubiano-pontic. În aceste condiţii, nu este întâmplător faptul că Bizantinologia şi-a recâştigat astăzi locul cuvenit între disciplinele istorice.

În vreme ce, timp de mai bine de o mie de ani, Apusul Europei cunoştea o evoluţie mai lentă, constituindu-se aici destul de încet o cultură şi civilizaţie distinctă, Imperiul Bizantin s-a organizat pe principiul monarhiei absolute cu o administraţie puternic centralizată având la bază cultura greacă şi dreptul roman, pătrunse de elementele civilizaţiei orientale. Această sinteză originală se va răspândi pe o arie foarte largă în Europa sud-estică şi centrală, dând un anumit specific culturii popoarelor din această zonă. În fapt, Bizanţul a fost singurul stat civilizat din Europa Evului Mediu timpuriu, iar vitalitatea orientală dublată de credinţa creştină au asigurat Ortodoxiei un rol hotărâtor în evoluţia istorică a bătrânului continent.

Bizantinologia va trebui să aibă deci în vedere studierea tuturor acestor aspecte, schiţate doar sumar aici. Gama problemelor este deci vastă, iar perioada de timp îndelungată, un mileniu. În acest complex de probleme şi perioadă de timp vom

întâlni lucruri şi persoane înălţătoare, care au contribuit la progresul statului şi al civilizaţiei bizantine. Pe de altă parte, nu vor lipsi nici momentele, când vom constata oameni şi fapte care au frânt sau chiar determinat involuţia puterii bizantine, din punct de vedere politic, economic, cultural şi religios. Toate acestea ne vor oferi imaginea a ceea ce trebuie şi nu trebuie să se întâmple în istorie şi ne vor convinge că un rol important în făurirea civilizaţiei omenirii îl au oamenii de seamă. Când ei sunt aproape de Dumnezeu şi trăiesc după normele Sale, li se asigură progresul, şi când se îndepărtează de el, urmează regresul.

În sfârşit, prin studiul Bizantinologiei, se poate dobândi o înţelegere mai bună şi adecvată a disciplinelor înrudite: *Istoria Bisericii Universale*, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, *Patrologia şi literatura postpatristică*, *Istoria românilor*, *Istoria universală* şi chiar *Dogmatica*. Pe lângă acestea ea se serveşte şi de alte discipline cum ar fi epigrafia, arheologia, numismatica, paleografia, geografia istorică, lingvistica, folclorul, etnologia şi altele.

Reiese din cele de mai sus că Bizantinologia este o ştiinţă vastă, că domeniul ei de cercetare este complex.

I. PERIODIZAREA ISTORIEI ŞI CIVILIZAŢIEI BIZANTINE

1. Periodizarea istoriei Imperiului Roman

În istoria statului roman se disting trei mari epoci:

a. *Epoca regalităţii* (753 î. Hr.-509 î. Hr.) A fost o epocă de trecere de la comuna primitivă la societate împărţită în clase sociale antagoniste, societatea sclavagistă. Populaţia era împărţită în trei triburi mari: unul de origine latină, altul de origine sabină, iar al treilea de origine etruscă. Din contopirea lor s-a format poporul roman (*populus romanus*), condus de un rege (*rex*), un Senat (*senatus*), format din căpeteniile ginţilor şi ale marilor familii şi Adunarea poporului (*comitia*), din care făceau parte numai membrii cu drepturi depline ai triburilor. Pe plan economic, ocupaţiile principale ale locuitorilor erau păstoritul şi agricultura. Cea mai mare parte a terenurilor cultivate era proprietate obştească (*ager publicus*), aflată în folosinţa întregii comunităţi, o serie de mici proprietăţi fiind în proprietate privată. Societatea era împărţită în două mari clase: patricienii, membrii aristocraţiei, şi plebeii, din care făceau parte cei veniţi la Roma din alte părţi ale Italiei precum şi populaţiile din imediata apropiere a Romei, înrudite cu romanii, dar cucerite. Pe lângă acestea s-au mai format: o pătură socială de oameni liberi aservită patricienilor, clienţii şi clasa sclavilor, al căror număr era încă redus.

b. *Epoca republicană* (509 î. Hr. – 27 î. Hr.) se împarte în trei perioade mari:

- Perioada republicii aristocratice (509-300 î. Hr.), caracterizată printr-o luptă îndelungată între patricieni şi plebei, în urmă căreia plebeii au obţinut drepturi egale cu patricienii. În această perioadă s-a format şi consolidat statul roman cu magistraturile lui ordinare şi extraordinare precum şi organele de conducere şi reprezentare ale plebeilor. Această organizare asigura un caracter democratic statului roman. Din contopirea patricienilor cu plebeii bogaţi s-a format o nouă clasă conducătoare, nobilimea sau tagma senatorială. În economie, dezvoltarea agriculturii

a dus la creşterea proprietăţii funciare în dauna domeniului public. Dezvoltarea meşteşugurilor, intensificarea schimburilor comerciale şi apariţia monedei au dus la realizarea unei producţii de mărfuri şi la accentuarea diferenţierilor sociale. Pe plan politic extern, Roma a dus o politică de expansiune teritorială în dauna populaţiilor vecine.

- Perioada marilor cuceriri şi a Republicii democratice (300-133 î. Hr.) Se caracterizează prin cucerirea întregii Italii şi prin războaiele duse împotriva Cartaginei, a statelor elenistice, a Macedoniei şi Siriei în Orient, dar şi împotriva triburilor din nordul Italiei, de pe insule şi din Hispania. Astfel, Roma devine cea mai mare putere din bazinul Mării Mediterane, un vast imperiu. Războaiele au furnizat statului roman prăzi bogate şi un mare număr de prizonieri de război, care au fost transformaţi în sclavi. Producţia bazată pe munca sclavilor a devenit preponderentă, iar folosirea muncii acestora pe scară largă a avut urmări importante în viaţa economică şi socială. În agricultură se folosea aproape exclusiv munca sclavilor, iar meşteşugurile, comerţul şi cămătăria au luat un deosebit avânt. Din cauza ruinării ţăranilor şi a meşteşugarilor s-a format o clasă socială nouă: plebea orăşenească, care ducea o viaţă parazitară. Pe lângă tagma senatorială a apărut clasa socială numită a cavalerilor, care, deşi, la început era lipsită de drepturi politice, cu timpul a devenit o aristocraţie financiară. Datorită războaielor îndelungate, tagma senatorială şi-a revendicat tot mai mult dreptul de a conduce singură, fapt care a afectat tot mai mult instituţiile democratice ale statului.

- Perioada războaielor civile sau sfârşitul Republicii (133-27 î. Hr.) A fost perioada care a scos la iveală toate contradicţiile latente ale societăţii romane, care existau încă din perioada precedentă: contradicţiile între sclavi şi oamenii liberi, între plebei şi patricieni, între tagma senatorială şi cavaleri, între cetăţenii romani şi „*aliaţii*” italici. Aceste contradicţii au avut loc sub mai multe forme: răscoale ale sclavilor (cele două din Sicilia şi cea condusă de Spartacus), mişcarea progresistă a fraţilor Gracchi, cristalizarea a două mari curente politice, optimaţii şi popularii, războaie civile (răscoala „*aliaţilor*” italici, războiul dintre partizanii lui Marius şi cei ai lui Sulla, conjuraţia lui Catilina, etc.). Din mişcarea populară s-a desprins primul

triumvirat, format din Cezar, Pompei şi Crassus, care a dus prin luptele dintre membrii săi la dictatura lui Cezar, iar după asasinarea acestuia la formarea celui de-al doilea triumvirat şi, în cele din urmă, la instaurarea de către împăratul Octavian Augustus a unui nou regim politic, Principatul. Concomitent cu războaiele civile, statul roman şi-a întins stăpânirea asupra unor vaste teritorii din Asia Mică, Siria, Egipt şi Gallia.

c) *Epoca Principatului sau a Imperiului timpuriu* (27 î. Hr. – 476 d. Hr.) Această epocă se împarte în două:

- Perioada Principatului sau a Imperiului timpuriu (27 î. Hr. – 284 d. Hr.), şi
- Perioada Dominatului sau a Imperiului târziu (284-476)

A fost perioada în care puterea centrală exercitată de împărat (*princeps*) s-a întărit considerabil. Sprijinindu-se în special pe armată, principatul era o dictatură militară îmbrăcată în haine civile, dat fiind faptul că împăratul era în acelaşi timp şi comandantul suprem al armatei. Organizarea statului a suferit modificări importante, în sensul că vechile instituţii republicane, fie au fost desfiinţate, cum s-a întâmplat cu „Adunarea poporului", fie că au dobândit un nou conţinut, cum a fost cazul Senatului care a pierdut multe din atribuţiile sale, având mai mult un rol decorativ.

Magistraturile republicane şi-au schimbat conţinutul, iar alături de ele a luat naştere un complicat aparat birocratic imperial. Pe plan economic asistăm la o dezvoltare pe toate planurile, la apariţia unui mare număr de oraşe şi, în consecinţă la urbanizarea vieţii în general, ca urmare a dezvoltării meşteşugurilor şi comerţului.

Această perioadă de înflorire efemeră a durat până în a doua jumătate a secolului al II-lea d. Hr., când Imperiul Roman a intrat într-o profundă criză economică, politică şi socială.

Perioada dominatului s-a caracterizat printr-o transformarea a dictaturii militare într-o dictatură făţişă, într-o putere centrală absolută exercitată de către împărat, care a devenit stăpân (*dominus*) absolut al supuşilor săi, indiferent de situaţia lor socială şi economică. Asistăm acum la ample mişcări sociale şi la intensificarea atacurilor popoarelor barbare.

După un lung şir de războaie şi de dezordini interne, în anul 330, împăratul Constantin cel Mare a mutat capitala Imperiului la Byzantion, oraş care se va numi Noua Romă, iar în cinste a ctitorului său, Constantinopol. În anul 395, după moartea împăratului Teodosie cel Mare, unitatea Imperiului s-a destrămat, rezultând două state: unul în Răsărit, cu capitala la Constantinopol, iar celălalt în Apus, cu capitala la Ravenna şi apoi la Roma. Imperiul Roman de Apus a fost continuu atacat de popoarele migratoare (Roma fiind cucerită de vizigoţi, în 410 şi de vandali, în 455), iar în anul 476 a fost cucerită de herulii lui Odoacru. Acesta a trimis însemnele imperiale la Constantinopol, fapt care a însemnat dispariţia Imperiului Roman de Apus. Tot acum s-a instaurat dominaţia germanică în Italia.

Imperiul Roman de Răsărit – devenit Imperiul Bizantin – a fost şi el supus atacurilor popoarelor migratoare, perşilor, arabilor şi turcilor, pierzând tot mai multe teritorii. El a reuşit să supravieţuiască până în anul 1453, când a fost cucerit de turcii otomani.

C.

2. Periodizarea istoriei şi civilizaţiei bizantine

Nu toţi învăţaţii sunt de acord atunci când încearcă să fixeze diversele etape ale istoriei bizantine. Unii se opresc asupra anumitor date, alţii asupra altora. Deosebirile acestea se datorează faptului că ei acordă unui moment sau altul o pondere deosebită, care ar justifica marcarea unei etape istorice. Pe de altă parte, alţii luând în considerare predominarea în organizarea internă a civilizaţiei şi statului bizantin a elementelor moştenite de la Imperiul Roman, sunt de părere că faza de început a Imperiului Bizantin trebuie considerată ca perioada de sfârşit a fostului Imperiu roman. Dar noi ştim că orice periodizare a istoriei are un caracter relativ, este deci convenţională, dar este totuşi necesară pentru marcarea mai bună a evenimentelor şi pentru ca expunerea să fie mai didactică.

Începutul istoriei bizantine este stabilit diferit de învăţaţi, în funcţie de momentul până la care ei consideră că se poate vorbi încă de Imperiul Roman. Ei s-au oprit la următoarele date:

a) **anul 284**, (**Ernest Stein**) când s-a urcat pe tronul Imperiul Roman împăratul **Diocleţian** (284-305) şi a introdus o serie de reforme militare şi administrative, care vor dura şi sub împăraţii succesori până în secolul al VII-lea. În anul 1925, acesta propunea o împărţire în următoarele trei perioade: *frühbizantinisch* (284-641), *mittelbyzantinisch* (641-1071) şi *spätbyzantinisch* (1071-1453);

b) **anul 324,** (**Dyonisos A. Zakythinos**, **Emilian Popescu**) când s-au pus bazele oraşului Constantinopol sau **330** (**Stelian Brezeanu**) când oraşul a fost inaugurat în chip oficial drept noua capitală a Imperiului;

c) **anul 395**, (**Alexandru Elian, Charles Diehl**, **Louis Bréhier** şi **Petre Ş. Năsturel**) când, după moartea împăratului Teodosie I, Imperiul Roman a fost împărţit celor doi fii ai săi (*partitio Imperii romani*): cel de Apus („*pars Occidentalis*" - Honorius) şi cel de Răsărit („*pars Orientalis*" - Arcadius). Totuşi divizarea Imperiului unic a avut o mai mică importanţă decât hotărârea împăratului Constantin cel Mare de a întemeia oraşul care i-a purtat numele şi care va fi capitala noului Imperiu. În fapt, statul roman era deja divizat de pe timpul domniei lui Diocleţian.

d) **anul 476**, când Roma a căzut sub loviturile herulilor lui Odoacru şi ultimul împărat roman Romulus Augustulus (475-476) a fost alungat de pe tron;

e) **anul 527**, (**Nicolae Iorga**) începutul domniei împăratului **Iustinian I (527-565)**, care marchează o etapă nouă pe plan militar, politic, cultural şi artistic, deci o schimbare în civilizaţia bizantină. Marele istoric român vedea periodizarea istoriei bizantine astfel: între anii 527-641 (*perioada Imperiului ecumenic*); între anii 641-1081 (*perioada Imperiului mijlociu de civilizaţie elenică*), iar între anii 1081-1453 (*perioada de penetraţie latină*).

f) **anul 632,** (**Georges Ostrogorsky**) în timpul domniei împăratului **Heraclios I (610-641)** – „*împăratul Evului Mediu bizantin*" şi, totodată, primul care a purtat numele de „*basileu*", când încep cuceririle arabe în Orient, cu consecinţe economice şi politice nefaste pentru Imperiul Bizantin;

g) **prima jumătate a secolului al VIII-lea mai precis anul 717**, când a urcat pe tronul imperial **Leon al III-lea (Isaurul)**. El este iniţiatorul iconoclasmului,

reorganizatorul imperiului după criza anterioară şi tot în vremea sa grecismul (populaţia şi cultura greacă) se identifică cu Imperiul Bizantin (**George Finlay**). Tot domnia lui Leon al III-lea ar fi momentul când autoritatea împăratului bizantin ar fi fost limitată în provincii. Alţi istorici consideră că prima jumătate a secolului al VII-lea, când Imperiul a traversat o puternică criză politică, economică şi culturală, reprezintă, de fapt, începutul adevărat al istoriei bizantine.

Istoricul englez **Arnold Toynbee** este de părere că Imperiul Roman de Răsărit îşi are sfârşitul după domnia istovitoare a împăratului Iustinian I (527- 565). Etapa următoare, până la începutul secolului al VII-lea, ar reprezenta o perioadă de trecere, spre prima jumătate a secolului al VIII-lea, când Leon Isaurul reuşeşte să refacă Imperiul şi să înfăptuiască o operă asemănătoare cu cea realizată de Carol cel Mare (rege al francezilor 768-800, împărat roman de apus 800-814).

Profesorul **Emilian Popescu** consideră că o primă etapă în istoria bizantină, durează de la anul 324 până în anul 632. Ea poate fi numită *etapa romană târzie*, din cauza predominării elementelor romanismului sau *etapa proto-bizantină* (*bizantină timpurie*). Data limită a acestei perioade a fost stabilită în legătură cu începutul cuceririlor arabe în Orient, când o bună parte din teritoriile bizantine intră sub dominaţiile străine. Consecinţele negative pe plan politic sau economic vor fi majore, deoarece în teritoriile cucerite se va instaura autoritatea arabă care va face imposibilă perceperea de către Bizanţ a impozitelor, aducerea de grâne şi metale rare.

Pe plan literar în această perioadă încetează scrierile care aveau un pronunţat caracter arhaizant, apropiat de genul clasic. Ultimii reprezentanţi ai genului vechi vor fi Agathias, Pavel Silenţiarul, Procopius din Cezareea şi Teofilact Simocatta.

Pe plan lingvistic latina este înlocuită ca limbă oficială de greacă.

Evul Mediu bizantin, cuprinde etapa dintre anii 632-1204, cu două perioade:

a) *perioada medievală bizantină timpurie* (632-1025);

b) *perioada medievală bizantină târzie* (1025-1204).

Anul 1204 reprezintă momentul când Imperiul Bizantin este destrămat ca urmare a cruciadei a IV-a şi se formează, pe o bună parte a teritoriului său, Imperiul

latin de Constantinopol, şi alte regate şi principate occidentale. Imperiul latin de Constantinopol a durat 57 ani, până în anul 1261, când bizantinii au reuşit să cucerească Constantinopolul şi au reuşit să refacă vechea stare de lucruri. Anul 1204 mai reprezintă şi momentul când Imperiul Bizantin izgonit de la Constantinopol şi de pe o bună parte a Peninsulei Balcanice şi a Asiei Mici se va organiza în trei centre: *Niceea*, sub conducerea împăraţilor din familia Lascarizilor, *Trapezunt*, condus de Marii Comneni şi *Arta*, în Epir sub dinastia Angelilor.

Etapa târzie bizantină (1204-1453) este plină de dificultăţi politice, economice şi sociale, interne şi externe, şi ea culminează cu ziua de 29 mai 1453 când Constantinopolul a căzut definitiv sub turcii conduşi de Mahomed al II-lea, supranumit din această cauză, Cuceritorul. Ziua de 29 mai 1453 este considerată limita de sfârşit a istoriei bizantine fiindcă atunci a luat sfârşit statul bizantin fondat de Constantin cel Mare. Bizanţul n-a dispărut însă total, ci a continuat prin ceea ce el a creat pe tărâm cultural, spiritual şi artistic. Nicolae Iorga este cel care a lansat formula *Bizanţ după Bizanţ*, înţeleasă în sensul continuării civilizaţiei bizantine şi după căderea Constantinopolului sub turci, atât pe teritoriul fostului Imperiu bizantin, cât mai ales în teritoriile libere neocupate de aceştia, cum au fost Ţările române, Rusia şi Italia.

Chiar şi în ceea ce priveşte sfârşitul Imperiului trebuie făcute câteva precizări. Despotatul Moreei cu capitala la Mistra a rezistat ofensivei otomane până în anul 1460. La fel, un mic stat bizantin concentrat în jurul portului Trapezunt (Trebizonda) a continuat să existe până în anul următor, 1461. Desigur, ele nu mai reprezentau atunci ideea de Imperiu bizantin, dar constituiau ultimele bastioane ale civilizaţiei greceşti.

II. NOŢIUNILE DE *Bizanţ*, *bizantin*, *bizantini*. MARILE PERIOADE ALE ISTORIEI BIZANTINE. ETAPELE ISTORIEI RAPORTURILOR ROMÂNO-BIZANTINE

În general pentru studiul istoriei şi spiritualităţii Bizanţului folosim trei termeni: primul este cel de *Bizantinologie*, care vine din cel francez (Byzantinologie), apoi sinonimul său *Bizantinistică*, care derivă din corespondentul german (Byzantinistik). Ambii termeni desemnează ceea ce numim ştiinţa despre Imperiul Bizantin, adică istoria, cultura şi spiritualitatea Bizanţului.

Imperiul Bizantin sau Bizanţul a reprezentat continuarea directă şi transformarea treptată, în condiţii noi, a părţii răsăritene a Imperiului Roman. Această evoluţie a fost posibilă ca urmare a decalajului intervenit între cele două părţi ale Imperiului, consecinţă a crizei declanşată în secolul al III-lea d. Hr. şi a atacurilor popoarelor barbare. Căderea Imperiului Roman de Apus (476) şi continuarea lui în Răsărit, mutarea noii capitale la Constantinopol (330) şi victoria creştinismului asupra politeismului păgân au marcat începutul istoriei bizantine.

Bizanţul, *de facto*, era Imperiul Roman de Răsărit, încreştinat şi în strânsă legătură cu Orientul. În acest sens, istoricul german August Heisenberg spunea că: „*Bizanţul este Imperiul Roman devenit creştin, dar de naţionalitate greacă*”.

Termenii amintiţi în titlul prelegerii sunt de origine modernă, datând din secolul al XVII-lea, fiind creaţia oamenilor de cultură din epoca Renaşterii şi a curentului umanist. Primul termen care trebuie clarificat este cel de *Bizanţ* cu derivatul său atributiv *bizantin*. Denumirea de *Bizanţ* (fr. *Byzance,* germ. *Byzanz*, engl. *Byzantium*) este o formă cultă utilizată în Occident pentru a desemna realitatea statală ce constituia Imperiul Roman de Răsărit. La început el desemna vechiul oraş-stat grec *Byzantion* (formă grecizată a numelui regelui trac BÚzaj, conducătorul expediţiei din anii 658-657 î. Hr. care a pus bazele coloniei), fondat de coloniştii

greci din Megara pe malul european al Bosforului (azi oraşul Istanbul, în Turcia). Cucerit de perşi, în secolul al VI-lea, a fost refăcut, iar în anul 196 î. Hr., pe fondul luptei pentru putere dintre Septimius Severus şi Pescennius Niger, a fost din nou distrus din temelii. A fost reconstruit de împăratul Caracalla, dar cel care i-a redat adevărata strălucire a fost împăratul Constantin cel Mare, care l-a ridicat la rangul de capitală a Imperiului Roman de Răsărit, la 11 mai 330, în urma unui amplu proces de reconstrucţie. Din acest moment, a fost cunoscut sub numele de *Noua Romă* sau, mai ales, de *Constantinopol* (oraşul lui Constantin). Sub aceste nume a fost cunoscută capitala statului bizantin până în momentul căderii ei sub turci. În timp, pentru a denumi capitala statului, s-a folosit şi termenul de *Bizanţ*, dar acest lucru a fost oarecum forţat, deoarece nici locuitorii capitalei şi nici statele cu care Imperiul Roman de Răsărit a avut relaţii diplomatice şi culturale, nu l-au numit decât *Constantinopol*. Deşi termenul de *Bizanţ* s-a extins şi asupra capitalei trebuie înţeles faptul că este vorba despre atribuirea (translare) a unui nume de creaţie recentă asupra unei realităţi istorice îndepărtate. În epoca respectivă, *bizantin*/ *bizantini*, în adevăratul sens al cuvântului, au fost doar locuitorii fostei cetăţi greceşti Byzantion.

Aplicat, ca denumire, creaţiei statale care avea să devină Imperiul Roman de Răsărit, termenii de *Bizanţ* şi *bizantin* sunt, de asemenea, forţaţi. Titulatura oficială a statului bizantin, până la căderea sa în secolul al XV-lea, a fost de *Imperiul Romanilor* (» basile…a tèn (R(wma…wn), *Romania* ((Rwman…a) sau *Pământul roman* ((Rwma‹j gÁ). Ar fi o greşeală să se creadă că locuitorii Imperiului Roman de Răsărit se considerau un popor nou apărut în istorie. Dimpotrivă, ei se considerau pe mai departe supuşi ai Imperiului Roman unic, care îşi continua existenţa chiar dacă a fost nevoit să se despartă în două, iar, după un timp, partea apuseană a dispărut sub loviturile barbarilor.

Locuitorii îşi spuneau *romani* ((Rwma…oi), când îşi desemnau calitatea de cetăţeni, adică de membri cu drepturi depline ai statului şi *romei* ((Rwme‹j), ca locuitori vorbitori de limbă greacă. De asemenea, suveranul lor se autointitula *împărat al romanilor*. Deşi majoritatea locuitorilor Imperiului vorbeau limba greacă, numele de *greci* nu era nici el folosit în Bizanţ, având un înţeles peiorativ, la fel nici

termenii de *elen* şi *elenism,* deoarece erau asimilaţi cu cei de *păgân* şi *păgânism,* cu referire la adepţii filosofiei antice sau ai diferitelor doctrine mistice ale elenismului. Mai mult împăraţii bizantini au respins cu dispreţ titulatura de *împărat la grecilor* pe care occidentalii au încercat să le-o atribuie în secolele IX-X.

Termenul de *Romania* ((Rwman…a) este de origine populară, apărut în secolul al IV-lea la populaţia latinofonă din bazinul Mării Mediterane şi împrumutat de scriitorii bizantini. El era în opoziţie cu *Barbaria* (B£rbaria), care desemna teritoriile locuite de barbari, populaţii străine, de origine neromană. Iniţial *Romania* desemna Imperiul Roman unic, apoi Imperiul Bizantin, iar între anii 1204-1261 Imperiul latin de Constantinopol. Termenul pune în evidenţă ataşamentul bizantinilor faţă de stat, dar mai ales conştiinţa solidarităţii lor în faţa lumii barbare.

Termenul de *Romania* a intrat şi în uzul străinilor, spre exemplu la arabi şi turci, ca *Rum* (ţara Romei), iar locuitorii ei erau cunoscuţi sub numele de *rumi*. De aici şi forma de *Râm*, folosită de cronicarii din secolul al XVII-lea. În secolul al XI-lea, după ce s-au stabilit în Asia Mică, turcii au constituit prima lor formaţiune statală, *sultanatul de Rum*, iar începând cu secolul al XIV-lea, zona din nordul Constantinopolului s-a numit *Rumelia* (Rumeli) adică *ţara romanilor* sau *ţara grecilor*. De menţionat, de asemenea, că termenul de *Romania* nu are nici o legătură cu numele actual al ţării noastre, România (Rouman…a), cuvânt care desemnează Principatele (Ţările) române.

În ceea ce priveşte pe barbari şi teritoriul ocupat de aceştia, cunoscut sub numele de *Barbaria* (B£rbaria), trebuie spus că bizantinii i-au perceput mereu ca pe o realitate istorică concretă. Pe baza tradiţiei politice greco-romane, bizantinii i-au considerat pe cei din afara graniţelor statului drept nişte barbari. În raport cu barbarii, bizantinii se considerau o monarhie (comunitatea cetăţenilor Imperiului) având în frunte pe împăratul din Constantinopol, în timp ce barbarii aveau o organizare statală inferioară sau chiar deloc. Dacă populaţia imperială forma o comunitate politică, juridică, culturală şi religioasă, barbarii aveau un fel de organizare inferioară (poliarhie), erau un fel de etnie, constituită din triburi şi uniuni de triburi, ducând o viaţă nomadă şi care-şi asigurau existenţa prin jafuri şi războaie.

Din raţiuni didactice vom împărţi evoluţia istorică a Bizanţul în trei mari perioade:

a) ***Perioada Imperiului Romano-Bizantin (330-610)***

Trăsătura esenţială a acestei perioade a fost faptul că civilizaţia şi cultura Imperiului erau preponderent latine. Este vorba despre aşa numita *diglosie* greco-latină, caracterizată prin faptul că latina era limba oficială a statului, a administraţiei şi a armatei, în timp ce greaca era limba culturii. Se consideră că a fost o perioadă de tranziţie, partea răsăriteană a Imperiului Roman rămânând încă strâns legată de întregul din care s-a desprins. Tot acum se pun bazele împărţirii Imperiului unic (*partitio Imperii Romani*) fapt care se va realiza în anul 395, când odată cu moartea împăratului **Teodosie I**, statul roman se va separa în partea de Răsărit (*pars Orientalis*) sub conducerea lui **Arcadius** (395-408) şi partea de Apus (*pars Occidentalis*) sub conducerea lui **Honorius** (395-423).

În anul 330, Constantin cel Mare a inaugurat noua capitală a Imperiului, mutată pe malurile Bosforului, un oraş nou, căruia în cinstea împăratului fondator, i s-a spus *Constantinopol* (Kwnstant…noupÒlij = oraşul lui Constantin), dar al cărui nume oficial era *Noua Romă* (N˜a (Rèmh). Alegerea locului a fost deosebit de inspirată, însuşi împăratul Constantin cel Mare trasând conturul viitoarei capitale. Prin poziţia sa geografică, situată în centrul Imperiului Roman, noua capitală prezenta cele mai mari avantaje economice şi strategice, controlând drumurile comerciale cu Orientul, dispunând de un mare port maritim şi putând apăra în modul cel mai eficient graniţele Imperiului împotriva atacurilor perşilor, a popoarelor migratoare şi, mai târziu, ale arabilor şi turcilor.

Evenimentele cele mai importante pe plan politic şi militar au fost: primirea goţilor (332) şi a vizigoţilor (382) ca federaţi, invaziile persane în Siria şi Mesopotamia (337-363), apariţia la graniţe a hunilor (cca. 375), despărţirea în două a Imperiului unic (395), construirea zidului lui Teodosie al II-lea care va apăra capitala dinspre uscat (413), căderea Imperiului Roman de Apus (476) în urma căreia împăraţii din Răsărit rămân singurii succesori legitimi ai Imperiului Roman, constituirea în Italia a regatului ostrogot al lui **Theodoric** (493), unele răscoale

populare (491-518), apariţia ameninţătoare a slavilor sub zidurile Constantinopolului (517).

Cu anul 518 începe aşa-numita *epocă a lui Iustinian* a cărui lungă domnie (527-565) a însemnat perioada apogeului Imperiului, atât pe plan economic cât mai ales cultural, politic şi militar. Considerat ultimul mare împărat roman al cărui vis a fost să reînvie trecutul glorios al Romei, Iustinian I a fost unul din cei mai culţi oameni ai vremii sale, vorbitor perfect al limbii greceşti, a compus şi câteva opere teologice precum imnuri religioase, dintre care unele au rămas până astăzi în Liturghia ortodoxă. El a patronat marea operă legislativă care îi va purta numele şi a intervenit direct în problemele Bisericii pe care a condus-o autoritar. Generalii săi, **Belizarie** şi **Narses** au recucerit teritoriile pierdute din Apus – nordul Africii de la vandali (534), Italia de la ostrogoţi (555) şi Spania de la vizigoţi (554) – realizând pentru ultima oară, chiar dacă pentru scurt timp, unitatea mediteraneană a Imperiului Roman. Aceste campanii militare au costat sacrificii umane, financiare şi militare imense, epuizând în mare parte resursele şi forţa Bizanţului. După moartea lui Iustinian I acest proces s-a accentuat, la aceasta aducându-şi contribuţia pierderea treptată a teritoriilor apusene recent recucerite (începând din anul 568), un îndelungat conflict cu perşii (572-591), invazia avaro-slavă (586-587), războaiele de apărare a graniţelor (592-602), pătrunderea şi stabilirea slavilor la sud de Dunăre (602), invaziile arabilor (604) şi perşilor (605-609), regimul de teroare al lui **Nichifor Phocas** (602-610) şi, în sfârşit, domnia lui **Heraclios I** (610-641).

În domeniul culturii şi al vieţii religioase s-au înregistrat, de asemenea, fapte şi opere care, încă din această perioadă istorică de tranziţie, vor oferi un profil original noii culturi a Bizanţului. Seria dezbaterilor teologice în care era implicată şi ideologia politică a Imperiului începe cu primele două Sinoade ecumenice de la Niceea (325) şi Constantinopol (381), în care, arianismul a fost condamnat ca erezie. La cele două sinoade ecumenice s-au stabilit dogme şi canoane ale credinţei creştine, sistematizate în a doua jumătate a secolului al IV-lea de Sfinţii Părinţi: **Vasile cel Mare** (330-379),

Grigorie de Nazianz (329-390), **Grigorie de Nyssa** (335-395) şi **Ioan Gură de Aur** (354-407).

Între anii 330-360 s-a ridicat marea biserică *Sfânta Sofia* din Constantinopol, distrusă în timpul marii răscoale populare NIKA (532) şi refăcută de împăratul Iustinian I între anii 532-537.

În anul 425 s-au pus bazele **Universităţii din Constantinopol** cu 31 de catedre, în care limba greacă avea preponderenţă asupra celei latine. Are loc apoi Sinodul al III-lea ecumenic la Efes (431), în cadrul căruia a fost condamnat nestorianismul, după care la Sinodul al IV-lea ecumenic de la Calcedon (451), a fost condamnată erezia monofizită.

În anul 438, cei doi împăraţi romani din Constantinopol şi Ravenna, **Teodosie al II-lea** (408-450) şi **Valentinian al III-lea** (425-455) au promulgat şi publicat „***Codex Theodosianus***". La Ravenna s-a construit *mausoleul Gallei Placidia* (cca. 450), iar în secolul următor, *Baptisteriul Neonian* (*Baptisteriul Domului din Ravenna*) şi *Baptisteriul Arian*, bazilicile *San Apollinare Nuovo* şi *San Apollinare in Classe* precum şi biserica *San Vitale*, decorate de meşterii bizantini cu splendide mozaicuri.

La Constantinopol s-a publicat monumentalul „***Corpus juris civilis***" cuprinzând *Codex Justinianus*, *Institutele*, *Pandectele* şi *Novelele* (529-565). Tot în această perioadă apar şi primii reprezentanţi de seamă ai literaturii bizantine: **Eusebiu de Cezareea** (cca. 260-cca. 340), autor al unei cronografii, al unei istorii a Bisericii şi a unei biografii a lui Constantin cel Mare, **Ammianus Marcellinus** (cca. 330-cca. 400), ultimul mare istoric roman, **Zosimos** (sec. V), filosoful **Proclus** (cca. 410-485), **Roman Melodul** († 550), considerat cel mai mare poet bizantin, autor de imnuri religioase şi istoricul **Procopius de Cezareea** (cca. 500- cca. 565), ş.a.

b) ***Perioada elenică medievală (610-1081)***

Aceasta reprezintă epoca clasică a acestei civilizaţii care dobândeşte un caracter pe deplin grecesc, cu importante influenţe orientale. Se pun acum bazele caracterului original, propriu-zis „*bizantin*" al Imperiului prin dezvoltarea proprietăţii

feudale, dar şi prin stimularea micii proprietăţi a ţăranilor liberi, care începând din secolul al IX-lea va fi aservită marilor proprietari funciari.

Perioada debutează cu domnia lui **Heraclios I** (610-641) iar timp de cinci secole de acum înainte vor avea loc transformări profunde în toate domeniile vieţii statului. În timp ce politica externă a Imperiului i-a sporit prestigiul, victoriile sale militare, îndeosebi asupra arabilor, au contribuit substanţial la apărarea civilizaţiei europene. De asemenea, influenţa Imperiului asupra vieţii culturale din spaţiul răsăritean şi chiar din cel occidental, a fost substanţială.

Apare noua structură administrativă a *themei*, care va dura până la sfârşitul Imperiului, iar în organizarea armatei locul mercenarilor va fi luat de ţăranii-soldaţi din theme. După pierderea teritoriilor din Occident, centrul de greutate al Imperiului se mută în Asia Mică, de unde au venit şi germenii iconoclasmului, care a agitat viaţa bizantină timp de peste un secol (726-843).

Împăratul Heraclios I învinge definitiv redutabilele forţe persane (622-628), expediţiile arabilor contra Constantinopolului sunt respinse (674-678; 717-718) în timp ce în nord graniţele sunt mereu atacate de avaro-slavi, ruşi şi îndeosebi bulgari (din 679 când pătrund în Dobrogea bizantină). Supremaţia arabilor în bazinul Mării Mediterane a provocat o cădere economică de moment a oraşelor bizantine, care în secolele IX-X vor înflori din nou. În aceste secole, pe plan politico-militar Imperiul trece la o campanie expansionistă îndreptată mai ales spre regiunea Balcanilor şi la recucerirea Siriei, Armeniei şi Mesopotamiei.

Spre sfârşitul acestei perioade (1025-1081) Imperiul trece printr-o criză gravă. Luptele pentru domnie au adus pe tron împăraţi care s-au dovedit foarte slabi, uzurpările s-au ţinut lanţ, ţărănimea liberă era ruinată, iar statul bizantin a încetat să mai fie o putere mondială. Într-un răstimp de numai 24 de ani (1057-1081) au avut loc nu mai puţin de şapte revolte militare care au adus pe tron cinci împăraţi.

Cu toate acestea, creaţia culturală înregistrează momente importante şi personalităţi marcante: marele poet **Georgios Pisides** (secolul VII), patriarhul **Fotie al Constantinopolului** (820-cca. 891), cel mai mare învăţat al veacului său, autorul unei preţioase lucrări enciclopedice - *Bibliotheca*. Apar acum *Ecloga* (726) codul legi

al lui Leon al III-lea şi *Basilicale*-le (887-893) cel mai mare monument juridic bizantin. În domeniul teologiei s-au remarcat **Sfântul Maxim Mărturisitorul** (580-662) şi **Sfântul Ioan Damaschin** (675-749) autorii unor importante opere teologice. Această perioadă a înregistrat o adevărată renaştere artistică în arhitectură, mozaic şi pictura monumentală. Tot acum a fost elaborată capodopera literaturii bizantine, romanul în versuri *Dighenis Akritas*. Viaţa intelectuală a atins şi ea un moment de culme prin reorganizarea Universităţii din Constantinopol, având în fruntea ei marea personalitate a istoricului şi omului de ştiinţă **Mihail Psellos** (1018-1078).

c) ***Perioada decadenţei şi sucombării Imperiului (1081-1453)***

Această perioadă a însemnat un declin progresiv şi general al Bizanţului. Începând cu dinastia Comnenilor, inaugurată de domnia reprezentantului aristocraţiei Alexios I (1081-1118), structurile centralizate ale statului au fost continuu subminate de procesul rapid de feudalizare, care va duce la dispariţia micii proprietăţi a ţăranilor liberi şi la creşterea puterii economice şi politice a nobilimii şi a militarilor. Noua dinastie se sprijinea pe aristocraţia feudală. Concesiile şi privilegiile acordate de Imperiu negustorilor veneţieni şi genovezi au diminuat considerabil resursele financiare ale statului. Dominaţia bizantină în Peninsula Balcanică a primit o serioasă lovitură prin înfiinţarea statelor bulgar şi sârb. Este perioada în care au avut loc cruciadele, acele expediţii militare apusene care urmăreau recucerirea Locurilor Sfinte de sub stăpânirea musulmană, dar care vizau şi unele părţi din Imperiul Bizantin. Această intenţie o aveau în primul rând regii normanzi din Sicilia şi împăraţii romano-germani, fapt care ameninţa grav existenţa politică a Imperiului.

În anul 1204 are loc prima cădere a Constantinopolului, jefuit cumplit de creştinii cruciadei a IV-a. Acum a luat naştere *Imperiul latin de la Constantinopol* (1204-1261), **Baldouin de Flandra** (1204-1205) fiind ales şi încoronat ca împărat. De asemenea, veneţienii au impus ca patriarh latin al Constantinopolului pe **Tomasso Morosini**, asigurându-şi astfel controlul asupra unei instituţii de însemnătate vitală, cum era Biserica. Pe teritoriul rămas în afara sferei de autoritate directă a Imperiului latin au luat fiinţă câteva formaţiuni politice greceşti dintre care mai importante au

fost aşa-zisele „*imperii*” de la **Niceea** (1205-1261), **Tesalonic** (1228-1241) şi **Trapezunt** (1204-1461). În anul 1261, împăratul de la Niceea, Mihail al VIII-lea Paleologul (1261-1282) recucereşte Constantinopolul, fondând dinastia care-i poartă numele şi care va dăinui până în anul 1453.

În secolele care au urmat cuceririi din anul 1204, agonia Imperiului a fost agravată de războaie civile, de pauperizarea populaţiei în profitul aristocraţiei funciare, de ocuparea majorităţii posesiunilor din Peninsula Balcanică de către Serbia de pierderea Asiei Mici în faţa otomanilor (care, în anul 1365, vor muta capitala de la Brussa la Adrianopol) precum şi de grava criză economică provocată de controlul exercitat de Republicile maritime italiene.

În acest timp, turcii otomani distrug ţaratul bulgar şi pe cel sârb (1389), înfrâng ultimele cruciade, cea de la Nicopole (1396) şi Varna (1444) după ce în anul 1397 asediaseră Constantinopolul dar fără succes. În anul 1430 otomanii cuceresc Tesalonicul şi se pregătesc să dea ultima lovitură Imperiului Bizantin care, la acea dată se reducea la teritoriul capitalei şi a împrejurimilor ei. Basileii bizantini au făcut apel la ajutorul puterilor din Apus, dar interesele comerciale ale acestora le făceau să dorească tocmai sfârşitul Bizanţului. În anul 1453, după un asediu de şapte săptămâni, Constantinopolul a fost ocupat şi jefuit de uriaşa armată a lui Mahomed al II-lea.

Această perioadă de declin a istoriei bizantine marchează, în mod paradoxal, o înflorire a culturii. S-a dovedit astfel că boala Imperiului nu era una spirituală, ci preponderent economică şi politică. Eleganta şi rafinata curte a Comnenilor era şi un strălucit centru al vieţii intelectuale şi artistice. Faima şcolilor superioare constantinopolitane atrăgea studenţi şi eruditi din întreaga lume. În domeniul istoriografiei s-au scris interesante opere de istorie contemporană precum „*Alexiada*” Anei Comnena, în timp ce în filosofie se remarcă **Ioan Italos**. Se dezvoltă în proporţii considerabile pictura murală a frescei care ia din ce în ce mai mult locul mozaicului, mult prea costisitor pentru posibilităţile bisericilor mai modeste. Sub influenţa artei bizantine se creează noi capodopere chiar şi în îndepărtatele oraşe din Apus (Veneţia, Palermo, etc.). În timpul aşa-numitei „*Renaşteri a Paleologilor*”

ajunge la mare cinste cultul antichităţii, al ştiinţei greceşti, al spiritului enciclopedic şi a gândirii libere. Între marile personalităţi ale vremii se număra şi filosoful neoplatonician **Georgios Gemistos Plethon** (cca.1360-cca. 1452) şi cardinalul **Bessarion** (1395-1472) figuri impunătoare care au jucat un rol deosebit de important în fundamentarea umanismului italian.

În ceea ce priveşte **raporturile cu românii** distingem, de asemenea, trei perioade mari ale istoriei bizantine:

- **între anii 271-1359** este perioada de după părăsirea Daciei de către romani şi până la constituirea statelor feudale româneşti şi a Mitropoliei Ungrovlahiei.

- **între anii 1359-1453** este perioada contactelor instituţionalizate cu lumea bizantină, cu creştinismul ortodox, care au contribuit la fortificarea culturii şi vieţii spirituale româneşti.

- **între anii 1453-1700** este perioada de la căderea Constantinopolului sub turci până la începutul epocii moderne.

În prima perioadă datorită străduaniilor administraţiei Imperiului Roman de Răsărit de a se menţine la Dunăre, romanitatea din această zonă a fost mereu alimentată şi susţinută. În timpul domniei lui Iustinian I (527-565) dar şi a lui Ioan I Tzimiskes (969-976) şi a lui Vasile al II-lea Bulgaroctonul (976-1025), graniţa Imperiului se afla pe cursul Dunării, aşa cum a mai fost şi cu alte ocazii, însă pe perioade mai scurte. Civilizaţia bizantină a pătruns până în ţinutul Crişanei şi chiar mai spre vest. A fost perioada contactului direct, când cultura şi civilizaţia bizantină au salvat romanitatea din zona Carpaţilor şi de la Dunăre expusă valului migrator.

În cea de-a doua şi a treia perioadă, contactele s-au amplificat prin legăturile Mitropoliilor Ungrovlahiei şi Moldovei cu Patriarhia de la Constantinopol şi cu mănăstirile de la Muntele Athos. Civilizaţia bizantină a pătruns şi mai puternic, fiind încurajată de domnii Ţării Româneşti şi ai Moldovei care ei înşişi tindeau tot mai mult să se asemene cu împăraţii bizantini, atât în privinţa fastului şi a rafinamentului curţii (Alexandru cel Bun, Vasile Lupu, ş.a.) cât şi în raporturile cu Biserica Ortodoxă căreia îi fac danii, o înzestrează cu bunuri şi îi sprijină străduaniile întru ale culturii.

Chiar şi atunci când Bizanţul nu a mai fost o mare putere, influenţa sa continua să fie deosebită, iar în lumea ortodoxă a fost întotdeauna un centru polarizator şi spiritual de cea mai mare importanţă.

Este binecunoscut faptul că nu se pot studia structurile instituţiilor medievale româneşti fără cunoaşterea istoriei şi civilizaţiei bizantine. De asemenea, nu se poate pătrunde în adâncul sensurilor ei Liturghia ortodoxă de azi fără o cunoaştere a Bizantinologiei. După căderea Constantinopolului, Moldova şi Ţara Românească au continuat să dezvolte şi să răspândească cultura bizantină în centrul şi sud-estul Europei. Este vorba despre acel fenomen „*Bizanţ după Bizanţ*" lansat de marele istoric român Nicolae Iorga într-o lucrare cu acelaşi titlu, publicată la Paris în 1935.

Relaţiile româno-bizantine vor fi menţionate doar tangenţial în această primă parte a cursului, care se ocupă în principal de istoria Bizanţului, urmând să insistăm în partea a doua, consacrată spiritualităţii bizantine, asupra multiplelor legături de civilizaţie între cele două lumi.

III. ISTORICUL CERCETĂRILOR DE BIZANTINOLOGIE

Interesul oamenilor de ştiinţă pentru Bizanţ a rezultat, în primul rând, din studierea antichităţii clasice din timpul Renaşterii, iar calea către aceasta trecea prin Imperiul Roman de Răsărit, aşa după cum remarca bizantinologul sârb Georges Ostrogorsky. După câteva veacuri de izolare, expediţiile cruciate au stabilit pentru prima dată, după prăbuşirea Imperiului Roman de Apus (476), sub loviturile popoarelor germanice, contacte strânse între Orientul bizantin şi Occident. Sub influenţa cruciadelor, motive mai vechi din literatura politică occidentală, cum ar fi conflictul de doctrină dintre Imperiul Bizantin şi cel romano-german sau refacerea unităţii Bisericii creştine sub conducerea Romei, au cunoscut o puternică revitalizare. Evenimentul major care a încheiat Cruciada a IV-a (cucerirea Constantinopolului de către latini, în anul 1204) şi crearea unui Imperiu latin pe teritoriul capitalei bizantine a creat o prăpastie între cele două lumi, înlăturând orice posibilitate de unire religioasă şi de colaborare politică, chiar dacă, din raţiuni politice, de o parte sau de alta, n-a lipsit bunăvoinţa.

Unele încercări de unire religioasă (Lyon, 1274; Ferrara-Florenţa, 1438/1439) între Răsăritul ortodox şi Apusul catolic au condus, de asemenea, la constituirea unor relaţii între Orient şi Occident ca şi între cele două Biserici surori. Atunci s-a conturat în Occident două atitudini faţă de lumea bizantină: una de admiraţie mărturisită pentru prestigiul politic al Bizanţului şi puritatea credinţei ortodoxe (**Richard de Cluny**, **Gioacchimo da Fiore**, **Roger Bacon**), iar cealaltă cu rădăcini încă din secolul al IX-lea, de contestare a titlului imperial purtat de basileii bizantini (**Otto de Freising**, **Dante**) şi a capacităţii statului de împlinire a funcţiei sale administrative şi politice (**Bernard de Clairvaux**). Această ultimă atitudine, care a devenit

precumpănitoare, începând cu secolele XII-XIII, în condiţiile existenţei unor interese economice, politice şi religioase tot mai puternice ale cercurilor conducătoare apusene din Orient, explică imaginea negativă a Bizanţului din această perioadă. Ea a fost însă moştenită de umanişti şi de la cronicarii medievali.

Secolul al XV-lea marchează însă o schimbare treptată de atitudine faţă de lumea bizantină în Occident, îndeosebi în mediile intelectuale. Schimbarea a fost favorizată şi de afirmarea spiritului renascentist şi de evenimentele în plină desfăşurare în Orient (îndeosebi expansiunea otomană). Idealul uman al Renaşterii, având drept model pe cel promovat de antichitatea clasică, explică interesul cărturarilor vremii pentru cultura clasică. Dar, pentru cunoaşterea acesteia era necesar un contact cu operele literare clasice, păstrate şi transmise posterităţii de manuscrisele aflate în arhivele şi bibliotecile bizantine. Încă din secolul al XIV-lea o serie de cărturari italieni au vizitat unele centre culturale din Bizanţ pentru a copia manuscrise bizantine. În secolul următor foarte multe manuscrise bizantine au fost aduse în Italia şi în alte ţări apusene pentru a fi salvate de pericolul otoman. Din acest contact cu operele literare greceşti s-a născut interesul şi a fost pregătit terenul pentru cunoaşterea civilizaţiei bizantine, mai ales că umaniştii nu făceau distincţia netă între autorii clasici şi cei bizantini. Pe de altă parte, evenimentul tragic al mijlocului de secol XIV (cucerirea Constantinopolului de către turci, în anul 1453), cu consecinţe nu numai pentru Orient, ci şi pentru întreaga Europă, a determinat pe cărturarii Renaşterii să-şi îndrepte privirile asupra destinului Imperiului Bizantin, a culturii şi civilizaţiei sale.

În acest context au loc două procese cu implicaţii culturale foarte importante: vizitarea sistematică a centrelor culturale bizantine de către apuseni şi refugierea în Occident a unei părţi a cărturarilor bizantini, îndeosebi în Italia. Umaniştii italieni au început să vină la Constantinopol chiar din secolul al XIV-lea (de pildă **Guarino da Verona,** 1370-1460, devenit elev al lui Manuel Chrysoloras) pentru a copia manuscrise greceşti şi, deşi interesaţi în primul rând de cele din perioada clasică, au venit în contact şi cu cele bizantine. În acelaşi timp învăţaţii şi umanişti greci au mers în Italia, mai ales în perioada când Bizanţul se afla sub presiunea tot mai

ameninţătoare a turcilor şi au dus cu ei manuscrise greceşti. Cu prilejul acestor schimburi şi legături reciproce umaniştii italieni au putut învăţa greceşte şi veni în contact cu operele de seamă ale scriitorilor bizantini. De pildă, umanistul italian **Giovanni Aurispa** (1376-1459), care a venit la Constantinopol să înveţe greceşte a primit în 1423 manuscrise ale operelor lui **Procopius din Cezareea**, istoric din secolul al VI-lea, iar greci ca **Basilios Bessarion** (c. 1423-1472)**, Ioannis Laskaris** (c. 1445-1535)**, Antonie Eparhul** (1491-1571) au dus în Italia manuscrise importante, care au intrat în biblioteci devenite celebre: Biblioteca Sfântul Marcu din Veneţia, Biblioteca Laureziană din Florenţa (întemeiată de Laurenţiu Magnificul din familia de Medici) şi Biblioteca Vaticană.

Primii dascăli ai umaniştilor în cunoaşterea culturii clasice bizantine au fost tocmai refugiaţii bizantini din Occident. Între aceştia se numără **Manuel Chrysoloras** (c. 1355-1415), pe care împăratul Manuel al II-lea Paleologul (1391-1425) l-a trimis în Italia ca să ceară ajutor împotriva turcilor şi care a devenit profesor de limba elină la Florenţa (1397-1400). El a compus prima gramatică greacă şi a tradus în limba latină lucrarea *Republica* a filosofului Platon. Activitatea sa a fost continuată alţi cărturari bizantini în deceniile următoare: **Theodor Gazes** (c. 1400-1475/1476), profesor de greacă la Ferrara (1441-1450), care a întocmit o nouă gramatică a limbii eline şi a realizat câteva traduceri din operele filosofului Aristotel, **Ioan Argyropoulos** (1415-1487), **Dimitrie Chalkokondiles** (1423-1511), care a publicat, în 1499, prima ediţie a aşa-numitului *Lexicon (al lui) Suidas,* **Constantin Laskaris** (1434-1501), care a editat în 1476 prima gramatică greacă, *Erothemata* ( )Erwt»mata)*,* la Milano, cardinalul **Bessarion**, care, în anul 1467 a dăruit preţioasa lui bibliotecă Senioriei veneţiene. Ea consta din mai multe sute de volume care vor forma nucleul faimoasei Biblioteci Marciana, şi alţii. Aceştia au pus bazele studiului limbii greceşti şi a culturii eline în Italia, aducând cu ei numeroase manuscrise ce cuprindeau atât scrieri antice cât şi documente de epocă bizantină. De altfel, pentru ei s-a înfiinţat la Padova, în anul 1463 prima catedră de limba greacă din Occident.

Exemplul cărturarilor greci a fost urmat de umaniştii italieni, preocupaţi să facă lumină asupra unor capitole ale istoriei lor naţionale, ilustrate de sursele bizantine.

Astfel, principalele izvoare asupra campaniilor împăratului Iustinian I în Italia, aflate în operele lui Procopiu de Cezareea şi Agathias, au fost traduse în limba latină de **Leonardo Bruni** (c. 1369-1444), în anul 1470 şi, respectiv, **Christoforo Persona** (1516).

La Paris, **Georges Hermonyme de Sparta** a asigurat timp de 20 de ani învăţământul în limba greacă, utilizând tradiţia pedagogică, gramatica, lexicul şi textele folosite în Bizanţ în timpul împăraţilor Paleologi. Între elevii său s-au numărat **Guillaume Budé** (1468-1540) şi **Erasmus de Rotterdam** (1466-1536).

Regele Francisc I a încurajat studiile de greacă, iar în timpul domniei sale, iar la iniţiativa lui Guillaume Budé şi cu sprijinul lui **Ioannis Laskaris** au proiectat constituirea unui institut de învăţământ superior, similar întrucâtva universităţii constantinopolitane, care a devenit mai târziu celebrul „Collège de France" (1530). Aici se învăţau limbile greacă, latină şi ebraică. Prin cumpărarea din Italia a unor manuscrise originale sau prin copierea manuscriselor Bibliotecii pontificale şi a celor aparţinând cardinalului Bessarion, a fost constituit un fond de carte în limba greacă la Biblioteca regală de la Fontainebleau. Un tipograf al regelui avea sarcina editării textelor greceşti, folosind caracterele unor copişti greci. Interesul manifest de regele francez pentru Bizanţ era determinat şi de ideologia puterii monarhice franceze, de pretenţiile imperiale ale monarhiei franceze. În anul 1547 a fost publicată, la tipografia regală, lucrarea *Elogiul Sfântului Dionisie Areopagitul* de Mihail Sincelul (761-846), ediţie care a avut la bază un manuscris din secolul al X-lea. Pentru puterea imperială franceză cartea consolida legitimitatea descrierii dionisiene, pe care se întemeiase abaţia de la St. Denis.

Trebuie adăugat şi faptul că limba elină se preda în anul 1519 la Universităţile din Cambridge, Oxford, Louvain, etc.

Se poate spune că Bizantinologia a apărut în Apus în corelaţie cu interesele cultural-politice şi spiritual-religioase ale ţărilor în care se va dezvolta ca disciplină ştiinţifică (A. Pertusi). Invazia otomană în Europa după căderea Constantinopolului (1453), Reforma protestantă şi apoi Contrareforma catolică precum şi ambianţa

înnoitoare, revoluţionară, impulsionată de epocalele descoperiri geografice au condus în secolul al XVI-lea la naşterea Bizantinologiei ca ştiinţă.

De remarcat că în tot secolul al XVI-lea centrul preocupărilor pentru filologia şi istoria bizantină s-a mutat în Germania, determinat de aşa-numită „*chestiune turcească*" (Türkenfrage). Aceste preocupări s-au născut atât din interesul general al umaniştilor de a cunoaşte lumea bizantină cât şi datorită evenimentelor politice cu care s-a confruntat societatea germană. Căderea Ungariei sub turci şi primul asediu al Vienei (1529) dezvăluia lumii gravitatea primejdiei otomane, fapt pentru care cărturarii germani şi-au îndreptat atenţia asupra cărturarilor bizantini, care furnizaseră pentru prima dată informaţii asupra selgiucizilor şi otomanilor.

Pe de altă parte, teologii luterani considerau necesare legăturile cu Biserica Ortodoxă deoarece se aflau în căutarea unui creştinism care, asemenea teologiei protestante, renega Roma şi, de aceea, îşi îndreptau atenţia spre teologia ortodoxă bizantină. Astfel, **Hieronymus Wolf** (1516-1580) elevul lui Filip Melanchton şi, mai târziu, bibliotecar şi secretar al familiei bancherilor Fugger din Augsburg, a publicat, cu sprijinul lui Anton Fugger, în text bilingv, grec-latin, *Cronica* lui Ioan Zonaras şi *Istoria* lui Nicetas Choniates şi o parte din *Istoria* lui Nikephor Gregoras, însoţindu-le de traduceri latine. Tot el a mai publicat versiunea latină a *Cronici*-lor lui Georgios Pachymeres şi Laonikos Chalkokondiles. Recunoscând în istoria bizantină un câmp de cercetare important şi independent H. Wolf a început lucrarea sa ca o parte constitutivă din seria intitulată de el *Corpus Historiae Byzantinae*.

Elevul său, **Wilhelm Holzmann (Gulielmus Xylander,** 1532-1576**)** a publicat *Cronica* lui Georgios Kedrenos (1566). Acelaşi lucru a făcut şi juristul **Johann Löwenklau** (**Leunclavius**, 1533-1593) care a tradus în limba latină operele unor cronicari bizantini precum Zosimos, Ioan Zonaras şi Constantin Manasses, dar şi texte mai specializate, cum ar fi rezumatul principalului cod grecesc de legi – *Basilicalele* – pe care l-a publicat la Basel, în anul 1575, şi **David Höschel** (**Hoeschelius,** 1556-1617)**.**

Impulsului cultural, ştiinţific şi politic al umaniştilor de a cerceta izvoarele bizantine i s-a adăugat un altul religios şi anume dorinţa unor învăţaţi catolici de a

face unirea cu Biserica Ortodoxă. Pe de altă parte, în mediul protestant acest impuls a fost favorizat de simpatia pentru Bizanţul antiroman şi pentru grecii care sufereau sub ocupaţia turcească. Legăturile dintre învăţaţii protestanţi şi cei ortodocşi au favorizat exodul spre Occident a unor manuscrise greceşti foarte importante. Astfel, **Martin Crusius** (1526-1607) a reunit o serie de surse bizantine într-un volum intitulat *Turcograecia libri VIII*, Basel, 1584. Pe pământ german s-au remarcat în activitatea de publicare a izvoarelor istorice şi juridice **David Hoeschelius** şi **Joannes Leunclavius (Löwenklau, Lewenklaw, Amelsburnus,** 1541-1594**)**.

În aceeaşi perioadă, papalitatea a încurajat trecerea la catolicism a unor tineri greci prin crearea la Roma a „Colegiului Sfântul Atanasie". Printre aceştia s-a remarcat un anume **Leon Allatius** (1586-1669) care a ocupat catedra de studii bizantine. În prima parte a secolului al XVII-lea, olandezul **Johannes van Meurs (Meursius,** 1579-1639) a editat în anul 1611 lucrarea lui Constantin Porphyrogenetul *De administrando Imperio*.

Această primă fază a studiilor bizantine s-a caracterizat în special prin munca de editare şi de traducere a izvoarelor latine, alegerea autorilor fiind lăsată mai mult sau mai puţin la voia destinului, fără un plan bine stabilit.

Locul de naştere al Bizantinologiei este considerat de foarte mulţi cercetători ca fiind Franţa. În secolul al XVII-lea, Bizanţul a găsit susţinători la nivel înalt, mai întâi regele Ludovic al XIII-lea (1610-1643), dar mai ales în vremea lui Ludovic al XIV-lea (1643-1715), supranumit *Regele Soare*, când literatura şi artele au cunoscut o strălucire fără precedent, întâlnim oameni de seamă (regi, nobili, clerici) care fondează biblioteci şi le înzestrează cu manuscrise de preţ, între care şi greco-bizantine. S-au distins în această perioadă şi cardinalul **Mazarin** (1602-1661), mare bibliofil şi colecţionar de manuscrise, **Colbert** (1619-1683), ilustrul ministru de finanţe al lui Ludovic al XIV-lea, cardinalul **Richelieu** (1585-1642) şi alţii. Oamenii de ştiinţă francezi vor cerceta acum istoria bizantină după un plan organizat. Ei erau mânaţi spre cunoaşterea izvoarelor bizantine şi de dorinţa de a prezenta istoria naţională a Franţei în toată gloria ei, iar pagini ale acestei glorii le-au cunoscut

francezii în perioada cruciadelor, când s-au constituit regate france pe teritoriul Bizanţului.

Munca de editare, până atunci puţin metodică, a fost supusă unui plan de ansamblu bine delimitat şi treptat s-a dezvoltat o cercetare activă şi fecundă. Datorită relaţiilor privilegiate pe care Franţa le-a întreţinut cu Imperiul otoman, începând cu secolul al XVI-lea, naturalistul **Pierre Gilles** (**Gyllius**, 1490-c. 1555), trimis de împăratul Francisc I, a călătorit la Constantinopol, unde a ajuns în anul 1544, şi a descoperit şi cercetat cu pasiune vestigiile bizantine, desenând şi unele planşe admirabile care au îmbogăţit lucrarea sa postumă în patru cărţi: *Topographia Constantinopoleos et de illius antiquitatibus libri IV*, Lyon, G. Roville, 1561. Interesului pentru texte, Pierre Gilles, fără îndoială cel dintâi arheolog bizantinist, i-a adăugat o preocupare cu totul nouă pentru monumentele neluate în seamă până atunci sau dispreţuite. Apoi iezuiţii au continuat cercetarea şi **Denis Petau** (**Dionysius Petavius**, 1583-1653), teolog şi iniţiator al cronologiei bizantine, a fost martorul debutului colecţiei *Byzantine du Louvre* o mândrie a Bizantinologiei franceze, considerată prima colecţie de texte istorice bizantine. Ea a apărut sub patronajul regelui Ludovic al XIV-lea, la celebra imprimerie de la palatul Luvru. Continuată, începând cu anul 1645, de către **Philippe Labbé** (1607-1667), ea cuprinde pe cei mai importanţi scriitori bizantini, multe manuscrise fiind publicate pentru prima dată. El a atras atenţia asupra importanţei istoriei bizantine şi a făcut apel la colaborarea savanţilor din toate ţările, într-o lucrare apărută la Paris în anul 1648, intitulată *De byzantinae historiae scriptoribus ad omnes per orbem eruditos Protreptikon*. În apelul de colaborare adresat învăţaţilor din întreaga lume (*ad omnes per orbem eruditos*), afirma că: „ … *istoria bizantină este atât de admirabilă prin mulţimea evenimentelor, atât de atrăgătoare prin varietatea problemelor şi atât de remarcabilă prin durata monarhiei sale*”, încât colaboratorii sunt solicitaţi „*să scoată documentele de sub praful bibliotecilor, să le publice şi să le studieze, căci gloria lor va fi eternă, mai puternică decât marmora şi arama*”. Într-adevăr, la această operă s-au angajat numeroşi învăţaţi ai timpului din mai multe ţări şi cu sprijinul material al lui Ludovic al XIV-lea a apărut la Paris între anii 1645-1702 *Corpus Byzantinae*

historiae (34 vol., *in folio*), operă cunoscută şi sub numele de *Corpus Parisinus*, *Byzantine du Louvre* sau *Recueil des historiens byzantines*. Aceste volume cuprindeau lucrări de istorici bizantini, cunoscuţi până atunci pe baza manuscriselor aflate în biblioteca regală din Paris sau în bibliotecile personale ale cardinalului Mazarin şi a lui Colbert, precum şi Imprimeriei regale, instalată la palatul Luvru din anul 1640 de către Sublet de Noyers. Textele originale, greceşti, erau însoţite de traduceri în limba latină, aşezate pe două coloane, şi de note explicative. La editarea ei au colaborat reputaţi cărturari francezi precum: **Pierre Poussine** (1609-1686), **Jacques Goar** (1601-1653), **François Combéfis** (1605-1679) şi marele jurist **Aixois Charles-Annibal Fabrot** (1580-1659) care în anul 1647 a publicat textul grecesc al *Basilicale*-lor (7 vol., *in folio*) alăturându-i o bună traducere latină, **Anselmo Banduri** (1671/1675-1743), ş.a. În Italia, acest demers a obţinut colaborarea lui **Lucas Holstenius** (1596-1661) şi **Léon Allatius** (1586-1669).

Alte 23 de volume, publicate între anii 1611 şi 1819, după aceleaşi principii ale *Corpus*-ului, dar care nu au apărut în cadrul Imprimeriei regale, au fost adăugat de **Charles Benoît Hase** (1780-1864).

Datorită importanţei şi răspândirii ei, cea mai mare parte a volumelor *Byzantinei de la Luvru* a fost reeditată la Veneţia, între anii 1729-1733.

O parte din exemplarele acestei colecţii au fost cumpărate de domnitorul muntean Constantin Brâncoveanu (1689-1714) pentru biblioteca sa de la mănăstirea Hurez şi au fost folosite de stolnicul Constantin Cantacuzino şi de Radu Popescu în redactarea *Cronici*-lor lor.

Adevăratul *părinte* al studiilor bizantine din Occident, a cărui personalitate a dominat publicaţiile la apariţia cărora a contribuit, a fost **Charles Du Fresne, sieur du Cangé** (1610-1688), istoric, lingvist, arheolog, topograf şi numismat de renume. Georges Ostrogorsky îl caracteriza ca fiind „*inteligenţa cea mai vastă şi mai bogată din câte s-au exercitat vreodată în domeniul bizantin*”. Deşi cu o familie numeroasă (avea 10 copii) şi nu publicase până la vârsta de 45 de ani aproape nimic, fiind cunoscut doar în oraşul natal Amiens, el s-a dovedit în ultimii ani ai vieţii de o productivitate extraordinară. Urmase cursurile unui colegiu iezuit, după care a

absolvit dreptul la Orléans şi Paris. Du Cange a dominat epoca sa şi este privit ca fondator al studiilor bizantine. Multe din lucrările sale îşi păstrează valabilitatea şi astăzi şi sunt indispensabile. Pe lângă colaborarea sa la *Corpus Parisinus*, acest învăţat a desfăşurat o activitate de cercetare bogată şi diversă, lăsând o serie de lucrări de istorie, arheologie, topografie şi genealogie care rămân utile până astăzi. Opera sa este uimitoare prin dimensiunile şi rigoarea ştiinţifică. Dintre lucrările sale amintim: *Histoire de l'Empire de Constantinople sous les empereurs français* (Paris, 1657) şi *Historia Byzantina duplici comentario illustrata* (2 vol., Paris, 1680), compusă dintr-un studiu topografic până la anul 1453: *Constantinopolis christiana* şi un studiu genealogic fundamental: *De familiis byzantines*. Dar, du Cangé a rămas nemuritor în special prin două mari dicţionare (lexicoane) valabile şi astăzi şi deci indispensabile: unul dedicat limbii greceşti din Evul Mediu: „*Dictionnaire de langue grecque médiévale*", având titlul original „*Glossarium ad Scriptores Mediae et infimae graecitatis*" (2 vol., Lugdunum, 1688), celălalt dedicat limbii latine din aceeaşi perioadă (*Glossarium ad Scriptores Mediae et infimae latinitatis*). De asemenea, du Cangé a publicat şi comentat amănunţit *Istoria* lui Ioan Kinnamos, *Cronica* lui Ioan Zonaras şi *Chronicon Paschale*. A mai adnotat operele Anei Comnena şi ale lui Nichifor Bryennios (ed. Poussine). Se spune că Du Cange a beneficiat de o sănătate perfectă aproape toată viaţa. În iunie 1688 a căzut însă subit bolnav şi la 23 octombrie acelaşi an a murit, înconjurat cu dragoste de numeroasa sa familie şi cinstit de contemporani.

Aproape în acelaşi timp cu *Corpus*-ul de la Paris apărea în Belgia (Antverpiae, 1643) primul volum din *Acta Sanctorum*, vieţile sfinţilor din calendar, sub îngrijirea iezuitului flamand **Jean Bollandus** (1596-1665) fondatorul cercetărilor hagiografice, continuate fără întrerupere până astăzi. În această lucrare sunt adunate documente privind vieţile şi pătimirile sfinţilor şi ele reprezintă o importantă sursă istorică. Ucenicii lui Bollandus au continuat opera sa publicând un număr foarte mare de volume, la care au adăugat monografii şi revista *Analecta Bollandiana***,** care apare şi astăzi cu regularitate la Bruxelles.

Benedictinii congregaţiei Sf. Maur, instalaţi la Saint-Germain-des Prés, au început, din anul 1648, editarea Părinţilor greci şi latini ai Bisericii. În acest cadru **Jean Mabillon** (1632-1701) a publicat tratatul său de diplomaţie *De re diplomatica libri VI* (Parisiis, 1681), care stabileşte metodele criticii documentare. În aul 1687 călugărul benedictin **Bernard de Montfauçon** (1655-1741), a scris tratatul său de paleografie greacă intitulat *Paleographia graeca* (Parisiis, 1708), tot el fiind autorul celei mai importante culegeri de manuscrise greceşti care exista la acea vreme în Occident, *Bibliotheca Coisliniana sive Segueriana* (Parisiis, 1715).

Nain de Tillemond (1637-1698) a publicat începând cu anul 1691, *Histoire des empereurs des premiers six siècles*, iar din anul 1693, *Mémoire pour servir à l'historie ecclésiastique des six premiers siècles*. La rândul său, dominicanul **Michel Le Quien** (1661-1733) a redactat *Oriens Christianus* (3 vol., Parisiis, 1740, reedit. Roma, 1962), o adevărată piatră de temelie a arheologiei bizantine.

Sprijinul acordat de regele Ludovic al XIV-lea Bizantinologiei s-a înscris în politica generală a suveranului în favoarea şi în serviciul celui supranumit *Regele Soare*. Imaginile şi simbolurile solare folosite de împăraţii romani şi bizantini, mai ales în cadrul ceremonialului, interesa monarhia şi mai ales pe regele Ludovic al XIV-lea, care îşi plasa domnia sub auspicii solare.

După căderea Imperiului latin de Constantinopol, unii autori au avansat ideea unui Imperiu oriental francez, care ar fi permis regelui Franţei să-şi ia titlul imperial. Proiectul a dobândit consistenţă în timpul lui Ludovic al XIV-lea. De aceea, învăţaţii timpului au început să caute în istoria bizantină elemente care ar fi putut legitima pretenţiile regelui Franţei la tronul Constantinopolului, deci la titlul imperial. Eşecul armatei turceşti în faţa zidurilor Vienei a marcat debutul retragerii otomane şi deschiderea interesului puterilor occidentale pentru Bizanţ. Căpitanul de vas Etienne Gravier a primit ordin să viziteze Levantul, între anii 1685-1687, oficial pentru îmbunătăţirea comerţului, scopul final fiind însă spionarea stării fortificaţiilor, a oraşului, a portului, pentru o eventuală debarcare a armatei franceze. În aceste condiţii el a vizitat Dardanelele, Marea Egee, coasta sudică a Antalyiei, insula Cipru, coasta siro-libaneză, Tesalonicul, Atena, Alexandria şi Smirna. La întoarcerea în

Franţa, Gravier a fost numit consilier de stat şi a redactat un raport în anul 1688. Schiţele şi planurile sale au fost foarte preţioase în vederea reconstituirii configuraţiei oraşelor prin care a trecut.

Acestui interes pentru istoria Bizanţului se adaugă munca depusă de **Anselmo Banduri** (1670-1743), autorul lucrării *Imperium orientale sive antiquitatis Constantinopolitanae* (Parisiis, 1711), în fapt o reeditare a principalei lucrări a lui P. Gilles, importantă pentru topografia şi arheologia bizantină sau a lui **Louis Cousin** care a publicat o traducere prescurtată din principalii istorice bizantini (Procopius din Cezareea, Agathias, Menandru, Teofilact Simocatta, Leon Gramaticul, Nichifor Bryennios, Ana Comnena, etc.) sub titlul: *Histoire de Constantinople depuis le règne de l'Ancien Justin jusqu'à la fin de l'Empire, traduit sur les originaux grecs par Mr. Cousin, président en la Cour des Monnoies, dédiée à Monseigneur de Pomponne, Secrétaire d'État* (8 vol., 1672-1674), realizată după originalele greceşti.

Interesul masiv faţă de istoria Bizanţului în secolul al XVII-lea a avut de suferit, în parte, din cauza raţionalismului instaurat în aşa-numita epocă *a Luminilor*. Dacă până la mijlocul secolului al XVIII-lea constatăm un progres continuu al studiilor bizantine, mai cu seamă în Franţa, din a doua jumătate a aceluiaşi secol şi până spre mijlocul secolului al XIX-lea situaţia se schimbă. Secolul al XVIII-lea – *Secolul Luminilor* – inaugurează *faza iluministă* a studiilor bizantine, care a adus cu sine o reacţie hotărâtă faţă de istoria bizantină. A fost epoca raţionalismului, a moralismului abstract şi a scepticismului religios, în care, pe plan ideologic, tânăra burghezie lupta împotriva monarhiei absolutiste, a nobilimii şi a dominaţiei spirituale a Bisericii. În aceste condiţii, imaginea statului bizantin a fost prezentată în culori sumbre. Iluminiştii au privit dispreţuitor Bizanţul şi întreaga istorie medievală, considerând istoria bizantină nedemnă şi ridicolă. Pentru ei Bizanţul avea două lipsuri majore: pe de o parte, regimul era privit ca unul despotic, o monarhie absolută, în care se abolise libertatea antică a grecilor şi romanilor, iar, pe de altă parte, Bizanţul fusese un Imperiu al superstiţiilor religioase şi al obscurantismului.

O mare influenţă în propagarea acestei imagini negative asupra Imperiului Bizantin a avut atitudinea scriitorilor, istoricilor şi filosofilor vremii. După cum

remarca şi Paul Lemerle, termenul de *decadenţă*, folosit de filosofii iluminişti cu privire la Imperiul Bizantin şi-a pus o amprentă negativă pentru o lungă perioadă de timp asupra studiilor despre Bizanţ. El respingea, în anul 1957, această noţiune, pe care o considera drept „*o înşelătorie uşoară*".

Între cei care au adoptat o asemenea atitudine amintim pe Montesquieu şi Voltaire. Într-o lucrare a sa, apărută în anul 1734, **Montesquieu** (1689-1755) nu vedea în istoria bizantină decât faza de decădere a puternicului stat roman, considerând-o o epocă „*gothică*", barbară, „ … *o ţesătură de revolte, de comploturi şi perfidii*" („*un tissu de revoltes, de seditions et de perfidies*"). Deşi nu consacră decât ultimele patru capitole în lucrarea sa istoriei bizantine, Montesquieu a realizat o foarte concisă analiză a istoriei bizantine, considerând Bizanţul drept o continuare a Imperiului Roman şi, din acest motiv, îl numeşte *Imperiu grec* începând din a doua jumătate a secolului al VI-lea. El a identificat însă serioase vicii organice în organizarea internă a statului, în structura socială şi militară, în viaţa religioasă şi se mira că acesta a putut totuşi rezista până la mijlocul secolului al XV-lea. Dar punea această capacitate de supravieţuire pe seama disensiunilor interne arabe, a descoperirii „*focului grecesc*", a comerţului înfloritor făcut de Constantinopol şi a stabilirii barbarilor la Dunărea de Jos, care ar fi format un fel de baraj în calea altor năvăliri.

Deşi recunoştea vigoarea primitivă a Imperiului Bizantin, **Voltaire** (1694-1778) mergea şi el pe aceeaşi linie, spunând că istoria bizantină nu este decât „ ... *o culegere blamabilă de declamări şi miracole. Ea este o ruşine a spiritului uman precum Imperiul grec era oprobriul pământului ...*". Mai afirma că nici o „*istorie de bandiţi nevrednici*" nu l-a dezgustat într-atât ca aceea a Bizanţului după Iustinian.

Desigur, toate aceste aprecieri se datorau faptului că cei care le-au făcut nu au studiat temeinic istoria bizantină, ea fiind privită mai mult din exterior, în momentele sale anecdotice şi de decădere. Nici una din aprecierile de mai sus nu venea de la un specialist în istoria bizantină, pe atunci încă într-o perioadă de pionierat. De altfel, în anul 1957, renumitul bizantinolog francez Paul Lemerle a respins această viziune

neconformă cu realitatea a predecesorilor săi, apreciind-o drept „*o înşelătorie uşoară*”.

Aceeaşi atitudine negativă şi falsă asupra istoriei bizantine a avut-o şi istoricul iluminist englez **Edward Gibbon** (1737-1797) în lucrarea sa *History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, 6 vol., London, 1776-1788, considerată cea dintâi mare sinteză a istoriei bizantine. A fost reeditată, cu aparatul critic corespunzător de bizantinologul englez John B. Bury (7 vol., London, 1896-1900) şi apoi în mai multe ediţii succesive (traducerea românească, în 3 volume, cu antologie şi prefaţă, se datorează lui Dan Hurmuzescu, 1976). Lucrarea, concepută în anii petrecuţi de autor la Roma, poate fi considerată drept prima istorie a Imperiului Bizantin în sensul modern al cuvântului. Ea a contribuit însă în mare măsură la denigrarea istoriei Imperiului Bizantin, văzută ca o epocă de „*decădere şi prăbuşire a Imperiului Roman*”. Conţine descrieri interesante ale catedralei Sfânta Sofia, a Marelui Palat, a Curţii imperiale, evocând desfăşurarea principalelor ceremonii. Autorul analizează şi probleme legate de armată, administraţie, finanţe publice, societate, economie, comerţ şi importanţa Constantinopolului. După Ed. Gibbon ceea ce ar fi dus la decăderea Imperiului Roman ar fi fost creştinismul. Copleşit de idei preconcepute cu privire la creştinism şi la o serie de fapte reprobabile din istoria Bizanţului autorul conchide pătimaş: „*Am descris triumful barbariei şi al religiei*” (*I have described the triumph of Barbarism and Religion*).

Acelaşi Paul Lemerle remarca faptul că această concluzie înseamnă a condamna fără a înţelege, ceea ce denotă că el nu a înţeles nimic din istoria, cultura şi spiritualitatea unui Imperiu care, situat la hotarele dintre Orient şi Occident a continuat să existe mai bine de un mileniu, îndeplinindu-şi de la un capăt la altul misiunea istorică şi civilizatoare. Greşeala sa fundamentală a fost, aşa cum remarca Demostene Russo, că în istoria de peste o mie de ani a Bizanţului, E. Gibbon nu a văzut decât decadenţă. La afirmaţia istoricului englez, D. Russo a răspuns cu o întrebare: „*În ce fel de decădere se află Imperiul care produce civilizaţia cea mai însemnată din Evul Mediu, care creştinează şi civilizează o mare parte a Asiei şi Europei ?*” („Studii istorice greco-române”, vol. I, Bucureşti, 1939, p. 5)

În Franţa a apărut în secolul al XVIII-lea, generalizându-se pe la mijlocul veacului următor termenul de *Bas-Empire* aplicat Imperiului Bizantin, adică de Imperiul Roman târziu, cu sensul de corupt şi degenerat. Potrivit acestui concept, istoria bizantină este lipsită de originalitate, fiind o simplă prelungire a celei romane, o perioadă de decădere şi prăbuşire a Imperiului Roman. La adoptarea acestui termen a contribuit în mare măsură lucrarea francezului **Charles Le Beau** (1701-1778) intitulată *Histoire du Bas-Empire en commençant à Constantin le Grand* (27 vol., Paris, 1757-1811; continuée, à partir du 22e volume, par Hubert-Pascal Ameilhon; rééditée sous le titre: *Histoire du Bas-Empire. Nouvelle édition, revue entièrement, corrigée et augmentée d'après les historiens orientaux, par M. De Saint-Martin et continuée par M. Brosset Jne*, 21 vol., Paris, 1824-1836). Este demn de remarcat că această ediţie a intrat şi în posesia episcopului-cărturar Chesarie al Râmnicului care a folosit-o în prefeţele sale la *Mineie* (1780).

Acelaşi termen de *Bas-Empire* a fost folosit şi de **Louis-Philippe comte de Ségur** (1753-1830), în lucrarea *Histoire du Bas-Empire*, 2 vol., 1858 şi de **Ernest Edward Aurel Stein** (1891-1945) în lucrarea *Geschichte des spätrömischen Reiches,* Bd. 1: *Vom römischen zum byzantinischen Staate (284–476 n. Chr.)*. Wien 1928 [2. Aufl., Brüssels 1959, în limba franceză: *De l'État romain à l'État byzantin*]; Bd. 2: *Histoire du Bas-Empire: De la disparition de l'Empire d'Occident à la mort de Justinien (476–565 n. Chr.)*, herausgegeben von Jean-Rémy Palanque, Brüssels/Paris 1949.

Tot acum a apărut şi termenul de *bizantinism*, folosit mai mult în sens peiorativ şi care a avut o puternică influenţă asupra spiritelor timpului dar şi asupra generaţiilor viitoare.

Nu trebuie totuşi să uităm, căzând în aceeaşi greşeală ca şi iluminiştii, partea pozitivă a contribuţiei aduse de secolul al XVIII-lea la cunoaşterea Bizanţului: laicizarea istoriografiei, renunţarea la punctul de vedere dinastic şi imperial, marele interes pentru istoria instituţiilor şi a vieţii sociale, căutarea unor criterii noi pentru organizarea faptelor într-o sinteză de istorie universală şi, în sfârşit, dorinţa de popularizare a operei istoriografice. Toate acestea au făcut posibilă abordarea

Bizanţului într-o lumină nouă şi a ridicat în faţa cercetătorilor probleme noi cărora secolele al XIX-lea şi al XX-lea aveau să le dea o rezolvare mai corectă.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, atitudinea istoricilor şi a oamenilor de cultură în general faţă de Bizanţ a fost predominant defavorabilă. Cartea lui Ed. Gibbon, înzestrată şi cu deosebite calităţi literare şi bucurându-se şi de un mare succes de public în Anglia şi în ţările în care a fost tradusă, a contribuit mult la aceasta. În această perioadă şi alţi gânditori şi istorici au formulat judecăţi de valoare severe asupra Bizanţului şi a culturii lui. Astfel **Georg Wilhelm Friedrich Hegel** (1770-1831) condamna Bizanţul tocmai din punctul de vedere al autenticităţii vieţii sale religioase şi era de părere că: „*Istoria foarte cultivatului Imperiu roman de Răsărit, unde, cum s-ar putea crede, spiritul creştinismului a putut fi conceput în adevărul şi puritatea sa, ne prezintă un şir milenar de neîncetate crime, slăbiciuni, infamii şi lipsă de caractere, prin urmare cel mai groaznic de aceea cel mai neinteresant tablou ... Imperiul Bizantin este un mare exemplu despre cum poate să rămână abstractă religia creştină la un popor cultivat, dacă întreaga organizaţie a statului şi legile nu sunt reconstruite după principiul ei*".

De asemenea, istoria Bizanţului a stârnit reacţii negative şi din partea împăratului francez **Napoleon I Bonaparte** (1769-1821). El declara deputaţilor în iunie 1815, după perioada celor 100 de zile: „*Ajutaţi-mă să salvez patria ! Nu urmaţi exemplul imperiului târziu care, presat din toate părţile de barbari, s-a făcut de râsul posterităţii pierzându-se în discuţii abstracte, atunci când berbecul spărgea porţile cetăţii.*"

Dar ceva mai înainte de mijlocul secolului al XIX-lea viziunea învăţaţilor asupra Evului Mediu, în general, şi asupra Istoriei bizantine, în special, s-a schimbat. Raţionalismul nu mai avea forţa de odinioară, iar Europa îşi recăpăta liniştea după perioada revoluţionară şi a războaielor napoleoniene.

Aceasta nu înseamnă însă că perioada de criză de aproape un secol – de la mijlocul secolului al XVIII-lea până la mijlocul secolului al XIX-lea – activitatea în domeniul bizantinologiei a fost complet paralizată. Astfel, învăţatul german **Johann Jakob Reiske** (1716-1774) a publicat şi comentat, după un manuscris descoperit la

Leipzig, între anii 1751-1754, lucrarea *De ceremoniis aulae byzantinae* a lui Constantin Porphyrogenetul, iar în anul 1819**, Charles Benoît Hase** a editat opera lui Leon Diaconul, care încheie *Corpus*-ul *de la Luvru*.

Începând cu a treia decadă a secolului al XIX-lea debutează o nouă etapă, cea romantică, istoria bizantină fiind prezentată în culori generoase, chiar idealizate. Această perioadă în istoria cercetărilor de Bizantinologie, este legată şi de mişcarea grecească de eliberare naţională din anul 1821, care a trezit în cercurile europene o puternică simpatie pentru cauza naţiunii elene (curentul filoelenist). Mişcarea elenă a fost susţinută şi de unele personalităţi ale timpului, cum a fost lordul şi poetul **Byron**, care s-a angajat direct în luptă. Curentul filoelenic european s-a manifestat nu numai faţă de revoluţionarii greci, ci şi faţă de trecutul lor istoric. După acest eveniment vom asista la înviorarea activităţii de publicare a izvoarelor bizantine şi la apariţia unor istorii ale poporului elen, în care este inclusă şi perioada bizantină. Aceasta, în ciuda perpetuării viziunii negative asupra Bizanţului, moştenită din secolul al XVIII-lea. dar chiar şi în Grecia, Bizanţul a fost asociat atunci cu declinul elenismului, fiind revendicată numai moştenire antică. Trecutul grecilor a fost înfăţişat acum într-o lumină favorabilă de către **Jacob Philipp Fallmerayer** (1790-1861), cu lucrările: *Geschichte des Kaisertums Trapezunt* (München, 1827) şi *Geschichte der Halbinsel Morea während des Mittelalters*, (2 Bde., Stuttgart, Tübingen, 1830-1836). Lui îi aparţine şi teoria greşită potrivit căreia Grecia ar fi fost complet slavizată în Evul Mediu şi din această cauză „*în venele grecilor de azi n-ar curge nici o picătură de sânge adevărat elenic*". Apoi trebuie menţionat filoelenul **George Finlay** (1799-1876) cu lucrarea *History of Greece from its Conquest by the Romans to the Present Time, B. C. 146 to A. D. 1864* (7 vol., London, 1877). Ea a fost realizata în urma mai multor călătorii în Grecia, în cursul cărora autorul s-a interesat de revoluţia greacă de eliberare naţională. Pentru G. Finlay, epoca bizantină începe odată cu urcarea pe tron a împăratului Leon al III-lea Isaurul (717) şi se încheie cu anul 1453, făcând parte integrantă din istoria poporului grec. Autorul englez a fost interesat şi a dezvoltat în volumele sale capitole consacrate instituţiilor juridice, societăţii, economiei, conturând o imagine pozitivă Imperiului Bizantin.

În acelaşi sens a scris şi germanul **Karl Hopf** (1832-1873), profesor la Universitatea din Königsberg lucrarea intitulată: *Geschichte der Griechenlands vom Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit*, publicată în „Ersch & Gruber (Hrsg.), Allgemeine Enzyklopädie der Wissenschaften und Künste", Bd. 85, S. 67-465; Bd. 86, S. 1-90, Lipsca, 1867-1868, prima sinteză bizantină realizată nu numai pe un studiu atent al surselor, ci şi pe baza unei largi documentări de arhivă. Ea constituie un instrument foarte important pentru perioada dominaţiei latine şi a epocii Paleologilor. El este şi autorul lucrărilor: *Veneto-byzantinische Analekten* (Wien, 1859) şi *Bonifaz von Montferrat, der Erober von Konstantinopel und der Troubadour Rambaut von Vasquieres* (Berlin, 1871). Trebuie amintiţi şi **Gustav Friedrich Hertzberg** (1826-1907), cu lucrarea *Geschichte der Byzantiner und des Osmanischen Reiches bis gegen Ende des 16 Jahrhunderts* (4 vol., Gotha, 1876-1879), precum şi **F. Grigorovius** cu lucrarea *Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter* (Berlin, 1889), în care se face un studiu asupra civilizaţiei bizantine.

Tot în Germania trebuie remarcată activitatea de editare critică a textelor bizantine cu caracter literar, istoric sau juridic a lui **G. L. F. Tafel** (1787-1860), cu *Theodosius Melitenos* (1859), *Eustathii metropolitae Thessalonicensis opuscula*, **Carl Gotthard de Boor** (1848-1923)**,** cu *Nikephoros Patriarcha* (1880), *Theophanes* (1883-1885), *Theophylaktos Simokattes* (1887), *Georgios Monachos* (1904), **Karl Eduard Zachariä von Lingenthal** (1812-1894), cu *Jus graeco-romanorum* (t. I-VII, Lipsca, 1856-1884; reedit, 1953), care pune la dispoziţia istoricilor texte fundamentale ale dreptului bizantin, lucrare însoţită şi de un studiu asupra dreptului, intitulată *Geschichte des griechisch-römischen Rechtes,* (3-e Aufl., Berlin, 1892), **A. Elissen**, cu *Analekten der mittel-und neugriechischen Literatur* (t. I-VI, Lipsca, 1855-1862) şi **W. Wagner,** cu *Carmina Graeca Medii Aevi* (Lipsca, 1874) şi a lui **G. M. Thomas** (1817-1887), care împreună cu **G. L. F. Tafel** a publicat o colecţie de izvoare diplomatice şi comerciale, la Viena, intitulate: *Urkunden zur alteren Handels-und Staatsgeschichte der Republik Vendig, mit besonderer Beiehung auf Byzanz und die Levante* (3 vol., 1856-1857).

Pentru a uşura citirea şi studierea manuscriselor greceşti **W. Gardthausen** a realizat lucrarea, nedepăşită până azi, *Griechische Paleographie* (Lipsca, 1879; 2-e Aufl., 1911-1913).

Cea mai mare realizare a acestei perioade o reprezintă însă publicarea la iniţiativa lui **Berthold Georg Niebuhr** (1776-1831) a unui *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* (50 vol., 1828-1878), cunoscut şi sub numele de *Corpusul de la Bonn* sau *Bizantina de la Bonn*. Această colecţie a debutat cu o ediţie din istoricul Agathias şi este mai completă decât cea parizianã, chiar dacă are totuşi unele lipsuri. Ea reprezintă în cea mai mare parte o reeditare a *Bizantinei de la Luvru*, dar el reprezintă un progres faţă de acesta din urmă, deoarece este mai complet şi mai uşor de mânuit. Sunt cuprinşi aici un mare număr de istorici bizantini, cu textul operei lor în original, însoţit de bogate note explicative şi de o traducere în limba latină Multe din volumele *Corpus*-ului *de la Bonn* sunt azi singura sursă de informare pentru bizantinologi, deoarece nu toţi autorii au putut avea în epoca modernă ediţii critice. Mai târziu colecţia a fost condusă de **Immanuel Bekker** (1785-1871).

De asemenea, Bizanţul era interesant în măsura în care istoria sa a putut face lumină în ceea ce priveşte fenomenul Cruciadelor. Pentru Franţa, descrierea acestor expediţii era considerată ca făcând parte din istoria naţională. Astfel, **Jean Alexandre Buchon** (1791-1846) a publicat *Collection des Chroniques nationales ecrites en langue vulgaire du treizième au seizième siècle* (47 vol., Paris, 1824-1829). El s-a arătat interesat şi de posesiunile francilor din Grecia şi Moreea, publicând *Nouvelles recherches historiques sur la principauté française de Morée et ses hautes baronnies, à la suite de la quatrième croisade, faisant suite aux «Éclaircissements historiques, généalogiques et numismatiques sur la principauté française de Morée»* (2 vol., Paris, 1843).

În această perioadă au apărut în Franţa şi monografiile lui **Valentin Parisot** (1805-1861) cu *Cantacuzène* (Paris, 1845), **Jules Berger de Xivrey** (1801-1863) cu *Manuel Paléologue* (Paris, 1853), **François-André Isambert** (1792-1857) cu *Histoire de Justinien* (2 vol., Paris, 1856) şi **Brunet de Presle** cu *La Gréce depuis la conquête romaine* (Paris, 1860).

Se poate observa că această perioadă este mai săracă pe planul cercetării istorice propriu-zise, însă are meritul de a furniza cercetării moderne instrumentele sale de lucru, în principal ediţiile critice ale autorilor bizantini.

Nu în ultimul rând, arta şi arhitectura bizantină au atras şi ele atenţia asupra civilizaţiei bizantine, fiind binecunoscută importanţa istoriei artei şi arheologiei în Bizantinologia franceză. Acest domeniu a dezvoltat gustul pentru călătorii în Grecia. În anul 1840, arhitectul **Albert Lenoir** a publicat o serie de articole despre monumentele bizantine în *Revue générale de l'Architecture*. El a călătorit în Orientul Apropiat şi a publicat, între anii 1852-1856, lucrarea intitulată *Histoire de l'architecture monastique*. Arhitectul **André Couchard**, după ce a călătorit în Grecia, a publicat, în anul 1842, *Choix de l'églises byzantines en Grèce*. Arhitectul şi arheologul **Charles Félix Marie Texier** (1802-1871) a publicat, în anul 1864, la Londra, lucrarea *L'architecture byzantine ou recueil de monuments des premiers temps du christianisme en Orient*. În anul 1861, **Jules Labarte** a propus o restituire a topografiei Palatului imperial, sub titlul: *Palais impérial de Constantinople* şi a inclus Bizanţul într-o altă lucrare a sa, *Histoire des Arts industriels* (1863-1872). La rândul său, **Eugène Viollet-le-Duc** (1814-1879) a realizat o analiză a arhitecturii bizantine în lucrarea sa *Entretiens sur l'architecture* (2 vol., 1863-1872). Studiile de artă bizantină s-au dezvolta şi prin aportul lui **Charles Bayet** (1849-1918), care a publicat *Recherches sur l'histoire de la peinture et la sculpture chrétiens en Orient* (1879) şi *L' Art byzantin* (1883). Arhivistul-paleograf **Henri-Léonard Bordier** (1817-1888) a publicat în anul 1883 *Description des peintures et autres ornements contenus dans les manuscripts grec de la Bibliothèque nationale*.

În acest context s-a dezvoltat, în special la Paris şi Marsilia, o nouă arhitectură a stilului neo-bizantin.

De asemenea, au fost şi alte domenii în care studiile bizantine au rămas prezente. Astfel, în Drept, **Mortreuil** a publicat *Histoire du droit byzantin* (1845-1847).

O mare importanţă pentru istoria bizantină, sub toate aspectele, a avut-o editarea de către abatele **Jacques Paul Migne** (1800-1875) a celor 161 volume din

Patrologiae cursus completus - Series Graeca **(**Parisiis, 1857-1866**)**, în care sunt cuprinse operele originale însoţite de traduceri în limba latină, începând de la cele ale Părinţilor Apostolici până la Sinodul de la Ferrara-Florenţa (1438-1439). Deşi textele originale au fost luate din ediţii mai vechi, colecţia lui Migne reprezintă un progres în cercetarea bizantinologică, deoarece strânge laolaltă documente greu de găsit şi în ţări cu veche tradiţie culturală.

Cu ultimul deceniu al veacului al XIX-lea, Bizantinologia a intrat în faza strict ştiinţifică a evoluţiei sale. Punând în valoare cunoştinţele anterioare, cercetările s-au îndreptat acum şi spre alte domenii ale istoriei bizantine: viaţa economică, socială, artistică, religioasă, ideologică, juridică şi militară. Bizantinologii au început analiza riguroasă a documentelor, punând în lumină ştiinţele auxiliare (numismatica, sigilografia, paleografia, diplomatica, codicologia, etc.) pe baza cărora istoria Bizanţului este prezentă în toată complexitatea ei, iar cercetarea istorică devine mai riguroasă, mai obiectivă. Din punct de vedere conceptual, istoria bizantină încetează să mai fie privită ca o simplă prelungire a celei romane, Bizantinologia devenind o disciplină de sine stătătoare a istoriei, inclusiv în cercetare şi învăţământ. O pleiadă de străluciţi savanţi pun bazele unor „*şcoli naţionale de studii bizantine*" în ţările lor, prin activitatea lor didactică, organizatorică şi ştiinţifică.

În acest sens, ţările de limbă germană au avut o poziţie privilegiată.

ŞCOALA GERMANĂ. Primul şi cel mai de seamă reprezentant al acestei ţări a fost profesorul **Karl Krumbacher** (1856-1909) de la München, fondatorul şcolii germane moderne de Bizantinologie şi al Bizantinologiei ca ştiinţă de sine stătătoare. El a fost cea mai importantă personalitate de la Charles du Cange, care şi-a desfăşurat activitatea în domeniul Bizantinologiei. K. Krumbacher este primul care a făcut din Bizantinologie un obiect de studiu la universitate în sensul pe care îl are astăzi. El se va distinge astfel nu numai prin activitatea de cercetare, dar şi prin cea didactică şi organizatorică. În anul 1891 a tipărit monumentala sa lucrare *Geschichte der byzantinischen Literatur*, (ediţia a II-a, considerabil îmbunătăţită, a apărut în anul 1897 şi cuprinde un capitol de literatură teologică, atribuit lui **Albert Ehrhard**

(1862-1940), precum şi un apendice, în fapt o schiţă a istoriei bizantine, elaborată de **Heinrich Gelzer** (1847-1906), toate purtând titlul: *Geschichte der byzantinischen Literatur von Justinian bis zum ende des orömisches Reiches, 527-1453*, nedepăşită până astăzi. În anul 1892, K. Krumbacher a pus bazele primei reviste de specialitate, la München, „*Byzantinische Zeitschrift*" care apare neîntrerupt până astăzi, fiind considerată cel mai reputat periodic din domeniul Bizantinologiei. Un merit al acestei reviste este şi faptul că oferă un index exhaustiv al publicaţiilor care, într-un fel sau altul, privesc Bizanţul, în ea fiind publicate nu numai studii de specialitate, ci şi recenzii şi bibliografia nouă pentru diferitele domenii de cercetare.

De asemenea, prof. K. Krumbacher a pus bazele primei catedre de istoria Bizanţului, în cadrul Universităţii din München, în anul 1898. El a reuşit să transforme *Seminarul de filologie greacă medievală şi modernă* din München într-un centru internaţional de studii bizantine, cunoscut sub numele de *Institut für Byzantinistik und neugriechische Philologie*, care posedă cea mai bună bibliotecă de specialitate din lume. Numeroşii săi elevi au continuat activitatea maestrului nu numai în Germania, dar şi în alte ţări. Iată deci că personalitatea lui Krumbacher s-a distins atât în domeniul de cercetare, cât şi în cel didactic şi organizatoric.

De remarcat că, şcoala germană de Bizantinologie păstrează până astăzi principala direcţie de cercetare dată de fondatorul ei: cercetarea filologică. Succesorul lui K. Krumbacher la catedra de Bizantinologie din München a fost **August Heisenberg** (1869-1930), care s-a afirmat în domeniul istoriei şi istoriei artei bizantine. Foarte bun filolog, bizantinist şi teolog, el a preluat de la ilustrul său înaintaş şi conducerea revistei „*Bizantinische Zeitschrift*". A editat din istoria bizantină noile ediţii critice ale autorilor bizantini, în acelaşi timp cu comentarea izvoarelor noi apărute. Mai trebuie menţionaţi: **Heinrich Gelzer** (1847-1906): cu lucrările: *Abriss der byzantinischen Kaisergeschichte*, *Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung* (1899), „*Der Patriarchat von Achrida*" (1902), *Byzantinische Kulturgeschichte* (1909) şi *Studien zur byzantinischen Verwaltung Egyptens* (1909) şi **Karl Johannes Neumann** (1857-1917), cu lucrările: *Die Weltstellung des byzantinischen Reiches vor den Kreuzzügen* (1894, împreună cu H.

Gelzer, tradusă şi în limba franceză) şi *La situation mondiale de l' Empire byzantin avant les croisades* (1906). Din rândul istoricilor şi filologilor clasici şi medievişti interesaţi de problema bizantină amintim pe **Ludo Moritz Hartmann** (1865-1924)**, Otto Karl Seeck** (1850-1921)**, Eduard Schwartz** (1858-1940).

Mai amintim aici şi pe **Franz Dölger** (1891-1968), reputat arheolog şi istoric, profesor la Universitatea din Bonn. A fost un adevărat *homo universalis*, cum l-a numit unul dintre cei mai distinşi elevi ai săi (I. Karayannopoulos**),** acordând interes tuturor aspectelor vieţii bizantine şi tuturor ramurilor Bizantinologiei care a publicat texte bizantine şi a realizat studii importante asupra gândirii şi vieţii sociale bizantine. A fost un cercetător important, în ciuda lipsei de nuanţă a unora dintre opiniile sale. Editor de texte, lingvist, istoric, Franz Dölger a adus contribuţii esenţiale la cunoaşterea istoriei interne, politice, administrative şi financiare a Bizanţului. El s-a ocupat, de asemenea, de raporturile Bizanţului cu lumea balcanică şi cu Occidentul. Paginile sale despre monahismul athonit şi despre documentele descoperite în bibliotecile din Sfântul Munte sunt dintre cele mai preţioase. Între altele a fost coordonatorul repertoriului de acte emanând de la puterea imperială intitulat: *Regesten der Kaiserurkunde des oströmischen Reiches, von 565-1453*, în 5 volume (este autorul doar al vol. 1: *Regesten von 565-1025* şi vol. 5: *Regesten von 1341-1453,* acesta din urmă împreună cu Peter Wirth, 1965) – un instrument de lucru pe care îl foloseşte orice cercetător în domeniul Bizantinologiei. Dintre lucrările sale mai amintim: *Beitrage zur Geschichte der byzantinischen Finanzverwaltung besonders des X und XI Jahres* (1927), *Facsimiles byzantinischer Kaiserurkunde* (1931), *Die Urkunden des Johannes-Prodromos-Klosters bei Serrai* (1935), *Die byzantinische Literatur in der Reinsprache: ein Abriß.* 1. *Die byzantinische Dichtung in der Reinsprache* (1948), *Aus dem Schatzkammern des Heiligen Berges. 115 Urkunden und 50 Urkundensiegel aus 10 Jahrhunderten* (herausggbt., 2 vol., 1948), *Sechs byzantinische Praktika des 14. Jahrhunderts für das Athoskloster Iberon. Mit diplomatischen, sprachlichen, verwaltungs- und sozialgeschichtlichen Bemerkungen* (1949), *Byzanz* (1952, împreună cu **A. M. Schneider**, cuprinde bibliografia analitică a lucrărilor despre istoria, literatura şi limba din Bizanţ, apărute între anii 1938-

1950); *Byzanz und die europäische Staatenwelt. Ausgewählte Vorträge und Aufsätze* (1953), *Byzantinische Diplomatik. 20 Aufsätze zum Urkundenwesen der Byzantiner* (1956), *Petiton: ein Beitrag zur byzantinischen Lexikographie* (1959), *Zur Unterfertigung byzantinischer Chrysobulloi Logoi* (1964) şi *Byzantinische Urkundlehre* (1968, împreună cu **Ioannis Karayannopoulos**). Un alt reprezentant al şcolii müncheneze a fost **Hans-Georg Beck** (1910-1999) a cărui principală lucrare *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München, 1959, (reedit. 1977), continuă monumentala operă a prof. K. Krumbacher. Scrisă într-un spirit erudit şi sistematic, lucrarea dovedeşte din plin calităţile de subtilitate şi discernământ estetic ale autorului ei. El s-a ocupat şi de cercetarea organizării de stat în Bizanţ, fiind autorul lucrărilor: *Vorsehung und Vorherbestimmung in der theologischen Literatur der Byzantiner* (1937), *Theodoros Metochites. Die Krise des byzantinischen Weltbildes im 14. Jahrhundert* (1952), *Vademecum des byzantinischen Aristokraten. Das sogenannte Strategikon des Kekaumenos* (1956), *Senat und Volk von Konstantinopel. Probleme der byzantinischen Verfassungsgeschichte* (1966), *Res Publica Romana. Vom Staatsdenken der Byzantiner* (1970), *Geschichte der byzantinischen Volksliteratur* (1971), *Ideen und Realitäten in Byzanz. Gesammelte Aufsaetze* (1972), *Theorie und Praxis im Aufbahn der byzantinischen Zentralverwaltung* (1974), *Byzantinistik heute* (1977), *Das Byzantinische Jahrtausend* (1978), *Die Byzantiner und ihr Jenseits* (1979), *Geschichte der Ortodoxen Kirche im Byzantinischen Reich* (1980), *Nomos, Kanon und Statsraison in Byzanz* (1981) şi *Byzantinisches Erotikon. Orthodoxie, Literatur, Gesellschaft* (1979, 2-e edition, 1986), *Kaiserin Theodora und Prokop. Der Historiker und sein Opfer* (1986).

Mai puţin cunoscuţi sunt **O. Treitinger** şi **Werner Ohnsorge** (1904-1985).

Ar fi nedrept să enumerăm aici numai pe reprezentanţii fostei Germanii Federale, pentru că o contribuţie apreciabilă la dezvoltarea studiilor privind istoria Bizanţului, îndeosebi în domeniul economic, social, au avut-o şi cercetătorii din fosta Republică Democrată Germană, ce-i drept influenţaţi adesea de gândirea politică marxistă. Aici putem enumera istorici precum **Hans Ditten**, **Friedhelm**

Winkelmann (n. 1929) cu lucrările: *Die Textbezeugung der Vita Constantini des Eusebius von Caesarea* (1962), *Die Kirchengeschichte des Nicephorus Callistus Xanthopulus und ihre Quellen* (1966), *Die östlichen Kirchen in der Epoche der christologischen Auseinandersetzungen (5. bis 7. Jahrhundert)* (1980), *Byzantinische Rang- und Ämterstruktur im 8. und 9. Jahrhundert. Faktoren und Tendenzen ihrer Entwicklung* (1985), *Euseb von Kaisareia. der Vater der Kirchengeschichte* (1991), *Die Kirchen im Zeitalter der Kreuzzüge (11–13 Jahrhundert)* (1994), **Helga Köpstein** (n. 1926), cu lucrările: *Zur Sklaverei im ausgehenden Byzanz. Philologisch-historische Untersuchung* (1966), *Studien zum 7. Jahrhundert in Byzanz. Probleme der Herausbildung des Feudalismus.* (Hrsg. mit Friedhelm Winkelmann, 1976), *Studien zum 8. und 9. Jahrhundert in Byzanz.* (Hrsg. mit Friedhelm Winkelmann, 1976), *Besonderheiten der byzantinischen Feudalentwicklung. Eine Sammlung von Beiträgen zu den frühen Jahrhunderten.* (Hrsg., 1983) şi **Johannes Irmscher** (1920-2000) cu lucrările: *Renaissance und Humanismus* (1966), *Die Weltgeschichtliche Bedeutung des byzantinischen Reiches* (1967) şi *Einführung in die Byzantinistik* (1971).

ŞCOALA AUSTRIACĂ. În Austria au desfăşurat o activitate fructuoasă în special prin publicarea de documente laice şi religioase în limba greacă de către: **Francisc Miklosich** şi **Joseph Müller** cu lucrarea: *Acta et diplomata Graeca medii aevi sacra et profana*, t. I-IV, Vindobonnae, 1860-1890, şi cu conţinut literar de către **W. Wagner** (*Carmina Graeca Medii Aevi*, Leipzig, 1874). Apoi menţionăm pe istoricul de artă **Josef Strzygowski** (1862-1941), profesor la Universitatea din Viena, cu lucrările: *Der Dom zu Aachen* (1904), *Die miniaturen des Serbisch Psalters* (1906) şi *L'ancien art chretien de Syrie* (1936). Totuşi un progres sensibil şi o lărgire a preocupărilor le întâlnim abia după primul război mondial. Printre corifeii din această perioadă sunt de menţionat **Ernest Stein** (1891-1945), refugiat în Franţa, specialist în istoria statului bizantin în secolele IV-VI, în geografie istorică şi organizare administrativă, cu lucrările: *Studien zur Geschichte des byzantinischen Reichs vornehmlich unter den Kaiser Iustinus II und Tiberius Constantinus* (1919) şi

Geschichte des spätromischen Reiches, 2 vol., 1928-1950, cu o traducere în limba franceză a acestei lucrări sub titlul: *Histoire du Bas-Empire (284-565)*, 2 vol., 1948-1959. Demnă de remarcat este şi activitatea lui **Herbert Hunger** (1914-2000), profesor la Universitatea din Viena şi conducător al Institutului de studii bizantine al acestei Universităţi. El s-a remarcat în lumea ştiinţifică prin numeroase lucrări de filologie bizantină şi de istorie a culturii. Putem menţiona lucrările: *Griechische Paläographie* (1954), *Byzantinische Geisteswelt von Konstantin dem Grosse bis zum Fall Konstantinopels* (1958), *Prooimion. Elemente der byzantinischen Kaiseridee in der Arengen der Urkunden* (1964), *Das Reich der Neuen Mitte. Der christlicher Geist in der byzantinischen Kultur* (1965), *Johannes Chortasmenos* (1969), *Aspekte der griechischen Rhetorik von Gorgias bis zum Untergang von Byzanz* (1972), *Byzantinische Grundlagenforschung* (1973), *Das byzantinische Herrscherbild* (1975), *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner* (1978), *Schreiben und Lesen in Byzanz* (1989), *Prochoros Kydones* (1990). În cadrul Institutului de Studii Bizantine el a format numeroşi elevi, care s-au remarcat prin publicarea de lucrări în diverse domenii, mai cu seamă în geografia istorică (*Tabula Imperii Byzantini*) şi al prosopografiei (*Lexikon der Paleologenezeit*).

Endre von Ivanka a studiat transmiterea elementelor greceşti în viaţa religioasă bizantină, fiind cunoscut mai ales prin contribuţiile sale asupra palamismului şi a legăturilor dintre platonism şi patristica medievală. Dintre lucrările sale amintim: *Hellenistiches und Christliches im frühbyzantinischen Geistesleben* (1948), *Byzantinische Geschichtsschreiber* (1954) şi *Plato Christianus* (1964), fiind şi iniţiatorul colecţiilor: *Byzantinische Geschichtsschreiber* (constând în traduceri de texte istorice în limba germană, însoţite de note explicative, 1954 - …) şi *Geist und Leben der Ostkirche* (consacrată spiritualităţii şi vieţii religioase a Răsăritului).

Mai amintim şi pe mai tânărul **Johannes Koder** (n. 1942) cu lucrarea *Das Eparchenbuch Leons der Weisen*.

ȘCOALA RUSĂ. În Rusia ţaristă preocupările de Bizantinologie au început în strânsă legătură cu cercetarea istoriei ruseşti, a istoriei Bisericii naţionale şi a unor

probleme teologice. Influenţa Bizanţului asupra Rusiei a fost, cum se ştie, foarte mare şi, de la sine înţeles, nici o problemă istorică ori religioasă nu putea fi pe deplin înţeleasă fără o corelare cu realităţile bizantine. De aceea, scopul primilor cercetători era de a stabili rolul Bizanţului şi al izvoarelor bizantine în istoria rusă. Începutul l-au făcut savanţii străini, membri ai Academiei de ştiinţe ruse. Între aceştia trebuie menţionaţi **Ph. Krug** (1764-1884)**,** silezianul **Ernest Kunik** (1814-1899), membru al Academiei Imperiale de Ştiinţe din Petersburg, care a impulsionat mult studiile bizantine prin exploatarea surselor bizantine importante pentru istoria vechii Rusii şi **Eduard de Muralt** (1808-1895). Ultimului îi datorăm o lucrare de cronologie bizantină în două volume care, deşi învechită mai poate fi folosită şi azi (*Essai de chronographie byzantine*, Petersburg, 1855, 1871), şi ediţia princeps a *Cronicii* lui George Monahul. Un rol important în promovarea interesului pentru Bizantinologie l-a avut Facultatea de teologie din Petersburg, care a iniţiat şi realizat în seria „*Vizantinskie Istoriki*" traducerea în limba rusă a mai multor istorici bizantini. (Ioan Kinnamos, Nicetas Choniates, etc.).

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, Bizanţul a fost obiectul disputei între adepţii mişcării tradiţionaliste slavofile şi cei ai civilizaţiei moderne, occidental-europene. Înlăturând exagerările subiective atât ale unora cât şi ale celorlalţi, o serie de savanţi de prestigiu au reuşit să se impună, îndeosebi spre sfârşitul secolului al XIX-lea, când a fost fondată şcoala rusă de Bizantinologie de către **Vasilij G. Vasiljevskij** (1839-1899). Acesta a făcut studii temeinice în Germania, unde i-a avut ca profesori pe Theodor Mommsen şi Gustav Droysen. A ajuns apoi profesor de istoria Evului Mediu la Universitatea din Petersburg, unde a desfăşurat o vastă activitate didactică şi organizatorică. Posesor nu numai a unor cunoştinţe serioase de istorie şi filologie, ci şi a unui ascuţit spirit critic, toate acestea i-au permis să analizeze numeroase izvoare bizantine privind istoria Rusiei şi legăturile sale cu Bizanţul, apoi aspecte interne ale vieţii bizantine. În anul 1894, la cererea Academiei Imperiale de Ştiinţe a înfiinţat, împreună cu **V. E. Regel**, revista „*Vizantijkii Vremennik*", a doua revistă de Bizantinologie din lume, cu o apariţie neîntreruptă până în anul 1927. După o întrerupere de două decenii, în perioada interbelică, seria

nouă apare din 1947 până astăzi. Preocupările sale, care aveau să devină şi cele ale şcolii ruse şi, mai târziu ale celei sovietice, s-au orientat spre istoria economică şi socială a Bizanţului, spre ideologia imperială şi raporturile ruso-bizantine. Între lucrările sale cele mai cunoscute amintim: *Vizantija i Pečenegi* (Bizanţul şi pecenegii) (1908), *Variago-russkaja i variago-anglijskaia drujina v Konstantinopole XI i XII vekov* (Gărzile varego-ruse şi varego-engleze în Constantinopolul secolelor al XI-lea şi al XII-lea) (1908), şi *Zhitiya svv Georgiya Amastridskogo i Stefana Surozhskogo* (1915). Alţi bizantinologi ruşi de seamă au fost: **Nikodim Pavlovici Kondakov** (1844-1925) fondatorul cercetării în arheologia şi arta bizantină, cu lucrările: *Istorija biz antijskago iskusstva i ikonografij po miniatjuram greceskich rukopisej* (1876), *Ikonografija Gospoda Bojo i Spasa našego Iisusa Christa: istoričeskij i ikonografičeskij očerk* (1905) şi *Ikonografiia Bogomateri*, (2 vol., 1914-1915); **Feodor I. Uspenskij** (1845-1928), mai întâi profesor la Universităţile din Odessa şi Petrograd, apoi directorul Institutului Rus de Arheologie din Constantinopol. Aici el a întemeiat revista „*Izvestija Russkogo Archeologicheskovo Instituta v Konstantinopole*". El a descoperit numeroase manuscrise bizantine la mănăstirile de la Muntele Athos, la cele de la Meteora, dar şi din alte părţi, pe care le-a publicat sau doar le-a adus în Rusia. Deşi nu s-a ridicat la nivelul lui V. G. Vasilievskij, F. I. Uspenskij a adus o contribuţie însemnată la progresul Bizantinologiei, ocupându-se mai cu seamă de problemele agrare şi de rolul slavilor în Imperiul Bizantin. Dintre lucrările sale amintim: *Očerki po istorii vizantijskoi obrazovannosti* (Studii de istorie a erudiţiei bizantine, 1911), dar, mai ales, monumentala *Istorija vizantijskoj imperii* (Istoria Imperiului Bizantin), (3 vol., Petersburg-Moscova, 1913, 1927, 1948). Cel mai de seamă elev al lui V. G. Vasiljevskij a fost **Alexander Alexandrovitch Vasiliev** (1867-1953), bizantinist şi arabist, care a dat studii fundamentale în domeniul relaţiilor bizantino-arabe în secolele IX-X, cu lucrările: *Vizantija i araby*, în 2 volume: I. *Politiceskie otnosenija Vizantii I arabov za vrem a Amorijkoi dinastii* (Relaţiile politice dintre Bizanţ şi arabi în epoca dinastiei amoriene); II. *Politiceskie otnosenija Vizantii i arabov za vrem a Makedonskoj dinastii* (Relaţiile politice dintre Bizanţ şi arabi în epoca dinastiei

macedonene), publicată în „Analele Facultăţii de Teologie şi Filologie ale Universităţii din Sankt Petersburg" (1900-1902). Lucrarea a fost tradusă, cu îmbunătăţiri, şi în limba franceză la Bruxelles (3 vol., 1935-1950), sub titlul: *Byzance et les Arabes*: I. *La dynastie d'Amorium (820-867)*; II. *La dynastie macédonienne*; III. *Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches von 363 bis 1071*. De acelaşi autor mai menţionăm lucrările: *Puteestvie imperatora Manuila II Paleologa po Zapadnoj Evrope, 1399-1403* (Călătoria împăratului Manuel al II-lea Paleologul prin Europa Occidentală, 1399-1403), (1912), *Istorija Vizantii* (Istoria Bizanţului), (3 vol., 1923-1925) *The Gots and the Crimea* (1936), *The Russian Attack on Constantinople* (1946) şi *Justin the First. An Introduction to the Epoch of Justinian the Great* (1950). Cea mai importantă lucrare a sa este *Histoire de l'Empire byzantin, 324-1453*, tome I: *(324-1081)*, tome II: *(1081-1453)*, traduit du russe par P. Brodin et A. Bourguina. Preface de M. Ch. Diehl, de l'Institut, Paris, Éditions A. Picard, 1932, (cu o ediţie în limba engleză, mult îmbunătăţită, la Madison, 1952). Mai amintim apoi pe **V. V. Latişev**, epigrafist de seamă, editor al inscripţiilor creştine din aşezările din sudul Rusiei (1896); **M. I. Rostovtzev (Rostovtzeff)** (1870-1952), profesor la Universitatea din Sankt Petersburg (1898-1918), apoi la Universităţile din Wisconsin (1920-1925) şi Yale (1925-1944). A fost specialist în istoria lumii elenistice şi romane. A publicat, în anul 1926, lucrarea: *The Economic and Social History of the Roman Empire*, carte fundamentală, tradusă în principalele limbi de circulaţie; **Iulian A. Kulakovskij** cu lucrarea sa, neterminată *Istorija Vizantii (395-717)* (Istoria Bizanţului), (3 vol., Kiev, 1910-1915), **B. A. Panchenko**, cu o lucrare foarte importantă asupra proprietăţii funciare ţărăneşti din Bizanţ (1904), **P. V. Bezobrazov** şi, în special, **P. A. Jakovenko**, care s-au consacrat mai ales problemelor de istorie internă a Imperiului Bizantin.

În anul 1915, alături de „*Vizantijkii Vremennik*" a apărut o nouă revistă de Bizantinologie „*Vizantijskoe Obozrenie*" (Revista bizantină), din care trei volume au apărut între anii 1915-1917.

Între cercetătorii istoriei bizantine din prima jumătate a secolului al XX-lea trebuie amintiţi **Ch. Loparev**, editor şi cercetător al literaturii bizantine hagiografice

şi **V. N. Beneşevici**, specialist în izvoarele bisericeşti şi laice, dar şi traducător în limba rusă a mai multor lucrări de Bizantinologie scrise de K. Krumbacher, H. Gelzer şi J. B. Bury.

Deceniile care au urmat Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie (1917), constituie o epocă de „*tăcere*" în activitatea şcolii ruse. Abia după al doilea Război mondial, noua şcoală sovietică, având la bază concepţia marxist-dialectică, a reluat, într-o oarecare măsură, tradiţiile vechii şcoli ruse. Principalele direcţii ale şcolii sovietice au fost istoria economică şi socială, raporturile ruso-bizantine şi publicarea izvoarelor bizantine. Amintim, pentru început, sinteza realizată pe principii marxiste de **M. V. Levchenko,** *Istoria Vizantii* (1940), apărută şi în traducerea franceză a lui **P. Mabille**, sub titlul: *Histoire de Byzance des origines à 1453* (1949). Acelaşi istoric rus este şi autorul lucrării *Ocerki po istorii russko-vizantiiskîh otnoşenii* (Schiţă a unei istorii a relaţiilor ruso-bizantine), (Moskva, 1956).

Noua şcoală sovietică de Bizantinologie a continuat cercetările, îndreptându-şi atenţia spre relaţiile ruso-bizantine. Cei mai de seamă bizantinologi sovietici au fost: **Alexander Petrovitch Kazhdan** (1922-1997), cu lucrările: *Derevnija i gorod v Vizantii IX-X vv. Očerki po istorii vizantijskogo feodalisma* (1960), *Socialnyjsostav gospodstvujuscego Klassa Vizantii v XI-XII vv* (Componenţa socială a clasei dominante a Bizanţului în secolele XI-XII, 1974), *Armane v sostave gospodstvujuscego Klassa Vizantijskoj imperii v XI-XII vv* (Armeni în componenţa clasei dominante a Imperiului Bizantin în secolele XI-XII, 1975), *People and Power in Byzantium. An Introduction to Modern Byzantine Studies* (1982), *Studies on Byzantine Literature of the XIth and XIIth Centuries* (1984, împreună cu **S. Franklin**), *Change in Byzantine Culture in the XIth and XIIth Centuries* (1985, în colaborare cu **A. Wharton Epstein**), fiind şi editorul- coordonator al unui foarte util dicţionar enciclopedic al civilizaţiei bizantine, *The Oxford Dictionary of Byzantium* (1991, ediţie nouă, 2007); **G. G. Litavrin** cu lucrările: *Bolgariia; Vizantija V XI-XII vv* (Bulgaria şi Bizanţul în secolele al XI-lea şi al XII-lea, (1960), *Kak zili vizantijcy* (Cum trăiau bizantinii, 1974) şi *Vizantijskoe obştestvo i gosudarstvo v X-XI vv, Problemy istorii aduogo stoletija: 976-1081* (Societatea şi statul bizantin în secolele

X-XI. Problemele unui secol de istorie, 1977); **Viktor Nikitici Lazarev** cu lucrările: *Iskusstva Nova* (Istoria artei ruse, 3 vol., 1953-1955), *Mozaiki Sofii Kievskoi* (Mozaicurile din Sfânta Sofia din Kiev, 1960), *Teofan Grek i ego shkola* (1961) şi *Andrei Rubliev i ego shkola* (Andrei Rubliov şi şcoala sa, 1966). În limba română a apărut lucrarea sa intitulată *Istoria picturii bizantine* (3 vol., traducere din limba rusă de Florin Chiriţescu, prefaţă de Vasile Drăguţ, 1980); **Igor P. Eriomin** şi **Zinaida V. Udalţova** cu lucrările *Idejno-politiceskaja borba v rannej Vizantii (podannym istirikov IV-VII vekov)* (Lupta dintre ideologiile politice în Bizanţul timpuriu (după datele istoricilor din secolele IV-VII, 1974), *Italija i Vizantija v VI veke* (Italia şi Bizanţul în secolul al VI-lea, 1959), *Svetskoe vizantino-vedenie zapat desat let* (Bizantinologia sovietică după cincizeci de ani, 1969) şi *Vizantijskaia Kultura* (Cultura bizantină, 1989).

Dintre cei menţionaţi mai sus, **Zinaida V. Udalţova, Alexander Petrovitch Kazhdan** şi **G. G. Litavrin** au fost şi redactori responsabili ai binecunoscutei lucrări *Istorija Vizantii*, 3 vol., Moscova, 1967.

Marxismul a determinat orientarea atenţiei cercetătorilor spre aspectele mai puţin abordate ale istoriei sociale şi economice a Bizanţului şi condiţionării social-economice a faptelor de istorie politică şi culturală. El a atras, de asemenea, în mod stăruitor atenţia asupra importanţei factorilor interni în dinamica proceselor sociale, politice şi culturale din Bizanţ şi din ţările aflate sub influenţa bizantină, punând în lumină mai convingător originalitatea creaţiei culturale şi politice a cestora din urmă. Contradicţiile interne din sânul civilizaţiei bizantine, puse în legătură cu lupta de clasă, au fost şi ele cercetate cu multă atenţie de Bizantinologia marxistă. Interpretarea în spiritul materialismului dialectic a fenomenului bizantin, a ridicat în faţa cercetătorului probleme dificile şi i-a impus un efort deosebit, datorită, în primul rând, insuficientei studieri a faptelor de istorie socială şi economică în Bizantinologia mai veche, precum şi caracterului particular al evoluţiilor social-economice în Orientul bizantin. Dezbaterile controversate în problema feudalismului bizantin, de pildă, au dovedit cercetătorilor că aplicarea categoriilor materialismului istoric la realităţile bizantine cere pe lângă o temeinică stăpânire a izvoarelor, o tot atât de

temeinică şi profundă înţelegere a gândirii întemeietorilor marxismului şi anume în unele aspecte mai puţin străbătute de obicei, cum ar fi teoria aşa-numitului mod de producţie oriental. Prin universalismul ei şi prin accentul pe care-l pune asupra caracterului necesar al evoluţiei istorice filozofia marxistă a contribuit la înlăturarea unor false probleme de legitimitate istorică a existenţei Bizanţului şi la situarea exactă a acestuia în istoria universală.

ŞCOALA FRANCEZĂ.

O oarecare revigorare a studiilor bizantine în Franţa asistăm după anul 1860, când au fost publicate o serie de lucrări, precum cele ale lui **Léger**, *Cyrille et Méthode*, a lui **Drapeyron**, *Heraclius* (1869) şi **Alphonse Couret**, *Palestine sous les empereurs grecs* (1869).

În literatura de specialitate, însă, se apreciază ca un început al redeşteptării interesului pentru Bizantinologie activitatea lui **Alfred Nicolas Rambaud** (1842-1905). Născut la Besançon, a studiat la Şcoala Normală Superioară, completându-şi apoi studiile în Germania. El a publicat la Paris, în cea mai fericită concepţie a pozitivismului, două lucrări intitulate: *L'Empire grec au dixième siècle: Constantin Porphyrogénète* (1870) şi *De byzantino Hippodromo et circensibus factionibus* (1870). Tot ele este autorul lucrării *Études sur l'histoire byzantine* (1912), apărută postum. O lucrare utilă este şi aceea a lui **E. Miller** privind cruciadele (*Recueil des historiens des croisades, Historiens grecs*, t. I-III, Paris 1875-1881).

Importantă este şi opera lui **Gustave Schlumberger** (1844-1929), fondatorul sigilografiei bizantine moderne şi autor al unor importante monografii de istorie politică a Imperiului şi a raporturilor bizantino-latine în perioada cruciadelor. A publicat lucrările: *Numismatique de l'Orient* (1878-1882), *Sigillographie de l'empire byzantin* (1884), *La Grande Murraile de Byzance* (1884), *Un empereur byzantin au dixième siècle. Nicéphore Phocas* (1890), *Mélanges d'archéologie* (1895), *L'epopée byzantine à la fin du X-e siècle* (3 vol., 1896, 1900, 1905), *Renaud de Châtillon, prince d'Antioche, seigneur de la terre d'Outre-Jourdain* (1898), *Campagnes du roi Amaury I-er de Jérusalem en Égypte, au XII-e siècle* (1906), *Récits de Byzance et des*

croisades (1922-1923), *Les îles des princes. Le palais et l'église des Blahernes* (2-ème Ed., 1925), *Byzance et les croisades* (1927), *Le siège, la prise et le sac de Constantinople par les Turcs en 1453*.

Fondatorul *şcolii franceze* de Bizantinologie a fost, incontestabil, **Charles Diehl** (1859-1944)[1], membru al Şcolilor franceze din Roma (1881-1883) şi Atena (1883-1885), profesor la Universităţile din Nancy şi Paris-Sorbona, apreciat arheolog, filolog, istoric şi eminent bizantinist. A fost preocupat de aproape toate domeniile istoriei bizantine, în special de istoria politică şi organizarea de stat în Bizanţ, stăpânirea bizantină în Africa şi Italia, viaţa cotidiană în Bizanţ, „*mărirea şi decăderea*" Bizanţului, fiind totodată unul din cei mai reputaţi specialişti în arta bizantină. Mai mult decât oricare alt bizantinolog, Ch. Diehl are meritul de a fi scos Bizantinologia din domeniul erudiţiei pure şi de a fi făcut-o accesibilă marelui public, graţie desăvârşitei sale arte literare. Potrivit lui Albert Fallier, Ch. Diehl a făcut o operă de „*popularizare savantă*". Lucrarea sa principală *Histoire de l'empire byzantin*" (Paris, 1919, 2-ème Édition, 1924), constituie una din cele mai cunoscute sinteze din care până în prezent au apărut 34 de ediţii (în limba română sub titlul: *Istoria Imperiului Bizantin,* de Carmen Roşulescu, 1999). Sub îngrijirea lui Charles Diehl, în seria „Histoire générale" a lui Gustave Glotz, a apărut lucrarea: *Histoire du Moyen Âge. Le monde oriental de 395 à 1081* (1936), scrisă în colaborare cu **George Marçais** (1876-1962), specialist în problemele istoriei arabe şi continuarea, apărută postum, *L'Empire Orientale de 1081 à 1453* (1945), redactată împreună cu L. Oeconomos, R. Guilland şi R. Gousset.

Prin prodigioasa activitate de peste o jumătate de veac în domeniul Bizantinologiei, Charles Diehl a adus o contribuţie de excepţie în realizarea unor monografii pe problemele amintite din acest domeniu. Între acestea amintim: *Études sur l'administration byzantine dans l'exarchat de Ravenne, 568-751* (1888), *L'art byzantin dans l'Italie méridionale* (1894), *L'Afrique byzantine. Histoire de la domination byzantine en Afrique (533-709)* (1896), *L'église et les mosaïques du*

[1] Asupra vieţii şi activităţii lui Ch. DIEHL, a se vedea tabloul cronologic foarte amănunţit întocmit de Dan ZAMFIRESCU, în vol. Charles DIEHL, *Figuri bizantine*, vol. I, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1969, pp. XVII-XLII.

couvent de Saint-Luc en Phocide (1889), *Justinien et la civilisation byzantine au VI-e siècle* (1901), *Théodora, impératrice de Byzance* (1903), *Une république patricienne* (1904), *Études byzantines* (2 vol., 1905-1906), *Figures byzantine* (2 vol., 1906-1908, tradusă şi în limba română sub titlul: *Figuri bizantine*, traducere de Ileana Zara, 1944, şi împreună cu lucrarea *Marile probleme ale istoriei byzantine*, 2 vol., traducere de Ileana Zara, prefaţă şi tabel cronologic de Dan Zamfirescu, 1969), *Études sur l'histoire byzantine* (1912), *Dans l'Orient byzantin* (1917), *Monuments chrétiens de Salonique* (1918), *Byzance: grandeur et décadence* (1919, tradusă în limba română de I. Biciolla, Bucureşti, 1939, ediţia a II-a, Bucureşti, 1940), *Choses et gens de Byzance* (1926), *L'art chrétien primitif et l'art byzantin* (1928), *La Société byzantine à l'époque des Comnènes* (1929), *Histoire de l'art byzantin* (1933), *Le peinture byzantine* (1933), *Les grands problèmes de l'histoire byzantine* (1943).

Un alt reprezentant de seamă al şcolii franceze de Bizantinologie a fost **Louis René Bréhier** (1868-1951), cu mari merite în studierea raporturilor politice şi religioase bizantino-occidentale. Opera lui Charles Diehl în tandem cu cea a lui Louis Bréhier, reprezintă tot ce a dat mai bun şcoala franceză în acest domeniu. Mergând paralel opera lor se completează, restituind aspectele cele mai diverse ale vieţii şi civilizaţiei bizantine. Dintre operele sale amintim: *Le schisme oriental du XI-e siècle* (1899), *Bibliographie de l'histoire de Byzance* (1901), *La Querelle des Images* (1904), *Un écho du roman dans la litterature byzantine* (1904), *Un discours inédit de Psellos. Accusation du patriarche Michel Cérulaire devant le Synode du 1059* (1904), *Les Églises byzantines* (1906), *L'origine des titres impériaux á Byzance* (1906), *Les Basiliques chrétiennes. Les Églises romanes. Les Églises gothiques* (3 vol., 1906), *Les Croisades, l'Église et l'Orient au Mogen Âge* (1907), *Manuel d'études byzantines* (1908), *Études sur l'histoire de la sculpture byzantine. Nouvelles études sur l'histoire de la sculpture byzantine* (1913), *L'Art chrétien. Son développement iconographique des origines à nos jours* (1918), *Les survivances du culte impérial à Byzance* (1920), *Histoire anonyme de la Premiére Croisade (Gesta Francorum)* (1924), *L'Art byzantin* (1924), *L'Art chrétien. Son dévelopment iconographique* (1928), *L'art en France, des invasions barbares à l'époque romane* (1930), *Les visions apocaliptiques*

dans l'art byzantin (1930), *Le Style roman* (1941). Nu în ultimul rând trebuie amintită sinteza de istorie bizantină grupată în trei volume sub titlul: *Le monde byzantin*, t. I. *Vie et mort de Byzance* (1947); t. II. *Les Institutions de l'Empire byzantin* (1949); t. III. *La civilisation byzantine* (1950). O nouă ediţie a apărut la Paris, Albin Michel, 1969-1970. Volumul al III-lea al acestei sinteze a apărut şi în limba română, sub titlul *Civilizaţia bizantină*, în traducerea lui Nicolae Spincescu, control traducere şi note de subsol de Alexandru Madgearu, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1994.

Ca bizantinologi francezi de seamă mai amintim pe: **Gabriel Millet** (1867-1953), arheolog francez, fost elev al Şcolii franceze din Atena, apoi profesor la Collège de France, a fost preocupat mai ales de arta bizantină, publicând lucrările: *Le Monastére du Daphni* (1899), *Monuments byzantins de Mistra* (1910), *L'École grecque dans l'architecture byzantine* (1916), *Recherches sur l'iconographie de l'Évangile aux XIV-e, XV-e et XVI-e siècles* (1916), *L'ancien art serbe. Les églises* (1919), *Les monuments de l'Athos. Les peintures* (1927), *Byzantine Painting at Trebizond* (1936, împreună cu **D. Talbot Rice**), *Broderies religieuses de style byzantin* (1939) şi **Rodolphe Guilland** (1888-1948), profesor la Universitatea din Sorbona (1937-1958), unde i-a succedat lui Charles Diehl (cu care şi-a dat şi doctoratul), cunoscut cercetător al instituţiilor bizantine şi al politicii sociale a împăraţilor macedoneni. A publicat lucrările: *Correspondance de Nicéphore Grégoras* (1927, ediţia a II-a, 1967), *L'Europe orientale de 1081 à 1453* (în vol. „Histoire du Moyen Âge", t. IX, seria „Histoire générale" a lui G. Glotz, Paris, 1945, împreună cu **Ch. Diehl**, **L. Oeconomos** şi **R. Gousset**), *La politique sociale des empereurs byzantins de 867 à 1081* (2 vol., 1954-1955), *Études byzantines* (1959), *Recherches sur les institutions byzantines* (1968), *Titres et fonctions de l'Empire byzantin* (1976). Începutul cercetărilor numismatice îl datorăm lui **De Saulcy** *Essai de classification des suites monétaires byzantines* (1836) şi **L. Sabatier**, cu lucrarea sa în două volume, intitulată *Description générale des monnaies byzantines* (1862), descria şi clasa monedele bizantine.

Fost membru al Şcolii franceze de la Atena, profesor la École des Hautes Études, la Universitatea din Sorbona şi la Collège de France, preşedinte al Asociaţiei

Internaţionale de Studii Bizantine, **Paul Lemerle** (1903-1989) se bucură în domeniu de o reală. A ştiut să contribuie atât prin cercetările proprii şi prin activitatea sa didactică, cât şi printr-o energică acţiune de organizator şi îndrumător al centrelor de studii şi al publicaţiilor de istorie şi Bizantinologie la dezvoltarea acestei ramuri a ştiinţelor istorice. A abordat variate domenii ale istoriei şi filosofiei bizantine, editând texte, şi aducându-şi contribuţii hotărâtoare la rezolvarea unor probleme privind istoria administrativă şi social-economică a Imperiului Bizantin, în special istoria relaţiilor agrare. S-a ocupat apoi de istoria relaţiilor Bizanţului cu popoarele vecine şi a adus contribuţii însemnate la elucidarea unor aspecte esenţiale din istoria culturii, a literaturii şi artei bizantine. Remarcabilă este lucrarea sa: *Histoire de Byzance* (1943, reedit. en 1965 et 1969, 7-ème Éd., 1975, coll. „Que sais-je ?"), tradusă şi în româneşte de Nicolae-Şerban Tanaşoca, Bucureşti, Editura Teora, 1999, dar şi: *Le Style byzantin* (1945), *Actes de Kutlumus* (1945, reeditată în 1992), *Philippes et la Macédoine orientale à l'époque chrétienne et byzantine* (1945), *Le juge général des Grecs et la réforme judiciaire d'Andronic III*, în „Mémorial Louis Petit" (1948), *Le premièr humanisme byzantin. Notes et remarques sur l'enseignement et la culture à Byzance des origines au X-e siècle* (1971), *Le monde byzantin* (1978) şi *The Agrarian History of Byzantium from the Origins to the Twelfth Century. The Sources and the Problems* (1979).

De altfel, Paul Lemerle a îndrumat şi cea mai mare parte a istoricilor de astăzi specializaţi în studiul Bizanţului: **Hélène (Glykatzi) Ahrweiler**, **Gilbert Dagron**, **Michel Balard**, **Michel Kaplan**, **Alain Ducellier**, **Cécile Morrisson**, fără a-i mai aminti şi pe numeroşii săi elevi străini.

Şcoala franceză postbelică a continuat tradiţiile iluştrilor săi înaintaşi prin **P. Goubert** cu lucrările: *Byzance avant l'Islam* (2 vol., 1951,1954) în care este prezentată perioada care a premers în istoria Imperiului Bizantin conflictele cu arabii, apoi *Byzance et les Francs* (1956) care realizează o privire specială asupra raporturilor Bizanţului cu francezii; **Venance Grumel** cu preocupări de cronologia istoriei: *Les Regestes des Actes du Patriarcat de Constantinople* tomes II-III: *715-1206* (1936-1947) şi *Traité d'études byzantines*, tome I: *La chronologie* (1958);

André Grabar (1896-1990), născut la Kiev, în Ucraina, a studiat arta bizantină cu N. P. Kondakov, apoi la Paris cu Gabriel Millet şi Paul Perdrizet. A fost profesor de istoria generală a artelor şi de artă rusă la Universitatea din Strasbourg (1828-1938), după care îi urmează lui G. Millet la „L'Ecole Pratique des Hautes Études" (1938-1966). În anul 1946, s-a înfiinţat pentru el la Collège de France, catedra de artă şi arheologia Bizanţului, pe care a ocupat-o până la pensionarea sa în anul 1966. A fost preocupat în special de arta bizantină: *L'Église de Boiana* (1924), *Les influences orientales dans l'art des Balkans* (1928), *La peinture religieuse en Bulgarie* (1928), *L'empereur dans l'art byzantin* (1936), *Miniatures byzantines de la Bibliotheque Nationale* (1939), *La peinture byzantine* (1953), *L'iconoclasme byzantin: Dossier archéologique* (1957, 2-ème Éd., revue et augmentée, 1984, şi în traducerea românească, prefaţă şi note a lui Daniel Barbu, Bucureşti, Editura Meridiane, 1991), *Sculptures byzantines de Constantinople*" (1963), *L'art byzantin du Moyen Âge (du VIII-e au XV-e siècle)* (1963), *Le premier art chrétien (200-395)* (1967), *L'âge d'or de Justinien. De la mort de Théodose à l'Islam* (1966), *L'art du Moyen Âge en Europe orientale* (1968) şi *Les voies de la création en iconographie chrétienne* (1978); istoricul **Vitalien Laurent**, călugăr din Congregaţia Asumpţioniştilor, a fost director al Institutului Francez de Studii Bizantine din Bucureşti şi consilier ştiinţific al Institutului de Istorie Universală „Nicolae Iorga" (1945-1947), cu o operă impresionantă, din care spicuim: *Le gant à Byzance, symbole monétaire et instrument de droit public* (1939), *La Serbie entre Byzance et la Hongrie à la veille de la Quatrième croisade* (1941), *Contribution à l'histoire des relations de l'église byzantine avec l'église romaine au début du XV-e siècle* (1945), *La domination byzantine aux bouches du Danube sous Michel VIII Paléologue* (1945), *Documents de sigilographie byzantine* (1952); **Raymond Janin** (1882-1972), cu lucrări de geografia istorică bizantină: *Constantinople Byzantine* (2-ème Éd., 1964), *La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin* (3 vol., 1968).

Dintre bizantinologii actuali amintim pe: **Hélène (Glykatzi) Ahrweiler** (n. 1926)**,** profesoară la Universitatea din Sorbona cu lucrările: *Byzance et la Mer. La marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIII-e -*

XV-e siècles (1966), *Etudes sur les structures administratives et sociales de Byzance* (1971), *Recherches sur l'administration de l' Empire byzantin aux IX-e – XI-e siècles* (1971), *Les grands Empires* (1973), *L' Asie Mineure et les invasion arabes*, şi *L'idéologie politique de l'Empire byzantin* (1975, în traducerea românească a Cristinei Jinga, postfaţă de Nicolae-Şerban Tanaşoca, Bucureşti, Editura Corint, 2002), *Byzance: les pays et les territoires* (1976); **Gilbert Dagron** (n. 1932), cu lucrările: *Naissance d'une capitale. Constantinople et ses institutions de 330 à 451* (1974), *Constantinople imaginaire. Études sur le recuil des Patria* (1984) şi *La Romanité chrétienne en Orient: héritage et mutation* (1984) şi *Empereur et Prêtre. Étude sur le «cesaropapisme» byzantin* (1996); **Michel Balard** (n. 1936) cu lucrările: *La Romanie génoise (XII-e - début du XV-e siècle)* (1976), *État et la colonisation au Moyen Âge* (1989) şi *Coloniser au Moyen Âge* (1995, împreună cu **Alain Ducellier**), *Autour de la Première Croisade* (1996), *Croisades et Orient latin (XI-e - XIV-e siècles)* (2001), *Les Latins en Orient (XI-e – XV-e siècles)* (2006); **Michel Kaplan** (n. 1946) cu lucrările: *Les Propriétés de la Couronne et de l'Église dans l'Empire byzantin* (1976) şi *Les Hommes et la Terre à Byzance du VI-e au XI-e siècles* (1987, teză de doctorat), *Tout l'or de Byzance*, (1991), *Les hommes et la terre à Byzance du VI-e au XI-e siècles: propriété et exploitation du sol*, (1992), *Byzance: guide*, (2006); **Alain Ducellier**, profesor la Universitatea din Toulouse, autor sau coordonator al unor lucrări consacrate Bizanţului şi relaţiilor acestuia cu lumea islamică şi Veneţia. A publicat lucrările: *Les Byzantins, Histoire et culture* (1963, 2-ème Éd., 1988, şi în traducerea românească a Simonei Nicolae, Bucureşti, Editura Teora, 1997), apoi, *Le Miroir de l'Islam. Musulmans et chrétiens d'Orient au Moyen Âge (VII-e – XI-e siècles)* (1971), *L'Église byzantine. Entre pouvoir et esprit (330-1204)* (1975), *Le drame de Byzance. Idéal et échec d'une société chrétienne* (1976), *La Proche Orient médiéval* (1980, împreună cu **M. Kaplan** şi **B. Martin**), *La façade maritime de l'Albanie au Moyen Âge. Durano et Valona du XI-e au XV-e siècles* (1981), *Byzance et le Monde orthodoxe* (1986, împreună cu **J. P. Aringnon**, **C. Asdracha**, **M. Balard**, **A. Cavile**, **J. Ferluga** şi **M. Kaplan**) şi *Byzance au IV-e –XV-e siècles* (1996, împreună cu **M. Kaplan**).

Începând din anul 1943 a apărut la Paris revista „*Revue des Études Byzantines*", iar Centrul de Cercetare a Istoriei şi Civilizaţiei Bizantine editează publicaţia „*Travaux et Mémoires*", ceea ce dovedeşte vigoarea cercetării franţuzeşti şi faptul că Parisul a devenit în prezent o etapă esenţială pentru formarea oricărui bizantinolog.

Alţi reprezentanţi de seamă ai şcolii franceze sunt: **Ferdinand Chalandon** (1875-1921)**,** cu lucrările: *Les Comnènes* t. I: *Essai sur le règne d'Alexis I-er Comnène (1081-1118)*, 1900; t. II: *Jean II Comnène (1118-1143) et Manuel Comnène (1143-1180)*, 1912; *Histoire de la domination normande en Italie et en Sicile*, 1907 (traducere în limba italiană: *Storia della dominazione normanna in Italia ed in Sicilia*, 3 vol., 1999-2001), **Jules Gay**, cu lucrarea *L'Italie méridionale et l'empire depuis l'avènement de Basile I-er jusqu'a la prise de Bari par les Normands (867-1071)* (1904), **Freddy Thiriet**, cu *Histoire de Venise* (1952) şi alţii. O importanţă apreciabilă pentru studiile bizantine şi lucrările de istorie a dreptului o are **Henri Monnier** (1851-1920), ca şi lucrările şcolii întemeiate de el la Bordeaux. Principalele sale studii, apărute între anii 1892-1915 au fost reunite, postum, în volumul „*Études de droit byzantin*", London, Variorum Reprints, 1974, cu o introducere de **N. Svoronos**.

ŞCOALA BELGIANĂ. Ţară francofonă, Belgia, este reprezentată de **Hippolyte Delehaye** (1859-1941), cunoscut prin cercetările sale de hagiografie, concretizate în lucrările: *Bibliotheca hagiographica graeca* (Bruxelles, 1895), *Les légendes hagiographiques* (Bruxelles, 1905), *Les origines du culte des martyrs*" (Bruxelles, 1912), *Les passions des martyrs et les genres littéraires* (Bruxelles, 1921) şi *Sanctus: essai sur le culte des saints dans l'antiquité* (Bruxelles, 1927), dar mai ales de profesorul **Henri Grégoire** (1881-1964), elev al lui Karl Krumbacher, fondatorul (împreună cu Paul **Graindor**) şi principalul animator al revistei „*Byzantion*", care apare până astăzi la Bruxelles. A mai fondat şi editat revista „*La Flambeau*". Elevii săi au pus bazele catedrelor de istoria Bizanţului de la Universităţile din Bruxelles, Gand, Liége şi Louvain. Henri Grégoire a iniţiat, dar nu

a putut finaliza aşa-zisul „*Corpus bruxellense*", gândit ca o replică belgiană a marilor culegeri de izvoare bizantine („*Corpus Parisinus*" - 34 vol. şi „*Corpus Historiae Byzantinae*" - 50 vol.). Autor al unor interesante contribuţii la cunoaşterea istoriei Bizanţului şi în special a evenimentelor din secolele IX-X, interesat în mod deosebit de problemele raporturilor bizantino-orientale şi bizantino-ruse, Henri Grégoire s-a remarcat în mod deosebit prin studiile sale asupra „*epopeii*" bizantine a lui Dighenis Akritas În acest sens se distinge lucrarea: *Dighenis Akritos. The Byzantine Epic in History and Poetry* (1942, ediţia a II-a, New York, 1953), în care clarifică împrejurările istorice în care s-a născut poemul bizantin şi i-a determinat, mai aproape de adevăr, semnificaţia.

Alături de H. Grégoire menţionăm şi pe **Charles Delvoye** cu lucrări de istoria artei bizantine între care amintim: *L'art byzantin* (1967, şi în traducerea românească, în 2 volume, a Floricăi-Eugenia Condurachi, cu o prefaţă de Vasile Drăguţ, 1976); **François Halkin** şi **André Jacob** cu preocupări de hagiografie şi liturgică.

ŞCOALA BRITANICĂ. Bizantinologia în secolul al XIX-lea a făcut un pas mare înainte prin lucrările lui **George Finlay** (1799-1875), menţionate mai sus. Finlay a fost atât de pasionat cercetător al istoriei Greciei şi iubitor al poporului elen încât a ajuns să lupte, la fel ca poetul Byron, cu arma în mână împotriva turcilor pentru eliberarea Atenei şi s-a stabilit definitiv pe pământ grecesc, unde a şi murit.

Fondatorul şcolii engleze de Bizantinologie şi, în acelaşi timp, cel mai de seamă cercetător şi promotor al studiilor bizantine în Anglia a fost **John Bagnell Bury** (1861-1927). El a reeditat, la începutul secolului al XX-lea, principala lucrare a lui Edward Gibbon, menţionată mai sus. J. B. Bury este incontestabil unul dintre cei mai importanţi istorici ai Bizanţului, un savant cu o mare amploare a viziunii, de o erudiţie puţin obişnuită, îmbinând penetraţia analizei cu rigoarea metodei exemplare. A scris numeroase lucrări orientate, pe de o parte, spre istoria generală bizantină, pe de altă parte, spre aprofundarea problemelor legate organizarea internă a statului bizantin. În prima categorie, un loc de frunte îl ocupă *A History of the Roman Empire from Arcadius to Irene (395-800)* (2 vol., London, 1889). A doua ediţie, în două

volume, apărută în 1923 prezintă în amănunt perioada de la moartea lui Teodosie I până la aceea a lui Iustinian, sub titlul: *The History of the Later Roman Empire from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian I (395-565)*. Perioada următoare, de la înlăturarea de pe tron a împărătesei Irina şi până la urcarea pe tron a lui Vasile I Macedoneanul, J. B. Bury a tratat-o într-un volum separat: *A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basil I A. D. 802 to A. D. 867*, London, 1912. Din a doua categorie fac parte monografiile dedicate studierii sistemului administrativ în secolul al IX-lea: *Kletorologion de Philotei: The Imperial Administrative System in the Ninth Century*, London, 1911 sau a constituţiei Imperiului Roman târziu: *The Constitution of the Later Roman Empire*, London, 1910. J. Bury este şi fondatorul colecţiei de izvoare bizantine „*Byzantine Texts*".

Alţi bizantinologi englezi de frunte au fost: **Joan Mervyn Hussey** (1907-2006) cu lucrările: *Church and Learning in Byzantine Empire (867-1185)* (1937), *The Byzantine Empire in the Eleventh Century: Some Different Interpretations* (1950), *The Writings of John Mauropous: a Bibliographical Note* (1951), George Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, transl. by J. M. Hussey (1956; 2-nd Ed., 1968; rev. Ed., 1969), *Nicholas Cabasilas. A Commentary on the Divine Liturgy*, transl. by J. M. Hussey and P. A. Mc. Nulty (1960), *The Byzantine World* (1957; 2-nd Ed., 1961; 3-rd Ed., 1967), *Ascetics and Humanists in Eleventh-Century Byzantium* (1970), *The Orthodox Church in the Byzantine Empire* (1990); **Steven Runciman** (cunoscut cu numele său complet Sir **James Cochran Stevenson Runciman,** 1903-2000) cu lucrările: *The Emperor Romanus Lecapene and His Reign. A Study of Tenth Century Byzantium* (1929), *A History of the First Bulgarian Empire* (1930), *Byzantine Civilisation* (1933), *The Medieval Manichee* (1947), *A History of the Crosades* (3 vol., 1951-1954, reedit. 1994), *The Eastern Schism: A Study of the Papacy and the Eastern Churches in XI-th and XII-th Centuries* (1953), *The Sicilian Vespers: A History of the Mediterranean World in the Later Thirteenth Century* (1958, şi în limba română în traducerea lui Mihai Moroiu, sub titlul *Vecerniile siciliene. O istorie a lumii mediteraneene spre sfârşitul secolului al XIII-lea*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1993), *The Fall of the Constantinople* (1965, şi

în traducere românească, note, postfaţă şi îngrijirea ştiinţifică a lui Alexandru Elian, Bucureşti, 1971, ediţia a doua, 1991); *The Great Church in Captivity* (1968), *The Last Byzantine Renaissance* (1970), *Byzantine Style and Civilisation* (1975) *The Byzantine Theocracy* (1977), *Mistra* (1980*)*, *Patriarch Jeremias II and the Patriarchate of Moscow* (1985). Tot în Anglia a activat şi bizantinologul de origine rusă Sir **Dimitri Obolensky** (1918-2001), profesor de istorie rusă şi balcanică la Universitatea din Oxford, apoi profesor asociat la Colegiul „Christ Church". Este autorul lucrărilor: *The Bogomils: A Study in Balkan Neo-Manichaeism* (1948), *Byzantium and the Slavs* (1971), *The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe, 500-1453* (1971, şi în traducerea românească a Claudiei Dumitriu, cu o postfaţă de Nicolae-Şerban Tanaşoca, Bucureşti, Editura Corint, 2002). Alte lucrări ale sale: *The Byzantine Inheritance of Eastern Europe* şi *Six Byzantine Portraits* (1988).

Mai amintim şi pe părintele **Joseph Gill**, dar şi pe profesorul de istorie, limbă şi literatură bizantină **Donald M. Nicol** de la prestigiosul King's College din Londra cu lucrările: *The Despotate of Epirus* (2 vol., 1957-1959), *The Byzantine Family of Kantakouzenos (1100-1460)* (1968), *Byzantium: Its Ecclesiastical History and Relations with the Western World* (1972), *The Last Centuries of Byzantium (1261-1453)* (1972, 2-nd Ed., 1993), *Meteora: The Rock Monasteries of Thessaly* (1975), *Church and Society in the Last Centuries of Byzantium* (1979), *The End of the Byzantine Empire* (1979), *The Despotate of Epiros (1267-1479)* (1984), *Studies in Late Byzantine History and Prosopography* (1986), *A Biographical Dictionary of the Byzantine Empire* (1991), *The Byzantine Lady: Ten Portraits, 1250-1500* (1994), *The Immortal Emperor. The Life and Legend of Constantine Palaiologos, Last Emperor of the Romans* (1992, şi în limba română, împreună cu note şi comentarii, de Maria Magdalena Székely şi Ştefan S. Gorovei, Iaşi, Editura Polirom, 2003), *The Reluctant Emperor* (1996); **Cyril Mango** (n. 1928) profesor de filologie şi istorie bizantină la Universitatea Oxford (Exeter College) cu lucrările: *The Homilies of Photius* (1958), *The Brazen House* (1959), *The Mosaics of Saint Sophia in Istanbul* (1962), *The Art of Byzantine Empire* (1972), *Byzantine Architecture* (1976), *Byzantium. The Empire of the New Rome* (1980), *Byzantium and its Image: History and Culture of the*

Byzantine Empire and its Heritage (1984), *Le développement urbain de Constantinople (IV-e – VII-e siècles)* (1985), *Studies on Constantinople* (1993). Toţi aceşti autori au numeroşi adepţi pe lângă Londra, Oxford, Cambridge, iar în ultima perioadă oraşul Birmingham a devenit un centru de cercetare dinamic, cu un Centru de Studii Bizantine condus de **A. M. Bryer**. Acesta organizează în fiecare an un colocviu de studii bizantine.

Mai amintim pe **Michael Angold** (n. 1940), cu lucrările: *A Byzantine Government in Exile: Government and Society under the Laskarids of Nicaea, 1204-1261* (1975), *The Byzantine Empire, 1025-1204: a Political History* (1984, 2-nd Ed., 1997), *Church and Society in Byzantium under the Comneni, 1081-1261* (1995), *Byzantium: the Bridge from Antiquity to the Middle Ages* (2001), *The Fourth Crusade: Event and Context* (2003) şi **John Julius Norwich** (n. 1929), cu lucrările: *Byzantium,* vol. 1: *The Early Centuries* (1988), vol. 2: *The Apogee* (1992), vol. 3: *The Decline and Fall* (1995) şi *A Short History of Byzantium* (1997).

Elveţia reprezintă un spaţiu neprielnic studiilor bizantine ca şi **Peninsula Iberică** sau **ţările latino-americane**, exceptând activitatea **Angelei Comnène** de la Sao Paulo (Brazilia).

ŞCOALA ITALIANĂ. În Italia studiile bizantine în secolul al XIX-lea s-au limitat la publicarea unor manuscrise aflate în Biblioteca Vaticană şi care au conţinut teologic sau literar. În această categorie menţionăm marea serie de lucrări teologice ale cardinalului **Angelo Maï** (1782-1854) adunate în operele: *Scriptorum veterum nova collectio*, t. I-IX, Roma, 1825-1838 şi *Nova Patrum Bibliotheca*, t. I-III, Roma, 1852-1854, ca şi publicarea de către cardinalul **Jean-Baptiste-François Pitra** (1812-1889) a *Imnelor poetului Roman Melodul* în *Analecta sacra*, t. I, 1876. Unui alt cardinal, **Giovanni Mercati** (1866-1957), îi datorăm iniţierea publicării catalogului modern de manuscrise din Biblioteca Vaticană (*Codices Vaticani Graeci*), din care primul volum a fost pregătit împreună cu **P. Franchi de Cavalieri,** la Roma, în anul 1923.

Prin diversitatea preocupărilor, Bizantinologia datorează foarte mult lui **Agostino Pertusi (**1918-1979), profesor la Universitatea catolică din Milano şi spiritul însufleţitor al Institutului „Venezia e l'Oriente". Filolog şi istoric, atras de istoria ideologiilor, de cea administrativă şi de problema raporturilor Occidentului cu Bizanţul, A. Pertusi a realizat o ediţie critică, însoţită de comentarii la lucrarea lui Constantin Porphyrogenetul *De Thematibus* (1952), însă de o mare valoare este şi lucrarea *Leonzio Pilato fra Petrarca e Boccacio* (1964), o vastă monografie consacrată profesorului de greacă a poetului italian, Leonzio Pilato. De asemenea, este autorul lucrărilor: *Cultura greco-bizantina nel tardo medievo e nelle Venezie e suoi chi in Dante* (1966), *Venezia e l'Oriente fra tardo Medioevo e Rinascimento* (1966) şi *Storiografia umanistica e mondo bizantino* (1967). Alţi cercetători italieni în domeniul studiilor bizantine sunt: **Bruno Lavagnini** (1898-1992), autor al lucrării *Il Digenis Acritas. L'Epopeea di Bizanzio* (1940), elevul său, **Salvatore Impellizeri,** care a redactat lucrarea *La letteratura bizantina* (1965, reedit. în 1975, cu completări), **Silvio Giuseppe Mercati** (1877-1963), fratele lui Giovanni Mercati, **G. Pasqualis**, **Raffaele Cantarella** (1898-1977).

O contribuţie importantă la înţelegerea contactului dintre civilizaţii se regăseşte şi în operele lui **Antonio Carile**, la Bologna în vreme ce preferinţa cercetării italiene pentru filologie s-a manifestat în numărul mare de ediţii, comentarii şi traduceri de texte, apărute la Roma, Catania şi Palermo.

Tot în Italia, nu trebuie neglijat faptul că **Vaticanul**, urmând tradiţia lui **Giovanni Mercati** a rămas un foarte mare centru de studiu a manuscriselor bizantine şi al textelor în general.

În epoca modernă s-au format „*şcoli*" de Bizantinologie şi în ţările sud-est europene, care au avut intense contacte cu Imperiul Bizantin şi îşi află în izvoarele bizantine importante informaţii asupra propriei istorii.

ȘCOALA GRECEASCĂ. În secolul al XIX-lea s-a constatat o activitate intensă în domeniul Bizantinologiei şi în Grecia. Aşa cum am arătat mai sus, după eliberarea de sub stăpânirea turcească interesul pentru istoria naţională, şi deci, şi

pentru cea bizantină a crescut şi astfel asistăm la realizarea unor lucrări în acest domeniu. Pentru greci, istoria Bizanţului a constituit şi constituie un capitol special, constituind parte a istoriei lor naţionale. Bizantinologii greci s-au orientat spre editarea izvoarelor bizantine, istoria economică şi politică a Imperiului, istoria Bisericii şi a artei bizantine, etc. Punctul de vedere naţional şi popular al grecilor este ilustrat în opera lui **Konstantinos Paparrhegopoulos** (1815-1891)**,** profesor la Universitatea din Atena, autorul lucrării: *I(stori/a tou= e(llhnikou= ge/nouj a)po\ tw=n a)rcaiota/twn cro/nwn me/cri tw=n newte/rwn* (5 vol., 1860-1877, *Istoria poporului grec din cele mai veci timpuri până în cele mai noi*)[2]; **Spiridon P. Lampros** (1851-1919), de asemenea, profesor la Universitatea din Atena, care a cercetat documente bizantine aflate în numeroase biblioteci din Europa şi Muntele Athos. El a publicat o colecţie de romane bizantine scrise în limba populară, sub titlul: *Collection des romans grecs en langue vulgaire*, Paris, 1880, *Izvoare privind istoria Despotatului de Moreea*, t. I-II, Cambridge, 1895-1900 şi un catalog al manuscriselor greceşti de la Muntele Athos, intitulat: *Catalog of the Greek Manuscripts on Mount Athos*, t. I-IV, Athena, 1912-1930. Principala sa lucrare se intitulează: *I(stori/a th=j (Ella/doj met / ei)ko/nwn a)po\ tw=n a)rcaio/tatwn cro/nwn me/cri th=j a(lw/sewj th=j Kwnstantinoupo/lewj* (6 vol., Athena, 1886-1908, Istoria ilustrată a Greciei din cele mai vechi timpuri până la căderea oraşului lui Constantin). În anul 1904 a fondat periodicul „*Ne/oj (Ellhnomnh/mwn*", din care au apărut 21 de volume care cuprind rezultatele cercetărilor sale. Are şi o lucrare apărută postum, Deu/kwma buzantinw=n au)tokrato/rwn (1930, Figuri de împăraţi bizantini); **Konstantinos N. Sathas,** (1842-1914), care a publicat Croniko\n *a)ne/kdoton Galaxeidi/ou* (1865), (Ellhnika\ a)ne/kdota" (2 vol., 1867), Neoellhnikh\ filologi/a (1868), apoi numeroase documente într-o lucrare intitulată:

[2] Un compendiu al acestei istorii a poporului grec a apărut la scurt timp, sub titlul: *Histoire de la civilisation hellénique,* Parisiis, 1878. Autorul integrează istoria Bizanţului în istoria naţională a grecilor şi vede în Bizanţ o civilizaţie păstrătoare a elenismului. A face din Bizanţ un centru al elenismului în Evul Mediu era o provocare majoră pentru acest autor, care a respins teoriile etnice controversate emise de Jacob Philipp FALLMERAYER. Problematica era foarte sensibilă pentru noul stat grec, care tocmai încheiase un lung război de independenţă şi care-şi afirmase unitatea identităţii sale naţionale şi culturale, mai ales în contextul european, unde se punea chestiunea naţionalităţilor şi a Statelor-naţiune. Era foarte importantă afirmarea caracterului elenic al Bizanţului şi al Geciei, precum şi susţinerea studiilor bizantine în Grecia.

Mesaiwnikæ Biblioq^{a}kh (7 vol., 1873-1894, Biblioteca mijlocului de veac) şi primul volum din cele opt ale operei *Documents inèdits de l'histoire de la Gréce au Moyen Åge*, (8 vol. 1880-1888), care se dorea a fi pentru Grecia un fel de *Monumenta Historiae Hellenicae*[3]; **Andreas M. Andréadès** (1876-1935), istoric şi economist, specialist în probleme de istorie fiscală şi economică a Greciei, profesor la Universitatea din Atena, cu studii despre economia bizantină; **Konstantinos Amantos** cu lucrarea: I(stori/a tou= buzantinou= kra/touj (2 vol., 1939-1947, Istoria puterii bizantine), To\ Buza/ntinon kai\ buzanti=nai spoudai/" (Bizanţul şi studiile bizantine); **Phedon Koukoules** cu lucrarea: Buzanti/nwn Bi/oj kai\ politismo/j (6 vol., 1948-1957, Viaţa şi civilizaţia bizantină); **Ioannis Karayannopoulos** cu lucrările: Phgai\ th=j Buzantinh\j i(stori/aj (1970, Izvoarele istoriei bizantine), I(stori/a tou= Buzantinou= kra/touj (2 vol., 1978-1979, Istoria puterii bizantine), şi Buzantinh\ diplwmatikh\ bibliografi/a (1995, Bibliografia diplomaţiei bizantine).

Cercetarea în spaţiul grecesc este bipolară: la Atena şi Tesalonic. Ea se desfăşoară atât în universităţi, cât şi în cele două instituţii cu o activitate foarte bogată: Centrul de Cercetări Bizantine şi Institutul de Studii Balcanice. Cu toate acestea dezvoltarea studiilor ce privesc Bizanţul s-a datorat şi unor renumiţi istorici precum **Dyonisos A. Zakythinos** (1905-1993) cu lucrările: *Le Despotat grec de Morée* (2 vol., 1932-1953), *Crise monétaire et crise économique à Byzance du XIII-e au XV-e siècles* (1948), Buzantinh\ i(stori/a *(324-1071*) (1957; ediţie în limba germană, apărută la Wien-Köln-Graz, 1979, Istoria bizantină), (H buzantinh\ Au)tokratori/a (1969, Împărăţia bizantină), şi **Nikolaos Svoronos** cu lucrările: *Recherches sur la tradition juridique à Byzance* (1964) şi *Études sur l'organisation intérieure, la société et l'économie de l'Empire byzantin* (1973).

[3] În prefaţa acestei lucrări, K. SATHAS pune problema etnică şi refuză opinia lui Jacob Philipp FALLMERAYER, care-i considera pe greci ca fiind asimilaţi de slavi şi albanezi, afirmând continuitatea populaţiei şi a culturii elenice în Grecia, respingând astfel orice prezenţă slavă în Peloponez. El aminteşte pe slavi, dar îi numeşte fie greci, fie albanezi, avansând ideea că albanezii sunt un popor de origine grecească, iar Peloponezul a fost mereu locuit de greci. (Cf. t. I, 1880, p. VIII-IX; XI-XII; XXVIII). Acest gen de afirmaţii trebuie mult nuanţate, în contextul în care arheologia ne oferă date esenţiale, adunate într-o recentă lucrarea a Annei AVRAMÉA, *Le Péloponèse du IV-e au VII-e siècle. Changements et persistances,* Paris, 1997, care afirmă faptul că dacă prezenţa slavă în Peloponez era indiscutabilă în secolul al VII-lea şi a devenit masivă în secolul al VIII-lea, populaţia şi puterea bizantină erau prezente în marile oraşe şi pe malul mării, slavii şi grecii au coabitat, iar Peloponezul făcea parte din thema Elladei (pp. 103-104)

Alţi bizantinologi greci de seamă sunt: **Speros Vryonis** (n. 1928), cu lucrările: *Byzantium and Europe* (1967), *Byzantium: its Internal History and Relations with the Muslim World* (1971) şi *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh Through the Fifteenth Century* (1971); **D. Vakalopoulos** cu lucrările: I(stori/a th=j Makedo/niaj *(1354-1833)* (1969, Istoria Macedoniei) şi *Origins of the Greek Nation. The Byzantine Period* (1970); **Spiridon Troianos** cu lucrările: (H e)kklhsiastikh= dikonomi/a me/cri tou= qana/tou tou= I)oustinia/nou (1964, Administraţia bisericească până la moartea lui Iustinian), (H e)kklhsiastikh= diadiksia metaxu\ 565 kai/ 1204 (1969, Notări canonice bisericeşti între anii 565 şi 1204), Oi(phgai\ tou= Buzanti=nou dikai=ou (1986, Izvoarele dreptului bizantin); **E. Chrysos** cu lucrările: (H e)kklhsiastikh= politikh= tou=)Ioustinia/nou kata\ th\n *örci perÖ t£ trÖa kaÖtÖn. E 'oikoumenikhn Sunodoj* (1969, Politica bisericească a lui Iustinian până la disputa despre Cele Trei Capitole. Despre Sinoadele ecumenice), Buza/ntion kai\ Fo/tioj (1972, Bizanţul şi Fotie); **G. I. Konidares** cu lucrările: Ai(mhtropo/leij kai\ a)rciepi/skopaitou= oi)koumenikou= patriarcei/ou kai\ h(*«taxi\j»* au)tw=n (1934, Mitropoliile şi arhiepiscopiile Patriarhiei ecumenice şi «ordinea» lor), şi To\ dikaionth\j monasthrikh\j perousi/aj a)po\ tou= 9 on mecri/ tou= 12 on ai)w=noj (1979, Împărţirea averilor mănăstireşti din secolul al IX-lea până în secolul al XII-lea); **G. Kordatos** cu lucrarea: (Istori/a th=j Buzantinh\j au)tokratori/aj (2 vol., 1959-1960, Istoria împărăţiei bizantine).

În sfârşit, nu trebuie trecută cu vederea nici contribuţia lui **Deno J. Geanakoplos**, autorul lucrărilor: *Emperor Michael Palaelogus and the West* (1959), *Greek Scholars in Venice* (1962), *Byzantine East and Latin West* (1966), *Byzantium Church. Society and Civilisation Seen Through Contemporary Eyes* (1984) şi *Constantinople and the West* (1989).

După cum se poate constata puţine domenii nu se întâlnesc în preocupările istoricilor greci, dar cea mai interesantă este deschiderea lor către istoria vecinilor din Peninsula Balcanică.

Trebuie amintit şi **Ciprul** cu numeroasele sale publicaţii şi Societatea de Studii Cipriote, precum şi contribuţia acestei ţări în domeniul arheologiei şi istoriei artei, reflecţiile rodnice ale lui **T. H. Papadopoulos** în *The History of the Greek Church and People under Turkish Domination* (1952) sau ale lui **C. Kyrris** asupra istoriei culturale şi sistemului educativ.

Albania, deşi se poate mândri cu puţini specialişti de o valoare certă, are în schimb o istorie atât de indisolubil legată de cea a Bizanţului, încât medieviştii săi abordează adesea cu autoritate acest subiect.

În **Turcia**, **Halil Inalcik** (n. 1915) a interpretat perioada de sfârşit a Imperiului în lumina izvoarelor turceşti din veacul al XV-lea. În româneşte s-a tradus lucrarea intitulată: *Imperiul otoman. Epoca clasică, 1300-1600*, ediţie şi studiu introductiv de Mihai MAXIM, traducere, note, completarea glosarului şi indicelui de Dan PRODAN, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1996.

În fosta **Iugoslavie**, primii istorici cu preocupări de istorie bizantină au fost **F. Chichič** (1869-1940), **St. Stanoievič** (1874-1937), **A. Anastasievič** (1877-1950), urmat de **F. Granič** (1883-1948), dar şi de **J. Radonič, N. Radojtčič**. Adevăratul fondator al şcolii de Bizantinologie din această ţară a fost marele savant de origine rusă, **Gheorghije (Georges) Ostrogorsky**, (1902-1976) unul din marii bizantinologi ai secolului trecut. Născut la Petersburg, a părăsit ţara după revoluţia bolşevică din anul 1917. A făcut studii la Heidelberg (cu marele medievist care a fost Percy Ernest Schramm) şi la Paris. Ca profesor, a predat, mai întâi la Universitatea din Breslau (Wroclaw), iar apoi, din anul 1933, la Universitatea din Belgrad. În anul 1948 a fondat Institutul de studii bizantine din cadrul Academiei Sârbe de Arte şi Ştiinţe. Este autor a numeroase lucrări privind viaţa economică şi socială, religioasă (iconoclasmul), istoria oraşelor şi altele, însă s-a impus prin faimoasa sinteză a istoriei bizantine, astăzi clasică: *Geschichte des Byzantinischen Staates* (München, C. H. Beck's Verlagsbuchhandlung, 1940, cu ediţii mult îmbunătăţite, apărute în anii 1952 şi 1963). Lucrarea are mai multe reeditări şi traduceri (în franceză - 1956, engleză - 1956, sârbă - 1959, slovenă - 1961, polonă - 1967, italiană - 1968),

eclipsând în mare măsură restul operei sale. De asemenea, este autorul unei importante ediţii de izvoare referitoare la istoria popoarelor iugoslave, intitulată: *Fontes Byzantini historiam populorum Jugoslaviae spectantes* (Belgrad, 1955-1971). Dintre lucrările sale mai amintim: *Die landliche Stenergemeinde des byzantinischen Reiches im X-e Jahrhundert* (1927), *Studien zur Geschichte des byzantinischen Bilderstreites* (1929), *Pour l'histoire de la féodalite byzantine* (1954), *Quelques problèmes d'histoire de la paysannerie byzantine* (1956), *Byzanz und die Welt der Slaven* (1974). G. Ostrogorsky şi-a creat numeroşi discipoli la Belgrad, Zagreb, Sarajevo sau Skopje, dar şi în alte ţări. De remarcat şi contribuţia profesorului de la Münster, **Jadran Ferluga** (1920-2004) cu lucrările: *Vizantiska uprava u Dalmacijü* (1957, Administraţia bizantină a Dalmaţiei), *Bisanzio. Società e stato* (1974), *Byzantium and the Balkans* (1976) şi *Der Byzantinischen Handel auf dem Balkan von VII bis zum Anfang des XIII-e Jahrunderts* (1986).

Alţi reprezentanţi ai Bizantinologiei iugoslave sunt: **F. R. Barjšić** şi **Božidar Ferjančić** (1929-1998).

În **Ungaria**, primul care a avut asemenea preocupări de Bizantinologie şi a format elevi a fost **V. Pecz** (1854-1923). Dintre elevii săi cel mai proeminent poate fi considerat profesorul **Gyula Moravcsik** (1892-1972), autorul unor lucrări privind legăturile bizantino-maghiare, între care amintim: *Die byzantinischen Quellen der ungarischen Geschichte*, Budapest, 1934, dar fundamentală rămâne: *Byzantinoturcica*, vol. I: *Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker*; vol. II: *Sprachreste der Türkvölker in der byzantinischen Quellen*, Budapest, 1941-1942, (2-e Aufl., Berlin, 1958). Tot el este autorul lucrărilor: *Berezestés a bizantinológiába* (1966), *Studia Byzantina* (1967), ediţia critică a lucrării *De administrando Imperio* a lui Constantin Porphyrogenetul realizată în colaborare cu R. J. H. Jenkins, Washington, 1967 şi *Byzantium and the Magyars* (1970). De asemenea amintim şi pe elevul său, mort prematur, **M. Gyóni** (1913-1955).

În fosta **Cehoslovacie** începuturile cercetărilor bizantinologice le-au pus rusul **Nikodim Pavlovici Kondakov** (1844-1925), venit din Rusia după primul

Război mondial. El a pus bazele revistei *Seminarium Kondakovianum*, iar **Miloš Weingart** (1890-1939) a fondat revista *Byzantinoslavica*, care apare până în zilele noastre. Este şi autorul lucrării *Bizantske Kroniky v literature cir kevnéslovanské* (2 vol., 1922-1923, Cronici bizantine în literatura slavonă bisericească). După ei s-a remarcat în chip deosebit **Francis Dvornik** (1893-1975), cunoscut pentru lucrările sale referitoare la raporturile dintre Bizanţ şi slavi. Este autorul lucrărilor: *Les Slaves, Byzance et Rome au IX-e siècle* (1926) şi *Les Légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance* (1933). În ultima parte a vieţii, Dvornik a activat în SUA.

Dintre bizantinologii mai recenţi amintim pe: **Alois Dostál** şi **Mlada Paulová** (1891-1970).

În **Polonia** menţionăm pe **Oskar Halecki** (1881-1973), profesor al Universitatea din Varşovia (1918-1939). După ocuparea Poloniei de către trupele germane, s-a refugiat mai întâi în Franţa, iar apoi în America de Nord, profesând la Montreal şi New York (Fordham University, 1944-1961). A fost fondatorul şi directorul (între 1942-1962) al Institutului Polonez de Arte şi Ştiinţe din S. U. A., cu sediul la New York. Opera sa istorică este polivalentă. În domeniul Bizantinologiei se remarcă lucrarea: *Un empereur de Byzance à Rome* (1930). Mai amintim pe **Oktawiusz Jurewicz** (n. 1926) cu lucrarea: *Andronik I Komnenos* (1962) şi **Tadeusz Wasilewski** (1933-2005) cu lucrările: *Administracja bizantyńska na ziemiach słowiańskich i jej polityka wobec Słowian w XI-XII w.* (1963) şi *Byzancjum i Slowianie w. IX wieku* (1972, Bizanţul şi slavii în secolul al IX-lea). De asemenea, putem aminti şi pe **G. Podskalsky** cu lucrarea: *Theologie und Philosophie in Byzanz* (1977), **J. Prostko-Protynsky** cu lucrarea: *Utraeque res publicae. The Emperor Anastasius I Gothic Policy* (1994) şi **Maria Celina Dzielska** cu lucrarea: *Hypatia of Alexandria* (1995).

În **Bulgaria**, dintre istoricii cu înclinaţii în domeniul cercetării bizantinologice, amintim pe **P. Mutaftchiev** (1883-1943), **P. Nikov** (1884-1939), **Vasil N. Zlatarski** (1866-1935), cu lucrarea: *Istorija na bălgarskata dărjava prez srednite vekove* (2 vol., 1918-1934, Istoria statului bulgar în primele secole); **Ivan**

Dujčev († 1985) cu lucrările: *Medioevo-Bizantino-slavo* (3 vol., 1965-1969) şi *Rilskiyat svetets i negovata obitel* (1947, Sfinţii de la Rila şi mănăstirea lor); **Dimităr Angelov** cu lucrările: *Istorija na Vizantija* (2 vol., 1959-1963, Istoria Bizanţului), *Bogomilstvoto v Bālgariia* (ed. a doua, 1969, Bogomilii şi Bulgaria), *Die Entstehung des bulgarischen Volkes* (1980); **Vladimir Beševliev** cu lucrările: *Die protobulgarische Inschriften* (1963), *Bulgarisch-Byzantinische Aufsaetze* (1970) şi *Zur deutung der Kastellnamen in Prokops Werk «De aedificiis»* (1970). Aceşti istorici n-au dovedit însă totdeauna obiectivitatea ştiinţifică în tratarea problemelor preferând să susţină teze şovine, cu scopul de a prezenta istoria bulgară într-o înşiruire neîntreruptă de pagini glorioase.

Mai amintim şi pe: **Vasilka Tâpkova-Zaimova, Elisaveta Todorova** şi **Petar Angelov** care au continuat opera lui Ivan Dujčev.

În epoca postbelică studiile de Bizantinologie şi-au făcut apariţia şi peste Ocean, în **Canada**, dar mai ales în **Statele Unite ale Americii** unde însă, pe măsura acestei ţări, activitatea ştiinţifică în această direcţie e foarte dificil de apreciat. În toate marile universităţi americane: Berkeley, Los Angeles, Harvard, Cambridge, Chicago, etc., Bizantinologia este obiect de studiu, putând fi întâlniţi savanţi specializaţi în studiile bizantine, mulţi dintre ei originari din Europa, în special din Rusia devenită sovietică după anul 1917. Dintre bizantinologii americani amintim pe: **Norman Herbert Baynes** (1877-1961), cu lucrările: *Byzantium: An Introduction to East Roman Civilisation*, Norman H. Baynes and H. St. L. B. Moss (Ed.), 1948, 2-nd Ed., 1961 şi *Constantine the Great and the Christian Church*, 2-nd Ed., 1972; **Francis Dvornik** cu lucrările: *The Photian Schism: History and Legend* (1948), *The Making of Central and Eastern Europe* (1949), *The Idea of Apostolicity in Byzantium and the Legend of Apostle Andrew* (1958), *The Slavs: Their Early History and Civilization* (1956), *The Slavs in European History and Civilization* (1962, apărută şi în limba română, sub titlul *Slavii în istoria şi civilizaţia europeană,* traducere de Diana Stanciu, 2001), *Byzantium and the Roman Primacy* (1966), *Early Christian and Byzantine Political Philosophy* (2 vol., 1966), *Byzantine Missions Among the Slavs, S. S. Constantine – Cyril and Methodius* (1970), *Photian and Byzantine*

Ecclesiastical Studies (1982); **George Downey**, specialist în istoria protobizantină, cu lucrările: *A History of Antioch in Syria from Seleucs to the Arab Conquest* (1961) şi *Justinian and the Imperial Office* (1968); **Robert J. H. Jenkins**, editor al izvoarelor bizantine din secolul al X-lea, cu lucrările: *The Byzantine Empire and the Eve of Crusades* (1963), *Byzantium and Byzantinism* (1963), *Byzantium. The Imperial Centuries A. D. 610-1071* (1966), *Studies on Byzantine History of the 9th and 10th Centuries* (1970); **Ernest Kitzinger** (1912-2003) cu *The Art of Byzantium and the Medieval West* (1976) şi **P. A. Underwood** cu *The Kariye Djami* (3 vol., 1967), autori de lucrări privind arta bizantină; **Robert Browning** (1914-1997) – membru asociat al „Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies" din cadrul Universităţii Harvard. A publicat lucrările: *Medieval and Modern Greek* (1967), *Justinian and Theodora* (1971), *Byzantium and Bulgaria* (1975), *The Emperor Julian* (1976), *Studies in Byzantine History, Literature and Education* (1979), *The Byzantine Empire* (1980).

Peter Charanis (1908-1985), cunoscător al raporturilor dintre Stat şi Biserică în secolul al VI-lea şi al problemelor de demografie bizantină, a publicat lucrările: *Church and State in Later Roman Empire. The Religions Policy of Anastasius the First (491-518)* (1939), *The Armenians and the Byzantine Empire* (1963), *Studies in the Demography of Byzantine Empire* (1972), *Social, Economic and Political Life in Byzantine Empire* (1972). **Nikolas A. Oikonomidès**, (1934-2000), profesor de istoria Bizanţului la Universitatea din Atena, a publicat lucrările: *Les listes de préséance byzantines de IX-e et X-e siècles* (1972), *A Collection of Dated Byzantine Lead Seals* (1976), *Documents et études sur les institutions de Byzance (VII-e – XV-e siècles)* (1976) şi *Hommes d'affaires grecs et latins à Constantinople (XIII-e – XV-e siècles)* (1979), *Fiscalité et exemption fiscale à Byzance (IX-e – XI-e siècles)* (1996), *Social and Economic Life in Byzantium*" (2004), *Society, Culture and Politics in Byzantium* (2006), **John Meyendorff** (1926-1992) a fost teolog, specialist în isihasm şi profesor de Patristică şi Istorie bisericească la Academia Teologică Ortodoxă „Saint Vladimir" din New York. A publicat lucrările: *Unité de l'Empire et divisions des chrétiens* (1933), *Les chalcédoniens el les monophisites après Chalcédoniennes*" (1964),

Orthodoxie et Catholicité (1965, apărută şi în limba română sub titlul: *Ortodoxie şi Catolicitate*, traducere din limba engleză de Călin Popescu, Bucureşti, 2003), *Le Christ dans la théologie byzantine* (1969, cu o ediţie în limba engleză sub titlul: *Christ in Eastern Tradition*, 1987, apărută şi în limba română, sub titlul: *Hristos în gândirea creştină răsăriteană*, traducere din limba engleză de Pr. prof. Nicolai Buga, Bucureşti, 1997), *Byzantine Hesychasm: Historical, Theological and Social Problem. Collected Studies* (1974), *Byzantine Theology. Historical Trends and Doctrinal Themes* (1974, Revised in 1976; 2-nd Ed., 1979, Revised, in 1983, apărută şi în limba română sub titlul *Teologia bizantină. Tendinţe istorice şi teme doctrinare*, traducere din limba engleză de Pr. conf. dr. Alexandru I. Stan, Bucureşti, 1996), *The Orthodox Church* (1981), *Byzantinism and the Rise of Russia: A Study of Byzantino-Russian Relations in the Fourteen Century* (1981), *The Byzantine Legacy in the Orthodox Church*" (1982), **Ihor Ševčenko** (n. 1922) , istoric literar şi epigrafist, a publicat lucrările: *Études sur la polémique entre Théodore Métochite et Nicéphore Choumnos* (1962), *Society and Intellectual Life in Late Byzantium* (1981) şi *Ideology, Letters and Culture in the Byzantine World* (1982), *Byzantium and the Slavs in Letters and Culture* (1991), *Chronographiae Quae Theophanis Continuati Nomine Fertur Liber V Quo Vita Basilii Imperatoris Amplectitur* (Corpus Fontium Historiae Byzantinae, 2008)

Trebuie amintit faptul că Statele Unite ale Americii s-au impus în domeniul Bizantinologiei datorită Centrului „Dumbarton Oaks" din Washington, cu siguranţă cel mai important pe plan mondial, şi care prin colecţiile, biblioteca şi facilităţile oferite specialiştilor străini veniţi să studieze aici, a făcut posibilă finalizarea multor cercetări. De altfel periodicul *Dumbarton Oaks Papers* apare încă din anul 1941 iar din anul 1950 colecţia *Dumbarton Oaks Studies*.

Bizanţul este prezent, aşadar, pretutindeni în lume ajungând până în **Australia**, **Canada**, **Africa de Sud** şi chiar în **Japonia**, iar istoricii de limbă arabă, deşi nu au întreprins cercetări originale, sunt totuşi familiarizaţi cu istoria Imperiului Bizantin.

Reviste şi periodice de Bizantinologie

În afara unei extinderi marcată de cercetare şi editare, studiile bizantine şi-au găsit expresia în congresele internaţionale de specialitate, centre de studii bizantine şi apariţia unor periodice şi reviste specializate. După cum s-a putut constata, Bizantinologia a depăşit prin activitatea cercetătorilor ei sfera naţionalului evoluând şi progresând acolo unde exista interes deosebit pentru acest domeniu şi unde apăreau reviste mari de specialitate. Congresul Internaţional de Studii Bizantine de la Bucureşti din anul 1924, a determinat un avânt al cercetării acestui domeniu în Europa. După *Byzantinische Zeitschrift* (1892) şi *Vizantijskii Vremennik* (1894) începând cu anii ’20 au luat naştere o serie de noi reviste specializate cum au fost: *Byzantion* (1925) apărută iniţial la Liége şi apoi la Bruxelles, sub conducerea lui **Henri Grégoire**, care a reuşit să stimuleze puternic cercetarea ştiinţifică. Graţie acestei reviste şi admirabilei activităţi a directorului ei, Bruxelles-ul a devenit un centru important al studiilor bizantine.

Datorită „L’Annuaire de l’Institut d’Histoire et de Philologie Orientale et Slave”, întemeiat la Bruxelles în anul 1932, revista *Byzantion* a putut apărea şi în timpul celui de al doilea război mondial (1939-1945)

În acelaşi grup al revistelor de specialitate se remarcă şi *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher*, fondată de **N. Béès** la Berlin, în anul 1920, şi mutată apoi, în anul 1926, la Atena.

Reviste în limba greacă au apărut datorită unor eruditi precum **Phedon Koukoules**, care a condus *Epeteris Hetaireias Byzantinôn Spoudôn* (1924) şi **K. Amantos**, care a fost în fruntea revistei *Hellenika* (1928).

Revista *Studi bizantini e neoelenici* publicată la Roma, sub conducerea lui **Silvio Giuseppe Mercati**, după anul 1924, conţine în volumele V (1939) şi VI (1940) referatele prezentate la al V-lea Congres Internaţional de Studii Bizantine, ţinut la Roma şi, în vol. VII şi VIII (1953), referatele celui de-al VIII-lea Congres Internaţional de Studii Bizantine de la Palermo.

Revista *Seminarium Kondakovianum* (Analele Institutului Kondakov), apărută la Praga, a fost mult timp organul de presă al institutului, întemeiat în anul 1926. Mutat la Belgrad, după anul 1938, acesta a reprezentat un important centru al

studiilor bizantine şi arheologice. Revista *Byzantinoslavica*, apărută tot la Praga, în anul 1929, sub conducerea lui **Milos Weingart**, şi-a întrerupt apariţia în timpul celui de-al doilea război mondial, dar a reapărut imediat după acesta, sub conducerea lui **M. Pavlovà, B. Havánek** şi **N. L. Okunev.** Fără a se limita doar la studiul relaţiilor bizantino-slave, *Byzantinoslavica* a cuprins în paginile ei o problematică deosebit de diversă.

Un centru mai vechi de studii, care are o importanţă mare pentru Bizantinologie, este „Institutul de Cercetări şi Studii Orientale", fondat la Kadiköy (fost Calcedon, azi în Turcia), în anul 1897, aparţinând Congregaţiei Asumpţioniştilor[4]. Câţiva dintre membrii marcanţi ai ordinului (**Louis Petit**, **Jules Pargoire**, **Siméon Valihé**, **Sévérien Salaville**, **Raymond Janin**, **Vitalien Laurent** şi **Martin Jugie**), cunoscuţi şi sub numele de „Patres Chalcedonenses" au desfăşurat, la Bucureşti şi Paris, o amplă activitate în domeniul studiilor bizantine. Organul lor, *Échos d'Orient* (Revue trimestrielle d'histoire, de géographie et de liturgie orientale) care a apărut începând din anul 1897, s-a transformat într-o revistă de Bizantinologie specializată. Mai târziu ea a devenit *Études Byzantines* (1943-1945), iar apoi *Revue des Études Byzantines* (1946 -).

În S.U.A. a apărut revista *Byzantina Metabyzantina* (vol. I, 1946; vol. II, 1949), dar cel mai important centru de studii bizantine, consacrat, mai ales, arheologiei, artei şi civilizaţiei este Institutul de cercetări Dumbarton Oaks, care editează prestigiosul periodic *Dumbarton Oaks Papers* (începând din 1941) şi seria de monografii *Dumbarton Oaks Studies* (începând din 1950). D e altfel, Bizantinologia este obiect de studiu la prestigioasele universităţi americane: Los Angeles, Harvard, Chicago, Princeton, etc.

În Grecia, la Atena, a apărut, după anul 1924, sub conducerea lui **Phedon Koukoules** *Epétèris Hetaireias Byzantinôn Spoudôn* (*Anuarul Asociaţiei de Studii*

[4] Ordin misionar catolic, fondat la Nîmes, în anul 1850, de către abatele Emmanuel D'ALZON (1810-1887) cu acordul papei Pius al IX-lea (1846-1878), care a desfăşurat activităţi caritative şi educative în Răsărit, cunoscut şi sub numele de „Congregaţia Înălţării la cer". A înfiinţat câteva sute de aşezăminte la Constantinopol. În calitate de discipoli ai Fericitului AUGUSTIN ei trăiesc într-o comunitate de credinţă, rugăciune şi apostolat. Institutul, înfiinţat de ei la Constantinopol, s-a bucurat de o bună reputaţie.

Bizantine), preluat după anul 1928, sub numele de *Hellenika*, de **K. Amantos** şi **S. Kougeas.**

La Viena, „Österreichische Byzantinische Gesellschaft" a publicat, începând cu anul 1951, *Jahrbücher der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft* (vol. I, 1951; vol. II, 1952).

La Sofia au apărut revistele *Balkan Studies* şi *Cyrillomethodianum*.

La Bucureşti, începând cu anul 1943, a văzut lumina tiparului *Études Byzantines* (din anul 1946 *Revue des Études Byzantines*, transferată la Paris). Sub îngrijirea Centrului de Cercetări Istorice şi Civilizaţie Bizantină de la Sorbona, începând cu anul 1965, apare revista *Travaux et Mémoires*.

La Belgrad, Institutul bizantin al Academiei Sârbe de Ştiinţe, editează, începând cu anul 1952 *Zbornik Radova Vizantinološkog Instituta* (Recueil des Travaux de l'Institut d'Études Byzantines), consacrată mai ales istoriei relaţiilor bizantino-slave.

În ceea ce priveşte literatura teologică a Bizanţului, actele de cancelarie ale Patriarhiei Ecumenice – *Acta Patriarchatus* – sunt cuprinse în primele două volume ale culegerii *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana* (6 vol.), publicate între anii 1860-1890 de **Francisc Miklosič** şi **Joseph Müller**, la Viena. Ele sunt importante pentru români deoarece găsim aici pentru prima oară corespondenţa oficială între Patriarhia Ecumenică şi cele două Ţări româneşti, în legătură cu crearea ierarhiei bisericeşti în Ţara Românească şi Moldova, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Sunt cuprinse, de asemenea, dovezile scrise ale celor mai vechi legături canonice cu Biserica bizantină. O colecţie mai recentă este cea a lui **Venance Grumel**, intitulată *Les Regestes des Actes du Patriarchat de Constantinople* din care trei fascicole (1932, 1936, 1947) corespund perioadelor 381-715; 715-1043; 1043-1206.

O importanţă deosebită o are şi editarea actelor emise de mănăstirile de la Muntele Athos şi din Patmos, în cunoscuta colecţie *Archives de l'Athos*, Paris, 1937 - … (22 de volume până în prezent). Fiecare volum are o introducere consacrată istoriei mănăstirii şi a proprietăţilor pe care le deţine, iar textele în limba greacă sunt

precedate de o analiză detaliată şi de note. Printre cei care au lucrat în ultima vreme la editarea lor merită a fi amintiţi: **Nikolas Oikonomidès**, pentru volumele consacrate mănăstirilor Dionisiu, Dochiariu, Iviron şi Kastamonitu; **Paul Lemerle** şi **Nicolas Svoronos**, pentru Marea Lavră; **Paul Lemerle** şi **Gilbert Dagron**, pentru Sfântul Pantelimon.

În ceea ce priveşte editarea actelor oficiale ale administraţiei imperiale, trebuie menţionate *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches*, din care au apărut doar trei fascicole corespunzătoare perioadelor 565-1025; 1025-1204 şi 1204-1282 (München, 1924, 1925, 1932). Pentru perioada 311-476 avem *Regesten der Kaiser und Päpste*, editate de **O. Seeck** (Stuttgart, 1919).

În domeniul textelor canonice şi juridice trebuie să mai amintim pe cele ale lui **J. Leunclavius,** *Jus greco-romanum*; **J. Cotelerius,** *Monumenta Ecclesiae Grecae* (3 vol., 1677-1686); **J. A. Assemani,** *Bibliotheca Iuris Orientalis canonici et civilis* (5 vol., 1762-1766); **Heimbach,** *Basilicorum* (6 vol., 1850-1883); **J. B. Pitra,** *Juris Ecclesiastici Graecorum Historia et Monumenta* (1861); **K. E. Zachariä von Lingenthal,** *Ecloga Leonis et Constantini* (1852) şi *Jus greco-romanum* (7 vol., 1856-1884).

Cea mai utilizată colecţie de izvoare narative privind istoria eclesiastică şi laică a Bizanţului o reprezintă cea apărută sub îngrijirea lui **Jacques Paul Migne** *Patrologiae cursus completus* - Series Graeca, Paris, 1857-1866 (161 vol., cu text grec şi traducere latină).

Probleme multiple de istorie, mai ales internă, a Bizanţului, sunt adesea tributare moştenirii monedelor şi sigiliilor. Pentru studiul istoriei monedei şi economiei, pe de o parte, pentru cea a simbolismului puterii imperiale, pe de alta, numismatica reprezintă un instrument indispensabil. În domeniul numismaticii şi al sigilografiei, importante ştiinţe auxiliare ale studierii istoriei bizantine, preocupările au început de foarte timpuriu. **Ch. du Fresne du Cange** a publicat lucrarea *Dissertatio de imperatorum Constantinopolitanorum numismatibus*, iar **Anselmo Banduri** a editat, în anul 1718, lucrarea în două volume intitulată *Numismata imperatorum romanorum*. Lucrările de bază în aceste domenii apar în veacul al XIX-

lea şi se datorează lui **De Saulcy**, *Essai de classification des suites monétaires byzantines* (1836), **J. Sabatier**, *Description générale des monnaies byzantines* (1862) şi **Gustave Schlumberger**, *Sigillographie byzantine* (1884). Cea mai importantă lucrare în acest domeniu rămâne însă cea a lui **Vitalien Laurent** *Documents de sigillographie byzantine: la collection Orghidan* (Paris, 1952). Un bogat material numismatic şi de sigilografie găsim, de asemenea, în publicaţiile de specialitate şi în studiile sau buletinele speciale referitoare la descoperirile de monede şi sigilii.

Dintre lucrările mai recente care valorifică texte teologice bizantine amintim lucrarea lui **Hans-Georg Beck**, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München, 1959.

În zilele noastre, Bizantinologia se profilează tot mai mult pe studiul interferenţelor cu lumea înconjurătoare Imperiului, adică pe ceea ce se poate numi, pe bună dreptate *The Byzantine Commonwealth*. În anul 1963 a apărut lucrarea lui **R. J. H. Jenkins** *Byzantium and Byzantinism* care prezintă o viziune de ansamblu a cercetărilor actuale, în domeniul Bizantinologiei, iar **Klaus Wesel**, în *Die Kultur von Byzanz* lansează formula: „*Byzanz war die Mutter der nationalen Kulturen der Bulgaren, Russen, Serben und Rumänen*" (Bizanţul a fost mama culturilor naţionale ale bulgarilor, ruşilor, sârbilor şi românilor), ceea ce, evident, nu acoperă complexitatea cuprinsă în noţiunea de cultură naţională la aceste popoare în prezent.

Nu în ultimul rând, oricărui bizantinist îi este util dicţionarul enciclopedic al civilizaţiei bizantine *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Alexander P. Kazhdan, Editor in Chief, 3 vol., Oxford, 1991. O ediţie nouă a apărut în anul 2007.

În sfârşit, dar nu în ultimul rând, trebuie să menţionăm rolul deosebit al *Congreselor Internaţionale de Studii Bizantine*, organizate de *Asociaţia Internaţională de Studii Bizantine*, în schimbul de idei şi în fixarea unor obiective ale cercetării ştiinţifice. Cel dintâi congres a fost organizat în anul 1924 la *Bucureşti*, însă ele au dobândit o importanţă deosebită după cel de-al doilea război mondial, când s-au organizat Congresul al VI-lea la *Paris* (iulie-august 1948), al VII-lea la *Bruxelles* (august 1949), al VIII-lea la *Palermo* (aprilie 1951), al IX-lea la *Salonic*, (aprilie 1953), al X-lea la *Istanbul* (septembrie 1955), al XI-lea la *München* (septembrie

1958), al XII-lea, la *Ohrida* (septembrie 1961), al XIII-lea la *Oxford* (septembrie 1966), al XIV-lea la *Bucureşti* (septembrie 1971), ş. a. Ultimul congres a avut loc la Londra în anul 2007, următorul fiind prevăzut să aibă loc al Sofia, în anul 2011.

Aceste congrese publică buletine oficiale de comunicare, ce oferă oricui posibilitatea de a fi la curent cu lucrările apărute sau cercetările întreprinse în fiecare ţară. Buletinul reflectă totodată marile proiecte internaţionale pe care Asociaţia le coordonează. În prezent, fiecare ţară membră contribuie la realizarea unei lucrări monumentale: editarea critică şi traducerea tuturor surselor bizantine, ce vor alcătui noul *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*, operă de largă respiraţie care a prins deja contur, fiind editată la Berlin, Bruxelles, Paris, Viena sau Washington şi care oferă, în sfârşit, o versiune sigură a marilor texte bizantine.

IV. BIZANTINOLOGIA LA ROMÂNI

Termenul de *Bizanţ* în sensul său de *lume bizantină* a apărut la noi, în anul 1785, atunci când **Ioniţă Tăutu** foloseşte în traducerea romanului popular *Istoria lui Erotocrit cu Arteusa* expresia „*împărăţia Vizantiei*". În text se face de mai multe ori referire la „*ficiorul împăratului de Vizantea*" precizându-se, „*adică de Ţarigrad*". Termenul de *Bizanţ* în expresia slavonă *Vizantia*, pentru Imperiul Roman de Răsărit, nu era străin nici de veacul al XVI-lea în Ţările române. Astfel, la sfârşitul acestui secol, **Ieremia Movilă** zideşte o mănăstire în ţinutul Vrancei pe care o numeşte *Vizantea* şi pe care a închinat-o la Muntele Athos.

Cea mai veche istorie a Imperiului Roman de Răsărit este cuprinsă în *Hronograful* lui **Mihai Moxa**, fiind prezentată istoria Romei şi a Imperiului până la căderea Constantinopolului din anul 1453. Lucrarea este, de fapt, o compilaţie prescurtată după o versiune bulgară a *Cronicii* lui Manasses încheiată pe la anul 1620 de către monahul Mihai Moxa, care a lucrat la îndemnul episcopului Teofil al Râmnicului. Nici măcar opera sa nu este una de pionierat deoarece cronicarii Macarie şi Azarie, autori de cronici cu privire la istoria Moldovei, au scris cu aproape un secol mai devreme, influenţaţi de Manasses.

Pe căi ocolite, prin prelucrări şi adesea prin intermedieri slave, cel puţin trei cronicari bizantini din secolele XI-XII – G. Kedrenos, I. Zonaras şi C. Manasses - au

fost cunoscuţi de cărturarii români dinainte de sfârşitul veacului al XVII-lea. Dar aceste informaţii au fost preluate prin intermediul unor prelucrări care n-au cuprins şi informaţiile despre români deoarece pe cei ce le-au întocmit, nu i-a interesat. Miron Costin a utilizat informaţii de provenienţă bizantină probabil prin intermediul lucrării lui Laurenţiu Toppeltin *Origines et occasus Transsylvanorum*.

O perioadă mai deosebită o reprezintă ultima treime a secolului al XIV-lea, când o serie de cercetători, mai ales germani, dar şi unguri (Roesler, Jung, Hunfalvy, Rèthy) au atacat tezele de bază ale continuităţii românilor în spaţiul carpato-dunărean. Le-a răspuns o întreagă literatură istorică reprezentată de **Alexandru D. Xenopol** (1847-1920) şi **Dimitrie Onciul** (1856-1923), care se vor baza pe izvoarele bizantine, pentru apărarea tezelor tradiţionale ale istoriei noastre.

Începând cu anul 1878 a apărut opera postumă a lui **Eudoxiu Hurmuzaki** (1812-1874), *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, primul volum fiind tradus de Mihail Eminescu în limba română în anul 1879. Acest volum a fost consacrat vlahilor balcanici, începând cu răscoala din anul 1185 şi cu dinastia Asăneştilor. Sunt cuprinse în acest volum un mare număr de texte bizantine.

Primele preocupări propriu-zise pentru studiile bizantine datează de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui de-al XX-lea, deşi contactele cu sursele greceşti sunt, după cum s-a văzut, anterioare acestei date. În pragul secolului al XX-lea profesorul **Constantin Erbiceanu** (1838-1913) de la Facultatea de Teologie din Bucureşti, bun elenist, a folosit excerpte largi din actele patriarhale referitoare la români, publicând lucrările: *Viaţa şi traiul sfinţiei sale părintelui nostru Nifon, patriarhul Ţarigradului* (1888), *Întâiele seminţe ale creştinătăţii în Ţările române. Creştinismul prin Sfântul Andrei şi Petru* (1892), *Ulfila. Viaţa şi doctrina lui sau starea creştinismului în Dacia Traiană şi Aureliană în secolul al IV-lea* (1898). Trebuie menţionat şi un studiu referitor la epoca lui Isaac al II-lea Anghelos şi la romanitatea balcanică de la sfârşitul veacului al XII-lea: *Două acte oficiale necunoscute de pe timpul împăratului bizantin Isaac II Anghel privitoare la românii din Peninsula Balcanică spre finele secolului al XII-lea* (1901). Autorul a folosit şi producţiile retoricii aulice precum şi texte din Nicetas Choniates, Ana Comnena şi

Georgios Acropolites. De asemenea, profesorul C. Erbiceanu s-a ocupat de manuscrisele greceşti de la noi şi de activitatea cărturarilor greci care au activat în Ţara Românească şi Moldova: *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă* (1888).

Ştiri suficiente, îndeosebi privind raporturile slavilor sud-dunăreni, dar şi ale românilor cu Bizanţul găsim în opera aromânului **Constantin Jireček** (1854-1918) în lucrările *Geschichte der Bulgaren* (1876) şi *Geschichte der Serben*, vol. 1: *până la 1371*; vol. 2: *1371-1537* (1911-1918).

În anul 1905, filologul şi istoricul aromân **George Murnu** (1868-1957). Născut la Veria, în Macedonia, s-a stabilit în România în anul 1889. S-a înscris la Facultatea de Litere şi Filozofie a Universităţii din Bucureşti, unde a fost remarcat de Titu Maiorescu (1840-1917) şi Ioan Bogdan (1862-1919) pentru calităţile sale intelectuale deosebite şi pentru buna cunoaştere a limbii greceşti. A fost trimis la München, unde s-a specializat în probleme de istorie, filologie şi cultură bizantină şi a valorificat izvoarele bizantine privitoare la românii nord şi sud-dunăreni. A studiat la München doi ani (1899-1901), ca elev al marelui profesor K. Krumbacher, care a insistat în mod deosebit să rămână acolo ca colaborator al său. Teza sa de doctorat se intitulează: „*Rumänische Lehnwörter im Neugriechischen mit historischen Vorbemerkungen*", München, 1902. S-a ocupat de cercetarea izvoarele bizantine referitoare la vlahii balcanici, fapt concretizat în studii precum: *Când şi unde se ivesc românii întâia dată în istorie ?*, în „CONVORBIRI LITERARE", XXXIX, 1905, nr. 2, pp. 97-102, *Kekaumenos şi românii în veacul al XI-lea*, în „CONVORBIRI LITERARE", XXXIX, 1905, nr. 7-8, pp. 577-650, şi *Vlahia Mare de la 1205-1903*. în „CONVORBIRI LITERARE", XL, 1906, pp. 1110-1116 şi XLI, 1907, pp. 810-824. El subliniază, de pildă, originea vlahă a împăraţilor din dinastia Comnenilor. Este autorul unei antologii de texte din Nicetas Choniates referitoare la răscoala Asăneştilor, în al cărei studiul introductiv intitulat: *Bizanţul până la revoluţia Asanizilor* este prezentată situaţia Imperiului îndeosebi după moartea lui Manuel I Comnenul (1180). A mai publicat lucrări importante precum: *Studiu asupra elementului grec antefanariot în limba română* (1894), *Momente antice din Roma*

(1908), *Istoria românilor din Pind. Studiu istoric după izvoare bizantine* (1913), reeditată cu un studiu introductiv şi comentarii de Nicolae-Şerban Tanaşoca, sub titlul: *Studii istorice privitoare la trecutul românilor de peste Dunăre* (1984); *Contributions à l'histoire de Cetatea Albă (Akkerman aux XIII-e et XIV-e siècles)* (1927) şi *Românii din Bulgaria medievală* (1939). De remarcat că a fost primul autor român care a tradus în româneşte cele două mari odisee antice: *Iliada* şi *Odiseea*.

Adevăratul fondator al şcolii româneşti de Bizantinologie cu ample preocupări în acest domeniu, în sensul deplin al noţiunii, a fost profesorul **Nicolae Iorga** (1871-1940). Savantul român a dominat istoriografia noastră timp de patru decenii. Prin uriaşa sa capacitate de analiză şi sinteză, Nicolae Iorga a depăşit faza de până atunci a cercetării de la noi, strâns legată de relaţiile Bizanţului cu lumea daco-romană şi apoi românească, dând sinteze de mare valoare cu privire la istoria şi civilizaţia propriu-zisă a Imperiului Roman de Răsărit. Desigur nu a fost abandonată de către marele nostru savant nici preocuparea pentru adâncirea studierii interferenţelor politice, sociale şi culturale româno-bizantine, domeniu în care de asemenea, a publicat numeroase şi importante lucrări. Nicolae Iorga a intuit locul central pe care Bizanţul l-a ocupat în istoria sud-estului european, a ţării noastre şi a Europei întregi. Bizanţul „*a fost* - scria el - *nu numai creatorul uneia dintre cele mai mari civilizaţii, ci şi un factor de unitate*". (*Études byzantines*, vol. I, 1939, p. 239) Un volum mare de muncă l-a consacrat, la începutul afirmării sale ca istoric, documentelor privind istoria cruciadelor târzii şi implicit a Bizanţului: *Notes et extraits pour servir a l'histoire des croisades au XV-e siècle*, (6 vol., 1899-1916). În aceeaşi perioadă Nicolae Iorga a manifestat un interes mare adunării şi editării documentelor greceşti bizantine referitoare la ţara noastră. Aşa au apărut *Acte şi fragmente relative la istoria Românilor*, (3 vol.**,** 1895-1897) şi colaborarea sa la colecţia lui Eudoxiu Hurmuzaki – Nicolae Densuşianu, unde a participat cu lucrarea: *Documente greceşti privitoare la istoria Românilor*, vol. XIV, fasc. 1, 2, Bucureşti, 1915, 1917. Alte lucrări în domeniul istoriei bizantine sunt: *The Byzantine Empire* (sub îngrijirea lui Dan Zamfirescu, 1907), *Geschichte des Osmanischen Staates* (2 vol., 1908-1909), *La survivance byzantine dans les Pays roumains* (1913), *Sârbi, bulgari şi români în*

Peninsula Balcanică în Evul Mediu (1915), *Roumains et Grecs au cours des siècles* (1921), *Formes byzantines et réalités balkaniques* (1922), *Une nouvelle histoire de l'Empire byzantin*" (1925), *Istoria Bisericii Româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, ed. a II-a, revăzută şi adăugită, vol. I-II, 1928, 1930, *Le grandes familles byzantines et l'idée byzantine en Roumanie* (1931). Remarcabilă este lucrarea sa *Histoire de la vie byzantine. Empire et civilisation d'après les sources* (3 vol., 1934; vol. I: *L'empire oecuménique* (527-641); vol. II: *L'empire moyen de civilisation hellénique* (641-1081); vol. III: *L'empire de pénétration latine* (1081-1453), cu o traducere românească, prescurtată, realizată de Maria Holban, 1974). Ideea fundamentală de la care a pornit Nicolae Iorga a fost că Imperiul Bizantin a fost o sinteză de patru elemente: politic (moştenirea vechii Rome), cultural (elenismul), religios (Ortodoxia) şi uman (Orientul) care au contribuit la realizarea unei civilizaţii noi. În cadrul unui eseu publicat în anul 1929, intitulat „*Caracterul comun al instituţiilor sud-est europene*", Nicolae Iorga punea în circulaţie internaţională formula „*Bizanţ după Bizanţ*" pentru a desemna fenomenul complex petrecut între anul 1453 şi începutul secolului al XIX-lea când a apărut grecitatea modernă. De altfel, această expresie a constituit şi titlul unei lucrări importante *Byzance après Byzance. Continuation de l'histoire de la vie byzantine* (1935, tradusă şi în limba română de Liliana Iorga-Pippidi, cu o postfaţă de Virgil Cândea, 1972, ediţia a doua, 2002). În această lucrare autorul subliniază pentru prima oară în chip pregnant continuitatea civilizaţiei şi spiritualităţii bizantine în lumea europeană, dar mai ales în Ţările române, Rusia şi sud-estul Europei după căderea Constantinopolului sub turci în anul 1453. De altfel, pentru Ţările române el a relevat aceste idei încă din anul 1913 în lucrarea *La survivance byzantine dans les Pays Roumains*, iar pentru sud-estul european în 1922 în studiul *Formes byzantines et realites balkaniques*. Alte lucrări: *Les Francs de Constantinople et de Morée. Conférences en Sorbonne* (1935), *Histoire des Roumains et de la romanité orientale* (3 vol., 1937), *Études byzantines* (2 vol., 1939-1940), *Sinteza bizantină. Conferinţe şi articole despre civilizaţia bizantină* (1972). Marele învăţat a fost multă vreme preşedintele Comisiunii Monumentelor istorice şi editor al Buletinului Monumentelor Istorice, care avea ca

obiectiv central bisericile ortodoxe de tradiţie bizantină. El a fost şi iniţiatorul şi organizatorul primului Congres internaţional de studii bizantine care a avut loc la Bucureşti în anul 1924 (al XIV-lea Congres a avut loc tot la Bucureşti în anul 1971).

Crearea în anul 1934, de către Nicolae Iorga, a Institutului Român de Studii Bizantine a dat cercetărilor în acest domeniu un caracter mai organizat şi a contribuit în mod considerabil la dezvoltarea Bizantinologiei româneşti. Prin grija aceluiaşi savant, statul român a cumpărat biblioteca foarte bogată în lucrări de specialitate a bizantinologului August Heisenberg, succesorul lui Karl Krumbacher la Universitatea din München. S-a pus astfel la dispoziţia cercetătorilor un fond de documente deosebit de preţios. Institutul Român de Studii Bizantine a iniţiat şi publicarea unei colecţii de studii bizantine, în care au apărut câteva lucrări valoroase, în primul rând cele două volume de *Études byzantines* ale lui Nicolae Iorga. După moartea acestuia Institutul a fost condus, până în anul 1948, de Nicolae Bănescu.

Prin dispariţia marelui savant, Bizantinologia românească a cunoscut o perioadă de recul datorată nu atât lipsei unor cercetători de frunte, cât dificultăţilor ideologice şi materiale care i-au stat în cale mai ales după anul 1948.

Ca disciplină de studiu la Universitate, Bizantinologia a fost introdusă în anul 1909 când la Bucureşti a luat fiinţă catedra de Istoria civilizaţiei bizantine, cu rangul de Conferinţă, în fruntea căreia a fost numit profesorul **Constantin Litzica** (1873-1921). El a studiat la München unde l-a avut ca profesor pe Karl Krumbacher. În cursurile şi lucrările sale Litzica a încercat să aplice ceva din experienţa dobândită la şcoala marelui său maestru de la München şi a abordat probleme de literatură bizantină, influenţa Bizanţului în Ţările române, publicând unele izvoare referitoare la ţara noastră. A publicat ca teză de doctorat lucrarea: *Poezia religioasă bizantină* [Das Mayerische Satzschlußgesetz in der byzantinischen Prosa mit einem Anhang über Prokop von Caesarea] (1989). Lucrarea principală a profesorului C. Litzica se intitulează: *Catalogul manuscriselor greceşti din Biblioteca Academiei R. S. R.* [Katalog der griechischen Handschriften aus Bibliothek der Rumänischen Akademie der Wissenschaften] (1909), în care descrie 830 de manuscrise. A mai publicat lucrările: *Studii şi schiţe greco-române* (vol. I, 1912), *Texte greceşti privitoare la noi*

(1913) şi *Procopie din Cezareea. Contribuţiuni la topografia balcanică în Evul Mediu* [Prokopios von Caesarea, Beitrage zur mittelalterlichen Balkantopographie] (1926).

Succesorul său la catedra de Istoria civilizaţiei bizantine, începând din anul 1915 a fost profesorul **Demostene Russo** (1869-1938), prin ridicarea în rang a conferinţei deţinute de C. Litzica. Născut la 22 ianuarie 1869 la Perisasi, în Tracia, şi-a făcut studiile secundare la vestita *Meg£lh toà g˜nouj scol»* din Fanar. A urmat apoi cursurile Universităţilor din Atena, Berlin şi Leipzig, la aceasta din urmă susţinându-şi teza de doctorat în litere, redactată în greceşte, despre filosofia şcolii din Gaza, având titlul: *Drei Gazäer: Beitrage zur Geschichte der Philosophie der Gazäer* (1893). Unul din colegii săi de studii din Germania, Constantin Rădulescu-Motru l-a îndemnat să vină în România, lucru care s-a întâmplat în anul 1894. Un timp a funcţionat ca profesor la Liceul grecesc „Venieri" din Galaţi, unde a predat limbile greacă, latină, germană şi filosofia. În anul 1897 s-a stabilit în Bucureşti, iar în anul următor şi-a început colaborarea la ziarul grecesc *Patr…j*, care apărea pe atunci în capitală. La 1 februarie 1900 a ocupat prin concurs postul de interpret de limbă greacă la Ministerul Afacerilor Străine, iar din ianuarie 1904 a fost şi interpret de limbă engleză la acelaşi Minister, unde a funcţionat până la 1 mai 1920. Deşi i s-a oferit, de mai multe ori, un post în diplomaţie, unde datorită culturii şi darurilor cu care a fost înzestrat, putea face o frumoasă carieră, a refuzat, preferând să se dedice ştiinţei. A fost şi director al *Seminarului de filologie bizantină* din cadrul Universităţii din Bucureşti, unde a format mai multe generaţii de specialişti în limba medio-greacă, capabili să traducă izvoarele istoriei bizantine şi în limba română. Începând din anul 19191 a fost membru corespondent al Academiei Române. Dintre lucrările sale amintim: *Studii bizantino-române* (1907), *Studii critice* (1910), *Elenizmul în România. Epoca bizantină şi fanariotă* (1912), *Mitrofan Grigoraş* (1935) şi *Studii istorice greco-române. Opere postume* (2 vol., 1939).

O activitate prodigioasă, înainte şi după primul război mondial, a depus profesorul de la Iaşi, **Oreste Tafrali** (1876-1937). Format la Şcoala franceză ca elev al lui Charles Diehl, şi-a adus o contribuţie importantă la reliefarea raporturilor

artistice bizantino-române dar şi prin lucrările sale privind Tesalonicul, al doilea mare oraş al Imperiului după Constantinopol. Aceste lucrări i-au adus o mare faimă internaţională chiar dacă astăzi sunt depăşite, însă pot fi utilizate cu folos: *Topographie de Thessalonique et Thessalonique au quatorzième siècle* (1913), *Thessalonique au XIV-e siècle* (1913) şi *Histoire de Thessalonique des origines au XIV-e siècle* (1919). În domeniul arheologiei şi artei bizantine a scris lucrările: *Mélanges d'archéologie et d'épigraphie byzantines* (1913), *Bizanţul şi influenţele lui asupra ţării noastre* (1914), *Les fresques de l'église Saint Nicolas de Curtea de Argeş* (1919), *Le siège de Constantinople dans les fresques des églises de Boucovine* (în „MÉLANGES OFFERTS À M. GUSTAVE SCHLUMBERGER, t. II, 1924, pp. 456-461), *Le trésor byzantin et roumain du monastère de Poutna* (1925), *La cité pontique de Dionysopolis (Kali-Acra, Cavarna, Téké et Ekréne)* (1927), *Arhitectura bizantină şi naţională* (1928), *Arhitectura bisericească* (1931-1932) şi *Monuments byzantins de Curtea de Argeş* (text şi album, 2 vol., 1931).

Cu preocupări de drept bizantin **Constantin A. Spulber** (1876-1947) a publicat lucrările: *Cea mai veche Pravilă românească* (1930), *Les Nouvelles de Léon le Sage* (1934), *Études de droit byzantin* (1938) şi *Le code d'Alexandre le Bon et les Basiliques dans les Principautés Roumaines*. (1943)

După primul război mondial şi după primul Congres Internaţional de Studii Bizantine din anul 1924, s-au înmulţit cercetătorii în domeniul istoriei bizantine. Ei au fost, în mare măsură, elevii lui Demostene Russo şi ai lui Nicolae Iorga.

Iulian Ştefănescu (1880-1937) a fost asistent al lui Demostene Russo, între anii 1924-1935, apoi conferenţiar la Universitatea din Bucureşti şi s-a ocupat de cronografele, vocabularele şi lexicoanele greceşti, care au circulat în Ţările române în Evul Mediu, şi de izvoarele privind istoria lui Mihai Viteazul.

Nicolae A. Constantinescu (1886-1971), medievist şi conferenţiar la catedra de Istorie Universală condusă de Nicolae Iorga, a pus accentul pe cunoaşterea vieţii interne a Bizanţului, ocupându-se instituţii şi dregătorii, de aspecte sociale şi economice, în special de probleme agrare, subliniind importanţa ţărănimii şi a feudalismului în Bizanţ. Sunt de amintit în această privinţă studiile: *Réformes*

sociales ou réformes fiscales, în „BULLETIN DE LA SECTION HISTORIQUE", XI, 1924, în care tratează reformele din timpul dinastiei isauriene, *La communaute des villages byzantines et ses rapports avec le petit traite fiscal byzantin*, în „BULLETIN DE LA SECTION HISTORIQUE", XIII, 1927, *Introduction a l'étude de la question agraire dans l'Empire byzantin*, în „REVUE HISTORIQUE DU SUD-EST EUROPÉEN", 1-ere année, 1924, nos. 7-9 (juillet-septembre), pp. 233-250, retipărit în *Histoire des classes rurales dans l'Empire byzantin et ses succeseurs*, vol. I, Bucureşti, 1941. Abordarea acestor probleme de Nicolae A. Constantinescu se înscria într-o preocupare europeană mai largă, efectuată la timpul respectiv de mari bizantinologi ca Franz Dölger şi Georges Ostrogorsky. În cursurile şi seminariile sale de la Universitate sunt sugestive problemele care l-au preocupat: *Dregătoriile bizantine* (1937-1938), *Aşezămintele politice şi sociale în Bizanţ şi sud-estul Europei* (1943-1945), *Istoria claselor rurale în Bizanţ în textele contemporane* (1939-1940) şi *Histoire des classes rurales dans l'Empire byzantin* (1941).

În explozia ştiinţifică şi culturală cunoscută în România după primul război mondial se înscriu şi studiile de bizantinologie efectuate în alte centre universitare decât Bucureştiul, fie în cadrul catedrelor propriu-zise de Istorie a Bizanţului, fie a celor de Istorie universală. Acest lucru este valabil pentru Cluj, Cernăuţi şi Iaşi, unde lucrează specialişti de frunte precum: **Nicolae Bănescu, Vasile Grecu şi Gheorghe I. Brătianu.**

Astfel, o activitate prodigioasă a desfăşurat profesorul **Nicolae Bănescu** (1878-1971). S-a născut la 16 decembrie 1878, la Călăraşi, un mic orăşel românesc de pe malul Dunării, fiind unul dintre cei paisprezece copii ai avocatului Petre Bănescu şi ai soţiei acestuia, Ecaterina, născută Drăgulănescu. Şi-a petrecut copilăria la Găeşti şi după terminarea studiilor la Liceul Sfântul Sava din Bucureşti, s-a înscris la Facultatea de Litere şi Filozofie din capitala României. Printre dascălii săi, o pleiadă de savanţi eminenţi, s-au numărat Bogdan Petriceicu Hasdeu, Grigore Tocilescu, Ovid Densuşianu, Dimitrie Onciul şi Nicolae Iorga. După obţinerea licenţei, în anul 1901, Nicolae Bănescu şi-a început cariera didactică într-un liceu din Craiova, ca profesor de limba franceză. Numit inspector şcolar în anul 1907, apoi director al

Liceului Dimitrie Cantemir din Bucureşti, a ajuns apoi director de studii la Liceul de la mănăstirea Dealu. Şi-a continuat studiile la München, între anii 1910-1912, avându-l ca profesor pe August Heisenberg, elev al celebrului Karl Krumbacher. La 27 iulie 1914 a obţinut diploma de doctor cu menţiunea *magna cum laude*, după ce a susţinut o teză de doctorat despre viitorul în limba greacă bizantină şi limba greacă modernă, teză extrem de apreciată pentru valoarea sa intrinsecă şi care a rămas ca un model al genului. Întors în ţară a fost numit profesor la Universitatea din Cluj (1919-1940, a fost prodecan, decan şi apoi din nou prodecan al Facultăţii de Filozofie şi Litere, între anii 1919 şi 1923; între anii 1923-1924 a fost rector al Universităţii din Cluj, apoi prorector între anii 1924-1926).

Ales ca membru corespondent al Academiei Române în anul 1919, el a devenit membru activ în anul 1938. Un an mai devreme, Universitatea din Atena, care sărbătorea o sută de ani de existenţă, i-a acordat savantului român, binecunoscut în Grecia pentru lucrările sale, titlul de *Doctor honoris causa.* În acelaşi an, 1938, profesorul de la Cluj a fost chemat să ocupe catedra de Istorie bizantină, devenită vacantă, la Universitatea din Bucureşti, de unde s-a pensionat în anul 1947.

Ştiinţa sa, ca şi valoarea sa morală, i-au dat dreptul de a fi ales în locul lui Nicolae Iorga secretar al Secţiei istorice a Academiei Române, precum şi director al Institutului Român de Bizantinologie şi al Institutului pentru Studierea Sud-Estului European. Este drept că nimeni n-ar fi fost mai demn de toate aceste onoruri. El a preluat, de asemenea, conducerea „Revistei istorice" şi a făcut parte, între 1941-1946, din Comitetul director al „Revue Historique du Sud-Est Européen".

Să mai amintim că profesorul Bănescu a mai fost şi vicepreşedinte al Academiei Române, până în anul 1947.

Savantul bizantinist a răspuns între anii 1913-1964 de bibliografia românească din paginile revistei „Bizantinische Zeitschrift". A fost membru al Societăţii de Studii Bizantine din Atena şi al Comitetului director al revistei „Byzantion".

Dacă Profesorul Bănescu nu căutat niciodată onorurile, acestea, în schimb, l-au căutat cu asiduitate. Şi pe bună dreptate ! Astfel, în anul 1958, un grup de colegi şi prieteni, dornici de a marca cea de-a 80-a aniversare a sa, i-au dedicat veneratului lor

confrate un volum al „Revue des Études Byzantines” de la Paris. Apoi, în anul 1961, cel de-al XII-lea Congres Internaţional de Studii Bizantine, reunit la Ohrida, l-a proclamat vice-preşedinte de onoare, calitate ce i-a fost confirmată şi la Oxford, în anul 1966, de cel de-al XIII-lea Congres de Studii Bizantine. În anul 1964, ca urmare a înfiinţării Societăţii Române de Studii Bizantine, membrii fondatori ai acesteia l-au ales ca preşedinte de onoare. În acelaşi an, cu ocazia festivităţilor centenarului Universităţii din Bucureşti, i-a fost decernat titlul de profesor emerit.

Un volum al revistei *Revue des Études Sud-Est Européennes* i-a fost închinat cu ocazia împlinirii vârstei de 90 de ani.

A murit în septembrie 1971, chiar în momentul în care la Bucureşti se desfăşurau lucrările celui de-al XIV-lea Congres Internaţional de Studii Bizantine.

A fost atras de la început de problemele de filologie bizantină. Apoi s-a ocupat de problematica regiunilor dunărene, făcând o analiză critică a izvoarelor greceşti şi combătând cu tărie interpretările greşite sau tendenţioase ale istoricilor străini (bulgari, maghiari, ruşi). Predilecţia arătată pentru organizarea militar-administrativă a teritoriilor bizantine de la Dunărea de Jos s-a concretizat în lucrările: *Cele mai vechi ştiri bizantine asupra românilor de la Dunărea de Jos*, în „ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE NAŢIONALĂ”, Cluj, vol. I (1921-1922), pp. 138-160, *Un duc byzantin du IX-e siècle: Katakalon Kekaumenos* (1924), *La domination byzantine sur les régions du Bas-Danube*” (1927), *La roumanité de la Dobroudja à travers des siècles* (1928), *Bizanţul şi romanitatea la Dunărea de Jos* (1938), *Dobrogea bizantină*, în „ANALELE DOBROGEI”, anul XIX, 1938, vol. II, pp. 52-59, *Precizări istorice cu privire la ducatele bizantine* (1943), *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de la Bulgaria* (1946); *L’ancien état bulgare et les Pays Roumains* (1947). A dedicat un studiu înfiinţării în anul 1185 a Imperiului vlaho-bulgar: *Un problème d’histoire médievale: l’creation et caractère du second empire bulgare (1185)* (1943). Alte lucrări de referinţă sunt: *Contribuţii la istoria literaturii bizantine* (1915), *Chipuri şi scene din Bizanţ* (1927, cu o ediţie incompletă îngrijită de Gh. Cronţ, sub titlul: *Chipuri din istoria Bizanţului* 1971), *La domination byzantine à Matracha Timutorokan, Chazarie et Russie pendant les Comnens* (1941).

Unul din proiectele sale rămase din păcate neterminat a fost publicarea unei *Istorii a Imperiului Bizantin* în trei volume. Materialul urma să fie repartizat astfel: vol. I: *de la Constantin cel Mare la invaziile arabe*; vol. II: *de la invaziile arabe până la moartea lui Vasile al II-lea Macedoneanul*; vol. III: *de la anul 1025 până la căderea Constantinopolului*. Din acest curs a văzut lumina tiparului mai bine de o treime, sub îngrijirea lui Tudor Teoteoi: vol. I – *Imperiul creştin şi asaltul invaziilor (313-610)*; vol. II – *Imperiul Bizantin clasic (610-1081)*, 2000, 2003[5].

Vasile Grecu (1885-1972) a văzut lumina zilei în 31 iulie 1885, în Mitocu Dragomirnei, în Bucovina, într-o familie de ţărani. Fiul lui Manole Grecu şi al soţiei acestuia, Ana, el şi-a petrecut anii tinereţii între satul său natal, apoi în oraşul Suceava şi la mănăstirea Dragomirna. A urmat liceul la Suceava, apoi s-a înscris la Universitatea din Viena (1905-1907) şi la cea din Cernăuţi (1907-1909). La Facultăţile de Filozofie din aceste două oraşe, el a fost studentul lui Hans von Armin, P. Kretschmer, W. Kubitschek, E. Reich, F. Jodl, E. Bormann, S. Puşcariu (la Viena) şi al lui I. Jüthner, I. Hilberg, J. Kromayer (la Cernăuţi). Format de aceştia în domeniul studiilor clasice, Vasile Grecu a fost numit profesor la Liceul Aron Pumnul din Cernăuţi. Obţinând diploma de doctor în filologie în 5 iunie 1919 (teza sa, păstrată în manuscris, se intitula *Fauna şi flora în sistemul filozofic al lui Platon*), el a fost chemat să ocupe, începând cu anul 1920, catedra de Studii Sud-Est Europene de la universitatea locală. În anul 1922, această catedră a fost transformată în catedră de Studii bizantine, al cărei titular a rămas, până în anul 1938, când a fost transferat la Universitatea din Bucureşti. Între timp, Vasile Grecu a fost secretar al Institutului de Istorie şi Lingvistică din Cernăuţi, redactor al revistei *Candela* (10 volume apărute între anii 1924 şi 1939) şi membru al Comisiei Regionale pentru Monumentele Istorice din Bucovina.

[5] O biografie a prof. Nicolae BĂNESCU găsim la Petre Ş. NĂSTUREL, *Le 90-eme anniversaire du Professeur Nicolas Bănescu. Bibliographie des travaux du Professeur Nicolas Bănescu*, în „REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES", t. VII, 1969, nr. 1, pp. 9-17. De asemenea, o bibliografie exhaustivă a lui Nicolae BĂNESCU realizează Tudor TEOTEOI, în studiul său intitulat: *Nicolae Bănescu (1878-1971) şi sinteza sa de istorie bizantină,* în vol. „Nicolae BĂNESCU, *Istoria Imperiului Bizantin*"**,** ediţie îngrijită de Tudor TEOTEOI, vol. I: *Imperiul creştin şi asaltul civilizaţiilor, 313-610 d. Hr.***,** Bucureşti, Editura Anastasia, 2000, pp. 7-23. Despre viaţa şi activitatea lui datorăm unele informaţii şi lui Stelian BREZEANU, *Bizantinistul Nicolae Bănescu (100 de ani de la naştere),* în „REVISTA DE ISTORIE", XXXI, 1978, nr. 12, pp. 2221-2233.

În 23 mai 1936, cu unanimitate de voturi, a fost ales membru corespondent al Secţiei de istorie a Academiei Române. Între anii 1937-1938, a fost decan al Facultăţii de Litere din Cernăuţi.

Pensionarea, în anul 1938, a profesorului Demostene Russo, titularul catedrei de Bizantinologie de la Facultatea de Litere şi Filozofie din Bucureşti, a antrenat aducerea în această Universitate a profesorului Vasile Grecu şi a colegului său de la Cluj, profesorul Nicolae Bănescu. De comun acord, ei şi-au împărţit atribuţiile. Vasile Grecu şi-a asumat cursul de Literatură bizantină, iar Nicolae Bănescu, pe cel de Istorie bizantină. În 1 septembrie 1947, Vasile Grecu s-a pensionat cu titlul de profesor emerit.

A fost şi preşedinte al Societăţii de Studii Bizantine (din anul 1963) şi vicepreşedinte de onoare al Asociaţiei Internaţionale de Studii Bizantine (din anul 1971).

Excelent cunoscător al limbii medio-greceşti şi a paleografiei manuscriselor bizantine, i-au permis lui Vasile Grecu să-şi axeze cercetările pe operele istoricilor şi cronografilor bizantini şi a influenţei lor asupra literaturii medievale româneşti.

Şi-a adus o importantă contribuţie mai ales la editarea unor izvoare narative bizantine prin traducerea lor în limba română, iniţiind colecţia „SCRIPTORES BYZANTINI". În cadrul acesteia a tradus şi publicat operele lui Ducas [Mihail] – *Istoria turco-bizantină (1341-1462)*, (1958), Laonic Chalcocondil – *Expuneri istorice. Creşterea puterii turceşti. Căderea împărăţiei bizantine* (1958), Critobul din Imbros – *Din domnia lui Mahomed al II-lea (1451-1467)* (1963), Georgios Sphrantzes – *Memorii (1401-1477)*" (1966) şi Constantin Porphyrogenetul – *Carte de învăţătură către fiul său Romanos* (1971). A publicat şi lucrările: *Versiunile româneşti ale erminiilor de pictură bizantină* (1924), *Ursprung der altrumänischen Chroniken* în „ACTES DU II-E CONGRÈS INTERNATIONAL DES ÉTUDES BYZANTINES", Belgrade, 1927, Comptes rendus, Belgrade, 1929, pp. 176-184, *Influenţa bizantină în literatura română* (1936), *Cărţi de pictură bisericească bizantină* (1936), *Izvorul principal bizantin pentru Cartea cu învăţătură a diaconului Coresi din 1581: Omiliile patriarhului Caleca (1334-1341)* (1939), *Erminiile de*

pictură bizantină (1942), *Viaţa Sfântului Nifon. O redacţiune grecească inedită* (1944), *Istoricul bizantin Ducas. Omul şi opera sa. O ediţie critică a cronicii lui. Importanţa lui Ducas pentru istoria românilor* (1958). Lui Vasile Grecu i se datorează şi o trecere în revistă asupra studiilor bizantine din România: *Abriss der rumänischen Byzantinistik*, în „SÜDOST-FORSCHUNGEN", VII, 1942, pp. 164-201 şi o ediţie a versiunii greceşti a *Învăţăturilor lui Neagoe, domnul Ţării Româneşti*, însoţită de o traducere în limba română (1942)[6].

Ştefan Bezdechi (1886-1958), clasicist de marcă, fin traducător din marii poeţi epici şi lirici ai clasicismului antic, din filosofii greci şi latini, precum şi din umanişti reprezentativi, el a contribuit masiv la cunoaşterea literaturilor eline, latine şi bizantine la noi. În anul 1945, a fost ales membru corespondent al Academiei Române, fiind exclus abuziv în anul 1948. A publicat studii de patristică (Sfântul Atanasie cel Mare, Sfântul Ioan Gură de Aur, etc.) şi de istorie a Bizanţului (*Epistolele* lui Nichifor Gregoras).

Gheorghe I. Brătianu (1898-1953) a fost titularul catedrei de Istorie universală de la Universitatea din Iaşi, iar după moartea lui Nicolae Iorga i-a luat locul la cea din Bucureşti. Atât la Iaşi cât şi la Bucureşti, Gh. Brătianu a manifestat un interes major pentru istoria Bizanţului. Primele cercetări le-a dedicat comerţului genovez la Dunăre şi în Marea Neagră, ca şi legăturilor cu Bizanţul. Ele s-au concretizat în lucrările: *Le commerce gênois sur le Danube à la fin du XIII-e siècle*, în „BULLETIN DE L'INSTITUT POUR L' ÉTUDE DE L' EUROPE SUD-ORIENTALE" IX, 1922, pp. 50-55 şi *Acte des notaires gênois de Pera et de Caffa de la fin cu XIII-e siècle (1281-1290)* (1927). În aceste lucrări, Gh. I. Brătianu subliniază importanţa pe care au avut-o gurile Dunării în schimburile comerciale şi locul proeminent în această privinţă al oraşelor Vicina şi Cetatea Albă. Acestor două cetăţi, le-a dedicat ceva mai târziu, studii aprofundate publicate în volumul: *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă. Contributions à l'histoire de la domination byzantine et*

[6] O bibliografie completă a prof. Vasile GRECU, se găseşte la Petre Ş. NĂSTUREL, *La 80-eme anniversaire du Professeur Vasile Grecu. Bibliographie des travaux du Professeur Vasile Grecu*, în „REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES", t. III, 1965, nr. 3-4, pp. 377-384. Mai recent un studiu amplu despre viaţa şi opera lui Vasile GRECU a realizat Pr. Conf. univ. dr. Ioan MOLDOVEANU, *Vasile Grecu, istoric al Bizanţului şi al Bisericii române*, în „STUDII TEOLOGICE", seria a III-a, anul IV, 2008, nr. 4 (octombrie-decembrie), pp. 55-73.

tatare et du commerce gênois sur le littoral roumain de la mer Noire (1935). Cetăţii de la Vicina i-au fost dedicate lucrările: *Vicina I. Contributions à l'histoire de la domination byzantine et du commerce gênois en Dobroudja* (1923) şi *Vicina II* (1940).

Interesul pentru realităţile economice şi politice ale bazinului Mării Negre a rămas continuu în cercetările şi cursurile de la Universitate ale lui Gh. I. Brătianu, concretizat în lucrările: *Recherches sur le commerce gênois dans la mer Noire au XIII-e siècle* (1929) şi *La mer Noire. Des origines à la conquête ottomane* (1969, apărută şi în limba română sub titlul: *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, 2 vol., 1988; ediţia a II-a, traducere de Michaela Spinei, îngrijire, studiu introductiv, note şi bibliografie de Victor Spinei, 1999).

Un alt aspect al activităţii lui Gh. I. Brătianu îl reprezintă contribuţiile sale la cunoaşterea vieţii economice şi sociale a Bizanţului, fie cele privind problemele monetare, ca de pildă hyperperul bizantin şi moneda de aur a Republicilor italiene în secolul al XIII-lea, fie aprovizionarea Constantinopolului în epoca bizantină şi otomană, fie altele asemenea. Contribuţiile acestea au fost grupate în lucrările: *Privilèges et franchises municipales dans l'empire byzantin* (1936), volum dedicat dezvoltării oraşelor bizantine de-a lungul secolelor, dar, mai ales, *Études byzantines d'histoire economique et sociale* (1938, şi în traducere românească şi prefaţă de Alexandru-Florin Platon, ediţie, note şi comentarii de Ion Toderaşcu şi Alexandru-Florin Platon, 2003).

Gh. I. Brătianu a utilizat cunoştinţele sale de Bizantinologie şi în lucrări privind istoria României, combătând teze neştiinţifice sau şovine ale celor care negau continuitatea daco-romană pe teritoriul actual al ţării noastre sau erau mânaţi de dorinţe expansioniste. Aşa au apărut: *Une énigme et une miracle historique – le peuple roumain*" (1937, ediţia a 2-a, 1942, apărută şi în limba română, sub titlul: *O enigmă şi un miracol istoric: poporul român,* ediţie îngrijită, prefaţă, studiu şi note de Stelian Brezeanu, traducere de Marina Rădulescu, 1988, ediţie critică nouă, îngrijită, cu studiu introductiv şi note aduse la zi, 2000), *Bulgaria de dincolo de Dunăre în izvoarele bizantine*, în „OMAGIU LUI IOAN LUPAŞ LA ÎMPLINIREA VÂRSTEI

DE 60 DE ANI", Bucureşti, 1943, pp. 127-132 şi *Le thème de Bulgarie et la chronologie de l'Anonyme hongrois*, în „ACTA HISTORICA", X, 1972, pp. 105-112. În anul 1945 a apărut lucrarea: *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti* (cu o ediţie a II-a, îngrijită, cu studiu introductiv şi note de Valeriu Râpeanu, 1980)[7].

Gh. I. Brătianu a avut o viaţă scurtă şi zbuciumată. A sfârşit în mod tragic, murind în chinuri în închisoarea de la Sighet, în noaptea de 24/25 aprilie 1953, ca victimă a regimului comunist.

O importantă contribuţie la editarea critică şi traducerea unor importante izvoare bizantine (în colecţia „SCRIPTORES BYZANTINI") şi-a adus-o şi **Haralambie Mihăescu** (1907-1985): Procopius din Cezareea – *Războiul cu goţii* (1963) şi *Istoria secretă* (1972), Mauriciu – *Arta militară* (1970) şi Teofilact Simocata – *Istorie bizantină. Domnia împăratului Mauricius (582-602)* (1985). A colaborat şi la editarea colecţiei „FONTES HISTORIAE DACO-ROMANAE" (vol. II şi IV, Bucureşti, 1970 şi 1982). A mai publicat lucrările: *Influenţa grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea* (1966) şi *La langue latine dans le sud-est de l'Europe* (1978). În anul 1993 i s-a tipărit postum lucrarea *La romanité dans le sud-est de l'Europe*.

După primul război mondial au apărut şi două culegeri de documente şi studii bizantine. Astfel, **Aurelian Sacerdoţeanu** (1904-1976) a publicat lucrarea: *Consideraţii asupra istoriei românilor în Evul Mediu. Dovezile continuităţii şi drepturile românilor asupra teritoriilor lor actuale* (1936). Dintre autorii bizantini sunt folosiţi ca argument: Katakalon Kekaumenos, Ana Comnena, Nicetas Choniates, Ioan Kinnamos, Georgios Pachymeres şi Ioan al VI-lea Cantacuzino. A doua culegere, aparţinând lui **George Popa-Lisseanu** (1866-1945) şi intitulată: *Dacia în autori clasici* (2 vol., 1943), oferă cea mai completă culegere de extrase din autorii elini, latini şi bizantini, privitoare la teritoriul Daciei şi a popoarelor care au locuit-o

[7] O bibliografie completă a lui Gh. I. BRĂTIANU a fost întocmită de Victor SPINEI şi se găseşte în lucrarea *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, ediţia a II-a, traducere de Michaela SPINEI, îngrijire, studiu introductiv, note şi bibliografie de Victor SPINEI, Iaşi, Editura Polirom, 1999, pp. 446-459.

de la Herodot până la Georgios Sphrantzes şi Laonic Chalcocondil. Autorii bizantini sunt cuprinşi în cel de-al doilea volum al culegerii.

Academicianul **Valentin Al. Georgescu** (1908-1995) s-a remarcat, pe lângă studiile de strictă specialitate (cele juridice), cu binecunoscuta lucrare *Bizanţul şi instituţiile româneşti până la mijlocul secolului al XVIII-lea* (1980). Elaborarea acestei lucrări a pornit de la comunicarea *Byzance et les institutions roumaines jusqu' à la fin du XV-e siècle*, publicată în „ACTES DU XIV-E CONGRÈS INTERNATIONAL DES ÉTUDES BYZANTINES", vol. I, Bucureşti, 1974, pp. 433-383, susţinută într-una din secţiunile Congresului Internaţional de Studii Bizantine de la Bucureşti (1971). Ea răspundea, totodată, unui mai vechi îndemn din partea profesorului Alexandru Elian, din anul 1966. Lucrarea se ocupă şi de binecunoscuta expresie a lui Nicolae Iorga „*Byzance après Byzance*", atrăgând atenţia asupra influenţelor „*aparent sau rezidual bizantine*" care au creat imaginea unui „*non-Bizanţ*" şi care dă un sens dialectal, dacă nu chiar peiorativ formulei lui Nicolae Iorga, un fel de „*non-Bizanţ prin şi peste Bizanţ*".

Un însemnat repertoriu al izvoarelor *Vechiului drept românesc scris (1340-1640)* (1984) a alcătuit, mai târziu, şi **Radu Constantinescu**.

Personalitate proeminentă a culturii şi spiritualităţii române de la sfârşitul mileniului, profesorul **Alexandru Elian** (1910-1998) a fost una din minţile cele mai luminate ale acestei naţii. A fost profesor de Istoria Bizanţului la Facultatea de Istorie a Universităţii din Bucureşti (1948-1952) dar cea mai mare parte din activitatea sa didactică şi-a desfăşurat-o la Institutul Teologic de grad Universitar din Bucureşti, fiind primul titular al catedrei de Bizantinologie, unde a predat timp de 19 ani neîntrerupt (1956-1975). Discipol al lui Nicolae Iorga şi Demostene Russo, profesorul Al. Elian a ştiut să armonizeze în el înclinarea primului spre sinteză şi a celuilalt spre analiza izvoarelor istorice. Profesorul Alexandru Elian şi-a îndreptat atenţia spre epoca post-bizantină, cu predilecţie domeniul relaţiilor româno-bizantine publicând: *Die Byzantinische Studien in Rumänien. Bemerkungen und Ergärzungen zu einem «Abriss der rumänischen Byzantinistik»*, în „BALCANIA", V, 1946, pp. 33-79; *Les études byzantines en Roumanie*, în „BYZANTINOSLAVICA", IX, 1948, pp.

393-505; *Les rapports byzantino-roumains. Phases principales et traits caractéristiques*, în „BYZANTINOSLAVICA", XIX, 2, 1958, pp. 212-225; *Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol şi cu celelalte Bisericii Ortodoxe de la întemeiere până la 1850*, în „BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ", anul LXXVII, 1959, nr. 7-10 (iulie-octombrie), pp. 904-935; *Moldova şi Bizanţul în secolul al XV-lea*, în vol. „CULTURA MOLDOVENEASCĂ ÎN TIMPUL LUI ŞTEFAN CEL MARE". Culegere de studii, îngrijită de Mihai Berza, Bucureşti, 1964, pp. 97-179, şi extras; *Inscripţiile medievale ale României*, vol. I: *Oraşul Bucureşti,* şi *Introducerea* (pp. 11-14) (1965); traducerea lucrării istoricului englez Steven Runciman *The Fall of Constantinople – 1453* (1965, ediţie românească, Bucureşti, 1971, ediţia a doua, Bucureşti, 1991); *Byzance et les Roumains à la fin du Moyen Âge*, în „PROCEEDINGS AT THE XIII-TH INTERNATIONAL CONGRES OF BYZANTINE STUDIES", Oxford, 1967, pp. 195-203; *Biserica Moldovei şi Muntele Athos la începutul veacului al XIX-lea,* în „STUDII TEOLOGICE", seria a II-a, anul XIX, 1967, nr. 7-8 (septembrie-octombrie), pp. 391-402; *Români despre bizantini, bizantini despre români*, în vol. „LUMEA BIZANŢULUI" (coordonator Dr. Cristian Popişteanu), Bucureşti, 1972, pp. 144-152; *Mitropolitul Dosoftei şi literatura patristică*, în „BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ", anul XCII, 1974, nr. 11-12 (noiembrie-decembrie), pp. 1350-1375; *La byzantinologie dans les préoccupations de la théologie roumaine*, în vol. „LA THÉOLOGIE ORTHODOXE ROUMAINE DES ORIGINES À NOS JOURS", Bucarest, 1974, pp. 195-210; *Introducere* (p. VII-XXVIII) la col. „FONTES HISTORIAE DACO-ROMANAE", vol. III: *Scriptores Byzantini. Saec. XI-XIV*, (împreună cu Nicolae-Şerban Tanaşoca, Bucureşti, 1975), *Academiile din Bizanţ şi cultura română* în „ACADEMICA", an I, 1991, nr. 12, p. 8. Multe din studiile prof. Alexandru Elian au fost strânse într-un volum îngrijit de Pr. prof. dr. Vasile V. Muntean, intitulat: *Bizanţul, Biserica şi cultura românească. Studii şi articole de istorie*, Iaşi, 2003 [8].

[8] A se consulta *Lista lucrărilor profesorului Al. ELIAN,* în vol. „Pr. lect. dr. Adrian GABOR, *Studia ecclesiastica. Contribuţii în domeniul Istoriei Bisericeşti ale profesorilor de la Facultatea de Teologie Ortodoxă din Bucureşti (1881-1989)*", Bucureşti, Editura Bizantină, f. a., pp. 233-235. Prezentări exhaustive ale vieţii şi operei prof. ELIAN realizează

La Congresul al XIII-lea de Studii Bizantine de la Oxford (1966) profesorul Alexandru Elian a atras atenţia asupra faptului că în această disciplină „*cercetările comparative în domeniul dreptului public şi al instituţiilor sunt încă la începutul lor*”, fiind imperios necesar studiul zonelor de contact pentru o cât mai clară lămurire a problemelor.

La Cluj, după război, catedra de Istorie universală medievală şi Bizantinologie a fost ocupată de profesorul şi cercetătorul de excepţie **Francisc Pall** (n. 1911). Contribuţiile sale se înscriu pe linia cercetării fenomenului balcanic în ultima perioadă a Imperiului Bizantin în special rolul lui Iancu de Hunedoara şi al conducătorului albanez Gheorghe Castriotul-Skanderbeg în încercarea de salvare a acestuia: *Un moment décisif de l'histoire du sud-est européen: la croisade de Varna*, în „BALCANIA”, VII/1, 1944, pp. 102-120; *L'intervention de Iancu de Hunedoara en Valachie et en Moldavie aux années 1447-1448*, în „STUDII. REVISTĂ DE ISTORIE”, XVI, 1963, nr. 5, pp. 1049-1072; *I rapporti italo-albanesi intorno alla metà del secolo XV*, în „ARCHIVIO STORICO PER LA PROVINCE NAPOLETANO”, terza serie, vol. IV, Napoli, 1965; *Byzance à la veille de sa chute et Ianco de Hunedoara (Hunyadi)*, în „BYZANTINOSLAVICA”, XX, 1969, nr. 1, pp. 129-126. A publicat lucrările: *Ciriaco d'Ancona e la crociata contro i turchi* (1937) şi *Les relations de Basile Lupu avec l'Orient orthodoxe et particulièrement avec le Patriarcat de Constantinople* (1947).

Tot la Cluj, regretatul **Ion I. Russu** (n. 1911) a publicat lucrările: *Inscripţii latine din Durostorum* (1936), *Monumente sculpturale din Durostorum* (1939), *Miscellanea Dacica* (3 vol., 1947), *Originea împăratului Iustinian I* (1941), *Graniţa etnică dintre traci şi iliri* (1943), *O inscripţie votivă din Germisara* (1970), *Elemente traco-getice în Imperiul Roman şi în Bizantium (veacurile III-VII). Contribuţie la istoria şi romanizarea tracilor* (1976) şi *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic şi componenta latino-romanică* (1981).

şi Pr. prof. dr. Vasile V. MUNTEAN, *Acad. Alexandru Elian. Etape spre o monografie,* în „ANALELE UNIVERSITĂŢII DE VEST”, vol. II-IV (1996-1998), pp. 227-237, reluat şi în vol. „SPIRITUALITATE BIZANTINĂ ŞI ROMÂNEASCĂ”, Timişoara, Editura Marineasa, 2004, pp. 247-255. A se vedea şi sumarul în limba engleză din antologia îngrijită de Pr. prof. dr. Vasile V. MUNTEAN, *Bizanţul, Biserica şi cultura românească,* Iaşi, Editura Trinitas, 2003, pp. 424-427.

Apreciat şi de cunoscutul bizantinolog francez Paul Lemerle, regretatul dascăl de teologie de la Sibiu, preotul profesor **Teodor Bodogae** (1911-1994) – primul titular al catedrei de Bizantinologie de la Institutul Teologic de grad Universitar din Sibiu – a publicat în anul 1940 la Sibiu o documentată teză de doctorat intitulată: *Ajutoarele româneşti la mănăstirile din Sfântul Munte Athos* (Sibiu, 1940; ediţia a II-a, Piteşti, 2003). A publicat ulterior şi alte studii privitoare la legăturile românilor cu sârbii, bulgarii, ruşii şi din literatura post-patristică. A făcut traduceri şi comentarii din misticul bizantin Nicolae Cabasila[9].

Avizatul cercetător **Ion Barnea** (1913-2004) este cunoscut prin evidenţierea aportului însemnat al arheologiei paleocreştine şi bizantine, cu precădere al celei dobrogene şi la sigilografie. Este autorul mai multor lucrări şi studii între care enumerăm: *Dinogeţia-Garvăn* (1961), *Dinogeţia.* I. *Aşezarea feudală timpurie de la Bisericuţa Garvăn* (1967), *Din istoria Dobrogei*, t. II. *Românii la Dunărea de Jos* (împreună cu Radu Vulpe, 1968), *Din istoria Dobrogei*, t. III. *Bizantini, români, bulgari la Dunărea de Jos* (împreună cu Ştefan Ştefănescu, 1971), *Cultura bizantină în România* (împreună cu Octavian Iliescu şi Corina Nicolescu, 1971), *Les monuments paléochrétiens de Roumanie* (1977), *Arta creştină în România* (2 vol., 1979-1981) şi *Constantin cel Mare* (împreună cu Octavian Iliescu, 1982).

Octavian Iliescu (1919-2009) a fost un celebru numismat român, cu o activitate prodigioasă şi în medalistică şi sigilografie. A funcţionat ca cercetător la Institutul de Istorie al Academiei Române din Bucureşti (1951-1954), apoi pe rând şef al Cabinetului Numismatic din Biblioteca Academiei Române (1954-1978) şi cercetător principal la Muzeul Naţional de Istorie a României (1978-1982). În anul 1938 a fost ales membru activ al Societăţii Numismatice Române şi începe o lungă activitate de cercetare în domeniul numismaticii şi al istoriei economice. A participat

[9] Bibliografii exhaustive ale Părintelui T. BODOGAE găsim în *Enciclopedia istoriografiei româneşti,* Bucureşti, 1978, p. 63; Pr. prof. dr. Mircea PĂCURARIU, *Două sute de ani de învăţământ teologic la Sibiu, 1786-1986,* Sibiu, 1987, pp. 334-336; Idem, *Dicţionarul teologilor români,* Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1996, pp. 53-54; ediţia a doua, revăzută şi întregită, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2002, pp. 55-57; Idem, *Preotul Profesor Dr. Teodor Bodogae la 80 de ani,* în „REVISTA TEOLOGICĂ", serie nouă, anul I (73), 1991, nr. 2, pp. 82-88 şi Pr. prof. dr. Vasile V. MUNTEAN, *Părintele Profesor Dr. Teodor Bodogae – la a optzecea aniversare*, în „TELEGRAFUL ROMÂN", nr. 11-12, 1991, p. 4, reluat şi în vol. „SPIRITUALITATE BIZANTINĂ ŞI ROMÂNEASCĂ", Timişoara, Editura Marineasa, 2004, pp. 244-246.

la numeroase manifestări ştiinţifice naţionale şi internaţionale, având un rol esenţial în clarificarea tabloului emisiunilor monetare ale statelor medievale Ţara Românească şi Moldova. A descoperit şi publicat numeroase tipuri şi variante monetare noi. Octavian Iliescu este, alături de Dimitrie A. Sturdza, Constantin Moisil şi Nicolae Docan, unul dintre cei mai de seamă numismaţi români şi europeni. Interesul său ştiinţific a acoperit întregul domeniu al numismaticii, de la cea greacă, dacică, celtică, romană, bizantină, medievală balcanică şi vest-europeană, islamică, până la cea modernă şi contemporană, ca şi arta medaliei, dar şi al unor domenii surori, cum ar fi heraldica şi sigilografia. Deşi are contribuţii esenţiale privind numismatica antică, Octavian Iliescu poate fi considerat ca adevăratul întemeietor al cercetărilor privind numismatica bizantină şi islamică în România, multe dintre studiile sale în acest domeniu fiind fundamentale pentru cercetarea modernă a acestor subiecte şi sunt citate în marile sinteze occidentale. Octavian Iliescu a adus o contribuţie deosebită în domeniul său favorit, cel al numismaticii medievale româneşti (munteneşti, moldoveneşti şi dobrogene). În acest câmp vast al cercetării a continuat, a extins şi mai ales a modernizat studiile începute de Sturdza, Docan, Severeanu şi Moisil, aducându-le la nivelul atins de investigaţiile savanţilor europeni ai secolului al XX-lea.

În anul 2003, a fost decorat cu Ordinul „Meritul Cultural" în grad de Ofiţer.

De mai bine de trei decenii activează la Paris cunoscutul bizantinolog român **Petre Şerban Năsturel** (n. 1923). Este autorul mai multor studii şi articole privind izvoarele şi documentele bizantine, probleme de geografie istorică, hagiografie şi perioada de sfârşit a Bizanţului sau cea de după anul 1453. Dintre lucrările sale amintim: *Facsimile de texte şi documente bizantine din veacurile XIV-XV privitoare la istoria Bisericii Române* (împreună cu Vitalien Laurent, 1946) şi teza sa de doctorat, având titlul: *Contribuţii la istoria relaţiilor româno-bizantine* (1949). Mai târziu, şi-a susţinut, în exil, o nouă teză doctorat, la Universitatea din Sorbona, cu titlul: *Les documents roumains au Mount Athos* (1979)[10].

[10] O listă completă a lucrărilor şi studiilor lui Petre Ş. NĂSTUREL se găseşte la adresa: http://www.cfeb.org/curiculum/mba_nasturel.doc O scurtă bibliografie realizează Mihai Sorin RĂDULESCU, *Petre Ş. Năsturel, Bibliografie selectivă,* în „STUDII ŞI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE", XVI, 1998, pp. 11-16, iar o bio-

Arheologul **Petre Diaconu** (1924-2007) a adus importante clarificări în ceea ce priveşte cetatea de la Păcuiul lui Soare, identificată de el cu Vicina: *Săpăturile de la Păcuiul lui Soare* (1960), *Şantierul arheologic Păcuiul lui Soare* (1961) *Păcuiul lui Soare. Cetate bizantină* (vol. I, împreună cu Dan Vâlceanu, 1972) şi *Păcuiul lui Soare. Aşezare medievală (secolele XIII-XV)* (vol. II, împreună cu Silvia Baraschi, 1977). A mai contribuit şi la cunoaşterea realităţilor bizantine de la Dunărea de Jos, a istorie pecenegilor şi cumanilor, prin monografiile dedicate acestor populaţii barbare: *Les Petchénègues au Bas Danube* (1970) şi *Les Coumans au Bas Danube aux XI-e et XII-e siècles* (1978).

Actualul titular al catedrei de Bizantinologie a Facultăţii de Teologie din Bucureşti este profesorul **Emilian Popescu** (n. 1928) specialist în filologia şi epigrafia antichităţii greco-latine. Din multitudinea de lucrări publicate amintim: *Inscripţiile greceşti şi latine din secolele IX-XVIII descoperite în România* (1976), *Contribuţii la geografia istorică a spaţiului balcano-dunărean în secolele V-VIII* (teză de doctorat, 1970), *Études byzantines et post-byzantines* (3 vol., 1991, 1997, 2001), *Christianitas Dacoromana. Florilegium studiorum* (1994). La acestea se adaugă o mulţime de studii de istorie, epigrafie şi arheologie în limba română dar şi în limbi străine[11].

Aportul lui **Dan Gh. Teodor** (n. 1933) la decelarea relaţiilor româno-bizantine s-a concretizat în lucrările: *Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI e. n. Contribuţii arheologice şi istorice la problema formării poporului român. În memoria profesorului Ioan Nestor* (1978), *Romanitatea carpato-dunăreană şi Bizanţul în veacurile V-XI e. n.* (1981), *Civilizaţia romanică la est de Carpaţi în secolele V-VII e. n. Aşezarea de la Botoşana-Suceava* (1984), *Continuitatea populaţiei autohtone la est de Carpaţi. Aşezările din secolele VI-XI e.n. de la Dodeşti-Vaslui* (1984), *Descoperiri arheologice şi numismatice la est de Carpaţi în secolele V-XI d. Hr.* (1996) şi *Meşteşugurile la nordul Dunării de Jos* (1996).

bibliografie se găseşte şi în vol. Pr. prof. dr. Vasile V. MUNTEAN, *Spiritualitate bizantină şi românească*, Timişoara, Editura Marineasa, 2004, pp. 258-261.

[11] Pentru întreaga operă a Prof. dr. Emilian POPESCU, a se vedea Pr. lect. dr. Adrian GABOR, *op. cit.,* pp. 251-261.

Profesorul **Dan Zamfirescu** (n. 1933) de la Facultatea de Teologie din Târgovişte a frecventat şi cursuri de doctorat – specialitatea Bizantinologie. A publicat câteva studii despre Sfântul Simeon Noul Teolog şi s-a străduit să lămurească unele probleme controversate cu privire la lucrarea *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*.

Profesorul **Stelian Brezeanu** (n. 1941), şeful catedrei de istorie universală şi titularul catedrei de istoria Bizanţului de la Universitatea din Bucureşti este autorul lucrărilor: *Politica internă a Imperiului de la Niceea* (teză de doctorat, 1975), *O istorie a Imperiului Bizantin* (1981, reeditată, cu îmbunătăţiri, sub titlul: *O istorie a Bizanţului*, 2005 şi *Istoria Imperiului Bizantin*, 2007), *Continuité daco-roumaine. Science et politique* (1984), editor al lucrării lui Gh. I. Brătianu, *O enigmă şi un miracol istoric: poporul român,* (1988, ediţie nouă, 2000), *Răscoala şi statul Asăneştilor. Culegere de studii* (împreună cu Octavian Iliescu şi Ernest Oberlander-Târnoveanu, 1989), *O instituţie latină în Balcani la începutul secolului al XIII-lea* (1990), *Originea şi continuitatea românilor. Arheologie şi tradiţie istorică* (în colaborare cu I. Bârzu, 1991), *Romanitatea orientală în Evul Mediu. De la cetăţenii romani la naţiunea medievală* (1999), *Identităţi şi solidarităţi medievale* (2002), *Imperiu universal şi monarhie naţională în Europa creştină. Studii de gândire politică medievală* (2005)[12].

Nicolae-Şerban Tanaşoca (n. 1941) conferenţiar de filologie bizantină la Universitatea din Bucureşti. A studiat filologia clasică la Universitatea din Bucureşti, luându-şi licenţa în anul 1964, iar doctoratul în anul 1979. Este profesor la Universitatea Naţională de Arte din Bucureşti şi director al Institutului de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române. Este coordonator al volumului „LITERATURA BIZANŢULUI. STUDII" (1971), co-editor al volumelor III (împreună cu Alexandru Elian) şi IV (împreună cu Haralambie Mihăescu, Radu Lăzărescu şi Tudor Teoteoi) al colecţiei „FONTES HISTORIAE DACO-ROMANAE" (1975, 1982) şi autor al lucrărilor: *Balcanologi şi bizantinişti români*, (2002), *Bizanţul şi românii (eseuri,*

[12] O listă completă a lucrărilor prof. Stelian BREZEANU, găsim la adresa: http://unibuc.ro/ro/cdpubl_stbrezeanu_ro iar una selectivă la adresa: http://ebooks.unibuc.ro/istorie/ideologie/2.htm

studii, articole), (2003), *Unitate romanică şi diversitate balcanică. Contribuţii la istoria romanităţii balcanice* (împreună cu Anca Tanaşoca, 2004).

Eugen Stănescu, fost conferenţiar la Universitatea din Bucureşti, s-a remarcat îndeosebi printr-o serie de studii privind vlahii sud-dunăreni, thema Paristrion şi situaţia Bizanţului în regiunile de la Dunărea de Jos: *Byzantino-Vlachica* I. *Les Vlaques à la fin du X-e siècle – debut du XI-e siècle et la restauration de la domination byzantine dans la Péninsule Balkanique*, în „REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES", t. VI, 1968, nr. 3, pp. 407-438; *Denumirile bizantine ale regiunii de la Dunărea de Jos în secolele X-XII şi sensul lor istoric*, în „STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE", t. XIX, 1968, nr. 3, pp. 469-491; *Beiträge zur Paristrion Frage. Die Benennungen der unteren Donaugebiete im 10. bis 12. Jahrhundert als historisches Problem*, în „JAHRBUCH DER ÖSTERREICHISCHEN BYZANTINISCHEN GESELLSCHAFT", XVII, 1968, pp. 43-55; *Beiträge zur Paristrion Frage. Betrachtungen über das Stadtwesen des Gebietes zwischen Donau und Meer in den X-XII Jahrhunderten*, în „EASTERN EUROPEAN QUARTERLY", Boulder Colorado, IV, 1970, nr. 2, pp. 119-140; *Les bl£coi de Kinamos et de Choniates et la présence militaire byzantine au nord du Danube sous les Comnènes*, în „REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES", IX, 1971, nr. 3, pp. 585-593; *Byzance et les Pays Roumains au IX-e – XV-e siècles*, în „ACTES DU XIV^{-E} CONGRÈS INTERNATIONAL DES ÉTUDES BYZANTINES", vol. I, Bucureşti, 1974, pp. 393-431. Este şi coordonatorul volumului de studii „NICOLAE IORGA – ISTORIC AL BIZANŢULUI" (1971).

Tudor Teoteoi (n. 1943) abordează în teza sa de doctorat instituţiile bizantine din secolul al XIV-lea. Este autorul lucrării *Recherches sur le travail à Byzance au XIV-e siècle* (1979) şi co-editor al volumului IV al colecţiei „FONTES HISTORIAE DACO-ROMANAE" (1982).

Nu trebuie uitat şi **Victor Spinei** (n. 1943), academician român, istoric, arheolog, membru corespondent (2001) al Academiei Române şi profesor la Facultatea de Istorie din cadrul Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi. S-a

remarcat prin contribuţiile sale la cunoaşterea perioadei migraţiilor şi a Moldovei în secolele XI-XIV, în contextul bizantino-barbar. Cea mai cunoscută lucrare a sa se intitulează: *Moldova în secolele XI-XIV* (1982), cu mai multe ediţii în limba română şi în limba engleză.

Nepotul lui Nicolae Iorga, **Andrei-Nicolae Pippidi** (n. 1948) analizează în mod strălucit *Tradiţia politică bizantină în Ţările române în secolele XVI-XVIII* (1983, ediţie revăzută şi adăugită, 2001).

În domeniul artei bizantine remarcăm pe profesorul **Ion D. Ştefănescu** (1886-1981) cu numeroase lucrări în limba franceză privind pictura bisericească din Ţările române, dar şi câteva lucrări în româneşte privitoare la arta creştină. Între ele enumerăm: *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie depuis les origines jusqu'au XIX-e siècle* (1928), *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie depuis les origines jusqu'au XIX-e siècle. Nouvelles recherches. Étude iconographique* (în colecţia îngrijită de Gabriel Millet, intitulată: „ORIENT ET BYZANCE", t. VI, 1929, text şi album), *Contribution à l'étude des peintures murales valaques (Transylvanie, district de Vâlcea, Târgovişte et région de Bucarest)* (1928), *La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie depuis les origines jusqu'au XIX-e siècle* (2 vol., 1930-1932), *L'illustration des liturgie dans l'art de Byzance et de l'Orient* (1935), *L'art byzantin et l'art lombard en Transylvanie. Peintures murales de Valachie et du Moldavie.* Avec 56 planches, hors texte et 15 gravures dans le texte (1938), *Broderiile de stil bizantin şi moldovenesc în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în vol. „CULTURA MOLDOVENEASCĂ ÎN TIMPUL LUI ŞTEFAN CEL MARE". Culegere de studii, îngrijită de Mihai Berza, Bucureşti, 1964, pp. 479-540, *Iconografia artei bizantine şi a artei feudale româneşti* (1973), *Arta feudală în Ţările române. Pictura murală şi icoanele de la origini până în secolul al XIX-lea* (1981) şi specialistul de talie europeană, academicianul **Virgil Vătăşianu** (1902-1993), profesor de Istoria artei la Universitatea din Cluj, care s-a impus prin tratatul *Istoria artei feudale în Ţările române*, vol. I: *Arta în perioada de dezvoltare a feudalismului*, (1958), vol. II: *Istoria artei europene*. *Epoca medie*

(1959); *Pictura murală din nordul Moldovei* (1978) şi *Studii de artă veche românească şi universală* (1987).

Din lucrările regretatului profesor **Vasile Drăguţ** (1928-1987) amintim: *Pictura murală din Transilvania (secolele XIV-XVI)* (1970), *Dicţionar enciclopedic de artă medievală românească* (1976), *Arta românească*, vol. I: *Preistorie, Antichitate, Evul Mediu, Renaştere, Baroc* (1982), *Arta creştină în România*, vol. 5, (1989). Şi-a făcut o bună reputaţie prin activitatea pe care a desfăşurat-o în calitate de director al Direcţiei Monumentelor Istorice, în perioada regimului comunist, când a sprijinit restaurarea monumentelor religioase din întreaga ţară.

Academicianul **Răzvan Theodorescu** (n. 1939) a contribuit prin lucrările sale la elucidarea legăturilor de ordin artistic dintre spaţiul nord-danubian şi sud-estul Europei prin: *Bizanţ, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale româneşti (secolele X-XIV)* (1974) şi *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos (400-1400)* (1976).

Maria-Ana Musicescu s-a distins prin lucrările dedicate unor biserici şi mănăstiri de tradiţie bizantină de la noi: *Mănăstirea Sucevița* (1965), *Biserica domnească din Curtea de Argeş* (în colaborare cu prof. Grigore Ionescu, 1976), ca şi unor aspecte ale difuziunii artei bizantine în Ţările române: *Broderia medievală românească* (1969), *Broderia veche românească* (împreună cu Ana Dobjanschi, 1985). La al XIV-lea Congres Internaţional de Studii Bizantine de la Bucureşti (1971) a susţinut comunicarea: *Relations artistiques entre Byzance et les Pays roumains (IV-e – XV-e siècles). Etat actuel de la recherche*, în „ACTES DU XIV-E CONGRÈS INTERNATIONAL DES ÉTUDES BYZANTINES", vol. I, Bucureşti, 1974, pp. 509-525.

Bine informate sunt şi lucrările **Corinei Nicolescu,** o bună cunoscătoare a artei feudale româneşti. A publicat lucrări privitoare la arta minoră şi broderie: *Aspecte ale relaţiilor culturale cu Bizanţul la Dunărea de jos în secolele X-XIV*, în „STUDII ŞI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE", V, 1962, pp. 7-52; *Arta în epoca lui Ştefan cel Mare. Antecedentele şi etapele de dezvoltare*, în vol. „CULTURA MOLDOVENEASCĂ ÎN TIMPUL LUI ŞTEFAN CEL MARE". Culegere de studii, îngrijită de Mihai Berza, Bucureşti, 1964, pp. 259-362, *Miniatura şi ornamentul*

cărţii în manuscris în Ţările române (1964), *Argintăria laică şi religioasă în Ţările române (secolele XIV-XIX)* (1968), *Istoria costumului de curte în Ţările române (secolele XIV-XVIII)* (1970), *Icoane vechi româneşti* (1971), *Moştenirea artei bizantine în România* (împreună cu Ion Barnea şi Octavian Iliescu, 1971), *Arta metalelor preţioase în România* (1973), *Ceramica românească tradiţională* (1974).

Trebuie amintite şi profesorul **Daniel Barbu** (n. 1957), cu studii doctorale la Facultatea de Teologie a Universităţii din Fribourg, Elveţia (1990-1992) şi doctor în istorie al Universităţii Babeş-Bolyai din Cluj (1991). A publicat următoarele lucrări: *Manuscrise bizantine în colecţii din România* (1984) şi *Pictura murală din Ţara Românească în secolul al XIV-lea* (1986), *Byzance, Rome et les Roumains. Essais sur la production politique de la foi au Moyen Âge* (1998), *Bizanţ contra Bizanţ. Explorări în cultura politică românească* (2001). A tradus şi prefaţat lucrarea lui André Grabar, *Iconoclasmul bizantin. Dosarul arheologic* (1991).

În domeniul muzicii bizantine trebuie amintită contribuţia majoră a **Pr. Ioan D. Petrescu** (1884-1970) a fost profesor de Istoria muzicii orientale şi de Paleografie muzicală bizantină (1934-1941), profesor de Cânt gregorian (1937-1941), director la Academia de Muzică religioasă din Bucureşti (1939-1941), profesor de Cânt gregorian la Conservatorul din Bucureşti (1941-1948). A publicat studii valoroase de paleografie muzicală bizantină, între care menţionăm: *Manuscrise psaltice greceşti din veacul al XVIII-lea*, în „BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ", anul LII, 1934, nr. 3-4 (martie-aprilie), pp. 180-188; *Les principes du chant d'eglise byzantin*, în „ACTES DU IV-E CONGRÈS INTERNATIONAL DES ÉTUDES BYZANTINES", Sofia, 1935 (şi extras); *La lecture des manuscrits musicaux byzantins du X-e – XII-e siècles*, în „ATTI DEL CINQUE CONGRESSO INTERNAZIONALE DELLI STUDI BIZANTINI", Roma, 1936, pp. 509-520 (şi extras); *The Hymne of the Sticherarion for November*, în „BIZANTINISCHE ZEITSCHRIFT", vol. II, 1939, pp. 157-170 (şi extras); *Aspecte şi probleme ale muzicii bizantine medievale*, în „STUDII MUZICOLOGICE" (1965); *Etudes de paleographie musicale byzantine*, (1967, ediţie românească cu titlul: *Studii de paleografie muzicală bizantină*, îngrijită şi adnotată de Titus Moisescu, 1984). Din categoria transcrierilor muzicale şi a

aranjamentelor corale amintim: *Nouă cântări de Crăciun din veacurile XI, XIII, XIV* (1932); *Două cântări de la Schimbarea la Faţă din veacul X* (1932); *Şase cântări din Joia Patimilor din veacul XIII* (1932); *Cântarea Născătoarei de Dumnezeu din veacul XIII* (1933); *Două cântări de Crăciun din veacurile XI şi XIV* (1933); *Trei cântări de Crăciun din veacurile X şi VIII* (1936); *Nouă antifoane din Joia Patimilor din veacul XIII* (1937); *Aclamaţii imperiale din Bizanţ, pentru cor mixt în stil şi ritm vechi*, *textul după Constantin Porphyrogenetul* (1938); *Cassia monahia, muzica şi poezia după un manuscris ambrozian din veacul XIV* (1940) şi *Patimile Domnului, oratoriu pentru solişti, cor şi orchestră*. *Texte bizantine inedite din epoca medievală*, descifrate, traduse şi rânduite de Ioan D. Petrescu (orchestraţia Paul Constantinescu), (1946, prima audiţie la 3 martie 1946 la Ateneul Român, sub bagheta lui George Enescu; rolul lui Iisus interpretat de Ioan D. Petrescu).

A susţinut comunicări şi conferinţe la congrese în Franţa, Italia, Bulgaria, România, fiind şi membru al Uniunii Compozitorilor din România.

De asemenea, muzicologul **Gheorghe Ciobanu** a publicat *Studii de muzicologie* (1970) şi *Studii de etnomuzicologie şi bizantinologie* (3 vol., 1974, 1979, 1992).

Un anumit interes prezintă şi cele câteva albume de *Prezenţe culturale româneşti* (1982, etc.) care au văzut lumina tiparului datorită strădaniilor academicianului **Virgil Cândea** (1927-2007). El este şi autorul volumului intitulat *Mărturii româneşti peste hotare* (1991).

În privinţa revistelor de Bizantinologie, amintim că în perioada 1913-1946, a apărut la Bucureşti, *Revue Historique du Sud-Est Européen*. Apoi, începând din anul 1944, a apărut la Bucureşti publicaţia Institutului Francez de Studii Bizantine, *Études byzantines*, transformată apoi, în anul 1946, în *Revue des Études Byzantines*, urmând să apară la Paris. Ea a rămas singura publicaţie de Bizantinologie din Europa în condiţiile în care periodicul *Byzantion* a fost mutat în S.U.A.

Îndată după război ia fiinţă la Bucureşti o secţie de Studii orientale care funcţionează pe lângă Societatea de Ştiinţe Istorice şi Filologice şi care, începând cu anul 1957 publică *Studia et Acta Orientalia* şi din care au apărut câteva volume. Se

realizează o cercetare aprofundată a legăturilor lumii bizantine cu cea de la Dunărea de Jos, bazată pe interpretarea izvoarelor cunoscute şi prezentarea altora noi.

Iată, deci, că după începuturi modeste, după o perioadă de criză în timpul raţionalismului din secolul al XVIII-lea, Bizantinologia a făcut progrese însemnate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când s-a schimbat mentalitatea cercetătorilor faţă de istoria şi civilizaţia bizantină. Acum s-au format specialiştii necesari abordării celor mai variate aspecte ale domeniului şi au fost puse la dispoziţie instrumentele de lucru necesare. (corpusuri, dicţionare, atlase, etc.) Din prima jumătate a secolului al XX-lea s-au înregistrat primele rezultate notabile concretizate în sinteze temeinic elaborate. O caracteristică importantă este legarea Bizantinologiei de alte discipline de interferenţă, de aprofundarea legăturilor civilizaţiei bizantine de cea a popoarelor învecinate, de legăturile dintre Bisericile care au format Patriarhia Ecumenică şi de legăturile cu lumea islamică.

V. CADRUL ISTORICO-GEOGRAFIC AL IMPERIULUI BIZANTIN

Imperiul Roman de Răsărit sau bizantin, aşa cum am văzut, nu este altceva decât Imperiul Roman descompus în Occident de invazii şi continuat în Răsărit, în jurul „Noii Rome"- Constantinopolul, dar cu trăsături noi, care i-au dat o originalitate istorică. Civilizaţia sa este, prin urmare, o sinteză a tuturor elementelor politice, religioase şi intelectuale a lumii antice din ultima sa parte de existenţă: tradiţie latină, elenism, creştinism, cultură orientală.

Succesul acestei opere istorice a fost favorizat şi de un cadru geografic în care s-a derulat întreaga istorie a Bizanţului. Aceasta pentru că, în ultimă instanţă, ceea ce istoricul britanic de origine rusă Dimitri Obolensky numea „*un Commonwealth medieval bizantin*" nu este altceva decât un spaţiu geografic în care civilizaţia, cultura şi demersul politic bizantin s-au impus într-un răstimp de mai bine de un mileniu. Fără îndoială că frontierele au fost mereu diferite dar a existat o grijă deosebită pentru nucleul de bază al său, grupat în jurul Constantinopolului. Aceasta i-a determinat pe împăraţi să-şi asigure în primul rând stăpânirea teritoriilor necesare apărării şi abia apoi a expansiunii. Aceste teritorii au constituit cadrul geografic de bază al Imperiului de Răsărit. Dacă în secolul al VI-lea mai exista încă speranţa reconstituirii statului roman din epoca sa de glorie, după moartea lui Iustinian, mersul istoriei a dovedit că acest lucru nu este, practic, posibil. Istoria secolelor următoare a dovedit că Imperiul Bizantin în evoluţia sa a devenit preponderent răsăritean, centrul său de greutate fiind în Peninsula Balcanică şi în Asia Mică.

Care a fost întinderea Imperiului ? La Sinodul al II-lea Ecumenic de la Constantinopol (381), în canonul 2, se enumără diocezele civile existente atunci în Imperiul de Răsărit, după care s-a orientat şi organizarea bisericească: **Egiptul**, cu metropola Alexandria, **Orientul**, cu metropola Antiohia, **Asia**, care, în mod excepţional avea în frunte un proconsul (aici intrau şi insulele litoralului şi Hellespontul), **Pontul**, cu capitala Cezareea Capadociei şi **Tracia**, a cărei metropolă a fost la început Heracleea (Pyrint) iar după 30 mai 330, Constantinopolul. Canonul 2 nu menţionează **Illyricum** care era doar o prefectură mai puţin întinsă: cuprindea Macedonia şi Dacia (Transdunăreană, Aureliană) şi care din punct de vedere bisericesc a aparţinut multă vreme de episcopul Romei.

Dacă ne referim la frontierele Imperiului, nu putem să le descriem decât în linii generale, ele fiind mereu în schimbare. Dacă la începuturi mai existau frontiere naturale sau amenajate (*limes*-uri), acestea din urmă n-au mai corespuns întinderii iniţiale a statului.

La nord, limita o forma linia Dunării, de la gurile fluviului până la confluenţa cu râul Sava. Hotarul cobora spre sud-vest, de-a lungul Savei până la Sirmium (Sremsca Mitroviţa), apoi pe cursul Drinei şi ajungea la Marea Adriatică, între gurile fluviului Cattaro şi lacul Scutari. Această graniţă despărţea Illyricul occidental care era una dintre diecezele prefecturii Italia şi făcea parte din Imperiul de Apus. Între aceste frontiere, toată Peninsula Balcanică făcea parte din Imperiul Bizantin. Hotarele de vest ale Imperiului de Răsărit s-au extins după prăbuşirea, în 476, a celui de Apus şi, mai ales atunci când Iustinian I, în veacul al VI-lea a încercat refacerea vechiului Imperiu roman. Acum hotarele de vest ajung până pe ţărmurile Adriaticei, iar Dalmaţia a ajuns una din provinciile sale.

În est, ca urmare a tratatelor încheiate cu perşii în 363 şi 387, frontiera urma aproximativ următorul traseu: de la Marea Neagră, de la gurile lui Lycos-Boas, de-a lungul cursului inferior, lăsând Imperiului o fâşie îngustă de-a lungul râului, apoi urma o linie nord-sud lăsând Imperiului Theodosiopolis din Armenia (Erzerum) şi urma cursul râului Nymphios până la confluenţa cu Tigrul, incluzând astfel Tartyropolis şi Amida. De aici, se urma cursul lui Abboras între Dara la vest şi Nisibi

la est, până la Circesium, pe Eufrat. Frontiera străbătea apoi deşertul Siriei şi ajungea la ţărmul Mării Roşii, la golful Akaba.

În Africa, Egiptul aparţinea Imperiului în sud până la Philae şi la prima cataractă a Nilului. De aici, o linie dreaptă spre nord-vest străbătea deşertul şi, ocolind Cirenaica, ajungea la Marea Mediterană acolo unde se află golful Syrta Mare.

Din punct de vedere geomorfologic, barajul natural format din rămăşiţele masivului devonian care leagă Europa de Asia, nu poate fi trecut decât printr-o trecătoare îngustă născută prin spargerea de către apele Mării Negre a unui vechi sistem hidrografic ale cărui urme sunt vizibile încă în caracterul fluviatil al estuarului de la Cornul de Aur şi în strâmtoarea Bosfor şi Dardanele. Pe această peninsulă lungă şi îngustă, situată între Cornul de Aur şi Propontida, s-a ridicat oraşul Constantinopol, pe un teren ce domină malurile prin trepte abrupte, peninsula fiind ea însăşi tăiată de depresiuni, punctată de înălţimi de până la 110 m şi care se pot asemăna foarte bine cu colinele Romei.

Constantinopolul a fost aşezat pe un baraj natural ce separă Marea Mediterană de Marea Neagră. Deşi apropiate geografic, în antichitate zonele adiacente celor două mări au reprezentat lumi diferite, reunite doar prin influenţa binefăcătoare a civilizaţiei greceşti. În acelaşi timp, noua capitală se afla şi pe axul drumului ce lega Europa continentală de Orientul Apropiat, valea Dunării de cea a Eufratului. Analizând traseele de pe uscat ale primelor patru cruciade, se constată că linia cea mai dreaptă, preferată de războinicii cauzei Crucii, a fost, în general, chiar axul de influenţă al Imperiului, linia Dunării, cu atingerea Constantinopolului. La fel migratorii asiatici, atraşi de faima capitalei, au ales calea spre sud, pe la gurile Dunării şi au pătruns în Imperiu prin Dobrogea, pe la vadul de la Obluciţa, folosit în întregul Ev Mediu pentru traversarea Dunării.

Căile vest-est şi nord-sud au fost bătătorite temeinic de pelerinajele creştinilor. Drumul de uscat spre Locurile Sfinte nu putea evita Constantinopolul. Aceasta este şi explicaţia că oraşul s-a dezvoltat şi datorită portului său natural, un magnific estuar de 7 km. lungime, cu maluri încreţite, care formează golfuri naturale de până la 42 m. adâncime. Pe malul său stâng a fost întemeiat, încă în epoca romană, cartierul Syk,

mai târziu Galata şi Pera. Pe malul asiatic, dincolo de Bosfor, cartierul Chrysopolis (Scutari), datează de pe vremea anticului Bizanţ şi, mai la sud, Calcedon (Kadi-Keui), au fost înglobate în orbita sa.

Malul asiatic, prin funcţia de apărare a strâmtorilor şi a Propontidei, se leagă strâns de Constantinopol, prin natura solului, prin populaţia sa şi prin întreaga istorie. În mijlocul Propontidei se află peninsula stâncoasă Cyzic şi insula Proconesse, cu cariere de marmură ce au slujit înfrumuseţării oraşului, golfurile adânci de la Mudania şi Ismid, câmpia bogată de la Brussa, la picioarele Olimpului Bithiniei, care se ridică la înălţimea de 2800 m., foarte populată şi frecventată pentru apele sale termale, orăşelele azi decăzute de la Nicomidia (Ismid) şi de la Niceea (Iznic) odinioară oraşe de primă mărime, formau marile zone adiacente ale Constantinopolului.

Acesta a fost centrul privilegiat al Imperiului din care au pornit toate drumurile importante de legătură cu lumea largă.

Un rol determinant în istoria statului dar mai ales a capitalei sale l-au jucat cele două strâmtori: Bosfor şi Dardanele, care îi deschideau drumurile atât spre Marea Neagră cât şi spre Marea Mediterană.

Bosforul este un culoar îngust, cu o lungime de 30 km, în care malurile se apropie până la 550 m. La mijloc, curenţii săi pot atinge o viteză de până la 3 m/s. Bosforul deschide intrarea în Marea Neagră, flancată pe malul anatolian de bariera muntoasă a arcului pontic, întrerupt numai de locul de vărsare al Halysului, cu cele două porturi, Amastria şi Sinope. Întreg acest mal sudic al Pontului Euxin, caracterizat printr-o luxuriantă vegetaţie este dominat de oraşul-port Trapezunt (Trebizonda, azi Trabzon), de unde se ajunge în zona Caucazului, în care se găseau o serie de posesiuni sau state vasale Imperiului. Aici se afla Georgia (Transcaucazia), o câmpie strâmtă, închisă între Munţii Caucaz şi Masivul Armeniei, ţări cu o veche şi bogată cultură, cu o climă blândă. De la Trapezunt, drumuri comerciale se îndreptau spre Mesopotamia, iar altele prin trecătorile Caucazului, spre stepele caspice. Pe versantele occidentale ale Caucazului locuiau *abasgii* sau *abhazii*, aliaţi ai Imperiului, zonă împânzită de cetăţi şi centre comerciale înfloritoare. În sfârşit, întocmai ca şi în

epoca romană, Crimeea completa sistemul defensiv împotriva popoarelor nomade şi asigura expansiunea comercială în stepele din nordul Mării Negre. Cu toate că în aceste câmpii s-au aşezat succesiv huni, chazari, tătari, pe versantul muntos, spre Pont, ocrotiţi de păduri şi de înălţimi, continua să trăiască un trib al goţilor, începând cu secolul al III-lea al erei creştine, vasali Imperiului. Bizanţul şi-a păstrat până în veacul al XIII-lea stăpânirea asupra oraşului şi portului Cherson, veche colonie greacă, un port avansat al Constantinopolului în Marea Neagră. În schimb Bizanţul n-a emis niciodată pretenţii asupra gurilor Niprului şi Bugului, întinzându-şi influenţa asupra gurilor Nistrului şi ale Dunării precum şi asupra Scythiei Minor (Dobrogea) şi a porturilor de aici între care se detaşau Histria, Tomis şi Callatis.

În vestul Propontidei, strâmtoarea Dardanele (Hellespontul), deschidea drumul spre Marea Mediterană. Ca şi Bosforul, şi acesta este o străveche vale scufundată, dar mai lungă (circa 75 km) şi mai largă (în medie 4 km dar şi 1270 m). Viteza curentului variază între 3 şi 8 km/h. La ieşirea din Propontida, pe istmul de la Chersonul Traciei, acolo unde lăţimea trecătorii nu este mai mare de 1350 m, la Abydos era instalată vama imperială. Ieşirea din Hellespont asigura trecerea prin Marea Egee, închisă în partea de sud prin arhipelagul Cyclade, o adevărată punte de legătură între Grecia şi Asia Mică. Sunt, de fapt, trei rânduri de insule ce barează trecerea. O primă linie este formată de insulele ce se înşiră de la Eubeea: Andros, Tenos, Icaros, Samos. O a doua linie porneşte de la capul Sunium, până la peninsula Halicarnas şi este formată din mai multe insule, dintre care amintim: Keos, Kythnos, Serpios, Paros, Naxos, Cos. În sfârşit, al treilea arc porneşte de la Cap Malea (Matapan) şi cuprinde insulele Cytera, Creta, Carpathos şi Rhodos. Era o zonă cu relativ dese erupţii vulcanice. Unele dintre ele au avut chiar implicaţii în viaţa socială a Imperiului. Este cazul erupţiei din anul 726 care a avut loc în grupul insulelor Santorin şi care a dus la mărirea considerabilă a insulei Palaia Kaimene. Fenomenul s-a manifestat atât de puternic încât s-a simţit până la Constantinopol determinându-l pe împăratul Leon al III-lea să se folosească de acest prilej pentru a declanşa criza iconoclastă.

Insula Creta era deosebit de importantă în viaţa economică a Imperiului Bizantin. A fost suficient ca ea să fie ocupată de două puteri ostile Imperiului (arabii

din Spania, între anii 827-961 şi Veneţia, după anul 1204), pentru ca libera circulaţie comercială în bazinul estic al Mării Mediterane să fie serios ameninţată.

Din punct de vedere strategic a fost foarte importantă ocuparea ţărmurilor atât de bogate în golfuri ale Greciei şi Asiei Mici, căci această zonă a fost cea mai activă în viaţa maritimă a Imperiului. Aici au fost marile ateliere de construcţii navale, alimentate de pădurile Asiei Mici. Aici se înşirau marile porturi: Tesalonic, Lesbos, Phoceea, Smirna, Samos, Rhodos şi Candia.

Dar Bizanţul n-a fost numai o *thalassocraţie*, adică o putere maritimă, ci şi o *dromocraţie* căci drumurile sale de uscat i-au asigurat şi caracterul de putere continentală. S-ar putea spune chiar că o mare greşeală au făcut împăraţii bizantini, începând din secolul al IX-lea cedând controlul economic, comercial şi militar asupra estului Mediteranei Republicilor italiene (Veneţia, Genova) acest fapt ducând la grăbirea decăderii economice a Imperiului.

În nord, mai multe drumuri legau Constantinopolul cu câmpia Dunării, deschizând calea spre Europa centrală. Erau uşor de străbătut cartierele sale europene aşezate pe un platou înalt, calcaros, tăiat de văi adânci, uşor de apărat, întărite din secolul al VI-lea prin marele zid al lui Anastasius, destinat să apere pădurile din vestul capitalei, un adevărat rezervor hidrografic al Constantinopolului şi tăind peninsula de la o mare la alta. Un drum cobora apoi spre oraşele-porturi de pe ţărmul de vest al Pontului Euxin – Odessos (Varna) şi Tomis (Constanţa).

Un alt drum important străbătea Tracia spre nord-vest, prin Adrianopol, urma râul Mariţa atingând Philipopolis şi, prin „*porţile lui Traian*", trecea prin Sardica (Sofia), la 565 m. altitudine. După ce traversa defileul de la Ţaribrod şi Pirot, cobora până la Naissus (Niş), unde se afla unul dintre cele mai importante încrucişări de drumuri, continuând până la Belgrad. Acest drum, odinioară *via militaris* a romanilor era considerat cel mai important din întreaga peninsulă, „*drumul ţarilor*" din documentele sârbeşti, dublată azi de calea ferată Belgrad-Istanbul. Acest drum a fost străbătut şi de Iancu de Hunedoara în 1443, în „*campania cea lungă*" împotriva otomanilor.

Un al treilea mare drum ducea prin Chrysopolis (Cavala), Philippi (mare oraş, dispărut), Serrhes şi, lăsând la sud peninsula Chalcidică, atingea Tesalonicul, a doua metropolă a peninsulei, de unde porneau trei drumuri de o importanţă vitală. Primul spre sud, prin Thermopile, era „*drumul Greciei*". Al doilea, spre nord, „*drumul Belgradului*" străbătea valea Vardarului prin Skoplje, pe sub arcul de triumf al lui Galeriu, traversa Macedonia prin Edessa (Vodena), pe la marile lacuri, Monastir, traversa lanţul muntos, de la Iablaniţa şi atingea Adriatica în portul Dyrrachium (Durazzo), de unde se putea trece uşor în Italia. Acest drum era principala legătură pe uscat a Constantinopolului cu Italia şi cu lumea occidentală fiind străbătut din toate veacurile de armate, negustori şi de pelerini.

Mult mai importantă, mai ales pentru economia Imperiului, era calea terestră ce străbătea platoul Anatoliei şi, prin trecătoarea Taurus din Munţii Ciliciei, intra pe porţile Orientului. Drumurile antice ale Indiilor care porneau din Sardes („*drumul regal al perşilor*") şi din Efes (*drumul roman* şi al *apostolilor creştini*), au fost înlocuite după întemeierea Constantinopolului de drumul militar şi comercial care trecea prin Brusa, Niceea, Dorylaion (Eskişeir) şi se bifurca la Iconium. De aici un drum o lua pe vechea cale a Indiilor şi, prin Heracleea şi trecătoarea Taurus, intra în Cilicia, apoi în Siria şi, prin Alep, pe valea Eufratului. Un altul înainta din Iconium spre nord-est până la Cezareea Capadociei şi, prin valea lui Kyzil-Irmak, atingea părţile de nord ale văii Eufratului, prin Teodosiopolis (Erzerum), intra în Armenia. Apoi, din Theodosiopolis, un alt drum în prelungirea celor din Mesopotamia şi Armenia, se îndrepta spre oraşul-port Trapezunt, de unde, prin Marea Neagră, se ajungea la Caffa şi Cherson, importante centre ale iradierii influenţei bizantine în stepele nord-pontice.

Stăpânirea acestor drumuri străbătute de caravane şi de oştiri precum şi regiunile prin care ele treceau, era de o importanţă vitală pentru Bizanţ, care a trebuit să le apere succesiv de perşi, de arabi şi de turci.

Toate aceste drumuri şi căi maritime convergeau spre Bosfor definind esenţa geografică a Imperiului de Răsărit. Rolul istoric al Constantinopolului a constat în apărarea acestor mari drumuri împotriva invaziilor şi folosirea lor pentru expansiunea

sa. Ele au servit în mod egal armatelor Imperiului, negustorilor săi, misionarilor, care au dus până departe influenţa sa.

În cadrul „geografiei bizantine" se disting câteva teritorii cu o importanţă deosebită în evoluţia statului. Cel dintâi a fost **Peninsula Balcanică.** În legătură cu aceasta, cel puţin următoarele aspecte trebuie luate în seamă atunci când avem în vedere efectul caracteristicilor fizice ale peninsulei asupra popoarelor din Balcani.

În primul rând, peninsula era predominant muntoasă. Cu toate acestea, deschiderea sa nordică, precum o pâlnie, reprezentată de câmpia Dunării şi a afluenţilor săi (Sava, Drina, etc.), lungă de aproximativ 1200 km (cu excepţia zonei mai înalte a Porţilor de Fie), nu este barată de nici un obstacol fizic major. Ca urmare, legăturile între peninsulă şi ţinuturile din Europa Centrală şi de Răsărit se făceau fără greutate, iar Balcanii erau deschişi în faţa năvălirilor popoarelor de dincolo de Dunăre, în special a celor din câmpia ungară actuală şi din stepa din sudul Rusiei.

În al doilea rând, natura muntoasă a peninsulei şi fragmentarea peisajului ei din cauza lanţurilor de munţi şi de văi izolate au lipsit-o de „*un centru de comandă geografic*" cum afirma un renumit istoric britanic, Dimitri Obolensky, Constantinopolul şi Tesalonicul, principalele ei oraşe, având o poziţie periferică. În timpul celei mai mari părţi a istoriei sale medievale, Peninsula Balcanică nu a avut un centru unic, care să asigure Imperiului o dominaţie de lungă durată asupra acestui teritoriu. Aşa se explică faptul că zonele sale geografice, relativ omogene şi individualizate, au gravitat, fiecare, mai degrabă în jurul unor centru urbane proprii (de exemplu, ţinutul Macedoniei, în jurul oraşului Skoplje), iar încercările de creaţie statală, care au vizat extinderea peste centrul geografico-etnic de bază, nu au durat în timp.

În al treilea rând, istoria medievală a Balcanilor se caracterizează, din perspectiva subiectului în discuţie, prin relaţii speciale de complementaritate între cele trei dimensiuni geografice ale sale – munţii, câmpia şi marea. Acest aspect a însemnat o continuă mişcare de populaţii, cu un continuu schimb de bunuri şi valori spirituale.

Zonele muntoase au jucat un rol multiplu şi vital în istoria medievală a peninsulei: stavilă, uneori, în faţa năvălirilor barbare, centru al libertăţilor sociale, al diferenţelor rasiale, a obiceiurilor, a individualismului social şi a disidenţei religioase, refugiu pentru nevoiaşi, fugari sau proscrişi, uneori teritoriu pentru barbarii aşezaţi aici, bază de recrutare de soldaţi, etc. Cu toate acestea, din punct de vedere economic, zonele muntoase erau strâns legate de zonele joase, iar prin acestea de mare.

Ţinuturile joase mai mari ale peninsulei au îndeplinit funcţii multiple în mileniul de istorie al statului bizantin: una economică, în sensul că au reprezentat o sursă de produse agricole pentru cetăţile din Balcani şi zona muntoasă; una politico-militară, în sensul că au reprezentat centre de putere militară şi de administraţie civilă şi căi de comunicaţie; una culturală, întrucât au constituit principalele canale de răspândire a culturii dinspre Imperiu sau înspre Imperiu.

A doua zonă importantă din Imperiu este ce a **Asiei Mici** şi zonele din nordul acesteia (Mesopotamia Superioară şi Siria de nord cu Antiohia). Stăpânirea acestor teritorii a fost vitală pentru Imperiul Bizantin deoarece aceasta însemna, împreună cu dominaţia Mediteranei răsăritene, controlul asupra comerţului dintre Orient şi Occident. Ce au reprezentat aceste teritorii pentru Bizanţ, din punct de vedere economic şi spiritual, vom arăta cu alt prilej. Vom spune acum că Imperiul a perceput această zonă drept o moştenire romană legitimă, de drept bizantină, în drept de a fi apărată de năvălitorii asiatici, persani şi arabi.

Stăpânirea drumurilor care se aflau aici, străbătute de armatele şi caravanele negustoreşti, era impusă de un interes vital pentru Bizanţ, acesta trebuind să le apere, pe rând, împotriva perşilor arabilor şi turcilor, pierderea lor însemnând însăşi declinul Imperiului.

În sfârşit, ultima zonă de importanţă majoră pentru Imperiu a fost **nordul Mării Negre.** Imperiul Bizantin avea o reprezentare reală a teritoriului de dincolo de gurile Dunării, mai ales după slăbirea stăpânirii romane ca urmare a atacurilor barbarilor. Centrul stăpânirii bizantine în zonă îl reprezenta actuala Crimee, cu importantele ei oraşe: Chersones, Bosphoros, Doros, puternic fortificate în secolul al VI-lea. Aceste localităţi, cu ţinuturile învecinate, au avut un însemnat rol economic,

prin valorificarea comercială a imenselor resurse ale stepei ruseşti şi a drumului comercial de la Marea Baltică la Marea Neagră („*drumul varegilor*"), dar şi unul politic şi cultural. Aici s-au purtat importante tratative diplomatice cu statele barbare şi tot aici s-au pornit ample acţiuni misionare creştine. Legate pe mare de Constantinopol şi nordul Asiei Mici, centrele bizantine nord-pontice au asigurat, până târziu, controlul de către bizantini a comerţului din Marea Neagră.

Spre nordul Mării Negre, de la strâmtoarea Kerci până la Trebizonda, Bizanţul a exercitat, multe secole, un control deliberat şi energic asupra unor centre ca: Sotirioupolis, Sebastopolis, Phasis, Petra. Cu ajutorul acestora, Imperiul a avut controlul asupra zonei caucaziene.

După cum s-a putut constata, Peninsula Balcanică, ţărmurile Adriaticii, valea Dunării, ţărmurile Mării Negre, Asia Mică, Transcaucazia şi Mesopotamia de Sus, Siria şi Antiohia, au fost cadrul cel mai propice de a se constitui într-un stat în care Constantinopolul să fie centrul. Perioada cea mai prosperă a istoriei Bizanţului a fost aceea în care Imperiul a putut, în timpul dinastiei macedonene, să-şi asigure stăpânirea acestui domeniu într-o manieră incontestabilă. Ameninţat, Imperiul a beneficiat de avantajul că a putut să-şi mişte pe căile sale interioare trupele, de pe un continent pe altul.

Spre deosebire de vechea Romă, poziţia geografică a celei noi, nu a predestinat această metropolă să devină reşedinţa exclusivă a unui Imperiu mediteranean. Dovadă este că, după pierderea unor importante părţi ale sale – Egipt, Siria, Africa şi chiar Italia – părţi ce constituiau entitatea sa, existenţa Imperiului a fost salvată de marea redresare care a atins apogeul la sfârşitul secolului al X-lea. Capitala a fost destinată să stăpânească asupra unui Imperiu continental şi maritim în egală măsură, care făcea legătura între Europa şi Asia, între cultura greco-romană, creştinism şi civilizaţia Orientului.

Dar acestui program cuprinzător i se opuneau tradiţiile seculare aduse de Constantin pe malurile Bosforului. Succesori legitimi ai împăraţilor vechii Rome, împăraţii bizantini au avut mereu ambiţia de a restabili în integritatea sa imensul Imperiu dezmembrat de barbari. Această dorinţă de a constitui un Imperiu universal

era imposibil de realizat fără stăpânirea Mediteranei iar, pe de altă parte, necesitatea de a apăra drumurile terestre şi maritime care duceau la Constantinopol explică contradicţiile istoriei Imperiului Bizantin. Era, practic, imposibil de a se asigura dominaţia imperială în Asia, în Balcani, în Marea Neagră şi de a urmări, în acelaşi timp, restaurarea puterii în Occident. Această realitate se poate demonstra clar prin domnia lui Iustinian şi a succesorilor săi. Este cert că, după distrugerea flotei vandale, Bizanţul a redobândit stăpânirea asupra mării păstrând-o până la constituirea marinei omeiade, în secolul al VII-lea, dar provinciile pe care Iustinian le-a cucerit cu un asemenea efort – Africa, Italia, marile insule din Marea Tireniană – n-au făcut parte niciodată din Imperiu, în sensul strict al cuvântului, fiind mai mult ca nişte teritorii coloniale, în care tendinţele separatiste i-au favorizat pe invadatori. Această situaţie a existat, dacă nu într-o formă mai gravă, în raporturile cu Siria şi, mai ales cu Egiptul, în permanent conflict politic şi religios cu Constantinopolul.

Şi, totuşi, până în secolul al XIII-lea, împăraţii au manifestat frecvent intenţia de a-şi restabili autoritatea asupra Occidentului. Aceste tentative – ultima a fost cea a lui Manuel Comnenul – erau de la bun început condamnate eşecului. În plus, ele reprezentau şi un serios pericol deoarece dispersau forţele Imperiului, puneau în pericol apărarea spaţiului geografic în care Constantinopolul era centrul natural şi a cărui stăpânire îi puteau asigura liniştea şi grandoarea.

În marea masă a evenimentelor ce s-au succedat în cei mai bine de o mie de ani de existenţă ai Imperiului, s-a căutat a se distinge acele momente de importanţă maximă care au dat o unitate diverselor perioade ale istoriei sale. Istoricii n-au căzut de acord până în prezent, fiecare plasându-se potrivit domeniului de cercetare – istoria dinastiilor, a instituţiilor, a războaielor – pe poziţii diferite. Ori, această trăsătură comună se găseşte subsumată în mediul geografic al Bizanţului şi este marcată de împărţirile teritoriului său. De trei ori acest Imperiu, prin loviturile pe care le-a primit, a fost ameninţat cu dispariţia: din partea barbarilor, în secolul al V-lea, din partea arabilor şi slavilor în veacul al VII-lea şi, mai ales, din partea cruciaţilor occidentali în cel de-al XIII-lea. De trei ori Imperiul şi-a găsit in interior resursele necesare de a se autoapăra, de a se organiza şi a duce contraofensive victorioase,

urmate de restaurări mai mult sau mai puţin de durată şi de perioade de prosperitate manifestate prin restabilirea prestigiului imperial şi de expansiunea paşnică a civilizaţiei bizantine în Europa.

În funcţie de creşterea sau descreşterea întinderii sale teritoriale, constatăm trei perioade mari în istoria Imperiului Bizantin: prima în timpul lui Iustinian I (527-565), a doua în timpul dinastiei amoriene şi macedonene (867-1057), a treia în timpul Paleologilor (1261-1307).

Bizanţul şi-a început căderea odată cu pierderea unor apreciabile teritorii din nucleu său constitutiv. În Peninsula Balcanică a trebuit să facă faţă ambiţiilor bulgare şi sârbe, dornice de a-şi crea state independente. În Asia Mică s-a creat un nou „*Bizanţ*", statul de la Trapezunt, care i-a închis Marea Neagră. În arhipelagul de sud şi în Grecia, poziţiile economice, comerciale dar şi militare ale Constantinopolului au fost serios subminate de pretenţiile tot mai mari ale Republicilor italiene.

Golit de resursele sale necesare apărării, slăbit de războaiele civile şi luptele religioase, supus presiunilor Occidentului, Bizanţul n-a mai putut rezista cuceririi otomane, cu toate că agonia sa a mai durat încă un secol.

VI. ÎMPĂRATUL CONSTANTIN CEL MARE – FONDATORUL IMPERIULUI BIZANTIN

Aşa după cum consideră cei mai mulţi istorici, Constantin cel Mare este fondatorul Imperiului Bizantin. Elementele esenţiale care au marcat această răscruce în istoria statului roman ar fi mutarea capitalei Imperiului de pe malurile Tibrului pe cele ale Bosforului, din Roma veche în Roma Nouă şi recunoaşterea oficială a creştinismului ca religie liberă.

Ne aflăm în perioada în care Imperiul roman era condus de împăraţii Diocleţian şi Maximian cu titlul de *augustes* şi de Galerius şi Constantius Chlorus, în calitate de *caesares*. Pentru o mai bună conducere a treburilor statului Diocleţian (284-305), *prim-augustus* şi împărat în Orient şi-a luat un coleg cu numele de *co-augustus*, pe Maximianus Herculius, căruia i-a repartizat spre administrare, Apusul. Aşa a luat naştere sistemul de conducere în doi cunoscut sub numele de *diarhie*. Mai târziu, fiecare *augustus* şi-a luat câte un ajutor cu rangul de *caesar*, şi anume Diocleţian l-a luat pe Galerius, iar Maximian pe Constantius Chlorus şi aşa s-a născut conducerea în patru, *tetrarhia*.

Pe numele său complet, aşa cum l-a păstrat istoria, Flavius Valerius Constantinus (306-337) la care se va adăuga ulterior şi supranumele de „Magnus” = cel Mare, s-a născut în oraşul Naissus din Moesia Superior (azi Niş în Serbia) între anii 271-275 (dacă apreciem că, în anul 337, când a murit, avea între 62 şi 66 de ani), însă data exactă nu se cunoaşte. Unii au propus chiar data de 27 februarie 280, alţii anul 290), ca fiu al lui Constantius Chlorus, ofiţer în armata romană şi al Iuliei Elena,

fiica unui hangiu din localitatea Drepanum, situată lângă Nicomidia. După câţiva ani de convieţuire cu Elena, Constantius Chlorus a fost chemat la curtea lui Maximian unde, în anul 289, s-a căsătorit cu Teodora, fiica vitregă a acestuia. Din acel moment sau cel mai târziu în anul 293, când Constantius Chlorus a fost înălţat la rangul de *caesar* în Occident, tânărul Constantin a fost dus la Sirmium şi apoi la Nicomidia, la curtea lui Diocleţian, unde a rămas mai bine de zece ani fiind ţinut ca ostatic (garant) din partea tatălui său. Această perioadă a avut o mare însemnătate pentru viitorul împărat, el fiind însoţit aici, probabil, şi de mama sa Elena. La Curtea lui Diocleţian, Constantin a primit titlul de *tribunus ordini primi*. A frecventat aici Şcoala Palatină unde a fost coleg şi prieten cu Sfântul Pantelimon, martirizat în timpul persecuţiei lui Diocleţian. În anul 295, Constantin l-a însoţit pe Diocleţian la asediul de mai multe luni al oraşului Alexandria, civilizaţia vechiului Egipt făcând o deosebită impresie asupra sa, după cum însuşi va declara mai târziu. Cam în acelaşi timp, istoricul Eusebiu de Cezareea îl menţionează ca fiind alături de Diocleţian în Cezareea Palestinei. Nu este sigur dacă l-a însoţit pe Galerius în campaniile sale împotriva perşilor. Se pare însă că imitându-l pe tatăl său, încă de tânăr a îmbrăţişat cariera de ofiţer, în această calitate cunoscând bine frontiera Dunării de Jos, de apărarea căreia se va ocupa mai târziu în mod deosebit. În anul 303, pe când creştinii erau acuzaţi că au dat foc Palatului imperial din Nicomidia, pretext pentru marea persecuţie dezlănţuită contra lor de către Diocleţian, Constantin se afla de faţă, fiind martor la cele întâmplate, după cum va şi declara după aceea.

După ce Diocleţian a abdicat în favoarea lui Galerius, la 1 mai 305, Constantin care se aştepta să fie numit *caesar*, la insistenţele tatălui său care-şi prevăzuse sfârşitul aproape, în anul 306, a mers la Curtea tatălui său de la Augusta Treverorum (Treveri). La scurt timp, Constantius Chlorus a murit (25 iulie 306). În locul său trupele, fără a ţine seama de procedura obişnuită pentru completarea tetrarhiei, l-au proclamat împărat pe fiul său Constantin. El şi-a luat ca sarcină principală paza frontierei Rinului, unde a şi repurtat o primă şi mare victorie asupra francilor. După aceasta a încheiat o înţelegere cu Galeriu, amândoi căzând de acord ca tânărul Constantin să se mulţumească cu titlul de *caesar* în timp ce Flavius Severus a fost

promovat *augustus*, adăugând la teritoriul pe care deja îl stăpânea şi dioceza Spaniei. În felul acesta s-a reconstituit sistemul de conducere al tetrarhiei, de data aceasta cu Galeriu şi Flavius Severus ca *augustes* iar Maximin Daia şi Constantin în calitate de *caesari*. Aceasta avea să se întâmple pentru ultima dată întrucât, la scurt timp, întreaga ordine va fi răsturnată, pacea Imperiului din nou şi pentru mai multă vreme tulburată, iar sistemul tetrarhiei conceput de Diocleţian definitiv compromis.

În anul 307, Constantin s-a căsătorit cu Fausta, fiica lui Maximian, şi a luat ca patron divin pe zeul Hercule, protectorul socrului său, iar după moarte acestuia s-a pus sub protecţia lui *Sol Invictus*, una din divinităţile orientale adoptată şi de romani.

În anul 308, Flavius Severus, *augustus* al Occidentului a murit şi locul său a fost luat de Licinius. În anul 311 a murit şi Galerius, *augustus* al Orientului şi Licinius a preluat el partea orientală a Imperiului ca *augustus*, avându-l pe Maximin Daia ca *caesar*. Constantin a rămas singur în Occident, având ca pretendent pentru titlu de *augustus* pe Maxenţiu, care reuşise să se instaleze la Roma, uzurpând calitatea de *augustus*, după moartea lui Flavius Valerius. În acelaşi an (311), Constantin s-a aliat cu Licinius noul *augustus* din Orient, împotriva lui Maxenţiu.

În primăvara anului 312 Constantin, care se afla în Gallia, la solicitarea Senatului roman, a trecut Alpii şi a ocupat nordul Italiei. A înaintat apoi prin munţii Apenini şi a pornit asupra Romei, unde se afla Maxenţiu. Acesta, în frunte unei armate mult mai numeroase, a ieşit din capitală şi l-a întâmpinat pe Constantin la Podul Şoimului (Pons Milvius, Ponte Milvio), la 28 octombrie 312. Armata lui Maxenţiu era superioară nu doar numeric, ci şi calitativ, având în componenţa ei trupe de cavalerie şi gărzile pretoriene. Cu toate acestea, Constantin l-a învins pe Maxenţiu, care a sfârşit înecat în apele râului Tevere.

O zi mai târziu, Constantin a intrat triumfător în Roma, aclamat de popor şi de Senat, care i-a acordat titlul de *augustus*. Ca o primă măsură pe care a luat-o a fost aceea a desfiinţării gărzilor pretoriene şi anularea tuturor legilor date de Maxenţiu.

Victoria împotriva lui Maxenţiu a fost atribuită ajutorului dat de „*Dumnezeul creştinilor*”.

După victoria asupra lui Maxenţiu, în ianuarie-februarie 313, Constantin a părăsit Roma şi a mers la Milan pentru a asista la căsătoria lui Licinius cu Constantia, sora sa vitregă. În acelaşi an a murit şi Maximin Daia, *caesar*-ul părţii orientale a Imperiului, astfel că în fruntea statului au rămas doar doi suverani: Licinius (Orient) şi Constantin (Occident).

Cu prilejul căsătoriei dintre Licinius şi Constantia, la Milan, cei doi împăraţi au luat importante hotărâri privind situaţia creştinismului. Trebuie precizat faptul că, cu doi ani înainte (311), pe patul de moarte, Galeriu a dat un *edict de toleranţă*, prin care recunoştea creştinilor posibilitatea existenţei libere în faţa legilor. „*Creştinii au dreptul să existe din nou, să-şi ţină adunările, cu condiţia să nu tulbure ordinea publică. În schimbul acestei bunăvoinţe ei trebuie să se roage Dumnezeului lor pentru prosperitatea noastră şi a Statului. Tot aşa ca şi pentru a lor proprie*". Acum, Constantin şi Licinius au mers mai departe recunoscând deplina libertate de credinţă pentru creştini şi pentru oricine. A fost emis vestitul *edict de la Milan*, în favoarea creştinismului, prin care religia creştină a trecut din starea de *ilicită* în aceea de *licită*. Celelalte culte păgâne aveau şi ele libertate totală de manifestare. Textul hotărârilor celor doi împăraţi a fost privit de unii învăţaţi ca un *edict*, de alţii doar ca o *scrisoare* adresată guvernatorilor de provincii cărora li se dădeau instrucţiuni cum să trateze pe creştini.

Astfel, aşa-zisul *edict de la Milan* a pus creştinismul pe acelaşi plan cu celelalte religii păgâne. Nu se poate vorbi deci decât de un triumf parţial al creştinismului faţă de păgâni. Vom vedea, în continuare, că împăratul Constantin a favorizat şi protejat religia creştină. Se poate, totuşi, afirma că dând libertate creştinismului Constantin a scos păgânismul din condiţia privilegiată, pe care o avea *de jure*, aşezându-l pe acelaşi plan cu celelalte.

Perioada de timp până în anul 322, Constantin a petrecut-o în Pannonia, în Dacia Aureliană şi în Italia. În anul 320, fiul său cel mare, Crispus i-a învins pe franci, iar doi ani mai târziu, Constantin a respins o invazie a sarmaţilor în Pannonia orientală şi i-a împins peste Dunăre, luând mulţi prizonieri şi o pradă bogată.

În anul următor, Tracia a fost invadată de goţi. Provincia aparţinea lui Licinius, dar acesta se afla în acel moment prea departe pentru a interveni eficient. Constantin, care se afla la Tesalonic, a pornit la luptă şi a respins invazia. Licinius nu a interpretat cum se cuvine gestul colegului său şi a profitat de ocazie, declarând că împăratul Constantin a violat frontiera dintre ei, şi a pornit un război împotriva lui.

Ceea ce, indiscutabil, a agravat în mod deosebit raporturile dintre cei doi împăraţi în ultimii ani a fost atitudinea constant ostilă a lui Licinius faţă de creştini, La 3 iulie 324, deşi Licinius avea o poziţie strategică net avantajoasă, a suferit o gravă înfrângere la Adrianopol, din partea lui Constantin, care a devenit stăpânul întregii Europe.

Licinius a trecut în Asia, a numit ca *augustus* pe Martinianus, *magister officiorum*, asupra căruia Constantin a obţinut o victorie navală lângă Hellespont, prin intermediul fiului său Crispus. Lăsând o mică armată şi întreaga flotă pentru a asedia oraşul-port Byzantion, ai cărui locuitori se aflau de partea lui Licinius, Constantin a intrat pe neobservate, cu ambarcaţiuni mici, în Pontul Euxin (Marea Neagră), debarcând, pe neaşteptate, în Asia Mică. Bătălia decisivă între Constantin şi Licinius s-a dat la Chrysopolis, unde a obţinut o victorie totală şi, la scurt timp, oraşul Byzantion s-a predat şi el (septembrie 324).

Licinius, retras la Nicomidia, recunoscut victoria totală a lui Constantin şi a renunţat la putere împreună cu Martinianus, bucuroşi că au scăpat cu viaţă. Dar, la scurt timp, Licinius a încercat să intre în legătură cu barbarii de la Dunăre, în vederea unei acţiuni comune, simultane, împotriva lui Constantin. Surprins asupra trădării, Licinius a fost condamnat la moarte, probabil împreună cu Martinianus.

Astfel, Constantin a rămas unicul împărat al Imperiului. În această calitate, el s-a preocupat în primul rând de menţinerea integrităţii şi unităţii Imperiului. Convins că pentru păstrarea acestei unităţi era necesară o religie unică, a anulat toate dispoziţiile lui Licinius împotriva creştinilor, extinzând şi în Orient legislaţia favorabilă creştinismului din partea occidentală a Imperiului. Funcţiile înalte din provinciile orientale şi chiar pe cele din capitală le-a încredinţat creştinilor. În timp ce funcţionarilor păgâni le interzicea aducerea de jertfe, comunităţilor creştine le acorda

ajutor pentru înălţarea şi refacerea locaşurilor de cult. Episcopii consideraţi personalităţi de frunte, deveneau un fel de consilieri imperiali, cum a fost, de exemplu, Osiu de Cordoba. În schimb, împăratul însuşi a preluat conducerea supremă a treburilor bisericeşti, urmărind să realizeze şi în domeniul religios aceeaşi conducere unică pe care o realizase pe tărâm politic.

Dar începutul stăpânirii sale asupra Orientului a fost marcat de controversa ariană, care avea să fie rezolvată prin convocare Sinodului I Ecumenic de la Niceea (325).

Activitatea politică a împăratului a devenit nedespărţită de cea religioasă. Constantin cel Mare se considera reprezentantul lui Dumnezeu pe pământ, rezervându-şi pentru sine justiţia supremă. În această calitate el le-a putut transmite puterea unor delegaţi ai săi, aşa cum s-a întâmplat în septembrie 325 cu Flavius Constantius, prefectul pretoriului din Antiohia şi, puţin mai târziu, cu Valerius Maximus, prefectul Pretoriului din fosta capitală Augusta Treverorum, cărora le-a acordat puteri de vice-regi. El a interzis spectacolele de gladiatori, iar la începutul anului 326 a emis o serie de legi care arătau o intensă preocupare morală.

La 18 iulie 326 Constantin a revenit la Roma unde era primit de prefectul oraşului, Acilius Severus, fost prefect al Pretoriului, apoi s-a întâlnit cu papa Silvestru şi cu mama sa Elena. Aceasta locuia în apropiere de palatul Lateran, în palatul Sessorianum şi primise, cu un an înainte, titlul de *augusta*. În acelaşi timp a intrat în conflict cu Senatul pentru că a refuzat să participe la procesiunea anuală a cavalerilor pe Capitoliu. La 25 iulie 326 a sărbătorit la Roma douăzeci de ani de domnie (*vicennalia*). Acest eveniment a fost însă umbrit de două eveniment sumbre din viaţa de familie a lui Constantin: condamnarea la moarte, mai întâi, a fiului său Crispus, acuzat de adulter, şi apoi, la scurt timp, a soţiei sale Fausta, din acelaşi motiv.

Înainte de sfârşitul lunii septembrie, Constantin a părăsit Roma în care nu s-a mai întors niciodată şi cu siguranţă s-a gândit să ridice o nouă capitală pentru imperiul său. Iniţial s-a gândit la antica cetate Troia, apoi decizia a căzut asupra oraşului Byzantion.

După moartea lui Constantinus Chlorus, Elena, mama lui Constantin s-a retras la Locurile Sfinte, unde s-a îngrijit de unele biserici de ocrotirea celor săraci. Cu acest prilej, se pare că ea a găsit Crucea pe care a fost răstignit Mântuitorul, îngropată cu celelalte două ale tâlharilor. Locul exact unde se aflau Sfintele Relicve i-a fost arătat de un evreu pios. Pentru a afla care este Crucea Mântuitorului, Elena a pus să se atingă de trei ori de ele un tânăr bolnav. Aceea care l-a vindecat a fost Crucea lui Iisus. Se spune că o parte din cuiele crucii au fost topite, iar din metalul rezultat s-a realizat o cască de fier a împăratului şi a fost împodobit frâul calului său. Se pare că împărăteasa Elena a murit, în anul 327, la vârsta de 80 de ani, probabil la Nicomidia, unde se afla alături de fiul său. Acesta i-a ridicat mamei sale o statuie la Constantinopol, iar oraşul Drepanum din Bithinia a primit numele de Helenopolis. De asemenea, o provincie de pe malul asiatic al Pontului Euxin a devenit Helenopontus. Trupul neînsufleţit al Elenei a fost transportat la Constantinopol, apoi la Roma şi aici a fost înmormântat în mausoleul pregătit dinainte, situat în afara zidurilor cetăţii, la Tor Pignattara, unde se crede că se află şi rămăşiţele pământeşti al fostului ei soţ, Constantius Chlorus.

În anul 332, în urma unei campanii victorioase asupra goţilor, aceştia, în număr de circa 40.000, au devenit *foederati* ai Imperiului. Doi ani mai târziu noi dezordini au izbucnit între sarmaţii alungaţi de pe teritoriile lor. 300.000 dintre ei s-au refugiat în interiorul graniţelor Imperiului şi Constantin i-a împrăştiat în regiunile mai puţin populate din Peninsula Balcanică şi din Italia. Aceasta a fost o dovadă a prestigiului de care se bucura Imperiul în faţa popoarelor barbare, care îşi căutau pe teritoriul său ocrotire.

Câţiva ani mai târziu, un nou pericol major a apărut la frontiera orientală a Imperiului. Ajuns la vârsta maturităţii, tânărul rege persan Sapor al II-lea (310-379) urmărea să recucerească teritoriile luate de romani la sfârşitul secolului al III-lea, în urma campaniilor victorioase ale lui Galeriu. La înrăutăţirea situaţiei a contribuit persecutarea de către regele persan a creştinilor, pe care-i considera drept agenţi ai Romei. La rândul lor, romanii îi considerau pe ereticii manihei ca agenţi ai perşilor. Când tensiunea între cele două părţi a crescut, perşii au ocupat Armenia, fapt care a

însemnat violarea tratatului de pace din anul 297. După mai multe bătălii, perşii au fost învinşi, iar Imperiul a reocupat, în anul 336, Armenia. A fost instalat ca rege al Armeniei, Hanibalianus, nepotul lui Constantin, fiul fratelui său vitreg, Dalmatius.

În anii 334-335, în insula Cipru, Colocaerus, un păzitor de cămile s-a proclamat împărat în condiţii neclare, dar mişcare condusă de acesta a fost repede înfrântă.

Întemeierea Constantinopolului

Spre sfârşitul perioadei Principatului, centrul de greutatea al Imperiului Roman s-a deplasat în partea sa de Răsărit, care se bucura de o viaţă economică mai înfloritoare şi avea o populaţie mai numeroasă decât partea occidentală. În timp ce economia occidentală se afla într-un accentuat proces de decădere, dobândind un tot mai pronunţat caracter agrar, datorat şi distrugerilor provocate de marile migraţii, în Orient s-a păstrat o viaţă urbană înfloritoare, cu oraşe populate, în Egipt, Siria, Palestina şi Asia Mică. De asemenea, ameninţările duşmanilor din afara Imperiului creşteau din ce în ce mai mult, iar împotriva lor se impuneau măsuri cât mai energice şi neîntârziate de apărare militară. La Dunărea de Jos, înaintarea barbarilor dinspre nord câştiga teren, în timp ce la frontiera din Asia presiunea regatului sassanid devenea un mare pericol. Noii regi ai acestei dinastii revendicau tot mai vehement teritoriile care făcuseră parte odinioară din vechiul regat persan. De altfel, de la mijlocul secolului al III-lea şi până la sfârşitul primei perioade bizantine, pericolul persan a fost o permanent pericol pentru Imperiul Bizantin.

Cel dintâi care a înţeles schimbarea situaţiei, ţinând cont de evoluţia istorică a evenimentelor, a fost împăratul Diocleţian, care a reorganizat apărarea frontierelor şi şi-a instalat reşedinţa pe ţărmul asiatic al Mării Marmara, la Nicomidia. La rândul său, Galeriu, a transformat oraşul Tesalonic într-o adevărată reşedinţă imperială. Ceilalţi tetrarhi şi-au stabilit şi ei reşedinţa la Augusta Treverorum, Sirmium, Sardica sau Antiohia Siriei. Continuând în această privinţă politica înaintaşilor săi, Constantin

şi-a dat seama că Roma nu mai corespundea nici uneia din necesităţile de moment ca reşedinţă imperială. De altfel, încă de la confluenţa secolelor III-IV, oraşul Mediolanum a început să se substituie Romei în guvernarea Peninsulei Italice.

În vederea construirii unei noi capitale Constantin s-a gândit, mai întâi, la antica cetate Troia, apoi la oraşele Sardica şi Calcedon. În plus, Nicomidia amintea prea mult de Diocleţian, iar Tesalonicul de Galeriu. În cele din urmă, după victoria asupra lui Licinius de la Chrysopolis (324), s-a hotărât definitiv asupra oraşului Byzantion, veche colonie grecească situată pe malul european al strâmtorii Bosforului, devenit Noua Romă sau Constantinopol (oraşul lui Constantin).

Din punct de vedere strategic, noua capitală se dovedea mai aptă să facă faţă celor două grave primejdii cu care se confrunta Imperiul la începutul veacului al IV-lea – goţii şi perşii – datorită apropierii sale de cele două teatre de operaţiuni militare din nord şi est. În sfârşit, considerente politice, legate de declinul general al Italiei, în care Roma era pe cale să devină un „*oraş mort*", au avut greutatea lor în opţiunea lui Constantin. Nu în ultimul rând, resursele vitale, economice şi militare erau concentrate în bogatele ţinuturi răsăritene, îndeosebi în Asia Mică.

Colonie greacă cu nume tracic, Byzantion (nume format din cel al legendarului conducător megarian BÚzaj şi cel al prietenul său Antej) a fost întemeiat, potrivit tradiţiei, în jurul anului 658 î. Hr., de coloniştii din Megara, urmând porunca oracolului din Delphi. Datorită poziţiei sale geografice, la hotarul dintre Europa şi Asia şi la trecerea din Marea Mediterană, Marea Egee şi Marea Marmara în Pontul Euxin, oraşul a dobândit în epoca romană o excepţională importanţă strategică şi comercială. Istoricul roman Cassius Dio, în lucrarea sa *Istorie romană*, cap. LXXIV, 14, 4, menţionează că Byzantion a devenit „*un mare post de supraveghere şi bază de operaţii a romanilor împotriva barbarilor din Pont şi Asia*".

În anul 515 î. Hr. regele persan Darius a cucerit Byzantion şi l-a transformat într-o fortăreaţă. După bătălia de la Plateea (26 septembrie 479 î. Hr.) în care grecii au zdrobit armata generalului persan Mardonius, perşii au părăsit pentru totdeauna oraşul. Apoi, oraşul a participat activ la politica greacă, bizantinii fiind aliaţii

atenienilor în războiul peloponesiac, motiv pentru care a fost asediat de nenumărate ori de spartani.

Situarea favorabilă a coloniei megariene, atât sub aspect economic cât şi strategic a fost subliniată şi de alţi istorici ai antichităţii, între care şi Polibius, care, în secolul II î. Hr., recunoştea rolul strategic al cetăţii lui Byzas în controlul comerţului cu grâu între Marea Neagră şi Marea Mediterană.

Aflându-se în vecinătatea unor puternice state ale antichităţii, Byzantion-ul a reuşit să-şi păstreze o largă autonomie, folosindu-se de interesele politice externe ale ţărilor din jur. Mai întâi s-a alăturat Romei aflată în expansiune şi a susţinut Republica şi apoi Imperiul în războaiele cu Filip al V-lea al Macedoniei, cu Seleucizii, regii Pergamului, Parthiei şi ai Pontului. Formal oraşul şi-a pierdut libertatea în timpul împăratului Vespasian (69-79), care a inclus Byzantion-ul între posesiunile Romei, dar şi atunci oraşul şi-a păstrat o serie de privilegii. Conform mărturiei istoricului roman Tacitus (*Istorii,* II, LXXXXIII), oraşul Byzantion a fost de multe ori locul de concentrare a flotei romane.

În epoca *Principatului* (27 î. Hr.-285 d. Hr.), Byzantion-ul a traversat o perioadă de înflorire. Dar în anul 196 î. Hr., datorită sprijinului acordat contracandidatului său, Pescennius Niger, împăratul Septimius Severus (193-211), după un asediu de trei ani cucereşte cetatea şi pedepseşte pe bizantini, distrugând-o. Apoi îi schimbă numele în *Antonia* sau *Antoninia* şi o transformă în sat (κὼμη, *vicus*) dependent de Heracleea Perinthos. Curând după aceea, tot el şi urmaşul său, Caracalla (211-217) au restaurat şi înfrumuseţat oraşul, redându-i numele iniţial. Acum au fost construite o nouă incintă, o piaţă mare cu patru porticuri, termele, hipodromul şi au fost refăcute unele edificii distruse în anii anteriori.

Iniţial nici împăratul Constantin nu a avut o atitudine binevoitoare faţă de oraş. El a pedepsit cetatea dărâmându-i zidurile şi exilând pe majoritatea locuitorilor săi, deoarece se aliaseră cu Licinius împotriva sa. Dar, ca şi în trecut, cetatea a reuşit să se refacă în scurt timp, devenind mai strălucitoare ca niciodată.

Din punct de vedere strategic, Byzantion i s-a părut lui Constantin locul cel mai potrivit pentru a face faţă atacurilor persane dinspre sud-est şi ale barbarilor din nord.

După victoria de la Chrysopolis asupra lui Licinius, Constantin a rămas impresionat de poziţia geografică şi strategică a aşezării şi s-a hotărât definitiv să mute aici capitala Imperiului. Scăldat la est de apele strâmtorii Bosfor, la sud de Marea Marmara şi la nord de Cornul de Aur, Byzantion-ul controla drumul maritim dintre Marea Mediterană şi Marea Neagră, dovedindu-se un centru comercial şi de tranzit de cea mai mare importanţă. Pe de altă parte, el se afla la întâlnirea marilor drumuri care legau Europa de Asia. Pornind de aici, prin reţeaua deasă de drumuri a Asiei Mici se putea ajunge în Siria, Mesopotamia şi Pont, iar de acolo se făcea legătura cu marile artere de circulaţie ce duceau mai departe în Asia şi Extremul Orient. Înconjurată din trei părţi de apă (strâmtoarea Bosfor, Marea Marmara şi golful Cornul de Aur) şi protejată şi dinspre uscat de un zid de apărare lung de 3 km ce se întindea de la port până la ţărmul Mării Marmara, noua capitală se putea uşor apăra împotriva asalturilor duşmane. În anul 431, împăratul Teodosie al II-lea (408-450) a construit, la aproximativ 1500 m, un alt zid lung de 7 km şi înalt de 9 m, iar în timpul prefectului pretoriului Anthemios, acest zid a fost extins, ajungând la 78 km. Zidul a fost apoi refăcut, în anul 447 de către prefectul Constantin. Un rol important în apărarea oraşului îl aveau avanposturile sale îndepărtate, care închideau calea invadatorilor în Cornul de Aur, funcţie asumată de Scythia Minor şi Chersones, în Europa, şi cetăţile Nicomidia şi Niceea, în Adia Mică. Şi flota bizantină avea cel mai sigur adăpost în Cornul de Aur unde corăbiile duşmane nu puteau intra din cauza unui puternic lanţ de fier care se întindea de la Acropole până la turnul Galatei. De asemenea, armata avea posibilitatea să se deplaseze cu rapiditate la frontierele de nord şi de est, unde se aflau cele mai mari pericole externe. Astfel, fortificat dinspre uscat şi apărat din trei părţi de mare, Constantinopolul n-a putut fi cucerit timp de opt secole.

La mai puţin de două luni de la înfrângerea definitivă a lui Licinius, în ziua de 8 noiembrie 324, împăratul Constantin cel Mare a înălţat la rangul de *caesar* pe fiul său Constantin al II-lea şi a pus apoi temelia noului oraş, care va fi cunoscut, în istoria bizantină, sub numele de Constantinopol (gr. Kwnstant…noupÒlij = oraşul lui Constantin).

Ideea lui Constantin de întemeiere a unei noi capitale, la Constantinopol, în anul 330, a consfinţit, în fapt, împărţirea în două a Imperiului Roman. Din acel moment, cele două capitale şi-au revendicat calitatea de unică continuatoare a Romei eterne, pe de o parte Roma cezarilor, iar pe de alta Constantinopolul imperial. În realitate însă, cele două capitale aveau să se dezvolte paralel şi pe căi diferite. Roma, continuând vechile tradiţii italice, avea să se menţină ca o capitală uneori doar simbolică a părţii occidentale, datorită atacurilor barbare şi a vicisitudinilor interne. Constantinopolul însă, având rădăcini adânci în tradiţiile elenistice şi aşezat într-o poziţie geografică favorabilă, ocrotit de primejdia invaziilor barbare, avea să devină capitala părţii răsăritene a Imperiului Roman şi singura continuatoare a tradiţiilor romane după prăbuşirea politică a Cetăţii Eterne.

Alegerea locului de amplasare a noii capitale, ce avea să devină în scurt timp capitala lumii, este – după cum mărturiseşte bizantinologul rus Feodor I. Uspensky – o dovadă incontestabilă a geniului politic şi administrativ al împăratului Constantin cel Mare.

Conform unei legende din vremea aceea, consemnată de istoricul arian Philostorgios (*Istoria bisericească,* II, 9), se spune că însuşi împăratul a condus, cu lancea în mână, procesiunea solemnă de trasare a brazdei care însemna limitele până unde trebuia să se întindă oraşul. Când însoţitorii săi i-au atras atenţia că a depăşit cu mult perimetrul celui mai întins oraş, împăratul le-a răspuns că va merge până când îl va opri călăuza nevăzută care merge înaintea sa, dând de înţeles că o forţă divină îi călăuzea paşii. Astfel, interiorul zidurilor a ajuns de patru ori mai mare decât al fostului Byzantion.

Inaugurarea oficială şi instalarea autorităţilor politice a avut loc la 11 mai 330, dar lucrările de construcţie s-au prelungit până în anul 336. Strămutarea capitalei Imperiului pe ţărmul Bosforului a avut o importanţă hotărâtoare pentru lumea greco-romană şi europeană. Ea a pregătit naşterea Imperiului Bizantin şi supravieţuirea civilizaţiei greco-latine.

Cu prilejul inaugurării solemne a noii capitale au fost emise medalii (monede) din aur pe care figurau cele două oraşe – Roma şi Constantinopolul – sub formă de

bust cu cască cu lauri, acoperite de mantia imperială, dar sceptrul îl deţinea noua metropolă. Întemeierea noului oraş a fost asemuită cu întemeierea Romei, de către Romulus şi Remus, şi cea a Alexandriei, de către Alexandru cel Mare.

„*A doua Romă*" (Deut£ra (Rwmh, altera Roma) cum se crede că ar fi numit însuşi Constantin noua capitală sau „*Noua Romă*" (N˜a (Rwmh), cum era denumirea oficială – conform rescriptului imperial – Constantinopolul, reprezenta continuarea Romei vechi. Această idee a constituit primul şi unul din faptele fundamentale ale ideologiei bizantine. Reflex al noilor valori spirituale creştine sub semnul cărora a fost întemeiată noua capitală, Constantinopolul a fost cunoscut, în opoziţie cu Cetatea Eternă, şi sub numele de „*Noul Ierusalim*" şi „*oraşul Fecioarei*".

Constantin cel Mare a dorit să întemeieze noua capitală departe de aristocraţia romană rămasă credincioasă religiei şi tradiţiilor străbune, dar a ţinut să acorde locuitorilor Constantinopolului aceleaşi drepturi şi privilegii pe care le aveau şi cei ai Cetăţii Eterne. Este vorba de *jus italicum*, potrivit căruia teritoriul capitalei era scutit de impozite. De asemenea, au fost instituite *annona* şi distribuirile gratuite de grâu de care beneficiau şi locuitorii Romei, ca o consacrare a unor drepturi ale învingătorilor lumii.

Cu prilejul inaugurării noii capitale au avut loc mari serbări păgâne şi creştine, care au durat patruzeci de zile. În procesiunea care s-a desfăşurat în aclamaţiile mulţimii, era purtată pe un car statuia din lemn aurit a împăratului, ţinând în mâna dreaptă figurina reprezentând pe zeiţa Tyche (a Sorţii binevoitoare), divinitatea protectoare a oraşului, de asemenea aurită. Înfăţişându-se poporului, Constantin avea capul împodobit cu o diademă pe care o purtase prima dată în anul 325, cu prilejul împlinirii a douăzeci de ani de domnie (*decennalia*). În vârful unei coloane de porfir din forul principal sau forul lui Constantin, a fost aşezată, la 20 noiembrie 328, statuia de bronz aurit a împăratului reprezentat ca zeu al Soarelui, cu o cunună de raze pe cap. O altă coloană de porfir din mijlocul pieţei Augustaeon, purta începând din anul 328 statuia Elenei, mama lui Constantin.

În aspectul general al oraşului stăruia amintirea Romei. Constantin a mărit oraşul lui Septimius Severus, ducând incinta cu o milă mai departe. Asemenea

Romei, Constantinopolul a fost construit tot pe şapte coline şi era împărţit în 14 regiuni administrative. El poseda un Capitoliu, un Senat, un Praetorium, o Via Sacra, un For principal şi altele secundare. Palatul imperial reproducea pe cel din Roma, iar Hipodromul era o variantă arhitectonică a lui Circus Maximus. Asemenea Romei, şi noua capitală a fost prevăzută şi înfrumuseţată de Constantin şi urmaşii săi cu patru pieţe principale, cu palate imperiale, apeducte, cisterne, therme, coloane cu statuile împăraţilor, arcuri de triumf şi biblioteci. Au fost construite străzi largi străjuite de coloane şi portice. Acestea erau pline de comercianţi şi meşteşugari, care şi vindeau produsele pe tarabe, de hamali, astrologi, ghicitori şi vrăjitoare, de cerşetori şi nelipsiţii hoţi, imprimând oraşului atmosfera unei adevărate metropole. Din ordinul împăratului au fost aduse din marile oraşe numeroase monumente şi obiecte de artă de mare valoare (statui, busturi, capiteluri şi coloane, frize şi diferite basoreliefuri din marmură, etc.) precum şi trofeele obţinute în urma războaielor memorabile, pentru a împodobi pieţele şi edificiile publice din noua capitală. Unul din aceste monumente, coloana din bronz în formă de şerpi răsuciţi, care comemorase la Delphi, victoria grecilor asupra perşilor, la Plateea (479 î. Hr.), se înălţa în Hipodromul din Constantinopol.

Potrivit obiceiului, împăratul Constantin a închinat oraşul zeiţei Tyche căreia i-a construit mai multe statui şi chiar şi un templu. Ea era reprezentată ca şi Tyche a Alexandriei şi cea a Antiohiei cu piciorul pe prora unei corăbii, vrând să arate caracterul maritim al oraşului. Denumirii de Constantinopol i s-a adăugat cel sacerdotal de *Anthousa* („Înfloritoarea”), corespondentul numelui simbolic *Flora*, atribuit vechii Rome.

Împăratul Constantin cel Mare a acordat oraşului o autonomie completă. În locul sfatului oraşului (*boulé*), care administra vechiul Byzantion a creat Senatul, un fel de consiliu municipal, în care au fost atrase mari personalităţi, unele aduse din alte părţi şi instalate aici. Senatorii *Noii Rome* au fost însă puşi ierarhic în urma celor din vechea Romă, fiind simpli *clari* şi nu *clarissimi*, cum erau cei din Roma.

Aristocraţia care se stabilise aici nu trebuia să simtă în nici un fel că locuieşte într-un oraş inferior vechii Rome. De altfel, pentru a popula noua capitală, Constantin

a invitat pe senatorii şi bogătaşii Romei să vină la Constantinopol, dăruindu-le palate construite în diferite cartiere ale oraşului şi domenii întinse. Pe marii arendaşi de pe domeniile coroanei din Asia Mică i-a obligat să-şi construiască locuinţe în Constantinopol, asigurând celor care îşi construiau case în capitală, dreptul de a beneficia de împărţirea de pâine în mod gratuit. O clasă care a ajuns în curând numeroasă în Constantinopol a fost aceea a meseriaşilor şi negustorilor, care îşi găseau uşor mijloacele de existenţă în satisfacerea trebuinţelor şi a luxului celor bogaţi. În afară de aristocraţi şi de marile personalităţi care au acceptat invitaţia de a se stabili în Constantinopol, au venit şi mulţi refugiaţi din Peninsula Balcanică, tot mai pustiită de barbari, dar şi unii locuitori din regiuni mai îndepărtate, care au preferat să se aşeze în capitală atraşi de avantajele vieţii de aici. De asemenea, libertăţile de care se bucura plebea din vechea Romă au fost introduse şi în Constantinopol.

Împăratul Constantin cel Mare a căutat să dea capitalei sale şi un caracter creştin, încurajând construirea de biserici şi înălţând el însuşi pe cele mai importante, în primul rând catedrala Sfânta Sofia, închinată „Înţelepciunii divine" (Sof…a), a cărei construcţie a început în anul 326, aflată în faţa Palatului Sacru, apoi biserica Sfânta Irina, închinată „Păcii divine" (Eirene) şi biserica Sfinţii Apostoli. Din Ierusalim, împărăteasa-mamă Elena a trimis Sfânta Cruce pe care fusese răstignit Mântuitorul.

Deoarece în timpul asediului vechiului Byzantion, Constantin îşi aşezase cortul pe colina a doua, el a dorit să perpetueze această amintire, construind aici Forul principal. Acesta avea formă eliptică şi, la cele două intrări, avea două arcuri de triumf. Porticele care-l înconjurau din toate părţile, erau împodobite cu statui. În mijlocul acestui for se înălţa o coloană de porfir cu statuia lui Apollo, adusă probabil din Atena. Tot aici se afla statuia lui Constantin cu cununa de raze pe cap, ca reprezentant al zeului Soare.

Hipodromul, care a ocupat un loc însemnat în viaţa bizantină, a fost construit încă din timpul împăratului Septimius Severus, fiind refăcut şi modernizat de Constantin. Pe marginea tribunelor se aflau numeroase statui care împodobeau arena

de jur împrejur. Între Hipodrom şi Catedrala Sfânta Sofia se afla Palatul Sacru, un complex de clădiri, adăpostind apartamentele împăratului şi ale familiei sale, birourile administraţiei imperiale, locuinţele înalţilor funcţionari, ale personalului de serviciu, multe curţi, grădini, portice şi terase, ocupând o mare suprafaţă de teren.

Thermele, care purtau numele zeului trac Zeuxippos, erau împodobite cu coloane de marmură şi cu numeroase statui de bronz.

Oraşul poseda şi o Universitate ai cărei profesori erau numiţi personal de împărat, ea devenind în timp cea mai prestigioasă instituţie de învăţământ superior din Imperiu.

Cu toată străduinţa lui Constantin de a da oraşului un caracter latin, deoarece el se socotea împărat roman, iar limba sa era latina, el nu a reuşit acest lucru. Majoritatea populaţiei era vorbitoare de limbă greacă. Cu timpul limba latină a început să-şi piardă din importanţă, Constantinopolul devenind treptat centrul elenismului, în timp ce latinismul şi-a regăsit centrul în vechea Romă.

Consecinţele întemeierii Constantinopolului au fost imense. În primul rând, întemeierea noii capitale imperiale a consfinţit separarea între Occidentul latin, ce părea condamnat unei decadenţe iremediabile, de Orientul grec aflat în plină dezvoltare. Crearea Constantinopolului marchează victoria Orientului asupra Occidentului şi, într-o anumită măsură, a elenismului asupra latinităţii. A fost, de asemenea, punctul de plecare al unei noi civilizaţii, cea bizantină, care a avut o influenţă puternică şi durabilă asupra culturii europene. La adăpostul puternicelor sale ziduri de apărare, ridicate de Constantin şi urmaşii săi, Constantinopolul a mai rezistat încă 11 secole, timp în care s-a realizat fuziunea elementelor greco-latine, a celor orientale şi creştine, care vor forma civilizaţia bizantină. Noua Romă a reuşit, de asemenea, să atragă şi să conserve elementele culturii clasice greco-latine, pe care datorită puterii, bogăţiei şi prestigiului său le-a răspândit în întreaga lume cunoscută atunci, salvând de la dispariţie sau distrugere comorile inestimabile ale culturii şi civilizaţiei greco-latine.

Reformele lui Constantin cel Mare

Doctrina bizantină a fost rezultatul unei evoluţii lungi a concepţiilor politico-filosofice din Orient şi din lumea greco-romană, la fundamentarea cărora şi-au dat mâna filosofii stoici din epoca elenistică şi romană, gânditorii neoplatonici din secolele II-IV şi, nu în ultimul rând, teoreticienii creştini, aceştia substituindu-se oarecum înaintaşilor lor.

Potrivit acestei doctrine Imperiul era emanaţia divinităţii însăşi şi avea pe pământ o misiune providenţială care consta în a supune toate popoarele lumii şi a le impune credinţa lui Hristos. În această nouă ordine, *pax romana*, a cărei misiune era instaurarea ordinii şi păcii pe pământ, a fost înlocuită cu *pax christiana,* care a devenit principala idee-forţă a centralizării politice a Imperiului şi a expansiunii sale externe. În baza acestei doctrine, Imperiul reprezintă replica terestră a împărăţiei lui Dumnezeu, care nu poate fi decât unic şi universal.

Odată ieşit din criza secolului al III-lea, Imperiul Roman a suferit transformări profunde datorate reformelor iniţiate de Diocleţian şi continuate apoi de Constantin, care a realizat o completare organică, o sistematizare şi o perfecţionare a celor întreprinse de ilustrul său predecesor. Izvorâtă din considerente de natură militară şi fiscală, la care aveau să se adauge şi cauze politice, legate de invaziile şi războaiele permanente care au dereglat mecanismul economic roman, opera de reconstrucţie întreprinsă de cei doi împăraţi a dus la o nouă schimbare în plan economic, care avea să fie, în linii generale, şi aceea a statului bizantin.

În condiţiile dezechilibrului economic tot mai pronunţat, care ameninţa să compromită orice efort de redresare, Diocleţian şi Constantin au iniţiat un amplu program de reforme care, în spiritul concepţiilor orientale, a dus la o centralizare riguroasă a Imperiului şi la extinderea implicării statului în viaţa economică şi socială, creându-se o administraţie centrală. O parte din instituţiile create de împăratul Constantin datează din perioada când era el singur împărat, altele, dintre care unele foarte importante, existau în timpul când îl avea co-împărat pe Licinius, iar despre altele s-a constatat că existau deja în partea orientală a Imperiului condusă de acesta din urmă. Profilul dat de Constantin instituţiilor imperiale s-a păstrat până în secolul al VII-lea, când o amplă reformă administrativă a dus la crearea regimului

themelor. Totuşi, principiile sale conducătoare – autoritarismul puterii imperiale, centralizarea şi birocratizarea Statului – s-au perpetuat până la dispariţia statului bizantin.

- în administraţie

Ceea ce s-a avut în vedere, în primul rând, a fost întărirea autorităţii imperiale. Se ştie că în timpul perioadei Principatului, împăratul (*princeps*) avea puterea limitată de Senat. În cadrul acestui sistem de conducere, împăratul era totuşi factorul predominant, fapt care a dus la permanente conflicte cu membrii Senatului şi la tendinţa de a limita puterile acestui organ. În acest sens s-a avut în vedere întărirea autorităţii imperiale şi micşorarea influenţei Senatului şi a celorlalţi factori de putere (armată, popor, etc.). Persoana împăratului era considerată de origine divină, la fel ca şi puterea sa. Împăratul era alesul divinităţii, fapt care-l situa deasupra oamenilor şi egalul Apostolilor. Comandant militar şi judecător suprem, unic legislator şi apărător al Bisericii şi al credinţei ortodoxe, împăratul avea putere universală şi absolută. Concepţia orientală a divinităţii împăratului, avea efect asupra a tot ceea ce era legat de persoana sa. Pentru a întări prestigiul suveranului, acesta a fost plasat departe de poporul pe care îl conducea. Aceasta însemna că el era inaccesibil muritorilor de rând. Împăratul apărea în public foarte rar, însoţit de un fast extraordinar şi numai cu diadema pe cap, semnul suveranităţii autocratice. După modelul oriental, el avea veşmintele şi încălţămintea împodobite cu pietre scumpe. O etichetă severă însoţea toate ceremoniile Curţii imperiale.

Tot ceea ce îi aparţinea avea un caracter sacru: dispoziţiile care veneau de la împărat se numeau *sacra,* palatul în care locuia se numea *Sacrum Palatium*, apartamentul său era *sacrum cubiculum,*iar garderoba sa era numită *sacra vestis*. Administraţia civilă şi cea militară, administraţia centrală şi cea provincială au fost separate între ele. În vârful administraţiei imperiale se afla împăratul, care era conducătorul întregului aparat de stat.

Împăratul fiind alesul lui Dumnezeu, voinţa Acestuia era revelată de acordul unanim al Senatului, armatei şi poporului. Alegerea se făcea prin ridicarea pe scut şi

aclamarea Senatului şi a poporului. Începând din secolele V-VI, raportul dintre cele două elemente ale consacrării se schimbă. Senatul şi poporul smulg armatei dreptul de a-l desemna pe împărat, deşi în ceremonia consacrării imperiale s-a păstrat actul ridicării pe scut (rit de origine germanică, pătruns în viaţa politică romană în secolul al III-lea), dar având o importanţă secundară. La mijlocul secolului al V-lea, în consacrarea imperială intervine Biserica, a cărei importanţă pe scena politică bizantină era în continuă creştere. Începând din anul 457 apare încoronarea împăratului de către patriarh,act care demonstra că puterea imperială este de origine divină. Actul încoronării de către patriarh a devenit elementul principal al întronării imperiale. Începând din anul 491, candidatul la tron trebuia să rostească o mărturisire de credinţă, prin care promitea ataşamentul faţă de Ortodoxie şi interesele Bisericii.

Un factor important era poporul. Populaţia din Constantinopol era poporul prin excelenţă, căruia împăratul trebuia să-i comunice voinţa şi să-i justifice politica. Hipodromul din Constantinopol a devenit astfel scena unei intense vieţi politice, unde se serbau marile victorii militare, dar se şi comunica poporului voinţa împăratului şi deciziile politice. Poporul era organizat în nişte facţiuni numite *deme*. La origine acestea erau organizaţii sportive, fiecare arborând la întreceri un steag de o anumită culoare. Cele mai importante facţiuni erau *Albaştrii* şi *Verzii*, numite aşa după culorile steagurilor. Primii erau conduşi de aristocraţia senatorială ortodoxă, avându-şi reşedinţa în cartierul Blacherne, iar ceilalţi erau conduşi de negustorii bogaţi, patronii de ateliere meşteşugăreşti, având tendinţe eretice (în special monofizite). Ei îşi aveau reşedinţa în cartierul muncitoresc din Cornul de Aur.

Constantin a dat majestăţii imperiale un caracter mai impunător. În afară de diademă, ca semn al consacrării, monedele din anii 330-333 îl reprezintă pe împărat încoronat de o mână divină care ţâşneşte din cer. Titlul de *imperator Caesar* a fost înlocuit treptat de *Dominus noster.* A renunţat la titlul de *invictus*, pentru a nu se asemăna cu zeul Soare, dar a păstrat pe cel de *victor,* căruia i s-a adăugat repede cel de *triumphator*. El a încercat să întemeieze o dinastie ereditară, acordând funcţii unor rude apropiate care i se arătaseră credincioase. De exemplu fratelui său vitreg,

Dalmatius, i-a acordat titlul de *censor,* iar lui Iulius Constantius, alt frate vitreg şi nepotului Hanibalianus, fiul lui Dalmatius, demnitatea specială de *nobilissimus.*

Pentru a micşora puterea guvernatorilor de provincii, care concentrau atât puterea civilă cât şi pe cea militară, putând astfel să încerce a uzurpa tronul imperial, Diocleţian a reorganizat Imperiul în patru prefecturi: a Orientului, a Illyricului, a Italiei şi a Galliei. În fruntea lor se afla câte un *prefectus Praetorio*, singurul organ de conducere care mai deţinea încă în mâinile sale puteri civile şi militare. Constantin însă i-a retras puterea militară, el rămânând cu o autoritate pur civilă, cu puteri administrative, fiscale şi judiciare. Acestor patru prefecturi li se mai adăugau două: a Romei şi a Constantinopolului, scoase de sub autoritatea Prefectului Pretoriului şi puse sub aceea a unui *prefectus Urbi* (Eparcoj thj PÒlewj). Acesta urma în rang imediat după Prefectul Pretoriului, având tot numai atribuţii civile. Era judecătorul principal al oraşului, avea controlul poliţiei, supravegherea pieţelor, grija apeductelor, controlul corporaţiilor meşteşugăreşti şi aprovizionarea cu grâu a populaţiei. Numărul provinciilor a crescut de la 57, câte erau în timpul lui Diocleţian, la 101 în timpul lui Constantin, iar mai târziu, în secolul al V-lea, a ajuns la 117. A fost înlăturată deosebirea între provinciile imperiale şi cele senatoriale, existentă în timpul Principatului, iar situaţia privilegiată a Italiei a fost eliminată, Peninsula fiind împărţită în provincii ca şi celelalte teritorii ale Imperiului. În acelaşi timp, pentru ca această fărâmiţare să nu ducă la slăbirea Imperiului şi a puterii centrale, Diocleţian a instituit diocezele. Mai multe provincii au fost grupate într-o dioceză, având în frunte un funcţionar subordonat Prefectului Pretoriului şi ale cărui puteri erau numai civile, numit *vicarius,* excepţie făcând doar cel al Orientului, care se numea *comes Orientis* şi cel al Egiptului, numit *prefectus Augustalis.* Diocleţian a creat 12 dioceze, cinci în Orient (Oriens, Pontica, Asiana, Thracia şi Moesia) şi şapte în Occident (Pannoniae, Britanniae, Galliae, Viennensis, Italiae, Hispaniae, Africae). Acestea aveau în fruntea lor guvernatori cu puteri numai civile, numiţi de împărat la recomandarea Prefecţilor Pretoriului. Comanda militară a provinciei era exercitată de un *dux.* Existau totuşi câteva provincii în care datorită caracterului rebel al populaţiei, puterea civilă şi cea militară au rămas concentrate în mâna aceleiaşi persoane. Această reformă a dus la

eliminarea simţitoare a uzurpărilor şi a contribuit la îmbunătăţirea conducerii Imperiului întrucât nu totdeauna conducătorii militari aveau calităţile necesare pentru a guvernarea civilă.

În timpul împăratului Constantin cel Mare, trei provincii erau guvernate de *proconsuli,* treizeci şi şapte de *consulari* şi şaptezeci şi unu de *correctores*. El a limitat foarte mult puterea Prefectului Pretoriului. Noii miniştrii au primit majoritatea atribuţiilor care ţineau de resortul Prefectului Pretoriului. Astfel, fostul consiliu al împăratului (*Consilium principis*), un fel de „*consiliu de coroană*", cu caracter temporar, a fost transformat într-o instituţie permanentă, cunoscută sub numele de *Sacrum consistorium*. El funcţiona ca o Înaltă Curte, stabilea liniile generale ale politicii imperiale, era consultat în materie de legislaţie, şi în faţa căreia erau aduse spre judecată cazuri importante (ex. înaltă trădare, amnistiere, etc.). Membrii săi (*comites consistorii*) stăteau în picioare (*consistere*) în faţa persoanei sacre a împăratului. Ei era aleşi de împărat dintre cei mai înalţi funcţionari ai administraţiei centrale. Erau oamenii de încredere ai împăratului şi constituiau un corp restrâns de funcţionari cu caracter permanent. Împăratul Constantin a folosit această instituţie pentru a dezagrega întreaga ierarhie tradiţională. Unora dintre *comites* le-a încredinţat supravegherea unor servicii centrale, pe alţii i-a trimis în provincie (*comites provinciarum*) ca delegaţi ai săi, cu puteri excepţionale, pentru a controla administraţia locală. O a treia categorie, aşa-numiţii *comes rei militaris,* aveau misiuni speciale în armata de campanie. Cu timpul însă, însuşi Constantin a devalorizat titlul de *comes*, acordându-l unui număr foarte mare de funcţionari civili şi militari. De aceea, pentru a fi deosebiţi *comites consistorii* de ceilalţi *comites,* aceştia din urmă au fost împărţiţi în trei clase ierarhice: *comites primi, secundi et tertii ordinis*. Mai târziu, titlul de *comes* a devenit unul pur onorific, acordat unui guvernator sau general, pentru a-i adăuga o autoritate specială.

În fruntea *Sacrum consistorium* se afla *quaestor sacrii palatii*, care pregătea legile şi răspunsurile la cereri, redacta discursurile împăratului, era reprezentantul sau locţiitorul acestuia în problemele juridice, iar mai târziu contrasemna edictele

imperiale. De aceea, un quaestor trebuia să fie un bun jurist şi orator. De asemenea, el ţinea la zi lista funcţionarilor inferiori şi a ofiţerilor din cadrul trupelor auxiliare.

Prefecţii Pretoriului, care erau membri de seamă ai Consiliului imperial, au fost eliminaţi din cadrul acestei înalte instituţii. Locul l-a luat cel numit *magister officiorum,* şeful cancelariei imperiale. Această funcţie apare pentru prima dată în anul 320, fiind conferită de Licinius unuia din ofiţerii vechiului Pretoriu, care avea gradul de *tribunus.* În anul 323, el era numit *tribunus et magister officiorum*. Curând a primit un loc permanent în cadrul consistoriului şi i s-a încredinţat conducerea arsenalului armatei şi răspundea de securitatea împăratului. Pentru îndeplinirea acestei funcţii, el avea sub comanda sa regimentele de gardă ale Palatului imperial, cunoscute sub numele de *scholae palatinae.* El deţinea, de asemenea, funcţiile de ministru al afacerilor externe şi mare maestru de ceremonii al Curţii imperiale. În cadrul acestor înalte magistraturi, el se ocupa de primirea delegaţiilor străine, a ambasadorilor, de audienţele imperiale şi era şeful corpului de interpreţi ai limbilor străine. Ca Director al Poştei Statului (*cursus publicus*), se îngrijea şi de vizitele ambasadorilor străini în capitală. Avea, de asemenea, şi autoritatea disciplinară şi jurisdicţională asupra sclavilor Palatului imperial, fără a se suprapune peste atribuţiile aşa-numitului *praepositus sacri cubiculi* (marele şambelan).

Pe lângă acestea, avea şi funcţia de organ suprem de control asupra tuturor birourilor administrative (*officia*), cu numerosul lor personal, adică a întregii administraţii de stat. Biroul său era format din aşa-numiţii *agentes in rebus*, curieri imperiali cu statut special, alcătuind un fel de serviciu secret al statului, a căror funcţie implica o activitate de spionaj, urmărind starea de spirit atât a funcţionarilor, cât şi a supuşilor.

Praepositus sacri cubiculi era o funcţie ocupată de eunuci, având ca sarcină administrarea *sacrum cubiculus*. El era şef peste aşa-numitul *primicerius sacri cubiculi*, care la rândul său coordona toţi sclavii din jurul împăratului, îngrijitorul garderobei împăratului (*sacra vestis*), peste cei treizeci de *silentiari*, care sub conducerea a trei *decurioni*, vegheau la menţinerea liniştii şi a ordinii acolo unde era prezent împăratul.

O categorie importantă de funcţionari din administraţia centrală o formau *notarii.* Ei asistau la şedinţele consistoriului, unde luau note, în calitate de secretari. Toţi la un loc formau un corp aparte (*schola notariorum*), ai cărei membri aveau grade militare, iar ca şef pe cel mai vechi dintre ei (*primicerius notariorum*). Acesta era subordonat direct împăratului. Notarii cunoşteau secretele de stat şi erau la curent cu numirile de funcţionari superiori civili şi militari din întreg Imperiul. Lista acestora se afla în posesia şefului lor. Ca oameni de încredere ai împăratului, ei erau însărcinaţi cu diferite misiuni delicate şi confidenţiale.

După *quaestor sacrii palatii* şi *magister officiorum,* cei mai înalţi în grad dintre membrii permanenţi ai consistoriului erau *comes sacrarum largitionum,* un fel de administrator al aşa-numitelor *sacrae largitiones,* adică darurile în bani ale împăratului, oferite unor funcţionari, ambasadori străini sau armatei, şi *comes rerum privatarum*, un fel de administrator al veniturilor particulare ale împăratului. Ei aveau ca subalterni pe aşa-numiţii *rationales* şi *magistri rei privatae.* Toţi erau consideraţi funcţionari ai Curţii imperiale, cunoscuţi sub numele de *palatini.*

Un înalt funcţionar al Palatului era şi *comes domorum per Cappadociam et per Africam*, administratorul domeniilor coroanei din Capadocia şi Africa. Începând din timpul lui Constantin cel Mare, aceste teritorii erau considerate *domus divinae* şi exploatate exclusiv în folosul Curţii. De asemenea, bunurile rămase fără moştenitori sau cele confiscate în urma unor sentinţe penale, erau atribuite Curţii imperiale (*Res privatae*), fără a mai intra în patrimoniul public (*fiscus*).

În sfârşit, mai făceau parte din consistoriu şi cei doi mari comandanţi militari (*magistri militum praesentales*), care îşi aveau reşedinţa în capitală.

Instituţia *prefectului Pretoriului* a făcut şi ea parte din cadrul consistoriului având, la început, atribuţii militare, fiscale, judiciare şi administrative. Deţinătorii acestei funcţii aveau o putere foarte mare şi, de aceea, împăraţii numeau adesea doi prefecţi ai pretoriului. Diocleţian şi Constantin în prima parte a domniei sale au păstrat această instituţie aşa cum au moştenit-o. Pe măsură ce Constantin şi-a investit fiii şi nepotul cu titlul de *caesar* a pus lângă ei şi un prefect al pretoriului. Aceştia au primit însă doar puteri civile, tot din dorinţa de a limita autoritatea lor. Prin împărţirea

Imperiului în patru prefecturi, au apărut şi alţi prefecţi ai pretoriului, ceea ce a făcut mai puţin periculoasă această funcţie pentru tronul imperial.

În atribuţiile prefectului pretoriului intrau: păstrarea ordinii publice, administrarea poştei, construcţia şi întreţinerea edificiilor publice, administrarea corporaţiilor şi reglementarea preţurilor pieţei, administrarea învăţământului superior, gestionarea *annonei,* plata soldelor şi a salariilor tuturor funcţionarilor civili şi militari din prefecturi, aprovizionarea cu alimente a armatei, gestiunea depozitelor de arme aparţinând statului. Prin ultimele două atribuţii, ei aveau însă şi o mare influenţă asupra treburilor militare ale Imperiului.

Întrucât Roma şi Constantinopolul ieşeau de sub jurisdicţia prefecţilor pretoriului, ele erau conduse de câte un prefect al capitalei (*prefectus Urbi*). Aceştia erau inferiori ierarhic prefectului Pretoriului. Ei erau reprezentanţii Senatelor din cele două capitale pe lângă împărat. Prin intermediul lor, împăratul ţinea legătura cu Senatele din Roma şi Constantinopol. Aveau sub controlul lor întreaga viaţă economică, comerţul şi meşteşugurile din cele două oraşe. De asemenea, îndeplinea şi funcţia de judecători. În aceste posturi erau numiţi fie reprezentanţi ai celor mai nobile familii din Roma, fie favoriţi ai împăratului ajunşi la apusul carierei lor. În funcţie de persoanele alese în aceste funcţii se putea deduce stadiul relaţiilor dintre împărat şi Senat.

La Roma exista şi un *vicarius praefecturae Urbis,* care depindea de prefectul pretoriului, nu de prefectul oraşului. El era doar un înlocuitor al prefectului oraşului atunci când acesta se afla în incapacitate de a-şi îndeplini sarcinile sale.

În general, toţi aceşti înalţi demnitari aveau în subordine un personal extrem de numeros şi ierarhizat, având fiecare semne distinctive după care puteau fi uşor recunoscuţi. Biroul funcţionarului civil sau militar se numea *officium,* în cadrul acestuia activând toţi funcţionarii care îl deserveau.

Exista şi o ierarhie a titlurilor imperiale, întocmită în cea mai mare parte de Diocleţian şi desăvârşită de Constantin. Locul cel mai înalt în această ierarhie îl deţineau membrii familiei imperiale, care purtau titlul de *nobilissimi.* Toţi marii dregători ai statului erau investiţi apoi cu unul din următoarele titluri: *illustres* sau

illÒustrioi (şefii principalelor demnităţi imperiale, comandanţii şefi ai armatei, marii dregători, etc.), *spectabiles* sau *per…bleptoi* (proconsulii, vicarii, guvernatorii militari ai provinciilor) şi *clarissimi* sau *lamprÒtatoi* (senatorii din Roma şi deţinătorii funcţiilor mai mici).

În timpul lui Constantin exista Senatul din Roma, ai cărui membri purtau numele de *clarissimi* şi aparţineau vechilor familii aristocratice, conservatoare şi, în general, anticreştine. Autoritatea sa a fost substanţial redusă în timpul lui Constantin. El a întemeiat un al doilea senat în noua capitală, Constantinopol, în locul „*Sfatului oraşului*" din fostul Byzantion. Faţă de Senatul din Roma, el era considerat de rang secundar, membrii săi având titlul de *clari,* arătând respectul deosebit faţă de cel din vechea capitală. În mare parte, membrii Senatului din Constantinopol erau reprezentanţi ai vechii aristocraţii romane, atraşi de Constantin în „*Noua Romă*" sau înalţi demnitari din Orient aduse din diferitele părţi ale Imperiului. Ei purtau titlul pe care această funcţie le permitea să-l deţină. Senatul constantinopolitan avea un rol consultativ în exercitarea autorităţii imperiale, cu deosebire în legislaţie şi justiţie, iar în perioada vacanţei tronului el dispunea de întreaga putere în stat.

- în armată

Schimbări importante a făcut împăratul Constantin şi în organizarea armatei. În secolul al IV-lea unităţile militare cele mai cunoscute erau legiunile (*legiones*) şi vexilaţiile (*vexillationes*), acestea din urmă fiind unităţi de cavalerie. Mai jos pe treapta ierarhiei militare erau *auxilia* şi *cohortes*, subunităţi de infanterie, apoi *alae* şi *cunei,* subunităţi de cavalerie. Toate aceste subunităţi purtau denumirea generală de *numeri.*

Recrutarea se făcea pe mai multe căi: numeroşii aventurieri romani şi străini, care se ofereau voluntar şi primeau o sumă de bani pentru a se întreţine; recruţii (ţărani liberi) proveniţi de pe marile proprietăţi funciare; fiii soldaţilor, care erau obligaţi să urmeze cariera militară a tatălui (obligaţie ieşită din uz înainte de Iustinian) şi barbarii, mai ales cei germani şi sarmaţi, organizaţi şi instruiţi de către ofiţeri romani.

Ca şi în timpul lui Diocleţian, armata era împărţită în două mari categorii: armata de frontieră (*ripenses, limitanei*) şi armata de manevră (*comitatenses*), aceasta fiind la dispoziţia împăratului, având garnizoane pe întreg teritoriul Imperiului. Cei mai buni soldaţi se alegeau pentru armata de manevră, ceilalţi fiind trimişi la frontiere. Durata serviciului militar era pentru *limitanei* de 25 de ani, iar pentru *comitatenses* de 20 de ani. Aceştia din urmă erau mai bine plătiţi şi se bucurau de anumite privilegii, în timp ce trupele de frontieră au devenit de o calitate inferioară. El erau formate în majoritate din ţărani aşezaţi pe teritoriile de frontieră (*limes*), fiind comandate de duci (*duces*). Aceştia primeau un lot de pământ (*fundi limitotrophi*) ca răsplată pentru apărarea frontierei. Comandanţii trupelor de frontieră (*duces*), erau în Occident subordonaţi comandantului infanteriei, *magister peditum*, iar în Orient, se aflau sub comanda unui *magister militum.*

Istoricul Zosimos afirmă că împăratul Constantin cel Mare a slăbit armata de frontieră, care crescuse mult numeric în timpul lui Diocleţian, preluând corpurile de elită ale acesteia, pentru a forma o armată de manevră puternică în interior. El a fost oarecum constrâns la aceasta dorind să pună autoritatea imperială la adăpost de eventuale răscoale interne şi pentru a constitui o armată de rezervă împotriva atacurilor din afară. După bătălia de la Pons Milvius, Constantin a desfiinţat vechea gardă pretoriană, care prezenta puţină încredere, înlocuind-o cu *comitatenses,* soldaţi pe care i-a retras din armata de frontieră (*limitanei*), unde se afla mai mult de jumătate din numărul total de soldaţi, contribuind astfel la slăbirea apărării frontierelor. Regimentele de elită ale armatei de manevră alcătuiau aşa-numitele „trupe ale palatului” (*scholae palatinae*). Acestea erau unităţi de cavalerie (în sec. al V-lea erau şapte în Orient şi cinci în Occident), fiecare de câte 1.000, iar mai târziu de câte 500 de soldaţi, deosebiţi prin armele şi uniformele lor (*scutari*, *clibanari*, *gentiles*), proveniţi în marea lor majoritate din rândul triburilor germanice, mai târziu din rândul armenilor, apoi al isaurienilor, ş. a. Erau conduse de tribuni şi puse sub comanda înaltului demnitar *magister officiorum*, constituind garda palatului. Începând din secolul al VIII-lea comandantul acestora se numea *domesticul scholaelor* (dom˜tikoj twn scolwn). Din secolul al X-lea erau doi domestici, unul în

Răsărit, altul în Apus. Atunci când împăratul a renunţat să nu mai iasă în fruntea trupelor la război, ele şi-au pierdut caracterul militar, şi au fost scoase chiar şi de la paza palatului. Aceasta a fost încredinţată aşa-numiţilor *excubitores*, al căror şef era un înalt demnitar *comes excubitorum*, devenit mai târziu *domestic al excubitorilor* (dom˜tikoj twn exkoubitwn).

Strâns legat de *scholae* era un corp de gărzi, *candidati*, numiţi astfel după uniforma lor albă, care se intrau în luptă în jurul împăratului atunci când acesta alegea să participe la o bătălie. Ei au existat până târziu în epoca bizantină.

Pe lângă *scholari* şi *candidati* care erau *stricto sensu* gărzi personale ale împăratului şi nu părăseau niciodată Palatul imperial, decât pentru a-l însoţi pe suveran, mai era un corp de gărzi numiţi iniţial *protectores,* iar mai târziu, *domestici*, tot oameni de încredere ai împăratului, compus din unităţi de infanterie şi de cavalerie, care era cantonat la Curtea imperială, dar care erau de multe ori trimişi în diferite locaţii, cu misiuni speciale. Ei era comandaţi de un *comes domesticorum*. De obicei, dintre ei erau recrutaţi tribunii.

Sub împăratul Constantin efectivul întregii armate era de peste 500.000 de soldaţi. Din nevoia de a se adapta la noua tactică ofensivă de luptă, unităţile de cavalerie şi-au înmulţit efectivele, iar unităţile ei au fost amplasate strategic în interiorul oraşelor fortificate de pe întreg cuprinsul Imperiului.

Transformări radicale au avut loc şi în conducerea armatei. Comanda supremă a armatei o avea împăratul. În afară de el, până în timpul împăratului Diocleţian, comanda superioară a armatei o avea prefectul pretoriului. Dar împăratul Constantin cel Mare le-a retras prefecţilor puterea militară şi a creat pentru comanda militară o nouă categorie de comandanţi militari numiţi *magistri militum.* În ierarhia oficială acesta urma imediat după prefectul pretoriului şi prefectul capitalei (*praefectus Urbi*). Pentru a nu mai constitui un pericol pentru puterea imperială, comandamentul armatei a fost împărţit în două: comandamentul infanteriei, condus de un *magister peditum* şi comandamentul cavaleriei, condus de un *magister equitum*, la început amândoi având puteri egale. În acest timp, prefectura pretoriului mai păstra doar atribuţii de intendenţă militară.

Imperiul nu şi-a apărat frontierele numai cu armatele regulate. El s-a sprijinit întotdeauna şi pe aportul micilor state vecine şi aflate în raporturi de dependenţă faţă de acesta, obligate a apăra teritoriul roman împotriva duşmanilor externi cu forţele lor proprii sau să furnizeze soldaţi pentru armata romană. În schimbul acestor servicii, ele primeau protecţia romană şi erau scutit de tribut. Aceşti barbari, cunoscuţi sub numele de *gentiles,* se legau printr-un tratat de alianţă (*foedus*) şi deveneau *foederati*. Mai târziu însă, conducătorul statului clientelar avea să primească o subvenţie anuală (*annonae foederaticae*) pentru plata soldaţilor aduşi în campaniile militare. Astfel de *foederati* au fost, în secolul al V-lea, etiopienii, la frontiera de sud a Egiptului, arabii la Eufrat, tzanii, lazii şi abasgii în Caucaz.

Generozitatea împăratului Constantin faţă de soldaţi a rămas legendară. El s-a îngrijit în permanenţă de bunăstarea veteranilor şi se interesa de soarta fiilor de militari. Ceea ce i se poate reproşa a fost faptul că a favorizat procesul de barbarizare a armatei, înrolând mulţi barbari în diferite unităţi militare, cu precădere în regimentele de gardă ale Palatului imperial. Unii dintre aceştia nici nu erau măcar superficial romanizaţi, ajungând ofiţeri şi chiar mari comandanţi ai armatei. Aceasta a dus la serioase probleme pentru evoluţia ulterioară a Imperiului.

- în economie

Imperiul Bizantin, pe parcursul existenţei sale de peste un mileniu, a oferit în istoria europeană tabloul unic al unui stat cu structuri riguros centralizate, având la bază tradiţiile politice romane şi care se sprijină pe economia sa monetară, datorită căreia a reprezentat factor esenţial în întârzierea procesului de feudalizare a societăţii.

În decursul domniei sale, dar mai ales în ultimii 12 ani, după ce a rămas singur împărat şi a mutat capitala la Constantinopol, fapt care a necesitat ample lucrări de construcţii, Constantin a făcut mari cheltuieli, irosind rezervele pe care ani de zile Licinius le strânsese cu răbdare şi parcimonie, precum şi marile cantităţi de aur şi argint provenite din tezaurele templelor păgâne.

Pentru a face faţă cheltuielilor necesitate de întreţinerea armatei, a complicatului aparat de stat ca şi a darurilor imperiale distribuite cu prilejul anumitor

evenimente fericite din timpul domniei (*sacrae largitiones*), Constantin, nu numai că a menţinut impozitul de bază creat de Diocleţian pe cap de locuitor (*capitatio*) şi pe suprafaţă de teren cultivată (*jugatio*), acel *capitatio-jugatio*, plătit în natură, care apăsa îndeosebi populaţia de la sate, dar a şi adăugat noi impozite şi taxe pe venituri, lovind în fiecare clasă în parte. Senatorii şi toţi marii proprietari de pământuri au fost obligaţi ca, în afară de *capitatio-jugatio,* să achite un supraimpozit cunoscut sub numele de *collatio glebalis* sau *follis senatorius*. La acest supraimpozit s-a adăugat sarcina fiscală cunoscută sub numele de *aurum oblaticium*, reprezentând aurul care trebuia dat cu ocazia diferitelor aniversări imperiale. Potrivit unui obicei mai vechi, cetăţile erau obligate ca, la anumite ocazii fericite pentru împărat, să facă subscripţii pentru a-i oferi o coroană de aur, contribuţie excepţională cunoscută sub numele de *aurum coronarium.*

Populaţia de la oraş, care nu avea o proprietate funciară şi se ocupa cu comerţul şi meşteşugurile, se afla într-o situaţie privilegiată. Constantin însă i-a supus la o contribuţie numită *auri lustralis collatio* sau *chrysargyron* care, spre deosebire de *capitatio-jugatio* se achita la fiecare cinci ani, în aur şi argint. Acest impozit trebuia să fie plătit şi de ţăranii care îşi vindeau produsele la oraş.

În octombrie 332, Constantin cel Mare a dat o lege privitoare la instituţia colonatului. Ca urmare a crizei din secolul al III-lea, în condiţiile fiscalităţii excesive şi a anarhiei politice interne, proprietatea statului era tot mai ameninţată de lipsa forţei de muncă şi de pământurile lăsate necultivate (*agri deserti*), deoarece fiecare cetăţean se simţea apăsat de condiţia sa şi căuta să scape de ea. Micii proprietari funciari şi-au împărţit pământul, rezervându-şi o parte din lor şi împărţind restul în loturi, date unor arendaşi numiţi *coloni*. Pentru că mulţi ajunseseră insolvabili, iar veniturile obţinute de stat erau mici, aceşti coloni au fost legaţi de pământ, la fel ca şi urmaşii lor. Ei plăteau o taxă şi dădeau o zecime din produsele pe care le obţineau. Deşi, oficial, făceau parte dintre oamenii liberi, de fapt ei erau legaţi de pământul pe care-l lucrau. Dacă fugeau, erau pedepsiţi împreună cu cei care i-a primit. Astfel, colonatul a devenit o stare şi o condiţie intermediară între libertate şi sclavie.

Acestei grave situaţii, autorităţile i-au găsit un singur remediu: constrângerea sau ţintuirea fiecăruia de condiţia sa (*adscriptus glebae*), dar cu păstrarea libertăţii juridice. La oraş, meşteşugarii şi negustorii, integraţi în corporaţii (*collegia*) erau, şi ei, legaţi de meseriile pe care le exercitau şi făcuţi responsabili de desfăşurarea activităţii lor. A fost introdus controlul asupra producţiei şi desfacerii bunurilor şi s-a instituit monopolul de stat asupra celor mai importante ramuri ale industriei (armament, industria minieră, industria mătăsii, etc.).

Pentru repunerea în valoare a pământurilor abandonate, statul a acordat micilor producători unele avantaje: scutiri fiscale, drept de proprietate în schimbul unor redevenţe scăzute sau a lărgit considerabil domeniile coroanei, pe care le lucra în regie proprie cu ajutorul sclavilor.

Treptat a fost instaurată şi o nouă organizare municipală mai convenabilă centralismului impus de stat, a fost introdusă în întreg Imperiul. Legislaţia lui Constantin cel Mare a pecetluit instituţiile municipale ale Imperiului, conferindu-le caracterul fiscal pe care ele l-au păstrat până la sfârşitul Imperiului.

Proprietarii de pământ din provinciile romane locuiau, în general, la oraş. Fiecare oraş avea un district agricol, care forma teritoriul său, iar proprietarii de pământ care posedau 25 de *jugere*, constituiau corpul din care erau aleşi magistraţii municipali. Întreaga autoritate administrativă a unui oraş a fost încredinţată unui consiliu numit *Curia,* din care făceau parte cei mai bogaţi proprietari funciari numiţi *curiali* sau *decurioni*. Aceştia îi alegeau pe funcţionarii municipali, fiind independenţi de proprietarii de pământ din mijlocul căruia au fost luaţi. Ei constituiau un instrument eficient de stoarcere fiscală şi de împiedicare a eventualelor opoziţii faţă de strângerea impozitelor. Se ocupau cu distribuirea echitabilă a veniturilor oraşului. Şi condiţia curialului a devenit ereditară, interzicându-li-se să-şi schimbe domiciliul, iar prin averea lor acopereau impozitele neîncasate.

S-au mai aplicat constrângeri şi celor care asigurau hrana capitalelor provinciilor, armatorilor (*navicularii*), care efectuau transporturi maritime de grâu din Africa, în special din Egipt.

Criza agricolă a făcut să se introducă în sistemul fiscal bizantin la sfârşitul secolului al III-lea sistemul aşa-zisei epibolh (*adjectio sterilium*), preluat din Egiptul dinastiei Ptolemeilor şi care consta în atribuirea în mod forţat a pământului nelucrat al statului sau a celui părăsit către proprietarii particulari, care aveau obligaţia să-l cultive şi să plătească un impozit pentru acea parcelă de pământ.

Pentru viaţa economică a Imperiului, o mare importanţă a avut-o asanarea sistemului monetar de către împăratul Constantin cel Mare. Baza acestui sistem monetar a constituit-o moneda de aur (*aureus*) pe care Constantin a numit-o *solidus* (4,48 g. aur). Multiplul său era *livra* care era echivalentul a 22 de solidus. *Solidus*-ul constantinian a constituit mult timp baza sistemului monetar bizantin.

În concluzie, se poate spune că domnia lui Constantin a reprezentat o creştere deosebită a prestigiului şi forţei instituţiei imperiale. A fost creată o administraţie puternic centralizată şi ierarhizată, întreaga autoritate fiind concentrată în mâna împăratului. De asemenea, el a făcut din creştinism o religie acceptată de stat, înzestrând-o cu privilegii şi imunităţi apărând-o de erezii şi înconjurând-o în toate ocaziile de protecţia sa. În general, tradiţia romană a fost promovată cu putere, iar în partea de Răsărit a Imperiului, aceasta continuat să se dezvolte, reuşind să-şi păstreze conştiinţa proprie.

e) Politica religioasă a lui Constantin cel Mare

Mai mult decât succeselor militare şi reformelor lui Diocleţian pe care le-a continuat sau completat, renumele împăratului Constantin se datorează fără îndoială atitudinii sale faţă de creştinism care, în urma sprijinului acordat de el, din religie interzisă şi persecutată a devenit religie acceptată şi favorizată de către însuşi conducătorul statului.

În politica religioasă a lui Constantin se disting trei perioade:

- anii 306-312 - De la urcarea pe tron până la victoria asupra lui Maxenţiu.

Înainte de a fi împărat Constantin a fost păgân, trăind la curtea lui Diocleţian, unde a cunoscut şi cultivat vechile tradiţii romane. După ce a urcat pe tron a participat la ceremonii păgâne, a fost slăvit de panegirişti ca păgân şi a pus să se bată

monede cu reprezentări simbolice păgâne. Din informaţiile transmise de Eusebiu de Cezareea şi Lactanţiu, tânărul Constantin a fost îndrumat de tatăl său să nu-i persecute pe creştini, a căror activitate nu trebuia să o vadă ca o crimă împotriva statului. De altfel, una din surorile vitrege ale lui Constantin, purta un nume creştin, Anastasia, iar una din fiicele sale, Constantia, devenită soţia lui Licinius, îmbrăţişase şi ea creştinismul.

Începând din anul 310, odată cu moartea socrului său Maximian, Constantin a încetat să se mai considere legat de dinastia herculiană, întemeiată de acesta şi şi-a ales ca zeu protector „Soarele neînvins" (*Sol invictus*), ocrotitorul dinastiei lui Claudius II Gothicus, din care el pretindea că descinde. În acelaşi timp a dispărut de pe monede chipul zeului Hercule, în locul său apărând Soarele neînvins, alături de zeul Marte.

- anii 312-324 - de la victoria asupra lui Maxenţiu la înfrângerea definitivă a lui Licinius.

Anul 312 a dus schimbarea atitudinii lui Constantin faţă de creştinism. Până la moartea lui Maximian, Constantin a avut ca patron divin pe zeul Hercule, protectorul socrului său, iar după aceea l-a părăsit şi s-a pus sub protecţia lui *Sol invictus*, divinitate orientală adoptată şi de romani. În anul 311 s-a aliat cu Licinius noul *augustus* din Orient, după moartea lui Galeriu, şi a luptat împotriva lui Maxenţiu, instalat la Roma după înlăturarea lui Flavius Severus. La 28 octombrie 312, Maxenţiu a fost înfrânt la nord de Roma, la Podul Şoimului, (*Pons Milvius*, *Pons Milvio*), cu toate că poseda o armată mai numeroasă decât a adversarilor săi. Victoria împotriva lui Maxenţiu este atribuită ajutorului dat de „*Dumnezeul creştinilor*".

Majoritatea istoricilor sunt de acord că Biserica creştină nu ar fi ajuns atât de uşor să se impună în viaţa Imperiului Roman, fără intervenţia şi convertirea lui Constantin cel Mare. După cum se va vedea, această convertire s-a făcut treptat şi gradual, iar aceasta a schimbat radical situaţia creştinismului minoritar într-o lume majoritar păgână. Convertirea lui Constantin a afectat, în mod direct nu doar viaţa împăratului, ci şi pe cea a milioanelor de creştini, mult mai puţin numeroşi decât

păgânii, cu toţii făcând parte dintr-o populaţie a unui Imperiu care tocmai traversase o criză fără precedent.

Există o dublă relatare, ambele din partea unor scriitori creştini, care relatează despre un moment-cheie al vieţii şi carierei împăratului: un vis, o viziune, care avea să-i schimbe radical viaţa. Cele două relatări aparţin scriitorului creştin Lactanţiu, consemnată în lucrarea *De mortibus persecutorum (Despre morţile persecutorilor)*, 48, 5, ş. u. şi istoricului bisericesc Eusebiu de Cezareea, în lucrarea *Viaţa lui Constantin cel Mare* I, 28-30. Ei ne informează că înaintea bătăliei cu Maxenţiu, Constantin cel Mare a văzut în mijlocul zilei o cruce strălucitoare, deasupra soarelui, înconjurată de inscripţia „*in hoc signo vinces* (lat.)*, en toÚtw n…ka* ((gr.)", eveniment minunat la care au fost martori şi soldaţii săi. Apoi, noaptea, în somn i s-a arătat însuşi Mântuitorul Hristos, cu semnul crucii, văzut ziua pe cer, cerându-i să-l pună pe steagurile de luptă ca semn protector. A doua zi, Constantin a poruncit să fie însemnate steagurile de luptă cu monograma lui Hristos, adică iniţialele numelui lui Iisus Hristos în limba greacă suprapuse (litera X - chi, traversată de P - rho). Acest steag s-a numit *labarum*, iar monograma lui Hristos, *chrisma* (*chrismon*). Această relatare datează cam din anul 318, când s-a publicat lucrarea mai sus amintită.

Doar timpul apariţiei semnului crucii pe cer diferă în relatările celor doi: Eusebiu spune că împăratul a văzut semnul înainte de a pleca cu armata din Gallia, trecând Alpii, în timp ce Lactanţiu afirmă că a semnul a apărut în ziua precedentă luptei, iar noaptea i s-a arătat Mântuitorul în vis. În plus, Eusebiu de Cezareea precizează că relatarea evenimentului i-a fost făcută de însuşi Constantin pe patul de moarte şi ea a fost întărită prin jurământ.

Evenimentul relatat de Lactanţiu şi Eusebiu de Cezareea a constituit actul prin care s-a explicat convertirea lui Constantin cel Mare la creştinism. El a realizat primul act de adeziune la creştinism, fără să renunţe totuşi la păgânism (cultul zeului Soare) şi la titlul de *Pontifex maximus*.

Ceea ce trebuie să-l fi şocat pe împăratul Constantin a fost intervenţia Dumnezeului creştinilor într-un conflict între doi păgâni. Aceasta cu atât mai mult cu

cât, în lumea păgână, în mod normal revelaţiile veneau prin vise, nu prin rugăciuni adresate zeilor.

În acest fel se poate spune că victoria asupra lui Maxenţiu a avut un impact psihologic şi de imagine extraordinar, Constantin legându-şi viaţa de cea a Bisericii creştine, probabil din recunoştinţă faţă de Dumnezeul creştin, dar şi dintr-o viziune şi intuiţie genială, aceea că religia creştină poate salva Imperiul Roman. Acţiunile sale, ulterioare momentului Pons Milvius, au demonstrat, ca şi în cazul celor ale marilor convertiţi, un ataşament constant faţă de noua religie.

Este evident că trecerea unui împărat roman la o altă religie, decât cea clasică romană, chiar dacă aceasta era scoasă, oficial, în afara legii romane, avea consecinţe importante pentru toţi supuşii săi. Convertirea primului om din stat implica o favorizare a divinităţii respective şi o adeziune în masă a multora care doreau să-i dacă pe plac împăratului adoptând credinţa acestuia.

Personalitatea împăratului Constantin cel Mare a fost privită în mod contradictoriu de istorici. În timp ce Biserica Ortodoxă îl venerează ca sfânt, Biserica Romano-Catolică îi atribuie doar supranumele de *Mare*, iar protestanţii şi unii cercetători profani îl caracterizează ca un mare om politic, care condus de interese personale şi de stat, a servit Biserica pentru ca apoi să se folosească de ea. Ca argumente se pot menţiona păstrarea titlului de *Pontifex maximus*, tolerând încă păgânismul, că s-a botezat pe patul de moarte (de către episcopul semiarian Eusebiu de Nicomidia), ca a avut o atitudine echivocă între creştinism şi păgânism, între Ortodoxie şi arianism, apreciind politica sa religioasă ca fiind chiar defavorabilă creştinismului. În acest condiţii, problema convertirii lui Constantin la creştinism a stârnit însă numeroase discuţii, în această privinţă istoricii fiind împărţiţi în trei grupe: unii (J. Burckhardt, Ed. Schwartz, A. von Harnack, H. Koch, V. Duruy, L. Homo, H. Grégoire, N. Iorga, A. A. Vasiliev) au pus la îndoială valoarea documentară a relatărilor celor doi autori, care relatează evenimentul miraculos al apariţiei semnului Sfintei Cruci pe cer, mai ales cea a lui Eusebiu. Între argumentele pe care le aduc este şi faptul că evenimentul care s-a produs înainte de bătălia de la Pons Milvius nu este relatat de Eusebiu de Cezareea în a sa *Istorie bisericească*,

apărută în anul 324, căci dacă ar fi avut loc, autorul nu ar fi trecut-o cu vederea. Există părerea că el a apărut ca o interpolare târzie, compusă de episcopul arian Euzoïos, pe la anul 400, acesta fiind moştenitorul bibliotecii lui Eusebiu de Cezareea. Ea a fost introdusă, ulterior, în *Viaţa lui Constantin cel Mare*, lucrare atribuită tot lui Eusebiu de Cezareea, fiind în fapt o transformare creştină a unei legende păgâne din panegiricul rostit la Trier, în anul 310, după moartea împăratului Maximian, care se referă la revelaţia pe care ar fi avut-o Constantin în templul lui Apollon din Gallia.

Alţii au făcut din Constantin un sincretist obscur (A. Piganiol, ş.a.). Există însă şi multe opinii care cred în sinceritatea convertirii lui Constantin cel Mare (G. Boissier, F. Lot, J. Maurice, Norman H. Baynes, H. Lietzmann, A. H. M. Jones, A. Alföldi, J. Vogt, J. Zeiller), însă noi trebuie să ţinem cont de faptul că nucleul evenimentului a fost real, chiar dacă a cunoscut şi unele înfloriri ulterioare.

Totuşi, cei care au cercetat fără patimi şi idei preconcepute şi au analizat obiectiv informaţiile despre Constantin cel Mare, au putut constata că elogiile contemporanilor la adresa împăratului erau fundamentate pe realitate, iar Constantin era un om cu puternice convingeri religioase creştine.

Relevantă în această privinţă este comportarea sa faţă de creştinism după evenimentul minunat dinaintea bătăliei de la Pons Milvius. Se ştie, din *Panegiricul de la Trier*, că după intrarea în Roma împăratul n-a urmat drumul tradiţional de triumf spre Capitoliu şi n-a adus jertfă lui Jupiter, aşa cum se obişnuia. Autorul *Panegiricului de la Trier* nu menţionează nici o divinitate păgână, care l-ar fi ajutat să câştige lupta la Pons Milvius, ci face doar referiri la „*indicaţiile divine directe*" (*divina praecepta*) date lui Constantin în taină şi care sunt, desigur, de pus în legătură cu Dumnezeul creştinilor.

Semnificativă în privinţa simpatiei lui Constantin faţă de creştinism după anul 312 sunt două scrisori: una trimisă de el lui Maxenţiu în Orient, în care intervine în favoarea creştinilor şi alta expediată prefectului Anullinus în Africa de Nord, în care îi cerea să redea Bisericii bunurile confiscate. Dintr-un alt document aflăm că tot atunci Constantin a trimis o sumă mare de bani episcopului ortodox (catolic) Caecillian de Cartagina şi preasfântului cult catolic. Este posibil ca orientarea aceasta

atât de rapidă spre Biserică a lui Constantin să se fi datorat şi influenţei episcopului Osius de Cordoba, devenit consilier al împăratului în problemele religioase. Există şi alte dovezi pentru interesul lui Constantin faţă de cultul creştin, pe care-l socotea necesar fericirii şi prosperităţii Imperiului.

Totodată se constată o distanţare a lui Constantin faţă de practicile de cult păgâne. Este adevărat că pe Arcul de Triumf al lui Constantin de la Roma terminat în anul 315 este reprezentat sub forma lui *Sol invictus*, dar acest monument a fost opera Senatului păgân din capitala Imperiului.

În inscripţie se menţionează că victoria a fost obţinută la „*intervenţia divinităţii*" (*instinctus divinitatis*) şi datorită capacităţii spirituale a lui Constantin (*mentis magnitudine*). Divinitatea este aici numită în sens neoplatonic (*Fiinţa absolută*), dar ea putea fi înţeleasă şi de creştini în sensul lor. Ca adorator al lui *Sol invictus*, Constantin era adeptul monoteismului solar de tendinţă filosofică şi considera că acesta nu este incompatibil cu credinţa creştină, deoarece *Suprema Divinitas* din această religie nu-i părea deosebită de Dumnezeul creştinilor.

Desigur, convertirea lui Constantin ar fi putut fi influenţată şi de familie, bineştiindu-se că tatăl său Constantius Chlorus fiind tolerant cu creştinii, iar mama sa, Elena, se presupune că se încreştinase. Apoi, impresionat de persecuţiile suferite de creştini în timpul cât a stat la curtea lui Diocleţian, de sfârşitul şi atitudinea lui Galeriu faţă de creştini, înainte de a muri, se pare că l-au convins că nimeni şi nimic nu putea distruge religia creştină.

Faptul că Constantin a înclinat din ce în ce mai mult spre creştinism şi dovada cea mai clară a atitudinii sale din această perioadă a fost statuia sa din Forum care, după instrucţiunile date de el însuşi, trebuia să poarte în mâna dreaptă o cruce sau „*trofeul patimii mântuitoare*" (toÚ swthr…on prÒpaion p£nonj). Potrivit lui Eusebiu de Cezareea pe inscripţia dedicatorie de sub statuie scria: „*Prin acest semn mântuitor, prin această veritabilă dovadă de curaj, am salvat oraşul vostru*

eliberându-l de jugul tiranului şi am restabilit iarăşi «senatul şi poporul roman» în veche lor mărire şi faimă, după ce le-am eliberat."[13]

Convertirea la creştinism a împăratului Constantin cel Mare trebuie înţeleasă ca un proces în timp şi nu totală de la început. Acţiunile sale în acest sens, ca şi actele normative pe care le-a emis, trebuie judecate ţinând cont de împrejurările sociale şi politice în care au avut loc. Chiar dacă nu putem cunoaşte evoluţia sa religioasă în intimitatea ei, se poate afirma cu convingere că împăratul odată declarat în favoarea creştinismului, a progresat continuu, ajungând ca de la lupta cu Maxenţiu (312) şi până la Botez (337) să se apropie tot mai mult de creştinism, fiind pătruns şi influenţat de el.

Se remarcă totodată faptul că printre colaboratorii cei mai apropiaţi ai împăratului au fost episcopii. Cel mai cunoscut a fost venerabilul Osius de Cordoba, care se pare că l-a însoţit în timpul campaniei din Italia şi i-a tălmăcit misterul arătării semnului Sfintei Cruci pe cer înaintea bătăliei de la Pons Milvius. Tot el l-a iniţiat probabil în învăţătura creştină despre Sfânta Treime şi l-a îndrumat în citirea Sfintei Scripturi. Alături de el este menţionat episcopul Miltiade al Romei, căruia i-a oferit ca reşedinţă Palatul imperial Lateran şi i-a cerut să se implice în rezolvarea schismei donatiste. Nu trebuie uitaţi şi episcopul semiarian Eusebiu de Nicomidia, un apropiat al Curţii imperiale ca şi biograful şi sfetnicul său apropiat episcopul Eusebiu al Cezareei.

Tot din această perioadă datează începuturile implicării împăratului Constantin cel Mare în treburile Bisericii, în calitate de „*episcop al treburilor din afara Bisericii*", aşa cum s-a întâmplat în cazul schismei donatiste. Prin aceasta el a preluat atribuţii care-l transformau într-un adevărat conducător al Bisericii creştine.

În ceea ce priveşte amânarea încreştinării sale oficiale, aceasta este atribuită practicii larg răspândite până atunci, că simpla primire a Botezului era suficientă pentru a şterge toate păcatele anterioare. Din punct de vedere politic, păstrarea titlului de *Pontifex maximus* trebuie văzută ca un act politic prin care el a evitat o reacţie

[13] *Istoria bisericească,* cartea a IX-a, IX: *Căderea tiranilor; ultimele lor cuvinte înainte de moarte*, 11, în vol. „Eusebiu de CEZAREEA, SCRIERI, Partea întâi", p. 353, cf. Idem, *Viaţa lui Constantin cel Mare*, cartea I, 40, în vol. cit., pp. 81-82 şi *Tricennalia* IX, 8.

violentă a păgânismului, încă destul de puternic şi influent. Cert este că îndată după victoria asupra lui Maxenţiu de la Pons Milvius (312), Constantin s-a grăbit să proclame, împreună cu Licinius, la Mediolanum (313), egalitatea în drepturi a creştinismului cu cultele păgâne. Fiind recunoscut ca religie liberă pe întreg cuprinsul Imperiului, creştinismul a putut nu numai să se dezvolte în voie, dar chiar s-a bucurat de o serie de avantaje pe care până atunci le cunoscuseră doar cultele păgâne.

Edictul de la Milan

În februarie 313, Constantin şi Licinius s-au întâlnit la Milan, unde au sărbătorit şi nunta lui Licinius cu sora vitregă a lui Constantin, Constantia. Aici cei doi împăraţi au luat importante hotărâri privind situaţia creştinismului. Este cunoscut faptul că Galeriu a dat, pe patul de moarte, în anul 311, un *edict de toleranţă*, prin care recunoştea creştinilor posibilitatea existenţei libere în faţa legilor. „*Creştinii au dreptul să existe din nou, să-şi ţină adunările, cu condiţia să nu tulbure ordinea publică. În schimbul acestei bunăvoinţe ei trebuie să se roage Dumnezeului lor pentru prosperitatea noastră şi a Statului. Tot aşa ca şi pentru a lor proprie*".

Acum, Constantin şi Licinius au mers mai departe recunoscând deplina libertate de credinţă pentru creştini şi pentru oricine. Deoarece nu guverna încă singur, Constantin a negociat cu Licinius celebru act prin care toate religiile deveneau permise în Imperiul Roman. În acest condiţii şi religia creştină a trecut din starea de *ilicită* în aceea de *licită*. Celelalte culte păgâne aveau şi ele libertate totală de manifestare. Textul hotărârilor celor doi împăraţi a fost privit de unii învăţaţi ca un *edict*, de alţii doar ca o *scrisoare* adresată iniţial guvernatorului Bithiniei şi transmisă apoi tuturor guvernatorilor de provincii, cărora le-au fost transmise instrucţiuni despre cum să trateze pe creştini.

Acest text ne-a fost transmis de Lactanţiu şi de Eusebiu de Cezareea şi preluat de Nichifor Calist Xanthopoulos. Ultimii doi au un preambul care nu se găseşte la Lactanţiu. Probabil că Constantin şi Licinius au alcătuit o serie de instrucţiuni pentru guvernatorii de provincii, pe care să le aibă în vedere în tratarea creştinilor. Deşi Lactanţiu ne spune că n-a fost un edict, ci o scrisoare a lui Licinius redactată cu

înştiinţarea lui Constantin către guvernatorul (*praeses*) provinciei Bithinia; totuşi Eusebiu vorbeşte de *diataxis*, cuvântul înrudit cu *diatagma* şi care este echivalentul termenului latin *edictum*.

Diferenţele dintre textul lui Lactanţiu şi al celorlalţi autori s-ar explica prin faptul că instrucţiunile au fost copiate cu unele deosebiri.

În ceea ce priveşte pe Licinius nu trebuie să ne mire că el păgân fiind a fost de acord cu acest *edict*. Se ştie că deşi nu simpatiza pe creştini, el a fost de acord şi cu *edictul de toleranţă* al lui Galeriu, din anul 311. Meritul lui Constantin este cu atât mai mare cu cât cumnatul său Licinius era stăpân peste partea orientală a Imperiului, unde se găseau principalele resurse financiare, economice şi umane ale Imperiului. De asemenea, tot aici se aflau şi cei mai mulţi creştini, oricum mult mai mulţi decât în partea apuseană unde stăpânea Constantin. În aceste condiţii, gestul lui Constantin a fost unul cu adevărat îndrăzneţ. Gândind în profunzime gesturile sale religioase, Constantin a avut în vedere o politică pe termen lung faţă de creştinism, pe care îl considera, în viitor, liantul unităţii Imperiului Roman.

În afară de libertatea deplină de manifestare pentru creştini, aceste hotărâri mai cuprindeau: încetarea oricăror măsuri de urmărire în justiţie a lor, recunoaşterea Bisericii ca o persoană juridică (organism corporativ), primirea înapoi a bunurilor confiscate de stat sau compensaţii financiare pentru ele, deplina libertate de manifestare şi pentru celelalte culte religioase, care au dreptul să-şi urmeze obiceiurile şi credinţele lor şi să cinstească divinităţile pe care le doresc.

Deoarece actul din 313 acorda la modul general libertate de manifestare creştinismului asemenea celorlalte culte păgâne, împăratul Constantin cel Mare a dorit să protejeze şi chiar să favorizeze credinţa în Dumnezeul creştin, care i s-a revelat şi i-a venit în ajutor contra lui Maxenţiu. De aceea, printr-o serie de alte dispoziţii, împăratul şi-a manifestat întreg sprijinul pentru credinţa la care s-a convertit ca şi pentru slujitorii ei.

Astfel, la sfârşitul anului 313 a trimis scrisori către episcopii Bisericii şi către autorităţile imperiale din domeniul finanţelor prin care ordona acordarea de subvenţii în bani clerului Bisericii creştine. Acesta a fost scutit şi de obligaţiile personale

(*munera*), privilegiu de care beneficiau doar colegiile oficiale ale preoţilor păgâni. Dar aceste privilegii au făcut ca mulţi membri ai Sfatului municipal (*curia*, *ordo decurionum*) să intre în cler şi să mărească în chip exagerat numărul preoţilor. De aceea, împăratul s-a văzut obligat să limiteze acest drept numai pentru decurionii (membrii Sfatului) care înlocuiau pe preoţii decedaţi.

Preoţii au fost eliberaţi de obligativitatea satisfacerii serviciului militar ca şi de obligaţia de a primi funcţii civile, socotindu-se că prin serviciul lor îndeplinesc o slujbă tot atât de importantă ca şi cele civile şi militare. S-au restituit bunurile comunităţilor creştine confiscate în cursul persecuţiilor anterioare, au fost opriţi clericii creştini să se angajeze în slujba necreştinilor. În anul 316 s-a dat episcopilor dreptul de a elibera pe sclavi, fie printr-un act solemn în Biserică, în faţa poporului, fie printr-o hotărâre particulară, fără martori, drept avut până atunci numai de guvernatorii de provincie. A oferit bisericilor dreptul de a acorda azil, aşa cum aveau şi unele temple păgâne. Printr-o lege din anul 318 s-a dat dreptul episcopilor să judece şi în cauze civile, obligând pe judecătorii civili să respecte hotărârile luate de episcopi (orice acţiune judecătorească începută într-un tribunal civil putea fi oricând transferată într-un tribunal religios). O dispoziţie din anul 319 a interzis sacrificiile păgâne şi practicarea vrăjitoriei şi a ghicitului în case particulare În anul 321 s-a acordat Bisericii dreptul de a primi donaţii, iar creştinilor dreptul de a lăsa prin testament averile lor Bisericii, şi tot în anul 321, duminica, reprezentând până atunci pentru păgâni ziua soarelui (*dies Solis*), a devenit ziua Soarelui Dreptăţii (*Sol justitiae*), adică a lui Iisus Hristos, fiind declarată zi de odihnă pentru toţi cetăţenii Imperiului Roman, indiferent de convingerea religioasă. S-a luat, de asemenea, hotărârea ca ziua de Paşti să fie sărbătorită de toţi creştinii în aceeaşi zi, după formula adoptată ulterior la Sinodul I ecumenic de la Niceea (325).

Biserica a primit din partea statului donaţii foarte mari, fie proprietăţi, fie bunuri materiale (bani, grâu). Sub influenţa Bisericii au fost îndulcite multe pedepse date criminalilor.

Lui Constantin i se atribuie construirea a numeroase biserici: la Roma: biserica Sfântul Petru şi cea din Lateran; la Constantinopol: Sfinţii Apostoli, Sfânta Irina şi,

probabil, Sfânta Sofia în forma anterioară celei zidite de Iustinian în secolul al VI-lea; la Ierusalim: biserica Sfântului Mormânt (apoi a Învierii); la Bethleem: biserica Naşterii; pe Muntele Măslinilor: biserica Înălţării; ca şi la Cirta (Numidia), Nicomedia şi Antiohia.

El a donat bisericilor ridicate din ordinul său mari domenii. De pildă, domeniile date bisericilor din Roma aduceau anual un venit de peste 30.000 solizi (monede de aur) numai din închirierea lor. Tuturor bisericilor din Imperiu le-a dat grâu pentru hrana clerului şi a oamenilor săraci. Aceste danii în grâu au fost atât de mari, încât împăratul Iovian (363), deşi foarte credincios, a fost nevoit să le reducă la două treimi.

Constantin a favorizat pe creştini să intre în administraţie chiar şi în posturile cele mai înalte, unde se cerea să fii de origine nobilă. De pildă, Ablabius, care a îndeplinit funcţia de *prefectus Praetorio*, a fost un creştin de origine modestă, fiu al unui funcţionar din Creta. O cercetare recentă a arătat că în timpul său au fost 16 înalţi demnitari păgâni şi 10 creştini.

El a favorizat de asemenea, comunităţile compuse în majoritate de creştini. Maiuma, portul creştin al Gazei, a obţinut rangul de *cetate*, iar Orkistos, sat pe teritoriul Nacoleei în Frigia, a primit rangul de *civitas* „*pentru că toţi locuitorii sunt cunoscuţi a fi adepţi a celei mai sfinte religii*”.

O lege din anul 323 prevedea pedepse grave pentru cei care i-ar fi obligat pe creştini să participe la sărbători păgâne. Totuşi, Constantin s-a arătat tolerant faţă de păgâni. Mai târziu, în anul 324 a promulgat o lege împotriva prezicerilor, lucru care i-a încurajat pe creştinii zeloşi să oprească orice sacrificiu.

Un alt edict promulgat de împărat obliga pe păgâni să treacă la creştinism, dar îi autoriza în acelaşi timp să-şi venereze vechile divinităţi, interzicând creştinilor să-i maltrateze. În cadrul acţiunilor sale de limitare a păgânismului, Constantin a dat ordin să fie distruse trei temple celebre, unele cunoscute prin prostituţia sacră. În anul 331, Constantin a confiscat pământurile şi tezaurele templelor, despuind chiar statuile divinităţilor de placajul lor de aur. În sfârşit, cu puţin timp înainte de moarte, a interzis sacrificiile păgâne.

Controversa donatistă

Împăratul Constantin cel Mare s-a ocupat de eliminarea ereziilor, luând măsuri drastice împotriva lor. În Biserica africană, mai cu seamă în provincia Numidia, au apărut tulburări din cauza atitudinii, pe care aripa rigoristă a credincioşilor o avea faţă de aceia care în timpul persecuţiilor nu se comportaseră cu toată demnitatea şi predaseră chiar autorităţilor cărţile sfinte. Ei erau numiţi trădători (*traditores*) şi căzuţi (*lapsi*), fiind condamnaţi pentru totdeauna.

La fel erau condamnaţi şi aceia care se sustrăgeau edictelor de persecuţie. Mensurius episcopul Cartaginei era apărătorul tendinţei moderate, dar după moartea sa a fost ales episcop diaconul Caecillian, hirotonit numai de episcopul Felix dintr-un oraş mic, fără să fi aşteptat venirea celorlalţi episcopi din Numidia, cum era normal. Aceşti episcopi au considerat hirotonia nulă şi au ales în locul lui Caecillian pe Mogoriacus, succedat, la scurt timp, de Donatus, de la care vine numele mişcării religioase.

În anul 314, Constantin a convocat un sinod la Arles, unde au participat 33 episcopi din Occident. Sinodul a condamnat pe donatişti, care s-au plâns lui Constantin. Mai târziu, în anul 316 a fost convocat un alt sinod, la Milan, care a confirmat hotărârile sinodului de la Arles.

Între timp Constantin şi-a schimbat atitudinea faţă de donatişti şi în anul 321 le-a dat deplină libertate de cult. Deşi împăratul a făcut eforturi să aplaneze această schismă, recurgând uneori chiar la reprimări sângeroase, totuşi donatiştii au rămas intransigenţi, suferind martiriul.

Tulburările provocate de ei au durat până la invaziile arabe.

- anii 324-337 - perioada suveranităţii absolute a lui Constantin asupra întregului Imperiu Roman

După victoria definitivă asupra lui Licinius, Constantin a luat asupra sa şi conducerea părţii orientale a Imperiului, unde creştinii erau majoritari. Asistăm la o intensificare a măsurilor în favoarea creştinismului. Prima dintre acestea a fost aceea

de a câştiga Biserica de partea Statului. El a dat o proclamaţie către toţi supuşii din Orient, care cuprindea o reeditare a prescripţiilor din edictul de la Milan (313). Într-o scrisoare din anul 324 „*către orientali*", Constantin îi îndemna pe toţi supuşii Imperiului să se convertească la creştinism. Cei care refuzau nu erau constrânşi sau persecutaţi, ci toleraţi, libertatea de conştiinţă şi de cult fiind pentru toate religiile. El a înţeles mai bine ca oricare altcineva, că unitatea politică a statului bizantin depindea în bună măsură de unitatea credinţei.

Dar tocmai credinţa creştină care promova monoteismul împotriva politeismului păgân centrifug, era ameninţată de divizare prin apariţia unor erezii şi schisme (donatistă, meletiană, novaţiană, maniheană, etc.), între care cea mai periculoasă s-a dovedit a fi erezia ariană. În timp ce, spre exemplu, erezia donatistă a fost rezolvată prin condamnarea dată de sinodul de la Arelate (azi Arles, în Franţa) din anul 314 şi prin acţiunile juridice intentate de episcopul Romei şi sinodul său, arianismul nu a putut fi eliminat prin intervenţia episcopului Alexandru al Alexandriei şi a sinodului episcopilor egipteni şi sirieni din anul 320/321, nici a împăratului însuşi care a trimis în Egipt pe episcopul Osius de Cordoba în anul 324, pentru a restabili pacea în Biserica alexandrină.

Sinodul I Ecumenic de la Niceea (325)

Arie, preot la Alexandria, ucenic a lui Lucian de Samosata, celebru profesor la Antiohia, mare teolog şi martir, a început să propovăduiască o învăţătură eretică în legătură cu persoana Fiului lui Dumnezeu.

Bazându-se pe dogma neoplatonică, potrivit căreia Dumnezeu este o monadă indivizibilă el susţine că Fiul trebuie să fie posterior Tatălui, şi că a fost un timp, când El n-a existat. Fiul a fost creat *ex nihilo*, fiindcă substanţa Tatălui este indivizibilă, şi este deci o creatură. Erezia lui Arie avea un profund substrat teologic-raţionalist, care îl cobora pe Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, la nivel de creatură, supusă greşelii şi inferioară Tatălui. Fiul avea doar puterea creatoare ca un demiurg, o divinitate împrumutată, El nefiind Dumnezeu prin fiinţă, ci prin participare.

Alexandru, episcopul de Alexandria, a văzut în aceasta o erezie şi a refuzat să acorde Sfânta Împărtăşanie lui Arie. După aceea, a convocat un sinod cu episcopii egipteni şi l-a condamnat pe Arie. Acesta a plecat şi a cerut ajutorul a doi episcopi cu mare renume: Eusebiu de Nicomidia şi Eusebiu de Cezareea. Toate acestea au provocat mari tulburări în Biserică, care l-au determinat pe Constantin să scrie tuturor teologilor, cerându-le să nu se certe pentru probleme atât de subtile, ci să le rezolve, dacă au opinii diferite, ca filosofii păgâni, care, chiar dacă nu sunt de acord unii cu alţii, trăiesc totuşi bine împreună. El adăuga că pentru Alexandru şi Arie împăcarea ar fi mai uşor de realizat, fiindcă amândoi cinstesc „*Providenţa şi pe Iisus Hristos*", spunând: „*Daţi-mi calmul zilelor mele, odihna nopţilor, lăsaţi-mă să gust plăcerea existenţei liniştite*". Venerabilul episcop Osius de Cordoba care a dus scrisoarea la Alexandria, a avertizat însă pe Constantin că problemele sunt mult mai complicate şi că nu se vor rezolva uşor.

Prezicerea episcopului Osius de Cordoba s-a adeverită, căci împăratul ca „*unul împreună slujitor cu ei*" (episcopii) şi „*episcop al celor din afară*", a hotărât, pentru dobândirea liniştii şi unităţii în Biserică să convoace primul Sinod Ecumenic, la Niceea, în anul 325, cel mai important eveniment de factură dogmatico-teologică din timpul domniei sale. Îngrijindu-se personal şi prin colaboratori de încredere de buna desfăşurare a sinodului, împăratul a contribuit substanţial la condamnarea unei erezii deosebit de periculoase. Au participat 318 Părinţi ai Bisericii, între care, după mărturia lui Eusebiu de Cezareea, şi reprezentantul Scythiei, desigur episcopul de Tomis. Constantin a fost şi el prezent şi a rostit un discurs inaugural, în limba latină, în care cerea episcopilor să găsească o soluţie de compromis.

După lungi dezbateri învăţătura lui Arie a fost condamnată ca erezie şi s-a adoptat formula că Fiul lui Dumnezeu este deofiinţă cu Tatăl şi, din veci cu El. Sinodul a alcătuit primele şapte articole ale Simbolului de credinţă (Crezul).

S-a încercat, de asemenea, să se stabilească data Paştilor, care se serba diferit în diverse locuri ale Imperiului şi s-a hotărât ca întreaga creştinătate să sărbătorească Paştile în prima duminică cu lună plină după echinocţiul de primăvară. Dacă se

întâmpla să cadă odată cu Paştile evreilor, atunci creştinii trebuiau să amâne sărbătoarea în duminica următoare sau să o pună cu o săptămână înainte.

S-au reglementat, de asemenea, probleme de disciplină bisericească. Preoţilor nu le era, de exemplu, permis să părăsească oraşul sau satul fără autorizaţia episcopului. Episcopii din capitalele de provincie (episcopi metropolitani) primeau dreptul să convoace de două ori pe an episcopii din provincia (eparhia) lor. Un episcop nu putea fi hirotonit fără aprobarea mitropolitului şi a majorităţii episcopilor din provincie.

Episcopul de Alexandria a primit autoritate jurisdicţională peste Egipt, Libia şi Pentapolis, iar papa de la Roma asupra diocezei suburbicare (Italia de sud şi Sicilia), unde nu existau mitropoliţi. În mod curios sinodul nu a ratificat primatul Cartaginei asupra diocezei Africa, deşi Caecillian a fost prezent. Aici rămâne stabilit ca decanul episcopilor, din orice oraş ar fi să aibă primatul în fiecare provincie. S-au acordat unele onoruri scaunului episcopal de Ierusalim, dar el a rămas mai departe dependent de mitropolitul de Cezareea, capitala provinciei.

După sinod, în jurul anului 327, împăratul Constantin cel Mare a încercat să readucă în Biserică pe preotul Arie şi pe discipolii săi Eusebiu de Nicomidia şi Theognis de Niceea, dar a întâmpinat opoziţia lui Alexandru de Alexandria şi apoi a lui Atanasie (cel Mare), succesorul său. Acesta din urmă a fost chiar exilat la Augusta Treverorum (azi Trier, la graniţa dintre Germania şi Franţa).

Se mai spune că tot după Sinod, Constantin cel Mare a dăruit la 50 de biserici câte o Biblie pe pergament, scrisă cu litere de aur şi argint.

Constantin cel Mare a ordonat exilarea lui Arie şi a susţinătorilor săi pentru nesupunere faţă de deciziile sinodului. Prin Crezul niceean în şapte articole, formulat şi aprobat de cei 318 Părinţi sinodali, a fost mărturisită credinţa în dumnezeirea Fiului şi egalitatea şi consubstanţialitatea (deofiinţimea) Lui cu Tatăl.

Cu acest prilej au fost rezolvate controversele pascale şi baptismale, eliminându-se şi celelalte schisme. Prin reglementările canonice luate s-a întărit organizarea administrativă a Bisericii. Hotărârile luate la acest sinod au readus liniştea în Biserică, fiind obligatorii pentru toţi locuitorii Imperiului. Intervenţia

directă a împăratului în treburile Bisericii (*cezaropapism*), chiar dacă şi-a atras unele critici, a fost într-un fel benefică întrucât a asigurat unitatea credinţei Bisericii şi, prin aceasta, şi unitatea politică a Statului.

Chiar dacă din dorinţa de a menţine cu orice preţ unitatea bisericească şi politică a Imperiului, influenţat de unii colaboratori apropiaţi, ca Eusebiu al Nicomidiei, împăratul Constantin cel Mare a favorizat continuarea disputelor şi întărirea grupării semiariene, el nu poate fi acuzat de neglijarea Ortodoxiei niceene.

În acelaşi timp, nici amânarea Botezului până pe patul de moarte, nu impietează credinţa lui, fiind scuzabile ezitările şi anumite greşeli ale sale, prin lipsa unei pregătiri teologice adecvate. Păstrarea titlului păgân de *Pontifex maximus* până la sfârşitul vieţii, i-a permis să ţină sub control păgânismul şi să reducă influenţa lui de la stadiul de religie oficială, până la cel de simplu cult tolerat. Tot în virtutea acestui titlu, el a putut să emită legi favorabile creştinismului şi restrictive pentru păgânism.

Împăratul Constantin cel Mare a scos Biserica creştină din lunga perioadă a persecuţiilor, asigurându-i prin legi civile şi bisericeşti un înalt grad de organizare administrativă şi o stabilă bază teologico-dogmatică.

Pentru meritele sale deosebite în promovarea şi dezvoltarea Bisericii creştine, împăratul Constantin a fost aşezat în rândul sfinţilor, alături de mama sa, Elena, fiind socotit „*întocmai cu Apostolii*". Prin politica sa religioasă faţă de creştinism, el a contribuit, asemenea unui Apostol, la propovăduirea şi răspândirea credinţei celei adevărate în întreg Imperiul Roman.

Sfârşitul vieţii şi urmaşii lui Constantin cel Mare

Istoricul bisericesc Eusebiu de Cezareea ne dă în lucrarea sa *Vita Constantini* IV, 60-75, amănunte despre faptele din urmă ale lui Constantin, despre modul cum s-a pregătit să se boteze, despre moartea şi înmormântarea lui. La Constantinopol el a zidit biserica Sfinţii Apostoli, în care trebuia să fie înmormântat, înconjurat de sarcofagele celor doisprezece Apostoli, monument de o strălucire arhitectonică

deosebită şi care a devenit de-a lungul istoriei bizantine gropniţă pentru cei mai mulţi împăraţi.

În anul 336, Constantin se afla la Constantinopol, unde şi-a serbat cei treizeci de ani de domnie (*tricennalia*). Cu acest prilej Eusebiu de Cezareea a rostit în faţa împăratului o cuvântare în care i-a adus elogii deosebite pentru întreaga sa activitate, prezentând Imperiul Roman drept un reflex al împărăţiei cereşti. Curând după aceea, o solie persană a venit la Constantinopol, cerând evacuarea Armeniei. Constantin a răspuns printr-o declaraţie de război, dar în timpul pregătirilor pentru campania împotriva perşilor, după sărbătoarea Paştilor, simţindu-şi puterile slăbite, a plecat la băi în oraşul Helenopolis, locul de naştere al mamei sale (Sfânta Elena), lângă Nicomidia, în Bithinia. Căzând bolnav, Constantin s-a retras, în cele din urmă la vila sa de la Ancyrona, la locul numit Charax (azi Hereke, aproape de localitatea Ghebze în Turcia), în apropiere de Nicomidia, unde a murit la 22 mai 337. Cu puţin timp înainte, a fost botezat de episcopul semiarian Eusebiu al Nicomidiei. Corpul său îmbălsămat a fost depus într-un sicriu de aur şi dus în Palatul imperial din Constantinopol, fiind vegheat permanent de o gardă militară. Aici a continuat să primească aşa-numita *adoratio*, timp în care, la ora obişnuită a audienţei lor, senatori, magistraţi, demnitari sau simpli oameni, veneau să-i aducă un ultim omagiu. Apoi, a fost transportat şi înmormântat cu mare fast în mausoleul de lângă biserica Sfinţii Apostoli, construită de el pentru a adăposti moaştele Sfinţilor Apostoli, el socotindu-se al treisprezecelea Apostol. Pentru contribuţia adusă la răspândirea şi dezvoltarea creştinismului, Biserica l-a trecut în rândul Sfinţilor, alături de mama sa, numindu-l „*cel întocmai cu Apostolii*".

După moartea lui Constantin cel Mare, la 22 mai 337, istoricul Eusebiu de Cezareea ne informează că „ … *el a mai domnit trei luni şi după moarte*", răstimp în care actele de stat au fost emise tot în numele său.

Încă din anul 335, înainte de sărbătorire a treizeci de ani de domnie (*tricennalia*), împăratul Constantin cel Mare a împărţit Imperiul între cei trei fii şi doi nepoţi ai săi, fiii fratelui său vitreg, Dalmatius (fiul lui Constantius Chlorus şi al Teodorei), fără să indice pe unul ca având întâietate între ceilalţi. Astfel, Constantin

II (337-340), fiul cel mare, a primit Gallia, Britannia şi Spania cu Mauretania Tingitană, având reşedinţa la Treveri, în Gallia; Constanţiu (337-361) a primit Egiptul şi Asia, având reşedinţa la Constantinopol, iar Constans (337-350) conducea Italia, Africa, Pannonia, Illyricum şi Thracia, având reşedinţa la Sirmium. Cei doi nepoţi, Dalmatius jr. a primit Peninsula Balcanică (Macedonia, Tracia, Ahaia) cu misiunea de a apăra graniţa dunăreană, iar Hanibalianus a primit partea orientală a Asiei Mici (Capadocia, Pontul, Armenia Mică), cu titlul de „*Rege al regilor şi al neamurilor din Pont*" (*Rex regnum et Ponticarum gentium*), împrumutat probabil din protocolul persan, şi pe cel de „*nobilissimus*", având ca oraş de reşedinţă Cezareea Capadociei.

Planurile lui Constantin în privinţa succesiunii au eşuat aproape imediat. Cei trei fii ai lui Constantin cel Mare nu fost de acord cu împărţirea făcută de tatăl lor şi, îndată după înmormântare acestuia, ei s-au proclamat *augusti*, la 9 septembrie 337. Considerându-se singurii îndreptăţiţi să moştenească teritoriul Imperiului, ei au provocat o revoltă la Constantinopol, în urma căreia au fost ucişi Iulius Constantius, unul din fraţii vitregi al lui Constantin cel Mare şi Dalmatius jr. şi Hanibalianus. Au scăpat doar fiii lui Iulius Constantius, Gallus, un copil în vârstă de 12 ani şi Iulianus, în vârstă de 6 ani.

În urma unei întâlniri care a avut loc la Viminacium, în Moesia Superior, între fiii lui Constantin cel Mare, aceştia şi-au împărţit diocezele astfel: Constantin II a primit Occidentul (Britannia, Gallia, Spania), Constanţiu a devenit stăpân peste Orient (Asia Mică, Siria, Palestina, Egiptul şi Tracia), iar Constans, încă minor, având doar 14 ani, a obţinut Italia, Africa, Pannonia şi Illyricum, fiind sub tutela fratelui cel mare, Constantin II.

Armonia şi buna înţelegere dintre fraţi nu a ţinut prea multă vreme. În timp ce Constanţiu se afla în Răsărit reţinut de luptele cu perşii, în Apus a început cearta între ceilalţi doi fraţi. Constans accepta cu greu situaţia de a fi tutelat de Constantin II. După ce a obţinut câteva victorii împotriva sarmaţilor din Banat, sfătuit de un bătrân consilier, Eugarius, Constans a refuzat să se mai supună tutelei fratelui mai mare şi a dat o serie de legi din care a omis numele lui Constantin II. Acesta dornic să-şi aducă la ascultare fratele, l-a atacat, însă a fost surprins de o ambuscadă lângă Aquileea,

fiind capturat şi ucis pe loc (340). Teritoriile sale au fost anexate de Constans, care a preluat conducerea întregului Occident.

Până în anul 350 cei doi fraţi rămaşi în viaţă, Constanţiu şi Constans, au domnit fiecare în bună înţelegere, cu toate că între ei existau deosebiri de credinţă, Constans fiind ortodox, iar Constanţiu arian. În anul 350, Constans a fost ucis în urma unei conspiraţii, avându-l în frunte pe Magnus Magnentius. Astfel, Constanţiu a rămas singur împărat legitim peste întreg Imperiul, dar nu înainte de a-l elimina pe uzurpatorul care îi ucisese fratele (353).

Rămas singur împărat Constanţiu a avut de făcut faţă unor sarcini de natură politică şi militară foarte grele, atât în Occident, cât şi în Orient. În Orient conflictul cu perşii, început încă înainte de moartea lui Constantin cel Mare (care avusese intenţia să organizeze o campanie împotriva lor) se cerea rezolvat. Începând din anul 338 când regele persan Sapor al II-lea a asediat cetatea Nisibi, au avut loc noi conflicte cu perşii (până în anul 350), în timpul cărora au fost devastate o serie de teritorii bizantine, iar pe creştinii aflaţi sub stăpânirea persană au fost persecutaţi. Între martirii din această perioadă, amintim pe episcopul de Seleucia, iar istoricul Sozomenos vorbeşte chiar de 16.000 de martiri. După plecarea lui Sapor al II-lea, în războiul cu chioniţii (350), a urmat o perioadă de calm până în anul 355, după care ostilităţile au fost reluate şi mai intens, între anii 359-360.

Deşi unificat, Imperiul s-a confruntat cu o gravă criză internă şi externă, greu de depăşit de un singur suveran. Datorită multiplelor pericole externe care ameninţau Imperiul din toate părţile, Constanţiu l-a chemat pe vărul său, Gallus, căsătorit cu sora lui Constanţiu, căruia i-a încredinţat misiunea de a apăra frontiera Eufratului împotriva invaziilor persane. Suspectându-l însă că ar avea intenţia să se proclame împărat al Orientului, suspiciosul Constanţiu l-a ucis, la Pola, la sfârşitul anului 354.

Apoi, Constanţiu l-a chemat pe celălalt văr al său, Iulian, la Mediolanum şi l-a numit *caesar*, încredinţându-i comanda trupelor din Gallia, Britannia şi Spania. El şi-a luat însă măsuri de precauţie, punându-l pe Iulian sub o umilitoare şi atentă supraveghere.

Atacurile necontenite ale perşilor în Orient şi neputinţa lui Constanţiu de a-i învinge definitiv pe perşi, contrastau izbitor cu succesele militare ale lui Iulian care reuşise să zdrobească pe barbarii germani la frontiera Rinului. Pentru campania împotriva perşilor, Constanţiu avea nevoie de importante forţe militare şi, de aceea, i-a cerut lui Iulian să-i trimită, în ajutor, detaşamente de soldaţi din rândul trupelor sale. Trupele au refuzat să se supună şi, la 3 februarie 360, l-au proclamat *augustus* pe Iulian. Acesta a trimis o solie la Constanţiu prin care îl anunţa că îi va trimite trupe în vederea războiului cu perşii, dar îi cerea totodată să recunoască noua stare de fapt. Constanţiu a refuzat, poruncindu-i lui Iulian să revină la vechiul titlu de *caesar* şi prin aceasta întru totul supus lui. Atunci Iulian a pornit în fruntea armatei spre Constantinopol, pentru a tranşa disputa cu *augustus*-ul său. După ce a încheiat campania împotriva perşilor, Constanţiu a pornit şi el din Antiohia spre Europa pentru a-l pedepsi pe răzvrătit, dar s-a îmbolnăvit subit la Tars, în Cilicia, şi a murit la 3 noiembrie 361. A avut, totuşi, răgazul să se boteze, ca şi tatăl său, pe patul de moarte şi, pentru că nu a avut moştenitori, l-a numit ca succesor al său chiar pe Iulian. Trupul său neînsufleţit a fost transportat la Constantinopol şi înmormântat în biserica Sfinţii Apostoli.

Pe plan religios, Constanţiu a continuat să sprijine activ creştinismul, dar spre deosebire de tatăl său el a fost adeptul arianismului. El a căutat să promoveze această erezie, reuşind către sfârşitul domniei s-o impună ca doctrină oficială a Imperiului. Cât timp a trăit fratele său Constans, el a mai făcut unele concesii ortodocşilor, dar după moartea lui Constans atitudinea sa a devenit mai radicală.

În timpul său şi-a desfăşurat activitatea misionară episcopul Ulfila, în rândul populaţiilor din Gothia, adică în regiunile de răsărit ale Munteniei, sudul Moldovei şi sudul Basarabiei, stăpânite de goţi, dar locuite de neamuri diferite şi în primul rând de daco-romani. Ulfila a predicat în limba gotică, dar şi în limbile latină şi greaca înţelese de autohtoni. Constanţiu s-a dovedit un susţinător al creştinilor şi atunci când, prin anul 348, regele got Aorich a dezlănţuit în regiunile nord-dunărene, controlate de el o sângeroasă persecuţie împotriva lor. Atunci o mare parte din goţi,

în frunte cu Ulfila, au cerut azil în Imperiu, iar împăratul Constanţiu i-a primit bine, Ulfila devenind chiar episcop de *Nicopolis ad Istrum*.

Prin faptul că a încercat să impună o linie de conduită favorabilă arienilor, mulţi l-au considerat intervenţionist, fiind chiar asimilat cu „*primul caz de cezaro-papism*".

În ceea ce priveşte dogmele, asistăm în continuare la cearta dintre niceeni şi arieni. În anul 338 Sfântul Atanasie, care fusese exilat la Augusta Treverorum (Trier), datorită opoziţie sale faţă de reabilitarea şi repatrierea lui Arie, a reuşit să-şi recapete scaunul episcopal, în special datorită sprijinului lui Constantin II. El a fost nevoit să facă faţă reacţiei violente a arienilor. Aceştia s-au împărţit acum în două grupe: *semiarienii*, care admiteau numai o asemănare între Fiul şi Tatăl (ÐmoioÚsioj în loc de ÐmooÚsioj), numiţi *eusebieni* deoarece îl aveau în frunte pe Eusebiu de Nicomidia şi *arieni radicali*, sau *eunomieni*, de la numele conducătorului lor Eunomiu; aceştia din urmă considerau că între Tatăl şi Fiul există o deosebire fundamentală, de substanţă (™teroj kat)ous…an). Sfântul Atanasie care fusese reintegrat în scaun nu în urma unui sinod, ci prin hotărârea împăratului, a fost alungat de pe scaunul episcopal cu ajutorul trupelor imperiale şi înlocuit cu Grigorie. Ierarhul alexandrin a fugit în Italia, unde a cerut ajutorul papei Iulius. Acesta din urmă a cerut episcopilor din Orient să vină la Roma pentru a participa la un sinod, care să clarifice cazul, dar în faţa refuzului acestora, papa a decis singur în problema Sfântului Atanasie, pe care l-a găsit nevinovat (340).

În Orient, episcopii au ţinut mai multe sinoade, în care au încercat alcătuirea unui Crez propriu. În Occident, papa a reuşit să-l convingă pe Constans să facă presiuni asupra fratelui său Constanţiu, pentru a fi convocat un sinod care să discute cazul Sfântului Atanasie. În anii 342 sau 343 a avut loc un sinod la Sardica (Sofia), la care a participat şi Sfântul Atanasie. Din cauza neînţelegerilor reprezentaţii celor două părţi a Imperiului s-au adunat separat. Occidentalii l-au declarat pe Sfântul Atanasie nevinovat, iar orientalii, după mai multe şedinţe, s-au mutat la Adrianopol, unde l-au condamnat pe Sfântul Atanasie şi au alcătuit un nou Crez. La moartea lui Grigorie în 345, sub presiunea fratelui său, Constanţiu i-a permis Sfântului Atanasie

să-şi reocupe scaunul din Alexandria. Din păcate lucrurile nu s-au oprit aici. În urma sinodului de la Rimini (Ariminium) din anul 356, Constanţiu l-a exilat pe Sfântul Atanasie pentru a treia oară. Într-un alt sinod ţinut, în anul 359, tot la Rimini, cu episcopii occidentali şi un altul la Seleucia, în Palestina, s-a adoptat, drept credinţă oficială, arianismul. Acelaşi lucru a fost adoptat şi la un sinod de la Constantinopol.

În ceea ce priveşte atitudine faţă de păgânism putem spune că succesorii lui Constantin cel Mare au fost mai degrabă defavorabili, dar măsurile lor au fost de multe ori lipsite de coerenţă. O lege din vremea lui Constans din 341 prevedea abolirea superstiţiilor şi a sacrificiilor, fără a fi vorba aici de o interdicţie absolută a tuturor cultelor păgâne. Era vorba probabil de o reînnoire a prevederilor din vremea lui Constantin cel Mare privind sacrificiile sângeroase şi alte practici păgâne.

g) Iulian Apostatul (361-363)

Iulian Apostatul era fiul lui Iulius Constantius (frate vitreg cu Constantin), şi al Basilinei. De mic a primit o educaţie creştină aleasă. După ce a trăit mai mulţi ani la Macellum, un castel retras din Capadocia (unde fusese exilat după masacrarea familiei sale), alături de fratele său vitreg Gallus, a venit la Constantinopol, unde a audiat cursurile profesorilor de aici, apoi şi-a continuat instrucţia la Nicomedia. În toată această perioadă el a dus o adevărată viaţă ascetică şi se presupune chiar că dorea să devină preot. Renegându-şi botezul şi educaţia creştină, în anul 351, s-a convertit, în secret, la păgânism şi a început să frecventeze pe unii filosofi din Asia Mică. Între aceştia, se simţea atras de taumaturgul Maximus din Efes, care l-a învăţat cum să ajungă la extaz şi să comunice cu zeii. El pretindea că aude voia lor şi vede în somn *Geniul Imperiului*. Convertirea sa la păgânism, de unde şi numele de *Apostatul*, pare să fi fost determinată şi de aversiunea pe care o avea faţă de împăratul Constanţiu, cel care omorâse mai mulţi membri ai familiei sale, apoi imaginea negativă oferită de disputele teologice. Studiile pe care le-a continuat apoi la Atena (unde a fost coleg cu Sfinţii Vasile cel Mare şi Grigorie de Nazianz, acesta din urmă descriindu-l ca un tânăr cu ochii strălucitori, cu privire de om dement, dezordonat şi nervos), l-au condus către o formă de religiozitate particulară dominată de neo-

platonism. Particularitatea acestei alegeri consta într-o filosofie de tip spiritual, o apropiere de mistere realizată prin ritualuri secrete şi practici magice, în cadrul cărora era invocată puterea zeilor şi a demonilor pe pământ ca a celei din sufletele celor iniţiaţi. De asemenea, credinţa lui Iulian era sincretistă, amestecând elemente preluate din oracolele caldeene, cu religiile orientale şi misterele eleusine, mitologie clasică cu orfism, doctrinele lui Pitagora cu cele ale lui Platon. Teologia sa pe care o putem califica de tip gnostic-păgân, avea pronunţate caractere monoteiste, fiind apropiată mai degrabă de creştinism decât de păgânismul clasic: Iulian îl venera pe Zeus (tatăl), pe Helios (fiul asemenea tatălui, mediator între ideea binelui şi creaţie) şi un al treilea ipostas, mama zeilor, o fecioară născută fără mamă.

În anul 353, Constanţiu l-a numit pe Iulian *caesar* şi l-a trimis în Gallia. Aici, el s-a distins ca bun general şi iscusit administrator. Succesele sale militare l-au neliniştit pe Constanţiu şi, de aceea, i-a poruncit să-i trimită o parte din armată în Orient, sub pretext că are nevoie de ea în luptele împotriva perşilor. Trupele însă nu au dorit să plece în Orient şi l-au proclamat pe Iulian *augustus*, în februarie 360. Atunci, Iulian a încercat să dobândească din partea lui Constanţiu recunoaşterea acestui titlu, dar în urma refuzului acestuia, a pornit cu armata sa de cca. 25.000 de soldaţi spre Orient.

În drumul său, Iulian a scris numeroase scrisori diferitelor personalităţi păgâne ca, de pildă, filosofului Themistius, Senatului Romei şi atenienilor pentru a-i atrage pe toţi de partea sa. Numai moartea subită a lui Constanţiu la 3 noiembrie 361 a împiedicat declanşarea unui război civil. Înainte de moarte Constanţiu, l-a desemnat pe Iulian ca succesor al său.

- Iulian restaurator al păgânismului

După ce a fost desemnat ca succesor al lui Constanţiu, Iulian a încercat să restaureze păgânismul. În acest sens şi-a asumat în mod deplin titlul de *Pontifex maximus*, anulând măsurile luate anterior împotriva religiei tradiţionale, deschizând templele şi obligând pe creştini la restituirea clădirilor şi materialelor care le fuseseră oferite după confiscarea acestora de la păgâni. Măsurilor de restituire, Iulian a

adăugat o serie de favoruri: donaţii de bani pentru construcţia şi repararea templelor, scutiri fiscale pentru oraşele majoritar păgâne, angajarea preferenţială a funcţionarilor păgâni. Ceea ce urmărea Iulian era o reformă religioasă şi morală, inspirată în bună parte tot din creştinism. Astfel încearcă mai întâi să reformeze clerul păgân, instituind în fiecare provincie un fel de şef al preoţilor, care asemenea episcopului mitropolitan supraveghea activitatea celor subordonaţi. Acest cler beneficia de cantităţi anuale de grâu şi de vin, iar surplusul trebuia împărţit săracilor. Iulian a impus preoţilor păgâni şi o serie de datorii cultuale: învăţarea cântărilor, rugăciunea de trei ori pe zi, postul, studiul filozofilor recomandaţi (erau exceptaţi Epicur şi scepticii), interdicţia citirii romanelor. Cei care nu respectau aceste recomandări riscau excluderea din cler. Faţă de creştinism Iulian a afişat o oarecare toleranţă contrazisă însă de măsurile pe care le-a luat. Atitudinea sa a fost mereu însoţită de suprimarea unor hotărâri luate în vremea lui Constantin cel Mare: amenzi mari erau date comunităţilor creştine care distruseseră templele păgâne, li s-a interzis creştinilor exercitarea meseriei de profesor, iar în ultimele luni de domnie Iulian a exclus pe creştini din funcţiile importante ale Statului şi nu le-a mai permis să săvârşească înmormântări în timpul zilei. La începutul anului 363 Iulian a permis evreilor reconstruirea templului din Ierusalim, iniţiativă eşuată în urma unui cutremur de pământ. Consecinţele acestui demers au fost grave pentru evrei, cărora li s-a reproşat ulterior alianţa cu un împărat anticreştin. Ostilitatea lui Iulian faţă de creştini mai poate fi observată şi din propria lucrare polemică intitulată „Contra galileenilor”.

Politica anticreştină a lui Iulian a făcut numeroase victime printre creştini: mulţi episcopi au fost exilaţi, au fost distruse biserici (la Panias, la Damasc, în Samaria) unii episcopi au fost masacraţi, iar în Dobrogea Sfântul Emilian a fost martirizat la 18 iulie 362 în localitatea Durostorum (Silistra).

Fiind o fire austeră, a luat, de asemenea, măsuri pentru restrângerea personalului de la Curtea imperială şi a fastului ceremoniilor de aici.

Urmărind să obţină o victorie răsunătoare împotriva perşilor pentru a-şi creşte prestigiul şi faima în faţa supuşilor săi, Iulian a continuat campania împotriva perşilor, deşi aceştia erau dispuşi să încheie pacea. În fruntea unei armate puternice

de circa 65.000 de soldaţi, Iulian a pornit războiul împotriva perşilor, urmărind să cucerească însăşi capitala regatului, Ctesiphon. Campania militară împotriva perşilor din primăvara anului 363, ar fi trebuit să reprezinte în viziunea lui Iulian, o probă că zeii păgâni îi susţin pe adoratori. Până la urmă totul s-a încheiat cu un dezastru, sancţionat prin pierderea provinciilor orientale ale Imperiului. La 26 iunie 363, în timpul unui atac prin surprindere al perşilor, împăratul Iulian a intrat în luptă într-o parte a frontului aflată în dificultate şi a fost lovit de o săgeată. La scurt timp a murit datorită hemoragiei puternice. În legătură cu moartea sa, există câteva versiuni. Perşii i-au acuzat pe romani că ei înşişi şi-ar fi asasinat împăratul. În acest sens, mulţi istorici consideră că săgeata ucigătoare ar fi aparţinut unui soldat roman creştin. Actul său criminal nu a putut fi observat datorită încleştării care a avut loc. Unii au considerat moartea sa pe câmpul de luptă drept o pedeapsă dumnezeiască. Se spune că, pe patul moarte, ar fi văzut o cruce pe cer, fapt care l-a determinat să exclame: „*Ai învins, Galileene !*" A fost înmormântat în Tarsul Ciliciei.

Cu împăratul Iulian Apostatul s-a stins ultimul descendent al lui Constantin cel Mare şi, în acelaşi timp, aşa-numita *a doua dinastie flavică* sau *dinastia constantiniană*.

h) Valentinian I (364-375) şi Valens (364-378)

Trecerea de la domnia lui Iulian la cea a lui Valentinian I şi Valens a fost făcută de împăratul Iovian, creştin care a domnit foarte puţin (363-364), găsindu-şi sfârşitul în Gallia.

După moarte acestuia tronul a rămas vacant timp de zece zile. Alegerea noului împărat a avut loc la Niceea, în Bithinia, fiind ales Valentinian (364-375), un pannonian, în vârstă de 40 de ani, pe atunci tribun militar. El era recunoscut pentru energia şi devotamentul său pentru binele public. La 27 februarie 364, în faţa armatei, Valentinian a primit mantia de purpură şi coroana imperială. I s-a cerut însă, să-şi asocieze un coleg la domnie. El a acceptat şi i-a acordat titlul de *augustus* fratelui său Valens (364-378). Acesta a fost prezentat armatei la 28 martie 364.

Imperiul a fost împărţit între cei doi fraţi: Valens a primit prefectura Orientului, de la Dunărea de Jos până la graniţa cu Persia, având reşedinţa la Constantinopol, iar Valentinian conducea prefectura Illyricului, Italia şi Gallia, cu reşedinţa la Milan. Ei au inaugurat *dinastia valentiniano-teodosiană*, care a durat până în anul 457.

Cunoscut cu numele său întreg ca Flavius Valentinianus, a fost autorul unor ample reforme în Imperiu. Stabilindu-şi reşedinţa la Mediolanum, el a dat o serie de legi privitoare la armată a cărei principală problemă era recrutarea. Pentru atragerea voluntară a recruţilor a acordat însemnate privilegii celor care se înrolau ca şi veteranilor din armată. Dezertorii şi cei care îi ascundeau erau trimişi în mină şi pierdeau jumătate din avere. Cu toate aceste măsuri, împăratul a trebuit să accepte în armată şi o serie de mercenari barbari.

S-a îngrijit să stabilească impozite echitabile, oprind abuzurile funcţionarilor, uşurând sarcinile curialilor (colectorii de impozite) şi reorganizând serviciul poştal. Bunurile condamnaţilor nu mai erau confiscate, ci reveneau copiilor.

Pentru a sigura liniştea şi prosperitatea oraşelor, a creat funcţia defensorilor care aveau sarcina de a ocroti pe cei slabi în faţa abuzurilor de orice fel, a le sprijini drepturile şi a le expune plângerile în faţa tribunalelor. A suprimat taxele de judecată pentru ţărănime şi a interzis celor bogaţi să se erijeze în judecători. Prin aceasta a intrat în conflict cu Senatul din Roma şi cu interesele clasei senatoriale.

Din nevoia de a asigura producţia de bunuri materiale şi a funcţionării normale a administraţiei, Valentinian I a întărit prin legi principiul transmiterii ereditare a sarcinilor funcţionăreşti.

Cheltuielile pentru apărarea Imperiului l-au adus în situaţia de a întări fiscalitate. Dările în bani sau natură se achitau în trei rate anuale.

Valentinian I a fost un bun creştin, dar a rămas neutru în conflictele religioase. Ereziile, schismele şi celelalte frământări religioase îl interesau numai dacă afectau interesele statului. A persecutat numai pe manihei şi pe donatişti deoarece se opuneau legilor romane. A interzis persecutarea evreilor. Libertatea religioasă acordată de Valentinian I a favorizat întărirea păgânismului în rândul aristocraţiei romane, fapt care i-a indignat pe creştini. A interzis, prin lege, preoţilor să accepte în folosul

Biserici testamente şi donaţii provenind de la văduve şi fecioare, datorită abuzurilor care se făceau în această privinţă.

În ceea ce priveşte apărarea Imperiului, Valentinian I, intuind pericolul barbar, a acordat o mare atenţie fortificării tuturor graniţelor Imperiului. A poruncit să se construiască tabere pentru garnizoanele de graniţă, castre, forturi, valuri, diguri de baraj, maşini de război, colonizând şi o serie de populaţii germanice pentru a securiza frontierele de stat.

În anul 367, Valentinian I s-a îmbolnăvit grav şi îndată au apărut pretendenţi la tron, fiecare sperând să obţină favoarea armatei. După ce s-a însănătoşit, împăratul l-a proclamat *augustus* pe fiul său Graţian, în vârstă de 9 ani.

Spre sfârşitul domniei sale, Valentinian I a fost nevoit să ducă mai multe lupte cu o serie de triburi barbare. În cadrul acestor campanii militare a fost ajutat de generalul Teodosie cel Bătrân, tatăl viitorului împărat Teodosie I.

Aflat în timpul unor tratative de pace cu unul din triburile barbare, Valentinian I a suferit un atac cerebral şi a murit la scurt timp, la 17 noiembrie 375, în vârstă de 55 de ani.

Împăratul din Occident, Valens a fost nevoit să facă faţă la două mari probleme: atacurile goţilor la frontiera dunăreană şi uzurparea de tron a lui Procopius (365), fost general în armata lui Iulian Apostatul. A reuşit să-i alunge pe perşi din cea mai mare parte a Armeniei şi Iberiei şi a restabilit acolo statutul de protectorat al Imperiului. După ce l-a înlăturat pe Procopius, Valens a organizat o campanie de pedepsire a goţilor în nordul Dunării, care l-au sprijinit pe uzurpator. El şi-a stabilit cartierul general la Marcianopolis, de unde a întreprins, între anii 367-369, mai multe incursiuni împotriva goţilor, conduşi de Athanaric, reuşind să-i înfrângă. S-a încheiat o pace între Valens şi Athanaric, favorabilă celui dintâi. I s-a cerut lui Athanaric să nu-i mai persecute pe creştinii autohtoni, ceea ce el nu a respectat. În această perioadă a cunoscut moartea martirică Sfântul Sava Gotul, misionar creştin din Capadocia, care a fost înecat în râul Museos (identificat cu râul Buzău), la 12 aprilie 372.

Când vizigoţii au căutat refugiu pe teritoriul Imperiului fiind alungaţi de huni, Valens a început colonizarea lor în Tracia. Deoarece numărul lor a crescut foarte

mult, unii înalţi demnitari nu le-au asigurat acestora hrana, înfometându-i şi determinându-i să-şi vândă obiectele de preţ şi copiii ca sclavi. Ei s-au răsculat şi au devastat o bună parte din provinciile Traciei. Valens a pornit o campanie militară împotriva lor. Au avut loc mai multe ciocniri între romani şi vizigoţi, dar bătălia decisivă a avut loc la 9 august 378 lângă Adrianopol. După ce a avut mult timp un final imprevizibil, romanii au suferit o grea înfrângere, însuşi Valens fiind ucis, ars probabil de viu într-o casă în care se retrăsese pentru a-şi lega rănile.

Fratele său, Valentinian I murise cu puţin timp în urmă, lăsându-l, ca moştenitor, în Apus, pe fiul său Graţian. Acesta nu l-a mai numit pe fratele său Valentinian al II-lea în Răsărit, ci l-a preferat pe un general foarte capabil, Teodosie.

Dezastrul de la Adrianopol a avut consecinţe grave pentru Imperiu întrucât din acel moment goţii au rămas pentru multă vreme pe teritoriul Imperiului, ajungând chiar să se amestece în treburile sale interne.

În ceea ce priveşte politica sa religioasă, Valens i-a favorizat pe arieni, probabil şi datorită faptului că fusese botezat de episcopul semiarian Eudoxiu, iar soţia sa Domnica era şi ea de credinţă ariană. Mulţi episcopi ortodocşi au fost trimişi în exil, după cum şi mulţi monahi au fost înrolaţi cu forţa în armată. Cu prilejul campaniilor sale împotriva goţilor în nordul Dunării, împăratul Valens a încercat să impună credinţa ariană şi în Dobrogea unde păstorea episcopul Bretanion al Tomisului. Acesta s-a opus intenţiilor împăratului şi a fost exilat, Biserica din Tomis rămânând fidelă Ortodoxiei.

VII. TEODOSIE I CEL MARE (379-395). REFACEREA ŞI DIVIZAREA IMPERIULUI. CREDINŢA ORTODOXĂ-RELIGIE OFICIALĂ DE STAT

Domnia lui Teodosie I

După dezastrul de la Adrianopol împăratul din Apus, Graţian (367-383) nepot al lui Valens, a proclamat la 19 ianuarie 379 la Sirmium ca *augustus* pe generalul Teodosie, căruia i-a încredinţat spre administrare provinciile orientale ale Imperiului şi diocezele Dacia şi Macedonia. Teodosie era originar din Spania, fiu de general eminent, şi deşi tânăr (avea 33 de ani) dobândise destulă experienţa pentru a face faţă problemei gotice. În faţa acestei situaţii atât de grave noul împărat din Răsărit a încercat să reorganizeze armata, lucru dificil din cauza numărului mare de barbari instalaţi pe teritoriul Imperiului.

De la Sirmium împăratul Teodosie a pornit spre Tesalonic, unde a rămas mai multă vreme. Pe drumul spre Tesalonic el a încercat să câştige bunăvoinţa goţilor, atât a celor din interiorul, cât şi a celor din exteriorul Imperiului. Unora le-a trimis cadouri şi bani în aur. Asemenea cadouri au fost descoperite şi pe teritoriul ţării noastre, ele constând în monede de aur şi mai ales lingouri. Cele de la Crasna şi

Feldioara (s-au găsit între 37-40 de lingouri cu efigiile împăraţilor Graţian, Teodosie I şi Valentinian al II-lea) pot fi puse în legătură cu aceste evenimente de la începutul domniei lui Teodosie.

Dar el nu s-a limitat la această tactică, ci a folosit şi lupta armată. Astfel, a trimis trupele sale împotriva goţilor din Dacia, Moesia şi Tracia şi a obţinut o victorie împotriva lor. Goţii, alanii şi hunii au fost aruncaţi peste Balcani. În anul 380, însă, vizigoţii aflaţi sub conducerea lui Frithigern au năvălit în Epir, Tessalia şi Ahaia, iar ostrogoţii, comandaţi de Alatheus şi Gaphrax, au pustiit regiuni întinse din Pannonia şi Moesia Superior. Cu ajutorul lui Graţian, care i-a trimis trupe cu generali vestiţi ca Bauto şi Arbogastes şi, profitând şi de moartea lui Frithigern (în a doua jumătate a anului 380), goţii au fost anihilaţi. Teodosie I a reuşit astfel să elimine pericolul gotic şi a intrat triumfător în Constantinopol. Ostrogoţii au plecat spre Occident de unde s-au reîntors încercând să treacă Dunărea, dar au fost învinşi de comandantul Traciei.

Athanaric, văzându-se ameninţat din ce în ce mai mult de huni, a părăsit ţinutul Caucalandului, unde se retrăsese, şi a cerut azil în Imperiu. A fost primit cu onoruri de Teodosie I la Constantinopol, dar în curând, bătrân şi bolnav, a murit la Constantinopol, în ianuarie 381. Întreaga sa armată a trecut de partea Imperiului. Obosiţi de atâtea lupte şi împuţinaţi, goţii au cerut pace, care s-a încheiat la 3 octombrie 382. În baza acestei păci goţii au devenit din nou aliaţi (*foederati*) ai Imperiului şi au primit pământuri în regiunea dintre Dunăre şi Balcani. Dar spre deosebire de tratatele din trecut, cum a fost de pildă cel din anul 332, încheiat cu Constantin cel Mare, goţii tratau acum de pe o altă poziţie aflându-se în interiorul Imperiului şi au cerut să fie colonizaţi în masă, sub conducerea conducătorilor proprii, cu deplină autonomie şi scutiri de impozite. În schimb, ei s-au angajat să servească în armată pentru apărarea Imperiului, primind pentru aceasta solde mari. Un număr însemnat de goţi a intrat imediat în serviciul împăratului, ei ajungând cu timpul să deţină posturi importante, ceea ce a creat mari dificultăţi politice şi militare.

Între regiunile dintre Dunăre şi munţii Haemus (Balcani) în care au fost colonizaţi goţi în calitate de *foederati*, cu misiunea primordială de a apăra Imperiul, trebuie inclusă şi Dobrogea. Cât de mulţi goţi se vor fi aflat pe teritoriul Dobrogei

este greu de spus, fiindcă despre ei există destul de puţine dovezi arheologice, epigrafice sau literare. Informaţia cea mai preţioasă ne-o oferă istoricul păgân Zosimos care a trăit şi scris pe vremea lui Teodosie al II-lea, deci foarte aproape de evenimente. Istoricul amintit ne vorbeşte despre tratamentul privilegiat, de care se bucurau goţii din partea împăratului Teodosie I şi despre modul abuziv şi duşmănos, cu care aceştia tratau populaţia locală. Ni se relatează, astfel, că ei nu se comportau ca adevăraţi aliaţi, ci că manifestau dispreţ fată de armata romană şi comandanţii ei. Goţii se dedau uneori la jafuri, prădând, în loc să apere, localităţile pe lângă care erau aşezaţi.

Pentru a pune capăt unor asemenea abuzuri, comandantul Gerontius, comandantul garnizoanei romane din Tomis, a pornit împotriva goţilor *foederati*, aşezaţi în faţa cetăţii, ucigând pe mulţi, pe alţii punându-i pe fugă şi luându-le obiectele de preţ (colierele de aur), pe care le primiseră de la împărat şi autorităţile provinciale. Astfel, Gerontius, ne spune Zosimos „*a eliberat Scythia de pericolele ce o ameninţau, învingând cu curaj şi vitejie fără seamăn, pe barbarii, care se ridicaseră împotriva ei*". Dar, în loc să primească recompensă de la împărat pentru aceste fapte de vitejie, Gerontius a fost pe punctul să fie aspru pedepsit, căci Teodosie I se temea ca această întâmplare să nu fie prilej de noi confruntări cu goţii. Comandantul garnizoanei militare din Tomis n-a putut scăpa de mânia împăratului decât prin intervenţia eunucilor, cărora a trebuit să le împartă averea personală.

Episodul povestit de Zosimos este revelator pentru starea de spirit în care trăiau locuitorii provinciei Scythia şi, desigur, şi ai altor provincii în care goţii erau aşezaţi. El cuprinde însă şi un amănunt interesant în legătură cu situaţia creştinismului la Tomis. Aflăm, astfel, că în afara zidului de incintă al cetăţii se afla o biserică cu dreptul de azil, în care se refugiaseră mulţi goţi urmăriţi de Gerontius şi tovarăşii săi. Goţii se simţeau aici în siguranţă, fiindcă se ştie că, potrivit legilor romano-bizantine, cel care nesocotea acest drept era pasibil de pedeapsa cu moartea.

Pacea din anul 382 n-a însemnat însă încetarea oricărui conflict cu goţii, căci în iarna anilor 384-385 (385-386) Imperiul nu a putut împiedica atacul unor cete de barbari împotriva cetăţii Halmyris (pe malul lacului Razelm); totuşi în toamna anului

386, armatele romane au dobândit o mare victorie împotriva unui însemnat grup de ostrogoţi (*greuthungi*), refugiaţi din stepele de sud ale Rusiei sub conducerea lui Odotheus, din cauza presiunii hune. Ostrogoţii au cerut azil în Imperiu, dar bizantinii, cu experienţa tristă a celorlalţi goţi, i-au refuzat. Pentru a preveni eventuale atacuri din partea lor şi a-i face inofensivi, Promotus *magister militum per Thraciam*, a recurs la un vicleşug şi a trimis dincolo de Dunăre romani cunoscători ai limbii gotice, cu misiunea de a promite acestora că-i vor duce în spatele armatei romane, ca s-o poată distruge prin surprindere. În realitate, Promotus a atras în cursă cele 3.000 monoxyla (bărci scobite în trunchiuri de copac), care-i transportau pe ostrogoţi şi le-a distrus cu ajutorul flotei romane. Ostrogoţii care au încercat să scape înotând au fost ucişi de trupele de uscat, iar Odotheus însuşi pare să fi murit cu acest prilej. Restul greuthungilor (goţilor) de pe malul stâng al Dunării, în majoritate femei, copii si bătrâni, au fost luaţi captivi şi aduşi în Imperiu. Evenimentul pare să fi fost deosebit de important, căci însuşi împăratul Teodosie I a venit la faţa locului. El s-a întors apoi triumfal la Constantinopol la 12 octombrie 386 şi, în amintirea victoriei, a ridicat în Forum Theodosii (Forum Taurii) din cartierul Taurus al capitalei, o columnă înaltă de 140 picioare (cca. 42 m) pe care erau reprezentate scene de luptă dintre romani şi goţi. Această victorie a contribuit la ridicarea prestigiului romanilor în faţa barbarilor.

De altfel, în ciuda tuturor dificultăţilor nu trebuie să ne închipuim că victoria goţilor de la Adrianopol şi aşezarea lor ca *foederati* în provincii ar fi dezorganizat întreaga viaţă a populaţiei romane. Goţii au ocupat numai regiunile rurale, cetăţile rămânând aproape în întregime în mâna romanilor, unde viata şi-a continuat cursul, chiar dacă au intervenit unele dificultăţi ca acelea povestite de Zosimos la Tomis.

Uzurpările din Occident

În anul 383 trupele din Britannia s-au revoltat împotriva împăratului Graţian, care şi-a neglijat îndatoririle de suveran, dedându-se plăcerilor, în special vânătorii şi l-au proclamat împărat pe Maximus, un spaniol. Graţian a fost ucis la Lyon (Lugdunum). Neavând forţe suficiente din cauza războaielor cu goţii, pentru a putea răzbuna moartea lui Graţian, Teodosie I a admis ca Maximus să domnească în

regiunile de dincolo de Alpi: Italia şi Africa rămânând însă mai departe lui Valentinian al II-lea (375-392) tutelat de mama sa Iustina. Dar după câţiva ani, în 387, Maximus a năvălit în Italia, profitând de măsurile luate de Iustina în favoarea arianismului şi care au nemulţumit populaţia. Iustina, Valentinian al II-lea şi sora sa Galla s-au refugiat la Tesalonic şi aici au cerut ajutorul lui Teodosie. Galla a devenit soţia lui Teodosie I, căruia i-a dăruit şi o fiică, pe Galla Placidia. În anul 388, Teodosie I a pornit un război împotriva lui Maximus, pe care l-a înfrânt în Pannonia, la Poetovio. Maximus a fost ucis de soldaţii lui Teodosie I, iar Valentinian al II-lea a fost repus în scaun, domnind peste Occident, dar sub tutela lui Teodosie I. Valentinian a fost însă asasinat la 15 mai 392 de către Arbogastes, un franc numit *magister militum* de Teodosie, care l-a ridicat pe scaunul imperial, pe Eugenius, funcţionar al Curţii, fost retor. În luna septembrie a anului 394 Teodosie l-a înfrânt lângă Aquileea pe Eugenius, având în armata sa mulţi goţi, alani, huni şi iberi din Caucaz, iar printre ofiţeri pe Gainas, Alaric şi Stilichon, care aveau să joace un rol important în cursul anilor următori. După această victorie Teodosie I a devenit singur împărat peste întreg Imperiul.

Politica religioasă

Teodosie I a acordat problemelor religioase o atenţie foarte mare, atât de mare încât Sfântul Ambrozie a spus despre el că s-a „*ocupat mai mult de situaţia Bisericii, decât de chestiunile statului şi ale sale*" (magis de statu ecclesiarum de suis pericilis angebatur). Domnia lui a însemnat şi revenirea la cârma Imperiului a împăraţilor ortodocşi. Teodosie I a fost primul împărat care a renunţat la titlul de *Pontifex maximus* obişnuit şi obligatoriu în titulatura unui împărat roman. De la început s-a văzut faptul că el a fost hotărât să facă din Ortodoxie religia oficială de stat, (*ex ipso initio imperii sui*, Fericitul Augustin, *De civitate Dei*, V. 26). În anul 380, îmbolnăvindu-se grav la Tesalonic, Teodosie a fost botezat de către episcopul niceean Ascholius. Cu acest prilej (28 februarie) el a dat un decret, cunoscut sub numele de *Cunctos populos* (a se vedea Anexa 2), prin care definea credinţa sa şi o impunea supuşilor din Imperiu. Decretul contează ca actul prin care creştinismul niceean

(ortodox) era declarat religie oficială de stat. Dacă prin Edictul de la Milan (313) creştinismul devenea numai o religie licită, alături de alte culte păgâne, acum se face un pas mai departe şi decisiv, prin care Ortodoxia era declarată singura credinţă permisă în Imperiu. În decret se făcea distincţie între *catholicus* şi *ereticus*, înţelegându-se prin primul termen pe ortodocşii adepţi ai hotărârilor Sinodului de la Niceea, iar prin al doilea, pe toţi adepţii celorlalte tendinţe religioase. Păgânii erau rânduiţi într-o categorie aparte. Drept urmare nu era permisă decât existenţa Bisericii Catolice. Prin decretul lui Teodosie I se adaugă termenului *catholicus*, care însemna universal adică Biserică universală, şi semnificaţia de *ortodox* (drept credincios). În acelaşi timp, el a luat măsuri împotriva ereticilor interzicându-le toate adunările religioase, cu caracter politic ori privat. Singurele adunări permise erau acelea ale niceenilor. Ereticii erau lipsiţi şi de drepturi civile şi anume nu puteau lăsa testamente, moşteniri, etc.

La 10 ianuarie 381, Teodosie I a publicat un alt decret (Codex Theodosianus XVI, 6), prin care aducea precizări celui din 28 februarie 380. Edictul rezumă articolele Crezului stabilit de Niceea (Iisus Hristos este *Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat*, *lumină din lumină*, de aceeaşi fiinţă cu celelalte Persoane ale Treimii), apoi dă o definiţie a substanţei (*substantia*) după care se spune din nou că ereticii n-au dreptul să se numească creştini şi trebuiau alungaţi din biserici; acestea trebuind date niceenilor. Ereticii erau arătaţi exact ca fiind: fotinienii, arienii, eunomienii. Printr-un edict din acelaşi an (8 mai) erau persecutaţi şi maniheii.

La venirea la Constantinopol a lui Teodosie I, episcop era Demophilus (arian) iar conducătorul anomeilor era Eunomiu, care trăia la Calcedon, astfel că influenţa arienilor era foarte puternică.

După moartea Sfântului Vasile cel Mare (379), Sfântul Grigorie de Nazianz a fost chemat de „*mulţimea preoţilor şi a poporului*” ca episcop de Constantinopol. Se pare că chiar Sfântul Vasile cel Mare dăduse, înainte de moarte, Sfântului Grigorie îndemnul de a accepta această misiune. Grigorie a venit la Constantinopol, unde a întemeiat biserica (capela) Învierii (Anastasis) în care a rostit, între anii 379-380, celebrele discursuri împotriva anomeilor şi a pnevmatomahilor (de fapt, cele *Cinci*

cuvântări teologice), care vor provoca mari tulburări. De faţă la aceste evenimente a fost şi Fericitul Ieronim.

După sosirea la Constantinopol, Teodosie I l-a expulzat pe Demophilus şi l-a înlocuit cu Grigorie de Nazianz. Eunomiu a fost şi el exilat în cetatea Halmyris din Scythia Minor. În acel timp, biserica în care oficia episcopul capitalei era cea construită de Constantin cel Mare cu hramul „Sfinţii Apostoli".

Sfântul Grigorie de Nyssa, în tratatul său „Despre Duhul Sfânt" prezintă atmosfera agitată din capitala Imperiului înainte de Sinodul al II-lea Ecumenic, spunând că oriunde mergeai (la piaţa sau la baia publică) ţi se spunea că „*Tatăl este mai marea decât Fiul*" şi abia apoi primeai informaţia dorită

Sinodul al II-lea Ecumenic - Constantinopol (381)

În primăvara anului 381 a fost convocat cel de-a doilea Sinod Ecumenic, care s-a ocupat de erezia lui Macedonie, cunoscută şi sub numele de erezia pnevmatomahă, deoarece era îndreptată împotriva dumnezeirii Sfântului Duh. Macedonie făcea din Sfântul Duh o creatură, o persoană mai mică decât Tatăl şi Fiul. Erezia sa a fost combătută şi s-a hotărât că Sfântul Duh este a treia Persoană a Sfintei Treimi, întru totul egală cu celelalte şi că i se cuvine aceeaşi cinstire (*homotimie*). S-au redactat ultimele cinci articole ale Crezului, confirmându-se totodată valabilitatea hotărârilor Sinodului de la Niceea. De aceea Crezul stabilit la cele două Sinoade Ecumenice este cunoscut şi sub denumirea de Simbolul niceo-constantinopolitan. Aplicarea în practică a hotărârilor dogmatice ale Sinodului era obligatorie şi episcopii nu-şi puteau păstra scaunele dacă nu le admiteau şi respectau. Garanţi pentru toate acestea au fost numiţi Nectarie, episcopul Constantinopolului şi preşedintele Sinodului, Timotei al Alexandriei, Grigorie de Nyssa, Diodor de Tars şi alte personalităţi religioase în număr de 10, printre care este menţionat şi Gherontie, episcopul Tomisului (este posibil ca acesta să fi fost primul care a condus la Tomis o arhiepiscopie autocefală. A avut legături strânse cu împăratul Teodosie I care a venit la Tomis şi a construit o columnă cu scene din războiul contra goţilor). Faptul că ierarhul Tomisului este pomenit printre marile personalităţi ortodoxe ale Imperiului ne arată prestigiul de care se bucura Gherontie şi totodată Biserica pe care o reprezenta, păstrătoare a credinţei adevărate. De altfel, în această perioadă episcopia Tomisului a fost condusă de câteva personalităţi marcante

Sinodul al II-lea Ecumenic a luat, de asemenea, importante hotărâri în privinţa organizării eclesiastice. El a stabilit ca comunităţile bisericeşti din provincii să fie grupate în unităţi mai mari corespunzătoare diocezelor laice. La Sinodul de la Niceea se hotărâse deja ca episcopul din metropola provinciei (mitropolitul) să aibă autoritate asupra episcopilor din eparhia (provincia) sa. Acum s-a făcut un pas mai departe. Mitropolitul din centrul diocezei avea autoritate asupra celorlalţi mitropoliţi. De această hotărâre au profitat mitropoliţii de Antiohia care şi-au exercitat autoritatea asupra diocezei Orientului, cei de Alexandria, asupra Egiptului şi Nubiei, cei de

Cezareea Capadociei, asupra diocezei Pontului, cei de Efes, asupra diocezei Asia, iar cei de Heracleea, asupra diocezei Tracia.

Sinodul al II-lea Ecumenic a hotărât prin canonul al 3-lea ca episcopul de Constantinopol să poarte titlul de patriarh şi să fie în rang „*primul după episcopul Romei, deoarece Constantinopolul este Noua Romă*". Vedem deci, că în justificarea rangului episcopului de Constantinopol se ţine seama de faptul că el este în capitala Imperiului. Ridicarea în rang a episcopului de Constantinopol a nemulţumit pe ceilalţi episcopi din centrele apostolice: Roma, Alexandria, Antiohia. Papa Damasus n-a recunoscut aceste hotărâri ale canonului 3, convocând chiar un sinod la Roma în anul 382 la care a invitat şi episcopi din Orient, dar aceştia n-au venit, ci au participat la un sinod la Constantinopol organizat de Teodosie I. La Roma n-au fost trimişi decât nişte observatori, iar papa Damasus şi Ambrozie de Mediolanum au suportat cu greu acest afront. Se pare că Teodosie I a dat ordin ca să se alcătuiască ordine de întâietate pentru toate scaunele mitropolitane din Imperiu şi a astfel a luat naştere prima *Notitia episcopatum*.

După Sinodul din anul 381 împăratul Teodosie a luat o serie de măsuri împotriva păgânilor. În 21 decembrie 381 el a prevăzut pedepse împotriva acelora care aduceau sacrificii noaptea sau ziua şi care mergeau în acest scop la temple. Acest text de lege părea să privească doar templele unde se făceau oracole. În noiembrie 382 Senatul din Constantinopol a obţinut de la împărat prevederea de a nu fi închise templele, care puteau fi locuri de plimbare ori în care se găseau opere de artă. Aceste măsuri împotriva păgânilor au rămas şi în anii următori. Unele temple au fost distruse, altora li s-a dat o întrebuinţare laică statală. Marele retor păgân Libanius din Antiohia i-a scris în acest sens împăratului Teodosie I şi l-a rugat să cruţe aceste monumente (a se vedea Anexa 3). Printr-un decret din anul 392 Teodosie I a interzis definitiv libaţiile, ofrandele de parfum, atârnarea de coroane la temple sau statui, oracolele, etc. şi califica religia păgână ca superstiţie (*gentilicia superstitio*). Cei care nu respectau acest edict erau vinovaţi de crimă de *lèse-majestate* şi de sacrilegiu. La Roma a fost scoasă din clădirea Senatului, statuia zeiţei Victoria, lucru care a

provocat indignarea şi protestul marelui învăţat şi om politic Symmachus. Episcopul Ambrozie al Mediolanului a apărat însă hotărârea împăratului Teodosie I.

În anul 393 au fost celebrate pentru ultima oară jocurile olimpice, după care au fost transferate la Constantinopol de la Olympia cele mai importante monumente, între care şi faimoasa statuie a lui Zeus, executată de Phidias.

Politica antipăgână a lui Teodosie I a făcut ca cinstitorii zeilor, deşi puţini să-şi practice religia lor în cadrul restrâns al familiei, unde mai păstrau unele obiecte de cult, pe care le considerau scumpe. Singura instituţie păgână pe care Teodosie I a cruţat-o a fost Academia din Atena.

Teodosie I şi Ambrozie al Milanului

Eforturile lui Teodosie I de a rezolva probleme Bisericii au fost, în general, încununate de succes, dar amestecul său prea mare în treburile Bisericii l-a nemulţumit pe Ambrozie, episcopul Mediolanului. În timp ce împăratul Teodosie I era partizanul ascendenţei Statului asupra Bisericii, episcopul Ambrozie socotea că problemele Bisericii nu sunt de competenţa puterii laice. Conflictul cu Teodosie I a fost provocat şi din cauza măcelului de la Tesalonic, ordonat de împărat împotriva populaţiei oraşului care ucisese pe Botheric, *magister militum*, de origine gotică, dar aflat în slujba Imperiului.

Împăratul a poruncit ca a populaţia oraşului să fie adunată în circ şi acolo timp de 7 ore au fost masacraţi cca. 3.000 de oameni. Desigur, acest lucru provocat o mare indignare în întreg Imperiul.

Un alt motiv al disensiunilor dintre Teodosie şi Ambrozie a fost distrugerea sinagogii din oraşul Callinicum (Mesopotamia) de către populaţia creştină incitată de călugări şi porunca refacerii ei, din ordinul împăratului, pe socoteala Bisericii de acolo. La reproşul lui Ambrozie, Teodosie I a răspuns că monahii şi creştinii au săvârşit o crimă. Argumentul nu a fost valabil pentru Ambrozie, el justificând fapta prin opoziţia existentă atunci între Biserică şi sinagogă. Ameninţat cu excomunicarea, Teodosie I a cedat şi i-a amnistiat pe răsculaţi. Episcopul Ambrozie a arătat, astfel, că cele două puteri, laică şi religioasă, sunt, în fapt, separate şi opuse, transmiţându-i

împăratului că: „*În treburile financiare, tu consultă contabilii, iar în problemele religioase, adresează-te preoţilor*”. Ambrozie i-a fixat împăratului o perioadă de penitenţă şi numai după aceea l-a reprimit în Biserică la Sfânta Împărtăşanie, ierarhul milanez considerând că una din marile calităţi ale unui împărat trebuia să fie umilinţa.

Moartea lui Teodosie I

La 17 ianuarie 395 Teodosie I a murit la Milan, de hidropizie. El avusese întotdeauna o sănătate şubredă, iar activitatea politică, militară şi religioasă l-a obosit şi mai mult. Conform mărturiei episcopului Ambrozie, cel care a rostit cuvântul funebru la moartea lui Teodosie I, ultimul său cuvânt a fost *dilexi* (am iubit), preluat din Sfânta Scriptură.

Moştenirea politică şi religioasă lăsată de Teodosie I a fost imensă. El a preluat de la predecesorul său Valens un Imperiu invadat de barbari şi l-a lăsat cu hotare sigure, întinse de la Oceanul Atlantic până la râurile Tigru şi Eufrat şi din Africa de Nord până la Marea Neagră şi Dunăre. Partea orientală a Imperiului cuprindea două mari prefecturi ale Pretoriului, a Illyricului şi a Orientului. În prefectura Illyricului erau diocezele Dacia şi Macedonia (Tesalonic) însumând 12 provincii, iar în prefectura Orientului 5 dioceze: Tracia (Sirmium), Asia (Efes), Pont (Neo-Cezareea), Orient (Antiohia) şi Egipt (Alexandria) cu un total de 48 provincii.

În Occident erau marile prefecturi ale Gallilei şi Italiei cu diocezele şi provinciile, aşa cum fuseseră pe vremea lui Diocleţian şi Constantin cel Mare. În problemele religioase domnia lui Teodosie I a reprezentat o etapă de mari realizări. Legile promulgate de el în favoarea Ortodoxiei, precum şi cele pentru o viaţă morală mai bună sunt dovezi concludente în acest sens. El a avut o strânsă legătură cu clerul, pe care l-a influenţat în multe din măsurile sale.

În vremea lui Teodosie I Ortodoxia a devenit religie oficială a Imperiului, iar teologia, politică de stat. În vremea lui Teodosie I şi a papei Damasus (366-384), Eusebius Hieronymus, cunoscut mai bine ca Fericitul Ieronim (340/350-420), un monah învăţat, născut la Stridon (Dalmaţia) a realizat revizuirea şi prima traducere a

Bibliei în limba latină, cunoscută sub numele de „Vulgata”, ediţie utilizată în Apus din Evul Mediu până astăzi, al cărui rol a fost hotărâtor pentru credinţa creştină.

VIII. SUCCESORII LUI TEODOSIE I: ARCADIUS ŞI HONORIUS. DIVIZAREA IMPERIULUI. SFÂNTUL IOAN GURĂ DE AUR

Cu puţin timp înainte de a muri, Teodosie I a rânduit la conducerea Imperiului pe cei doi fii ai săi: Arcadius (395-408) în Orient, şi pe Honorius (395-423) în Occident. Deşi această împărţire în două a Imperiului nu era un lucru cu totul nou, fiindcă la fel ca şi mai înainte ideea unităţii nu dispăruse, cele două părţi administrate de câte un împărat nefiind considerate decât elemente ale aceluiaşi corp, totuşi anul 395 a însemnat o răscruce în istoria statului roman, fiindcă de acum încolo, până la căderea Imperiului Roman de Apus, în anul 476, au existat *de facto* două imperii: cel de Răsărit, cu capitala la Constantinopol, şi cel de Apus, cu capitala la Roma, Mediolanum ori Ravenna. Cursul evenimentelor a fost de aşa natură că, în ciuda intenţiilor celor doi fraţi şi a succesorilor lor, legăturile dintre cele două administraţii au slăbit, ajungându-se nu numai la raporturi inamicale, ci chiar la rivalităţi. De aceea, unii învăţaţi consideră anul 395 începutul unei noi etape în istoria Imperiului, cea bizantină.

În timpul domniilor fiilor lui Teodosie I constatăm, pe de o parte, că un rol predominant în conducerea treburilor statului l-au avut unii înalţi demnitari romani ori străini (goţi, alani, vandali) care profitând de vârsta fragedă a noilor împăraţi (Arcadie avea 17 sau 18 ani, iar Honorius numai 10 ani) au încercat să domine întreaga viaţă politică şi să dobândească avantaje personale, pe de alta, că au avut loc dese incursiuni ale barbarilor, mai ales ale goţilor, care au adus mari daune populaţiei provinciilor.

În Imperiul de Răsărit un rol de frunte l-a avut prefectul Pretoriului Rufinus care a urmărit să o căsătorească pe fiica sa cu Arcadius, dar acest plan nu a reuşit, deoarece eunucul Eutropius l-a determinat pe împărat să o ia de soţie pe frumoasa Eudoxia, fiica vestitului general franc Bauto.

În Apus, personalitatea politică şi militară cea mai importantă a fost Stilichon care, prin funcţiile de comandant al armatei terestre (*magister peditum*) şi al cavaleriei (*magister equitum praesentalis*), concentra în mâna sa întreaga conducere a

armatei (el şi-a luat şi titlul de *magister utriusque militiae*). Lui Stilichon i-a lăsat Teodosie I şi regenţa fiilor săi, mai ales pentru Honorius, care era mai mic. El i-a dat în căsătorie lui Stilichon pe Serena, nepoata şi fiica sa adoptivă.

Între Rufinus şi Stilichon s-a dus o aprigă luptă pentru putere, cel dintâi suspectându-l pe cel de-al doilea că urmărea să-l căsătorească pe fiul său Eucherius cu nora vitregă a împăratului, Galla Placidia şi să ia pentru Imperiul de Apus prefectura Illyricului. Cu ajutorul lui Gainas, ofiţer got în armata romană, Stilichon l-a ucis pe Rufinus chiar sub ochii împăratului Arcadius cu ocazia defilării trupelor în Hipodrom. Locul lui Rufinus a fost luat de eunucul Eutropius. De rivalitatea dintre Rufinus şi Stilichon a profitat Alaric, regele vizigoţilor, care a pustiit împrejurimile Constantinopolului, apoi alte regiuni ale Peninsulei Balcanice, ajungând până în Peloponez. Eutropius, succesorul lui Rufinus, nu s-a aflat nici el în raporturi bune cu Stilichon, preferând să-l sprijine pe Alaric, numindu-l *magister militum Illyrici* şi să îndemne la revoltă pe Gildo *magister militum Africae*. Gainas a devenit în anul 399 *magister militum praesentalis* şi a reuşit să scape şi de Eutropius, care a fost ucis. Dar influenţa lui Gainas şi a altor goţi la Constantinopol a indignat populaţia capitalei. Aceasta s-a răsculat şi i-a alungat. În funcţiile de conducere s-au impus acum romani, precum Aurelian, ca prefect al Pretoriului, iar apoi Anthemius.

Alaric a părăsit Illyricum în anul 401 şi a invadat Italia. El a fost însă înfrânt de Stilichon la Polentia şi Verona. În anul 410 el a reuşit să cucerească Roma, pe care a pustiit-o îngrozitor timp de trei zile. Căderea Romei a produs o vie impresie în lumea romană. Din Betleem, unde se afla Fericitul Ieronim, scria: „*Când cea mai strălucitoare lumină a pământului se stinge, când Imperiul roman este decapitat, când, pentru a spune mai clar, lumea întreagă piere în acelaşi fel ca un singur oraş, acum eu, devin mut şi nu mă mai pot ruga, căci durerea mă cuprinde*”. Acest eveniment n-a avut însă consecinţe durabile, căci după doi ani Alaric a murit subit, şi conducerea goţilor a luat-o fratele său, care i-a condus spre Gallia şi Spania. Aceasta a adus o uşurare în viaţa Italiei, dar numai pentru scurtă vreme, căci alte dificultăţi au apărut în Imperiul de Apus, provocate atât de barbari, cât şi de unii uzurpatori, care s-au ridicat împotriva lui Honorius. Stilichon, singurul care putea face faţă acestei

situaţii, fusese însă ucis în anul 408 împreună cu fiul sau Eucherius datorită intrigilor aristocraţiei romane.

În Orient, în timpul domniei lui Arcadius asistăm la urcarea pe tronul patriarhal a Sfântului Ioan Gură de Aur, care i-a succedat, în anul 398, lui Nectarie, mort un an mai înainte (397). Născut pe la jumătatea veacului al IV-lea la Antiohia dintr-o familie creştină şi însemnată (tatăl fusese ofiţer superior în armatele prefecturii Orientului), Ioan a fost crescut şi educat de mama sa Anthusa. Văduvă la o vârstă foarte tânără, ea nu s-a mai recăsătorit şi s-a dedicat cu toată puterea creşterii copiilor ei. Ioan avea calităţi înnăscute intelectuale şi spirituale, pe care le-a desăvârşit în şcolile timpului. El a beneficiat pentru pregătirea oratorică de îndrumarea unuia dintre cei mai vestiţi profesori ai timpului, anume de a lui Libanius. Libanius l-a apreciat şi iubit atât de mult pe Ioan, încât atunci când a fost întrebat de prieteni, pe patul de moarte, pe cine ar dori să lase în locul lui la conducerea şcolii el a răspuns: „*pe Ioan, dacă creştini nu l-ar fi smuls*". Ioan a îmbrăţişat pentru o scurtă perioadă de timp cariera de avocat pe care a părăsit-o pentru a se dedica Bisericii. Episcopul Meletie i-a dat funcţia de lector (citeţ) al Bisericii din Antiohia şi în scurtă vreme şi-a dobândit o reputaţie foarte mare, încât i s-a propus episcopatul. Conştient de responsabilitatea acestei misiuni şi socotindu-se încă nevrednic de a o primi, s-a retras în singurătăţile din jurul oraşului Antiohia, unde a petrecut în studiu şi rugăciune câţiva ani. Aici a scris tratatul *Despre preoţie*, cu consideraţii privind chemarea la preoţie şi episcopie. Despre episcopi el zicea: „*Episcopii trăiesc pe pământ, dar sunt puşi a administra ceea ce este în ceruri. Ei au primit o putere cum nici îngerilor şi arhanghelilor nu li s-a dat. Căci nu li s-a zis: «Ce veţi lega pe pământ, se va lega şi în cer şi ce veţi dezlega pe pământ, se va dezlega şi în ceruri»*. *Puternicii pământului au numai puterea de a lega trupul; legătura cealaltă înfăşoară însă sufletele şi pătrunde în cer. Şi ceea ce preoţii fac aici jos, o întăreşte sus Dumnezeu*". Din această putere decurge însă şi răspunderea celui investit cu harul dumnezeiesc ca preot şi episcop.

Ioan a ajuns diacon şi apoi preot al Bisericii din Antiohia, unde predica lui i-a adus o popularitate foarte mare. Eunucul Eutropius, omul cu atâta influenţă la Curtea

imperiala, l-a auzit o dată vorbind la Antiohia şi a putut constatat de câtă popularitate se bucura el în oraş. Socotind că alegerea ca patriarh de Constantinopol ar fi potrivită şi ar curma neînţelegerile ivite după moartea lui Nectarie, a poruncit guvernatorului Siriei să-l aducă pe Ioan la Constantinopol dar în ascuns, fiindcă şi-a dat seama că ar fi fost împiedicat de populaţia din Antiohiei, care-l iubea aşa de mult. Sinodul episcopilor a hotărât alegerea sa ca patriarh şi aşa şi-a început el activitatea în capitală. Deşi scurtă, perioada în care a păstorit, a fost plină de mari realizări. Ioan Hrisostom, aşa cum este el cunoscut, s-a dovedit nu numai un mare orator, dar şi un om cu o viaţă exemplară, o persoană la care principiile erau în acord cu practica. Ca patriarh a atacat imoralitatea, avariţia, tendinţa de îmbogăţire, luxul exagerat, viciile de orice fel. A fost neîndurător cu păcatul, dar iertător faţă de păcătoşi. El a venit, curând, în conflict majoritatea persoanelor influente de la Curtea lui Arcadius, în special cu împărăteasa Eudoxia şi cu doamnele din înalta societate, ca Marsa, văduva lui Promotus, Castricia, fiica lui Saturninus şi Exgrafia în casa căreia se întâlneau duşmanii lui Ioan Hrisostom. Pe Eudoxia, Ioan a comparat-o cu Isabela şi Irodiada.

Pe plan religios Ioan Hrisostom a susţinut o amplă activitate misionară. La Constantinopol a combătut pe goţii arieni, susţinându-i pe cei ortodocşi, cărora le-a dat şi o biserică cu hramul Sfântul Pavel, în care el venea de multe ori şi le vorbea celor prezenţi, iar un interpret traducea în limba gotică (aici, se pare, a şi ascultat predica unui preot got). Pentru aceşti goţi a pregătit un seminar, unde erau educaţi viitorii preoţi. Activitatea sa misionară s-a extins şi în regiunile Dunării de Jos, unde a trimis misionari printre goţi şi huni şi a întreţinut strânse legături de prietenie cu episcopul de Tomis, Teotim I, şi acesta un mare misionar. În Crimeea, Ioan Hrisostom a trimis, de asemenea, misionari pentru populaţia autohtonă şi gotică de acolo, hirotonindu-le chiar episcopi, cum a fost cazul lui Ulfila. De această activitate el s-a interesat chiar şi atunci când a fost alungat din scaunul patriarhal, şi se afla în exil.

Un aspect mai puţin plăcut a fost şi conflictul cu patriarhul Teofil al Alexandriei, care dorea să-şi extindă hegemonia asupra întregului Orient. Duşmăniile de la Palatul imperial şi din înalta societate împotriva lui Ioan, la care se adăugau

disensiunile cu Teofil al Alexandriei, au făcut ca în anul 403 să fie convocat la un sinod, desfăşurat în palatul Dryas (din localitatea Stejar, lângă Calcedon), dincolo de Bosfor, construit de Rufinus, la care Ioan Hrisostom a fost condamnat, în lipsă, la exil în Bithinia. La scurt timp, din cauza unui cutremur şi a protestelor populaţiei, el a fost readus în scaun.

În anul 404, el a fost din nou condamnat şi exilat la Kukusos, un orăşel la graniţa Capadociei cu Armenia, „*locul cel mai pustiu din tot imperiul*", cum îl numea Ioan, iar de acolo a fost transferat la Pityus, la poalele Caucazului pe ţărmul Pontului Euxin. În drum către această localitate, Ioan Hrisostom a murit, în ziua de 14 septembrie 407. Se spune că în timp ce era judecat, în lipsă, la Stejar, Ioan zicea de la amvonul bisericii unde liturghisea: „*De ce m-aş teme ? De moarte ? Dar voi ştiţi că Hristos este viaţa mea şi că n-aş putea decât câştiga murind. De surghiun ? Dar pământul în toată întinderea sa este al lui Dumnezeu. De pierderea bunurilor ? Dar noi n-am adus nimic în aceasta lume, şi nimic nu putem duce cu noi. Eu nu mi-am aşternut locuinţa cu covoare bogate, eu nu m-am îmbrăcat în straie de aur şi de mătase, n-am linguşit moliciunea şi senzualitatea*".

În perioada exilului a corespondat cu diferite persoane, între care diaconiţa Olimpiada, în problema monahismului.

Sfântul Ioan Hrisostom ne-a lăsat şi o bogată moştenire teologică prin lucrările sale. În unele ni se face o descriere pitorească a vieţii intelectuale, sociale şi religioase a timpului său. Comparat de multe ori cu Sfântul Vasile cel Mare, a fost un apărător dârz al idealurilor Bisericii Apostolice, ortodox neînfricat şi unul dintre exemplele morale cele mai veritabile, pe care omenirea le-a dat vreodată. Nicolae Iorga a scria despre el că: „*rareori o viaţă, un grai şi un scris au fost mai strâns unite într-o personalitate vrednică de respectul tuturor timpurilor*" (cf. *Cărţi reprezentative în viaţa oamenilor*, Bucureşti, 1916, p. 115).

La 27 ianuarie 438 moaştele sale au fost aduse cu mare fast la Constantinopol. Este printre puţinii ierarhi pictaţi în catedrala Sfânta Sofia (este înfăţişat ca un tânăr cu barbă mare).

IX. TEODOSIE AL II-LEA CEL TÂNĂR (408-450) . ACTIVITATEA SA LEGISLATIVĂ ŞI EDILITARĂ. REORGANIZAREA ÎNVĂŢĂMÂNTULUI.

SINODUL AL III-LEA ECUMENIC (EFES, 431)

La moartea sa, la 1 mai 408, Arcadius a lăsat ca moştenitor la tron pe Teodosie al II-lea (408-450), un minor de 7 ani care fusese proclamat *augustus* chiar de la naştere (402). Micul împărat a fost pus sub protecţia surorii sale mai mari, Pulcheria şi a regelui persan Yezdigerd I, fost prieten apropiat al lui Arcadius. Yezdigerd a arătat o mare toleranţă faţă de creştini, de aceea a şi fost numit de supuşii săi „Apostatul". Ca urmare a acestei atitudini îngăduitoare a regelui persan s-a putut organiza o Biserică creştină în Persia, iar episcopul de Seleucia (Ctesiphon) a fost ales conducător al ei, la un sinod ţinut în anul 410. El se intitula *katholicus* şi îşi avea sediul în capitala regatului persan. Pulcheria s-a îngrijit de creşterea şi educarea fratelui ei în atmosfera de pietate şi austeritate pe care o introdusese la Palat. Proclamată *augustă*, în anul 414 Pulcheria a exercitat o mare influenţă asupra guvernării Imperiului până prin anul 440, când influenţa ei a fost contrabalansată de cumnata sa Athenais-Evdochia, soţia fratelui său. Athenais-Evdochia era fiica unui filosof din Atena care o crescuse în dragostea pentru cultura clasică greacă. Căsătorindu-se cu Teodosie ea şi-a schimbat numele în Evdochia.

Teodosie s-a ţinut multă vreme departe de treburile statului, el fiind înclinat mai mult spre cultură, ştiinţă şi artă. Îşi făcuse o colecţie de cărţi teologice, se interesa de astronomie şi îşi petrecea multă vreme scriind şi împodobind manuscrise; de aceea a şi fost poreclit „Caligraful". El a avut însă norocul de a se fi înconjurat de consilieri şi dregători capabili, care au făcut din domnia lui atât de lungă (408-450) o perioadă plină de realizări, deşi nu lipsită de mari încercări. Între demnitarii care s-au distins în timpul domniei lui au fost Antim (Anthemius) prefect al Pretoriului până în anul 424, apoi Aurelian, eunucul Chrysaphios, Priscus din Panion şi alţii. Anthemius, a fost cel care a început în anul 413 construirea zidului de apărare al Constantinopolului continuată apoi de alţi prefecţi şi terminat abia în anul 447 de Cyrus şi Constantin. Acest zid îmbunătăţit şi sub alţi împăraţi a reprezentat cea mai sigură apărare a capitalei până în anul 1453 când a fost străpunsă de turci. Tot Anthemius este cel care

a luat măsuri de apărare pe *limes*-ul dunărean, întărind flota din provinciile Moesia şi Scythia.

Politica externă

În prima perioadă de domnie nu s-au înregistrat războaie importante: câteva razii ale triburilor nomade, în Libia şi Egiptul de Sus, incursiuni mai masive ale isaurienilor în sud-estul Asiei Mici, un scurt război cu perşii între anii 421-422, din care bizantinii au ieşit învingători şi o invazie a hunilor în Tracia în urma căreia Imperiul s-a angajat să le plătească acestora un tribut de 300 livre de aur pe an. Imperiul de Răsărit a reuşit să se debaraseze întrucâtva de pericolul gotic, convingându-l pe Alaric să se îndrepte cu vizigoţii săi spre Apus de unde, cum am văzut, au reuşit să cucerească Roma, în anul 410. Dar aceste evenimente triste nu au avut consecinţe militare durabile pentru Italia, deoarece în anul 311 Alaric a murit, iar vizigoţii au fost conduşi spre Gallia şi Spania de către fratele său, Athaulf.

Cea mai gravă problemă, căreia Imperiul de Răsărit avea să-i facă faţă a fost cea creată de huni. Regele lor Ruas se plângea, prin anul 434, că guvernul de la Constantinopol sprijinea unele din triburile sale rebele şi ameninţa că va invada Imperiul. Dar el a murit şi conducerea hunilor a trecut în mâinile fraţilor săi, Attila şi Bleda (434-445), apoi a lui Attila singur (445-453). În anul 434 s-a încheiat o pace între bizantini şi huni, în urma căreia Constantinopolul trebuia să plătească un tribut de 700 livre de aur pe an (o livră = 327,45 g). Cu prilejul păcii încheiate în acest an este amintită ca aflându-se sub stăpânirea hunilor şi „*fortăreaţa Karsos din Thracia*”, foarte probabil Carsium (Hârşova) din Scythia Minor.

Între anii 441-443, Attila a întreprins expediţii importante de-a lungul Dunării atacând, prădând şi incendiind numeroase localităţi din Moesia şi Dacia, între care: Singidunum (Belgrad), Margum (Dobroviţa), Viminacium (Costolaţ), Naissus (Niş), Ratiaria (Arţar), Asamum (în dreptul vărsării Oltului în Dunăre). Se pare că Sucidava şi Oescus au scăpat de această invazie. Pacea încheiată în anul 443 obliga Imperiul să plătească circa 6.000 de livre de aur şi un tribut anual de 2.100 livre de aur. În anul 447, Attila a întreprins un nou atac în lungul văii Dunării şi în Peninsula Balcanică,

ajungând până în Grecia, prădând şi incendiind cca. 70 de oraşe şi cetăţi. El nu a consimţit să încheie pacea decât cu condiţia ca romanii să evacueze o porţiune de pământ din dreapta Dunării, de o lărgime echivalând cu 5 zile de mers. Cu acest prilej au fost devastate şi cetăţile Drobeta, Sucidava şi Oescus. Cu toată această grozavă pustiire şi anexare, viaţa populaţiei romane (autohtone) nu a încetat cu desăvârşire. Ea a continuat mai ales în mediul rural. Ambasadorul lui Teodosie la curtea lui Attila, care îşi avea sediul în Pannonia, a întâlnit în drumul său spre regele hun, trecând prin Banat, ţărani care-şi lucrau pământul şi continuau să-şi aibă obiceiurile şi limba strămoşească. Ei vorbeau limba ausonilor, adică în limbajul bizantin limba latină populară, vorbită şi de locuitorii Italiei. De altfel, Attila a acordat o mare importanţă funcţionării comerţului în punctele de graniţă dintre Imperiu şi regatul său. Unul din aceste puncte trebuie să fi fost şi oraşul Constantia, menţionat ca existând în Banat în vremea când Priscus din Panion a întreprins călătoria sa. Există deci, menţiuni nu numai de sate, ci şi de oraşe în care populaţia locală îşi ducea viaţa, depinzând din punct de vedere politic de huni.

Încercarea nereuşită de asasinare a lui Attila, pusă la cale de eunucul Chrysaphios n-a adus o înrăutăţire a raporturilor dintre bizantini şi huni, iar în urma tratativelor purtate regele barbar a consimţit chiar să evacueze zona ocupată la sud de Dunăre. Privirile lui Attila se îndreptau acum spre Occident, dar acolo a fost învins de generalul Aetius (originar din Durostorum), în anul 451, la Câmpiile Catalaunice, în Gallia (azi Chalons, în Franţa). După această înfrângere Attila s-a îndreptat spre Italia cu intenţia de a cuceri şi prăda Roma. La porţile Romei a fost însă întâmpinat de papa Leon I cel Mare care l-a determinat să cruţe Cetatea Eternă. Această întâlnire a fost imortalizată de marele pictor Rafael Sanzio într-un tablou, păstrat astăzi într-o sală din Muzeul Vaticanului. În anul 453, Attila a murit, iar vastul său imperiu s-a destrămat.

Politica internă

Cele mai importante realizări ale domniei lui Teodosie al II-lea în cadrul politicii interne sunt: construirea zidului de apărare a capitalei, la care ne-am referit, fondarea Universităţii din Constantinopol şi alcătuirea codului de legi cunoscut sub numele de „Codex Theodosianus”.

Universitatea din Constantinopol a fost fondată printr-un decret dat la 27 februarie 425 (cf. *Codex Theodosianus*, XIV, 9, 3), cu scopul de a concura Universitatea (Academia) păgână din Atena. Au fost construite săli de cursuri (*auditoria*), iar corpul profesoral era format din 10 catedre cu limba de predare în limba greacă, 10 catedre de limba latină, cinci retori greci, trei latini, un filosof şi doi jurişti. Observăm că învăţământul în limba greacă avea mai mult cu două catedre decât cel latin, fapt care este semnificativ în procesul de grecizare a jumătăţii de răsărit a Imperiului. Profesorii erau plătiţi de stat şi trebuiau să-şi dedice tot timpul învăţământului la Universitate. Poziţia lor în stat era foarte înaltă, fiind foarte onoraţi în societate. Universitatea din Constantinopol avea numai profesori creştini şi a reprezentat în scurtă vreme un rival serios pentru cea păgână de la Atena. Ea a devenit în curând centrul în jurul căruia s-au adunat cele mai bune forţe spirituale ale Imperiului.

Reorganizarea învăţământului superior, cu consecinţe importante asupra evoluţiei culturale ulterioare, a avut ca urmare şi publicarea Codului lui Teodosie („Codex Theodosianus”), lucrare care a influenţat evoluţia dreptului bizantin. Opera aceasta a fost iniţiată în anul 429, iar realizarea ei a fost încredinţată unei comisii formată dintre 9 membri, între care şi Apelles, profesor de drept la noua Universitate. Mai târziu compoziţia acestei comisii s-a modificat, dar lucrarea a putut fi gata şi publicată în anul 438. Ea a fost declarată valabilă pentru ambele părţi ale Imperiului. „Codex Theodosianus” cuprindea legile în limba latină promulgate de împăraţi începând de la Constantin cel Mare (anul 312) şi până la Teodosie al II-lea, inclusiv. Materialul juridic este cuprins în 16 cărţi, împărţite în numeroase capitole şi clasificat pe probleme speciale: chestiuni administrative, militare, religioase etc. Realizatorii Codului teodosian au folosit şi alte lucrări mai vechi şi anume: „Codex Gregorianus” şi „Codex Hermogenianus”, ambele pierdute; primul conţinea legile de la împăratul

Hadrian până la Diocleţian, cel de-al doilea, de la sfârşitul secolului al III-lea până la anul 360.

„Codex Theodosianus" este lucrarea juridică cea mai importantă realizată înainte de „Corpus juris civilis" al lui Iustinian I. Are o valoare documentară deosebită pentru istoricii de azi, fiindcă în ea sunt consemnate stări de lucruri pe o lungă perioadă de timp. „Codex Theodosianus" a avut influenţă şi asupra popoarelor barbare din Occident, fiind adoptat şi de vizigoţi, în ceea ce s-a numit „Lex Romana Vizigothorum", în care se stabilea statutul supuşilor romani sub vizigoţi. „Codex Theodosianus" a pătruns şi la popoarele din Balcani: bulgarii l-au primit, de pildă, imediat după încreştinare de la papa Nicolae I.

Întrucât „Codex Theodosianus" cuprinde perioada în care creştinismul devenise religie liberă şi apoi chiar de stat, el poate fi considerat un rezumat al operei noii religii în domeniul juridic, arătând modificările pe care le-a adus în practica dreptului.

Viaţa religioasă

În timpul împăratului Teodosie al II-lea au apărut două erezii privind persoana Mântuitorului: nestorianismul şi eutihianismul (monofizitismul). Prima erezie a fost iniţiată de călugărul Nestorie, originar din Antiohia, devenit patriarh de Constantinopol. El susţinea că în fiinţa Mântuitorului sunt două persoane, bine deosebite una de cealaltă: persoana dumnezeiască şi persoana omenească, iar nu două firi sau două naturi, într-o singura persoană, cum învaţă Biserica. Rătăcirea lui a primit şi numele de *dioprosopism*. Persoana dumnezeiască, zicea el, este din veci şi n-a putut fi născută de Fecioara Maria, ci aceasta a purtat în pântece şi a născut numai persoana omenească a Mântuitorului, cu care s-a unit persoana dumnezeiască, fără să precizeze când şi cum. Fecioara Maria nu poate fi, deci, numită Născătoare de Dumnezeu (*Theotokos*), ci Născătoare a omului Hristos (*Anthropotokos*) sau cel mult Născătoare de Hristos (*Hristotokos*).

Această erezie a fost combătută de Chiril al Alexandriei, care a alcătuit împotriva lui Nestorie *12 Anatematisme*. De partea lui Chiril au trecut papa Celestin,

episcopii Memnon de Efes şi Iuvenal de Ierusalim, precum şi numeroşi alţi episcopi şi călugări. Ei susţineau că Iisus Hristos este om adevărat şi Dumnezeu adevărat şi că în El sunt unite natura divină şi cea umană. Erezia lui Nestorie a fost condamnată la Sinodul al III-lea Ecumenic de la Efes (431) la care au participat 187 Părinţi, între care şi Timotei, episcopul Tomisului. Din păcate după Sinod erezia lui Nestorie s-a răspândit în Persia, Asia Centrală şi chiar India.

După acest Sinod, Eutihie, arhimandrit din Constantinopol, a început să susţină o altă erezie. El era un admirator al *Anatematismelor* Sfântului Chiril şi a început să susţină că firile Mântuitorului sunt atât de unite, încât natura divină a înghiţit natura umană şi că în persoana Sa este o singură fire. De aici s-a născut erezia monofizită. Dacă Nestorie diminuase natura divină în persoana Mântuitorului, acum Eutihie micşora natura umană. Această nouă erezie a făcut progrese sub patriarhatul lui Dioscor al Alexandriei, iar la Constantinopol datorită propagandei întreţinută activ de însuşi Eutihie. Patriarhul de Constantinopol şi papa Leon I s-au opus acestei erezii. La insistenţele lui Dioscor, împăratul a convocat în anul 449 la Efes un nou sinod, care a primit numele de Sinodul tâlhăresc, datorită faptului că hotărârile lui au fost impuse cu forţa (recurgându-se practic la bătaie). A fost impusă prin forţă ca doctrină oficială a Bisericii erezia monofizită. Împăratul a recunoscut Sinodul ca ecumenic şi a aprobat hotărârile lui. Dar acest lucru a provocat grave neînţelegeri în Imperiu, care aveau să fie lăsate moştenire lui Marcian, succesorul lui Teodosie al II-lea.

X. IMPERIUL BIZANTIN DE LA MARCIAN LA ZENON. SINODUL AL IV-LEA ECUMENIC (CALCEDON, 451). CONSECINŢELE SALE PE PLAN RELIGIOS ŞI POLITIC. *HENOTIKON*-UL LUI ZENON (482)

La 28 iulie 450 când Teodosie al II-lea închidea ochii, el nu a lăsat moştenitori pe linie bărbătească şi, potrivit tradiţiei, partea de răsărit a Imperiului trebuia să revină vărului său din Apus, Valentinian al III-lea. Dar acest lucru nu era nici pe placul lui Teodosie şi nici a supuşilor săi. Se spune (cf. Marcellinus Comes şi *Chronicon Paschale*, ş. a.) că pe patul de moarte Teodosie al II-lea ar fi indicat personal pe Marcian ca să-i urmeze la tron. Marcian fusese aghiotantul lui Aspar, *magister militum praesentalis* şi apoi *patricius*, alan de origine, care avea sub autoritatea sa trupele gotice din Imperiu. Pulcheria, sora lui Teodosie al II-lea a consimţit să se căsătorească cu Marcian, conferindu-i în felul acesta prestigiul ereditar al dinastiei teodosiene.

Marcian a domnit numai 7 ani (450-457) şi s-a dovedit un împărat destoinic, bun militar şi bun ortodox. El a refuzat să mai plătească hunilor tributul atât de mare care secătuise tezaurul Imperiului. Attila n-a putut reacţiona la acest refuz fiind înfrânt de generalul Aetius la Câmpiile Catalaunice şi, în anul 453, a murit, iar regatul său imens s-a descompus. Eliberat de pericolul hun, Marcian a întărit regiunile de frontieră, colonizând unele triburi barbare, inclusiv pe ostrogoţi, în calitate de *foederati*. După destrămarea regatului hun, domnia lui Marcian a avut parte de linişte, putând fi considerată o epocă de aur. Refuzând să mai plătească tributul datorat hunilor, a putut reface tezaurul statului, încât la moartea sa acesta a fost plin. În politica internă, Marcian s-a distins ca un bun gospodar. El a încercat să pună capăt venalităţii din administraţia imperială. Unul dintre decretele sale este semnificativ. Constantin cel Mare hotărâse ca fiind nule căsătoriile senatorilor cu sclave, liberte şi actriţe, ori o femeie din clasa de jos a societăţii (*humilis*), pentru a păstra puritatea ordinului senatorial. Marcian a decretat că această lege nu trebuie să bareze calea pentru căsătoria cu o femeie liberă, săracă dar respectabilă, oricare ar fi din punct de vedere legal naşterea ei şi adăuga că el socotea chiar că însuşi Constantin ar fi fost de

acord cu această interpretare. Cel mai important eveniment din timpul domniei lui Marcian a fost Sinodul al IV-lea Ecumenic de la Calcedon (451).

Acesta s-a deschis în toamna anului 451, bucurându-se de o mare participare şi lucrările sale au durat între 8-31octombrie. Papa Leon I cel Mare ceruse insistent să se convoace un nou Sinod Ecumenic sub preşedinţia sa în Italia, care să revoce hotărârile Sinodului tâlhăresc de la Efes. Marcian l-a convins pe papă să părăsească ideea ţinerii unui sinod în Italia şi să trimită legaţi în Orient. Papa a acceptat cu condiţia ca „Tomus Leonis" (o scrisoare cu caracter dogmatic privitoare la ereziile nestoriană şi monofizită) să fie baza de discuţie şi apoi adoptat ca doctrină definitivă. O comisie compusă din 10 miniştri şi 27 senatori au condus lucrările.

În urma dezbaterilor, hotărârile Sinodului tâlhăresc de la Efes (449) au fost anulate. Dioscor şi toţi episcopii egipteni, care au avut un rol hotărâtor la acest sinod, au fost condamnaţi; ceilalţi care fuseseră forţaţi să semneze actele sinodului au fost iertaţi, dacă admiteau hotărârile de la Calcedon. Dogma care a fost adoptată lămureşte raportul dintre cele două firi ale Mântuitorului, divină şi umană, unite într-o singură persoană, neamestecate, neschimbate, neîmpărţite şi nedespărţite. În acest fel s-a salvat dogma mântuirii omului prin aceea că Hristos este Dumnezeu adevărat şi om adevărat.

Sinodul a elaborat şi un număr de canoane, dintre care cel mai important este canonul 28. Acesta confirma canonul 3 al Sinodului al II-lea Ecumenic din anul 381, făcându-se un pas mai departe în fixarea rangului de întâietate, pe care îl avea patriarhul de Constantinopol. Canonul recunoştea papei un primat de onoare, dar afirma, în acelaşi timp, egalitatea scaunului din Noua Romă (Constantinopolul) cu cel din vechea Romă, justificându-se prin aceea că la Constantinopol este sediul guvernului, al Senatului şi al împăratului. Împotriva acestei hotărâri s-au ridicat papa, care nu a recunoscut canonul, dar şi ceilalţi patriarhi, al Alexandriei şi al Antiohiei. Ultimii doi justificau poziţia lor prin faptul că erau scaune apostolice şi prin renumele şcolilor de teologie din aceste cetăţi. Din punct de vedere jurisdicţional patriarhul de Alexandria avea autoritate asupra diocezei Egiptului, iar Antiohia asupra celei a Orientului.

Prin canonul 28, Constantinopolul a dobândit la Sinodul de la Calcedon un rang superior celorlalte două Patriarhii apostolice. Patriarhia de Antiohia a scăzut acum în importanţă şi pentru că din teritoriul său s-a detaşat Patriarhia Ierusalimului, în fruntea căreia s-a instalat Iuvenal.

Tot prin canonul 28 s-a stabilit aria jurisdicţională a Patriarhiei de Constantinopol, care cuprindea diocezele Tracia, Pont şi Asia; la acestea se adăugau şi teritoriile din afara graniţelor Imperiului, adică creştinii aflaţi sub dominaţie barbară (*in partibus infidelium*).

Hotărârile Sinodului de la Calcedon au contribuit la adâncirea diferendelor dintre Patriarhiile ortodoxe (Constantinopol, Roma, Alexandria, Antiohia), atât ca urmare a atitudinii faţă de dogmele stabilite, cât şi faţă de canoanele cu urmări jurisdicţionale. Bisericile Romei şi Constantinopolului au fost unanime în adoptarea hotărârilor dogmatice, dar în Egipt şi Siria, unde majoritatea populaţiei era monofizită şi unde existau ambiţii cu caracter naţional, de limbă şi mentalităţi religioase deosebite s-au produs tulburări şi chiar revolte populare reprimate în sânge.

Egiptul a renunţat la limba greacă în slujbele religioase, folosind de acum înainte limba indigenă (coptă). Biserica rămasă ortodoxă la Alexandria a purtat din acest moment numele de Biserică melkită, de la *melek* (rege, împărat), adică cea care rămânea în legătura cu Biserica din capitala Imperiului. La Ierusalim au avut loc chiar lupte sângeroase, fiindcă monofiziţii au reuşit să se menţină în posturile de conducere şi să dezlănţuie împotriva calcedonienilor o aspră persecuţie. La acest fapt a contribuit intervenţia împărătesei Eudoxia, care trăia aici retrasă şi îmbrăţişase monofizitismul.

Un exemplu elocvent a ceea ce avea să se întâmple în continuare este şi faptul că un călugăr pe nume Teodosie, adept al lui Dioscor, l-a obligat pe Iuvenal al Ierusalimului, care se întorsese de la Calcedon şi semnase actele Sinodului Ecumenic, să renunţe la doctrina adoptată aici. Refuzând aceasta, Iuvenal, abia a scăpat cu fuga, pentru a-şi salva viaţa.

Teodosie a fost hirotonit episcop şi a persecutat cu violenţă pe cei care nu împărtăşeau convingerile lui. El era susţinut de Eudoxia, mare admiratoare a lui

Chiril şi care credea că doctrina lui Dioscor şi Chiril sunt una şi că învăţătura aceasta a fost condamnată la Calcedon. În cele din urmă împăratul Marcian a luat măsuri severe şi Teodosie a fost obligat să fugă în Muntele Sinai, iar Iuvenal a fost reintegrat. Împărăteasa Eudoxia a început să se îndoiască şi ea de justeţea credinţei sale monofizite, mai cu seamă la sfatul unui călugăr sfânt şi celebru, pe nume Simion şi a revenit la Ortodoxie.

Religia creştină, care, din cauza disputelor teologice, crease o atât de mare deosebire de opinii a adus Imperiului discordii periculoase, chiar foarte periculoase pentru guvernare. În Orient, disensiunile adânci au ajutat arabilor să cucerească Siria şi Egiptul; mai târziu însă religia de stat a format o legătură între toţi locuitorii Imperiului şi a contribuit la hrănirea sentimentului naţional care i-a dat putere Bizanţului să se menţină peste secole împotriva duşmanilor din afară. În ce priveşte atitudinea Bisericii din Tomis faţă de Sinodul de la Calcedon trebuie arătat că episcopul Alexandru n-a putut fi de faţă la lucrări, dar a semnat actele un an mai târziu, adică în 452. Prezenţa lui Alexandru la Sinod a fost împiedicată, probabil, de situaţia politică tulbure de la Dunăre, unde în vremea respectivă acţionau puternic hunii.

Pulcheria, deşi se hotărâse să fie soţia lui Marcian numai pentru a asigura legitimitatea dinastiei pe tronul Bizanţului, n-a putut acţiona ca împărătească-soţie decât o scurtă vreme, căci a murit în anul 453. În timpul întregii sale vieţi ea a fost plină de evlavie şi a făcut multe fapte caritabile. Întreaga avere a lăsat-o săracilor. Se admite că a ctitorit trei biserici închinate Maicii Domnului. Una dintre acestea este cunoscută sub numele de Biserica Theotokos Chalkoprateia denumită aşa după aşezarea sa în cartierul Chalke, al negustorilor de bronz de lângă Sfânta Sofia. Biserica Theotokos Hodighitria, adică *Maica noastră care ne conduce la victorie*, a fost construită în partea de răsărit a oraşului, sub prima colină, şi a fost sfinţită şi prin aşezarea aici a unei icoane a Fecioarei, trimisă de la Ierusalim de împărăteasa Evdochia.

Cea mai însemnată biserică a fost cea clădită în cartierul Blacherne, puţin înainte de moarte. În această biserică a fost trimisă de la Ierusalim, în timpul

succesorului lui Marcian, Leon I, o mantie atribuită Fecioarei Maria. O capelă specială a fost construită pentru a adăposti această relicvă sfântă. În zilele grele, de restrişte, populaţia capitalei şi-a pus nădejdea în această mantie. Patriarhul însoţit de un numeros sobor de preoţi şi de popor făceau procesiuni pe zidurile oraşului, mai ales în apropierea zidurilor de apărare ale capitalei, şi astfel, oraşul a fost salvat de multe ori.

Marcian a murit în ianuarie 457 şi cu el s-a stins *dinastia teodosiană*, pe care el a continuat-o prin alianţă.

XI. LEON I CEL MARE (454-474)

După moartea lui Marcian, Senatul a ales ca împărat un alt ofiţer (tribun), destul de necunoscut ca persoană, dar care fusese administrator pe domeniile lui Aspar deci protejat de el. Acesta a fost Leon. El a fost primul împărat care a primit coroana imperială de la patriarhul Constantinopolului. Toţi predecesorii săi au primit coroana după tradiţia romană, adică din mâinile comandantului suprem al armatei ori a unui înalt funcţionar civil. Inovaţia din anul 457 avea, desigur, la bază şi prestigiul pe care îl dobândise patriarhul de la Constantinopol, mai ales în urma Sinodului de la Calcedon. De aici înainte toţi împăraţii bizantini au fost încoronaţi de patriarhul capitalei, iar încoronarea a dobândit semnificaţia unei consacrări religioase. Încoronării civile, cu caracter militar, i s-a adăugat o ceremonie bisericească, care a căpătat din ce în ce mai multă importanţă, iar în Evul Mediu a contat ca actul veritabil, propriu-zis, al încoronării.

Amestecul prea mare al lui Aspar în treburile Imperiului l-a nemulţumit pe Leon, Senatul ca şi întreaga populaţie a capitalei. Astfel, toţi au încercat să se debaraseze de el. La aceasta a contribuit şi înfrângerea bizantinilor de către vandali în expediţia din Africa, expediţie împotriva căreia se ridicase Aspar. Vandalii voiau să cucerească chiar Alexandria. În plus, Aspar cerea să i se acorde unuia din fiii săi titlul de *caesar*. Leon s-a aliat cu Tarasikodissa, un ofiţer isaurian, dintre aceia aflaţi în număr foarte mare în capitală. Aspar a fost asasinat împreună cu familia sa şi un mare număr de goţi. Acest eveniment a reprezentat lovitura de graţie pentru influenţa germanilor la curtea din Constantinopol şi pentru acest masacru Leon a fost poreclit „Makelles” (Măcelarul). Unii istorici privesc acest eveniment ca o etapă importantă în procesul de naţionalizare a armatei bizantine şi de slăbire a influenţei barbare în Imperiu. Ei socotesc că acest lucru a fost suficient pentru a justifica supranumele de „Cel Mare” care i s-a acordat uneori lui Leon.

După victoria împotriva lui Aspar şi a germanilor, Tarasikodissa a dobândit o mare putere la palat, căsătorindu-se chiar cu Ariadna, fiica împăratului (466) şi şi-a schimbat numele în Zenon.

Pe plan militar, bizantinii au suferit o mare înfrângere în Africa, flota fiind condusă de cumnatul lui Leon, un anume Basiliskos într-o expediţie împotriva vandalilor regelui Genseric. În urma acestei înfrângeri bizantinii au pierdut şi Sicilia.

Când Leon I a murit, la începutul anului 474, nepotul său Leon al II-lea, fiul lui Zenon şi al Ariadnei, a devenit succesor al tronului, iar Zenon împărat, asociat al fiului său. Murind însă Leon al II-lea chiar în toamna anului 474, Zenon a ocupat singur tronul bizantin. Dar, domnia lui a fost scurtă, adică până în ianuarie 475 când o conspiraţie grecilor, îndreptată împotriva isaurienilor, care aveau prea multă putere în capitală l-a înlăturat de la tron, punând în locul lui pe Basiliskos, cumnatului lui Leon I. După 20 de luni, Zenon a reluat conducerea Imperiului şi a domnit liniştit timp de 15 ani (476-491).

Cea de-a doua parte a domniei sale a coincis cu căderea Imperiului roman de Apus sub herulii lui Odoacru, care au înlăturat în anul 476 de pe tronul Romei pe Romulus Augustulus. Odoacru nu s-a proclamat împărat, ci a recunoscut suveranitatea Imperiului Roman în Orient. Prin delegaţii trimişi de el la Constantinopol, în numele Senatului roman, a comunicat că Italia nu avea nevoie de un monarh distinct şi că împăratul lor trebuia să fie Zenon. În acelaşi timp, Odoacru i-a cerut lui Zenon să i se acorde titlul de *patricius* şi să fie delegat să conductă Italia. El a fost însă numit de Zenon numai *magister militum per Italiam*, primind în grijă administraţia provinciei în calitate de mandatar al Imperiului. Devenit stăpân al Italiei, Odoacru s-a comportat din ce în ce mai independent. Stăpânirea lui însă asupra Italiei nu a fost lungă, căci Zenon, pentru a se debarasa ostrogoţii din Peninsula Balcanică, care întreprindeau multe incursiuni devastatoare, ameninţând chiar capitala, a reuşit să-l convingă pe unul din conducătorii lor, pe Theodoric cel Tânăr (Amalul) să pornească, în anul 488, împotriva lui Odoacru, pe care l-a învins în anul 493 devenind stăpânul Italiei. El a întemeiat aici un Regatul ostrogot al Italiei, cu capitala la Ravenna.

Imperiul de Răsărit a scăpat în felul acesta de pericolul germanic, aşa cum reuşise să scape pe vremea lui Alaric, căci în Italia Theodoric era mai puţin periculos decât în Peninsula Balcanică. Zenon a rezolvat, astfel, două probleme grave:

înlăturarea lui Odoacru şi îndepărtarea germanilor. Plecarea germanilor în Apus nu însemna însă şi rezolvarea problemei etnice în interiorul Imperiului, căci isaurienii au devenit acum un adevărat pericol, fiind sprijiniţi de împăratul însuşi. Ei au ocupat cele mai bune posturi în capitală.

Problemele religioase. „Henotikon"-ul (482)

Disensiunile profunde născute după cel de-al IV-lea Sinod Ecumenic între ortodocşi şi monofiziţi afectau în cel mai mare grad liniştea internă şi securitatea statului. De aceea, Zenon a încercat printr-un „Henotikon" (EnwtikÒn = decret de unire), dat în anul 482 să obţină un compromis între cele două curente. În acord cu patriarhul Acachie ei recunoşteau prin „Henotikon" valabilitatea deciziilor primelor trei Sinoade Ecumenice, pe care le considerau suficiente, anatematizau atât pe Nestorie cât şi pe Eutihie, dar şi pe cei care învăţau o doctrină divergentă „*la Calcedon ori în altă parte*". Iisus Hristos era de aceeaşi fire cu Tatăl, în firea Sa divină, şi avea aceeaşi natură (fire) cu noi, în firea Sa umană. „Henotikon"-ul evita să folosească o natură sau două naturi (firi) şi nu vorbea de unirea celor două firi, aşa cum se stabilise la Calcedon. Menţionarea în document a Calcedonului a nemulţumit pe ortodocşi, care vedeau în aceasta repudierea *Tomului* papei Leon. Papa Simplicius a convocat un sinod la Roma şi l-a excomunicat pe Acachie, patriarhul Constantinopolului şi pe Petru Mongul, patriarhul Alexandriei.

Rezultatul „Henotikon"-ului a fost că s-a produs o schismă între Apus si Răsărit, prima între cele două Biserici, cunoscută sub numele *schisma acachiană*, care a durat până în anul 518. În interiorul Imperiului se părea că „Henotikon"-ul aducea o destindere la Alexandria, dar până la urmă el nu a satisfăcut nici pe ortodocşi, nici pe monofiziţi. Primii nu puteau accepta concesiile făcute monofiziţilor; ceilalţi le considerau insuficiente, din cauza lipsei de precizie a „Henotikon"-ului.

Astfel, acest decret a adus noi complicaţii în viaţa religioasă a Bizanţului, mărind numărul dizidenţilor monofiziţi în: extremişti, diofiziţi (ortodocşi) şi moderaţi care adoptau formula „Henotikon"-ului.

Ortodocşii intransigenţi au fost numiţi *achimiţi* (¢ko…mhtoi, vigilantes) fiindcă săvârşeau slujbe în mănăstirile lor fără întrerupere.

Monofiziţii extremişti au fost numiţi *akephaloi* adică „*fără cap*", pentru că ei nu mai recunoşteau ca autoritate pe patriarhul de Constantinopol, care acceptase „Henotikon"-ul.

Printr-o lege din anul 480 (*Codex Justinianus*, I, 3, 35/36), Zenon a hotărât să acorde dreptul fiecărui oraş din Imperiu, care avea rangul de *polis*, adică poseda clădiri publice, populaţie numeroasă, zid de incintă şi viaţă urbană înfloritoare, să aibă episcop propriu. Până la această lege multe oraşe importante din Imperiu depindeau de altele, din motive diverse, dar una din cauze era aceea că primiseră evanghelizarea din centrele de care depindeau şi se menţinea în ele situaţia tradiţională. Între excepţiile foarte puţine de la obligativitatea acestei legi se numără şi provincia Scythia Minor. Justificarea pentru imposibilitatea înfiinţării de episcopii şi în alte oraşe decât în capitala Tomis, este arătată în felul următor: invaziile barbare frecvente în această provincie făceau viaţa nesigură, aduceau sărăcia şi nesiguranţa. De aceea, toate oraşele provinciei au rămas în starea anterioară, depinzând mai departe de episcopia Tomisului. Vom vedea că sub succesorul lui Zenon situaţia politică şi economică la Dunărea de Jos se va schimba în bine şi atunci vor putea fi puse în aplicare şi prevederile legii lui Zenon.

XII. ANASTASIUS I (491-518). POLITICA RELIGIOASĂ ACTIVITATEA LA DUNĂREA DE JOS. REVOLTA LUI VITALIAN

În seara zilei în care a murit Zenon (10 decembrie 491), Senatul, miniştrii şi patriarhul Euphemius s-au adunat la palat, iar în Hipodrom o mulţime mare popor şi soldaţi pentru a delibera asupra alegerii unui nou împărat. Sosind în Hipodrom Ariadna a fost aclamată ca *augustă* cu cuvintele: „*Trăiască Augusta ! Dă Imperiului un împărat ortodox, dă Imperiului un împărat roman !*" A luat cuvântul mai întâi şi a vorbit *magister a libellis* şi apoi Ariadna însăşi, care a spus, anticipând asupra cererii poporului, că Senatul, armata şi ea personal au socotit ca noul împărat ales să fie un roman, care să aibă toate virtuţile împărăteşti, să nu fie sclavul banului, ci departe de orice viciu omenesc, curat şi plăcut lui Dumnezeu. Ei au spus că adunarea, în care s-au decis acestea, a avut loc în prezenţa patriarhului Euphemius, că în mijloc stătea Sfânta Scriptură, ca fiecare să lase la o parte orice prietenie şi duşmănie şi să voteze cu conştiinţa curată. După aceste cuvinte, patriarhul şi împărăteasa s-au retras să se consulte hotărând să lase împărătesei libertatea de a alege pe noul împărat. Aceasta s-a oprit asupra lui Anastasius, un om în vârstă de 61 ani, funcţionar la Curte, mai exact având funcţia de *silentiarius* (supraveghetor al sălii unde se ţineau şedinţele înaltului sfat al Imperiului, numite şi *silentia*).

Două chestiuni importante frământau atunci Imperiul şi se cereau rezolvate; pe de o parte, una de natură religioasă, care diviza populaţia Imperiului de la Sinodul al III-lea Ecumenic, dar mai ales după Sinodul de la Calcedon, pe de alta, una etnică, anume problema străinilor, mai cu seamă a isaurienilor, care deveniseră un pericol intern în timpul împăratului Zenon. Acesta, după cum se ştie fusese isaurian şi i-a susţinut să ocupe posturi importante la Curte. De aceea, vocea poporului, exprimată în Hipodrom cerea să fie ales un împărat ortodox şi un împărat roman.

Dar Anastasius I nu era un ortodox convins. Mama sa era ariană, iar un unchi era maniheu. El însuşi avea convingeri monofizite. Înainte de alegerea sa ca împărat avusese un conflict cu patriarhul Euphemius, pentru faptul că ţinuse în biserica Sfânta Sofia conferinţe cu caracter eterodox. Din acest motiv patriarhul nu a fost mulţumit

de alegerea împărătesei, dar aceasta fiind susţinută de Senat s-a ajuns la un compromis şi anume s-a hotărât ca Anastasius I să se angajeze în scris că va respecta hotărârile Sinodului de la Calcedon. Anastasius I a consimţit la acest lucru dar, cum se va vedea, el nu şi-a respectat angajamentul. Patriarhul a hotărât ca declaraţia sa să fie păstrată în arhivele patriarhale, sub paza trezorierului. În mai 492, Anastasius s-a căsătorit cu Ariadna şi a domnit până în anul 518.

Încă de la începutul domniei, Anastasius I avea să rezolve problema isaurienilor, care deţineau o mare putere în stat. Poziţia lor privilegiată irita în cel mai înalt grad populaţia capitalei. Când s-a descoperit că după moartea lui Zenon ei organizaseră un complot împotriva noului împărat, condus de Longinus, fratele lui Zenon, Anastasius I s-a decis să-i lichideze rapid. El i-a îndepărtat din posturile importante din administraţie, le-a confiscat bunurile şi i-a alungat din capitală. Această operaţie a fost urmată de lupte lungi şi crâncene, care au durat 6 ani, în urma cărora isaurienii au fost înfrânţi, fiind colonizaţi în mare parte în Tracia şi Europa.

Relaţiile cu perşii

În anul 502 împăratul Anastasius a trebuit să lupte cu perşii, fapt care a necesitat angajarea unor forţe militare considerabile. După lupte indecise s-a încheiat un armistiţiu pe 7 ani (506) şi deşi el n-a fost reînnoit, în anul 513, ostilităţile n-au fost reluate ca urmare a faptului că Anastasius, în contradicţie cu prevederile armistiţiului, a construit cetatea Dara, în faţa cetăţii persane Nisibi.

Politica religioasă

Fiind un monofizit convins, Anastasius I a intrat în curând în conflict cu patriarhul Euphemius. Acesta, ca bun ortodox ce era, nu a încetat să aţâţe populaţia împotriva „Henotikon”-ului lui Zenon şi, de aceea, a venit în conflict cu împăratul. Anastasius I a reuşit, să-l condamne pe patriarh ca nestorian şi să-l înlocuiască cu Macedonie, un calcedonian convins.

La început, împăratul a avut ca bază a atitudinii sale religioase „Henotikon”-ul lui Zenon, dar cu timpul monofizitismul său s-a accentuat spre satisfacţia copţilor şi a

sirienilor, însă spre nemulţumirea crescândă a ortodocşilor. Anastasius I a depus din scaunul patriarhal şi pe Macedonie, înlocuindu-l cu Timotei, un monofizit recunoscut. Şi patriarhul Antiohiei a fost înlocuit cu Severus, un teolog monofizit. Tot atitudinii sale pro-monofizite i se atribuie şi adăugarea în anul 512 la cântarea Trisaghionului „Sfinte Dumnezeule", din timpul Sfintei Liturghii, a cuvintelor „*Care te-ai răstignit pentru noi*".

Toate acestea şi unele măsuri economice au produs agitaţie în populaţia ortodoxă, ajungându-se chiar la un şir de revolte. Unele din acestea au fost provocate de partida Albaştrilor, o grupare cu caracter politic şi social, condusă în special, de reprezentanţii aristocraţiei senatoriale greco-romane, a marilor proprietari de pământ. Aceştia erau sprijinitori ai Ortodoxiei şi pentru adaosul din Trisaghion au produs mari tulburări la Constantinopol, care erau să-l coste tronul pe împărat.

Între cele mai însemnate răscoale din această perioadă este aceea condusă de Vitalian, între anii 513-515. Vitalian era de origine trac, născut pe la anul 470 în sudul Dobrogei, în cetatea Zaldapa şi îndeplinea funcţia de *comes foederatorum* adică comandant peste trupele de *foederati* (în majoritate barbari). Ioan de Antiohia ne spune despre el că era un om scund, bâlbâit şi pârlit la vârfurile pleoapelor, fiul lui Patriciolus. Vitalian s-a declarat apărătorul credinţei ortodoxe şi a asociat la răscoală nu numai trupele de barbari, dar şi pe cele romane din dioceza Traciei precum şi ţărani din diverse regiuni. Nemulţumirea ţăranilor se datora noului sistem de impozite, instituit de Anastasius I care, pe de o parte, reprezenta o degrevare a celor ce se ocupau cu comerţul şi meşteşugurile, iar pe de alta, reprezenta o sarcină greu de suportat pentru populaţia rurală. La acestea se adăugau unele măsuri luate împotriva colonilor, cum a fost, de pildă, Constituţia din anul 500 prin care se stabilea aservirea tuturor agricultorilor rămaşi 30 de ani pe acelaşi pământ (*Codex Justinianus*, XI, 48, 19) şi, în general, fiscalitatea severă care urmărea realizarea unor economii cât mai mari. Vitalian a atacat de mai multe ori cu succes trupele imperiale şi chiar Constantinopolul, obligând pe împărat să ducă tratative. Astfel, Anastasius I i-a promis lui Vitalian să-l numească *magister militum per Thraciam* şi să convoace un Sinod Ecumenic, de data aceasta sub preşedinţia papei. Dar cum papa Hormisdas

punea ca primă condiţie ca împăratul şi toţi episcopii orientali să aprobe actele Sinodului de la Calcedon şi *Tomul* lui Leon, negocierile au fost întrerupte şi Vitalian a atacat în anul 515 pentru a treia oară Constantinopolul, pe mare şi pe uscat. De data aceasta flota sa a fost distrusă de flota imperială, care a folosit „focul grecesc", iar pe uscat a fost, de asemenea, înfrânt. Vitalian abia a putut scăpa cu viaţă şi a pierdut demnitatea de *magister militum per Thraciam*.

Puterea armată fiindu-i slăbită a trebuit să treacă mult timp pentru a-şi organiza forţele, iar în anul 518, murind Anastasius I a dispărut şi obiectivul răscoalei, adică regimul pe care Vitalian urmărea să-l răstoarne. Dacă răscoala lui Vitalian n-a avut la bază numai motive religioase, ci şi social-economice, totuşi faptul că el s-a ridicat împotriva împăratului monofizit ca reprezentant a-l Ortodoxiei, arată de câtă putere dispunea aceasta şi că monofizitismul îşi avea forţele pe sfârşite. În această luptă, Anastasius I a avut de partea sa şi pe călugării sciţi, cu care era şi înrudit.

Reformele administrative

Unul din marile merite ale lui Anastasius I a fost acela de a fi pus ordine în finanţele statului. El a procedat la o serie de reforme, pe care le-a aplicat cu prudenţă şi metodic. Anastasius a încercat să dea valoare stabilă monedei de bronz numită *follis*, care să fie cât mai apropiată de valoarea în aur, fiindcă suferea grave fluctuaţii. Dar cea mai importantă reformă a fost aceea privind impozitul funciar, hotărând ca cea mai mare parte să fie plătită în monedă de aur. Numai sumele necesare hrănirii trupelor şi aprovizionării populaţiilor din Constantinopol, Alexandria şi Antiohia puteau fi achitate în natură. Dacă statul avea nevoie de fonduri suplimentare, atunci le putea procura impunând (*coemptio*) proprietarilor de pământuri să le vândă la un preţ redus. Această impunere (*coemptio*) era autorizată de împărat, cu excepţia Traciei unde veniturile realizate din impozite erau mici, iar trupe foarte numeroase (desigur pentru asigurarea apărării capitalei). Aceste sarcini din ce în ce mai grele, mai ales pentru anumite regiuni ca Tracia, au nemulţumit pe ţărani şi au dat naştere la revolte (cum am văzut în cazul lui Vitalian).

O altă reforma întreprinsă de Anastasius a fost aceea prin care el a hotărât ca perceperea impozitelor în oraşe să fie încredinţată câte unui *vindex*, depinzând de prefectura Pretoriului. Până atunci impozitele din cetăţi erau percepute de *decuriones* (*curiales*), membri ai consiliilor municipale, care chezăşuiau cu averea lor proprie plata regulată a impozitelor. *Vindices* erau arendaşi ai impozitelor (ca în Imperiul Roman) şi probabil că se dedau la abuzuri, pentru a scoate venituri cât mai mari. Statul era câştigat din aceasta, căci avea veniturile asigurate. Decurionii erau şi ei mulţumiţi fiindcă nu mai erau puşi în situaţia de a plăti impozite pentru alţii, mai ales pentru cei care lăsau pământurile în paragină ori plecau. Pe de altă parte, decurionii întâmpinau dificultăţi în încasarea impozitelor de la oamenii bogaţi şi marii proprietari de pământ. Vindices însă se puteau impune tuturor. Pe de altă parte, Anastasius, pentru a preîntâmpina opresiunea prea mare a populaţiei din partea *vindices*-ilor a întărit şi lărgit drepturile acelor *defensores civitatium* şi al episcopilor care erau chemaţi să apere populaţia de nedreptăţi. Cei care condamnau noua politică a lui Anastasius spuneau că *vindices* tratau cetăţile ca pe nişte comunităţi duşmane. Marile dări şi sarcini, agravate de opresiunea funcţionarilor au dus la falimentul micilor proprietari. Aceasta a avut consecinţe şi pentru strângerea impozitelor. În vederea asigurării strângerii banilor necesari, s-a hotărât ca întreaga comunitate să fie privită ca o unitate fiscală şi responsabilă pentru încasarea tuturor impozitelor. Deci, dacă din diverse motive o proprietate nu mai era solvabilă, ceilalţi erau obligaţi să plătească pentru ea. Acest nou impozit este cunoscut sub numele de *epibole* (—pibol»).

Anastasius I a desfiinţat impozitul numit *chrysargyron* (crusargurÒn) care afecta mai ales populaţia orăşenească, angajată în comerţ şi meşteşuguri. Această măsură a adus mare mulţumire în rândurile populaţiei urbane, dând un impuls comerţului şi meşteşugurilor. În schimb, populaţia rurală avea, motive de nemulţumire, fiindcă ea era pusă să plătească în monedă de aur (*chrysoteleia*, crusot˜leia) deci nu în natură ca până acum.

Chiar dacă măsurile economico-financiare luate de Anastasius I au nemulţumit largi pături ale populaţiei, ele au avut menirea de a restabili finanţele statului şi a lăsa

la moartea sa, în anul 518, o rezervă imensă de aur (320.000 livre, adică 105.000 kg de aur, o livră având 327,45 g). Această sumă uriaşă a fost folosită de urmaşii lui Anastasius I, Iustin şi, mai ales, Iustinian I. Dar rezervele de bani strânse de Anastasius I, i-au permis să construiască un zid de apărare a Constantinopolului, la 40 km spre vest de zidul lui Teodosie al II-lea, închizând o zonă imensă, căci el pornea de la Marea de Marmara şi ducea până la Cornul de Aur. Evagrie, în *Istoria bisericească*, cartea a III-a, 38, ne spune că acest zid făcea din cetate o insulă în loc de peninsulă.

Raporturile cu popoarele barbare din Occident

Ele s-au caracterizat prin aceea că fără să-i fi numit oficial ca regenţi ai Italiei pe Odoacru ori pe Theodoric, împăratul recunoştea o situaţie de fapt şi anume că după moartea lui Odoacru, în anul 493, l-a acceptat pe Theodoric cel Mare ca rege al Italiei. De fapt, Theodoric a menţinut aproape toată administraţia romană, având o mare grijă să nu supere pe membrii Senatului. Totuşi, o apropiere între populaţia romană şi cea barbară gotică a fost împiedicată de faptul că goţii erau arieni, iar romanii ortodocşi.

Relaţii mai prieteneşti a avut Anastasius I cu regele francilor Clovis care fusese creştinat de episcopul Bisericii Romei, Sfântul Remigius. Anastasius i-a trimis însemnele demnităţii de *consul*, socotindu-l un reprezentant al puterii imperiale în Apus.

Anastasius I şi ţinuturile nord-dunărene

Domnia lui Anastasius I a avut o mare importanţă pentru Scythia Minor, căci din vremea sa s-a constatat o întărire a frontierei dunărene cu noi trupe şi fortificaţii. Anastasius n-a urmărit lărgirea frontierelor Imperiului, ci a capacităţii lor de apărare. Unul din cronicarii timpului, (Ioannes Malalas, *Cronographia*, cartea a XVI-a, Bonn, 1831, p. 409, r. 46-49,) ne spune că „*în fiecare oraş al Imperiului au fost înălţate diferite construcţii, ziduri de apărare şi apeducte, au fost curăţate porturi, clădite din temelii băi publice şi multe altele*”.

În timpul lui Anastasius I şi-au făcut apariţia la Dunărea de Jos şi în Tracia bulgarii care în anii 493, 499, 502 au prădat o parte din Imperiu. Împotriva acestor invadatori şi a altora Anastasius I a luat măsuri de refacere a zidurilor de incintă a unor cetăţi ca: Histria, Dinogeţia, Capidava şi Altinum, unde au fost descoperite cărămizi având imprimat numele împăratului, ceea ce arată că în aceste locuri s-au depus eforturi importante de fortificare a cetăţilor. Unele dintre cele mai importante lucrări s-au efectuat în capitala provinciei, la Tomis. Grija specială pentru aceasta este sugerată şi de descoperirea singurului sigiliu cu numele împăratului pe pământul Dobrogei, unde exista şi cel mai important port al Scythiei Minor. Tot în vremea lui Anastasius I s-au construit în Scythia Minor importante şi numeroase bazilici creştine, ca şi edificii publice la: Histria, Tomis, Callatis, Tropaeum Traiani, Dinogeţia şi Capidava.

În domeniul organizării bisericeşti înregistrăm o creştere a numărului episcopiilor. Acum s-a trecut de la o singură episcopie, cea de la Tomis, la 15, întemeiate în principalele oraşe ale provinciei: Histria, Callatis, Axiopolis, Tropaeum Traiani, Zaldapa, Capidava, Noviodunum, Troesmis, Aegissus, Salsovia, Constantiana şi altele.

Până la Anastasius I ierarhii tomitani semnau, de obicei, în actele oficiale cu formula: „numele … *episcopus Tomitanus*" sau „*episcopus Tomitanae civitatis*", însoţit de numele provinciei Scythia, ca de pildă: „*Joannes Tomitanae civitatis episcopus provinciae Scythiae*". După Anastasius I formula s-a schimbat. Ea ne apare aşa în anul 520 în actele unui sinod de la Constantinopol, care a ales ca patriarh pe Epiphanios. Între mitropoliţii, care au semnat o scrisoare de informare către papa Hormisdas se află în rândul al 7-lea şi „*Paternus misericordia Dei Episcopus provinciae Scythiae metropolitanus*".

Versiunea latină a datelor de mai sus a fost întărită de un document din anul 518, o scrisoare a legaţilor papali din Constantinopol către acelaşi papă Hormisdas. Aceşti reprezentanţi ai papei la Constantinopol îl informau despre tulburările pe care călugării sciţi le-au provocat în legătură cu unele probleme ale dogmei stabilite la Calcedon. Ei spun printre altele: „*Isti (scil. monachi) de sua provincia episcopos*

accusant, inter quos est Paternus Tomitanae civitatis antistes" (Aceşti (monahi) îşi acuză episcopii din provincia lor, între care este şi Paternus întâistătătorul cetăţii Tomis). Este vorba, deci, de mai mulţi episcopi (*episcopos*), între care Paternus avea un rol preeminent, de aceea este menţionat aparte. De altfel, numele lui apare şi pe un disc de aur şi argint, de mari dimensiuni, care cântăreşte 16 kg. Discul a făcut parte din tezaurul Bisericii din Tomis având, probabil, rolul de anaforniţă, dar a fost furat de popoarele barbare ori donat acestora pentru a răscumpăra prizonieri creştini. El a fost descoperit în anul 1912 în localitatea Presecepina din Districtul Poltava (Rusia) împreună cu alte obiecte din metale preţioase şi se păstrează azi la Muzeul din Sankt-Petersburg (Ermitaj).

Împăratul Anastasius I a murit în anul 518, în palatul său, fiind lovit de un trăznet, în timpul unei furtuni puternice.

XIII. IMPERIUL BIZANTIN SUB IUSTIN I (518-527)

După moartea lui Anastasius I tronul Imperiului a rămas vacant, fără succesor desemnat. Cel care a reuşit să preia conducerea Imperiului a fost Iustin I (518-527), un ofiţer superior, înaintat în vârstă, de origine ţărănească (trac romanizat) dintr-un sat de lângă Naissus (azi Niş, în Serbia), numit Bederiana, aparţinând provinciei Dardania. Cu toate că nu avea o instrucţie aleasă (Procopius de Caesarea, *Historia arcana*, pp. 64-65, 77, afirmă cu răutate că abia ştia să se semneze), Iustin a făcut o carieră militară strălucită ajungând *comes excubitorum*, adică comandantul gărzii personale a împăratului, gardă înfiinţată de Leon I, şi care deşi nu era numeroasă, însumând doar circa 300 de oameni, a mijlocit conducătorilor ei ocuparea scaunelor imperiale (de ex. Tiberiu al II-lea, Constantin şi Marcian). Iustin a dobândit titlul de *patricius*, onoare foarte mare, care nu era conferită decât rareori şi numai demnitarilor de rang foarte înalt (foştilor consuli, prefecţi ai Pretoriului, magistri militum).

Provenind dintr-o regiune, occidentală, aflată sub administraţia religioasă a Vicariatului de Tesalonic, dependent de papă, Iustin era, deci, calcedonian şi vorbea limba latină. De aceea, între primele măsuri luate a fost anularea politicii religioase a lui Anastasius I, depunând din scaun pe Severus, patriarhul Antiohiei şi pe alţi episcopi monofiziţi, în afară de Timotei al Alexandriei; aşa au putut fi reluate legăturile cu papa, întrerupte în urma publicării „Henotikon”-ului lui Zenon.

Iustin I n-a avut copii, ci doar nepoţi şi între aceştia cel mai renumit a fost Petrus Sabbatius, numit în urma adopţiei *Justinianus* şi *Germanus*, strălucit general (*magister militum per Thraciam*), care a luptat cu succes împotriva triburilor de slavi şi de anţi, atunci când acestea, pornind din sudul Moldovei şi nord-estul Munteniei, au pătruns în Imperiu provocând mari pagube. În urma înfrângerii acestora de către Justinianus, dioceza Traciei s-a bucurat, un timp, de ceva linişte.

În cursul domniei sale Iustin I a acordat puteri aproape depline în conducerea Imperiului lui Iustinian, pe care l-a numit *comes domesticorum* (comandant peste gărzile de ofiţeri din trupele aflate la dispoziţia împăratului, un fel de Stat major

imperial) şi apoi *magister militum praesentalis* (înalt comandant peste trupele mobile, de manevră, numite şi *comitatus*).

În anul 527, când Iustin I s-a îmbolnăvit grav, l-a asociat la domnie (4 aprilie) pe Iustinian. Trei luni mai târziu (la 1 august) la moartea lui Iustin, nepotul său, Iustinian, i-a urmat la tron, fiind în vârstă de 45 de ani.

XIV. IUSTINIAN I (527-565). RĂZBOAIELE DE RECUCERIRE A TERITORIILOR ROMANE. OPERA EDILITARĂ ŞI LEGISLATIVĂ. REFORMELE ADMINISTRATIVE. POLITICA RELIGIOASĂ. URMAŞII LUI IUSTINIAN I

Iustinian s-a născut la Tauresium, nu departe de Ohrida, sat vecin cu Bederiana. El era nepot de soră al lui Iustin. Iustinian poseda toate calităţile unei mari personalităţi şi unii învăţaţi sunt de părere, că chiar dacă soarta nu i-ar fi hărăzit funcţia de împărat, care i-a permis să realizeze atâtea lucruri, el s-ar fi distins în alte domenii şi ar fi atins culmile cele mai înalte.

Procopius din Cezareea, istoricul său contemporan, ne dă un portret fizic şi psihic al împăratului: „*Era de statură mijlocie, nici mare nici prea scund, ci măsurat, nu slab, ci mai degrabă cărnos, cu faţa rotundă, bine făcut şi cu obrajii îmbujoraţi, chiar după ce ajuna două zile la rând*". (cf. *Historia arcana* 8, 12-13, p. 79). Se spune că poseda o putere de muncă puţin obişnuită şi avea o mare plăcere de a munci. Dormea puţin şi lucra până noaptea târziu. Prin mâna lui treceau toate actele imperiale, pe care cel mai adesea le redacta singur: „*Scria el însuşi mai toate hotărârile, până şi în ce loc din cetate trebuiau dregătorii să ţină judecăţile şi când să meargă să facă cercetările*." (cf. *Historia arcana*, p. 121). Nu-şi îngăduia nici o automulţumire (nepăsare). Temperament ascetic, el postea în timpul Păresimilor 2 zile pe săptămână, fără să mănânce absolut nimic; în restul timpului se abţinea de la vin, mulţumindu-se cu ierburi drese cu ulei şi oţet. Iustinian era primitor mai ales cu oamenii simpli. Se pare că Procopius din Cezareea n-a fost tocmai obiectiv în caracterizarea lui Iustinian, căci intrând, în ultima parte a vieţii, în conflict cu împăratul, l-a prezentat cu tot felul de vicii.

Iustinian şi-a ales colaboratori competenţi şi energici, cărora le cerea o fidelitate totală. Între aceştia pot fi menţionaţi generalii Belizarie şi Narses care s-au remarcat prin victoriile lor, prin care au readus Imperiului întinse teritorii romane, Ioan de Capadocia, prefectul Pretoriului, bun administrator, dar lacom şi intrigant, marele jurist Trebonian, care a avut un rol hotărâtor în munca de codificare a dreptului bizantin, fost *quaestor sacri palatii*, adică şeful cancelariei imperiale, care redacta hotărârile importante sau corespondenţa cu provinciile sau puterile străine şi Petrus Patricius, diplomat abil (fost *magister officiorum*).

Iustinian era credincios dovedind multă evlavie şi îşi petrecea mult timp în rugăciune şi meditaţie, înconjurat, cum spune Procopius, de preoţi bătrâni şi întorcând pe o parte şi pe cealaltă cărţi vechi. Posedând întinse cunoştinţe teologice, el a alcătuit lucrări şi în acest domeniu, dar, din păcate, el şi-a depăşit atribuţiile şi, adeseori, competenţa, amestecându-se cum vom vedea în chestiunile de credinţă şi problemele Biserici, nu totdeauna cu urmări favorabile pentru creştinism. El considera păcatele oamenilor şi disensiunile din Biserică cauze pentru bunăstarea generală a Imperiului. De aceea, spera ca unitatea Bisericii şi suprimarea corupţiei şi alte rele să contribuie la dobândirea sprijinului lui Dumnezeu în câştigarea războaielor barbarilor. El a luat măsuri împotriva corupţiei şi extorcării de bani, urmărind în felul acesta, să procure Imperiului mijloacele necesare purtării războaielor. Iustinian nu era însă, ca orice om, lipsit de cusururi. S-a dovedit influenţabil, ascultând defăimările şi intrigile, era ambiţios, cheltuitor, iubitor de fast şi cam fantezist în planurile sale, căci a încercat să recucerească provinciile pierdute ale Imperiului şi să-i redea strălucirea de altădată într-o perioadă istorică puţin propice. Rezervele bugetare imense lăsate de împăratul Anastasius au fost cheltuite în războaiele purtate în Africa, Italia şi Orient, precum şi în opera amplă de rezidire a cetăţilor. Toate acestea s-au dovedit inutile, căci n-au supravieţuit mult morţii sale.

Înainte de urcarea sa pe tron Iustinian s-a îndrăgostit de o artistă, numită Teodora, o femeie cu un trecut obscur şi bănuită că ar fi dus o viaţă uşuratică, dar pe care a luat-o în căsătorie neţinând seama de bârfele societăţii şi trecând peste prejudecăţile personale. Căsătoria lui Iustinian cu Teodora a avut loc după ce aceasta făcuse o călătorie în Orient şi avusese discuţii cu personalităţi religioase monofizite, care au avut meritul de a-i fi schimbat viaţa. Ea s-a întors din această călătorie hotărâtă să ducă o viaţă creştină. Ca împărătească a dus o viaţă retrasă, petrecându-şi cea mai mare parte a timpului torcând şi interesându-se de problemele religioase din Imperiu. Şi în problemele statului s-a arătat la înălţime, demonstrând o mare perspicacitate în înţelegerea celor mai complicate situaţii politice. Teodora a fost obiectul unor calomnii şi al urii multora, dar este sigur că ea a fost pentru Iustinian soţia devotată şi fidelă până la moartea ei în anul 548. Împăratul o numea „*prea*

pioasa mea soţie pe care mi-a dat-o Dumnezeu". Ambasadorii străinii şi regii se străduiau să-i câştige bunăvoinţa. În legislaţia lui Iustinian, legile privitoare la divorţ, adulter, asupra sfinţeniei căsătoriei, în privinţa actorilor comedianţi, a fetelor pierdute au fost redactate sub influenţa Teodorei. Toate acestea sunt impregnate de bunăvoinţă, de feminism. Faţă de monofiziţi a cerut toleranţă şi a manifestat simpatie, spre deosebire de Iustinian, care, chiar dacă a făcut unele concesii acestora, a rămas totdeauna ortodox. Se povesteşte că mulţi ani după moartea Teodorei, când împăratul voia să facă o promisiune solemnă, el jura pe numele Teodorei şi persoanele care voiau să-i placă împăratului aminteau numele „*excelentei, frumoasei şi înţeleptei suverane*" care ruga acum pe Dumnezeu să aibă grijă de soţul său.

Unii bizantinologi analizând personalitatea lui Iustinian şi realizările sale au conchis că acesta a fost călăuzit de două ţeluri: ideea imperială romană şi ideea creştină. Visul lui Iustinian a fost, pe de o parte, acela de a reface vechiul Imperiu Roman, pe cât posibil în graniţele sale din vremurile cele mai prospere - şi aşa se explică războaiele sale purtate în Africa, Italia şi Spania, precum şi uriaşa sa operă legislativă de codificare a dreptului roman.

Pe de altă parte, împăratul, om adânc credincios, era preocupat de restabilirea unităţii Bisericii, de lichidarea ultimilor resturi ale păgânismului şi combaterea ereziilor. Ţelul lui se poate concretiza în cuvintele: *Imperium Romanum et Christianum*. În ce măsură a reuşit să realizeze aceste scopuri vom vedea în cele ce urmează.

Răscoala NIKA

La începutul domniei sale şi anume în ianuarie 532, Iustinian a avut de făcut faţă unei grave revolte, cunoscută în istorie sub numele de NIKA, după lozinca sub care s-au unit răsculaţii, care însemnează „*învinge*".

În Imperiul Bizantin clasele sociale se grupaseră în două partide opuse: partida Albaştrilor, care grupa aristocraţia şi pe marii proprietari de pământ, din rândul cărora se alegeau majoritatea dregătorilor cu cele mai înalte funcţii, şi partida Verzilor susţinută de micii negustori, comercianţi, navigatori, mica burghezie. Albaştrii ori

Verzii au fost numiţi după preferinţa pe care unii sau alţii o arătau în Hipodrom concurenţilor îmbrăcaţi în tricouri albastre sau verzi, În timpul domniei lui Iustin I, Iustinian susţinuse politica sa civilă şi religioasă. Devenit singur împărat, Iustinian a luat o serie de măsuri împotriva ambelor partide care provocau tulburări interne. Aceste măsuri ca şi politica financiară şi economică, prin care intenţiona să se scoată cât mai mulţi bani necesari marilor acţiuni militare ale împăratului au nemulţumit ambele partide, cât şi întreaga populaţie din capitală. Cele două partide s-au unit în Hipodrom, au adoptat ca lozincă cuvântul NIKA şi au pornit să asedieze locuinţa prefectului cetăţii, pentru a-l determina să elibereze pe adepţii lor arestaţi. Această mişcare populară a fost, se pare, exploatată de câţiva aristocraţi, care au îndemnat pe insurgenţi să ceară destituirea lui Ioan de Capadocia şi a lui Trebonian. Iustinian a cedat şi a sacrificat pe cei doi miniştri. Insurgenţii au proclamat chiar un nou împărat, pe Hypatius, un nepot a lui Anastasius I. Cum nu se aflau prea multe trupe în capitală, pe a căror loialitate să se poată conta, Iustinian a crezut totul pierdut şi a voit să fugă. Teodora l-a convins însă să rămână şi să încerce să înfrângă pe răsculaţi cu ajutorul trupelor rămase fidele. Generalul Belizarie a pătruns cu armata în Hipodrom şi a masacrat pe răsculaţi (cca. 30.000 de oameni). Astfel, Iustinian şi-a salvat tronul, în mare parte datorită perspicacităţii şi energiei dovedite de soţia sa.

Pacea eternă cu perşii

În acelaşi an 532, Iustinian a întreprins în Orient unele mici operaţiuni militare împotriva perşilor, dar după lupte indecise el a semnat cu regele Chosroes I Anurchivan (531-579) o *pace eternă*, în baza căreia Bizanţul trebuia să plătească cca. 11.000 livre de aur în schimbul apărării de către perşi a Caucazului. Dar în anul 540 Chosroes a denunţat *pacea eternă*, invadând Siria, distrugând Antiohia şi cucerind mai multe oraşe bizantine. În nord, perşii au invadat Armenia, Iberia şi au ocupat Lazicum, pe malul oriental al Mării Negre.

Pentru a rezolva situaţia critică în care se afla Imperiul mai ales că era angajat în războiul cu ostrogoţii, Iustinian a fost de acord să mărească tributul, obţinând în schimb un armistiţiu de 5 ani. Acest armistiţiu a mai fost prelungit de încă două ori şi

a fost transformat într-un tratat de pace pe o durată de 50 de ani abia în anul 561. Tributul a fost mărit la 30.000 solizi, dar Iustinian a obţinut de la perşi evacuarea ţinutului Lazicum. Tributul era plătit oficial pentru apărarea Caucazului împotriva barbarilor din nord. Plata s-a făcut în avans pe primii 7 ani, iar în al 8-lea an a trebuit plătit în avans pe următorii 3 ani. Victoriile perşilor în Orient au marcat începutul marii lor expansiuni în detrimentul Bizanţului, care va fi în aceasta regiune mereu în declin.

Recucerirea Africii

În anul 533 generalul Belizarie a pornit cu o armată de cca. 18.000-20.000 de oameni spre Africa spre a o recuceri din mâinile vandalilor conduşi de Gelimer.

Un an mai târziu, el a intrat triumfător în Constantinopol. Regatul vandal a fost nimicit, iar teritoriile sale s-au întors în componenţa Imperiului şi au fost organizate într-o prefectură a Pretoriului separată, care cuprindea 6 provincii, inclusiv Sardinia. Luptele de gherilă provocate de băştinaşii mauri au încetat şi ele în anul 548, când aceştia au fost înfrânţi definitiv de strategul bizantin Ioan Troglita.

Recucerirea Italiei

În anul 535, generalul Belizarie a început recucerirea Italie de sub stăpânirea ostrogoţilor. În timp ce o armată bizantină a pătruns în Dalmaţia, Belizarie a ocupat Sicilia apoi Napoli şi Roma. După ce a ocupat Roma, Belizarie a trebuit să facă faţă unui lung asediu, organizat de ostrogoţii conduşi de Vitiges. Trupele bizantine au reuşit apoi să cucerească Ravenna, capitala ostrogoţilor, unde se retrăsese Vitiges şi să-l aducă pe acesta prizonier la Constantinopol (540), aşa cum îl aduseseră puţin mai înainte pe Gelimer. Dar ostrogoţii şi-au refăcut forţele şi s-au răsculat împotriva bizantinilor, având în fruntea lor un rege capabil, pe Totila. Trupele bizantine conduse de Belizarie au fost de mai multe ori înfrânte şi toate succesele anterioare au fost acum puse sub semnul întrebării. Situaţia s-a rezolvat totuşi în favoarea bizantinilor numai datorită geniului diplomatic şi strategic al generalului Narses care, după lupte îndelungate, a reuşit să înfrângă, în anul 552, la Busta Gallorum, pe Totila

şi să supună Imperiului Bizantin întreaga Italie. Pentru aceasta au trebuit însă 30 de ani. În anul 554, împăratul Iustinian a dat o lege numită *Pragmatica Sanctio* prin care restabilea autoritatea Bizanţului asupra Italiei. Iustinian urmărea prin această legiuire restabilirea vechilor stări de lucruri, adică repunerea în drepturile sale a populaţiei romane, care avusese de suferit în timpul ocupaţiei ostrogote. O inovaţie interesantă, conţinută în această lege, este prevederea ca guvernatorul de provincie să fie ales de episcopii şi oamenii importanţi ai locului.

Recucerirea Spaniei

Între anii 550-554, Iustinian, profitând de un război civil între vizigoţii din Spania, a trimis o flotă puţin numeroasă, care a reuşit să cucerească pentru Imperiu sud-estul ţării, inclusiv Cartagina (nouă), Malaga şi Cordoba.

Cu toate că o parte însemnată din fostul Imperiu Roman nu fusese recucerită, ci doar Italia, o bună parte din Africa de Nord, o parte din Spania, precum şi insulele din Marea Mediterană, totuşi acestea au reprezentat realizări de seamă ale domniei lui Iustinian, împlinirea unuia din visurile sale. Vom vedea însă că aceste recuceriri nu vor fi de lungă durată.

Activitatea la Dunărea de Jos

Dacă în apusul Europei şi în Africa Imperiul Bizantin a dobândit succese militare soldate cu încorporarea de mari teritorii, în schimb în Orient, aşa cum am văzut, a suferit înfrângeri din partea perşilor.

Dificultăţi serioase a întâmpinat Imperiul Bizantin şi la Dunărea de Jos, unde a avut de înfruntat incursiunile slavilor, anţilor şi bulgarilor, amestecate cu cete de huni. Astfel, în anul 528 a avut loc o incursiune a armatei bizantine condusă de Baduarius, *magister militum et dux Scythiae* şi Iustinus *magister militum et dux provinciae Moesiae Secundae*. Armata bizantină a fost înfrântă, iar Iustinus a murit pe câmpul de luptă. Invadatorii au prădat un vast teritoriu până în Tracia. O nouă expediţie bizantină împotriva barbarilor, condusă de Constantiolus, succesorul lui Iustinus, de Godilas şi Askum *magister militum per Illyricum* a reuşit să înconjoare

cetele de barbari şi să le ia prada dar, mai târziu, când bizantinii s-au întors victorioşi, au fost surprinşi de alţi „*huni*”, care i-au făcut prizonieri pe Constantiolus şi pe Askum. Dintre ei, împăratul l-a răscumpărat numai pe Constantiolus.

În anul 529, cete de *sclavini* în unire cu bulgari şi anţi au pătruns din nou în Imperiu, dar au fost respinşi de armata imperială, comandată de gepidul Mundus, numit în acelaşi an *magister militum per Illyricum*. Un an mai târziu Chilbudios un ofiţer de origine slavă numit de Iustinian *magister militum per Thraciam* şi pus să apere frontiera dunăreană, a reuşit în numai trei ani să alunge din dioceza Traciei pe huno-bulgari, sclavini şi anţi. Procopius de Cezareea, în *De bello Gothico*, (ed. Haralambie Mihăescu, cartea a III-a, 14, 1-6, pp. 155-156) ne spune că „*Chilbudios ajunsese atât de temut de barbari, încât timp de trei ani, cât s-a ostenit în această cinste, nimeni n-a mai trecut Istrul împotriva romanilor, ci de multe ori romanii treceau pe ţărmul opus şi-i ucideau sau îi luau ca sclavi pe barbarii de acolo*”. Cu prilejul acestor expediţii au fost recucerite mai multe puncte strategice din Oltenia, Muntenia şi Banat, între care Drobeta, Sucidava, Turris (Turnu Măgurele), Constantiniana Daphnae, Laederata, Dierna (Zerna) şi a fost extinsă dominaţia bizantină pe o bună parte din teritoriul fostei provincii Dacia.

Activitatea victorioasă a lui Chilbudios în stânga Dunării n-a fost însă, de lungă durată, căci după trei ani, adică prin anul 533 el a fost omorât într-o luptă cu *sclavinii*, în timpul unei expediţii în care armata bizantină, mai puţin numeroasă a fost înfrântă. Tot Procopius ne spune că după această înfrângere „*Fluviul fu trecut oricând de către barbari, după voie, iar bogăţiile romanilor ajunseră pentru ei lesne de atins*”. Împăratul Iustinian a ajuns însă la o înţelegere cu anţii cărora le-a cedat în stânga Dunării cetatea Turris, „*părăsită de mult timp, fiind pustiită de barbarii de acolo împreună cu pământurile din jurul ei, precum şi o mare sumă de bani, numai să-i fie acum aliaţi şi să-i împiedice pe huni de a mai cotropi împărăţia romană*”. Deşi n-au mai avut loc atacuri barbare la frontiera Dunării, (cum au fost cele din anul 540 ale bulgarilor în Tracia şi Macedonia până în Chersonesul tracic unde au făcut un nou măcel, ajungând chiar Asia Mică şi să treacă peste zidul cel lung al lui Anastasius I, pătrunzând în cartierele mărginaşe ale Constantinopolului, apoi în

Grecia şi Peloponez, o invazie a anţilor în Tracia şi a bulgarilor în Illyricum), totuşi împăratul Iustinian, folosind cu abilitate diplomaţia, învrăjbind populaţiile migratoare unele împotriva altora, ori cumpărând pacea cu bani, a reuşit să menţină dominaţia bizantină nu numai în dreapta Dunării, dar şi dincolo de fluviu, pe o zonă destul de întinsă, în Banat, Oltenia şi Muntenia. Documentele arheologice şi epigrafice din această zona sunt o mărturie elocventă a expansiunii politice şi economice bizantine din vremea lui Iustinian.

Peninsula Balcanică a avut însă destul de suferit din cauza acestor invazii, căci trupele imperiale erau insuficiente aici, ele fiind deplasate în Apus pentru recucerirea vechilor teritorii romane. Chiar dacă barbarii nu s-au stabilit statornic la sud de Dunăre, mulţumindu-se cu expediţii de pradă, ei au provocat mari pagube materiale şi umane. Se relatează, de pildă, că invazia bulgară din anul 540 asupra Traciei şi Macedoniei s-a soldat nu numai cu o bogata pradă de război, dar şi cu luarea a 120.000 prizonieri, care au fost duşi la nord de Dunăre. Rolul prizonierilor la nord de Dunăre pentru creştinarea barbarilor şi întărirea elementului autohton a fost deosebit de important.

Perioadele de pace au alternat cu cele de război în Balcani la intervale scurte. Între ultimele invazii de mari proporţii din timpul lui Iustinian au fost acelea ale lui kuthrigurilor, ramură a hunilor, în alianţă cu cete de bulgari şi slavi, care în anul 559 sub conducerea lui Zabergan au trecut fluviul în Scythia Minor, Moesia Secunda şi au înaintat până în Tracia, Macedonia şi Grecia, ameninţând chiar capitala Imperiului. Ei au fost înfrânţi de bătrânul general Belizarie, chiar sub zidurile Constantinopolului. Cu acest prilej a fost prădată şi incendiată şi cetatea Dinogeţia şi poate şi altele din Scythia Minor.

Trei ani mai târziu, în primăvara lui 562, a avut loc ultima invazie huno-bulgară pe teritoriul Imperiului în timpul lui Iustinian, căreia i-a pus capăt Marcellus, *magister militum* şi nepot al lui Iustinian. În anii 561-562, o populaţie nomadă, înrudită cu huno-bulgarii (avarii) a ajuns până la Dunărea de Jos sub comanda haganului Baian, cerând pământ în Imperiu. După tratative purtate de Iustinus, *quaestor Justinianus exercitus* şi de Iustinian însuşi s-a ajuns la o pace şi alianţă

(*foedus*) fără să le fi cedat avarilor ceva din Imperiu, ci aceştia au fost aşezaţi ca *foederati* la frontiera Dunării de Jos.

Opera constructivă şi militară a lui Iustinian

În ţelul său de a reface vechiul Imperiu Roman şi de a-i asigura tăria în faţa popoarelor migratoare, Iustinian a purces la reconstruirea ori refacerea unor reţele de fortăreţe, mai ales la frontiere, dar şi în spatele lor, despre care ne informează Procopius în lucrarea sa „De aedificiis" scrisă între anii 553-555. În aceste fortăreţe a aşezat trupe, cărora le-a dat în stăpânire pământuri, spre a le lega şi mai mult de apărarea locurilor respective.

La frontiera Dunării şi în Peninsula Balcanică au fost construite sute de fortificaţii, dispuse pe mai multe linii de apărare. Referindu-se la activitatea din această zonă, Procopius ne spune: „*Şi voind să facă din fluviul Istru o foarte puternică pavăză de apărare a acestor cetăţi şi a întregii Europe a închis malul fluviului cu o centură deasă de fortăreţe ... şi a aşezat peste tot pe mal garnizoane militare, care să împiedice în mod hotărât trecerea barbarilor de dincolo. Dar, deşi a făcut toate acestea, fiindcă n-avea toată încrederea şi nădejdea în oameni, socotind în sine că dacă cumva duşmanii ar putea trece în vreun fel oarecare peste fluviu, ar da peste locuitorii de pe ogoare cu totul neapăraţi şi i-ar duce pe toţi în sclavie, jefuindu-le toate bunurile, n-a crezut că este de ajuns să facă stăpâni peste fortificaţii numai pe locuitorii de lângă fluviu, ci le-a dat şi acelora o proprie siguranţă, ridicând întărituri în interiorul ţării aşa încât fiecare ţinut să-şi aibă fortăreaţa sa sau să fie în vecinătatea unui loc întărit*".

În Scythia Minor a fost continuată opera de întărire a *limes*-ului începută de Anastasius I refăcându-se ori construindu-se din nou numeroase cetăţi, atât pe malul Dunării, cât şi în interior şi chiar pe malul mării. Procopius menţionează un număr de peste 40 de aşezări, în care au fost efectuate lucrări de construcţie. Între cele mai importante sunt: Altinum, Sucidava, Axiopolis, Troesmis, Noviodunum, Aegyssus, Ulmetum, Ibida, Constantiniana Daphnae, Tomis, Callatis şi altele. În unele din acestea, săpăturile arheologice şi descoperirile epigrafice au confirmat informaţiile lui

Procopius, iar în alte aşezări, ca Histria, Dinogeţia, nemenţionate, acestea dovedesc cât de intensă a fost opera de construcţii desfăşurată de Iustinian.

În anul 532, imediat după înăbuşirea răscoalei NIKA, Iustinian a început pregătirile pentru reconstruirea bisericii Sfânta Sofia (închinată Înţelepciunii divine). Se pare că o biserică cu acelaşi hram, construită de Constantin cel Mare, fusese distrusă în timpul revoltei NIKA. Iustinian vroia să construiască o biserică de o strălucire nemaivăzută şi pentru aceasta a recurs la cei mai buni arhitecţi ai timpului, Anthemios din Tralles şi Isidor din Milet. Împăratul n-a precupeţit nici bani, nici muncă şi s-a interesat personal de mersul lucrărilor. În cinci ani biserica a fost terminată. La 27 decembrie 537 Marea Biserică, cum s-a numit ea, a fost inaugurată în chip solemn. „*Niciodată geniul Romei şi al Orientului nu s-au unit într-un ansamblu mai surprinzător şi armonios*" (Choisy).

Lucrul cel mai caracteristic la această Biserică era mărimea cupolei, care are un diametru de 31 m, ridicată la o înălţime de mai bine de 50 de metri deasupra pământului; această cupolă domina întregul edificiu. Procopius zice că ea „*este atât de uşoară şi aeriană, că pare că stă mai puţin pe ziduri, decât, este suspendată cu un lanţ de aur de înaltul cerului*". Susţinută de patru mari arcuri, care se sprijină pe patru piloni foarte puternici, ea se propteşte la est şi la vest pe două mari semi-cupole, care la rândul lor se sprijină fiecare pe 3 nişe semicirculare. Arhitecţii au reuşit, prin abilitatea lor extraordinară, să facă în acelaşi timp un edificiu solid, să asigure stabilitatea cupolei, dar să aibă şi proporţii armonioase, realizând o adevărată capodoperă. Poate că îndrăzneala arhitecţilor a fost prea mare, căci la 17 mai 558, marea cupolă s-a dărâmat. Dar Isidor cel Tânăr a reconstruit-o şi în anul 563 opera a fost terminată. De atunci, de 14 secole, Sfânta Sofia apare ca una dintre cele mai mari creaţii ale arhitecturii, un monument tipic în care se rezumă un întreg ansamblu de metode şi idealuri de artă. Cupola va deveni de acum încolo caracteristica arhitecturii bizantine.

În exterior, bazilica nu are nimic deosebit, zidurile fiind construite în cărămidă aparentă. Interiorul, în schimb, are o bogăţie şi un lux puţin obişnuit, care au devenit, de asemenea, caracteristici ale stilului bizantin. Frumuseţea pavajului de marmură şi

mozaic, coloanele înalte de marmură albă, porfiră ori verzi, decoraţia bogată a capitelurilor lucrate ca bijuterii, placajul pereţilor cu marmură policromă, care vor să imite covoarele din Orient, strălucirea mozaicurilor de pe cupole şi abside, minunatele vase din aur şi argint, ţesăturile din mătase şi aur, care decorau altarul, toate uluiau pe privitori. Pe contemporani i-a impresionat mult această biserică, Evagrius afirmă că: „*Biserica e minunată, unică şi nu se poate descrie prin cuvinte*", iar Procopius la rândul său afirmă: „*ea este operă a puterii şi îndemânării omeneşti, ca şi a divinităţii*". Ea reprezintă şi azi un monument celebru, deşi după căderea Constantinopolului sub turci a devenit moschee. Astăzi este muzeu.

Sfânta Sofia n-a fost singura operă de artă din timpul Iui Iustinian. În timpul său au fost construite numeroase alte biserici, într-un stil care dovedeşte ingeniozitate şi noutate. Din păcate multe dintre ele au fost distruse în cursul timpului. La Constantinopol se mai păstrează bisericile: Sfinţii Serghie şi Vach, după un plan octogonal, şi Sfânta Irina, continuând forma vechilor bazilici. Cel mai bine s-au conservat bisericile din Ravenna, San Apollinare in Classe, San Apollinare Nuovo şi San Vitale (ultima tot după un plan octogonal combinat).

La Tesalonic, Iustinian a refăcut biserica Sfântul Dumitru, care se păstrează până astăzi în forma sa originară, iar la Efes, biserica Sfântul Ioan Evanghelistul. Toate acestea sunt capodopere care strălucesc prin frumuseţea placajelor ori pavimentelor de marmoră policromă ori a mozaicurilor cu bogat decor. Mozaicurile de la bisericile amintite din Ravenna ne dau o imagine asupra luxului şi vieţii bizantine din secolul al VI-lea, asupra strălucirii şi pompei imperiale. Aceleaşi tendinţe se întâlnesc şi în alte opere din timpul său, cum ar fi manuscrisele cu litere de aur şi argint pe pergament de purpură, în ţesăturile scoase la iveală cu prilejul săpăturilor arheologice din Egipt, în sculpturile în fildeş, în lucrările de orfevrerie. În toate acestea se întâlnesc elemente tradiţionale greco-romane, dar şi influenţe orientale, mai ales siriene, din a căror combinaţie a ieşit arta bizantină. Constantinopolul a devenit din vremea lui Iustinian un centru artistic şi cultural de prim ordin, preluând în multe privinţe rolul pe care-l avuseseră marile oraşe din Orient ca Antiohia, Alexandria şi Efesul. A luat naştere o artă nouă, iar printre

scopurile principale se număra în primul rând glorificarea lui Dumnezeu şi a împăratului. Întreaga artă s-a pus mai cu seamă în serviciul creştinismului.

Opera legislativă a lui Iustinian.

Opera cea mai importanta şi cea mai durabilă a lui Iustinian, care indică şi modul în care împăratul a înţeles să încorporeze ideea imperială, este aceea de codificare a dreptului roman. Iustinian şi-a dat seama de marea valoare a legislaţiei romane şi, în acelaşi timp, că ei trebuie să i se aducă unele modificări, impuse de realităţile istorice deosebite. De aceea el a căutat să fundamenteze legislaţia Imperiului pe vechea legislaţie romană, însoţită de interpretările celor mai reputaţi jurişti de la sfârşitul antichităţii. Istoricii consideră că graţie lui Iustinian omenirea a moştenit tot ce Imperiul Roman a creat mai hun şi mai durabil, anume dreptul, ale cărui noţiuni şi aplicaţii au cuprins toate aspectele vieţii şi s-au transmis civilizaţiei europene. În afară de Biblie nici o altă lucrare n-a avut o înrâurire mai mare pentru evoluţia umanităţii ca opera juridică a lui Iustinian.

La realizarea acestei opere Iustinian a avut concursul unor jurişti de seamă, între care Trebonian deţine locul de frunte. Lucrarea a început la 13 februarie 528 când Iustinian a numit o comisie formată din 7 membri, în frunte cu Trebonian, cu misiunea de a reuni într-un cod toate constituţiile (legile) imperiale în vigoare, începând de la împăratul Hadrian (117-138), eliminând elementele care nu mai corespundeau cerinţelor timpului. Comisia trebuia să utilizeze „Codex Theodosianus", precum şi culegerile particulare alcătuite în timpul lui Diocleţian: Codex Gregorianus şi Codex Hermogenianus. La 7 aprilie 529 lucrarea denumită „Codex Justinianus" a fost terminată. Era împărţită în 10 cărţi. La 15 decembrie 530 împăratul a numit o nouă comisie formată din 16 membri, pusă sub conducerea aceluiaşi Trebonian, cu misiunea de a codifica lucrările de interpretare a legilor (jurisprudenţa) juriştilor romani din secolele II-III. După 3 ani lucrarea a fost încheiată şi publicată la 16 decembrie 533, sub numele de „Digeste" sau „Pandecte". Era împărţită în 7 părţi şi 50 de cărţi (subdiviziuni principale). Opiniile contradictorii

ale juriştilor trebuiau, de asemenea, eliminate şi tot materialul era expus într-un sistem logic.

La 21 noiembrie 533 a apărut o altă lucrare intitulată „Institutiones" realizată din însărcinarea lui Iustinian de către Teofil şi Dorotei, profesori la şcolile de drept din Constantinopol şi Beyrut precum şi de Trebonian. Lucrarea era, în fapt, un manual elementar de drept, pus la îndemâna studenţilor în drept şi care prezenta un material selecţionat din „Codex Justinianus" şi „Digeste", fiind împărţit în 4 cărţi.

Numărul mare de legi promulgate de Iustinian în cursul celor 5 ani câţi s-au scurs de la apariţia lui „Codex Justinianus" (529) a făcut necesară publicarea unei noi ediţii îmbogăţite a codului amintit, la 16 noiembrie 534, în 12 cărţi, care a apărut sub numele de „Codex repetitae praeselectionis". Această a doua ediţie definitivă este singura care ni s-a păstrat. Legile promulgate între anii 535-565 au purtat numele de „Novellae" adică legi noi, erau în număr de 154 şi redactate în majoritate în greceşte. Unele „Novellae" privesc direct şi teritoriul ţării noastre, dându-ne informaţii preţioase şi unice cu privire la viaţa religioasă, politică şi economică. De amintit, de exemplu, „Novella" a XI-a care ne vorbeşte despre Justiniana Prima, arhiepiscopie întemeiată de Iustinian în anul 535 şi care avea în subordine şi două episcopii din Banat, Laederata şi Recidiva.

Toate lucrările juridice publicate în timpul lui Iustinian (Codex Justinianus, Digeste sau Pandecte, Institutiones şi Novellae) poartă începând din secolul al XII-lea denumirea de „Corpus juris civilis", nume dat de juriştii de la Universitatea din Bologna.

Codificarea dreptului roman a oferit statului bizantini centralizat o bază juridică omogenă, care reglementa ansamblul vieţii publice şi particulare, raporturile dintre cetăţeni, viaţa familiei, relaţiile comerciale, situaţia bunurilor materiale. Aşa cum am spus, „Corpus juris civilis" nu reproducea mecanic vechiul drept roman ori toate interpretările juriştilor antici, ci în el au fost introduse modificări, care să corespundă cu organizarea socială şi economică a timpului, precum şi cu preceptele moralei creştine. În dreptul familial, de exemplu, au fost introduse, ca urmare a influenţei creştine, concepţii mai umane. De asemenea, proclamându-se egalitatea şi

libertatea tuturor oamenilor, legislaţia lui Iustinian recomanda tratamentul mai îngăduitor al sclavilor, precum şi eliberarea lor.

O altă caracteristică a legislaţiei lui Iustinian este accentul deosebit de mare pus pe absolutismul imperial. „Corpus juris civilis" fundamentează din punct de vedere juridic puterea monarhică, lucru care va exercita o influenţă durabilă asupra ideilor politice din Bizanţ şi chiar din Occident. Opera juridică a lui Iustinian a stat la baza întregii evoluţii ulterioare a Imperiului Bizantin. În Occident „Corpus juris civilis" a contribuit în mod esenţial la formarea concepţiilor juridice şi politice abia din secolul al XII-lea, adică de atunci când a început să fie studiată această operă. Până astăzi legislaţia lui Iustinian a rămas element capital al evoluţiei juridice europene.

Reformele administrative

Au fost dictate, pe de o parte, de tulburările provocate de răscoala NIKA, pe de alta, de presiunile tot mai mari venite din partea populaţiilor migratoare ori ale perşilor. Împăratul era nemulţumit de faptul că funcţionarii şi guvernatorii de provincii erau corupţi şi se dedau la abuzuri şi neglijenţe grave. În acest sens a luat o serie de măsuri (expuse în „Novellae"-le a VIII-a şi a XVII-a, din anul 535) prin care, între altele, se suprima obiceiul de a se cumpăra funcţia de guvernator pentru o anumită sumă de bani, urmând ca cel care o avea să-şi recupereze nu numai sumele plătite anterior ci şi altele mult mai mari, evident prin exploatarea populaţiei.

Împăratul a plătit sumele deja primite de la aceşti demnitari şi i-a numit după alt sistem. Iustinian i-a obligat pe funcţionari să jure în modul cel mai solemn, că n-au plătit pentru funcţiile lor nimănui nici o sumă de bani. În acelaşi timp, au fost redactate o serie de directive *(mandata*) către toţi guvernatorii de provincii, în care li se arăta cum trebuie să conducă şi a mărit drepturile acelor *defensores civitatium*, pentru a proteja pe cetăţeni împotriva exploatării şi extorcării de bani. Au fost, de asemenea, aduse modificări importante în organizarea provinciilor, fiind desfiinţate vicariatele, iar unele provincii au fost unificate şi puse sub conducerea guvernatorului

militar (*dux*). Ducii primeau şi titlul de *spectabilis* şi atribuţiile lor erau mărite putând judeca procese până la 750 solizi.

La Constantinopol Iustinian a lărgit atribuţiile şefului politiei (*praefectus vigilum*), care a luat numele de (*praetor plebis*) şi a creat funcţia de *quaestor* cu misiunea de a se ocupa de mulţimea vizitatorilor şi imigranţilor de tot felul, care veneau în număr mare în capitală. A mai înfiinţat funcţia de *quaestor exercitus* pentru a uşura aprovizionarea trupelor aflate pe cursul inferior al Dunării (Scythia Minor şi Moesia Secunda). Pentru a micşora pericolul extern, tot mai ameninţător dinspre nordul Scythiei, Iustinian a făcut o nouă organizare economică şi militară, grupând Scythia, Moesia Secunda, provincii cu resurse economice reduse, cu provinciile maritime Caria, Cipru şi insulele din Marea Egee, pe care le-a pus sub comanda unui *quaestor Justinianus exercitus*. Sediul acestui comandant pare să fi fost la Odessos sau la Tomis. La Constanţa s-a descoperit piatra funerară a lui Marcellus, vicar de Odessos, care lasă posibilitatea ca Tomisul să fi fost sediul acestui vicar ori să-şi fi găsit moartea aici cu prilejul unei călătorii de lucru.

Politica religioasă

Iustinian a fost ultimul împărat roman pe tronul imperial bizantin. El este în acelaşi timp un domn creştin, un suveran conştient de originea divină a puterii sale. Noţiunea de *Imperium Romanum* se confunda cu cea de *Ecumenicitate creştină* iar victoria religiei creştine pe întreg pământul nu avea mai puţină valoare ca aceea a restaurării puterii romane. Iustinian socotea că prima îndatorire a unui suveran este „*de a păstra intactă puritatea credinţei creştine, de a o apăra împotriva oricărei perturbări, de a sprijini Biserica Ortodoxă şi Apostolică*” amintindu-şi că „*pioşii şi dreptcredincioşii împăraţi, care l-au precedat, aveau ca ţel extirparea ereziilor şi menţinerea păcii în Sfânta Biserică a lui Dumnezeu*”. De la Teodosie I nici un împărat nu s-a preocupat atât de mult de întărirea religiei creştine şi, în acelaşi timp, de extirparea păgânismului, căci cu toate progresele făcute de creştinism mai existau încă păgâni, mai ales în cadrul învăţământului superior şi al ştiinţei. De aceea, i-a privat pe păgâni de dreptul de a învăţa şi, în anul 529, a închis Academia din Atena,

cuibul şcolii neoplatonice, ceea ce a obligat pe învăţaţii de acolo să se refugieze la curtea regelui persan. Aici, la această Universitate au studiat Sfinţii Vasile cel Mare şi Grigore de Nazianz.

Iustinian a dat încă din anii 527-528 legi severe împotriva ereticilor şi a închis templele lui Isis şi Aman din Egipt. În anii următori a luat şi alte măsuri împotriva cultelor păgâne şi a evreilor, cărora le-a cerut să folosească în slujbele lor textul în limba greacă al Septuagintei.

Cum am mai arătat, Iustinian era convins că succesul armatelor depindea de harul lui Dumnezeu şi că păcatele oamenilor aveau consecinţe nu numai pentru mântuirea personală, ci şi pentru starea generala a Imperiului. Câtă importanţă acorda problemelor religioase reiese şi din faptul că prin legile sale vroia să aducă ordinea în Biserică şi Imperiu. În fruntea Codului lui Iustinian se află şi o expunere asupra Sfintei Treimi şi credinţei ortodoxe, precum şi Simbolul niceo-constantinopolitan.

Iustinian a purces la unele măsuri, care să reformeze Biserica. Astfel, au fost promulgate legi, menite să combată simonia şi să favorizeze alegerea episcopilor şi preoţilor a celor mai curate şi stimate persoane; purtarea lor să fie la adăpost de orice critică. Alte legi reglementau alegerea stareţelor şi stareţilor şi dădeau norme de disciplină în mănăstiri. Se poate spune că Iustinian a arătat o mare grijă pentru mănăstiri. În preambulul legilor sale privitoare la viaţa monahală el îşi arată preţuirea pentru mănăstiri, pe care le considera foarte utile societăţii, din cauza rugăciunilor, pe care le adresează lui Dumnezeu, pentru bunăstarea Imperiului, cei care au îmbrăcat haina îngerească. Statul avea, deci, interes să favorizeze dezvoltarea mănăstirilor, dar în acelaşi timp şi dreptul să ceară ca monahii să respecte disciplina îngerească şi îndeplinirea regulilor fixate.

Iustinian a pus accentul pe viaţa în comun (chinovitică), obligând pe toţi călugării să trăiască în mănăstiri sub conducerea egumenului. El era împotriva acelor călugări rătăcitori, care-şi câştigau existenţa cerşind şi a limitat chiar numărul anahoreţilor (isihaştilor). A luat măsuri severe împotriva mănăstirilor mixte de bărbaţi şi femei, destul de numeroase din secolul al IV-lea. Din timpul lui Iustinian

cunoaştem trei tipuri de mănăstiri, de bărbaţi, de femei şi pentru penitenţi, după modelul aceleia fondate de Teodora pentru fetele pocăite.

Iustinian a precizat graniţele dintre legea laică (civilă) şi cea monahală, mergând până acolo încât a adus corecturi şi hotărârilor sinoadelor. Întreaga legislaţie avea la bază obligaţia călugărilor de a rămâne fideli votului dat lui Dumnezeu. Cel care abandona mânăstirea trebuia adus înapoi cu forţa şi dacă pleacă din nou, era trimis în armată, fără să poată beneficia de bunurile şi de situaţia sa juridică anterioară.

În anul 529 a luat măsuri şi împotriva unor aristocraţi şi a altor persoane, care se făceau vinovate de practicarea în secret a riturilor păgâne. Dacă refuzau să se iniţieze în doctrina creştină şi să se boteze, aceştia erau exilaţi şi li se confiscau toate bunurile. Iustinian a întărit legile împotriva maniheilor, montaniştilor, evreilor şi a samaritenilor.

Dar în problema cea mai delicată, aceea a monofizitismului, Iustinian a avut o poziţie şovăielnică şi oscilantă. Acest lucru s-a datorat, pe de o parte, influenţei soţiei sale Teodora, simpatizantă a monofizitismului, pe de alta, patriarhului Antim (Anthemius) şi el pro-monofizit. Astfel, până în anul 536 el s-a dovedit îngăduitor faţă de monofiziţi, de această îngăduinţă beneficiind mulţi ierarhi monofiziţi, între care Severus, fostul patriarh al Antiohiei, readus din exil. Iustinian a organizat o întrunire între 6 calcedonieni şi 6 monofiziţi moderaţi, care a elaborat o formulă de credinţă, pe care împăratul a promulgat-o în anul 533 şi pentru care a obţinut şi aprobarea papei Ioan al II-lea, în anul 534. În această formulă nu se vorbea nici de o singură fire, nici de două în persoana lui Iisus Hristos, ci doar că „*Mântuitorul s-a întrupat, făcându-se om, a fost răstignit şi este una dintre cele trei persoane ale Sfintei Treimi, de o fiinţă cu ele*”. Dar această formula n-a mulţumit nici pe calcedonienii extremişti şi nici pe monofiziţii extremişti. În anul 536, a venit la Constantinopol papa Agapet, succesorul lui Ioan al II-lea şi l-a convins pe Iustinian să renunţe la formula adoptată, deoarece ea nu era ortodoxă. Patriarhul Antim care fusese unul dintre autorii formulei, a fost depus din scaun şi a reînceput persecuţia împotriva monofiziţilor. Consecinţa a fost că multe mii de oameni au avut de pătimit.

Cu timpul însă, prigoana a slăbit, iar monofiziţii au făcut din nou progrese, mai ales datorită influenţei pe care au dobândit-o învăţaţii călugări Dometian şi Teodor Askidas, partizani ai origenismului, pe lângă Teodora şi Iustinian.

Dar în anul 543 s-a ţinut la Constantinopol un sinod local, prin care erau condamnate nouă propoziţii din scrierile lui Origen, iar numele său era trecut printre eretici. Indignat de hotărârile acestui sinod, Teodor Askidas i-a îndemnat pe Teodora şi Iustinian să facă o nouă încercare de a atrage cel puţin o parte a dizidenţei monofizite. Reconcilierea era însă împiedicată de faptul că Sinodul de la Calcedon reabilitase pe Teodor de Mopsuestia, Teodoret de Cyr şi Ibas din Edessa ale căror scrieri erau considerate de monofiziţi impregnate de nestorianism.

Teodor Askidas şi ceilalţi monofiziţi cu trecere la palat au reuşit să-l convingă pe Iustinian să dea în anul 544 un edict teologic, prin care se condamnau unele lucrări ale lui Ibas din Edessa adresata episcopului Maris din Ardaşir, în Persia, Teodoret de Cyr (scrierile acestuia contra lui Chiril al Alexandriei şi contra Sinodului de la Efes), şi persoana şi opera lui Teodor de Mopsuestia, aşa-numitele „Trei Capitole". Patriarhii şi majoritatea ierarhilor răsăriteni s-au supus dorinţei împăratului. În schimb, în Occident edictul a fost privit, în general, defavorabil. Primii apuseni, care au pornit lupta împotriva edictului din 544, au fost episcopii Dacius de Milano; Fecundus de Hermiane, Ponţian din Africa şi diaconul Fulgenţiu Ferrand din Cartagina.

Papa Vigilius cunoscut şi prin corespondenţa purtată cu episcopul Valentinian de Tomis, a fost adus cu forţa la Constantinopol în 547 „*convins*" de împăratul Iustinian şi Teodora să adere la condamnarea celor „Trei Capitole", ceea ce Vigilius a şi făcut prin faimosul „Iudicatum", trimis patriarhului Mina al Constantinopolului. Ecoul produs în Occident de adeziunea papei la condamnarea celor „Trei Capitole" a fost cu totul defavorabil, ceea ce l-a făcut pe Vigilius să retracteze. În Africa, Dalmaţia, Scythia şi chiar Gallia s-au ţinut sinoade de protest. Episcopii din Africa au ţinut un sinod la anul 550, excomunicând pe Vigilius. În vara anului 551 împăratul, îndemnat de Teodor Askidas, a publicat un nou edict, cunoscut sub numele de

„Mărturisirea de credinţă a împăratului Iustinian contra celor Trei Capitole”. Dar noul edict a creat o confuzie şi mai mare, îngreunând mai mult modalitatea unei împăcări.

Iustinian a convocat atunci Sinodul al V-lea Ecumenic, în anul 553 la Constantinopol care a confirmat edictul împăratului. Papa Vigilius n-a voit să participe pe motiv că este bolnav. În timp ce sinodalii au lucrat 6 şedinţe discutând condamnarea celor „Trei Capitole”, papa Vigilius a alcătuit un memoriu cunoscut sub numele de „Constitutum”, prin care făcea cunoscut că nu se poate solidariza cu sentinţa de condamnare a celor „Trei Capitole”.

Ameninţat de împărat cu exilul, Vigilius a fost obligat să cedeze şi a publicat un al doilea „Constitutum”, în care îşi retrăgea afirmaţiile anterioare, accentuând condamnarea celor „Trei Capitole”. Eforturile de pacificare ale lui Iustinian s-au dovedit însă fără rezultate pozitive, căci monofiziţii nu au fost mulţumiţi cu concesia minoră care li se făcuse iar Occidentul s-a divizat, cele mai multe biserici refuzând să accepte hotărârile Sinodului din Constantinopol timp de mai multe decenii. Opoziţia episcopilor din Veneţia şi Istria împotriva Sinodului din anul 553, precum şi împotriva Scaunului roman, a fost cunoscută sub numele de *schisma istro-veneţiană*. În decursul acestei schisme episcopii schismatici şi-au ales un papă (patriarh) propriu, pe arhiepiscopul de Aquileea, care şi-a stabilit reşedinţa la Grado, în apropiere de Aquileea. Iustinian nu s-a lăsat însă intimidat de acest eşec şi a căutat să găsească o formulă satisfăcătoare de pace. Spre sfârşitul vieţii el a fost convins că doctrina aftartodochetă putea aduce rezolvare dorită. Potrivit aftartodochetismului, care era o formă de monofizitism extrem, trupul Mântuitorului ar fi fost imun atât la păcat, cât şi la suferinţă. În anul 564 un edict proclama ca ortodoxă doctrina aftartodochetă şi cerea episcopilor să o recunoască. Toţi au refuzat, dar reacţia din partea împăratului nu s-a mai putut materializa, din cauza morţii sale în anul 565.

În ciuda tuturor încercărilor făcute de Iustinian pentru a concilia pe monofiziţi cu ortodocşii şi în ciuda amestecului său brutal în treburile Bisericii el n-a reuşit să aducă pacea, ba, dimpotrivă, a creat noi motive de nemulţumire. Cu toate acestea, el a fost un bun creştin şi a adus Bisericii servicii enorme, atât prin măsurile

administrative, luate pentru o mai bună ordine internă (de exemplu, cele privitoare la monahism, cât şi prin privilegiile acordate).

Episcopii şi preoţii în vremea lui Iustinian au dobândit un rol foarte mare în administrarea provinciilor şi oraşelor, devenind instanţe de judecată supremă şi reprezentanţi ai cetăţilor în apărarea drepturilor locuitorilor (*defensores civitatium*). Decăderea progresivă a Curiei (*ordo decurionum*) adică a Sfatului cetăţii, a dus în vremea lui Iustinian la situaţia ca multe oraşe să fie acum conduse de un *sfat* restrâns, format numai din fruntaşii oraşului (of prwteÚonte) care avea ca preşedinte pe episcop. Tot în vremea lui Iustinian constatăm existenţa celui mai mare număr de episcopii, pe care l-a cunoscut Imperiul Bizantin Condiţiile de pace relativ asigurate Imperiului şi sprijinul acordat creştinismului au făcut ca prevederile legii lui Zenon din anul 480 potrivit căreia fiecare oraş avea dreptul la episcopul propriu, să poată fi aplicate în această vreme. În Scythia Minor constatăm existenţa a 15 episcopii, precum şi construirea de numeroase locaşuri de cult creştine. Într-o inscripţie descoperită la Callatis, Iustinian este numit „*iubitor de construcţii*". Acelaşi lucru este valabil şi pentru alte provincii, iar această situaţie se reflectă şi în „Notitia episcopatum".

Diplomaţia imperială

Imperiul avea în faţa tuturor popoarelor barbare un prestigiu de necontestat. Diplomaţii de la Constantinopol a ştiut să profite în chip abil de acest lucru şi să-şi extindă influenţa politică, să dobândească avantaje economice şi să răspândească credinţa creştină, iar odată cu aceasta să extindă civilizaţia bizantină.

Exista la Constantinopol „*o ştiinţă a conducerii barbarilor*", ale cărei mijloace se inspirau din tradiţia romană. Iustinian şi-a creat, la fel ca împăraţii romani, la toate frontierele popoare vasale, pe care le câştiga prin acordarea de bani, de favoruri şi onoruri. În schimbul unui tribut anual (*annona*) plătit barbarilor, Imperiul a dobândit loialitatea acestora şi un contingent de armată, care trebuia să lupte pentru apărarea Imperiului. Şefilor barbari li se acordau podoabe preţioase, decoraţii strălucitoare şi titluri pompoase din ierarhia palatului imperial. Şefii barbari se simţeau flataţi de

faptul că erau consideraţi pe jumătate romani, părtaşi ai lumii civilizate şi se declarau cu emfază „*sclavi ai majestăţii sale imperiale*”.

La Constantinopol se ştia însă că aceşti şefi lacomi, schimbători şi perfizi puteau deveni duşmani periculoşi. Diplomaţia imperială îi supraveghea cu mare grijă. Pentru a menţine asupra acestora influenţa bizantină li se dădeau soţii din Imperiu, iar copiii acestora erau crescuţi la Constantinopol în civilizaţia şi luxul capitalei. Deseori erau invitaţi la palat făcându-li-se o primire exagerat de luxoasă, pentru a le crea impresia că Imperiul este foarte puternic. În timpul domniei lui Iustinian la Palatul Sacru au venit mulţi conducători dintre heruli, huni, avari, gepizi, axumiţi, lazi, iberi şi alţii. Împăratul şi soţia sa îi încărcau cu daruri pe ei, pe soţiile şi copiii lor şi când se întorceau în regiunile de unde veniseră erau încă uluiţi şi fascinaţi de farmecul, pe care-l cunoscuseră şi se simţeau fericiţi de a fi în serviciul unui împărat, care-i primea atât de bine şi le făceau atâtea daruri preţioase.

Diplomaţia bizantină căuta să slăbească forţa popoarelor barbare, învrăjbind un popor împotriva celuilalt. Exista, de asemenea, obiceiul ca la Constantinopol să fie totdeauna un pretendent la conducerea poporului barbar, care să poată fi opus în orice moment conducătorului barbar neascultător. În acelaşi timp, Bizanţul putea apela la un popor barbar să pornească război împotriva altui popor barbar, care devenea un pericol pentru Imperiu.

La aceste practici care veneau ca o moştenire de la Roma, Bizanţul adăuga altele. Propaganda creştină a fost strâns legată de politică; misionarii nu făceau mai puţin decât diplomaţii, pentru ca popoarele barbare să accepte suzeranitatea imperială şi să le aducă în sânul civilizaţiei bizantine. Mulţumită acestor misionari, popoare barbare din regiunile de stepă ale Rusiei meridionale, până în Etiopia şi Sahara, de la Eufrat şi până în vestul Europei şi nordul Africii au primit religia creştină în timpul lui Iustinian, depăşind astfel graniţele Imperiului. Odată cu religia creştină se făcea cunoscută şi civilizaţia bizantină.

Această politică, prin care se combina forţa militară cu diplomaţia, a avut succes.

Ultimii ani ai vieţii lui Iustinian au fost plini de amărăciune. După moartea Teodorei erorile politicii generale şi viciile administrative au dus la o slăbire a autorităţii imperiale. Dar cu toate neajunsurile interne, din punct de vedere religios, economic ori politic, inerente unei perioade zbuciumate şi cu toate că multe din recuceririle teritoriale n-au putut dura prea mult, domnia sa a reprezentat o culme de realizări, pe care nici un împărat după aceea, până la sfârşitul Imperiului Bizantin n-a mai putut-o atinge. Iustinian a fost una dintre cele ai complexe personalităţi ale istoriei bizantine, un mare împărat, în care s-au întrupat, aşa cum am spus, două idei principale, ideea imperială romană şi ideea creştină, pentru realizarea cărora a luptat toată viaţa. În vremea sa *Imperium Romanum*, pe care Iustinian a dorit să-l restaureze, şi-a desfăşurat pentru ultima oară toate forţele şi a împlinit marele său ideal politic şi cultural, Extinderea teritorială a mai cunoscut o dată punctul culminant, căci Imperiul ajunsese să cuprindă întreaga lume mediteraneană. În artă, literatura şi drept, vechea cultură a cunoscut o înflorire extraordinară, dar sub înveliş creştin. Ea va fi însă urmată de o perioada de decadenţă.

Domnia lui Iustinian n-a însemnat, aşa cum el a dorit, începutul unei ere noi, ci sfârşitul unei mari epoci muribunde. Nu i-a fost dat Iui Iustinian să renoveze Imperiul. El a reuşit numai să-l restaureze în exterior - şi aceasta pentru scurtă vreme - dar în interior statul roman târziu nu a putut fi regenerat. De aceea, nici realizările exterioare n-au putut dura, fiindcă nu au avut o bază solidă. Iustinian a lăsat urmaşilor săi un Imperiu epuizat în interior din punct de vedere economic şi financiar. Aceştia vor încerca să salveze tot ce se mai putea salva. Insuccesele lui Iustinian în ţelurile sale se datorează, pe de o parte, planurilor sale prea ambiţioase, pe de alta vremurilor vitrege în care i-a fost dat să încerce împlinirea lor.

Iustinian a murit la 14 noiembrie 565 şi datorită meritelor sale deosebite pentru Biserică el a fost trecut în calendarul ortodox, fiind sărbătorit la 2 august.

Urmaşii lui Iustinian

Odată cu dispariţia puternicei personalităţi a lui Iustinian sistemul administrativ şi politic instituit de el se va destrăma progresiv. Elementele de

descompunere ale Imperiului îşi vor face apariţia din ce în ce mai vizibil către sfârşitul perioadei succesorilor imediaţi ai lui Iustinian. Perioada cuprinsă între anii 565 şi 610 constituie una dintre epocile critice ale istoriei bizantine. Ioan din Efes, istoric bisericesc pro-monofizit, care a trăit şi scris în timpul domniei lui Iustin al II-lea, luând în considerare tulburările la care asista, socotea că „*sfârşitul lumii se apropie*".

Succesorii imediaţi ai lui Iustinian au fost: Iustin al II-lea cel Tânăr (565-578), Tiberiu al II-lea, Constantin (578-582), Mauricius (582-602) şi Phocas (602-610). Cel mai important dintre aceştia a fost Mauricius. Este, de asemenea, de remarcat în această perioadă activitatea energică a unei femei, Sofia, soţia lui Iustin al II-lea, care a exercitat o mare influenţă asupra treburilor publice şi ne aminteşte de Teodora, soţia lui Iustinian, fără însă să se poată compara cu ea. Sofia era, de altfel, nepoata Teodorei. Succesorii lui Iustinian n-au fost lipsiţi de calităţile unor buni conducători şi au depus eforturi serioase pentru a face faţă greutăţilor, însă au fost depăşiţi de acestea. Pentru evenimentele grave şi hotărâtoare, pe care Imperiul le trăia, era nevoie de resurse morale şi materiale mult mai mari şi de conducători de un nivel mult mai înalt. Centrul de greutate al politicii externe după moartea lui Iustinian s-a deplasata în Orient, unde era necesară o atitudine mai fermă fată de regatul persan.

Iustin al II-lea era nepotul lui Iustinian de la sora sa Vigilantia, şi pare să fi fost un împărat energic şi hotărât. El socotea că nu este de demnitatea unui împărat roman să plătească tribut barbarilor. Astfel, el a refuzat să dea perşilor tributul datorat, conform tratatului de pace încheiat de Iustinian în anul 562. A urmat un război greu şi îndelungat (început în 572), determinat şi de faptul că bizantinii au luat sub protecţia lor pe armeni, care se revoltaseră împotriva perşilor. Armenia avea nu numai o importanţă strategică pentru Imperiu, dar ea era un furnizor important de militari destoinici, care trebuiau să înlocuiască pe mercenarii germani plecaţi în Apus. Drept represalii pentru acţiunile lui Iustin, regele Chosroes a invadat Siria, a devastat Apameea şi a pus stăpânire pe cetatea Dara, care păzea frontiera. La auzul acestor nenorociri Iustin al II-lea şi-a pierdut minţile. Sofia, soţia sa, profitând de o perioadă de luciditate a împăratului a obţinut de la el să asocieze la tron, cu titlul de *caesar*, pe

Tiberiu, *comes excubitorum* (comandantul gărzii personale a împăratului), care a luat numele de Tiberiu Constantin şi a guvernat Imperiul în această calitate, până la moartea lui Iustin în anul 578. În acelaşi timp Sofia, a încheiat un armistiţiu cu perşii, angajându-se să le plătească acestora suma de 45.000 de solizi.

Dar dificultăţile n-au lipsit nici în alte părţi. Între anii 569-571 au avut loc în Africa revolte ale maurilor, iar vizigoţii şi-au extins între anii 571-572 cuceririle în Spania, supunând şi Cordoba. Un lucru şi mai rău l-a constituit pericolul lombard, aceştia aflându-se sub conducerea regelui lor Alboin. Temându-se de avari, cu care fuseseră cu câtva timp mai înainte uniţi. lombarzii au părăsit Illyricul şi au pătruns în Italia, pe care au ocupat-o aproape în întregime, cu excepţia sudului şi a oraşelor Roma şi Ravenna.

În sfârşit, o situaţie dificilă a apărut la Dunărea de Jos şi în Peninsula Balcanică. Iustin al II-lea refuzând să plătească subsidiile anuale (*annonae*) kuthrigurilor, utigurilor şi avarilor, aceşti au reacţionat trecând, în anul 566, „*Dunărea scitică*" în apropierea căreia îşi întinseseră corturile şi au atacat teritoriul Imperiului. Un an mai târziu (567) ei au acceptat să dea ajutor lombarzilor în lupta contra gepizilor, după a căror înfrângere completă au rămas singuri stăpâni pe Câmpia Panonică . De aici drumurile avarilor au fost deschise în toate direcţiile, devenind o putere de temut mai ales pentru Imperiul Bizantin, împotriva căruia vor îndrepta cele mai multe atacuri. În anul 570 au pătruns în Tracia, de unde au fost respinşi. În anul 573 când armatele bizantine erau angajate în lupta contra perşilor, trupele lui Baian au pustiit din nou provinciile dunărene. Tiberiu al II-lea, în calitatea sa de *caesar* coregent, a încheiat pacea cu avarii în schimbul unor subsidii anuale de 80.000 solizi (364 kg. de aur). Pentru uriaşa sumă primită, uneori şi mai ridicată, Baian s-a obligat, între altele, să întreprindă o campanie împotriva slavilor din Câmpia Munteniei, care-şi reluaseră incursiunile de pradă în Imperiu. Înaintând de-a lungul Dunării, pe vechiul drum roman Singidunum-Novae-Durostorum, avarii au ajuns până în Dobrogea, de unde au trecut în stânga fluviului. Sclavinii, atacaţi pe neaşteptate, n-au opus nici o rezistenţă recunoscând suzeranitatea lui Baian, căruia i-au şi predat miile de prizonieri, aduşi din provinciile din dreapta Dunării (578). În

felul acesta bizantinii primeau o nouă lovitură, dar haganul avar şi-a consolidat şi mai mult poziţia, făcând din sclavini supuşii săi.

Cucerind câţiva ani mai târziu oraşul Sirmium (582), în care Baian şi-a mutat reşedinţa, avarii şi-au asigurat o bază de unde, timp de mai mulţi ani, au atacat cetăţile de la Dunărea de Jos şi au pustiit teritoriile de nord ale Imperiului ajungând într-un cuvânt, stăpâni pe Balcani. Iustin al II-lea a murit în anul 578 şi **Tiberiu al II-lea** a devenit Augustus. Sub domnia lui, prin anii 579-580, când începuse bătălia pentru Sirmium, slavii de la Dunărea de Jos, în număr mult mai mare ca de obicei (circa 100.000), foarte probabil încurajaţi de avari, stăpânii lor, au trecut la sud de fluviu şi, timp de 4 ani, au jefuit Peninsula Balcanică. Despre aceasta ne informează scriitorul bisericesc Ioan din Efes: „*În al treilea an al domniei lui Tiberiu, poporul blestemat al slavilor a năvălit pe teritoriul Imperiului. El a parcurs întreaga Grecie, regiunile Thessalonicului şi toată Thracia, a luat multe cetăţi şi castele, a pustiit, a ars, a jefuit şi a cucerit ţara aşezându-se în ea fără nici o teamă, ca şi când era a lui. Şi aceasta a durat patru ani, în timpul cărora a avut libertatea să se aşeze şi să se întindă în cuprinsul ei. Slavii au prădat şi au ars tot pământul până la zidul cel lung, făcându-se stăpâni pe turmele imperiale - mii de dobitoace - şi pe cele ale particularilor. Şi până în momentul de faţă (583-584) s-au aşezat în pace pe teritoriul provinciilor romane, jefuiesc, ard şi omoară fără grijă şi fără teamă. Ei s-au îmbogăţit, posedă aur şi argint, herghelii de cai, armate fără număr şi au învăţat să se războiască mai bine ca romanii*”.

Din cele de mai sus rezultă că pentru prima oară pe la anul 580 slavii s-au aşezat pe teritoriul Imperiului, foarte probabil şi în Dobrogea, nu în grupuri mici şi izolate, ci în număr mai mare. Dar, în general, aşezarea lor n-a avut un caracter permanent şi nici nu s-a făcut cu intenţia unei vieţi paşnice, productive, ci pentru pradă şi jaf. Totuşi, se poate spune că acum au loc începuturile unor aşezări izolate şi statornice ale slavilor în Peninsula Balcanică.

În Italia Tiberiu a preferat să cumpere pacea, decât s-o câştige prin luptă. La moartea lui Alboin, lombarzii n-au ales alt rege, ci s-au scindat în 30 de grupuri, fiecare fiind condus de către un *dux*. Ei au continuat să câştige teren în sudul Italiei,

astfel că la Spoleto se stabileşte un dux iar la Beneventum un altul. Plătind tribut unora dintre duces, Tiberiu a obţinut să lupte unii împotriva celorlalţi.

În Orient, Tiberiu a urmărit să impună perşilor o pace acceptabilă, dar pentru aceasta avea nevoie să-şi întărească forţele armate, care să-i dea prestigiul necesar pentru a trata cu perşii. În vederea întăririi forţelor sale militare, Tiberiu avea nevoie de un armistiţiu pe care l-a obţinut în Mesopotamia, dar nu şi în Armenia, plătind suma de 30.000 solizi. În anul 578 a numit pe Mauricius, ofiţer capadocian de temut, în funcţia de *magister militum per Orientum*. Mauricius a repurtat câteva victorii, care i-au permis lui Tiberiu, să negocieze în vederea opririi luptelor. Condiţiile puse de el lui Chosroes erau generoase: i-a propus acestuia să-i restituie Armenia, Iberia şi Arzanene, pe care le cuceriseră bizantinii, în schimbul cetăţii Dara. Tratatul era pe punctul de a fi încheiat, când Chosroes a murit în anul 579 iar succesorul său Hormisdas a întrerupt negocierile. Războiul a reînceput şi a trenat până la moartea lui Tiberiu, la 14 august 582.

În politica internă, Tiberiu a luat măsuri care se deosebesc de ale predecesorului său. Faţă de monofiziţi, pe care Iustin i-a persecutat Tiberiu s-a arătat îngăduitor. Iustin fusese în materie financiară parcimonios, iar în alegerea guvernatorilor de provincie extinsese obiceiul preluat de la Iustinian ca aceştia să fie aleşi de episcop şi oamenii de vază ai provinciei, nu pe bază de *suffragia* (plata unei sume de bani dată persoanelor influente ca să-i asigure numirea); Iustin a revenit asupra acestei măsuri, care aducea şi unele venituri statului şi a pus un impozit pe vin şi pe bonurile de pâine la Constantinopol. Aceste măsuri şi altele, cum ar fi refuzul de a plăti tribut barbarilor au contribuit, într-o oarecare măsură, la restabilirea finanţelor statului.

Cu toate că Tiberiu era un cheltuitor, a renunţat a renunţat la *suffragia* şi la impozitele introduse de Iustin al II-lea. Prin aceste măsuri el a lăsat succesorului său o situaţie financiară foarte grea.

Mauricius (582-602) Între suveranii de după Iustinian, Mauricius s-a numărat printre cei mai destoinici. Domnia sa a marcat o etapă importantă în evoluţia administrativă a statului romano-bizantin. El a creat *exarhatele* de Ravenna şi

Cartagina, adică acele mari unităţi administrative şi militare, puse sub comanda exarhului, demnitar care cumula atât puterea civilă, cât şi pe cea militară. Această formă nouă de organizare a fost impusă de condiţiile grele în care se aflau teritoriile aflate departe de capitală, mereu în primejdie de a fi atacate de populaţiile migratoare şi pentru apărarea cărora era nevoie nu numai de trupe numeroase, dar şi de o conducere unică - civilă şi militară - capabilă să reacţioneze prompt în orice împrejurare. Cele două exarhate au devenit adevărate avanposturi ale puterii bizantine în Occident. Organizarea acestor două exarhate a deschis epoca militarizării administraţiei bizantine şi au constituit un model pentru instituirea *themelor* de către Heraclios I. În acelaşi timp, ele au însemnat o deplasare a centrului de greutate a politicii bizantine spre Apus, căci până atunci, în timpul lui Iustin şi Tiberiu, ea fusese îndreptată mai ales spre Orient şi Dunărea de Jos.

Cât de scump îi era acest ideal lui Mauricius şi cât de puţin dispus era să renunţe la posesiunile din Occident, reiese şi din testamentul său, pe care l-a alcătuit în anul 597 când s-a îmbolnăvit grav. În acest testament el a hotărât ca fiul său mai mare, Teodosie să domnească peste partea orientală a Imperiului cu capitala la Constantinopol; cel de-al doilea, Tiberiu, asupra Italiei şi insulelor occidentale, cu capitala la Roma. După multă vreme, deci, Roma avea să redevină a doua capitală a Imperiului. Ideea imperiului universal nu fusese abandonată, iar concepţia suveranităţii pluraliste şi a împărţirii unui Imperiu Roman unic rămânea încă vie.

Pe frontul oriental războiul cu perşii dura de mai multă vreme, solicitând sume însemnate de bani. În anul 591 situaţia s-a îmbunătăţit simţitor, prin asasinarea lui Hormisdas de către satrapul Varanes din Media. Chosroes, fiul lui Hormisdas, i-a cerut ajutor lui Mauricius pentru a-şi recăpăta tronul tatălui său, dând în schimbul ajutorului oraşele Martyropolis, Dara, apoi Armenia şi Arzanene. Mauricius i-a oferit lui Chosroes armata cu ajutorul căreia acesta şi-a recăpătat tronul şi condiţiile tratatului au fost respectate. Mauricius a putut acum să-şi transfere trupele pe frontul Dunării de Jos, unde el reuşise să păstreze o pace relativă, acceptând să plătească avarilor 500.000 solizi pe an. Aceştia îşi întemeiaseră un puternic regat dincolo de fluviu şi, împreună slavii de pe Dunărea de mijloc, pe care-i supuseseră şi cu slavii

independenţi de la Dunărea de Jos, făceau dese incursiuni în întreaga Peninsulă Balcanică. Mai grav era că ei nu se mai mulţumeau cu expediţii de pradă, după care să se întoarcă în locurile de unde porniseră, ci s-au instalat permanent pe teritoriul bizantin, aşa cum începuseră s-o facă de prin anul 580.

Dintre toate marile evenimente externe din perioada de început a Bizanţului, nici unul n-a avut repercusiuni mai importante asupra viitorului ca pătrunderea slavilor în Balcani. Celelalte popoare migratoare (de ex. germanii) au plecat în alte părţi. Slavii au reuşit să se constituie în unităţi politico-administrative în sânul Imperiului Bizantin. Totuşi până în anul 602, armata bizantină condusă de generalul Priscus şi apoi de Petru, fratele împăratului, a reuşit în urma unor lupte îndelungate să ţină la respect pe aceşti slavi şi să nu-i lase să se instaleze în masă la sud de Dunăre. Luptele s-au purtat în Dobrogea, în Bulgaria de astăzi, mai ales între Dunăre şi Munţii Balcani, în zona Banatului şi chiar în Muntenia şi Oltenia. Istoricii care ne informează asupra lor ne dau şi unele amănunte despre populaţia autohtonă atât din nordul cât şi sudul Dunării. De pildă, Teofilact Simocatta contemporan cu evenimentele, şi Teofanes Confessor, la începutul secolului al IX-lea, ne dau indicaţii preţioase privitoare la strămoşii poporului român şi la limba română. Este vorba de atestarea primelor cuvinte considerate româneşti: *torna, torna fratre*, rostite de un ostaş din armata bizantină, condusă de Comentiolus, *magister militum per Thraciam*, în timp ce se retrăgea spre sud prin munţii Balcani. Răsturnându-se samarul de pe un catâr, ostaşii din urma lui şi a stăpânului animalului care mergea înainte, l-au făcut atent pe acesta să se întoarcă înapoi şi să reaşeze samarul. Vorbele pronunţate au părut celorlalţi ca fiind semnal de fugar înapoi, din cauza unui atac al duşmanilor, şi atunci toţi s-au speriat şi au luat-o la fugă strigând în gura mare *torna*, *torna*. Şi oastea duşmană a luat-o la fugă, crezând că este atacată de bizantini. Istoricii care ne vorbesc despre această întâmplare arată că toţi strigau „*în limba locului*” ori în „*limba părintească*” ceea ce dovedeşte că avem de-a face cu o populaţie romanică din sudul Dunării, din care s-au recrutat ostaşi pentru armata bizantină. Cuvintele aparţin limbii latine populare, vorbită de această populaţie romanică din Peninsula Balcanică şi constituie dovezi preţioase despre prezenţa autohtonilor în aceasta zonă în epoca

migraţiilor. Sunt de fapt cuvinte ale limbii străromâne, deşi unii istorici consideră că ar fi vorba de termeni latini de comandă, folosiţi atunci în armata bizantină.

Teofilact Simocatta vorbind de expediţiile armatei bizantine în nordul Dunării (în Muntenia), menţionează şi pe autohtonii de aici care s-au pus în slujba armatei bizantine, în lupta ei împotriva triburilor slave, apoi unele râuri, cum ar fi Ilivakia, identificat cu Ialomiţa şi Paspirios, identificat cu Buzăul ori Siretul. Populaţia autohtonă era creştină şi de la ea trebuie să fi primit învăţătura creştină acel gepid care s-a oferit să ajute pe bizantini împotriva slavilor conduşi de Musokios.

Ultima campanie la Dunăre împotriva slavilor şi avarilor din timpul lui Mauricius a început în primăvara anului 602 şi a fost condusă de Petru, fratele împăratului. Acţiunile s-au desfăşurat atât la sud de Dunăre în Thracia, cât şi în sudul Olteniei, şi Munteniei. Ele au durat până toamna târziu, când împăratul a ordonat trupelor să ierneze dincolo de Dunăre, de unde să-şi culeagă şi proviziile, pentru a nu le mai cere din vistieria statului. Toate acestea au nemulţumit armata, care s-a revoltat şi a proclamat împărat pe centurionul Phocas. Ostaşii s-au retras în Imperiu, iar graniţa de la Dunăre a rămas de acum încolo nepăzită şi barbarii din nord au putut trece la sud de fluviu fără nici un impediment.

Phocas (602-610) Acest împărat a deschis o perioadă dintre cele mai tulburi în istoria Imperiului Bizantin. În interior el a instituit, după asasinarea lui Mauricius şi a familiei sale, un regim de teroare mai ales împotriva familiilor nobile dar şi a partidei Verzilor care l-a sprijinit la început, dar l-a părăsit mai târziu. S-au organizat câteva comploturi, dar ele au fost descoperite şi înecate în sânge. Execuţiile au atins şi pe monofiziţi şi evrei, împotriva cărora Phocas a dezlănţuit o persecuţie sângeroasă.

În exterior catastrofele s-au ţinut lanţ. Regele persan Chosroes al II-lea profitând de slăbiciunea Imperiului, s-a declarat răzbunătorul lui Mauricius şi a pornit o mare ofensivă împotriva Bizanţului. În anul 605 el a cucerit cetatea Dara, apoi a înaintat în Asia, ocupând Cezareea. Un detaşament persan a ajuns la Calcedon. Pe de altă parte, slavii şi avarii au trecut nestingheriţi Dunărea, au prădat multe provincii din Peninsula Balcanică, aşezându-se în masă pe teritoriul Imperiului, Zonele ocupate compact de populaţia slavă vor fi numite de acum încolo în izvoarele bizantine:

sclavinii, iar cele cu populaţie romanică: *romanii*. Spre deosebire de avari, stăpânitor lor, care au invadat Imperiul pentru pradă, întorcându-se după aceea înapoi, slavii nu au mai pleca niciodată de aici. Dar lipsiţi de organizaţie politică şi militară, ca şi de unitatea de care dădeau dovadă avarii, ei au reuşit totuşi să se impună prin numărul lor mare. Pătrunzând la sud de Dunăre în valuri succesive până la venirea bulgarilor (679-680), triburile slave au reprezentat un pericol crescând şi permanent pentru Imperiu. Pe la anul 597 slavii au încercat să cucerească chiar şi Tesalonicul, dar fără succes. Împotriva slavilor, Phocas n-a luat nici o măsură, fie din cauza slăbiciunii armatei şi a situaţiei tulburi interne, fie pentru că nu-i considera un pericol prea mare pentru Imperiu. Pe avari a încercat să-i potolească, mărindu-le subsidiile anuale (începând cu anul 604).

În exterior, singurul simpatizant al lui Phocas a fost papa de la Roma. La sfârşitul secolului al IV-lea se iscase un conflict între Roma şi Constantinopol, pe motivul că patriarhul Constantinopolului se intitula de aproape un secol patriarh ecumenic. Papa Grigorie cel Mare (590-604) protestase împotriva acestui lucru, dar împăratul Mauricius păstrase rezervă faţă de nemulţumirea papei. Dimpotrivă, Phocas a trimis, în anul 607, papei Bonifaciu al III-lea, succesorul lui Grigorie I (cel Mare) un rescript, în care recunoştea Biserica Apostolică a Sfântului Petru, drept *cap* al tuturor Bisericilor. Ca urmare a acestei atitudini favorabile Romei, lui Phocas i s-a ridicat în Forul roman o columnă, pe care s-a gravat o inscripţie, în care împăratul bizantin este glorificat. Această columnă se poate vedea şi astăzi în bună stare de conservare.

Singurele regiuni ale Imperiului, care au rămas liniştite în timpul lui Phocas, au fost cele africane. De aici a venit şi salvarea Imperiului, căci fiul exarhului de Cartagina, Heraclios l-a detronat pe Phocas în anul 610, ucigându-l. Sfârşitul domniei lui Phocas este considerat drept sfârşit al epocii romane târzii sau al epocii bizantine timpurii. Cu Heraclios I a început, după anumiţi bizantinologi, istoria propriu-zisă a Imperiului Bizantin.

XV. HERACLIOS I (610-641). RESTAURAREA IMPERIULUI BIZANTIN. OFENSIVA ARABĂ. SITUAŢIA RELIGIOASĂ

Aşa cum am arătat, domnia lui Heraclios I este considerată începutul propriu-zis al Imperiului Bizantin, căci din această perioadă şi-au făcut apariţia noi forme de organizare atât în aparatul administrativ-funcţionăresc cât şi în înfăţişarea marilor districte administrative. Sistemul de organizare a Imperiului în provincii, dioceze, prefecturi ale Pretoriului, administrate de funcţionari civili şi militari, independenţi

unii de alţii, s-a dovedit învechit în faţa noilor realităţi politice şi economice. Tot mai frecventele atacuri din afară ale populaţiilor migratoare în vest şi nord, ori ale perşilor şi arabilor în est, au făcut evidentă necesitatea de a se găsi o nouă formă de administrare a Imperiului care să aibă la bază cumularea întregii puteri într-o singură mână, şi anume în aceea a comandantului militar. Ca în orice perioadă de criză era nevoie să se ia măsuri prompte şi eficiente, ori acestea nu puteau fi împlinite bine decât de comandantul militar. Vom asista deci la o militarizare în întregul sistem administrativ, în cadrul căruia comandanţilor militari le va reveni ponderea cea mai mare . Baza împărţirii administrative o vor constitui *themele*. Thema era o întinsă unitate administrativ-teritorială, în cadrul căreia intrau mai multe provincii. Numele de *themă* (q˜ma) vine de la cel al unei diviziuni (subunităţi) a trupelor terestre bizantine, care s-a extins apoi asupra teritoriului în care activa aceasta. Conducerea supremă a themei o avea *strategul*. Deci, vechile provincii n-au fost de la început desfiinţate, ele continuând să supravieţuiască în cadrul themelor, iar un *proconsul* se ocupa de administraţia civilă. Totuşi, strategul avea prioritate în întreaga conducere. Modelul pentru organizarea themelor l-au constituit, pe de o parte, unele măsuri luate de Iustinian în Asia Mică, de regrupare a provinciilor de frontieră, pe care le-a pus sub conducerea comandanţilor militari, pe de alta, exarhatele de Ravenna şi Cartagina organizate de Mauricius.

Un motiv în plus, care a determinat organizarea themelor (în afară de agravarea pericolelor externe) a fost acela că Imperiul nu mai putea plăti numeroşii mercenari, care activau în armata bizantină, considerându-se că trebuia găsită o formă de creare a unei armate proprii, fără ca sume mari de bani să mai fie achitate acestor străini. Această armată a fost formată prin acordarea de pământuri (stratiwtik¦ kt»mata), cu titlul ereditar, atât soldaţilor din interiorul Imperiului (stratiètai) cât şi celor de la graniţă (¢kr…tai), asemănători acelor *limitanei* din timpul lui Diocleţian şi Constantin cel Mare. Soldaţii deveneau astfel, posesori de pământ şi legaţi de glie. Ei erau obligaţi să lupte în caz de nevoie împotriva duşmanilor, procurându-şi pe cont propriu arme uşoare şi câte un cal.

Primele theme au fost organizate în Asia Mică şi anume: a Armeniacilor, Anatolicilor, Opsikion şi Karabisiani (flota). În partea orientală a Imperiului, la frontiera cu perşii, nu au fost organizate theme fiindcă o mare parte din teritoriu era ocupat de perşi. La fel, nu au luat fiinţă theme în Peninsula Balcanică, fiindcă şi aici situaţia era critică din cauza invaziei slavo-avare. Pe măsură ce aceste teritorii au intrat în stăpânirea deplină a Imperiului au fost organizate theme şi aici. Mai târziu au luat naştere noi theme ca urmare a fracţionării, deci, micşorării, celor vechi. Noua formă de organizare a adus Imperiului o armată stabilă, legată de interesele statului, care nu mai necesita sume enorme de bani pentru întreţinerea ei. În plus, proprietarii liberi de pământ, cum deveniseră soldaţii, plăteau chiar un impozit, ceea ce a contribuit la întărirea finanţelor statului. Numărul soldaţilor din armata bizantină a fost sporit şi prin colonizarea şi împroprietărirea unei mari mase de slavi, care au fost asimilaţi curând prin creştinare. Toate aceste măsuri au contribuit la întărirea forţei defensive a Imperiului, şi au explicat succesele dobândite în cursul domniei lui Heraclios I şi a succesorilor săi.

Biserica a contribuit şi ea la redresarea economică şi politică a Imperiului. Ea a pus la dispoziţia statului o parte din tezaurul său, care a echilibrat finanţele atât de ruinate. Pe de altă parte, ea a intensificat opera misionară în rândul popoarelor migratoare, pentru a le face pe acestea mai favorabile Imperiului. Patriarhul a devenit cel mai de seamă colaborator al împăratului în conducerea Imperiului. Atunci când Heraclios I a luat personal conducerea trupelor în războiul contra perşilor, el a încredinţat regenţa fiului său minor în mâinile patriarhului Serghie şi numai apoi a patriciului Bonus.

În momentul în care Heraclios I a preluat conducerea Imperiului, în anul 610, acesta se afla într-o adevărată ruină economică şi financiară. De asemenea, organizarea administrativă era, aşa cum s-a arătat, depăşită. Organizarea militară, bazată în special pe recrutarea mercenarilor, nu mai funcţiona din lipsă de bani. O mare parte din provinciile orientale ale Imperiului erau pierdute în favoarea perşilor, iar teritoriile din Peninsula Balcanică se aflau în mâinile slavilor şi avarilor. În faţa acestei situaţii împăratul Heraclios I s-a gândit chiar să mute capitala la Cartagina, de

unde ar fi vrut să organizeze o contra-ofensivă, aşa cum reuşise în cazul răsturnării dictatorul Phocas. El a trebuit însă să renunţe la acest plan din cauza opoziţiei populaţiei capitalei şi a patriarhului Serghie. Dar această intenţie indica starea deosebit de precară în care se afla Imperiul.

În Peninsula Balcanică mase mari de slavi şi avari au continuat să cutreiere teritoriul dintre Marea Adriatică şi Marea Egee şi până la sud de Peloponez. Unele triburi s-au aşezat pe teritoriul Imperiului luând în stăpânire întinse pământuri. Ravagiile cele mai mari au fost produse în Macedonia, Thracia şi Moesia. Slavii şi avarii s-au apropiat chiar de capitală, iar Tesalonicul a fost atacat de mai multe ori, neputând fi însă cucerit. Grupe de slavi au pătruns pe mare în mai multe insule, reuşind să cucerească chiar insula Creta. În anul 614 au cucerit şi distrus Salona pe ţărmul Mării Adriatice, centru administrativ şi politic al Dalmaţiei. Împreună cu Salona au fost cucerite şi alte importante oraşe din Peninsula Balcanică: Singidunum (Belgrad), Viminacium (Kostolatz), Naissus (Niş), Sardica (Sofia). Administraţia bizantină s-a putut menţine mai cu seamă în oraşele de pe ţărmul mărilor. După un timp, ea s-a restabilit în Grecia şi în alte regiuni, ceea ce a permis să se întărească elementul grecesc şi asimilarea treptată a slavilor. Situaţia în Orient nu era mai puţin gravă. După anul 613, când armatele imperiale au fost înfrânte la Antiohia, perşii au înaintat rapid cucerind Damascul, apoi Armenia, Cilicia cu oraşul Tars, iar în anul 614 chiar Ierusalimul, unde au incendiat biserica Sfântului Mormânt, construită de Constantin cel Mare. De aici au răpind Sfânta Cruce, pe care fusese răstignit Mântuitorul şi au dus-o în capitala lor la Ctesiphon. În anul 615 au reînceput incursiunile persane în Asia Mică, iar un detaşament a ajuns chiar pe malul Bosforului ameninţând capitala dinspre est. Dinspre nord şi vest Constantinopolul era ameninţat de avari şi slavi. În iunie 617 împăratul însuşi era să-şi piardă viaţa în urma unei trădări, cu prilejul întrevederii cu haganul avar la Heracleea. Cucerirea Egiptului a început în primăvara anului 617 lipsind astfel, Imperiul de rezervorul cel mai important de grâne.

Astfel, toată Asia de Răsărit se afla sub dominaţia perşilor achemenizi. Dar în această perioadă tulbure Heraclios I a purces la reformele administrative şi militare, de care am vorbit. Datorită lor împăratul a reuşit să recâştige aproape tot ce pierduse.

Campania împotriva perşilor a fost între primele obiective. Heraclios I a încheiat în anul 619 o pace cu haganul avar, care i-a asigurat liniştea în Europa. În anul 622 (5 aprilie) lunea după Paşti, el a părăsit capitala, după ce asistase la o slujbă solemnă. Ajuns în Asia Mică el a strâns armata, pe care a instruit-o într-o nouă tactică de luptă, punând accent pe cavalerie şi arcaşi. Campania de luptă a început abia în toamnă, când a reuşit să cucerească Armenia, repurtând o victorie strălucită asupra trupelor persane.

Dar atitudinea ameninţătoare a avarilor l-a obligat pe împărat să revină la Constantinopol. El a mărit tributul avarilor, garantându-l chiar cu ostatici din rudele sale apropiate. În martie 623 el a reluat ostilităţile împotriva perşilor, repurtând unele victorii, dar fără să le provoace o înfrângere decisivă. Anul 626 a reprezentat punctul culminant al crizei, căci perşii s-au aliat cu avarii şi au ameninţat Constantinopolul din două părţi. Trupele persane au ajuns chiar pe malul Bosforului şi s-au cantonat la Calcedon, iar haganul avarilor a apărut sub zidurile capitalei cu o masă imensă de avari, slavi şi gepizi, ameninţând Constantinopolul atât de pe mare cât şi de uscat. Situaţia era disperată şi oraşul a putut fi salvat datorită îndemnurilor către populaţie de patriarhul Serghie şi mai ales rugăciunilor adresate cu deosebire Maicii Domnului, protectoarea oraşului, vitejiei trupelor imperiale, mai ales ale flotei, care a reuşit să distrugă flota avaro-slavă. Cu acest prilej, se pare că a fost alcătuit imnul Acatist al Maicii Domnului, de către patriarhul Serghie, drept mulţumire „Apărătoarei Doamne", pentru biruinţa asupra păgânilor. Atacatorii s-au retras, iar în acelaşi an a reînceput ofensiva bizantină în Orient împotriva perşilor. Heraclios I, care se afla cu armata în Lazica a încheiat o alianţă cu chazarii, care s-a dovedit foarte utilă Imperiului. După mai multe lupte victorioase în Caucaz şi Armenia, Heraclios I a distrus definitiv armata persană la Ninive, în anul 628 iar regele Chosroes al II-lea a fost îndepărtat şi ucis.

Teritoriile bizantine - Armenia, Mesopotomia, Siria, Palestina şi Egiptul - au fost realipite Imperiului. Sfânta Cruce a fost adusă de la Ctesiphon şi reinstalată la Ierusalim, la 21 martie 630, într-un entuziasm general. În acelaşi an Heraclios I s-a reîntors victorios la Constantinopol unde a fost primit de fiul său Constantin, patriarhul Serghie, Senat şi popor, cu ramuri de măslin, lumânări, strigăte de victorie şi cântări religioase.

Victoria asupra perşilor şi a coaliţiei avaro-slave a avut un larg ecou dincolo de frontierele Imperiului Bizantin. Unele triburi slave au profitat de slăbiciunea avarilor şi au încercat să-şi dobândească independenţa. Astfel, slavii occidentali, comandaţi de Samo s-au desprins de avari şi şi-au creat un regat propriu. Mai târziu, bulgarii aflaţi la nordul Mării Negre şi al Mării Caspice, conduşi de Kovrat au încheiat o alianţă cu Heraclios I şi au pornit împotriva avarilor. Kovrat a primit chiar titlul de *patricius* şi s-a botezat luând numele de Constantin. Tot împotriva avarilor au fost îndreptate de Bizanţ populaţiile sârbe şi croate, care se aflaseră până atunci dincolo de Carpaţi. Învingând pe avari, croaţii s-au aşezat, cu asentimentul lui Heraclios I, în nord-vestul Peninsulei Balcanice, recunoscând ca suveran pe împăratul de la Constantinopol. Regiunea învecinată a fost ocupată de sârbi în aceleaşi condiţii. În acest fel Bizanţul a reuşit să scape pentru totdeauna de invaziile avarilor.

Dar oricât de strălucite au fost victoriile militare ale lui Heraclios I, valoarea realizărilor sale nu a stat numai în succesul politicii externe, ci în noua organizare administrativă dată Imperiului şi care a constituit coloana dorsală a organizării interne a statului bizantin încă multă vreme.

Cuceririle sale în Orient au fost pierdute în curând în favoarea arabilor, care, după moartea lui Mahomed în anul 632, au pornit războiul „sfânt” împotriva creştinilor. După ce au distrus regatul persan, arabii au cucerit rând pe rând provinciile orientale ale Bizanţului, unde noile reforme militare şi administrative introduse de Heraclios I în restul Imperiului nu au putut fi extinse, ceea ce le-a lipsit de tăria de care aveau nevoie pentru a face faţă noilor atacuri. Arabii comandaţi de Omar au distrus, în 26 august 636, armata bizantină în bătălia de la Yarmuk şi au cucerit întreaga Sirie. Apoi, în anul 638 ei au intrat în Ierusalim, apărat cu dârzenie de

populaţia condusă şi îmbărbătată de patriarhul Sofronie. Între anii 639-640 au fost cucerite Mesopotamia, Armenia şi Egiptul.

Heraclios I a asistat neputincios la incursiunile arabilor, care au distrus toate eforturile depuse pentru a dobândi victoria asupra perşilor. El a asistat, astfel, la ruina operei sale de o viaţă. Lupta eroică împotriva perşilor nu servise la nimic; căci, distrugând regatul persan, Heraclios I nu făcuse decât un serviciu arabilor.

Din păcate, pentru Dobrogea, pe care trebuie s-o avem mereu în vedere când tratăm istoria Imperiului Bizantin, fiindcă aici s-a menţinut cel mai mult pe teritoriul ţării noastre stăpânirea Imperiului, nu avem ştiri literare ori mărturii de altă natură privind această perioadă. Cercetările arheologice, care singure ne-ar putea da indicaţii în lipsa altora, s-au făcut pe scară foarte redusă. În unele aşezări antice, ca cele de la Tomis, Callatis şi altele, efectuarea de săpături nu este nici posibilă din cauza suprapunerilor peste straturile bizantine a clădirilor moderne. La Histria, unde săpăturile sunt din acest punct de vedere uşor de efectuat, fiindcă cetatea nu a fost suprapusă de aşezări moderne, au ieşit la iveală locuinţe modeste, monede şi obiecte de uz casnic de pe vremea Heraclios I, dar acest oraş antic nu este un model pentru restul teritoriului dobrogean, fiindcă el a fost părăsit în cursul secolului al VII-lea din cauza unor condiţii geomorfologice specifice şi a presiunii tot mai intense a populaţiilor barbare.

Situaţia religioasă.

Recucerirea provinciilor răsăritene ale Imperiului a adus din nou în actualitate problema monofizitismului. Pentru a restabili pacea în Biserică patriarhul Serghie a admis doctrina, care venea din Orient, potrivit căreia în persoana lui Iisus Hristos se poate vorbi de două firi (naturi), dar de o singură lucrare (—n˜rgeia). Aceasta ar fi trebuit să constituie baza unirii între calcedonieni şi monofiziţi. Aşa a luat fiinţă o nouă erezie, cea a monoenergismului. Pe baza acestei doctrine s-a putut realiza o unire în Armenia, Siria şi Egipt, unde a fost ales ca patriarh Cyr (în anul 631), un mare apărător al acestei formule. Politica eclesiastică a lui Serghie şi Cyr a fost aprobată de papa Honorius. Dar împotriva acestei uniri n-a întârziat să apară opoziţia

ortodocşilor, în frunte, cu patriarhul Sofronie al Ierusalimului (ajuns patriarh în anul 634). Sofronie a privit monoenergismul ca o nouă formă a monofizismului şi ca o îndepărtare de la dogmele Calcedonului. În faţa acestor proteste, patriarhul Serghie a atenuat formula sa, lăsând la o parte problema energiilor (lucrărilor), susţinând însă că trebuie admisă în persoana Mântuitorului o singură voinţă (q˜lhma). Noua formulă monotelită a stat la baza edictului din anul 638 cunoscut sub numele de „Ecthesis" (expunere de credinţă), promulgat de Heraclios I, dar redactat de Serghie şi afişat în narthexul Sfintei Sofia. Acest edict a fost admis de stat, de patriarhul Pyrrhus, urmaşul lui Serghie († 9 decembrie 638) şi de papa. Honorius. Succesorul lui Honorius pe scaunul papal l-a respins însă văzând în el o erezie. Monotelismul n-a adus, astfel, decât discordie în Imperiu, nu pacea atât de dorită. De altfel, Palestina şi Siria se aflau din anul 638 sub dominaţia arabă. Agitaţia religioasă din provinciile orientale a fost utilă numai arabilor, care au găsit astfel, aici, populaţia divizată.

Ultimii ani de viaţă ai lui Heraclios I au fost plini de tristeţe. Murindu-i în anul 612 soţia sa Fabia-Evdochia, de la care avea o fată şi un fiu, pe Heraclios-Noul Constantin, el s-a recăsătorit în anul următor cu nepoata sa Martina, lucru care a trezit mari nemulţumiri atât în Biserică, cât şi în administraţia de stat. El a fost acuzat de incest şi vinovat de violarea atât a canoanelor Bisericii, cât şi a legilor Statului. În ciuda acestei opoziţii Heraclios I a arătat Martinei o mare afecţiune, căci aceasta l-a însoţit în campaniile sale militare, împărtăşindu-i atât bucuriile cât şi tristeţile. Cu Martina, Heraclios I a avut 9 copii din care 4 au murit mici, iar 2 fii au fost infirmi. În această soartă crudă, poporul a văzut consecinţele păcatului şi pedeapsa divină. Revolta poporului împotriva Martinei a crescut, atunci când aceasta a încercat să pună pe tron pe unul din fiii săi, înlăturând pe fiul lui Heraclios I din căsătoria cu Fabia-Evdochia. Aceste tulburări familiale au întunecat şi mai mult sfârşitul vieţii lui Heraclios I, care a murit la 11 februarie 641.

Domnia lui Heraclios I a marcat o răscruce în istoria Imperiului Bizantin, nu numai pentru reformele sale militare şi administrative, ci şi pentru transformările de ordin cultural. Acum asistăm la grecizarea Imperiului în stil accelerat şi la creşterea rolului Bisericii în cadrul întregii vieţi publice, ceea ce vor da Imperiului de Răsărit

un aspect nou. Până în acest moment limba latină a fost utilizată în administraţie, armată şi guvern, iar limba greacă de popor. Din vremea lui Heraclios I limba greacă a devenit oficială atât pentru Stat, cât şi pentru Biserică. În cursul generaţiilor viitoare, limba latină a devenit o raritate, chiar în rândul persoanelor cultivate. Grecizarea Imperiului a adus şi o simplificare a titulaturii imperiale. Împăratul s-a numit de acum înainte (basileÚj) denumire care a înlocuit-o pe cea de *imperator*, *caesar* sau *augustus*. Din acest moment şi până la căderea Imperiului acest titlu a fost purtat de toţi împăraţii şi co-împăraţii, iar titlul de *caesar* a devenit onorific, pierzându-şi caracterul imperial.

XVI. CONSTANS AL II-LEA (641-668). CUCERIRILE ARABE. EREZIA MONOTELITĂ ŞI REACŢIA ORTODOXĂ

După moartea lui Heraclios I, la 11 februarie 641, a urmat o perioadă tulbure pentru conducerea Imperiului care a durat până în septembrie acelaşi an.

La tronul imperial s-au succedat Constantin al III-lea, fiul lui Heraclios I din prima căsătorie (cu Fabia-Evdochia), asociat cu Heracleonas, fiul din căsătoria cu Martina, patronat de împărăteasa văduvă, apoi după trei luni, când a murit Constantin al III-lea, a rămas Heracleonas singur, cu mama sa Martina. Ambii au fost detronaţi de furia poporului şi puterea a fost dată de Senat lui Constans al II-lea, fiul lui Constantin al III-lea, care era un minor în vârstă de 11 ani. El a domnit aproape 27 de ani şi este cunoscut în istorie şi sub numele de Constans al II-lea Pogonatul (Bărbosul).

O bună parte din timp Constans a fost tutelat în domnia sa de Senat, care a dobândit în timpul dinastiei heraclide o importanţă deosebită în administrarea treburilor statului.

Situaţia externă a Imperiului în timpul primei părţi a domniei lui Constans al II-lea s-a caracterizat prin progresul cuceririlor înregistrate de arabi. În septembrie 642, bizantinii au pierdut Alexandria şi Rhodosul în faţa arabilor conduşi de generalul Amr Ibn al-Ãs (583-664). Apoi dominaţia arabă s-a extins, în anul 643 asupra nordului, unde a fost cucerit oraşul Tripolis (în Libia). Bizantinii au încercat o revenire în Egipt, trimiţând o flotă condusă de generalul bizantin Manuel, care a reuşit să recucerească Alexandria, profitând de absenţa generalului Amr, rechemat de califul Othman după moartea în anul 644 a lui Omar ibn al-Khattab (592-644). Dar succesul a fost de scurtă durată, căci generalul Amr a revenit şi a înfrânt flota bizantină la Nikiu, în vara anului 646, reintrând pentru a doua oară în Alexandria. După această a doua ocupare a Alexandriei, Egiptul a rămas definitiv sub ocupaţia musulmană. Bizanţul a pierdut, astfel, pentru totdeauna cea mai bogată dintre provincii şi cea mai importantă pentru economie.

Moawiya guvernatorul arab al Siriei şi general mai capabil decât Amr, a cucerit, între anii 642-647 părţi importante din Armenia şi Asia Mică, ocupând în anul 647 Cezareea Capadociei, apoi a devastat regiuni bogate din Frigia, nereuşind însă să cucerească cetatea Amorium, capitala provinciei. Moawiya a înţeles însă că

pentru a-i înfrânge pe bizantini trebuie să-şi construiască o flotă maritimă. Astfel, el a fost cel care a creat prima flotă arabă. Cu ajutorul acesteia, în anul 646 el a întreprins deja prima expediţie împotriva Ciprului, punctul strategic maritim bizantin cel mai important din Marea Mediteraneană şi a cucerit oraşul Constantia, capitala insulei. După un armistiţiu încheiat cu Bizanţul, timp în care Moawiya şi-a întărit flota, el a reluat operaţiunile maritime şi, în anul 654 a devastat insula Rhodos, unde a găsit uriaşa statuie din bronz a lui Helios, zeul Soarelui, una din cele 7 minuni ale lumii antice, pe care a vândut-o unui negustor evreu. Acestuia i-au trebuit 900 de cămile ca să o poată transporta.

După insula Rhodos, a fost cucerită insula Cos şi împăratul Constans al II-lea a luat personal comanda flotei bizantine, încercând să oprească înaintarea arabilor. Flota imperială a fost însă înfrântă (655) pe coasta Lyciei şi împăratul abia a scăpat cu viaţă. Hegemonia maritimă bizantină era astfel zdruncinată. Dar asasinarea în anul 656 a lui Othman a dus la lupte pentru putere între Moawiya, califul Siriei şi Ali, ginerele lui Mahomed, proclamat calif de Medina. Aceste lupte interne i-au împiedicat pe arabi să fructifice victoriile obţinute împotriva Bizanţului. Moawiya a căutat să realizeze o înţelegere cu Bizanţul şi, în anul 659, a încheiat chiar pace, angajându-se să plătească un tribut Imperiului. Ali a fost însă asasinat în anul 661 şi Moawiya a rămas singur conducător al arabilor.

Aceste întâmplări i-au permis împăratului Constans al II-lea să-şi îndrepte privirile către teritoriile europene ale Imperiului. Astfel, el a întreprins în anul 658 o campanie împotriva *sclaviniilor* din Balcani, pe multe suprimându-le şi luând numeroşi prizonieri. Istoricul Teofanes Confessor, care ne relatează acest eveniment, afirmă că împăratul n-a încercat să alunge din Imperiu pe aceşti barbari, lucru care era, de altfel, imposibil, având în vedere numărul lor mare şi poate şi faptul că ei se familiarizaseră cu modul de viaţă bizantin, integrându-se chiar în viaţa productivă. Se presupune că după această victorie împăratul Constans al II-lea a transplantat în Asia Mică un număr însemnat, iar pe alţii i-a înrolat în armată. Din vremea lui Mauricius această campanie a constituit prima mare contra-ofensivă, pe care Bizanţul a dus-o împotriva slavilor. În amintirea acestei victorii a fost ridicată o statuie a împăratului

de către locuitorii oraşului Corint, din care astăzi se păstrează doar baza cu inscripţie, datată în jurul anului 660. După campania victorioasă în Balcani, împăratul Constans al II-lea şi-a îndreptat atenţia spre Occident, în special spre Africa mai ameninţată de pericolul arab, şi bastionul ortodox împotriva monotelismului. Aici trăia şi îşi desfăşura activitatea Sfântul Maxim Mărturisitorul, cel mai important teolog al timpului şi unul dintre cei mai mari ai creştinismului. Sub înrâurirea acestuia s-au ţinut mai multe sinoade, care au condamnat erezia monotelită, favorizată de guvernul bizantin. Populaţia nord africană a fost câştigată pentru Ortodoxie şi, sub conducerea exarhului Grigorie, s-a şi ridicat împotriva împăratului. Răscoala a fost însă înăbuşită în anul 647 cu ajutorul arabilor.

Tulburările din Africa, care aveau în primul rând substrat religios, au dat de gândit împăratului Constans al II-lea şi, de aceea, el a căutat un mijloc de conciliere. În anul 648, el a promulgat vestitul „Typos", prin care a fost anulat şi înlăturat din narthexul Sfintei Sofia „Ecthesis"-ul. „Typos"-ul interzicea „*tuturor supuşilor din Imperiu care păstrau credinţa creştină neîntinată şi aparţineau Bisericii Catholice (Ortodoxe) şi Apostolice de a se lupta sau certa unul cu altul asupra unei singure voinţe sau unei singure lucrări (energii) şi două voinţe*". Actul interzicea nu numai orice discuţie cu privire la unicitatea ori dualitatea voinţei lui Iisus Hristos, dar şi orice lucrare scrisă asupra acestei chestiuni. Înlăturarea „Ecthesis"-ului din Sfânta Sofia nu era decât urmarea acestei hotărâri.

Dar aceasta nu a adus rezolvarea problemei, fiindcă a nemulţumit atât pe partizanii monotelismului, cât şi pe ortodocşi.

Papa Martin, urcat pe tronul pontifical la 5 iulie 649, a convocat un sinod în luna octombrie acelaşi an, în palatul de la Lateran, la care au participat 150 episcopi, majoritatea aflaţi sub jurisdicţia sa, dar şi unii din Africa. Sinodul a condamnat atât „Ecthesis"-ul (*impiissima Ecthesis*) cât şi „Typos"-ul (*scelerosus Typus*), dar făcea vinovaţi pentru acestea nu pe împăraţi şi guvernul de la Constantinopol, ci pe cei care au inspirat erorile dogmatice, anume pe patriarhii Serghie, Pyrrhus şi Paul, urmaşul lui Pyrrhus, pe care-i anatematiza. Papa a adresat o enciclică către toţi episcopii şi toţi clericii, iar o traducere grecească a actelor sinodului şi o scrisoare foarte respectuoasă

a fost adresată împăratului. Constans al II-lea a poruncit exarhului de Ravenna, Olympius, să meargă la Roma să-l aresteze pe papă, pe care nu-l recunoştea ca ales legal, şi să impună tuturor episcopilor semnarea „Typos”-ului. Olympius, care a sosit la Roma înainte de închiderea lucrărilor sinodului, şi care a văzut care era starea de spirit din rândul populaţiei, nu numai a clerului, a trecut de partea papei şi a hotărât să desprindă, Italia de Imperiu, trecând-o în întregime sub autoritatea sa. Deşi Bizanţul n-a reacţionat, fiind absorbit complet de Orient, unde trebuia să lupte împotriva primei expediţii navale a lui Moawiya, revolta lui Olympius a luat sfârşit odată cu moartea acestuia, în anul 652.

Papa Martin a fost însă arestat în anul 653 de către succesorul lui Olympius şi dus la Constantinopol, unde a fost judecat în faţa Senatului pentru înaltă trădare, adică pentru faptul că s-a asociat cu Olympius. Problemele religioase nu au fost aduse în discuţie cu toate încercările papei. Papa a fost maltratat, deşi era bătrân, şi bolnav, condamnat întâi la moarte, apoi exilat în Chersones (Crimeea), unde a murit, în anul 656, de mizerie şi foame.

Puţin după aceea, Sfântul Maxim Mărturisitorul a fost arestat, în Italia, dus la Constantinopol şi judecat ca şi papa Martin de Senat. El a fost acuzat atât de a fi fost aliat cu Grigorie, cât şi pentru faptul că n-a recunoscut „Typos”-ul. Senatul a arătat faţă de Sfântul Maxim mai multă răbdare, în sensul că a încercat să-l determine pe acesta să admită ideile expuse în „Typos”. Tratamentul deosebit, în comparaţie cu acela al papei Martin, a fost determinat de faptul că Sfântul Maxim Mărturisitorul era considerat conducătorul spiritual al Ortodoxiei greceşti. El a apărat şi principiul, potrivit căruia împăratul este un laic şi nu are dreptul să se amestece în problemele religioase, care sunt de competenţa exclusivă a Bisericii. Ideea aceasta nu era nouă, dar nimeni n-a apărat-o cu atâta forţă ca Sfântul Maxim.

După numeroase încercări nereuşite de a-l convinge, Sfântului Maxim i s-a tăiat, în faţa mulţimii, limba şi mâna dreaptă ca să nu mai poată propovădui adevărul credinţei, nici cu cuvântul, nici cu scrisul. El a fost exilat în fortăreaţa Schemarion din Lazica, pe coasta răsăriteană a Marii Negre. Acesta a fost, de fapt, al treilea exil al

său (celelalte au fost la Byzie în Tracia şi la Perberis). Aici, în urma chinurilor suferite, a murit la 13 august 662, în vârstă de 82 de ani.

După 20 de ani de domnie Constans al II-lea a luat hotărârea să părăsească Bizanţul şi să mute capitala în Occident, mai întâi la Siracuza, apoi la Roma, Această hotărâre n-a luat-o din cauza pierderii unor provincii orientale ori pentru că vedea fără viitor Constantinopolul, ci pentru că voia să refacă vechiul Imperiu Roman şi considera că graniţele lui naturale nu se pot limita numai la Orient. Pe de altă parte, prin politica sa religioasă şi, mai ales, prin cruzimea arătată faţă de papa Martin şi Sfântul Maxim Mărturisitorul, el şi-a îndepărtat pe ortodocşii atât de numeroşi în Bizanţ. În plus, el era urât de popor şi pentru că hotărâse, în anul 660, preoţirea forţată a fratelui său Teodosie, iar apoi chiar uciderea lui, având ca pretext acuzaţia de înaltă trădare. Realitatea era că acesta pretinsese să fie proclamat coregent, iar conflictul între cei doi a apărut în anul 654, când Constans al II-lea a încoronat (la Paşti) co-imperator pe fiul său mai mare Constantin, iar în anul 659 a acordat demnitatea imperială şi celorlalţi doi fii, Heraclios şi Tiberius. Omorârea fratelui său, Teodosie a trezit o mare indignare în popor, care-l numea „*noul Cain*".

Pornind spre Italia, cu opriri la Tesalonic şi Atena, el a fost obligat să poarte o serie de lupte cu lombarzii, pe care i-a înfrânt, a ajuns apoi la Roma, iar de aici s-a stabilit la Siracuza, în Sicilia, unde el credea că este locul cel mai potrivit în comparaţie cu Italia, ameninţată de lombarzi, şi Africa expusă incursiunilor arabe. Aici a încercat să-şi aducă familia, dar populaţia Constantinopolului n-a permis acest lucru. Exploatarea populaţiei pentru întreţinerea Curţii şi despotismul de care a dat dovadă tot timpul împăratul şi atitudinea sa religioasă au nemulţumit largi pături sociale şi chiar propriul său anturaj. În urma unui complot el a fost ucis, la 15 septembrie 668, în baie, de către unul din îngrijitorii săi.

XVII. CONSTANTIN AL IV-LEA (668-685). PERICOLUL ARAB LA CONSTANTINOPOL. INSTALAREA BULGARILOR ÎN BALCANI. SINODUL AL VI-LEA ECUMENIC ŞI REZOLVAREA EREZIEI MONOTELITE

După moartea lui Constans al II-lea a urcat pe tronul imperial fiul său, **Constantin al IV-lea**, a cărui domnie, deşi relativ scurtă - 17 ani - a fost una din cele mai importante din istoria Bizanţului: acum s-a decis soarta Imperiului în lupta cu arabii, bulgarii s-au instalat la nord de munţii Haemus şi au întemeiat un stat pe teritoriul Imperiului. Tot acum a avut loc cel de-al VI-lea Sinod Ecumenic de la Constantinopol (680/681), care a pus capăt ereziilor monoenergistă şi monotelită.

Chiar din timpul domniei lui Constans al II-lea, atunci când acesta se afla în Occident, arabii aflaţi sub conducerea lui Moawiya au făcut noi incursiuni, devastări şi cuceriri în Asia Mică. Ei au ajuns chiar până la Calcedon şi au iernat de mai multe ori pe teritoriul Imperiului. Dar scopul final al lui Moawiya era cucerirea capitalei, de care depindea întreaga soartă a Imperiului. De aceea, el a cucerit noi teritorii în apropierea capitalei (peninsula pe care se afla Cyzicul), oraşul Smirna, insula Chios care trebuiau să devină bază de operaţiuni pentru atacul asupra capitalei. Asediul Constantinopolului a început în anul 674 şi a durat până în 678. El n-a reuşit însă, deoarece bizantinii au folosit o armă redutabilă pentru acea vreme: „focul grecesc" (se pare pentru prima dată). „Focul grecesc" (pàr ql£ssion) era o armă secretă bizantină care a salvat Imperiul de mai multe ori din pericole foarte grave. Originea acestui „foc" şi inventatorul lui nu se cunosc prea bine. Se presupune că un grec din Siria, pe nume Kalinikos, l-a adus la Constantinopol, odată cu emigrarea lui în capitală. Acest foc consta dintr-un amestec inflamabil de sodiu, materii grase, bituminoase sau răşinoase cu cărbune, sulf ori salpetru. Prin „*materii bituminoase grase*" trebuie să înţelegem ţiţeiul, pe care Bizanţul îl aducea în burdufuri de piele de capră de pe ţărmurile Mării Caspice sau din Georgia. Arma era decisivă împotriva navelor de lemn, cu condiţia ca marea să fie liniştită. Conţinutul era introdus în baloane de sticlă, care spărgându-se la suprafaţa mării aceasta era cuprinsă de foc. Aceste baloane erau aruncate la mare distanţă prin nişte ţevi lungi de aramă, mobile şi uşor de mânuit (*siphona*), aşezate la prora corabiei. Aceste ţevi, împodobite de obicei cu un bot de leu aurit, erau acţionate de nişte foale sau de un fel de seringă cu piston. Cel care le acţiona, turna apă în ţeavă, aşeza proiectilul şi manevra foalele sau seringa

de asemenea manieră încât să provoace un jet puternic de apă, care propulsa bomba de foc. Lansarea se producea rapid, la punctul de impact proiectilul se spărgea şi se aprindea, explozia fiind violentă, iar bubuitura însoţită de fum; acest spectacol îi înfricoşa pe cei mai cutezători. Uneori recipientele incendiare erau aruncate cu o lance ori săgeată, dar acestea fiind mai mici şi efectul era mai redus.

Flota arabă a fost în cea mai mare parte incendiată cu acest foc, apoi ea a fost aproape complet distrusă pe drumul de retragere din cauza unei furtuni, aproape de coastele provinciei Pamphylia. În acelaşi timp armata arabă suferea pe uscat o grea înfrângere în Asia Mică. În urma acestor evenimente Moawiya a fost obligat să plătească un mare tribut (3.000 solizi) şi să dea împăratului 50 de prizonieri şi 50 de cai.

Victoria bizantină împotriva arabilor a fost cea mai mare pe care lumea creştină a produs-o acestora. Apoi, în anul 718, Leon al III-lea şi Carol Martel, în anul 732, vor înfrânge, de asemenea, pe arabi şi vor închide pentru totdeauna calea lor de pătrundere în Europa, dar această victorie este, totuşi, cea mai mare. Eşecul ofensivei arabe a avut un ecou deosebit de favorabil şi în lumea slavo-avară, ai căror şefi trimit ambasade la Constantinopol pentru a aduce omagiu împăratului bizantin.

Dar Imperiul s-a aflat din nou în faţa unor mari dificultăţi în regiunile sale nordice, datorită incursiunilor de mare amploare pe care le făceau bulgarii în Peninsula Balcanică. Regatul bulgar din nordul Mării Negre, cu care Heraclios I întreţinuse relaţii amicale, s-a dezmembrat către mijlocul secolului al VII-lea în urma atacurilor chazarilor, care au înaintat spre vest. În timp ce o mare parte din triburile bulgare s-au supus chazarilor, o altă parte a pornit spre vest. O hoardă importantă sub comanda lui Asparuch (Isperich) a ajuns către anul 670 în regiunile de nord din Delta Dunării în teritoriul numit Onglos (=unghi, corespunzând Bugeacului din Basarabia), dintre Nistru, Dunăre şi Marea Neagră. Dându-şi seama de pericolul pe care-l reprezintă aşezarea la frontiera nordică a Imperiului a acestei populaţii războinice, Constantin al IV-lea a pornit, prin anii 679-680, după încheierea păcii cu arabii, cu armata pe uscat şi cu flota pe mare împotriva bulgarilor lui Asparuch (Isperich). Nepurtând o luptă decisivă, din cauza terenurilor mlăştinoase şi îmbolnăvindu-se

grav, împăratul s-a retras la Messembria pentru băi. Aflând de plecarea precipitată a împăratului, armata bizantină a intrat în panică şi, încercând să treacă la sud de Dunăre, a fost atacată de bulgari, care i-au provocat mari pierderi. Apoi, bulgarii au trecut Dunărea şi au pătruns pe teritoriul Imperiului până la Varna unde au întâlnit „*cele şapte triburi slave*" şi separat de ele de tribul „Severilor", care trăiau aici, după cum se pare, în calitate de *foederati*. Pe aceşti slavi i-au supus, strămutându-i înspre răsărit, sud şi apus, pentru a-i avea ca pavăză împotriva bizantinilor. „*După aceea ei s-au răspândit în aceste ţinuturi şi au început a prăda cetăţile şi satele din împărăţia romană, luând prizonieri. De aceea, împăratul se văzu silit să încheie pace cu dânşii (în anul 681) şi se înţeleseseră să le plătească tribut anual, spre ruşinea romanilor, din pricina pierderilor*" (Teophanes, *Chronicon anno 6171* (=679) ed. C. DE BOOR, pp. 358-359).

Înfrângerea despre care vorbeşte Teophanes nu este prima pe care o suportaseră bizantinii de la barbari, dar lucrul nemaiîntâlnit era că ei trebuiau să recunoască, pentru prima oară, pe teritoriul Imperiului, o formaţiune politică independentă, cea bulgaro-slavă, care s-a organizat într-un stat cu capitala la Pliska. La început bulgarii şi slavii au format două grupuri distincte şi izvoarele bizantine îi vor menţiona separat încă multă vreme, dar cu timpul bulgarii vor dispărea în masa slavă.

Înfiinţarea statului bulgar pe teritoriul Imperiului nu însemna că regiunea dintre Dunăre şi Mare (Dobrogea) rămânea izolată şi că Imperiul avea să renunţe la ea. Dimpotrivă, din această vreme pare să dateze transformarea diocezei în themă, măsură care era menită să asigure mai bine apărarea în faţa pericolului bulgar. Scriitorul împărat Constantin al VII-lea Porphyrogenetul (913-959) ne spune că thema Traciei a fost divizată în trei părţi: Bulgaria, Istros şi Haemus. Dobrogea făcea parte din thema Istros (reprezentând se pare doar o *turma*, adică o subdiviziune a ei), cunoscută mai târziu sub numele de Paristrion (Paradunavon). De acum înainte istoria ei s-a desfăşurat în cadrul acestei theme, cu capitala la Durostorum.

Evenimentele din Orient, în urma cărora o mare parte din teritoriile bizantine, în care monoteliţii deţineau locul preponderent, erau pierdute, şi nu se mai spera în

redobândirea lor, au determinat pe împăratul Constantin al IV-lea să părăsească politica monotelită urmată de predecesorii săi, în scopul obţinerii păcii interne. Se cunoaşte că, această politică a provocat complicaţii serioase şi în raporturile cu Occidentul. De aceea, împăratul Constantin al IV-lea s-a înţeles cu papa pentru a pune capăt ereziei monotelite, prin convocarea unui Sinod Ecumenic. Astfel, între 7 noiembrie 680 şi 16 septembrie 681, a avut loc la Constantinopol cel de-al VI-lea Sinod Ecumenic, care în 16 şedinţe a discutat problema monoenergismului şi monotelismului, condamnându-le şi stabilind că în persoana Mântuitorului există două firi şi două lucrări. Au fost condamnaţi patriarhii Serghie, Pyrrhus şi Cyr precum şi papa Honorius. Împăratul a luat parte activă la lucrări, asistând la primele 11 şedinţe şi la şedinţa de închidere, prezidând şi conducând discuţiile teologice. El a semnat actele Sinodului fiind proclamat de adunare „*garantul şi interpretul credinţei ortodoxe*” şi comparat cu împăraţii Marcian şi Iustinian.

La puţin timp după acest Sinod Ecumenic a izbucnit un grav conflict în sânul familiei imperiale, asemănător aceluia de pe vremea lui Constans. Vrând să lase întreaga conducere a Imperiului numai fiilor săi, Constantin a îndepărtat pe Heraclios şi Tiberius, fraţii săi mai tineri, cărora a poruncit să li se taie nasul (681). El a întâlnit o vie opoziţie din partea Senatului, a populaţiei şi a armatei, dar până la urmă voinţa sa s-a impus. Prin aceasta Constantin rupea cu tradiţia, potrivit căreia alături de împărat puteau participa la conducere, în calitate de *co-imperatores*, şi alţi membri ai familiei imperiale. El a întărit, în felul acesta, principiul conducerii monarhice, dar limitat numai la copii, şi, între aceştia, dreptul îl avea numai primul născut. Chiar dacă, pentru a asigura succesiunea, vor mai exista *co-imperatores*, aceştia nu au mai avut, de acum încolo, nici un drept în executarea puterii suverane, dacă împăratul principal era major şi capabil de a domni, căci el singur este autocrator.

Constantin al IV-lea a cărui domnie a avut o importanţă deosebită pentru evoluţia politică şi religioasă a Imperiului a murit în septembrie 685, la vârsta de numai 33 de ani. Urmaşul său la tron a fost fiul său, **Iustinian al II-lea**, poreclit *Rhinotmetul* (cel cu nasul tăiat). Acesta a domnit de două ori: 685-698; 705-711. Când a preluat conducerea, avea doar 16 ani. Deşi înzestrat cu multe calităţi de

conducător, pe care le moştenise de la înaintaşii săi, din familia heraclizilor, totuşi Iustinian era o fire impulsivă, pasională şi chiar înclinată spre cruzime. Firea sa despotică, lipsa de echilibru şi experienţă s-a manifestat chiar din primii ani de domnie, ceea ce a creat în ochii contemporanilor şi chiar ai istoricilor moderni, o impresie deplorabilă asupra domniei lui. El s-a dovedit, totuşi, un suveran dotat cu clarviziunea necesară conducerii statului.

Situaţia externă în Orient era bună, datorită lui Constantin al IV-lea şi dificultăţilor interne prin care treceau arabii. Iustinian al II-lea a reînnoit tratatul de pace cu succesorul lui Moawiya, Abd al-Malik, reuşind să obţină de la acesta mărirea tributului şi o serie de avantaje economice în Armenia, Iberia şi Cipru, unde veniturile erau împărţite între bizantini şi arabi.

Această linişte în Orient i-a permis lui Iustinian să-şi îndrepte privirile spre Balcani, unde el a întreprins, între anii 688-689, o mare campanie victorioasă împotriva *sclaviniilor*, pătrunzând prin regiunile ocupate de sclavi, până a ajuns la Tesalonic. În amintirea acestei victorii, a mers în biserica Sfântul Dumitru, unde a adus mulţumiri lui Dumnezeu şi patronului-martir al oraşului, acordând totodată privilegii materiale importante. Împăratul a dat bisericii posesiunea unei saline şi scutirea de taxe pentru exploatarea ei, iar veniturile trebuiau folosite pentru întreţinerea ei şi a preoţilor.

Acest succes a obligat triburile slave din sud-estul Peninsulei Balcanice să recunoască suveranitatea bizantină. Împăratul a mutat o parte din populaţia slavă (se presupune că 30.000 de oameni) supusă, în Bithinia, în thema Opsikion, pentru a umple golurile de populaţie şi a întări, astfel, armata bizantină. Această transplantare pare să fie confirmată de o bulă de plumb, datată în anii 694-695. Transplantări de populaţie s-au făcut şi în cazul mardaiţilor, popor creştin care produce numeroase jafuri şi se afla în regiunea muntelui Amanus, pe care i-a mutat ca marinari în Attaleia, în Pamphylia, în Peloponez, Cephalonia, ca şi în portul din Epir, Nicopolis. De asemenea, Iustinian a mutat şi alţi locuitori din Cipru în regiunea Cyzicului, care suferise mult de pe urma asediului Constantinopolului şi avea nevoie de marinari încercaţi.

Ca şi Constantin al IV-lea care înfiinţase thema Traciei, pentru a se apăra mai eficient împotriva bulgarilor, Iustinian al II-lea a organizat thema Elladei în Grecia centrală. Astfel că în timpul său cunoaştem două theme în Europa şi 4 în Asia Mică: Opsikion, Anatolikon, Armeniakion şi thema maritimă Karabisiani.

Dezvoltarea în continuare a sistemului themelor a avut consecinţe nu numai în domeniul militar, ci şi economic-agricol. Asistăm, astfel, nu numai la crearea unei clase de posesori de pământ, a stratioţilor, dar şi a înmulţirii ţăranilor liberi căci, dacă primul născut al unui stratiot avea obligaţia de a continua meseria tatălui său, adică de a fi militar, ceilalţi copii deveneau ţărani liberi, care aveau la dispoziţie mari întinderi de pământ nelucrat. Această categorie de ţărani liberi va fi întărită de străini, în special de slavi care s-au aşezat în Imperiu, atât ca stratioţi, cât şi ca ţărani în themelor bizantine. Asistăm astfel, în cursul secolului al VII-lea la dezvoltarea unei clase de ţărani liberi, mult mai puternică decât în trecut, când baza societăţii agrare o formase proprietatea funciară şi colonatul. Această nouă realitate a stat la baza Legii agrare (NÒmoj gewrgikÒj), document deosebit de important, promulgat de Iustinian al II-lea pentru a reglementa situaţia în agricultură. Legea cuprindea prevederi cu privire la protejarea proprietăţii ţărăneşti (mobile şi imobile) şi fixa pedepsele pentru eventualele infracţiuni comise. Importanţa sa istorică rezidă în faptul că reglementa şi situaţia ţăranilor liberi. Aceştia apar ca posesori liberi ai unui teren cultivat, cu livadă şi grădină pentru legume şi, împreună cu întreaga obşte, a păşunilor, pădurilor şi pământurilor nelucrate. Obştea sătească era privită în faţa autorităţilor ca o unitate administrativă şi fiscală, responsabilă în bloc pentru plata impozitelor, care a devenit, mai târziu, cunoscut sub numele de *allelengyon* (¢llhlˉgguon).

Pentru noi, românii, legea agrară bizantină a fost importantă, fiind ataşată Pravilei celei Mici a lui Vasile Lupu (1646) şi Pravilei celei Mari a lui Matei Basarab (1652), ceea ce înseamnă că realităţile agrare ale Bizanţul vremii lui Iustinian al II-lea erau asemănătoare cu acelea din Ţara Românească în secolul al XVII-lea.

Paralel cu creşterea numărului de ţărani liberi constatăm în această vreme creşterea proprietăţii Bisericii şi a mănăstirilor provenite, în special, din donaţii de la membri tuturor claselor sociale. Acest fenomen marchează, între altele, creşterea

influenţei Bisericii, mai ales a monahismului, ceea ce l-a făcut pe Ioan Oxites (sec. XI) să caracterizeze societatea bizantină de dinainte de criza iconoclastă ca fiind împărţită în două mari categorii: monahii şi laicii.

Iustinian al II-lea era foarte credincios şi el a fost primul împărat, care a dispus să se graveze pe monede chipul Mântuitorului. În timpul lui a avut loc Sinodul quinisext (691-692), care a dat 102 canoane, pentru a completa hotărârile dogmatice ale Sinoadelor V şi VI Ecumenice. Sinodul mai este cunoscut sub numele de *trullan*, fiindcă s-a ţinut în sala boltită a Palatului imperial. Canoanele cuprind prevederi privind organizarea bisericească, Sfânta Liturghie şi morală în rândul poporului şi a clerului. Ele condamnă multe practici şi obiceiuri păgâne, care se menţineau încă în rândul unor pături ale populaţiei (sărbători păgâne ca Brumalia, procesiunile oamenilor mascaţi, care cântau cu prilejul culesului viilor, cântece în onoarea lui Dionysos, zeul vinului, aprinderea de focuri în faţa casei odată cu apariţie lunii noi şi sărirea tinerilor peste el, şi altele).

Se interzicea, de asemenea, studenţilor, de la Universitatea din Constantinopol de a organiza reprezentaţii teatrale. În canoane se vorbeşte şi despre dreptul preoţilor de a se căsători, apoi se condamnă postul de sâmbătă din Biserica Occidentală, ceea ce a contribuit la depărtarea Bisericii Romei de cea din Constantinopol. De aceea, papa Sergius a respins hotărârile Sinodului quinisext şi nu le-a semnat.

Iustinian al II-lea a încercat, la fel ca şi Constans al II-lea, să pedepsească pe papă, dar trimisul lui n-a găsit ascultare nici la exarhul din Ravenna şi nici la populaţia Romei, el abia scăpând cu viaţă doar datorită răsturnării de pe tron a basileului. Cauzele răsturnării lui sunt multiple: opoziţia aristocraţiei, care se vedea ameninţată prin politica împăratului de a susţine pe stratioţi şi ţăranii liberi, despotismul şi violenţa cu care împăratul înăbuşea pe adversari, politica sa de colonizare, care nemulţumea populaţiile scoase de pe pământurile lor, precum şi politica sa financiară, care obliga pe oameni să plătească impozite mari. Iustinian al II-lea a fost îndepărtat în anul 695 în urma unei revolte organizate de partida Albaştrilor, care a adus pe tronul imperial pe Leontius, strategul themei Helladei.

Împăratului i s-a tăiat nasul şi a fost exilat în Chersones (Crimeea), acolo unde fusese exilat, mai înainte, şi papa Martin.

Răsturnarea lui Iustinian în anul 695 a deschis în istoria Bizanţului o perioadă de instabilitate, care a durat 20 de ani. Această perioadă a adus Bizanţului şi importante pierderi teritoriale. Astfel, în anul 697 a fost pierdută Africa de Nord cu Cartagina, care a căzut în mâinile arabilor. Flota bizantină trimisă de împăratul **Leontie** (695-697) a reuşit să restabilească stăpânirea bizantină, dar numai pentru scurtă vreme, căci primăvara următoare ea a fost înfrântă de arabi. În urma acestui dezastru flota bizantină s-a revoltat împotriva lui Leontie şi a pus la cârma Imperiului pe Apsimar, drongarul flotei din thema Kibyraioţilor, care a luat numele de **Tiberiu al III-lea** (698-705). Leontie a fost închis într-o mănăstire şi i s-a tăiat nasul.

Tiberiu al III-lea n-a luat nici o măsură pentru reîntregirea teritoriului african, astfel, că arabii au înaintat nestingheriţi până pe coasta Atlanticului, pe care au atinso în anul 704. În anul 709 ei au cucerit cetatea Ceuta, au trecut strâmtoarea Gibraltar şi au cucerit Spania din mâna vizigoţilor (712).

În acest timp Iustinian al II-lea, exilat în Chersones, de teamă de a nu fi predat de autorităţile locale guvernului de la Constantinopol a fugit la chazari, unde s-a căsătorit cu sora haganului, care s-a încreştinat şi a luat numele de Teodora. Dar Tiberiu, auzind de aceasta, a trimis la chazari o ambasadă pentru a cere extrădarea lui Iustinian. De teama de a nu strica raporturile cu Bizanţul, haganul chazar a consimţit la aceasta, dar Iustinian aflând, a reuşit să fugă pe mare, ajungând în Dobrogea, chiar la Tomis, de unde intră în legătură cu hanul bulgar Tervel, şi cu ajutorul acestuia a intrat în Constantinopol şi a domnit pentru a doua oară între anii 705-711.

În a doua parte a domniei, Iustinian s-a dedat la răzbunări de mare cruzime, dar şi la recompense faţă de cei care l-au ajutat. El a domnit alături de soţia sa Teodora, de la care a avut şi un fiu, pe Tiberiu, pe care l-a asociat la tron. Raporturi amicale au existat acum cu bulgarii, cărora Iustinian a consimţit să le plătească tribut, la fel ca în timpul lui Constantin al IV-lea, iar hanului Tervel i-a acordat titlu de *caesar*, care nu mai avea semnificaţia imperială de altădată. Era pentru prima dată, când un conducător barbar primea această distincţie, care îi dădea dreptul la onoruri imperiale.

Aşezat pe un tron alături de împărat, Tervel a primit omagii din partea poporului bizantin. În schimb, Tiberiu, Apsimar şi Leontie au fost mutilaţi şi chinuiţi în chip groaznic în public şi apoi executaţi. Patriarhul Calinic, care l-a încoronat pe Leontie, a fost orbit.

Ocupat mai mult cu răzbunarea, împăratul a neglijat apărarea Imperiului, dând astfel, posibilitatea arabilor să cucerească noi teritorii în părţile orientale ale Asiei Mici. Astfel, au căzut Tyana (709), la graniţa Capadociei şi mai multe localităţi din Cilicia.

Împăratul a organizat o expediţie de pedepsire împotriva Ravennei, care nu se supusese ordinului său dat în prima parte a domniei. Oraşul a fost devastat, mulţi locuitori aduşi în lanţuri la Constantinopol, iar episcopului i s-au scos ochii. În schimb, Iustinian a reuşit să se înţeleagă cu papa Constantin I în privinţa Sinodului quinisext. Papa a fost invitat la Constantinopol unde a sosit în anul 710 şi a fost primit cu mari onoruri.

O expediţie de pedepsire a fost trimisă împotriva Chersonului, locul său de exil, ale cărui autorităţi au vrut să-l predea lui Tiberiu. Aici răzbunarea a atins proporţii şi mai mari în comparaţie cu Ravenna. Dar populaţia s-a revoltat şi a primit sprijinul flotei, al armatei imperiale şi al haganului chazar care între timp îşi extinsese hegemonia asupra Peninsulei Crimeii. Vardanes (Bardanes), de origine armeană a fost proclamat împărat sub numele de Philippicus în 711 şi cu flota a apărut în faţa Constantinopolului, care i-a deschis porţile. Împăratul Iustinian a fost ucis de unul din ofiţerii săi, iar capul a fost trimis la Roma şi Ravenna, pentru a fi expus acolo. Astfel a dispărut ultimul reprezentant al glorioasei dinastii heraclide, care a condus Imperiul un secol şi a înregistrat victorii strălucite împotriva perşilor, avarilor şi uneori a arabilor. A adus schimbări profunde în organizarea administrativă şi cea economică a Imperiului.

Din punct de vedere cultural, literar şi artistic perioada heraclizilor nu a cunoscut realizări de seamă şi doar putem aminti elenizarea Imperiului, care a pus în circuit mai intens opere ale autorilor de limbă greacă.

Viaţa religioasă tulburată de criza monoenergistă şi monotelită în această vreme a dobândit un aspect ascetic-mistic. Puterea Bisericii a crescut, în special a monahismului şi în paralel cu procesul de militarizare a statului asistăm la unul de teocratizare. Armata stratioţilor şi monahii în număr mare au constituit pecetea caracteristică a acestei vremi.

A urmat o perioadă de adevărat haos in istoria Bizanţului. Începutul acesteia l-a făcut domnia lui **Bardanes-Philippicos** (decembrie 711-iunie 713). Acesta avea înclinări monofizite şi din această cauză a sprijinit monoteismul considerându-l singura doctrină legală. De aceea, a condamnat Sinodul al VI-lea Ecumenic şi a poruncit să fie arse documentele adoptate. De asemenea, el a dat ordin să fie distruse din Palatul imperial o reprezentare a Sinodului al VI-lea Ecumenic şi inscripţia comemorativă, care se afla în faţa palatului. El le-a înlocuit cu chipul împăratului şi a patriarhului Serghie. Această politică religioasă, la care s-a adăugat lupta împotriva icoanelor, a nemulţumit în cel mai înalt grad populaţia şi clerul din Constantinopol, precum şi pe papă. Papa Constantin I l-a declarat eretic şi a poruncit ca numele şi chipul său să fie şterse de pe monede şi să nu mai fie pomenit la slujbe. A poruncit, de asemenea, ca în biserica Sfinţii Apostoli să fie reprezentate cele 6 Sinoade Ecumenice.

În exterior, domnia Bardanes-Philippicos a înregistrat numai eşecuri. Arabii au cucerit noi teritorii, iar Tervel, considerându-se răzbunătorul lui Iustinian, a devastat o mare parte a Traciei, ajungând până în suburbiile Constantinopolului, unde a prădat viile bogate din această regiune. Pentru a salva situaţia, împăratul a recurs la ajutorul trupelor din thema Opsikion, dar acestea s-au revoltat împotriva sa şi l-au detronat, la 3 iunie 713, orbindu-l.

Pe tronul imperial a urcat acum Artemius, care a luat numele de **Anastasius al II-lea**, fost senator la Curtea imperială (*proto a secretis*) şi a domnit până în anul 715. Anastasius era ortodox şi printre primele măsuri, pe care le-a luat a fost recunoaşterea Sinodului al VI-lea Ecumenic şi distrugerea chipurilor împăratului şi a patriarhului Serghie. El a pregătit o mare campanie împotriva arabilor pentru recucerirea teritoriilor pierdute, dar în toiul pregătirilor, a fost răsturnat de aceeaşi stratioţi din

thema Opsikion, cărora le datora tronul. În anul 715 a fost forţat să urce pe tronul Bizanţului **Teodosie al III-lea**, dar domnia sa a fost de scurtă durată, căci el a fost răsturnat în martie 717 de Leon al III-lea, originar din Siria de nord (sau Isauria, după alte izvoare). Acesta şi-a început cariera militară sub Iustinian al II-lea ca *protospătar*, apoi în timpul lui Teodosie al III-lea a devenit strategul themei Anatolikon. În alianţă cu Artavasde, ginerele său, strateg al themei Armeniakon, Leon a reuşit să intre în Constantinopol la 26 martie 717 şi să fie încoronat în biserica Sfânta Sofia. El a întemeiat o nouă dinastie, cea isaurianã.

XVIII. BIZANŢUL SUB DINASTIA ISAURIANĂ (SIRIANĂ). LEON AL III-LEA (717-741) ŞI CRIZA ICONOCLASTĂ

Leon al III-lea a inaugurat dinastia isauriană sau siriană, care a durat până în anul 780 pe linie bărbătească şi chiar până în anul 802, dacă adăugăm în această dinastie şi pe Irina, văduva lui Leon al IV-lea, şi pe fiul lor Constantin al VI-lea, deci aproape 85 de ani. Dinastia este numită isauriană, dar şi siriană, pentru faptul că se consideră că Leon al III-lea, *părintele* acestei dinastii, era fie din Isauria, fie din Siria. Izvoarele privind originea lui sunt contradictorii. De pildă, Teophanes spune că „*Leon Isaurianul era originar din Germaniceea (Siria), dar în realitate provenea din Isauria*". În aceeaşi cronică a lui Teophanes, dar în traducerea lui Anastasie, bibliotecar la Vatican, citim că Leon era „*genere Syrus*" din Germaniceea. Astăzi cei mai mulţi istorici înclină să creadă că Leon era originar din Siria de Nord, din oraşul Germaniceea, dar în literatura de specialitate se vorbeşte de el cel mai adesea ca fiind isaurian.

Când Leon a urcat pe tron a găsit Imperiul într-o situaţie foarte critică: anarhie internă fiind provocată de luptele dintre împărat şi reprezentanţii aristocraţiei, intensificarea atacurilor arabe în mai toate părţile Imperiului, degradarea moravurilor, inclusiv la Palatul imperial şi, în sfârşit, puternicele conflicte religioase, provocate de atitudinea faţă de cinstirea icoanelor.

Familia modestă a lui Leon fusese transplantată în Tracia de Iustinian al II-lea în timpul primei sale domnii. Cu prilejul reocupării tronului de Iustinian al II-lea, Leon s-a pus în serviciul său, ceea ce a avut ca urmare numirea sa ca *protospatharios*. O expediţie lungă şi plină de pericole în Caucaz a făcut să se distingă ca bun general. Numit de Anastasius al II-lea strategul themei Anatolikon, una dintre cele mai mari, a dobândit o putere militară însemnată. La moartea lui Anastasius al II-lea, s-a aliat cu Artavasde, strategul themei Armeniakon, pentru a lupta împotriva lui Teodosie, susţinut doar de thema Opsikion. La 25 martie 717 el a intrat triumfător în Constantinopol şi a fost încoronat împărat în biserica Sfânta Sofia. S-a pus, astfel, capăt anarhiei şi a început o nouă dinastie, solidă şi durabilă.

Leon a fost un militar cu o cultură modestă, dar cu o energie remarcabilă şi cu o iscusinţă militară, care a salvat Imperiul de la o iminentă prăbuşire. El era un diplomat iscusit posedând un pronunţat spirit realist. Prima lui grijă a fost pregătirea

ofensivei împotriva arabilor, ofensivă de care se ocupase Anastasius al II-lea. Arabii erau conduşi de un general vestit, Maslama. Acesta a început atacul împotriva capitalei bizantine la 15 august 717, atât pe mare cât şi pe uscat, timp de un an de zile. Flota arabă era imensă, fiind compusă din 1800 de corăbii, dar bizantinii au folosit „focul grecesc". Iarna dintre anii 717-718 a fost deosebit de grea şi arabii au murit în număr mare de frig. Vara a adus o ciumă, care a decimat iarăşi armata arabă. Leon a apelat la bulgarii hanului Tervel, care i-a atacat pe uscat pe arabi şi a reuşit să spargă blocada impusă de arabi. La 15 august 718 blocada a fost înlăturată, iar flota arabă distrusă pe drumul de întoarcere de către o furtună.

Victoria asupra arabilor a fost de cea mai mare însemnătate, întrucât s-a împiedicat pătrunderea arabilor în Europa centrală, având în vedere că ei pătrunseseră deja în Spania. Cele două mari victorii creştine anterioare împotriva islamului au fost, aşa cum am precizat deja: cea a lui Leon al III-lea în anul 718 şi cea a lui Carol Martel la Poitiers (Franţa) în anul 732. Ele au reprezentat şi cele două porţi, care s-au închis definitiv arabilor pentru a intra în Europa. Atacurile ulterioare ale arabilor, care n-au lipsit, n-au mai pus în cumpănă existenţa Bizanţului. N-a mai existat după aceea un alt asediu arab asupra capitalei Imperiului. Istoricul grec Spiros Lampros compară victoria obţinută de Leon al III-lea împotriva arabilor, cu cea pe care grecii au obţinut-o împotriva perşilor la Maraton (490), iar pe Leon îl aseamănă cu strategul Miltiade, organizatorul acestei victorii.

Începând cu anul 726 arabii au mai atacat unele localităţi din Asia Mică: Cezareea Capadociei a fost ocupată, iar Niceea asediată. Leon a fost ajutat de chazari şi a repurtat la Akroinon, în anul 740, o victorie împotriva arabilor. Alianţa cu chazarii s-a întărit după căsătoria în anul 733 a lui Constantin, fiul lui Leon, cu fiica hanului chazar.

Conflictele cu arabii au cunoscut o pauză şi din cauza schimbării de dinastie întâmplată la aceştia din urmă, în anul 750, când Omeyazii au fost înlocuiţi de Abbasizi, care muta capitala la Bagdad, deci mai departe de hotarele Imperiului Bizantin, cel puţin pentru o vreme.

Creşterea prestigiului Imperiului Bizantin s-a datorat în această perioadă şi unor reforme interne efectuate de Leon al III-lea. El a mărit numărul themelor, divizând pe cele mai mari sau creând altele mai mici. Prin divizare a urmărit să excludă posibilitatea revoltelor. Din thema Anatolicilor a fost creată aceea a Thracesienilor, cuprinzând partea de vest unde se aflau unităţi aduse din Thracia. Thema Opsikion a fost împărţită între Artavaste, ginerele său, şi fiul său Constantin.

Partea de răsărit a luat numele de Bucelarion, după numele Bucelariilor, cantonaţi în această parte. Thema maritimă a Karabisienilor care nu se ştie când a fost înfiinţată, fiind atestată încă din anul 687, în timpul domniei lui Iustinian al II-lea, şi care cuprindea două drongariate independente, supuse unui singur strateg, a suferit o modificare: partea meridională a Asiei Mici cu insulele adiacente a fost ataşată themei Karabisienilor; restul, adică insulele din Marea Egee au format drongariatul Aegeon Pelagos, înaintat apoi la rangul de themă.

Tot din secolul al VIII-lea, dacă nu mai devreme, a apărut thema Cretei.

Legislaţia lui Leon al III-lea

Leon n-a fost numai un conducător militar de talent, care a apărat Imperiul, dar şi un legislator înţelept. Din vremea lui Iustinian I textul latin al lui „Corpus juris civilis" era din ce în ce mai puţin înţeles în majoritatea provinciilor, iar „Novellae"-le, în greceşte nu cuprindeau decât o parte din legislaţie. Se făcea simţită nevoia publicării unei lucrări de drept general (cu aplicabilitate largă) în greceşte, mai cu seamă după restrângerea Imperiului la regiunile grecofone şi după pierderile teritoriale din Orient).

În anul 726 Leon şi fiul său Constantin al V-lea, asociat la domnie, au publicat „Ecloga" (culegere), moment important în istoria codificării dreptului bizantin. Aceasta era un manual juridic, în erau cuprinse cele mai importante legi din dreptul civil şi penal. Avea la bază dreptul roman, dar influenţa creştină era mult mai vizibilă decât în „Corpus juris civilis" al lui Iustinian, la fel şi influenţa orientală, mai ales în ce priveşte dreptul penal. Se simţea nevoia unui manual simplificat, mai puţin greoi, care să corespundă necesităţilor practice. „Corpus juris civilis" constituia în

continuare baza vieţii juridice bizantine, dar era prea dezvoltat şi greu de folosit. „Ecloga” nu se mulţumea să extragă din „Corpus juris civilis”, dar să-şi revizuiască legile, oferindu-le într-o manieră „*mult mai umană*” (e„j tÕ filanqrwpÒteron). Se simţea şi influenţa dreptului canonic. Drepturile femeii şi copilului erau mai mari, iar căsătoria beneficia de o protecţie mărită. În dreptul criminal influenţa creştină a fost mai mică, fiindcă au intervenit mutilările de origine orientală, cum ar fi: tăierea nasului, a limbii, a mâinilor, orbirea, etc.

„Ecloga” mai cuprindea măsuri împotriva venalităţii judecătorilor. Leon a fixat salarii de stat pentru judecători începând cu quaestorul. „Ecloga” era scrisă limpede, fără subtilităţi juridice şi, de aceea, a influenţat legislaţia bizantină, cu toate că ea a fost şi rău privită din cauza atitudinii iconoclaste a lui Leon şi Constantin. Chiar în ţările slave şi în vechiul drept românesc au intrat prescripţii din „Ecloga”.

Iconoclasmul

Prin *iconoclasm* înţelegem acel curent eretic, care şi-a avut începutul înainte de domnia lui Leon al III-lea, dar care în timpul acestui împărat a luat o dezvoltare foarte mare, reprezentând chiar politica sa în problemele religioase. Etimologic, *iconoclasm* înseamnă distrugerea icoanelor, provenind de la cuvintele greceşti: e„kîn = chip, înfăţişare, icoană şi kl£w = a distruge, a sfărâma. Uneori se vorbeşte, pentru a indica aceeaşi acţiune de distrugere şi necinstire a icoanelor, de *iconomahie*, adică de luptă împotriva icoanelor, de la e„kîn = chip, înfăţişare, icoană şi mac» = luptă. Interesant este faptul că erezia aceasta a fost iniţiată şi susţinută, în mod deosebit, de împăraţi, beneficiind de ajutorul lor militar şi politic, de aceea ea s-a deosebit de precedentele erezii prin cruzimea cu care a fost impusă. Perioada iconoclastă este lungă, ea a durat aproape un secol, începând cu dinastia isauriană (siriană) (718-802) şi terminându-se în anul 843, când la conducerea Imperiului s-au aflat reprezentanţi ai dinastiei de Amorium. Iconoclasmul a cunoscut două faze: prima, care este deschisă de Leon al III-lea Isaurul în anul 726 şi se încheie în timpul împărătesei Irina şi a fiului ei Constantin al VI-lea, odată cu Sinodul al VII-lea Ecumenic de la Niceea (787); a doua, care începe cu anul 813 odată cu urcarea la tron a lui Leon al V-lea

Armeanul şi se termină în 843, când domnea împăratul Mihail al III-lea din dinastia de Amorium, patronat de mama sa, Teodora.

Se poate face observaţia că atât prima restabilire a cultului icoanelor, la Sinodul al VII-lea Ecumenic, cât şi a doua, în anul 843, s-au făcut atunci când puterea supremă a Imperiului se afla în mâna unor împărătese. Dacă prima restabilire a cultului icoanelor a fost de scurtă durată, cea de-a doua a rămas în vigoare până în zilele noastre.

Originile şi evoluţia iconoclasmului până la Sinodul al VII-lea Ecumenic

Învăţaţii au încercat să determine cauzele care au dus la naşterea unui asemenea curent atât de puternic în lumea bizantină, să precizeze când a început să se manifeste şi care a fost reacţia faţă de el. Unii găsesc originile iconoclasmului chiar în primele secole, în neputinţa unor teologi de a înţelege sensul simbolic şi educativ al icoanei şi de a face distincţie între cinstirea ei şi idolatrie. Ei socoteau că cinstirea icoanelor vine în contradicţie cu unele precepte biblice, că încalcă, de pildă, porunca a doua a Decalogului de a nu-şi face cineva chip cioplit şi de a nu i se închina lui (Exod 20, 4; Deut. 5, 8), apoi că, potrivit învăţăturii Evangheliei, Dumnezeu trebuie cinstit numai în „*duh şi adevăr*" (In. 1, 18; 4, 24; 5, 37; 20, 29; Rom. 1, 10, 17, 23, 25; II Cor. 5, 7, 16). Discuţii în legătură cu cinstirea icoanelor au avut loc în Spania la un Sinod care s-a ţinut la Elvira (306), iar unii Părinţi şi scriitorii bisericeşti ca Iustin Martirul şi Filosoful, Atenagora Atenianul, Tertulian, Epifanie al Salaminei, Eusebiu de Cezareea şi alţii, mai târziu, au manifestat rezerve faţă de cinstirea icoanelor. Totuşi, aceste rezerve n-au fost considerate justificate de Biserică, deoarece ea făcea distincţie între icoana materială şi chipul prezentat în ea; sfântul este prezent în icoană numai din punct de vedere spiritual, iar cinstirea se dă doar chipului reprezentat de ea, nu materiei din care este făcută icoana.

Cultul icoanelor a continuat, astfel, să progreseze ajungând în vremea lui Iustinian şi a succesorilor săi la un stadiu foarte dezvoltat. La rezervele care s-au mai ridicat către sfârşitul secolului al VI-lea, papa Grigorie cel Mare (590-604) a

răspuns că în afară de menirea lor de a contribui la mărirea sentimentului religios, icoanele au un important rol educativ şi instructiv, mai ales pentru neştiutorii de carte.

Evlavia arătată icoanelor era foarte răspândită nu numai în biserici, dar şi în casele particulare, astfel că se puteau vedea icoanele Mântuitorului, ale Maicii Domnului şi ale sfinţilor peste tot. Se făceau mătănii în faţa lor, se aprindeau lumânări, erau sărutate cu evlavie, se aştepta de la ele împlinirea tuturor dorinţelor, chiar facerea de minuni, erau luate chiar ca „*naşi pentru copii*". Unele icoane ale Mântuitorului şi ale Maicii Domnului erau considerate nefăcute de mâna omenească (*acheiropoiete*) şi li se dădea o mare cinstire. Lumea era convinsă că icoanele posedă o mare putere tainică şi prin ele se pot obţine în viaţa aceasta orice binefaceri, iar în cealaltă mântuirea sufletului.

Multe persoane pioase erau însă nemulţumite de aceste excese ale cinstirii icoanelor, iar unii erau chiar de părere că icoanele trebuie să fie distruse. La această rezervă faţă de cultul icoanelor au contribuit şi unele secte şi erezii ca pavlicienii, care nu cinsteau crucea, nu aveau cultul Maicii Domnului şi al sfinţilor, adică, după ei, tot ceea ce nu era cinstit „*în duh şi adevăr*". Messalienii din Armenia repudiau şi ei cultul icoanelor, iar monofiziţii, activi mai ales în părţile orientale ale Imperiului, socoteau imposibilă reproducerea pe icoane a chipului Mântuitorului, deoarece, potrivit credinţei lor, firea umană a fost cuprinsă de cea dumnezeiască, iar acestea din urmă nu poate fi cunoscută şi reprezentată. Acestora li se adaugă iudeii şi musulmanii, care vedeau în icoane renaşterea idolatriei şi politeismului.

Către sfârşitul secolului al VII-lea şi începutul celui de-al VIII-lea, întâlnim, deci, în lumea bizantină, pe de o parte curentul foarte puternic în favoarea icoanelor, pe de altă parte manifestări împotriva lui. Aceste manifestări împotriva cinstirii icoanelor aveau mai degrabă un caracter izolat în părţile de vest ale Imperiului, şi mai puternic în Orient, ca urmare a influenţei iudaice, islamice, a sectelor şi ereziilor.

Către sfârşitul secolului al VII-lea, Sinodul quinisext (691-692) stabilea prin canonul 82 ca Mântuitorul să fie reprezentat ca om, nu ca miel, şi acestea cu scopul de a sublinia că „*viaţa Sa în trup, patimile, moartea dătătoare de mântuire şi răscumpărarea lumii au fost câştigate prin întrupare*". Se atrăgea astfel atenţia

asupra importanţei întrupării, asupra realităţii ei, care dădeau o bază de pentru reprezentarea pe icoane. Consecinţa imediată a acestui canon a fost reprezentarea realistă a chipului lui Hristos, inclusiv pe monedele emise de Iustinian al II-lea. Dar aceasta a dat prilejul unor vii discuţii. La Constantinopol, în Asia Mică şi Armenia întâlnim manifestări iconoclaste, iar Teodosie, episcopul Efesului (fiul fostului împărat Tiberiu al III-lea,), Toma, episcop de Claudiopolis şi Constantin de Nacoleea s-au numărat printre cei mai de seamă iconoclaşti ai acestei vremii.

Născută din teama de a nu cădea în idolatrie, rezerva faţă de icoane a evoluat spre o dispută pregnant hristologică şi aceasta a constituit nucleul în jurul căruia se vor concentra cele mai multe dezbateri.

S-a afirmat (Hans-Georg Beck) că iconoclasmul secolului al VIII-lea n-a început în cercurile imperiale, ci în cele bisericeşti şi se arată că episcopii de Efes, Claudiopolis şi Nacoleea, menţionaţi mai sus, au venit la Constantinopol să ceară patriarhului Gherman să dispună oprirea cultului icoanelor. Patriarhul refuzând, ei au procedat pe cont propriu la îndepărtarea icoanelor şi la oprirea cinstirii lor. Se presupune, de asemenea, că o dată sosiţi la Constantinopol episcopii iconoclaşti l-au vizitat şi pe împăratul Leon al III-lea, adept al ideilor lor şi că acesta i-a încurajat pe drumul pe care porniseră.

Desigur aceste lucruri pot fi adevărate, dar fără concursul împăraţilor opiniile ierarhilor n-ar fi rămas decât simple opinii trecătoare.

Leon al III-lea crescuse şi trăise în regiunile orientale ale Imperiului, unde ideile iconoclaste erau foarte răspândite. Ajuns la conducerea statului şi socotindu-se totodată „*împărat şi preot*”, cu drept de control asupra problemelor bisericeşti şi laice, el a impus iconoclasmul ca doctrină oficială a Imperiului din convingere religioasă. Considera că prin aceasta va purifica religia creştină de rămăşiţele păgânismului, readucând-o la înălţimea şi puritatea ei originară. Nu sunt plauzibile afirmaţiile unor istorici potrivit cărora împăraţii iconoclaşti au pornit prigoana împotriva icoanelor în cadrul unor măsuri largi de refacere a societăţii şi a credinţei, pe care voiau să le pună pe baze mai drepte şi mai bune. Ei n-au fost decât nişte

raţionalişti ori liberi cugetători, cum spun alţii, care, cu mult înainte de Martin Luther, ar fi voit să aşeze societatea nouă „*pe principii nemuritoare*”.

Aceste ipoteze sunt greşite, fiindcă împăraţii iconoclaşti, la fel ca toţi oamenii timpului lor, erau foarte credincioşi, uneori cu preocupări teologice, grijulii să nu atragă prin comportarea lor mânia divină, şi, mai presus de toate, voiau să purifice religia creştină de tot ce li se părea că este idolatrie.

Pe de altă parte, împăraţii iconoclaşti au pornit lupta împotriva icoanelor şi ca reacţie împotriva monahismului bizantin, aprig susţinător al icoanelor; acesta luase o mare dezvoltare, poseda întinse domenii funciare şi se bucura de imunităţi fiscale, ori în concepţia împăraţilor bizantini nu se putea tolera o asemenea situaţie, fiindcă ea aducea prejudicii tezaurului statului, armatei prin lipsa de soldaţi şi chiar agriculturii şi altor activităţi economice, prin numărul insuficient de lucrători şi, respectiv, funcţionari.

Împăraţii aveau de partea lor armata din Asia Mică, pe unii înalţi funcţionari, precum şi o parte din popor din părţile orientale. Dar în regiunile europene ale Imperiului şi, mai ales, în Italia, poporul era împotriva iconoclaştilor, mai ales monahii şi femeile fiind foarte activi în această luptă. Apărătorii icoanelor erau, în orice caz, mult mai numeroşi.

Declanşarea luptei împotriva icoanelor de către Leon al III-lea a fost prilejuită de o erupţie vulcanică, care a avut loc în anul 726 între insulele Thera şi Therasia şi a produs un cutremur. În acest fenomen natural împăratul a văzut dovada mâniei lui Dumnezeu din cauza idolatriei, pe care o constituia cinstirea icoanelor. Anul 726 reprezintă, astfel, data începerii persecuţiei împotriva icoanelor. Măsurile imperiale au întâmpinat o dârză rezistenţă. Când nişte ofiţeri au vrut să dea jos icoana Mântuitorului, care se afla deasupra porţii palatului din cartierul Chalkoprateia, aceştia au fost omorâţi de popor şi a izbucnit o mare răscoală, încheiată cu morţi şi răniţi. Împăratul a poruncit operarea de numeroase arestări, condamnări, mutilări şi exilări. Grecia şi insulele Cyclade s-au răsculat în anul 727 şi au proclamat un nou împărat. Revolta a fost însă înfrântă. Se spune că, tot atunci, Leon al III-lea ar fi poruncit închiderea Universităţii din Constantinopol, arderea bibliotecii şi izgonirea

profesorilor, deoarece nu i-a putut convinge să sprijine mişcarea iconoclastă. În Apus papa Grigorie al II-lea (715-731) a protestat energic, fiind susţinut de populaţie, care s-a revoltat, a oprit trimiterea veniturilor plătite în mod obişnuit Constantinopolului şi a scris împăratului că nu are dreptul să hotărască în materie de credinţă şi să introducă inovaţii în ceea ce avem de la Părinţii Bisericii. Evenimentele ulterioare au deschis, din păcate, o mare prăpastie între vestul Imperiului (cea mai mare parte a Italiei, Grecia continentală şi insulele din Marea Egee) susţinător al cultului icoanelor, şi partea de răsărit a Imperiului, în special themele din Asia Mică, adepte ale iconoclasmului.

Patriarhul Gherman (715-730), convins că nu-l poate readuce pe împărat la cinstirea icoanelor, a protestat energic, aşa că raporturile au atins un maxim de încordare. Pentru a da o bază mai solidă măsurilor sale, împăratul Leon al III-lea a convocat la 17 ianuarie 730 o adunare (*silentium*) ţinută la Palatul imperial, la care au participat mai ales înalţi demnitari civili. S-a redactat un edict împotriva icoanelor, pe care patriarhul Gherman a refuzat să îl semneze. De aceea, a fost înlocuit cu sincelul Anastasius. Edictul acesta a reprezentat pentru Leon al III-lea baza legală pentru înlăturarea icoanelor şi pentru persecutare a celor ce le cinsteau. Opoziţia din partea populaţiei a continuat şi sub papa Grigore al III-lea (731-741), care a ţinut un sinod la Roma şi i-a excomunică în chip oficial pe adversarii cultului icoanelor. Drept contra-măsură împăratul Leon al III-lea a confiscat proprietăţile Bisericii romane aflate sub teritoriul bizantin din Italia şi a detaşat de sub autoritatea papei diocezele Calabria, Sicilia, Creta şi Illyricul oriental, supunându-le patriarhului de Constantinopol. Raporturile între Răsărit şi Apus s-au deteriorat atât de mult, încât ruptura părea definitivă, iar papa a început să se îndrepte de acum încolo către regii francilor: Carol Martel, Pepin cel Scurt şi, mai ales, Carol cel Mare.

Alături de papa Grigorie al II-lea, Grigorie al III-lea şi patriarhul Gherman, o altă personalitate ortodoxă a apărut acum în Orient, luând atitudine în favoarea icoanelor: este vorba despre Sfântul Ioan Damaschin. El a scris trei apologii (tratate) în apărarea icoanelor (lÒgoi ¢pologhtiko…): prima, chiar de la izbucnirea crizei iconoclaste, când se mai spera să se mai schimbe atitudinea împăratului, celelalte

două, după depunerea patriarhului Gherman. Împăratul era calificat drept „*mincinos şi viclean*” şi i se contesta dreptul de a se amesteca în treburile bisericeşti. El trebuia să asigure libertatea de credinţă, fiindcă, potrivit Sfântului Ioan Damaschin, tot ceea ce este bazat pe forţă şi nu pe convingere este hoţie.

Nucleul concepţiei Sfântului Ioan Damaschin despre icoane se poate sintetiza în următoarele: icoana este un simbol şi intermediar între om şi divinitate; Icoana Mântuitorului are la bază dogma întrupării sale; astfel se leagă problema icoanelor de doctrina mântuirii.

XIX. IMPERIUL BIZANTIN SUB CONSTANTIN AL V-LEA (741-775). ADÂNCIREA CONFLICTELOR RELIGIOASE

Cu toate meritele câştigate de Leon al III-lea în luptele cu arabii, atitudinea sa iconoclastă i-a subminat popularitatea. La moartea sa Imperiul a trecut sub conducerea fiului său Constantin al V-lea, supranumit Copronimul, deoarece la botez a murdărit apa din cristelniţă cu fecale. Constantin fusese asociat la tron de la vârsta de 2 ani de către tatăl său (la Paştile anului 720) cu titlu de *co-imperator* şi succesor, astfel încât moştenirea la tron nu i-a fost contestată.

Cu toate acestea, după un an, Artavasde, ginerele lui Leon şi susţinătorul acestuia pentru a ocupat tronul, s-a ridicat împotriva lui Constantin. Artavasde era în acel moment strateg al themei Opsikion, deci poseda o mare putere şi fusese distins cu titlu de *curopalat*.

Artavasde a atacat armata lui Constantin în anul 742, atunci când aceasta trecea prin thema Opsikion în drum spre Arabia. Armata lui Constantin a fost pusă în derută. În acelaşi timp Artavasde a dus tratative cu Teophanes Monutes, pe care Constantin îl lăsase regent la Constantinopol. Lupta s-a dus şi în contexul apărării icoanelor de către Artavasde, ceea ce a atras de partea sa înalţi funcţionari militari şi trupe din Europa şi Asia, şi chiar pe patriarhul Anastasie. Se poate observa că iconofilii erau în număr foarte mare, chiar în acea perioada de cea mai mare criză.

Artavasde a intrat triumfal în Constantinopol şi a fost încoronat împărat chiar de patriarhul Anastasie. El nu a domnit însă decât 6 luni căci Constantin al V-lea, sprijinit de trupele themelor Anatolikon, şi a Thracesienilor a înfrânt armata lui Artavasde şi, la 2 noiembrie 745, a intrat în Constantinopol, unde a dezlănţuit o teribilă răzbunare. Artavasde şi cei doi fii ai săi - nepoţi ai lui Constantin - au fost orbiţi, alţi complici au fost executaţi ori mutilaţi, iar patriarhul Anastasie dezonorat, prin aceea că a fost plimbat în Hipodrom pe un măgar. El a fost însă menţinut în scaun, desigur din considerente politice.

Constantin s-a dovedit, totuşi, un bun conducător militar, câştigând importante victorii împotriva arabilor şi bulgarilor; soldaţii îl iubeau şi-l socoteau un semi-zeu.

Împăratul a profitat de criza internă din sânul arabilor, când s-a produs schimbarea dinastiei Omeyazilor cu aceea a Abbasizilor, după un îndelung război civil. Tot acum arabii şi-au mutat capitala la Bagdad, mai departe de graniţele Imperiului.

Această slăbire a arabilor i-a permis lui Constantin să intre în anul 746 în Siria de Nord şi să ocupe oraşul Germaniceea, locul natal al familiei sale, să transplanteze în Tracia un mare număr de prizonieri, iar pe mare strategul themei Kibyraioţilor să distrugă aproape de insula Cipru, în anul 747, o flotă arabă trimisă din Alexandria. În anul 752 o campanie în teritoriile Armeniei şi Mesopotamiei a recâştigat pentru Imperiu oraşele Theodosiopolis şi Melitene. Dar aceste cuceriri nu au fost durabile, căci la scurt timp Bizanţul a trebuit să ducă aici o luptă pentru existenţă.

În Tracia, Constantin a luptat împotriva bulgarilor, care construiseră fortăreţe la graniţa cu Bizanţul şi făcuseră o incursiune în anul 756. Acest an a constituit momentul începerii numeroaselor războaie cu bulgarii. Tensiunea a atins punctul maxim în anul 762, când la conducerea bulgarilor a venit hanul Teletz, reprezentantul curentului anti-bizantin.

Împăratul a trimis cavaleria şi flota la gurile Dunării, care vor coborî spre sud pentru a face joncţiunea cu armata condusă de împărat la Anchialos la 30 iunie 763. Aici, Constantin a obţinut cea mai însemnată victorie a sa din tot timpul domniei sale. După această dată forţa bulgarilor a scăzut până ce la conducerea lor a venit hanul Telerig (770), cu care Constantin a avut unele bătălii încheiate victorios pentru bizantini şi cu o pace, care n-a fost durabilă. Constantin a murit la 14 septembrie 775, în cursul unei expediţii împotriva bulgarilor. Urmarea victoriilor lui Constantin a fost că Imperiul Bizantin şi-a redobândit pentru o vreme supremaţia în Peninsula Balcanică.

În Apus, Constantin al V-lea a arătat au un interes mai slab posesiunilor bizantine din Italia. În anul 751 exarhatul de Ravenna a încetat să mai existe, fiind cucerit de lombarzi. Din acel moment papii, care în ciuda certurilor iconoclaste rămăseseră loiali din punct de vedere politic faţă de Imperiul Bizantin, s-au îndreptat acum spre regatul francilor, care a început să se manifeste ca o mare putere. Întâlnirea istorică a papei Ştefan al II-lea cu regele Pepin cel Scurt (751-768), fiul lui Carol

Martel şi tatăl lui Carol cel Mare, la Ponthion, dincolo de Alpi la 6 ianuarie 754 a avut consecinţe extraordinare pentru relaţiile dintre Roma şi Constantinopol şi a pus bazele constituirii statului eclesiastic roman. La cererea papei, Pepin a întreprins campanii împotriva lombarzilor din Italia (în anii 754 şi 755), cucerind teritoriul din jurul Romei şi exarhatul de Ravenna, pe care l-a donat papei în anul 756. Astfel, s-au pus bazele statului papal şi puterii laice a papalităţii. Papalitatea s-a îndreptat de acum încolo către regii franci, întorcând spatele împăratului bizantin şi din această alianţă a luat naştere, peste o jumătate de secol, un imperiu occidental.

Această orientare a papilor spre Apus a fost cauzată în mare parte şi de disputele iconoclaste, care au atins punctul culminant în timpul lui Constantin al V-lea.

Împăratul a luat parte activă la disputele iconoclaste şi a pregătit un sinod, care a avut loc la Hieria, pe malul răsăritean al Bosforului, lângă Calcedon, între 10 februarie-8 august 754. Constantin avea nevoie ca programul său iconoclast să fie sancţionat de un sinod, nu de o adunare imperială, cum procedase Leon al III-lea. În vederea pregătirii sinodului împăratul a alcătuit personal 13 scrieri teologice, dar din acestea ne-au rămas fragmente numai din două. La sinod au participat 338 episcopi, un număr record, şi s-a hotărât ca el să fie considerat ecumenic. Ultima şedinţă a avut loc în palatul Blacherne din Constantinopol, la care a fost prezent şi împăratul. Documentele privind desfăşurarea lucrărilor au fost distruse în perioada în care s-a restabilit cultul icoanelor, dar s-au păstrat concluziile dogmatice sintetizate într-un *horos* (Ὅροϛ = definiţie dogmatică), care au fost combătute cuvânt cu cuvânt la Sinodul al VII-lea Ecumenic (787).

Potrivit acestui *horos* împăraţii erau consideraţi ca egali cu Apostolii, investiţi cu puterea Duhului Sfânt nu numai pentru a desăvârşi şi învăţa omenirea, dar şi pentru a combate erezia diavolească. „*Înşelaţi de Satana oamenii au adresat rugăciuni creaturilor, nu Creatorului. Legea lui Moise şi profeţii au condamnat însă acest păcat. Dumnezeu vroind să salveze omenirea a trimis pe Fiul Său pentru a ne scoate din rătăcire şi de la cinstirea idolilor, arătându-ne că trebuie să-l adorăm în duh şi adevăr*". Mai departe *horos*-ul arata că Dumnezeu a lăsat pe apostoli, ucenicii

acestora şi dogmele ca să călăuzească lumea în această învăţătură mântuitoare, iar Sfinţii Părinţi şi cele şase Sinoade Ecumenice au păstrat toată această podoabă în strălucirea ei. „*dar Satana neputând suporta aceasta a reintrodus idolatria puţin câte puţin, sub masca creştinismului ... Sub inspiraţia Sfântului Duh împăraţii, nemaiputând suporta multă vreme ca Biserica să fie răvăşită de răutatea demonilor, au convocat Sfântul Sinod al episcopilor, iubiţi de Dumnezeu; acest Sinod trebuie să întreprindă o cercetare scrisă asupra înşelătoarei influenţe a icoanelor, care coboară sufletul oamenilor de la adevărata venerare a lui Dumnezeu la ruşinoasa şi materiala venerare a creaturilor ... Sinodul nostru s-a reunit, deci, şi, după ce ne-am conformat vechilor decizii sinodale, acceptând şi mărturisind cu bucurie dogmele tradiţionale, mai cu seamă ale celor 6 Sinoade Ecumenice, şi după ce am examinat cu grijă, sub inspiraţia Sfântului Duh, hotărârile lor, ne-am convins că arta condamnabilă a picturii constituie o blasfemie pentru dogma fundamentală a mântuirii, adică pentru întruparea lui Hristos, şi este în contradicţie cu cele 6 Sfinte Sinoade. Căci ce face ignorantul artist, decât să reprezinte ceea ce nu trebuie reprezentat; el vrea să dea cu mâinile sale întinate o formă Celui în care trebuie să crezi numai cu inima şi nu trebuie să-l mărturiseşti decât cu gura. El nu face un chip şi-l numeşte Hristos. Dar numele lui Hristos înseamnă Dumnezeu şi om; rezultă din aceasta că într-un chip nesăbuit (nebunesc) el a reprezentat divinitatea, care nu poate fi reprezentată şi amestecată în desenul său, divinitatea cu carnea creată, amestecare ce n-a avut loc niciodată. El este deci vinovat de o dublă blasfemie: prima, pentru că el a vrut să reprezinte divinitatea, lucru imposibil, şi a doua, pentru că a amestecat divinul cu umanul. Cel care cinsteşte această icoană se face vinovat de aceleaşi blasfemii. ... Unica reprezentare îngăduită a umanităţii lui Hristos este în pâinea şi în vinul Sfintei Euharistii. El a ales această formă şi nu alta, acest mod şi nu altul, pentru a reprezenta umanitatea Sa. El a poruncit, deci, să-i oferim pâinea şi nu o imitare a formei sale umane, pentru a nu renaşte idolatria… Creştinismul a răsturnat deci păgânismul în întregime şi nu numai sacrificiile păgâne, ci şi chipurile (statuile) păgâne nu mai sunt valabile*”.

La Hieria s-a afirmat că atunci când pictorul face chipul lui Hristos, el poate reprezenta ori numai umanitatea Sa, separând-o, astfel, de divinitate, sau pe amândouă, umanitatea Sa, şi divinitatea Sa. În primul caz el ar cădea în nestorianism, în al doilea ar circumscrie divinitatea în umanitate, ceea ce ar fi absurd; ori că ambele sunt contopite, în care caz am avea de a face cu monofizitism.

Această argumentare iconoclastă nu este însă valabilă, fiindcă se uită ce s-a stabilit la Sinodul de la Calcedon, anume că fiecare natură îşi păstrează propria stare de a fi. Iconoclaştii susţineau că îndumnezeirea firii umane a lui Hristos ar suprima caracterul uman individual propriu. Ei ignorau, astfel, adevăratul sens al unirii ipostatice, care implică o distincţie reală între natură şi ipostas.

Un alt aspect al ereziei iconoclaste este noţiunea de icoană pe care o considerau identică ori „*consubstanţială*" cu prototipul. Consecinţa acestui lucru era că icoana materială nu putea niciodată să atingă această identitate. De aceea, singura reprezentare a lui Hristos, pe care o admiteau, era Euharistia, înţeleasă doar ca „*chip*" şi „*simbol*", nu ca o prefacere reală, cum credem noi ortodocşii.

Sinodul condamna şi ceea ce li se părea a fi o cinstire exagerată a sfinţilor, socotind că o asemenea venerare era prea adesea un scop în sine şi îndepărta pe cinstitor de la dragostea şi emulaţia sfinţilor, care în modul său de a gândi singura cale de conduită creştină. Sinodalii făceau o teorie mai mult etică despre icoane, potrivit căreia virtuţile sfinţilor sunt chipuri vii, pe care omul evlavios trebuie să le reproducă în el însuşi. Nici Maica Domnului nu poate fi reprezentată pe icoane, prin mijlocirea artei păgâne, deoarece ea este mai presus de ceruri şi de sfinţi.

Citând texte din Sfânta Scriptură care nu sunt probante pentru teza lor, şi aducând în sprijinul învăţăturii lor unele pasaje din Părinţii bisericeşti, tot atât de puţin concludente, ca şi textele scriptice, sinodalii au conchis: „*Bazaţi pe Sfânta Scriptură şi pe Părinţi declarăm în chip unanim, în numele Sfintei Treimi, că noi condamnăm, respingem şi îndepărtăm cu toată puterea din Biserica Creştină orice icoană, de orice fel, rezultat al artei reprobabile a picturii. Oricine în viitor va îndrăzni să facă o icoană de acest fel, să o cinstească, să o aşeze în biserică sau într-o casă particulară, ori să posede în ascuns una din aceste icoane, dacă este episcop,*

preot ori diacon să fie depus din treaptă, iar dacă este călugăr sau laic să fie anatematizat; el va cădea, de asemenea, şi sub incidenţa legilor civile, ca unul care este adversar al lui Dumnezeu şi duşman al dogmelor, pe care ni le-au lăsat Părinţii".

Horos-ul este urmat de o serie de anateme împotriva autorilor de icoane şi a cinstitorilor lor, a patriarhului Gherman, „*adoratorul lemnului*", a lui Gheorghe de Cipru şi a Sfântului Ioan Damaschin, „*care împărtăşeşte sentimente mohamedane, a trădat pe Hristos, este duşmanul Imperiului, doctorul nelegiuirii, cinstitorul icoanelor*". Sunt exprimate, de asemenea, laude la adresa împăratului, împărătesei, calificaţi ca „*lumini ale Ortodoxiei*", care au proclamat şi mai net inseparabilitatea celor două firi ale lui Hristos, şi au dat o lovitură de moarte idolatriei. Se pare că împăratul Constantin a negat în cadrul sinodului chiar posibilitatea de mijlocire a sfinţilor şi a fost împotriva cinstirii moaştelor; de asemenea, ar fi condamnat practica de a invoca Maica Domnului ca mijlocitoare.

La un timp după sinodul din anul 754, când cinstirea icoanelor era oprită atât de legile imperiale, cât şi de cele ale Bisericii, împăratul a dezlănţuit o prigoană fără precedent împotriva iconofililor, obligând pe toţi supuşii să jure că nu vor da cinstire icoanelor. Cei care nu s-au supus au fost maltrataţi sau chiar ucişi. Măsurile cele mai drastice au fost luate împotriva monahilor, de aceea uneori se vorbeşte de acea fază a iconoclasmului numind-o *monahomahie*. Călugării au fost izgoniţi din mănăstiri, iar acestea transformate în hanuri ori cazărmi, mulţi dintre ei obligaţi să defileze în Hipodrom ţinând o femeie de mână. Cel mai aprig persecutor s-a dovedit Mihail Lachanodrakon, strategul themei Thracesienilor, care a poruncit călugărilor să se căsătorească, pedepsind ori cu orbirea ori cu deportarea pe cei care refuzau. Lachanodrakon a vândut proprietăţile mănăstirilor, a ars manuscrise şi moaşte de sfinţi, şi i-a înspăimântat atât de aprig pe monahi, încât aceştia nu mai îndrăzneau să poarte haina monahală.

Persecuţia s-a extins chiar şi asupra înalţilor demnitari imperiali care au fost umiliţi în public, exilaţi ori ucişi. Patriarhul Constantin, pe care împăratul l-a numit la sinodul din 754, a fost destituit şi apoi chiar torturat şi executat. Operele de artă

religioasă au fost distruse şi înlocuite cu scene care se inspirau din natură ori din expediţiile militare ale împăratului. La Constantinopol ura iconoclastă a mers atât de departe, încât a depăşit hotărârile sinodului din 754, hotărâri care priveau doar cultul icoanelor şi al moaştelor de sfinţi, şi s-a extins asupra cultului sfinţilor şi a Maicii Domnului.

Această teroare a luat sfârşit odată cu moartea lui Constantin al V-lea. Politica sa religioasă a lăsat posterităţii amintirea unei epoci de o cruzime îngrozitoare. Memoria sa a fost atât de urâtă, încât rămăşiţele sale pământeşti au fost scoase din biserica Sfinţilor Apostoli în perioada restabilirii cultului icoanelor. Numai victoriile sale împotriva bulgarilor au făcut ca poporul să meargă la mormântul său cu recunoştinţă, în momentele în care soarta Bizanţului era pusă în cumpănă de invaziile acestora.

XX. SUCCESORII LUI CONSTANTIN AL V-LEA: LEON AL IV-LEA (775-780), CONSTANTIN AL VI-LEA ŞI IRINA (780-802). PRIMA RESTABILIRE A CULTULUI ICOANELOR. NICHIFOR ŞI BULGARII

După moartea lui Constantin al V-lea a urmat la tronul imperial, fiul său din prima căsătorie cu o prinţesă chazară, Leon al IV-lea, de aici şi supranumele de „Chazarul". Domnia lui Leon a însemnat trecerea de la faza culminantă a iconoclasmului, atinsă în timpul lui Constantin al V-lea, la restabilirea cultului icoanelor sub împărăteasa Irina. Persecuţia împotriva icoanelor nu a încetat nici acum în întregime, dar ea a fost mai moderată. De pildă, nu mai asistăm la persecutarea acelora care cinsteau pe Maica Domnului şi nici nu mai întâlnim antimonahismul din timpul lui Constantin al V-lea. Unele scaune episcopale au fost date acum chiar monahilor. Totuşi Leon al IV-lea a rămas ataşat tradiţiei iconoclaste şi nu a ezitat să dea ordin să fie bătuţi în public ori aruncaţi în închisoare chiar înalţi funcţionari care favorizau cultul icoanelor. Atitudinea sa mai îngăduitoare faţă de închinătorii de icoane a fost, poate, încurajată de soţia sa Irina, o ateniană, care fusese crescută în tradiţia iconodulă şi care, după cum vom vedea, a restabilit, la Sinodul al VII-lea Ecumenic, cinstirea icoanelor. Irina fusese educată în Atena, care în vremea ei nu mai era oraşul păgân de altădată. Pantheonul se transformase în biserică în care Sfânta Sofia alungase pe Pallas-Atena de pe Acropole, unde sfinţii înlocuiseră pe zei. Ca cea mai mare parte din contemporanele ei, Irina era pioasă, de o pietate aprinsă, fierbinte, pe care o înflăcărau şi evenimentele tulburi ale epocii în care trăia. Unii cronicari spun că cinstirea icoanelor se făcea în ascuns chiar în Palatul imperial. Anthousa, o fiică a lui Constantin al V-lea, păstra fără teamă credinţa în icoanele interzise. Irina a crezut că poate să o imite pe cumnata ei şi se mândrea că a restaurat în reşedinţa imperială cultul interzis. Se spune însă că într-o zi soţul său a descoperit în apartamentul ei, ascunse sub perne, două icoane. La vederea lor, Leon a fost cuprins de o mânie violentă; şi cu toate că Irina a jurat că nu ştia cine le-a pus acolo, influenţa sa pe lângă împărat a suferit o serioasă ştirbire.

După numai cinci ani de domnie Leon al IV-lea a murit în anul 780 şi astfel s-a încheiat prima perioadă iconoclastă din Imperiu. Succesor a fost fiul său, Constantin al VI-lea (780-797), un minor în vârstă de 10 ani, care a domnit multă vreme sub regenţa mamei sale Irina. Rămasă regentă, Irina a pregătit cu răbdare şi abilitate restabilirea cultului icoanelor. O schimbare bruscă în problema icoanelor ar fi fost periculoasă, deoarece cei mai mulţi funcţionari de stat şi din Biserică erau iconoclaşti, fie din convingere, fie din oportunism.

Planurile Irinei au devenit evidente pentru guvern în anul 784, când ea a reuşit să înlăture din scaunul patriarhal pe Paul, adus de Leon al IV-lea şi l-a impus pe Tarasie, un laic, secretarul împărătesei, om cultivat şi cu o bună formare teologică, dar şi cu simţ politic. La 25 decembrie 784 Tarasie a fost instalat patriarh şi au început pregătirile pentru un nou Sinod Ecumenic.

Astfel, la 31 iulie 786, sinodul s-a deschis în biserica Sfinţii Apostoli din Constantinopol, dar şi-a suspendat repede lucrările din cauza intervenţiei trupelor credincioase încă memoriei defuncţilor împăraţi iconoclaşti. „*Episcopii şedeau solemni pe scaunele lor; pe tronul imperial Irina şi fiul ei asistau la şedinţă; în amvon Platon, stareţul mănăstirii Sakkudion, unul din cei mai înverşunaţi apărători ai icoanelor ţinea o cuvântare potrivită cu împrejurările, când, fără veste, cu armele în mâini soldaţii năvăliră în biserică, ameninţând cu moartea pe episcopi. În zadar Irina, nu fără curaj, încerca să intervină şi să potolească răscoala; eforturile ei fură neputincioase şi nimeni nu ţinea seama de autoritatea sa. Episcopii ortodocşi fură insultaţi, îmbrânciţi, împrăştiaţi, şi văzând acestea, prelaţii din partida iconoclastă au trecut de partea armatei, au început să aplaude şi să strige: «Am învins», «Am învins». Irina însăşi scăpă cu greutate din ghearele acestor lei*”, scria un cronicar bisericesc.

Sinodul al VII-lea Ecumenic s-a deschis, însă, un an mai târziu, la 24 septembrie 787, de data aceasta la Niceea, în biserica Sfânta Sofia, după ce împărăteasa, simulând un atac arab în Orient, a deplasat trupele iconoclaste din capitală şi le-a înlocuit cu altele iconofile din Tracia. Au participat circa 350 de episcopi (după alţii între 258-335 sau între 330-367) şi un mare număr de monahi,

între care stareţul Platon de la mănăstirea Sakkudion din Bithinia, unchiul Sfântul Teodor Studitul. Papa Aurelian I a fost reprezentat prin preotul Petru şi egumenul Petru, iar celelalte patriarhii prin câte doi delegaţi. Împăratul Constantin şi mama sa Irina nu au fost prezenţi, ci reprezentaţi prin doi înalţi demnitari, în calitate de observatori. Până la 13 octombrie au avut loc 7 şedinţe, iar şedinţa de închidere, a 8-a, a avut loc la Constantinopol în palatul Magnaura, împăratul şi împărăteasa fiind de faţă şi semnând hotărârile Sinodului.

În primele trei şedinţe s-au discutat mai cu seamă modalităţile de reintegrare a episcopilor iconoclaşti şi după dezbateri aprinse s-a stabilit că cei care se căiesc de comportarea lor anterioară pot fi reintegraţi şi chiar să participe la Sinod. În acelaşi timp s-a pătruns din ce în ce mai adânc în discutarea temeiurilor pentru cinstirea icoanelor. S-a pornit de la o scrisoare a papei Adrian I, în care acest pleda pentru recunoaşterea cultului icoanelor, şi de la afirmaţia făcută în şedinţa a doua a sinodului, de către patriarhul Tarasie: „*Noi le acordăm o cinste relativă (taÚtaj scetikù pÒqw proskunoàmen), pentru că ele au fost făcute în numele lui Hristos şi al Maicii Sale, Pururi Fecioara ca şi în numele Sfinţilor Îngeri şi al tuturor sfinţilor; dar noi dăm numai lui Dumnezeu adorare şi credinţa noastră*”.

În celelalte şedinţe s-au adus în discuţie texte din Sfânta Scriptură, din Vechiul şi Noul Testament (Exod 25, 17-22, Num. 7, 88, 89, Iez. 61, 15, 19, Evr. 9, 1-5 şi altele) care justifică cinstirea icoanelor. Pe baza acestor texte patriarhul Tarasie a conchis: „*Vechiul Testament a avut deja simboluri divine, de exemplu heruvimi, care proiectează umbra peste tronul graţiei; şi noi trebuie să avem chipuri ale lui Hristos şi ale sfinţilor, care păzesc (protejează) cu umbra lor tronul graţiei noastre*”. Tarasie a adăugat şi a fost completat de alţii că heruvimii Vechiului Testament aveau chipuri de om şi că după Sfânta Scriptură îngerii apar oamenilor în chip constant cu această înfăţişare. Dumnezeu n-a oprit icoanele, decât atunci când israeliţii s-au îndreptat către idolatrie. Dumnezeu a apărut lui Iacob sub formă de om şi s-a luptat cu el. (Gen. 32, 24). Sunt citate apoi pasaje din lucrările unor Sfinţi Părinţi ca Ioan Gură de Aur, Grigorie de Nazianz, Grigorie de Nyssa, Chiril al Alexandriei şi din Actele Martirice

din care reiese că icoanele cu semne din Sfânta Scriptură, din vieţile sfinţilor, la fel şi moaştele lor au fost cinstite cu rezultate binefăcătoare pentru credincioşi.

S-a reafirmat adeziunea la cele 6 Sinoade Ecumenice anterioare şi s-au prezentat următoarele idei principale: „*Hristos ne-a eliberat de idolatrie prin întrupare, moarte şi Învierea Sa. ... Mântuitorul, Apostolii şi profeţii ne-au învăţat că trebuie să cinstim şi să lăudăm mai întâi pe Maica Domnului care este deasupra tuturor puterilor cereşti, apoi pe Sfinţii îngeri, apostoli, profeţi, martiri, sfinţii doctori şi toţi sfinţii, că putem recurge la mijlocirea lor pentru a ne face plăcuţi lui Dumnezeu, dacă ducem o viaţă virtuoasă. Noi cinstim, de asemenea, chipul sfintei şi de viaţă făcătoarei cruci şi moaştele sfinţilor după vechea tradiţie a Bisericii Ortodoxe şi, în special, după tradiţia Sfinţilor Părinţi, care au acceptat icoanele şi au poruncit să fie aşezate în biserici şi în toate locurile. Aceste icoane sunt: cele ale lui Iisus Hristos, Mântuitorul nostru, care s-a făcut om, apoi ale Stăpânei noastre, pururea Fecioara Maria şi ale îngerilor imateriali, care s-au arătat drepţilor în formă omenească; la fel, icoanele sfinţilor apostoli, profeţilor, martirilor etc. ..., pentru ca aceste copii să ne amintească de original şi să ne facă părtaşi la sfinţenia lor*”.

S-a făcut şi analiza pasajelor din Sfinţii Părinţi sau alte lucrări care, la prima vedere, ar da impresia că sunt împotriva icoanelor şi s-a hotărât restabilirea peste tot a cultului icoanelor. S-a mai subliniat că iconoclaştii au fost influenţaţi în convingerile lor de evrei, arabi, samariteni, teopashiţi şi de alţii, că au citat şi interpretat greşit, trunchiat ori fals unele pasaje din Sfânta Scriptură şi din Sfinţii Părinţi. În şedinţa a şasea s-a făcut combaterea punct cu punct a *horos*-ului sinodului iconoclast din anul 754 (Hieria), şi datorită acestui lucru avem azi păstrat textul acestuia. În şedinţa următoare, a şaptea, s-a citat *horos*-ul Sinodului al VII-lea Ecumenic, care cuprindea următoarele idei principale: Sinodul al VII-lea Ecumenic nu vrea să rupă nici să adauge ceva la tradiţia Bisericii, ci să păstreze intact tot ceea ce este ortodox, subliniind legătura cu cele 6 Sinoade Ecumenice. S-a repetat Simbolul de credinţă niceo-constantinopolitan, fără Filioque, s-au pronunţat anateme împotriva lui Arie, Macedonie şi a adepţilor lor, s-a recunoscut hotărârea Sinodului al III-lea Ecumenic

de la Efes, că Maria este mama lui Dumnezeu (QeotÒkoj); de asemenea, ceea ce s-a stabilit la Sinodul al IV-lea Ecumenic de la Calcedon în privinţa celor două firi în Hristos. S-au anatemizat falsele doctrine profesate de Origen, Evagrie şi Didim cel Orb (fără să se spună ceva despre cele „Trei Capitole"); s-au mărturisit împreună cu Sinodul al VI-lea Ecumenic cele două voinţe în Hristos şi dorinţa de a păstra neştirbite tradiţiile scrise şi nescrise, neexceptând tradiţia privitoare la icoane. El se termină astfel: „*Reprezentările crucii, ale icoanelor, fie că sunt pictate, sculptate sau din oricare material, trebuie puse pe vase, pe îmbrăcăminte, pe ziduri, case, drumuri; prin icoane noi înţelegem acelea ale lui Iisus Hristos, mamei Sale Preacurate, ale Sfinţilor Îngeri şi ale tuturor persoanelor sfinte… Cel care va privi icoanele se va gândi la cel care este reprezentat pe ele, se va strădui să îl imite, se va simţi îndemnat să-i acorde cinstire (proskÚnhsij), dar nu adorare (latre…a), care se cuvine numai lui Dumnezeu singur. Icoanei îi va da ca cinstire tămâie, aprinderea de lumânări, aşa cum se face pentru Sfânta Cruce, pentru Sfânta Evanghelie şi pentru vasele sfinte; acesta a fost piosul obicei al celor vechi, căci cinstirea arătată unei icoane revine celui care este reprezentat pe ea. Dacă cineva învaţă altfel sau condamnă ceea ce Biserica n-a consacrat, fie cărţile Sfintei Evanghelii, fie chipul Crucii, fie o icoană, fie moaştele unui martir ori încearcă să distrugă tradiţiile Bisericii Ortodoxe, fie că foloseşte în scop profan vasele sfinte şi mănăstirile, acela va fi, dacă este episcop sau cleric, depus din treaptă, iar dacă este monah sau laic, excomunicat*".

Toţi membrii prezenţi ai Sinodului au aprobat cu aclamaţii hotărârile luate, spunând că aceasta este tradiţia Bisericii şi adresând anateme împotriva tuturor care nu cinstesc icoanele şi le consideră idoli. S-a redactat apoi o scrisoare către Constantin şi Irina, în care se arăta ce s-a întâmplat la Sinod, s-a explicat ce se înţelege prin proskÚnhsij (cinstire) şi prin latre…a (adorarea care se cuvine numai lui Dumnezeu). O altă scrisoare explicativă a fost adresată bisericilor din Constantinopol.

A opta şedinţă şi ultima s-a ţinut la Constantinopol în prezenţa celor doi suverani, în care s-a aprobat *horos*-ul, şi a fost semnat şi de către aceştia. Sinodul

de la Niceea a avut meritul de a fi elaborat şi impus doctrina ortodoxă despre necesitatea şi sensul cinstirii icoanelor, doctrină care, chiar dacă la câteva decenii după aceea a fost contestată şi scoasă din uz, a fost repusă în valoare în anul 843 şi a rămas în vigoare până astăzi.

De asemenea, Sinodul a contribuit în plan bisericesc la refacerea artei creştine, care a avut mult de suferit. De fapt, măsurile drastice şi pe lungă durată luate de împăraţii iconoclaşti au dus practic la distrugerea aproape completă a artei creştine anterioară secolului al VIII-lea. Doar în Italia ori în alte părţi mai îndepărtate de capitală, unde măsurile dictate de împăraţi nu erau duse la îndeplinire cu toată stricteţea au mai rămas icoane şi picturi anterioare iconoclasmului. Din păcate, multe din acestea s-au pierdut în decursul timpului, ele căzând în ruină sau în mâna necredincioşilor. Dar Sinodul n-a avut numai meritul de a reface arta creştină; el a stabilit şi teologia icoanei, care în Bizanţ a rămas inseparabilă artei. Sinodul a legat icoana de realitatea întrupării Mântuitorului, învăţătură subliniată cu putere de Sfântul Ioan Damaschin: „*În timpurile de mai înainte Dumnezeu fără corp şi formă, nu putea fi reprezentat în nici un chip. Dar acum când Dumnezeu ni s-a arătat în carne şi oase şi a trăit între oameni, eu pot să reprezint ceea ce este vizibil în Dumnezeu (tÕ Óraton toà Qeoà). Eu nu cinstesc materia, ci pe Creatorul materiei, care s-a făcut materie din dragoste pentru mine, care şi-a urmat viaţa în trup şi care prin materie a împlinit mântuirea mea*”.

În acelaşi timp Sinodul a stabilit că icoana este distinctă de modelul divin şi că poate fi obiectul numai al venerării relative sau cinstirii (*honor*), nu al adorării (*adoratio*), care se cuvine numai lui Dumnezeu. S-a arătat la Sinod că cinstirea icoanelor este o formă de a se manifesta credinţa creştină, căci acest lucru nu se face numai în propoziţii, cărţi sau prin experienţa personală, ci şi prin puterea omului asupra materiei, prin experienţa estetică, prin gesturi şi atitudini în faţa sfintelor icoane. În Bizanţ arta n-a fost privită ca având o funcţie „*neutră*”, ci considerată capabilă să exprime credinţa. Astfel, prin stilul, prin compoziţia simbolică, prin elaborarea programelor artistice, care au acoperit pereţii bisericilor şi iconostaselor, icoanele au devenit expresia şi izvorul credinţei, şi, în acelaşi timp al cunoaşterii

divine. Salvând icoanele şi monahismul, care le-a susţinut cel mai frecvent, Sinodul a salvat şi evlavia populară, care ar fi evoluat poate altfel fără acest suport. Totodată Sinodul al VIII-lea Ecumenic a avut meritul de a fi refăcut unitatea religioasă cu Roma, într-o vreme când papalitatea se îndrepta din punct de vedere politic spre regii franci, apoi spre împăraţii romani de Apus şi când începuse, cu sprijinul acestora, să-şi constituie propriul stat.

Din păcate, traducerea greşită în limba latină a unui pasaj din actele Sinodului în regatul franc al lui Carol cel Mare, precum şi tendinţa acestuia de concurenţă cu Imperiul Bizantin au făcut ca cinstirea icoanelor să nu fie admisă de o mare parte a lumii occidentale, în ciuda eforturilor depuse de papa Adrian I. Neînţelegerea a pornit de la afirmaţia făcută de episcopul Constantin, reprezentantul oraşului Constantia din Cipru, în cadrul şedinţei a treia, când a spus: „*Accept şi salut cu respect sfintele icoane, dar ceea ce priveşte adorarea (*latre…an*) o rezerv exclusiv Sfintei Treimi*". Datorită unei traduceri şi unei înţelegeri greşite, această afirmaţie a făcut pe episcopii franci, întruniţi la Sinodul de la Frankurt din anul 794, să creadă că se dă icoanelor aceeaşi cinstire ca şi Sfintei Treimi (*Libri Carolini*, III, 17) şi, de aceea, să se manifeste rezervă şi neîncredere faţă de Sinodul de la Niceea.

Sinodul a mai dat şi 22 de canoane în vederea remedierii abaterilor din timpul perioadei iconoclaste. Se interzicea conducătorilor laici, în primul rând împăraţilor, să se mai amestece în problemele religioase, care erau de competenţa Bisericii. Neamestecul puterii laice în treburile interne, principiu susţinut cu vehemenţă de călugării studiţi, a fost cerut acum Sinodului de la Niceea.

S-a mai hotărât ca moaştele sfinţilor să fie aşezate în toate bisericile, unde acestea lipseau. Mănăstirile care fuseseră transformate în cazărmi ori arsenale ori chiar desfiinţate erau restabilite şi se prevedeau pedepse pentru cei care ar mai întreprinde ceva împotriva lor. Pe de altă parte, s-a hotărât respectarea principiului stabilit de Iustinian în legătură cu demixtarea mănăstirilor. S-au prevăzut, de asemenea, măsuri pentru ridicarea moralităţii clerului, condamnându-se simonia.

Faţă de episcopii iconoclaşti s-a manifestat o atitudine îngăduitoare, dacă se lepădau de erezie în faţa patriarhului şi a adunării Bisericii. Dar acest lucru a provocat

nemulţumirea călugărilor intransigenţi, care contestau patriarhului Tarasie dreptul de a absolvi de vină pe iconoclaşti şi simoniaci.

Evenimentele de după Sinodul al VII-lea Ecumenic

Elementele ostile cultului icoanelor nu au fost însă definitiv învinse. Supravieţuirea lor s-a văzut cu ocazia conflictului dintre Irina şi fiul ei Constantin. Irina era o fire ambiţioasă şi n-a înţeles că atunci când fiul ei atinsese vârsta legală pentru a putea domni singur, trebuie să îi lase această libertate. Din această cauză Constantin a coalizat în jurul său opoziţia iconoclastă, în frunte cu faimosul Mihail Lachanodrakon şi cu ajutorul armatei din themele Asiei Mici, fidele iconoclasmului, s-a proclamat singur împărat, în octombrie 790. Împărăteasa Irina a trebuit să părăsească Palatul imperial, unde a revenit abia după 2 ani, la presiunea adepţilor ei. Dar decăderea morală a lui Constantin, concretizată mai cu seamă în faptul că şi-a părăsit soţia legitimă, pe frumoasa Maria de Paphlagonia, pentru Teodora, o doamnă de onoare de la curtea Irinei, precum şi insuccesele militare într-o bătălie cu bulgarii (iulie 792), au contribuit la readucerea Irinei, în anul 792, care a domnit alături de fiul său după vechea formulă. Adulterul împăratului a provocat revolta monahilor intransigenţi (a zeloţilor), conduşi de Platon, stareţul mănăstirii Sakkudion, şi de nepotul său Teodor. Mişcarea acestora împotriva împăratului este cunoscută sub numele de *criza mihiană* (de la mo‹coj = adulter). La aceasta s-a adăugat cruzimea de care a dat dovadă Constantin faţă de unchii săi (fraţii tatălui său), cărora a poruncit să li se scoată ochii, pentru a-i împiedica să aibă pretenţii la domnie.

După cinci ani de domnie împreună cu fiul ei, **Irina** l-a înlăturat de pe tron, poruncind să fie orbit şi trimis în pribegie împreună cu a doua soţie. Astfel, din anul 797 până în anul 802 ea a domnit singură, adică fără a fi asociată la tron, ori ca regentă. Ea a fost prima femeie care a domnit pe tronul Bizanţului în acest fel. Irina s-a intitulat în toate actele basileÚj nu basil…ssa, fiindcă potrivit tradiţiei romane împăratul era singurul comandant suprem al armatei, ori pentru o femeie acest lucru putea părea contestabil.

În politica internă, Irina a luat măsuri demagogice: a desfiinţat ori redus impozitele pentru populaţia Constantinopolului şi pentru mănăstiri, a redus taxele de import-export pentru cele două avanposturi ale capitalei Abydos şi Hieria, taxe care reprezentau unele din cele mai importante resurse ale statului. Toate acestea au provocat o gravă criză în finanţele statului.

În exterior sunt de semnalat insuccesele în luptele cu arabii, care au cucerit pe mare o parte din thema Thracesienilor şi au impus un tribut foarte mare. După înfrângerea din anul 792 din partea bulgarilor, bizantinii s-au aflat sub permanenta lor ameninţare şi a trebuit să le plătească tribut.

În Apus asistăm la victoriile răsunătoare ale lui Carol cel Mare (rege al francilor 768-800); împărat roman de Apus (800-814), care a cucerit pentru imperiul său întreg Occidentul (a distrus regatele avarilor, lombarzilor şi a cucerit şi creştinat Bavaria şi Saxonia, a învins pe arabii din Spania). Toate acestea au avut consecinţe favorabile pentru papi, care şi-au extins autoritatea, recunoscând acum ca autoritate politică pe împăratul francilor. La 25 decembrie 800 papa Leon al III-lea l-a încoronat pe Carol cel Mare în biserica Sfântul Petru din Roma ca împărat roman de Apus. Capitala imperiului său a devenit oraşul Aachen (Aix-la-Chappelle), astăzi în Germania, la graniţa cu Belgia. Vastul său imperiu, mai ales administraţia conţilor şi episcopilor, era controlat prin acei *missi dominici* şi prin Adunarea anuală a principalilor demnitari. În timpul său a avut loc o adevărată renaştere culturală: a creat o şcoală la palat şi a apelat la o serie de învăţaţi străini, cum a fost Alcuin. A sprijinit Biserica şi a înmulţit atelierele de artă din mănăstiri. În acelaşi timp, a reluat legăturile economice cu Orientul. Papa Pascal al III-lea l-a canonizat în anul 1165 şi este considerat sfânt în dioceza Aachen (Aix-la-Chappelle) şi cinstit de elevii din licee şi colegii la 28 ianuarie.

Crearea imperiului lui Carol cel Mare a contribuit şi mai mult la separarea Bisericilor dar şi a cele două imperii. Între cauzele principale care au contribuit la separarea între cele două imperii trebuie considerat iconoclasmul.

Carol cel Mare şi papa au trimis, în anul 802, o ambasadă la Constantinopol cu propunerea de căsătorie pentru Irina „*pentru ca Orientul şi Occidentul să fie din nou*

împreună". Dar în urma unei revolte la palat, organizată de înalţi funcţionari şi ofiţeri, împărăteasa Irina a fost nevoită să abdice, la 31 octombrie 802, fiind exilată în insula Lesbos, unde a şi murit.

A urmat la tron **Nichifor I** (802-811), care făcuse parte din grupul complotiştilor care au răsturnat-o pe Irina. El era însă un ortodox, adept al cinstirii icoanelor şi pentru a marca această atitudine l-a căsătorit pe fiul său Stavrakios cu Teophana, o rudă a Irinei. El a intrat însă în conflict cu partida monahilor zeloţi, din cauză că a ales ca patriarh, în locul lui Tarasie († 806) pe un istoric Nichifor (patriarh între anii 806-815; şi autor al lucrării „Historia minora", care cuprinde evenimentele din perioada 602-769; † 828), şi nu pe Teodor Studitul, cum pretindeau călugării. Un alt motiv al certei dintre împărat şi zeloţi a fost faptul că împăratul a reunit un sinod alcătuit din laici şi clerici, care au recunoscut ca legitimă căsătoria lui Constantin al VI-lea cu Teodota. Amestecându-se, deci, în cearta mihiană, împăratul s-a distanţat de călugări, arătând prin aceasta că el nu se simte legat de canoane. Călugării susţineau, dimpotrivă, că împăratul ca om este pasibil de păcat şi nu este deasupra canoanelor, ci supus lor.

În politica economică, în care era specialist, a luat o serie de măsuri care au echilibrat finanţele statului ruinate în timpul domniei Irinei. Aceste măsuri i-au atras însă şi unele critici din partea unor cercuri (mai ales monastice), care beneficiaseră de scutirile decretate de Irina.

A colonizat cu populaţie din Asia Mică *sclaviniile* din Peninsula Balcanică, mai ales în regiunile limitrofe Bulgariei. A creat noi theme: Macedonia, care cuprindea partea occidentală a Traciei, Peloponezului şi Cephaloniei, cu insulele ionice; Tesalonicului şi Dyrrachiumului.

Politica externă a fost dominată, pe de o parte, de existenţa imperiului lui Carol cel Mare, care se socotise în timpul cât la Constantinopol era o femeie, singurul apărător al Bisericii (*advocatus Ecclesiae*), pe de alta, de raporturile cu bulgarii, conduşi de haganul Krum, cel mai înverşunat adversar al Constantinopolului.

La 26 iulie 811 armata bizantină, după lupte victorioase împotriva lui Krum, a fost surprinsă şi încercuită de Krum într-o trecătoare prin munţii Haemus şi masacrată

până la ultimul om. Împăratul însuşi a fost prins şi ucis, iar din craniul lui, Krum a făcut o cupă din care a băut la banchete. De la anul 378, când Valens a murit la Adrianopol, este primul caz când un împărat din Bizanţ a murit şi a căzut în mâinile barbarilor.

Fiul lui Nichifor, **Stavrakios**, a fost şi el grav rănit în luptă, dar a scăpat şi a fost ales împărat. A murit însă la câteva luni şi a fost urmat de **Mihail I Rhangabe** (811-813), împărat ortodox şi iconofil, dar slab militar. El a recunoscut prin delegaţii săi trimişi la Aachen (Aix-la-Chappelle) pe Carol cel Mare ca împărat, dar nu ca împărat roman, acest titlu fiind considerat doar un drept al împăratului din Bizanţ. Mihail I Rhangabe a fost urmat de **Leon al V-lea Armeanul** (813-820), în timpul căruia a început faza a doua a iconoclasmului.

XXI. A DOUA FAZĂ A ICONOCLASMULUI ŞI REACŢIA ORTODOXĂ. BIZANŢUL SUB LEON AL V-LEA (813-820), MIHAIL AL II-LEA (820-829) ŞI TEOFIL (829-842)

Leon al V-lea Armeanul (813-820) a fost reprezentantul acelor elemente din Asia Mică, care s-au distins prin calităţile lor militare, dar şi prin ostilitate faţă de cinstirea icoanelor. Continuând tradiţia lui Leon al III-lea şi Constantin al V-lea, el şi-a propus consolidarea puterii militare a Imperiului şi reinstalarea iconoclasmului. După înlăturarea lui Mihail I Rhangabe şi consolidarea tronului el a început să-şi arate convingerile sale iconoclaste. După un autor din acea vreme, el ar fi declarat câtorva prieteni apropiaţi: „*Vedeţi că toţi împăraţii care au admis cultul icoanelor şi le-au venerat au murit fie în exil, fie pe câmpul de luptă. Numai aceia care n-au cinstit icoanele au murit de moarte bună. Toţi aceşti împăraţi au fost înmormântaţi cu cele mai mari onoruri în biserica Sfinţilor Apostoli. Eu doresc să le urmez exemplul şi să distrug icoanele*" (Scriptor incertus de Leone Bardae filio, ed. Bonn, p. 349).

Leon al V-lea a încercat să-l asasineze pe Krum cu prilejul unei întâlniri de pace, dar acesta a scăpat şi a pustiit împrejurimile capitalei şi, mai ales, oraşul Adrianopol, de unde a deportat cca. 10.000 oameni la nord de Dunăre în ţinutul Onglos (după unele izvoare în aşa-numita „*Bulgaria de dincolo de Dunăre*"), regiune care ar corespunde cu Bugeacul de astăzi. O victorie a împăratului Leon al V-lea împotriva lui Krum în anul 813 la Messembria şi apoi moartea subită a acestuia, la 13 aprilie 814, au adus o oarecare uşurare pentru Bizanţ, căci succesorul său, Omurtag şi-a îndreptat atenţia mai mult spre nord-vest şi s-a arătat preocupat de consolidarea ordinii interne a statului bulgar. Omurtag a încheiat cu bizantinii o pace de 30 de ani, care a fost avantajoasă pentru bulgari. Liniştea din partea bulgarilor, ca şi din partea arabilor, ocupaţi cu luptele interne, i-au permis lui Leon să se ocupe de problemele religioase interne.

Împăratul l-a însărcinat pe învăţatul iconoclast, Ioan Grammaticul să adune toată documentaţia teologică necesară organizării unui nou Sinod. Atitudinea sa ostilă

faţă de icoane a întâmpinat opoziţia dârză a patriarhului Nichifor Mărturisitorul, a lui Teodor Studitul, Teofan Mărturisitorul şi a numeroşi monahi. Împăratul l-a depus din scaunul patriarhal în anul 815 pe Nichifor, înlocuindu-l cu Teodot Melissenos, iar pe Teodor Studitul şi adepţii săi i-a exilat. În luna aprilie 815, la puţin timp după Paşti, s-a reunit un sinod în biserica Sfânta Sofia sub preşedinţia noului patriarh. Actele acestui sinod au fost distruse în perioada restabilirii definitive a cultului icoanelor (843), dar ni s-a păstrat un fragment în lucrările apologetice ale lui Nichifor Mărturisitorul: „*După ce s-a stabilit şi confirmat învăţătura primită de la Dumnezeu prin Sfinţii Părinţi, în acord cu cele 6 sinoade ecumenice, sinodul condamnă practica deşartă, neautorizată de tradiţie, de a produce şi a cinsti icoanele, preferând Venerarea (cinstirea) spirituală şi adevărat*". Decretul mai adăuga că în timp ce conducerea statului se afla în mâna unei femei (adică a Irinei) „*naivitatea (simplitatea) feminină*" a restabilit cultul „*chipurilor moarte*" şi al „*icoanelor fără viaţă*", obiceiul de a aprinde lumânări şi de a arde tămâie. Sinodul interzicea „*facerea ilegală de pseudoicoane în Biserica Ortodoxă*", respingea cinstirea icoanelor aprobată de patriarhul Tarasie şi oprea aprinderea de lumânări înaintea icoanelor.

Sinodul din anul 815 reproducea ideile esenţiale ale Sinodului iconoclast din anul 754 şi-i confirma hotărârile. Totuşi sinodul din anul 815 „*se abţinea de a numi icoanele idoli*" şi din această cauză participanţii au fost socotiţi mai îngăduitori decât cei de la primul sinod iconoclast.

Persecutorii icoanelor din a doua perioadă iconoclastă au întâmpinat o rezistenţă mai dârză ca în trecut. Această luptă a fost dusă cu îndârjire de Teodor Studitul şi călugării studiţi, care au exercitat o mare influenţă asupra masei poporului. Sfântul Teodor apăra principiul neintervenţiei puterii laice în treburile bisericeşti şi proclama libertatea conştiinţei. Împăratul l-a exilat împreună cu un număr mare de călugări. Totuşi, persecuţia împotriva cinstitorilor sfintelor icoane a fost foarte dură în timpul lui Leon al V-lea. Multe persoane au suferit martiriul în acea vreme. Leon a fost poreclit: „*Şarpe târâtor*". Cu toate acestea se constată o moderaţie în comparaţie cu trecutul, iconoclaştii secolului al IX-lea fiind ei înşişi nişte epigoni ai curentului care avusese ca reprezentanţi de seamă pe Leon al III-lea şi Constantin al V-lea.

Chiar puterea împăratului era mai mică faţă de trecut şi se temea pentru coroana sa. De altfel, în ziua de Crăciun a anului 820 Leon al V-lea Armeanul a fost omorât în timpul Sfintei Liturghii din biserica Sfânta Sofia de oamenii unui vechi tovarăş de arme: Mihail de Amorium care a devenit **Mihail al II-lea** (820-829), poreclit şi „Gângavul" sau „Bâlbâitul". El este fondatorul dinastiei de Amorium. Mihail era un om fără cultură, dar raţional şi cu simţul măsurii. Sub domnia sa certurile religioase au cunoscut o perioadă de acalmie. Persecuţiile au încetat, iar exilaţii, între care Nichifor Mărturisitorul şi Teodor Studitul au fost rechemaţi. Cu toate acestea domnia sa a reprezentat pentru ortodocşi o deziluzie, căci la cererile lor repetate, el n-a restabilit cultul icoanelor.

Mihail a adoptat o atitudine rezervată faţă de această problemă şi n-a recunoscut nici Sinodul de la Niceea, nici pe cele iconoclaste. În sinea lui era însă iconoclast, ca unul care provenea din Frigia, centru puternic iconoclast. Această convingere l-a determinat să-şi dea fiul spre educare lui Ioan Grammaticul, cunoscut iconoclast şi să nu reinstaleze ca patriarh pe Nichifor după moartea lui Teodot Melissenos, ci pe Antonie de Sylaeon, fost organizator, împreună cu Ioan Grammaticul, al sinodului din anul 815. Cu toate acestea, se pare că politica iconoclastă a lui Mihail al II-lea a fost în descreştere, deoarece împăratul, deşi om fără cultură, adora cu multă pietate pe Maica Domnului şi pe sfinţi.

Mihail al II-lea a avut de făcut faţă unei puternice răscoale declanşate de un vechi tovarăş de arme Toma, supranumit „Slavul". Răscoala a coalizat multe forţe mai ales din Orient, grupând arabi, perşi, slavi din Asia Mică, patru theme din Asia Mică (din cele 6), adică afară de thema Opsikion şi Armeniakon şi a pornit şi sub stindardul luptei pentru restabilirea icoanelor; ea avea însă ca motiv revendicări sociale, o îmbunătăţire a situaţiei celor săraci, care erau aspru exploataţi de funcţionari prin încasările mari de impozite. Toma a fost chiar încoronat împărat iar forţele pestriţe amintite au înaintat spre capitala Imperiului, pe care a asediat-o timp de aproape un an, începând cu decembrie 821. Dar forţele neomogene ale lui Toma au fost înfrânte de armata mai bine organizată a lui Mihail al II-lea, care a beneficiat şi de sprijinul preţios al bulgarilor lui Omurtag. Toma a fost prins, supus unor chinuri

şi torturi îngrozitoare, după care a fost ucis. Deşi Mihail a terminat învingător totuşi Imperiul a ieşit slăbit din acest conflict intern, care a durat aproape un an.

În exterior Mihail al II-lea a avut de asemenea mari dificultăţi, cărora nu le-a putut face faţă, Imperiul fiind obligat să renunţe la dominaţia sa în anumite regiuni.

În anul 826/827, un grup de arabi, care ocupaseră în anul 816 Egiptul, au luat acum în stăpânire şi insula Creta, privând Bizanţul de unul din cele mai importante puncte strategice din Mediterana Orientală. Creta a rămas sub dominaţia arabă aproape un secol şi jumătate şi de aici arabii au avut un punct de plecare pentru alte acţiuni împotriva Bizanţului. La acestea se adăugau expediţiile piratereşti ale arabilor din Africa împotriva Siciliei, din ce în ce mai frecvente şi care au sfârşit cu ocuparea unor regiuni din insulă.

În acelaşi timp influenţa bizantină a scăzut în nord-vestul Peninsulei Balcanice prin creştinarea croaţilor de către misionarii trimişi de papă. Astfel puterea şi influenţa Bizanţului în Marea Mediterană şi Marea Adriatică au fost mult zdruncinate, ceea ce l-a făcut pe Constantin Porphyrogenetul să spună despre domnia lui Mihail al II-lea că reprezintă perioada celui mai mare declin al Bizanţului în aceste zone.

Teofil I (829-842) a fost fiul şi succesorul lui Mihail al II-lea. Spre deosebire de tatăl său, care abia putea citi şi scrie, acesta a fost un om cu instrucţie aleasă. El îşi dobândise nu numai cunoştinţe de cultură bizantină, dar şi de artă arabă, iar formarea i-o datora lui Ioan Grammaticul.

Despre modul cum s-a căsătorit Teofil se povestesc următoarele: „*Pentru a găsi o soţie basileului se trimiseră după obiceiul tradiţional al palatului bizantin, mesageri în toate provinciile, cu misiunea de a descoperi şi a aduce la Constantinopol pe cele mai frumoase fete din monarhie şi în marele salon al Perlei alesele fură adunate, pentru ca dintre ele Theofil să aleagă pe viitoarea suverană. Printr-o primă selecţiune, prinţul distinse şase, cele mai încântătoare, şi neputându-se decide între aceste frumuseţi rivale, amână pentru a doua zi alegerea definitivă. În acea zi, el apăru în mijlocul tinerelor fete, ţinând ca Paris între cele trei zeiţe, un măr de aur în mână, semn de dragoste, pe care trebuia să-l ofere aceleia care-i va câştiga*

inima şi astfel înarmat el începu cercetarea. Se opri mai întâi în faţa unei foarte frumoase fete, de familie nobilă, care se numea Kasia şi puţin tulburat, fără îndoială, şi neştiind prea bine cum să înceapă o convorbire, el îi debita sentenţios acest compliment nepoliticos: «Prin femeie ne-a venit tot răul». Kasia, care era deşteaptă ripostă fără să-şi piardă cumpătul: «Da, dar tot prin femeie ne vine tot binele». Acest răspuns îi goni norocul. Foarte înspăimântat de această frumoasă persoană aşa de gata cu răspunsul ei şi cu dispoziţii aşa de feministe, Theofil întoarce spatele Kasiei şi oferă omagiile şi mărul unei alte candidate, tot aşa de frumoasă, care se numea Theodora. Kasia se consolă de a fi pierdut imperiul fondând după o obişnuinţă foarte bizantină, o mănăstire, unde se retrase; şi cum era o femeie inteligentă, îşi petrecea timpul compunând poeme religioase şi epigrame profane, care au ajuns până la noi".

Anii de domnie ai lui Teofil au însemnat, pe de o parte ultima înflorire a iconoclasmului, pe de alta, perioada celei mai mari influenţe a culturii arabe în lumea bizantină. Personalitatea sa a fost complexă şi interesantă. Dorind să fie un domnitor ideal, el a dovedit multă râvnă în împărţirea dreptăţii. Călătorea pe străzile capitalei, discuta cu oamenii simpli, le asculta păsurile şi pedepsea nedreptatea fără să ia în considerare rangul celui vinovat. Influenţat de cultura arabă el a imitat în această privinţă pe califul Harun al-Raşid zis *cel Drept*. Pentru a consolida puterea Bizanţului în Pont, el a organizat două noi theme: Paphlagonia şi Chaldia. A mai creat apoi trei noi unităţi militar-administrative mai mici, devenite apoi theme, detaşând o parte din teritoriul themelor Armeniacilor şi Anatolicilor. Acestea erau regiuni muntoase şi se aflau la graniţa cu arabii. Au primit iniţial numele de *klisure* (cleisoàrai = trecători în munţi), apoi de theme: Charisianon, Capadocia şi Seleucia.

El a organizat într-o themă şi posesiunile bizantine (*klimata*) de pe ţărmul de nord al Mării Negre, punându-le sub conducerea unui strateg, cu sediul la Chersones.

Teofil a reînnoit alianţa cu chazarii de la gurile Donului, şi a construit acolo cu meşteri bizantini fortăreaţa Sarkel.

Deşi era un mare admirator al artei arabe, Teofil a fost obligat să ducă lupte cu arabii, începând din anul 830, al căror rezultat a fost schimbător atât pentru unii, cât şi pentru alţii. În anul 830, califul Mutasim a înfrânt armata bizantină condusă chiar

de împărat şi a ocupat Ancyra şi Amorium, cel mai important centru din thema Anatolicilor şi oraşul natal al familiei domnitoare. Teofil a cerut ajutor în Occident, veneţienilor şi regatului franc, dar acesta nu a venit. În acelaşi timp, prin anii 837-838, Teofil a reuşit să transporte cu flota bizantină de la gurile Dunării pe cei circa 10.000 de cetăţeni deportaţi de bulgarii lui Krum în anul 813 de la Adrianopol în „*Bulgaria de dincolo de Dunăre"*, adică din Onglos (Bugeac).

Cum am afirmat deja, lupta împotriva icoanelor a cunoscut acum ultima ei fază. Se pare că aria de persecuţie în timpul lui Teofil a fost limitată mai cu seamă la capitală şi împrejurimile ei. În Grecia, insule şi Asia Mică icoanele erau cinstite. Pedepsele grave împotriva iconodulilor n-au fost aplicate decât în cazuri foarte rare. Pe de altă parte, soţia lui Teofil, Teodora, era o admiratoare ferventă a icoanelor şi împăratul ştia acest lucru. Cu toate acestea, în anul 837 Ioan Grammaticul a fost ales patriarh şi o nouă persecuţie, destul de violentă, s-a dezlănţuit împotriva iconofililor mai ales împotriva monahilor. Unii istorici susţin că domnia lui Teofil a fost perioada cea mai grea „*din a doua perioadă iconoclastă*". Principalul consilier a împăratului a fost Ioan Grammaticul, acuzat că practica magia şi vrăjitoria. Se ştie că atunci au fost arse cu fierul roşu ambele palme ale călugărului Lazăr, pictor de icoane. Tot atunci, doi fraţi originari din Palestina, Teodor şi Teofan, au fost biciuiţi în public şi au suferit cu acest prilej un chin deosebit: le-au fost gravate cu fierul roşu pe frunte versuri împotriva icoanelor şi, de aceea, au fost porecliţi „*înscrişii*" (graptoj). După restabilirea cultului icoanelor Teofan, care era şi poet, a devenit mitropolit de Niceea.

Dar eforturile patriarhului şi ale împăratului de a reînvia iconoclasmul au fost zadarnice, căci chiar Asia Mică, patria de altădată a acestei erezii s-a opus politicii oficiale. Teofil a murit la 20 ianuarie 842 şi iconoclasmul nu i-a supravieţuit. Marea criză a trecut şi Bizanţul se va regăsi în anii imediat următori, care deschid o eră nouă. Văduva împăratului, Teodora, originară din Paphlagonia, va reuşi să restabilească pentru totdeauna cultul icoanelor.

XXII. MIHAIL AL III-LEA (842-867) ŞI REINSTAURAREA ORTODOXIEI. RENAŞTEREA ÎNVĂŢĂMÂNTULUI. PATRIARHUL FOTIE. MISIUNEA BIZANTINĂ ÎN RÂNDUL POPOARELOR SLAVE.

La moartea lui Teofil, succesorul său la tron, Mihail al III-lea (842-867) era un minor de 6 ani, de aceea s-a instituit o regenţă formată din Teodora, văduva împăratului, şi Tecla, sora mai mare a lui Mihail. Între primele măsuri pe care le-a întreprins Teodora a fost restabilirea cultului icoanelor. În această acţiune ea a fost ajutată de fraţii săi, Bardas şi Petronas, magistrul Sergius Niketiates, probabil un unchi al Teodorei şi, mai ales, de logothetul dromului Teoktistos. Prima măsură pe care a luat-o Teodora a fost depunerea din scaun a patriarhului Ioan Grammaticul şi înlocuirea lui cu Metodie; un iconofil fervent, care suferise mult din cauza convingerilor sale în timpul persecuţiilor iconoclaste. În luna martie a anului 843 s-a convocat un Sinod la Constantinopol, care a proclamat în chip solemn restabilirea cultului icoanelor. Actele acestui sinod nu s-au păstrat, dar din alte izvoare ştim conţinutul lor. Au fost confirmate hotărârile şi canoanele Sinodului al VII-lea Ecumenic de la Niceea (787) şi s-a hotărât restabilirea cultului icoanelor în întreg Imperiul. De asemenea, au fost confirmate hotărârile celorlalte Sinoade Ecumenice anterioare şi s-au rostit anateme împotriva tuturor iconoclaştilor şi ereticilor. Episcopii iconoclaşti au fost depuşi din treaptă şi înlocuiţi cu iconofili. Hotărârile Sinodului, bazate pe dogmele Bisericii au alcătuit un *Sinodikon* (decizie sinodală), care a fost citit în toate bisericile în prima duminică din Postul Mare, care a căzut atunci în ziua de 11 martie 843. Acest eveniment a însemnat restaurarea Ortodoxiei, de aceea prima duminecă din Postul Mare poartă până azi numele de Duminica Ortodoxiei (Kuriak¾ tÁj)Orqodox…aj). Astfel proclamarea solemnă a Duminicii Ortodoxiei a încheiat definitiv prigoana împotriva icoanelor. Interesant de subliniat este faptul că la acest sinod din anul 843 au participat mulţi monahi, ca reprezentanţi ai Bisericii, care suferiseră cel mai mult. Între aceştia au fost prezenţi şi câţiva de la Muntele Athos, ceea ce demonstrează existenţa aici a unei vieţi monahale destul de puternice, înainte de marea înflorire pe care o va cunoaşte odată cu zidirea Marii

Lavre de către Sfântul Atanasie Athonitul şi extinderea modului de viaţă chinovitică asupra întregii peninsule monastice.

Înfrângerea iconoclasmului a reprezentat şi sfârşitul marilor dispute doctrinare în Bizanţ, precum şi eşuarea tentativei statului, reprezentat de împărat, de a subordona necondiţionat Biserica. O colaborare strânsă între Stat şi Biserică a existat în continuare, dar pe alte baze, Statul exercitând un fel de tutelă asupra Bisericii.

Dar restabilirea Ortodoxiei nu reprezintă singurul eveniment de seamă al domniei lui Mihail al III-lea. Descoperirile epigrafice şi reanalizarea unor izvoare istorice au dus la concluzia că perioada de domnie a acestui împărat trebuie privită într-o lumină mult mai favorabilă. S-au constatat între timp progrese remarcabile în domeniul militar, diplomatic, al învăţământului, literaturii şi viaţii religioase.

Politica externă

Situaţia internaţională a Bizanţului în timpul lui Mihail al III-lea s-a consolidat. În Balcani, raporturile cu bulgarii au fost, în general bune, ele având la bază tratatul încheiat cu aceştia în anul 815 (între Leon al V-lea şi Omurtag). Cu toate acestea s-au semnalat unele incursiuni ale slavilor şi ale unor grupuri de bulgari, dar fără mare importanţă.

În raporturile cu Occidentul era valabil tratatul încheiat de bizantini cu Carol cel Mare în anul 812, la Aachen (Aix-la-Chappelle), prin care i se recunoştea acestuia titlul de basileu (basileÚj) al imperiului occidental, dar nu de basileu al romeilor (basileÚj tîn (Rwma…wn), care era dreptul doar al împăratului de la Constantinopol. Tratatul încheiat de Mihail I Rhangabe în anul 812 a fost confirmat de Leon al V-lea în primăvara anului 814 după moartea la 28 ianuarie 814 a lui Carol cel Mare. Colaborarea între cele două imperii era cerută şi de interesele comune în lupta împotriva arabilor.

Arabii au rămas în continuare duşmanii cei mai temuţi ai Imperiului. În anul 843 logothetul Teoktistos a întreprins o expediţie victorioasă împotriva celor din insula Creta, dar după câteva luni rezultatele acestea bune au fost anulate. O înfrângere asemănătoare au suferit bizantinii în anul 844 în Orient, pe râul

Mavropotamos (Râul Negru), un afluent al fluviului Sangarios, dar în anul următor, 845, a avut loc o înţelegere între cele două părţi şi s-au făcut schimburi de prizonieri. Arabii se aflau atunci într-o criză internă şi n-au mai riscat să continue luptele. În timpul acestor confruntări cu arabii au fost implicaţi de partea acestora şi ereticii pavlicieni. Erezia lor a luat naştere pe la mijlocul secolului al VII-lea în Armenia, de unde s-a răspândit după aceea şi în Imperiu. Pavlicienii respingeau complet Vechiul Testament şi făceau din cele 4 Evanghelii şi epistole pauliene baza învăţăturii lor. Ei aveau o concepţie dualistă despre lume considerând că există un Dumnezeu bun şi altul rău, ultimul fiind creatorul lumii văzute. În ceea ce priveşte cultul şi morala ei se conduceau după modele de viaţă sever-ascetice. Sprijiniţi de unii împăraţi iconoclaşti, ei s-au înmulţit mai ales în Armenia, Pont, Pisidia, în jurul muntelui Taurus şi în Siria de Nord. Cel mai adesea împăraţii ortodocşi, dar şi unii iconoclaşti ca Mihail al II-lea şi Teofil, i-au persecutat pe pavlicieni deoarece erau atât împotriva Senatului cât şi a Bisericii văzute. De aceea, ei au găsit adeseori azil la arabi, de partea cărora au şi luptat frecvent, chiar împotriva Bizanţului. În timpul împăratul Teofil, un conducător al lor numit Karvacas a emigrat cu 5.000 de credincioşi în emiratul de Melitene. La graniţa cu Armenia erau câteva fortăreţe pavliciene precum cele de la Argaus şi Amara. Mai târziu li s-au adăugat acestora şi Tephrike care a devenit capitala pavlicienilor din exil. În felul acesta secta pavlicienilor s-a transformat într-o minoritate militantă, din păcate în serviciul arabilor. Împărăteasa Teodora a dezlănţuit împotriva pavlicienilor din Imperiu o persecuţie, care a dus la moartea a circa 2.000 dintre ei, iar Petronas, fratele împărătesei şi strateg al themei Thracesienilor, a luat un număr mare de prizonieri, în anul 856, de la Tephrike, cu prilejul unei campanii victorioase împotriva arabilor.

În contextul ofensivei bizantine împotriva arabilor se înscrie şi expediţia din anul 853, pe care a făcut-o flota la gurile Nilului, pentru a cuceri cetatea Damieta. Deşi victorioasă această expediţie i-a determinat pe arabi să-şi construiască o flotă puternică, cu care au reuşit să-şi extindă expansiunea în secolul al X-lea, în timpul dinastiei fatimizilor.

În anul 856 a intervenit o schimbare majoră în conducerea Imperiului, în sensul că Mihail al III-lea a urcat efectiv pe tron fără să mai fie patronat de mama sa, iar treburile statului le-a încredinţat lui Bardas, unchiul său, înlăturându-l în urma unui complot pe Teoktistos. Teodora însăşi a fost nevoită, doi ani mai târziu, să părăsească Palatul imperial, deoarece complotase împotriva lui Bardas, fratele său. Pe de altă parte, perioada aceasta de domnie a lui Mihail al III-lea a cunoscut o intensă activitate politică, culturală şi religioasă.

Un alt eveniment politic de mare însemnătate a fost atacul ruşilor asupra Constantinopolului, în anul 860. Împăratul Mihail era plecat din capitală într-o expediţie împotriva arabilor din Orient. La 18 iunie 860 ruşii din cnezatul kievean au apărut în Bosfor cu 200 de corăbii şi cca. 12.000 oameni, au pustiit coastele şi insulele din Marea Marmara şi au atacat chiar Constantinopolul. Pagubele au fost foarte mari şi pericolul n-a putut fi înlăturat decât cu ajutorul Maicii Domnului, protectoarea capitalei şi prin intervenţia energică a patriarhului Fotie. De altfel, bizantinii intraseră, pentru prima dată, în contact cu ruşii în anul 839, în timpul împăratului Teofil I, când a venit la Constantinopol o delegaţie pentru a încheia un tratat de prietenie. Delegaţii ruşi reprezentau foarte probabil cnezatul de Kiev. Numele de ruşi vine de la populaţia scandinavă numită în izvoare *rhos* (= roşu, blond), coborâtă în rândul triburilor slave şi amestecată cu acestea, cărora apoi le-a dat o organizare militară şi statală, concretizată în cursul secolului al IX-lea în cnezatele de Kiev şi de Novgorod. Un alt cnezat s-a format către sfârşitul secolului al X-lea în Bosforul Cimerian (la Marea de Azov şi Crimeea).

Atacul ruşilor asupra Constantinopolului i-a determinat pe bizantini să reia legăturile cu chazarii, unde au trimis o ambasadă condusă de marele învăţat Constantin-Chiril din Tesalonic, profesor la Universitatea din Constantinopol. Sarcina ambasadorului era dublă: să reînnoiască alianţa cu chazarii, pentru a avea în faţa ruşilor un ajutor consistent în caz de nevoie, apoi să răspândească religia creştină printre aceştia, într-un moment în care ei intraseră sub influenţa propagandei islamice şi iudaice.

O mare confruntare între bizantini şi arabi a avut loc pe frontul de răsărit în anul 863. În acel an emirul de Melitene, Omar, a invadat teritorii bizantine din thema Armeniacilor şi a ajuns la ţărmul Mării Negre, unde a cucerit cetatea Amisos, important port şi centru comercial. Împotriva lui Omar a fost trimis Petronas, pe atunci conducătorul themei Thracesienilor, general strălucit, care a reuşit să înfrângă armata arabă, iar Omar şi-a găsit moartea pe câmpul de luptă. Confruntarea a avut loc într-o localitate numită Poson sau Porson, pe lângă râul Lalakaon, regiune necunoscută şi greu de precizat. (după J. B. Bury lupta ar fi avut loc în Capadocia, la sud de oraşul Nyssa şi la nord de Nazianz, iar după H. Grégoire în Paphlagonia, la vest de Hylas şi la răsărit de Gangra) şi contează ca cea mai importantă din timpul lui Mihail al III-lea (H. Grégoire). Victoria aceasta a avut mare ecou în lumea bizantină şi chiar dincolo de graniţele ei. Petronas a primit titlul de magistru şi numele său a intrat în poveştile populare, în literatură şi chiar în hagiografie. Un ecou al realităţilor bizantino-arabe din regiunile de graniţă se întâlneşte şi în lucrarea „Dighenis Akritas", o epopee populară în versuri. Conform bizantinologului belgian H. Grégoire această victorie nu doar că a fost cea importantă din Asia în timpul lui Mihail al III-lea, ci se poate spune că ea a determinat indirect creştinarea bulgarilor. Victoria inaugurează începutul ofensivei bizantine în Asia, întâi mai lentă, apoi mai rapidă din a doua jumătate a secolului al X-lea. În schimb, bizantinii au fost mai puţin norocoşi în raporturile cu arabii din apus. Aceştia au cucerit aproape toată Sicilia, astfel încât la sfârşitul domniei lui Mihail al III-lea insula a fost ocupată în întregime, cu excepţia oraşelor Siracuza şi Taormina. De aici arabii au trecut şi în sudul Italiei.

În acest context politico-militar se înscrie şi situaţia de la Dunărea de Jos. Prestigiul pe care l-a dobândit Bizanţul ca urmare a victoriilor obţinute împotriva arabilor şi mai apoi a ruşilor a facilitat dominaţia asupra gurilor Dunării şi a regiunilor din această zonă. Slăbirea ţaratului bulgar după moartea lui Krum şi tratatul de pace încheiat în anul 815 cu Omurtag (814-831), rămas în vigoare şi sub succesorii săi, au venit să se adauge ca premize favorabile pentru dominaţia bizantină la Dunărea de Jos.

Unele ştiri ne atestă faptul că flota bizantină controla ţărmul de vest al Mării Negre şi gurile Dunării, adică regiuni din România de astăzi. Un funcţionar imperial numit „*arhonte al Bulgariei*” (¥rcwn Boulgar…aj) şi „*comes*” (kÒmhj) era comandantul acestei flote. Centrul comandamentului bizantin din această zonă era în cetatea Lykostomion, de pe braţul Chilia, denumire care având în compunerea ei cuvintele Ð lÚkoj (lup) şi tÕ stÒmatoj (gură), a fost tradusă mai târziu în limba slavă prin *Vâlkov*. Denumirea aceasta trebuie să se fi impus din cauza stâncilor aflate în apă la intrarea din mare pe braţul Chilia şi care erau periculoase pentru marinarii doritori să ajungă în port. Ele le păreau ca nişte colţi de lup. În timpul domniei lui Mihail al III-lea comandantul flotei era Toma, protospătar şi arhonte de Lykostomion (Qwmaj protospaq£rioj kaˆ ¥rcwn Aukostom…ou). El fusese discipol al patriarhului Fotie, căruia fostul său profesor, apoi renumitul patriarh al Constantinopolului, i-a dedicat o lucrare importantă, „Lexikon”-ul, în care întâlnim titulatura de mai sus.

Flota comandată de Toma îşi avea aria de acţiune şi la nord de Dunăre, în „*Bulgaria de la nord de fluviu*”, adică în regiunea în care bulgarii se aşezaseră provizoriu, înainte de trecerea şi instalarea lor în Imperiu. De aici flota transportase în vremea împăratului Teofil, prin anul 837, la locurile de baştină, dar în special la Adrianopol pe cei cca. 12.000 de cetăţeni ai Imperiului luaţi prizonieri de către Krum.

Renaşterea învăţământului şi culturii

Aşa cum am mai spus, în vremea lui Mihail al III-lea s-a constatat o înflorire a învăţământului şi culturii. Rolul de seamă în acest proces i-a revenit în primul rând lui Bardas care, începând chiar din anul 843, şi-a propus reorganizarea Universităţii în Palatul imperial. Odată cu creşterea influenţei sale la Palatul imperial, după anul 856, activitatea aceasta a dobândit o şi mai mare intensitate. Universitatea avea un scop precis şi anume instruirea tinerilor pentru a putea deveni utili statului, capabili să obţină funcţii importante în conducere. Reorganizarea aceasta era necesară, deoarece în perioada iconoclastă Universitatea fusese în declin. Unii învăţaţi, pe baza informaţiilor provenite de la cronicarii iconofili, susţin că Universitatea ar fi fost

desfiinţată deoarece profesorii nu au acceptat ideile iconoclaste ale împăratului Leon al III-lea. Ba chiar s-a afirmat că localul Universităţii numit Didaskale‹on sau o‹koumenikÕn Didaskale‹on ar fi fost incendiat în anul 726 împreună cu biblioteca şi profesorii din incintă din porunca împăratului (cf Georgios Monachos, *Viaţa patriarhului Germanos, de un anonim*, documentul intitulat *Patria* şi altele). Cercetările recente (prezentate de Paul Lemerle, *Le premier humanisme byzantin. Notes et remarques sur l'enseignement et la culture à Byzance des origines au X-e siècle*. Paris, 1971) arată că toate aceste relatări nu sunt adevărate, că ar fi vorba de legende tardive create în mediile populare şi monastice iconodule. Două argumente de seamă ar confirma însă această concluzie:

1. Faptul că nici un izvor contemporan dintre cele ostile împăratului Leon al III-lea şi iconoclaştilor nu vorbeşte de acest lucru, iar profesorii, care ar fi murit arşi de vii nu apar în vreun martirologiu.

2. În perioada de început a domniei lui Leon al III-lea, acesta n-a fost un atât de dur persecutor al icoanelor, cum se pretinde de o parte a tradiţiei ortodoxe.

Realitatea mai probabilă ar fi că în perioada iconoclastă, învăţământul a decăzut, dar declinul începuse înaintea domniei lui Leon al III-lea, în anii de haos de după înlăturarea de pe tron a împăratului Iustinian al II-lea

Universitatea reorganizată de cezarul Bardas avea ca prim ţel formarea tinerilor în disciplinele laice (šxw sof…a, qÚraten paide…a). Se predau aici toate ramurile ştiinţei profane: filosofia, geometria, astronomia, gramatica (filologia). Ca profesori au fost aduşi cei mai buni specialişti: Leon Matematicul (sau din Tesalonic), nepotul fostului patriarh Ioan Grammaticul, la filosofie, deşi era cunoscător şi al medicinii şi matematicii; Teodor, pentru geometrie; Teodegios, pentru astronomie; Kometas, pentru gramatică şi literatură (era specialist în Homer). Cercului lui Leon Matematicul şi Universităţii îi aparţineau şi oameni ca Fotie, Constantin-Chiril şi Arethas din Patras, viitor mitropolit al Cezareei Capadociei, învăţaţi care au contribuit la progresul ştiinţei şi culturii şi la iradierea ei în societatea bizantină şi chiar dincolo de graniţele Imperiului, facilitând intrarea popoarelor slave în comunitatea de credinţă şi cultură bizantină. Este un lucru sigur că restaurarea

Ortodoxiei, a statului şi reorganizarea învăţământului au favorizat intrarea noilor popoare în aria creştină şi au contribuit la unificarea tradiţiilor spirituale din Europa.

În afară de Universitatea laică exista o Academie pe lângă Patriarhie (contestată de unii cercetători, care o acceptă abia în secolul al XI-lea), care avea ca prim ţel pregătirea cadrelor necesare Bisericii.

Problemele religioase

După restaurarea Ortodoxiei prin Sinodul din anul 843 de la Constantinopol, patriarhul Metodie şi împărăteasa Teodora au manifestat moderaţie faţă de iconoclaşti, ceea ce a trezit protestele partidei intransigente a monahilor zeloţi, reluându-se vechea schismă. Protestele lor neîncetate împotriva patriarhului Metodie l-au determinat pe acesta să exileze o parte din călugării studiţi. Moartea lui Metodie în anul 847, a adus pe scaunul patriarhal pe Ignatie, fiul împăratului Mihail I Rhangabe care era sprijinit de zeloţi. Numirea lui Ignatie a reprezentat o concesie acordată partidei zeloţilor.

Dar schimbările intervenite în anul 856 în conducerea statului vor atrage după sine şi modificări în conducerea Bisericii. Patriarhul Ignatie, care era legat de vechea conducere şi de partida zeloţilor, n-a mai putut colabora acum, în special cu Bardas, şi a fost depus din scaun şi exilat în insula Prinkipo. Tronul patriarhal a fost preluat din 25 decembrie 858 de Fotie, un laic foarte învăţat, care este trecut rapid (în şase zile) prin toate treptele monahale şi ierarhice, ca să poată deveni patriarh.

Fotie (858-867; 877-886) a fost personalitatea dominantă a secolului al IX-lea, unul dintre cei mai de seamă oameni ai Bisericii şi ai renaşterii ştiinţifice şi culturale. El era poate cel mai erudit om al timpului, spiritul cel mai strălucit al capitalei şi se bucura de sprijinul lui Bardas. Descindea dintr-o familie nobilă şi bogată, fiind înrudit cu patriarhul Tarasie, al cărui nepot era. Părinţii săi au avut de suferit în timpul perioadei iconoclaste, iar viitorul patriarh, născut pe la anul 810, a cunoscut el însuşi ultimele faze ale acestei crize. Fotie s-a format în prezenţa lui Leon Matematicul şi a îndeplinit diferite misiuni publice prin anii 843-845, cum a fost, de pildă, cea de *proto a secretis*, adică şef al cancelariei imperiale, iar în anul 855 a făcut

parte dintr-o ambasadă trimisă la arabi. La toate acestea se adaugă activitatea sa didactică, în calitate de profesor la Universitate. Înscăunarea ca patriarh a deschis o perioadă plină de frământări în Biserica bizantină, dar şi în raporturile cu Roma. La Constantinopol monahii zeloţi, susţinători ai lui Ignatie, l-au considerat ales necanonic şi, astfel, s-au constituit într-o partidă opusă, luptând pentru reinstalarea fostului patriarh, Ignatie. S-a organizat însă, imediat, o altă partidă, favorabilă lui Fotie. Unii specialişti consideră că împărţirea în două tabere în sânul Bisericii din secolul al IX-lea s-a manifestat şi în două tendinţe ideologice opuse: una tradiţionalistă şi puţin dispusă schimbărilor, reprezentată de unii reprezentanţi ai Bisericii, de clerul de jos şi de monahi, şi alta liberală, apărată de intelectualitatea şi clerul de elită. Acestei ultime grupări îi aparţinuse şi Fotie, atât prin descendenţa sa familială, cât şi prin formaţia sa intelectuală.

Neînţelegerile au fost însă şi mai mari în raporturile cu Roma, deşi Fotie chiar de la început a căutat să câştige bunăvoinţa papei Nicolae I (858-867) pentru a-l recunoaşte ca patriarh legitim. În anul 861 împăratul Mihail al III-lea şi patriarhul Fotie au organizat un sinod la Constantinopol cu scopul de a da o nouă formulare dogmei despre cinstirea icoanelor. Papa a trimis legaţii săi care, însă, de la început au cerut explicaţii asupra îndepărtării din scaun a lui Ignatie şi alegerea necanonică a lui Fotie ca patriarh. În plus, legaţii papali au cerut retrocedarea posesiunilor şi diocezelor romane din Sicilia, Calabria şi Illyricum, care fuseseră trecute sunt jurisdicţia Constantinopolului de către Leon al III-lea la începutul crizei iconoclaste, şi au ridicat, în acest context, problema bulgară, adică a apartenenţei jurisdicţionale a poporului bulgar în vederea încreştinării. Sinodul s-a deschis în biserica Sfinţilor Apostoli în prezenţa a doi legaţi papali. Incomparabila diplomaţie a lui Fotie a determinat pe legaţii papali să fie de acord cu depunerea lui Ignatie şi să confirme drept canonică alegerea sa. Papa Nicolae nemulţumit de hotărârile sinodului şi de comportarea legaţilor săi a convocat un sinod în palatul din Lateran, în anul 863, în care s-a dezis de trimişii săi, l-a reabilitat pe Ignatie şi l-a declarat depus pe Fotie, arătându-se nemulţumit de modul cum a fost privită problema bulgară.

De fapt, încreştinarea popoarelor slave de către Bizanţ, ca urmare a unei politici misionare geniale inspirate de Fotie, a adâncit şi mai mult disensiunile dintre Constantinopol şi Roma.

Chiar după atacul nereuşit al ruşilor din anul 860 împotriva capitalei bizantine, au început tratative între aceştia şi bizantini stabilirea unor relaţii reciproce normale. Există ştiri potrivit cărora a venit la Constantinopol o delegaţie rusă, iar membrii ei au cerut să fie botezaţi, lucru care s-a şi întâmplat (Teophanes Continuatus). O altă ştire pretinde că li s-ar fi dat ruşilor chiar un arhiepiscop care să se ocupe de încreştinarea lor. Într-o enciclică a lui Fotie adresată în primăvara 867 arhiepiscopilor răsăriteni se afirmă că ruşii „*care ridicaseră mâna împotriva imperiului romeilor*", acum „*au schimbat credinţa lor păgână şi fără Dumnezeu, pe care o avuseseră în trecut, cu religia curată şi adevărată a lui Hristos şi s-au dovedit buni supuşi şi oaspeţi, în ciuda atacului de pradă, care s-a abătut de curând asupra noastră*".

Dacă progresele creştinismului în mediul rusesc pot apărea exagerate, în schimb cele din rândul altor popoare slave sunt incontestabile. În anul 862 regele morav Ratislav (846-870) a trimis împăratului Mihail al III-lea o delegaţie care să ceară trimiterea unui episcop şi a unor misionari capabili să înveţe poporul în credinţa adevărată şi în limba sa. De fapt, creştinismul pătrunsese cu câteva decenii mai înainte în Bavaria şi Moravia, ca urmare a cuceririlor militare ale lui Carol cel Mare. Temându-se de expansiunea spre răsărit a imperiului franc şi de faptul că bulgarii deveniseră aliaţi ai acestui imperiu, Ratislav a căutat să aibă un sprijin puternic în Imperiul Bizantin. De aceea, mobilul trimiterii delegaţiei la Constantinopol pare a fi avut mai mult motive politice decât religioase.

Mihail al III-lea a încredinţat această sarcină grea la doi fraţi învăţaţi, născuţi la Tesalonic, ca fii ai unui înalt demnitar militar (*drongarios*), anume lui Constantin (Chiril) (827-869) şi Metodiu (815-885). Amândoi primiseră o educaţie şi instrucţie aleasă, erau poligloţi, aparţineau mediului intelectual şi mai ales cunoşteau bine limba slavă, învăţată în copilărie în contextul bizantino-slavon din jurul Tesalonicului. Constantin (Chiril) a inventat alfabetul glagolitic, bazat pe scrierea minusculă greacă, iar ucenicii săi pe cel chirilic, derivat din scrierea greacă majusculă oncială. Cu

această nouă scriere Constantin şi Metodiu au pornit spre Moravia, în vara anului 863, şi au tradus în limba slavă cărţile sfinte, ceea ce a permis progresul rapid al creştinismului răsăritean în mediul morav şi săvârşirea sfintelor slujbe în limba naţională. O urmare a acestei realităţi este şi legarea Bisericii de acolo de patriarhul de Constantinopol. Primele cărţi traduse au fost: „Evangheliarul", „Liturghierul" şi „Ecloga" isauriană. Constantin şi Metodiu şi-au făcut mulţi ucenici din rândul clerului autohton şi au putut astfel combate rămăşiţele păgânismului. Prin traducerile realizate în limba slavă s-au pus bazele limbii naţionale în literatura teologică, Bizanţul dând astfel dovadă de liberalism faţă de conştiinţa naţională a popoarelor. A luat naştere limba slavonă bisericească, în care se vor scrie după aceea lucrări de teologie pentru toate popoarele slave încreştinate.

Activitatea fraţilor Constantin şi Metodiu şi a ucenicilor lor a întâmpinat însă şi mari dificultăţi, atât din cauza situaţiei generale politice, cât mai cu seamă a opoziţiei clerului occidental (german), care vedea în succesul lor o încălcare a zonei jurisdicţionale, ce li se cuvenea. De aceea, Constantin şi Metodiu au fost chemaţi la Roma unde, la 14 februarie 869, Constantin a şi murit, dar nu înainte de a fi îmbrăcat haina monahală sub numele de Chiril. Metodiu a fost numit arhiepiscop de Sirmium şi s-a reîntors în Moravia, dar nu pentru multă vreme, căci a murit şi el, la 6 aprilie 885.

Mulţi dintre ucenicii lui Constantin şi Metodiu au venit în Bulgaria, deoarece evenimentele politice şi religioase nefavorabile din centrul Europei au împiedicat activitatea lor de acolo.

Bulgarii au cunoscut creştinismului de la populaţia locală traco-romanizată dintre Dunăre şi munţii Haemus şi l-au adoptat în mod oficial, în anul 864, prin botezarea ţarului Boris (852-889), care a primit numele de Mihail, după cel al împăratului Mihail al III-lea. Actul acesta a fost şi o consecinţă a prestigiului militar şi politic dobândit de bizantini în luptele cu arabii, în special după victoria obţinută asupra lor de Petronas, în anul 863. În fapt, ţarul Boris gravita în sfera de influenţă a regatului franc, deoarece simţea ameninţarea sârbilor şi croaţilor. În anul 862 a încheiat chiar cu regele Ludovic al II-lea (850-875) o înţelegere prin care se angaja să

se convertească la creştinism. Papa Nicolae I, urcat recent pe tronul Romei şi care năzuia să readucă Illyricul oriental sub autoritatea sa, se pregătea să realizeze convertirea bulgarilor. În aceste condiţii Bizanţul, care nu vedea cu ochi buni expansiunea spre răsărit a lui Ludovic şi lărgirea influenţei papale în Peninsula Balcanică a reacţionat cu putere. Sfârşitul victorios al luptei din anul 863 împotriva arabilor, obţinut de Petronas, i-a permis să deplaseze trupele la graniţa bulgară, iar flota să navigheze pe coasta de vest a Mării Negre. Bulgaria se afla în acel an într-o situaţie alimentară gravă, ca urmare a unei secete prelungite, iar ameninţarea militară bizantină a obligat-o să renunţe la înţelegerea cu Ludovic şi să primească oferta de botez din partea Constantinopolului. Boris a trimis la Constantinopol o solie, ai cărei membri s-au botezat, iar la întoarcere au venit însoţiţi de un arhiepiscop, care l-a botezat şi pe el şi poporul. Credinţa creştină a devenit religie oficială de stat. Deşi o parte din bulgari nu era complet străină de religia creştină, pe care o cunoscuse în contact cu populaţia autohtonă traco-romană, totuşi s-a manifestat o mare rezervă şi chiar rezistenţă la actul creştinării, mai ales din partea clasei nobile, ataşate credinţelor tradiţionale turanice. Se vedea în creştinare părăsirea credinţelor strămoşeşti şi mobilul deznaţionalizării şi asimilării lor în masa creştină autohtonă şi slavă. Boris a reacţionat dur şi 52 dintre boieri au fost decapitaţi.

Creştinarea bulgarilor a avut o însemnătate uriaşă, căci prin ea li s-a mijlocit accesul la cultura bizantină şi tot ea a contribuit la adâncirea procesului slavizării, ducând în final la unificarea politică şi etnică a ţării. Prin creştinare se ştergeau deosebirile dintre protobulgari, slavi şi populaţia traco-romană, condiţie necesară pentru formarea unui popor şi stat unitar. Populaţia bulgară s-a contopit definitiv în masa slavă şi tracă, iar limba oficială în stat şi Biserică a devenit slavona.

Dar curând după aceasta au intervenit neînţelegeri între Bizanţ şi ţarul bulgar, căci în timp ce primul dorea să plaseze Biserica bulgară sub conducerea unui ierarh bizantin, cel de-al doilea dorea o Biserică naţională autohtonă, sub un ierarh bulgar. Boris s-a îndreptat atunci către Roma unde a găsit înţelegerea papei Nicolae I, care şi-a trimis doi episcopi şi cler inferior. Din această cauză s-a născut un grav conflict între Constantinopol şi Roma, căci Fotie şi împăratul Mihail vedeau în aceasta lezarea

intereselor vitale ale Imperiului Bizantin. În schimbul de scrisori dintre patriarhul Fotie şi papa Nicolae I au intrat în joc şi diferenţele doctrinare, patriarhul acuzându-l pe papă de erezie în legătură cu Filioque. Fotie a convocat în august-septembrie 867 un Sinod la Constantinopol, la care a fost prezent şi împăratul şi reprezentanţi ai patriarhiilor din Orientul Apropiat, Alexandria, Antiohia şi Ierusalim. Papa a fost anatematizat şi acuzat de erezie. O cuvântare ţinută de Fotie în biserica Sfânta Sofia la sfârşitul lucrărilor contează ca început al aşa numitei „schisme fotiene", produsă în prezenţa celor doi împăraţi Mihail al III-lea şi a asociatului său Vasile.

Acest discurs de închidere a sinodului este şi un text istoric de mare importanţă, deoarece constituie singurul document asupra lucrărilor sinodului din anul 867, care ni s-a păstrat. A fost trimisă o enciclică de către Fotie celorlalţi patriarhi orientali, în care se explica eroarea comisă de Biserica Romei în legătură cu Filioque.

Dar evenimentele religioase de la Constantinopol şi raporturile cu Roma, de care este legat şi destinul următor al lui Fotie, au luat alt curs după moartea împăratului Mihail al III-lea, în noaptea de 23-24 septembrie 867, în urma unui complot organizat de asociatul său la domnie, Vasile. Anul morţii lui Mihail al III-lea a însemnat şi sfârşitul dinastiei de Amorium sau frigiană.

Acest Vasile era de origine armeană şi de condiţie modestă şi s-a născut pe la 810 sau mai degrabă pe la 830 în regiunea Adrianopolului (încorporată themei Macedoniei) într-o familie de ţărani. Beneficiind de o forţă fizică extraordinară şi fiind în acelaşi timp viclean, el a ajuns în garda personală a lui Mihail al III-lea şi această calitate i-a permis să dobândească o mare influenţă pe lângă împărat. În anul 866 el a organizat complotul care a dus la uciderea cezarului Bardas, în timpul unei expediţii în Creta, iar pentru aceasta nu numai că nu a fost pedepsit, ci a obţinut titlul de *co-imperator*. Fotie, care era sprijinit de cezarul Bardas, a pierdut, astfel, un puternic protector, de care ar fi avut nevoie în dificila luptă dusă atât în interior împotriva adepţilor lui Ignatie, cât şi în exterior împotriva ambiţiosului papă Nicolae I. Astfel, evenimentele de după urcarea la tron a lui Vasile I vor fi nefavorabile lui Fotie.

XXIII. IMPERIUL BIZANTIN SUB DINASTIA MACEDONEANĂ. VASILE I (867-886)

Deşi inaugurată printr-o crimă dinastia macedoneană a durat aproape două secole (867-1057) şi a fost cea mai glorioasă din istoria Bizanţului. Împăraţii au fost, în general, oameni destoinici, dornici să ridice puterea şi strălucirea Imperiului, buni administratori şi diplomaţi, şi mai ales iluştri generali, care şi-au petrecut o bună parte din timp pe câmpul de luptă în mijlocul soldaţilor; pe aceştia i-au şi sprijinit prin măsuri administrative şi economice.

Fondatorul dinastiei, Vasile, s-a născut în jurul anului 821 dintr-o familie de ţărani din apropierea Adrianopolului, colonizaţi de împăratul Nichifor I. Era un om simplu, dar inteligent, energic şi abil, bun administrator şi bun soldat, care a ştiut să se facă popular prin măsuri de ajutorare şi de dreptate luate în favoarea poporului de rând. El spunea: „*pentru un împărat este o zi pierdută, dacă în ea n-a făcut nici un bine cuiva*". În acelaşi timp el s-a dovedit fără scrupule, viclean şi chiar crud.

Cronicarii bizantini şi unii membri ai dinastiei, cum a fost împăratul Constantin al VII-lea Porfirogenetul au înfrumuseţat originea modestă a lui Vasile îmbrăcând-o în legendă. Unele povestiri dau valoare de simbol, de prevestire câtorva întâmplări care ar fi avut loc în copilăria lui Vasile sau din tinereţe. De pildă, se relatau legende ca acestea: „ ... *cum într-o frumoasă zi de vară, pe când adormise pe câmp, un vultur planând deasupra copilului îi ţinuse umbră cu aripile sale; cum mama sa văzuse în vis ieşind din sânul său un arbore de aur, încărcat cu flori şi cu fructe de aur, care devenea imens şi umbrea toată casa; şi cum altădată, un vis îi arătase pe sfântul Ilie Tesbitul sub trăsăturile unui bătrân înalt, cu barba albă, din a cărui gură ieşeau flăcări şi cum profetul anunţa mamei soarta înaltă care-l aştepta pe fiul ei*" (Charles DIEHL, *Figuri bizantine*, vol. I, p. 307).

La fel este povestită prima apariţie a tânărului Vasile la Constantinopol: „*Pe vremea când împărăteasa Teodora împărţea tronul cu soţul ei Teofil, către anul 840, un om tânăr, îmbrăcat sărăcăcios, dar căruia statura înaltă, constituţia robustă, tenul ars de soare, îi dădeau o înfăţişare destul de mândră, intra într-o seară, cu*

traista în spinare şi cu băţul în mână, în Constantinopol, pe Poarta de Aur. Era într-o duminecă şi noaptea era aproape. Obosit şi prăfuit, călătorul se duse să se culce sub porticul unei biserici aproape de Sfântul Diomed unde, nu trecu mult, şi adormi profund. Ori în timpul nopţii, stareţul mănăstirii de care ţinea biserica, se deşteaptă brusc şi auzi glas care-i spunea: „Scoală-te şi deschide împăratului uşa bisericii!". Călugărul ascultă; dar nevăzând în curte decât un biet necăjit în zdrenţe, întins în lespezi, crezu că visase şi se întoarse la culcare. Atunci, a doua oară glasul îl deşteaptă din somn şi-i repetă aceeaşi poruncă; şi din nou sculându-se şi nevăzând decât pe zdrenţărosul adormit, se întoarse în patul său. Atunci, pentru a treia oară, vocea şi mai poruncitoare răsună în liniştea adâncă şi, în acelaşi timp, ca să nu se îndoiască de faptul că era treaz, egumenul primi în coaste, o lovitură puternică şi misterioasă. «Scoală-te, porunci vocea şi fă să intre acela care e culcat în faţa uşii. El e împăratul». Tremurând, omul sfânt părăseşte în grabă celula, coboară şi îl cheamă pe necunoscut. «Iartă-mă, preasfinte, răspunse celălalt scuturându-se; ce porunceşti sclavului tău?». Stareţul îl roagă să-l urmeze, şi-l aşează la masa lui; dimineaţa îl pune să facă o baie, şi-i dă haine noi; şi deoarece călătorul surprins, nu înţelege nimic din aceste atenţii cu care e copleşit, călugărul, în mare taină, îi dezvăluie misterul viitorului său şi-i cere să fie de aici înainte prietenul şi fratele său". (*Ibidem*, pp. 305-306)

Vasile a reuşit să facă, în scurtă vreme, o carieră strălucită, pornind de la munci modeste. A venit în capitală, unde a intrat în slujba lui Teophilitzes, ca îngrijitor de cai, fiind cunoscut cu porecla de *Kephalos*. În timpul unei călătorii a acestuia prin Peloponez, la Patras, Vasile a cunoscut o văduvă foarte bogată, pe nume Danielis, care l-a copleşit cu numeroase atenţii şi, la moarte ei, i-a lăsat moştenire o mare parte din averea ei. În anul 856 a intrat în slujba lui Mihail al III-lea, împreună cu Symbatios, primind funcţia de *protostrator*. Câştigând, treptat, încrederea şi prietenia suveranului, a devenit *parakimomenos*, având o contribuţie însemnată în asasinarea cezarului Bardas A ajuns apoi împărat asociat al lui Mihail al II-lea, în ziua de Rusalii a anului 866 şi, în sfârşit, singur împărat începând cu 24 septembrie 867 până la 29 august 886, după ce a pus la cale şi asasinarea acestuia El s-a căsători de două ori:

prima soţie, Maria, era originară din Macedonia şi cu ea a avut un fiu, Constantin, mort de tânăr. A divorţat de Maria, oferindu-i o sumă de bani, după care a trimis-o înapoi în Macedonia Cea dea doua soţie a fost Evdochia Ingerina († 882), amanta lui Mihail al III-lea, şi din această căsătorie au rezultat patru fete şi trei băieţi: Leon, care i-a succedat la tron, Alexandru şi Ştefan, ultimul destinat carierei eclesiastice şi ajuns chiar patriarh. În timpul căsătoriei cu Evdochia, Vasile a fost amantul Teclei, sora împăratului.

Politica externă

Confruntările cu arabii au rămas o prioritate şi în vremea lui Vasile I. Împăratul a profitat de faptul că arabii din Orientul Apropiat se aflau într-o stare de criză internă, la care se adăugau consecinţele nefaste ale înfrângerii emirului de Melitene, în anul 863, de către Petronas. De altfel, cea de-a doua jumătate a secolului al IX-lea este caracterizată prin mişcări separatiste puternice atât în emiratele de pe Tigru şi Eufrat, cât şi în Egipt. Armata a slăbit ca urmare a faptului că în locul soldaţilor arabi, care luptaseră altădată pentru „*războiul sfânt*", au fost angajaţi mercenari, mulţi provenind dintre sclavii de origine turcică, mai puţin eficienţi în lupte. Unele familii şi înalţi demnitari arabi din provinciile de graniţă s-au desprins şi au constituit emiratele separate.

Primele acţiuni în Orient au fost îndreptate de Vasile împotriva pavlicienilor, aliaţi ai arabilor care, sub conducerea lui Chrysocheir, în primii ani de după schimbarea dinastiei amoriene cu cea macedoneană, făcuseră incursiuni în Asia Mică, devastând regiuni întinse până la Nicomidia şi Efes. Riposta armatei bizantine condusă de împărat a adus acesteia mai multe înfrângeri dar a asigurat controlul Imperiului asupra principalelor trecători prin munţii Taurus şi Antitaurus, pe unde se făceau invaziile. Bizantinii, conduşi de însuşi Vasile I i-au atacat, în anul 871, pe pavlicieni, dar nu au putut cuceri centrul lor politic şi militar, cetatea Tephrike, suferind o înfrângere.

Victoria împotriva pavlicienilor a fost obţinută abia în anul 872 de către Christophoros, ginerele împăratului, *domestic al scholelor* şi ea a avut ca rezultat

prinderea şi decapitarea lui Chrysocheir. A urmat convertirea în masă a pavlicienilor, dar unii s-au retras la Melitene, unde au întărit rândurile arabilor. Cetatea Melitene n-a putut fi cucerită de bizantini, ci doar izolată.

În anul 878, emirul Abdalah ibn-Raşid, a fost învins la Porţile Ciliciene şi a căzut prizonier.

Ofensiva militară bizantină în Orient a continuat şi în anii următori şi ea a avut ca rezultat eliberarea drumurilor dintre Cilicia şi Mesopotamia, recucerirea unor oraşe ca Sozopetra, Samosata, Zapetra, Lulun, Maluon, Tars şi altele dar fără Melitene. A restabilit, apoi, autonomia asupra Armeniei, care a devenit un aliat preţios pentru Imperiu. Împăratul Vasile I a trimis o solie la curtea regelui Aşod I, căruia basileul i-a trimis coroana regală şi i-a oferit un tratat de pace şi prietenie, numindu-l: „*prea iubitul fiu al basileului*". Un efort deosebit a depus Vasile I pentru a combate atacurile piratereşti ale arabilor din Marea Mediterană, Marea Egee, sudul Italiei şi Marea Adriatică. Flota bizantină a recucerit din mâna arabilor insula Cipru (874-881) şi acelaşi lucru s-a întâmplat cu insula Creta ca urmare a victoriei obţinute de amiralul Nicetas Oryphas. În vestul Peninsulei Balcanice acelaşi amiral a eliberat de sub stăpânirea arabă oraşul Ragusa (azi Dubrovnik, în Croaţia) şi a transformat regiunea într-o themă, a Dalmaţiei, care cuprindea oraşele şi insulele dalmate dependente de Bizanţ. Întărirea puterii bizantine pe ţărmul oriental al Mării Adriatice a făcut posibilă încreştinarea sârbilor (între anii 867-874). Opera misionară în aceste părţi cunoscând un nou impuls, mai ales în Macedonia şi Bulgaria, datorită ucenicilor lui Metodie († 885) alungaţi din Moravia, care au venit aici şi au predicat în limba slavă. În timp ce Moravia a trecut în mare parte sub influenţa Romei, Peninsula Balcanică a intrat în zona jurisdicţională a Bizanţului.

Un interes deosebit a manifestat Vasile I pentru îndepărtarea arabilor din Italia şi restabilirea puterii imperiale aici. În anul 869, Vasile I a trimis o solie la curtea împăratului german Ludovic al II-lea, propunându-i o alianţă împotriva arabilor, întărită prin căsătoria fiului său, Constantin, cu fiica suveranului german, Irmengard În anul 876 armata bizantină a cucerit importantul oraş Bari, (iniţial cucerit din mâinile arabilor, în anul 871 de către împăratul german Ludovic al II-lea, în anul 873,

principele longobard de Benevent a recunoscut protectoratul bizantin asupra acestuia, iar în anul 876 acelaşi principe a deschis în mod intenţionat porţile oraşului în faţa trupelor bizantine). În anul 880 a fost ocupat şi oraşul Tarentul, dar fără să poată fi recucerită întreaga Sicilie, unde Syracuza căzuse, încă din anul 878, în mâna arabilor. Sudul Italiei a trecut, din anul 885, sub stăpânire bizantină, datorită energicului general Nichifor Phocas, care a recucerit şi celelalte cetăţi şi teritorii de sub stăpânirea arabilor, pe care le-a unit cu cele stăpânite de Imperiu în Apulia; guvernatorii longobarzi din Italia meridională au recunoscut autoritatea bizantină, în timp ce ducele de Benevent, principele de Salerno şi episcopul de Napoli s-au declarat vasali ai basileului. Toate acestea au dus la consolidarea poziţiilor bizantine în Italia centrală şi meridională, unde s-au format două theme noi (Longobardia şi Calabria), în dauna Imperiului franc şi a arabilor. Odată cu administraţia de stat s-a reorganizat şi cea bisericească, prin aceea că au luat fiinţă noi episcopii. Astfel, într-un anumit sens, Vasile I a reuşit să împlinească o parte din visurile lui Iustinian I.

Politica internă

Unul dintre ţelurile politice interne ale lui Vasile I a fost să restaureze ordinea în stat şi, în acest sens socotea, că trebuie să i se acorde împăratului puterea supremă: „*Nimic în lumea aceasta nu este mai presus decât împăratul şi nimeni nu poate să-i comande*” Prestigiul imperial s-a menţinut nu numai prin zidirea de clădiri monumentale, prin luxul de la palat, ci şi prin buna activitate a instituţiilor statului. De aceea, el s-a străduit în toate aceste direcţii. A vegheat ca dreptatea să fie acordată de tribunale, a fost sensibil mai ales la problemele oamenilor săraci. Vasile dorea ca „*săracii să nu mai fie oprimaţi de bogaţi*” şi, de aceea, a limitat creşterea proprietăţilor funciare, încurajând, în schimb, mica proprietate liberă. Pentru a întări instituţiile statului el a promovat ocuparea diferitelor funcţii de oameni cinstiţi şi capabili, formaţi în cadrul Universităţii din Constantinopol. De altfel, această Universitate şi mişcarea culturală începută în timpul lui Mihail al III-lea a continuat să facă noi progrese. Chiar dacă Vasile nu era un om instruit, el avea un mare respect

pentru ştiinţă şi recunoştea că „*ea este podoaba Imperiului şi ceea ce face pe împăraţi nemuritori*”.

O realizare deosebită şi durabilă a lui Vasile I Macedoneanul a fost cea din domeniul juridic. El a pregătit o mare reformă legislativă, concretizată în ceea ce s-a numit atunci efortul de „*purificare a vechilor legi*” (¢qak£qareij tîn talaiwn gÒmwn), menită să le aducă claritate şi precizie şi să lase la o parte pe cele depăşite pentru societatea bizantină de atunci. „*Ordinea în legi înseamnă ordinea în stat*”, spunea el, „*dar a avea legi bune este tot atât de important pentru stat cum sunt ochii pentru viaţa omului*” Legislaţia lui Iustinian a fost, astfel, adaptată timpului său, şi acesteia i s-au adăugat legi noi, toate redactate în limba greacă. Şi „Ecloga” împăratului Leon al III-lea a fost înlăturată, fiind considerată a fi „*impregnată cu legi inutile şi periculoase Imperiului*”.

Prima lucrare, apărută la 1 decembrie 879 sub numele împăraţilor Vasile I, Leon şi Constantin, fiul Mariei, s-a numit „Procheiron” (Ð proceiroj nÒmoj). De fapt, era un manual practic la îndemâna judecătorilor. În cele 40 de titluri erau reunite principalele legi din „Corpus juris civilis” mai ales din „Institutiones”, de mare utilitate în dreptul civil şi public. Textelor legilor erau scurtate prin lăsarea la o parte a greşelilor ori contradicţiilor anterioare. Terminologia latină era înlocuită cu cea grecească, dar au fost operate şi modificări de conţinut, făcându-se adaosuri pentru probleme absente în vechile legi. Cel mai mult se tratează despre familie, logodnă, căsătorie, zestre, testamente, înstrăinarea de bunuri, cumpărare, arendare, împrumut, ipotecare, închiriere, dreptul de moştenitor, etc. „Procheiron”-ul era considerat indispensabil juriştilor, de aceea ei puteau primi o funcţie în aparatul judecătoresc numai dacă absolveau Facultatea de Drept şi ştiau pe de rost cele 40 de titluri ale lui. „Procheiron”-ul a devenit manualul juridic cel mai utilizat şi el a rămas în vigoare până la căderea Imperiului. El a fost tradus şi aplicat la popoarele slave de dincolo de graniţele Bizanţului.

Cea de a doua lucrare, „Epanagoga”, alcătuită în numele împăraţilor Vasile I, Leon şi Alexandru, apărută în anul 886, este, la fel, structurată în 40 de titluri. A fost concepută ca o introducere în dreptul public la monumentala operă a lui Leon al VI-

lea, intitulată „Basilicale”. Se inspira din „Ecloga” lui Leon al III-lea şi din „Procheiron”. Primele titluri privesc probleme generale ale dreptului, despre lege şi dreptate, despre împărat, patriarh, locul prefectului cetăţii şi alţi înalţi demnitari bisericeşti, despre ţinuta episcopilor, a preoţilor şi diaconilor, a clerului, în general, dar şi a monahilor, despre arendă şi arendare de către Biserică, etc. Ideile sunt interesante şi noi, ele reprezentând concepţia împăraţilor macedoneni despre cele mai înalte puteri în Stat şi în Biserică. Se consideră că Prologul şi cel de-al doilea titlu al lucrării aparţin lui Fotie.

Noutatea deosebită din „Epanagoga” constă în precizările privind raporturile dintre Stat şi Biserică, dintre Împărat şi Patriarh, drepturile şi obligaţiile acestora, ale demnitarilor lor. Statul şi Biserica sunt privite ca o unitate indisolubilă, compusă din mai multe părţi şi membri în fruntea căreia se află Împăratul şi Patriarhul ca doi conducători ai lumii (*oikoumene*). Sarcina lor este să conlucreze în armonie pentru binele umanităţii. Rolul celor două puteri se manifestă paralel: împăratul este responsabil de binele material al oamenilor, iar patriarhul de grija lor spirituală. Aceste idei, inspirate desigur de Fotie, vor deveni caracteristicile societăţii bizantine şi lumii ortodoxe. Deşi planurile de reformare ale lui Vasile I în ceea ce priveşte dreptul erau mult mai mari, el n-a putut realiza decât „Procheiron”-ul şi „Epanagoga”. El a luat şi alte măsuri pentru a contribui la creşterea prestigiului justiţiei. Astfel, a pus la dispoziţie clădiri de judecată impunătoare, a amenajat palatul Chalke, unde aveau loc procese în toate zilele, apoi palatul Magnaura şi chiar în hipodrom. Pentru a da celor săraci posibilitatea de a-şi cere dreptatea a creat la Constantinopol un birou în care se acorda acestora asistenţă juridică.

În problemele religioase Vasile I avea să ia, la scurtă vreme după urcarea sa pe tron, hotărârea de a înlătura din scaun pe patriarhul Fotie (23 noiembrie 867) şi a-l readuce în locul său pe Ignatie, sperând, în felul acesta să pună capăt tensiunii apărute în raporturile cu Roma şi să readucă pacea internă, dând satisfacţie partidei ignatiene. De fapt nici unul din aceste motive nu a fost atins.

Deşi papa Nicolae I murise cu 10 zile înaintea depunerii lui Fotie, succesorul său Adrian al II-lea (867-872) a continuat aceeaşi politică faţă de Bizanţ. Împăratul

Vasile i-a cerut papei Adrian al II-lea să consimtă la convocarea unui sinod la Constantinopol în vederea refacerii unităţii Bisericii, lucru care a fost acceptat de pontiful roman. Cei doi reprezentanţi ai papei au fost primiţi cu onoruri deosebite şi sinodul s-a deschis la 5 octombrie 869, cu un număr redus de participanţi (cca. 100). Reprezentanţi ai autorităţilor bizantine au supravegheat, în consens cu legaţii papali, lucrările sinodului, au convocat pe Fotie să se explice, dar acesta a refuzat cu demnitate să se apere. A urmat condamnarea şi excomunicarea lui şi a adepţilor săi. S-a mers până acolo încât au fost condamnate şi anulate toate actele şi hotărârile lui din perioada păstoririi. Chiar clericii hirotoniţi de Fotie nu mai putea sluji, un element care nu putea aduce pacea.

Sinodul şi-a încheiat lucrările la 28 februarie 870 cu un succes total al Bisericii Romei. El a şi fost considerat de aceasta ca al VIII-lea Sinod Ecumenic. Totuşi, succesul a fost aparent şi de scurtă durată, căci imediat (la trei zile) după închiderea sinodului au sosit la Constantinopol delegaţi ai ţarului Boris ca să exprime nemulţumirea acestuia faţă de refuzul papei (Roma avea 2 candidaţi pentru acest post) de a recunoaşte ca şef al Bisericii bulgare pe episcopul propus de el. A fost convocată o reuniune extraordinară a sinodului, la care atât împăratul Vasile I, cât şi patriarhul Ignatie au fost intransigenţi faţă de pretenţiile legaţilor papali, apărând dârz ca pe vremea lui Fotie, drepturile jurisdicţionale ale Bizanţului asupra bulgarilor.

La succesul bizantinilor au contribuit şi reprezentanţii patriarhiilor din Orient. Patriarhul Ignatie a şi hirotonit un arhiepiscop pentru Biserica bulgară şi a trimis 10 episcopi bizantini care să înlocuiască clerul latin instalat de legatul papal Formosus (viitorul papă).

Aceste evenimente ar fi dus la o nouă schismă între cele două Biserici, dar se pare că împăratul Ludovic al II-lea al Germaniei a oprit acest curs, deoarece avea nevoie de Bizanţ în lupta sa împotriva arabilor.

Hotărârile sinodului din 869-870 nu puteau linişti pe adepţii lui Fotie, şi astfel nu s-a putut realiza liniştea dorită în interior. La aceasta s-a ajuns abia în anul 877, când a murit Ignatie (28 octombrie) şi împăratul Vasile I a readus pe tronul patriarhal

pe Fotie. Cu doi ani înainte, Fotie fusese adus la Curtea imperială ca profesor-educator al copiilor lui Vasile (Leon, Alexandru şi Ştefan).

Şi Fotie, la rândul său, s-a arătat conciliant faţă de vechii săi inamici din interior şi chiar faţă de Roma, trimiţând papei Ioan al VIII-lea (succesorul lui Adrian al II-lea, † decembrie 872) o scrisoare plină de bunăvoinţă. Deşi la apelul lui Fotie papa a pus unele condiţii pentru reconciliere, a răspuns, totuşi, favorabil deoarece avea nevoie de flota bizantină împotriva arabilor şi chiar a trimis trei delegaţi la sinodul de la Constantinopol, care are loc în iarna anilor 879-880. La acest sinod au participat foarte mulţi ierarhi: 81 de mitropoliţi şi arhiepiscopi şi 270 de episcopi şi a fost privit de bizantini ca Ecumenic. Sinodul a fost un triumf pentru Fotie, deoarece au fost anulate condamnările anterioare, iar el fiind socotit de legaţii papali ca „*sfinţitul patriarh şi măriť*".

Tot acum a fost adoptată ca formulă de credinţă ortodoxă purcederea Sfântului Duh numai de la Tatăl. După sinodul din anii 879-880 nu s-a ajuns, aşa cum s-a crezut în chip eronat, la o nouă schismă între Fotie şi papa Ioan al VIII-lea, raporturile dintre ei fiind dominate, în ciuda unor tensiuni, de bunăvoinţă, ambii având în minte pericolul comun, care venea din partea arabilor.

Implicarea împăratului în relaţiile dintre patriarh şi papă este mai mult decât probabilă, acesta având interes să-l îndemne pe Fotie la concesii. Pe timpul celei de a doua păstoriri a lui Fotie nu s-a ajuns însă la o pace durabilă cu adepţii lui Ignatie.

Privită în ansamblu, domnia împăratului Vasile I reprezintă o etapă de însemnate realizări externe şi interne, care vor fi continuate de succesorii săi, mai cu seamă în cursul secolului al X-lea şi primele decenii ale celui de-al XI-lea. Atât în Orient cât şi în Occident el a avut importante succese militare, care au făcut mai stabile frontierele Imperiului şi au contribuit la pătrunderea culturii bizantine şi credinţei creştine la alte popoare. Vasile I a fost fondatorul unei noi dinastii, una din cele mai glorioasă din istoria Imperiului, şi pentru asigurarea continuităţii el a desemnat ca succesori la conducerea politică pe fiii săi Leon (la 6 ianuarie 870) şi Alexandru, iar pentru patriarhat pe cel de-al treilea fiu, Ştefan (886-893).

Vasile I este privit în istoria bizantină ca primul împărat, care a introdus principiul legitimităţii în favoarea unei familii domnitoare, adică a dreptului la conducere a *porphyrogeneţi*-lor (copiii de împărat născuţi în camera de purpură a Palatului imperial). Conform acestuia principiu numai acestora li se cuvenea *de jure* preluarea conducerii Imperiului şi faţă de ei poporul trebuia să manifeste dragoste şi devotament. Cei care nu respectau acest principiu erau clasaţi ca uzurpatori, făptuitori de crime împotriva legii, cu toate consecinţele care decurgeau din aceasta.

La 29 august 886 Vasile I a trecut la cele veşnice, după cât se pare din cauza unei răni primite în cursul unei vânători (a fost luat în coarne de un cerb, care l-a târât circa 16 mile) . Cel care i-a luat locul la conducerea Imperiului a fost Leon, alături de fratele său Alexandru. De fapt, adevăratul conducător a fost Leon, căci Alexandru s-a retras din viaţa publică preferând distracţiile frivole, ţinându-se departe de treburile Statului.

XXIV. IMPERIUL BIZANTIN SUB LEON AL VI-LEA (886- 912). MARILE REALIZĂRI ÎN DOMENIUL JURIDIC. APARIŢIA MAGHIARILOR ÎN POLITICA EUROPEANĂ.

Noul împărat Leon al VI-lea se deosebea de tatăl său atât prin felul de a fi, cât şi prin cultură. Cu o sănătate şubredă el era şi un om static, de aceea se complăcea în viaţa de palat, în cercurile mondene de la Curte, fără nici o înclinare spre viaţa de campanie. Tot timpul vieţii n-a participat la nici un război, sarcina aceasta revenind generalilor săi. Din această cauză domnia lui s-a caracterizat prin mari insuccese în politica externă.

Pe de altă parte, el se deosebea de tatăl său prin cultură. Foarte instruit, mai cu seamă de către Fotie, el s-a complăcut în activitatea literar-ştiinţifică. A primit o educaţie enciclopedică, cu cunoştinţe de logică, morală, metafizică, teologie, drept, poetică şi chiar de ştiinţe oculte şi profeţii.

Contemporanii l-au numit „*foarte învăţatul*”, iar cunoştinţele sale universale au făcut să i se dea numele de „*Filosoful*”, care era, de fapt, titlul cel mai înalt acordat de Universitatea din Constantinopol. Iubea oratoria, a compus şi rostit multe discursuri şi predici cu prilejul marilor sărbători religioase, ceea ce denotă şi gustul său pentru teologie. I se atribuie şi o cuvântare funebră ţinută cu prilejul celei de-a doua aniversări a morţii tatălui său Vasile, care a fost, astfel, primul său panegiric. Se pare că Leon este şi autorul unui tratat de strategie militară intitulat „Taktikon”. Nu i-a fost străină nici poezia, dar realizările sale în acest domeniu sunt mediocre. Un loc aparte l-au constituit oracolele cu privire la destinul Imperiului, care s-au bucurat de succes în lumea bizantină.

Era foarte credincios şi în timpul lui puteau fi văzuţi la Palatul imperial mulţi monahi, iar între ei Eftimie, duhovnicul său, ocupă primul loc. În legile sale a arătat rigoare cerând păstrarea şi apărarea moravurilor, cu toate că el a însuşi a fost pus în situaţia de a nu le respecta.

Leon a beneficiat în activitatea sa de sprijinul unor colaboratori preţioşi. Între aceştia trebuie menţionat Stylianos Zautzes, de origine armeană, care i-a şi sugerat

realizarea operei juridice. Stylianos Zautzes a îndeplinit înalte funcţii în stat, între care şi pe aceea de prim-ministru (*magister officiorum*). Influenţa lui la Palat a crescut mai cu seamă începând cu primăvara anului 894, când i s-a acordat titlul de *basileopator*, adică socru al împăratului, în urma căsătoriei lui Leon cu fiica sa Zoe.

După moartea lui Stylianos în anul 896 locul său a fost luat de Samonas, un tânăr eunuc arab, convertit la creştinism, care s-a bucurat de încrederea împăratului o perioadă îndelungată (896-911). Samonas a căzut însă în dizgraţia împăratului, deoarece a scris o lucrare defăimătoare la adresa sa. A fost închis într-o mănăstire şi a pierdut imensa sa avere, confiscată, în favoarea statului.

Leon al VI-lea s-a lipsit însă de colaborarea patriarhului Fotie, pe care l-a scos din scaun chiar de la începutul domniei sale, trimiţându-l în exil, în Armenia. Motivele acestei măsuri ingrate luate de elev împotriva profesorului său nu sunt bine cunoscute. Este posibil ca Leon să fi avut în vedere realizarea păcii interne, dând satisfacţie partizanilor lui Ignatie, încă destul de puternici, ori întreţinerea unor relaţii mai bune cu Roma, căci deşi Fotie fusese reinstalat în scaun, el nu fusese însă complet reabilitat în ochii succesorilor lui Ioan al VIII-lea. Dar înlăturându-l din scaun pe Fotie, Leon nu a adus în locul său un om din partida ignatiană, ci profitând de vacanţa creată, l-a pus patriarh pe fratele său Ştefan, creând astfel un precedent pentru alţi împăraţi de a-şi numi în această înaltă funcţie pe membrii familiei.

Ştefan a murit însă de tânăr (893) şi în locul lui a fost ales Antonie Culeas, un monah de la Muntele Olimp, în Bithinia. Acesta a rămas în scaun până în anul 901 şi în timpul păstoririi lui s-a străduit să împace cele două partide ostile, ignatiană şi fotiană, şi să normalizeze raporturile cu Roma ale ignatienilor, supăraţi că papa recunoscuse reînscăunarea lui Fotie.

În sfârşit, după moartea lui Antonie Culeas, scaunul patriarhal a fost ocupat de Nicolae Misticul (901), rudă a lui Fotie şi apropiat colaborator al lui Leon (coleg de studii), ajungând chiar secretar intim al acestuia. Se spune că a fost ţinut în braţe la botez de Vasile I Macedoneanul.

Politica externă. Războaiele cu bulgarii şi arabii

Am arătat că în politica externă Leon al VI-lea a înregistrat numai eşecuri. Duşmanii care i-au provocat cele mai mari greutăţi au fost bulgarii şi neşansa lui Leon a fost că aceştia erau conduşi de unul din cei mai mari ţari bulgar: Simeon (893-927). Simeon era fiul mai mic al lui Boris-Mihail (852-889) şi a luat conducerea ţaratului bulgar după ce fratele său mai mare, Vladimir fusese obligat să părăsească tronul, deoarece trecuse la păgânism. Crescut ca ostatic în Bizanţ, el a avut prilejul să cunoască strălucirea civilizaţiei şi culturii din capitala Imperiului şi să înţeleagă avantajele pe care le prezenta creştinismul pentru poporul său. De fapt, religia creştină contribuise la unificarea statului bulgar şi la omogenizarea spirituală a populaţiei slavo-bulgare, creând o putere politică în stare să-şi mărească sensibil graniţele în Peninsula Balcanică. Educat în Bizanţ, în cultura de acolo, Simeon a devenit un admirator al civilizaţiei Imperiului, al luxului şi strălucirii de la Curte şi aşa s-a născut în el dorinţa de a cuceri Constantinopolul şi de a pune pe capul său coroana basileilor.

Primul conflict cu Bizanţul a izbucnit chiar de la începutul domniei din motive economice. Între bizantini şi bulgari domnise până atunci o lungă pace inaugurată prin tratatul încheiat în anul 815 cu Leon al V-lea Armeanul şi întărită de creştinarea ţarului Boris. Acum provocarea a venit din partea Bizanţului şi avea la bază puterea prea mare dobândită de Stylianos Zautzes. Cu sprijinul acestuia doi negustori bizantini au obţinut monopolul comerţului cu bulgarii şi pentru a evita orice concurenţă aceştia au mutat antrepozitele bulgare de la Constantinopol la Tesalonic.

În acelaşi timp ei au mărit şi taxele pentru mărfuri. Trebuie spus că bulgarii realizau mari venituri la Constantinopol, deoarece ei îşi desfăceau aici nu numai propriile mărfuri, ci şi pe cele care veneau prin intermediul lor din Europa centrală, din sudul Rusiei şi de la gurile Dunării. Mutarea la Tesalonic a însemnat pierderea unor importante venituri. Protestele adresate de Simeon n-au fost luate în seamă de Leon, astfel că ţarul bulgar a invadat, ca represalii, Tracia şi Macedonia, a înfrânt armata bizantină trimisă împotriva lui şi a ameninţat chiar Constantinopolul (894). Deoarece împăratul nu avea prea multe trupe la dispoziţie, ele fiind trimise împotriva

arabilor, a recurs la ajutorul maghiarilor, o populaţie fino-ugrică (desemnată de izvoare şi sub numele de turci) şi care se găsea în regiunea dintre Nipru şi Dunăre, în aşa zisa regiune Atel Kuzu (în traducere, Dintre Ape). Maghiarii fuseseră izgoniţi din stepele ruse de către alte popoare turanice, anume de pecenegi şi se aflau în dependenţă de chazari. Pe la anul 880 erau conduşi de Arpad şi Kurosones.

Cu ajutorul ungurilor, care au trecut Dunărea pe vasele flotei bizantine conduse de drongarul (amiralul) Eustatie şi al unor unităţi militare chemate din Orient, puse sub comanda generalului Nichifor Phocas, chemat din Italia, bizantinii i-au înfrânt pe bulgari, şi l-au determinat pe Simeon să ceară un armistiţiu. Perioada de calm a fost însă scurtă, căci Simeon a recurs la pecenegi, duşmanii maghiarilor şi cu ajutorul acestora armata bizantină a fost înfrântă (896) la Bulgarophygon. S-a încheiat o pace în condiţii moderate pentru bizantini, dar ei s-au obligat să plătească un tribut anual bulgarilor şi să le cedeze chiar o parte din Macedonia Meridională şi Albania de sud, ocupate de slavi.

Maghiarii, după înfrângerea suferită şi după ocuparea de către pecenegi a regiunii de unde veniseră, au pornit spre nord prin Galiţia de astăzi şi au trecut Carpaţii, aşezându-se în Câmpia Panonică. Aici au găsit o populaţie romanizată, pe care au dislocat-o, triburi slave şi marele regat a Moraviei, pe care îl împart în două. Războaiele bizantino-bulgare au adus, astfel, pentru prima oară în politica europeană pe maghiari, un trib turanic nu prea numeros (cca. 10.000-12.000 oameni), dar războinic şi crud, care a tulburat viaţa paşnică a populaţiilor din centrul Europei. Din Câmpia Panonică maghiarii au întreprins campanii militare împotriva populaţiilor din jur, inclusiv împotriva românilor din Transilvania. Ei au reuşit, sub regii din dinastia arpadiană, să cucerească pas cu pas teritoriile româneşti, să anihileze voievodatele constituite aici şi să domine secole de-a rândul un pământ care nu le-a aparţinut niciodată *de jure*.

În *Cronica* scrisă de Notarul Anonim al regelui Bela găsim amănunte despre modul cum maghiarii au cotropit teritoriul transilvănean şi despre rezistenţa opusă de voievozi ca Menumorut, Gelu, Glad, etc.

Sfârşitul secolului al IX-lea a fost marcat, deci, de un eveniment cu consecinţe foarte negative pentru populaţia românească din Transilvania şi aceste consecinţe nu s-au încheiat, din păcate, nici astăzi. Instalarea ungurilor în Câmpia Panonică a însemnat o schimbare esenţială, politică şi etnică, în centrul Europei. Regele Otto I i-a învins pe unguri la Augsburg, în anul 955, oprind astfel ofensiva lor.

Bizanţul şi arabii

Sfârşitul secolului al IX-lea şi începutul celui de al X-lea a dus la destrămarea califatului arab al Abbasizilor. Feudalizarea societăţii arabe şi schismele religioase din interiorul lumii arabe au provocat dezmembrarea acesteia. În Siria, de pildă, au apărut emiratele otomane de Alep, Mosul, Tars, Melitene şi Edessa. Cel mai important eveniment a fost, însă, crearea unui califat independent la Cairo (910), sub conducerea descendenţilor Fatimei, fiica profetului Mahomed, care a proclamat război sfânt rivalilor lor din Bagdad. Curând şi Omeiazii din Spania s-au proclamat califat (929).

Se poate spune că şi în raporturile cu arabii Bizanţul a înregistrat eşecuri. Dacă în Orient la frontiera cu Cilicia şi Armenia bizantinii au putut face faţă incursiunilor de pradă ale acestora, ba chiar să obţină victorii importante ca aceea a generalului Nichifor Phocas, care a reuşit să ia un număr mare de prizonieri şi să aducă la Constantinopol o pradă bogată, în arhipelagul egean, pe coasta Asiei Mici şi în Sicilia eşecurile bizantinilor au fost mai mari. Ultima fortăreaţă bizantină din Sicilia, oraşul Taormina, a fost cucerită de emirul de Cairo, Ibrahim ibn-Ahmed, în anul 902, încheind astfel, dureros o perioadă de rezistenţă crâncenă de 75 de ani.

Din anul 826 arabii care stăpâneau insula Creta, au continuat expediţiile piratereşti asupra insulelor din Marea Egee, a porturilor din Asia Mică şi din Grecia. Arabii dominau practic Marea Mediterană şi Marea Egee.

În anul 902 ei au devastat bogatul oraş Demetrias din Tessalia, iar doi ani mai târziu (904) au reuşit să cucerească Tesalonicul, al doilea mare oraş al Imperiului după Constantinopol. Flota arabă condusă de Leon din Tripoli, un renegat grec trecut la islamism a atacat mai întâi oraşul Abydos de pe ţărmul de vest al Asiei Mici, unde

dorea să-şi stabilească baza de operaţiuni militare împotriva capitalei Imperiului. Expediţia împotriva Constantinopolului a fost însă deturnată din motive necunoscute spre Tesalonic, care surprins fără apărare, a căzut după 3 zile de asediu. Timp de 10 zile oraşul a fost prădat şi au fost luaţi un număr imens de prizonieri (cca. 30.000 de oameni), care au fost răscumpăraţi pentru importante sume de bani.

Căderea Tesalonicului a reprezentat unul din cele mai mari eşecuri ale politicii externe a împăratului Leon. Prestigiul Imperiul a scăzut, iar ţarul bulgar Simeon a încercat să tragă foloase, extinzând frontiera statului său spre sud până la 21 km de oraş. Ar fi dorit chiar să repopuleze Tesalonicului cu bulgari, dar în tratativele duse cu succes de către diplomatul bizantin Leon Choirosphaktes a renunţat la aceste pretenţii. Efectul psihologic produs de căderea Tesalonicului a fost imens şi el ne este făcut cunoscut şi de un discurs al patriarhului Nicolae Misticul ţinut în catedrala Sfânta Sofia.

Reacţia bizantină împotriva arabilor a avut loc abia după ce împăratul a luat măsuri de fortificare a Tesalonicului, a altor oraşe din Grecia şi mai ales după întărirea flotei. O puternică armată pusă sub comanda lui Himmerios, cel mai reputat amiral al timpului, a reuşit să producă în octombrie 908 în Marea Egee o gravă înfrângere arabilor, urmată de alte victorii în insula Cipru şi pe coasta Siriei.

Totuşi, cea mai puternică expediţie bizantină condusă de acelaşi Himmerios şi îndreptată, în anul 911, împotriva insulei Creta, important centru pirateresc, a sfârşit printr-un dezastru, căci, deşi obţinuse unele succese, pe drumul de întoarcere, lângă insula Chios (după alţii, cum ar fi L. Bréhier şi C. Diehl, insula Samos) flota bizantină a fost atacată de arabii, conduşi de acelaşi Leon din Tripoli şi alt renegat grec, Damian şi distrusă (aprilie 912). Eforturile financiare depuse de împăratul Leon pentru întărirea flotei s-au dovedit în mare parte inutile. Cu toate aceste insuccese în raporturile cu arabii din Orient, din Marea Egee şi Sicilia, în timpul lui Leon s-a realizat o stabilitate la frontiera ciliciano-armeană şi s-a consolidat în Italia de sud administraţia bizantină prin crearea themei Longobardiei ca entitate independentă de thema Cephaloniei.

În perioada confruntărilor cu arabii este amintită şi o expediţie rusească împotriva Bizanţului, în anul 907. Conduşi de Oleg, fratele şi succesorul lui Rurik, ruşii au atacat împrejurimile Constantinopolului, forţând astfel pe împărat să aibă o întrevedere cu conducătorul lor. Cererile ruşilor erau de natură economică şi ele priveau acordarea de privilegii comerciale negustorilor stabiliţi în cartierul Sfântul Mamas.

S-a încheiat o înţelegere, perfectată într-un tratat din anul 911, şi toate acestea explică participarea a 700 de ruşi la expediţia organizată de Himmerios în anii 911-912.

Insuccesele politicii externe ale lui Leon îşi au explicaţia nu numai în incapacitatea sa de conducător militar, ci şi în unele greşeli, pe care le-a comis în politica internă. Totuşi principala cauză rezidă în neşansa împăratului de a fi trebuit să facă faţă forţei atât de mari a bulgarilor şi arabilor, pentru care şi-a dispersat forţele militare pe un teatru de luptă mult prea întins pentru resursele de care dispunea.

Politica internă

Cea mai importantă realizare a lui Leon a fost în domeniul legislativ. Lucrările publicate în timpul lui au dovedit o mare utilitate în Imperiu şi pe o durată foarte lungă. Acestea i-au adus un mare prestigiu şi el este considerat cel mai mare legislator după împăratul Iustinian I. Munca în acest domeniu începuse deja sub domnia tatălui său, Vasile I. Leon a profitat de strângerea unui bogat material, la care a adăugat propria sa contribuţie. El a manifestat, de altfel, o predilecţie pentru studiul dreptului, aşa că opera aceasta intră în preocupările lui. Unele legi (mai precis „Novellae"-le) au fost redactate chiar de împărat, cum denotă stilul, exprimarea prolixă şi tonul tranşant. Totuşi opera a fost realizată de o comisie pusă sub conducerea protospătarului Symbatios.

Prima lucrare „Basilicale" (t¦ basilika, adică legi imperiale), cuprinde 60 de cărţi, grupate în şase volume (Hexabiblos), a fost publicată în primii ani ai domniei lui Leon (888). Baza de la care au pornit juriştii au constituit-o „Codex Justinianus", „Digeste", „Institutiones" şi colecţia celor 158 de „Novellae" (adică cele 154

„Novellae” ale lui Iustinian I, la care s-au adăugat cele din timpul domniei lui Iustin al II-lea şi Tiberiu al II-lea şi Constantin). Juriştii sub conducerea lui Symbatios au sintetizat materialul din toate aceste lucrări diferite, aranjându-l în capitole şi paragrafe, ţinând seama de conţinut, de valabilitatea legilor pentru timpul când se făcea lucrarea, având grijă să lase la o parte ceea ce nu mai corespundea realităţii ori să elimine contradicţiile. În noua sa formulă, legile care priveau o anumită problemă erau toate grupate la un loc, mai comod şi mai rapid de utilizat, nu ca în „Corpus juris civilis”, unde ele erau răspândite în patru lucrări. Aşa se şi explică succesul „Basilicale”-lor în societatea bizantină şi dincolo şi dincolo de graniţele Imperiului. Lucrarea a fost importantă şi pentru faptul că membrii comisiei s-au folosit în stabilirea textului de versiuni greceşti din secolele VI-VII, adică de documente vechi contemporane cu legile respective şi de comentariile şi explicaţiile aferente. Fiind redactate în limba vorbită a timpului, beneficiind de o sistematizare mai bună decât în trecut, „Basilicale”-le au devenit lucrarea juridică cea mai preţuită şi, în acelaşi timp, utilizată. În timpul care a urmat li s-au adăugat noi lămuriri (*scholii*) ori comentarii. Între cele mai vechi şi valoroase sunt „*cele vechi*”, alcătuite în timpul împăratului Constantin al VII-lea Porfirogenetul (945-959), apoi altele „*noi*” din secolele XI-XIII. Foarte valoros era şi indicele realizat în secolul al XII-lea, cunoscut sub numele de „Tipoukeitos” (de la cuvintele t… poà ke‹tai = ce sta (se afla) acolo ?) şi care uşura şi mai mult utilizarea lucrării. Indicele este important şi pentru că arată titlurile şi conţinutul unor cărţi din „Basilicale”-le, care în decursul timpului s-au pierdut.

Dar dacă „Basilicale”-le reprezintă mai mult trecutul juridic sistematizat de membrii comisiei în frunte cu Symbatios, opera personală a lui Leon, în care se găseşte concepţia şi contribuţia sa, o constituie cele 113 „Novellae”. În această lucrare constatăm cu adevărat evoluţia juridică la care ajunsese societatea bizantină. Sub titlul: „Purificarea îndreptată a legilor lui Leon, cel în Hristos împăratul cel fără de moarte, basileu evlavios al Rhomeilor”, împăratul a adunat 113 de Novellae (legi noi), cele mai multe adresate primului său ministru, Stylianos Zautzes ori patriarhului Ştefan, fratele său (886-893), iar câteva sunt fără destinatar. În prefaţă, împăratul aduce omagiu lui Iustinian I, apoi arată că scopul său este de a pune în armonie

legislaţia cu instituţiile timpului său, de aceea, el procedează la o alegere a vechilor legi, omiţând pe cele care nu mai au valabilitate. În schimb, el dă valoare de lege practicilor cutumiare. Unii specialişti moderni au relevat varietatea ideilor din prefeţe, în care se expun principii filosofice şi politice (se justifică absolutismul imperial) şi chiar umanist-creştine.

În general, legile au avut ca scop întărirea puterii imperiale. „*Totul depinde de solicitudinea şi de voinţa împăratului*", se spune într-una din legi. De aceea puterea Curiei şi a Senatului au scăzut, autoritatea lor legislativă şi administrativă rămânând doar teoretică. Absolutismul imperial a atins în vremea lui Leon punctul culminant, căci întreaga putere a Senatului se concretiza în mâinile împăratului şi ale aparatului administrativ, care depindea direct de el. Statul se confunda cu persoana împăratului şi cu aparatul funcţionăresc de stat şi militar birocratic. Împăratul decidea pacea şi războiul, el era judecătorul suprem, comandantul suprem al armatei şi al întregii administraţii imperiale. El făcea ori revoca legile, simţindu-se limitat doar de normele comune ale justiţiei, de morală şi tradiţie. Justificarea pentru toate acestea venea de la convingerea că este ales al lui Dumnezeu şi se află sub protecţia Providenţei divine.

În raporturile cu Biserica împăratul şi-a limitat puterea absolută. Deşi el se considera protector şi garant al dreptei credinţe, admitea că este doar un laic şi supus canoanelor. Biserica avea propriul ei conducător, anume pe patriarhul Constantinopolului, al cărui prestigiu şi putere continuau să crească. Împăratul nu putea revoca hotărârile sinoadelor şi nici demite din funcţii pe înalţii clerici fără asentimentul Bisericii. Sinodul rămânea cea mai înaltă instanţă decizională a Bisericii în problemele de credinţă ori administrative. Sarcina împăratului era de a-i asigura credinţa stabilită de sinoade. El se supunea moralei şi tradiţiei, al căror garant era Biserica. Se constată, astfel, că în timp ce instituţiile laice ale Statului, menite să tempereze puterea absolută a împăratului (Senatul şi Curia) şi-au pierdut importanţa, Biserica a rămas singura forţă care i-o putea limita. Cu toate acestea, în practică, împăratul îşi exercita puterea şi în cazul numirilor de patriarhi ori înalţi demnitari şi în organizarea bisericească. Cum vom vedea, el a dat împreună cu patriarhul Nicolae

Misticul şi o nouă ordine ierarhică şi administrativă a Bisericii, care să corespundă noilor realităţi politice, economice şi sociale ale Imperiului.

Opera legislativă a lui Leon a fost importantă şi pentru ecoul, pe care l-a avut în perioada următoare; de aceea a şi oferit prilejul unor sporite cercetări juridice. Chiar din secolul al X-lea s-au constatat alcătuiri de manuale, culegeri de legi ori reeditări ale unor opere mai vechi, cum este cazul cu „Ecloga" lui Leon al III-lea Isaurul.

Organizarea societăţii

Domnia împăratului Leon al VI-lea a corespuns cu un moment decisiv din evoluţia societăţii bizantine, anume acela în care s-au cristalizat noi forme constituţionale şi de organizare administrative.

În afară de legislaţia de care am vorbit, mai cu seamă de „Novellae", din care aflăm ştiri despre aceste transformări, sunt cunoscute şi alte lucrări, care completează acest tablou cu informaţii deosebit de utile. Este vorba despre „Kletorologion"-ul lui Filotei, alcătuit în jurul anului 900 (mai exact 899) şi de „Cartea Eparhului" (din perioada 1 septembrie 911-12 mai 912-ziua morţii împăratului). Filotei a fost un înalt funcţionar, care ne prezintă în lucrarea sa un tablou al înalţilor demnitari din Imperiu. Aceste demnităţi se împărţeau în două categorii: cele de natură onorifică, care nu presupunea întotdeauna exercitarea unui serviciu, în număr de 18, şi cele propriu-zise, militare şi civile în număr de 60. Trebuie precizat faptul că în Bizanţ se făcea deosebire fundamentală între demnitarii care deţineau titlurile onorifice, dar fără să îndeplinească totdeauna şi o anumită funcţie, şi deţinătorii de funcţii (funcţionarii), de care era legat totdeauna şi un titlu onorific.

Dacă avem în vedere starea administrativă de dinaintea domniei lui Leon, cu feluritele demnităţi care o acopereau, constatăm că aparatul administrativ bizantin n-a rămas înţepenit, ci au fost create noi instituţii şi funcţii, în timp ce unele au dispărut ori şi-au schimbat rolul.

Cea de-a doua lucrare la care ne-am referit mai sus privitoare la starea administrativă a Imperiului în timpul lui Leon al VI-lea este aşa numita „Carte a

Eparhului". Descoperită în 1891 într-un manuscris din Geneva şi editată de Jules Nicole şi recent, pe baza mai multor manuscrise într-o ediţie critică cu traducere în germană de Johannes Köder (1991), ea ne dă informaţii foarte importante asupra vieţii sociale şi economice a capitalei. Prefectul capitalei (eparhul) avea după împărat rolul cel mai mare în desfăşurarea întregii vieţi sociale şi economice. Aşa cum reiese din primele rânduri ale cărţii este vorba de „*orânduielile prea evlaviosului şi iubitorului de pace al romeilor privitoare la corporaţiile din oraş, anume cum trebuie să se comporte şi să acţioneze ele în viaţa publică*".

În prefaţă se exprimă idei de convieţuire social-creştină, convieţuire care trebuie să aibă la bază conştiinţa că aceasta este Legea dată de Dumnezeu. Dumnezeu care a creat tot ceea ce există în cosmos şi l-a aşezat în rânduială a şi scris cu degetul Său pe cele două table, Legea, arătând prin aceasta foarte clar că neamul omenesc trebuie să fie orânduit după această Lege, adică fiecare om să nu agreseze pe celălalt, nici cel puternic pe cel slab să nu-l afecteze, ci mai degrabă totul să fie făcut cu măsură. Tot El a găsit de cuviinţă ca neamul omenesc să trăiască în armonie şi nimeni să nu oprime pe celălalt. Lucrarea a apărut probabil la începutul anului 912, pe vremea când Filotei era eparh, puţin înainte de moartea lui Leon. Eparhului îi erau subordonate numeroasele corporaţii (colegii, bresle), care prin varietatea lor sunt oglinda complexităţii economice din capitala bizantină. Aflăm, astfel, despre breasla notarilor, a negustorilor ori meşterilor de metale şi pietre preţioase, a zarafilor, a negustorilor de haine de mătase, a negustorilor de stofe şi haine siriene, a ţesăturilor de stofe de mătase, a negustorilor de săpunuri, a fabricanţilor de in, de alifii, de parfumuri şi medicamente, producători de lumânări, lucrători în piele, măcelari, negustori de peşte, constructori de case, etc.

Toate aceste corporaţii aveau rol hotărâtor în aprovizionarea capitalei, dar şi o influenţă politică, mai ales în perioada când cele două partide importante, Albaştrii şi Verzii, dispăruseră. Grija cea mai mare trebuia să o aibă eparhul faţă de cele de care depindea aprovizionarea capitalei. El era inspectorul pieţelor şi pentru a asigura capitala cu bunurile necesare se fixau acestor bresle cantităţile, care trebuiau procurate şi desfăcute în pieţe, precum şi preţurile. Importul către Constantinopol din

provincii ori din străinătate era cu deosebire încurajat, pe când exporturile erau strict limitate. Eparhul numea pe conducătorii breslelor, iar alţi funcţionari erau în strânsă legătură cu activitatea lui. În felul acesta guvernul avea sub control întreaga viaţă economică a capitalei.

Atribuţiile lui erau însă mult mai largi. Lui îi reveneau responsabilităţi juridice, poliţieneşti şi, în general, dădea sentinţe în procesele civile şi penale din capitală, dar şi la recursurile din provincii. Ca şef al poliţiei capitalei asigura ordinea publică cu ajutorul unor soldaţi de ordine sub conducerea unui centurion, ziua dar şi noaptea, fiind secondat de *praefectus vigilum*. Lui îi erau subordonaţi şi pompierii. Ca primar se îngrijea de curăţenia oraşului, mai cu seamă când împăratul apărea în public şi tot lui îi revenea sarcina sistematizării oraşului.

Notitia episcopatum

Domnia împăratului Leon al VI-lea mai este importantă si pentru organizarea administrativă a Bisericii şi stabilirea ordinii ierarhice a mitropoliilor cu episcopiile sufragane din Imperiu. Vechea ordine ierarhică şi administrativă pe care o cunoaştem că a fost stabilită în vremea împăraţilor Iustinian I şi Heraclios I şi reflectată în „Notitia episcopatum" a lui Epiphanius nu mai corespundea relaţiilor economice şi politice de la sfârşitul secolului al IX-lea. De aceea, împăratul Leon împreună cu patriarhul Nicolae I Misticul au stabilit o nouă ordine ierarhică şi administrativă a Bisericii, în care au inclus şi eparhiile din Occident ataşate de Leon al III-lea, prin anii 732/3 a Patriarhiei de Constantinopol, precizându-se locul acestora pe scara ierarhică.

Această nouă orânduire era necesară nu numai în ocaziile de protocol, dar şi în buna funcţionare a Bisericii. Opera aceasta săvârşită de Leon al VI-lea şi patriarhul Nicolae I Misticul reprezintă o etapă importantă în evoluţia Bisericii bizantine şi ea a rămas în vigoare încă multă vreme. Ea a fost semnificativă şi pentru starea administrativă a Imperiului, deoarece se ştie că, în general, Biserica a preluat de la Stat formele de împărţire administrativă, copiindu-le uneori *tale quale*. În Corpus-ul

de „Notitia episcopatum” stabilit recent de învăţatul francez Jean Darrouzès, Notitia la care ne referim are numărul VII.

Cele patru căsătorii ale lui Leon al VI-lea

Viaţa personală a lui Leon a fost plină de întristare. La îndemnul tatălui său el s-a căsătorit cu Teophano, în iarna anilor 881-882, o tânără aristocrată, care trăia la palat o viaţă de călugăriţă; Leon n-a iubit-o. Din această căsătorie a rezultat o fetiţă Evdochia (892) care a murit curând, în anul 896.

Dar împăratul era atras, de mai multă vreme, de fiica lui Stylianos Zautzes şi vroia să o ia de soţie. motivând necesitatea continuării dinastiei printr-o căsătorie nouă, care să-i dea un fiu, Leon a încercat să câştige pentru această idee pe duhovnicul său, călugărul Eftimie. Acesta s-a opus şi Leon a trebuit să aştepte până ce Teophano, retrasă la mănăstirea Maicii Domnului din Blacherne, unde ducea o viaţă de rugăciune şi sfinţenie, a murit la 10 noiembrie 893.

Chiar a doua zi după moarte, ea a fost recunoscută de Biserică ca sfântă, iar moaştele ei se află şi azi în catedrala patriarhală din Constantinopol. Câteva săptămâni mai târziu a murit şi soţul lui Zoe, încât drumul ei spre căsătoria cu împăratul era deschis. Călugărul Eftimie s-a opus însă din nou căsătoriei şi la intrigile lui Stylianos Zautzes acesta a fost exilat într-o mănăstire. Căsătoria a fost oficiată de un preot de la palat (care mai târziu a fost depus), căci patriarhul Ştefan murise, iar la nou patriarh Antonie Culeas împăratul n-a îndrăznit să apeleze. Şi Zoe a murit curând, spre sfârşitul anului 898, după ce a convieţuit cu Leon numai un an şi opt luni şi a avut cu acesta o fiică, Ana, căsătorită mai târziu cu un prinţ carolingian. A fost nevoie de o a treia căsătorie, dar Leon însuşi dăduse Novella 90, prin care nu aproba cea de a treia căsătorie şi o blama chiar şi pe a doua. Totuşi, împăratul s-a căsătorit şi a treia oară cu Evdochia Baiana, originară din Bithinia (după alţii, din Frigia), care a murit după un an de zile, chiar în ziua de Paşti a anului 901 (12 aprilie), după ce născuse un fiu, care a murit şi el la scurt timp. Această a treia căsătorie a provocat un mare scandal în Biserică şi societatea bizantină. Leon dorea însă să se căsătorească şi a patra oară, pentru a avea un fiu şi a asigura continuitatea dinastiei.

În vederea împlinirii acestei dorinţe, el a adus la palat o favorită, pe Zoe Carbonopsina (cea cu ochii negri), cu intenţia ca, dacă îi va naşte un fiu, să o ia de soţie. Acest lucru s-a întâmplat, căci Zoe a născut un băiat, Constantin, în septembrie 905. Patriarhul Nicolae I Misticul (901-907; 912-915) de la care împăratul aştepta, în virtutea prieteniei din tinereţe, un sprijin, s-a opus căsătoriei, admiţând doar să boteze copilul, cu condiţia ca împăratul să se despartă de Zoe. Botezul a avut loc cu mare fast la 6 ianuarie 906 în biserica Sfânta Sofia şi trei zile mai târziu Zoe a şi fost adusă la palat, iar la sfârşitul lui aprilie s-a căsătorit cu ea, încoronând-o în acelaşi timp cu propria-i mână ca *Augustă*.

Conflictul cu Biserica era deschis. Patriarhul a declarat nulă căsătoria şi a oprit participarea împăratului la Sfânta Liturghie. Totuşi împăratul n-a ţinut seamă de aceasta şi la Crăciunul anului 906 a venit la Sfânta Sofia însoţit de senatori şi suita obişnuită, dar a fost oprit de patriarh să intre în biserică.

Amănunte asupra acestor întâmplări le avem din viaţa patriarhului Eftimie: „*A sosit şi ziua Naşterii Mântuitorului Domnului nostru Iisus Hristos şi au venit la Biserică membrii Senatului împreună cu împăratul în speranţa că-i va fi permisă intrarea în Biserică. Atunci pe împărat l-a întâmpinat patriarhul în faţa uşilor împărăteşti şi i-a zis: «Pentru moment, înălţimea ta imperială să nu se supere şi potrivit obiceiului să intre pe uşa laterală din dreapta. Dacă în zilele Epifaniei (Bobotezei) vei veni cu întreaga ta suită vei fi primit, nu ne vom opune. Dacă însă acum ca tiran vrei să intri, noi toţi suntem gata să ieşim din Biserică». La auzul acestor cuvinte împăratului au început să-i curgă lacrimi cu care a udat sfânta pardoseală fără să spună un cuvânt, a plecat şi a intrat pe uşa din dreapta în Metatoriun*”.

Căsătoria lui Leon a fost totuşi recunoscută de papa Sergiu al III-lea, iar Patriarhiile răsăritene s-au arătat şi ele binevoitoare ambasadelor trimise de împărat. Leon a primit dispensa şi pentru a patra căsătorie şi acceptarea în cadrul Bisericii ca penitent. Bazat pe acest sprijin Leon l-a detronat pe Nicolae I Misticul (1 februarie 907), acesta păstrându-şi totuşi demnitatea de episcop, şi l-a pus în locul său pe evlaviosul călugăr Eftimie (907-912), retras la mănăstirea Psamathia. Noul patriarh l-

a primit pe Leon în Biserică, dar nu a făcut acelaşi lucru cu soţia sa, refuzând să o pomenească la slujbe. În acelaşi timp l-a depus din treaptă pe preotul Toma, care oficiase cea de-a patra căsătorie a lui Leon. Singura concesie făcută de Eftimie a fost să încoroneze pe Constantin ca basileu, la 9 iunie 911. Pe patul de moarte Leon l-a iertat pe Nicolae I Misticul şi a cerut reintegrarea lui, care a şi avut loc în timpul lui Alexandru, fratele său. Mai mult decât atât el a condamnat cea de a patra căsătorie recomandând să nu mai fie admisă niciodată, aceasta fiind o recunoaştere a greşelii pe care o săvârşise. Probabil, această greşeală de care împăratul a fost conştient şi penitenţa care i-a fost recomandată, stau la baza tabloului votiv de la intrarea în biserica Sfânta Sofia, în care basileul cere iertare Mântuitorului în genunchi, într-o postură de umilinţă nemaiîntâlnită vreodată în reprezentările votive. Deşi numele împăratului nu este menţionat în cadrul acestui tablou votiv, specialiştii consideră că este vorba de Leon.

Evenimentele înfăţişate mai sus au creat disensiuni majore între puterea laică şi cea bisericească, între împărat şi patriarh şi ele sunt cunoscute în istoria Bisericii şi a dreptului canonic sub numele de *disputa tetragamică*. Dar aceste evenimente au lăsat urme şi în viaţa internă a Bisericii, în sensul că după destituirea lui Nicolae I Misticul au apărut disensiuni între partida care-l susţinea şi socotea că suferă pe nedrept, şi cea a lui Eftimie, noul patriarh în funcţie. Abia luase sfârşit disputa dintre cele două partide, ignatiană şi fotiană, după moartea celor doi patriarhi, şi iată, o nouă tulburare a apărut în Biserică.

XXV. IMPERIUL BIZANTIN DUPĂ MOARTEA LUI LEON AL VI-LEA. REGENŢA BIZANTINĂ ŞI RAPORTURILE CU BULGARII LUI SIMEON

La 12 mai 912 a încetat din viaţă Leon al VI-lea după o lungă boală de intestine, care s-a agravat în timpul Postului Mare şi a făcut evidentă în ochii tuturor moartea împăratului. Conducerea Imperiului a fost luată de fratele său Alexandru, care fusese asociat de mai multă vreme la domnie, dar a preferat să stea de o parte de treburile publice şi să aibă o viaţă uşoară. Avea 42 de ani şi alături de el asociat la tron era Constantin, un minor de 6 ani. Domnia lui Alexandru a fost scurtă (12 mai 912-13 iunie 913, deci un an şi o lună) şi izvorul unor tulburări interne şi conflicte externe, care au zguduit viaţa Imperiului. De la începutul domniei el l-a reinstalat pe scaunul patriarhal pe Nicolae I Misticul, iar Eftimie a fost detronat şi exilat, în cele din urmă, într-o mănăstire. Odată cu patriarhul Eftimie şi-au pierdut scaunele şi mitropoliţii care-l părăsiseră pe Nicolae I Misticul în disputa tetragamică. S-a creat astfel o nouă opoziţie în rândul Bisericii, care grupa pe mitropoliţii nemulţumiţi. Acestora li s-a alăturat şi Arethas, arhiepiscopul Cezareei Capadociei, o mare personalitate culturală şi ştiinţifică. Toţi aceştia au refuzat să îl recunoască pe Nicolae I Misticul ca patriarh. O altă măsură luată de Alexandru a fost alungarea din Palatul imperial a lui Zoe şi destituirea unor demnitari care fuseseră apropiaţi lui Leon.

Mai grav în consecinţe a fost refuzul împăratului de a plăti tributul datorat bulgarilor lui Simeon după înfrângerea de la Bulgarophygon şi aceasta a determinat atacuri din partea acestora împotriva teritoriului bizantin.

În acest context intern şi extern, Alexandru a murit şi, neavând copii, succesor legal la tron a rămas minorul Constantin, în vârstă de 7 ani. Regenţa formată avea în frunte pe patriarhul Nicolae I Misticul, care nu a permis întoarcerea la palat a împărătesei Zoe. De slăbiciunea Imperiului a profitat ţarul Simeon care, în anul 913, a invadat teritoriul bizantin până aproape de capitală, dar dându-şi seama de inexpugnabilitatea zidurilor a tratat cu patriarhul Nicolae I Misticul, cerându-i acestuia să fie recunoscut ca basileu şi să i se dea în căsătorie tânărului Constantin

una din fiicele sale. Prima cerere a fost îndeplinită, căci patriarhul l-a încoronat la Constantinopol ca basileu, fără să precizeze dacă se înţelegea prin aceasta că Simeon era numai co-imperator al lui Constantin ori basileu al bulgarilor. Satisfăcut şi crezând că şi-a atins scopul, Simeon a părăsit capitala, promiţând bizantinilor o pace lungă. Cerinţa lui Simeon de a fi încoronat şi recunoscut ca basileu a fost fără precedent în raporturile Bizanţului cu popoarele barbare şi îşi găseşte explicaţia, aşa cum am mai arătat, în faptul că el crescuse la Constantinopol, cunoştea cultura şi splendorile capitalei şi devenise prin educaţie aproape pe jumătate grec, după cum îl califică unele izvoare. El nutrea visul să devină stăpân peste acest imperiu al civilizaţiei, în care să includă Bulgaria, formând un stat unitar.

Înfrângerile militare bizantine şi actul încoronării lui Simeon, precum şi duritatea cu care fusese reprimată răscoala lui Constantin Ducas, au fost privite de opoziţie ca slăbiciune şi deci insuccese ale regenţei. Profitând de această situaţie împărăteasa s-a întors în capitală, revenire cerută şi de fiul ei Constantin. Instalată la palat ea a înlăturat din regenţă şi din funcţii importante pe demnitarii numiţi de Alexandru, readucând pe vechii ei colaboratori. A devenit conducătoare a regenţei şi a încercat să destituie chiar pe Nicolae I Misticul, dar acesta a avut şansa să rămână în scaun numai datorită refuzului lui Eftimie de a redeveni patriarh. Nicolae I Misticul s-a ocupat de acum încolo numai de probleme bisericeşti.

Pe plan extern Zoe a declarat nulă înţelegerea cu ţarul Simeon, ceea ce a dus la răzbunarea ţarului bulgar, cu consecinţe nefaste pentru Imperiul Bizantin. Armata imperială a fost înfrântă în august 917 la Acheloos, apoi la Katasyrtai, aproape de Constantinopol. Ţarul bulgar nu a atacat nici de data asta capitala, ci a preferat să pornească spre sud, ajungând până la golful Corintului. În această situaţie grea pentru Bizanţ era nevoie de un om cu calităţi militare deosebite în stare să opună rezistenţă bulgarilor şi în acelaşi timp bun diplomat. Această personalitate a fost Roman Lecapenos, drongar al flotei. El a reuşit să înlăture toate obstacolele din calea logodnei fiicei sale Elena şi apoi a căsătoriei ei cu tânărul împărat porfirogenet Constantin (mai 919) şi acest act i-a deschis calea spre conducerea Imperiului. Ca şi Stylianos Zautzes, Roman a primit titlul de *basileopator*, iar pe 24 septembrie 919 pe

cel de *caesar*, pentru ca în decembrie acelaşi an să devină *co-imperator*. Ceea ce nu reuşise să realizeze cu puterea armelor puternicul Simeon, a realizat acest amiral al flotei, de origine modestă, ţărănească, din Armenia.

XXVI. ROMAN I LECAPENOS (920-944)

Asocierea la domnie a lui Roman pe lângă un împărat porfirogenet, în scopul asigurării continuităţii unei dinastii, a reprezentat o premieră în respectarea principiului legitimităţii inaugurat cu atâta grijă de Vasile I. Până aici moştenitorul tronului nu era sigur de domnie, el putând să aibă soarta unui exilat într-o mănăstire ori chiar să fie mutilat fizic pentru a nu mai avea dreptul la domnie. Acum Roman a asigurat însă, prin făgăduinţe solemne că va respecta persoana împăratului legitim, recunoscând că numai datorită lui participa şi el la domnie. Asocierea la domnie a unui militar, care se angajase să respecte drepturile legitime de moştenire ale porfirogeneţilor, n-a fost singulară în timpul dinastiei macedonene, ci ea s-a mai repetat şi a asigurat acesteia o existenţă de un secol şi jumătate.

În realitate făgăduinţele solemne ale lui Roman au fost repede uitate, căci în curând el a căutat să treacă pe plan secundar pe ginerele său Constantin şi să instituie propria-i dinastie prin fiii săi. Din *co-imperator* pe locul doi, Roman a trecut pe primul loc şi în mai 921 l-a făcut şi pe fiul său mai mare Christofor întâiul *co-imperator*, înaintea lui Constantin.

Mai târziu, la 25 decembrie şi ceilalţi doi fii, Ştefan şi Constantin au fost asociaţi la tron. În calitate de întâiul *co-imperator*, Christofor a devenit prezumtivul succesor al tronului. Ultimul fiu al lui Roman, Teofilact, a fost destinat carierei eclesiastice şi a preluat funcţia de patriarh (933-956) la o vârstă foarte tânără de 16 ani. El a fost însă un om abil şi un bun conducător al Bisericii. A fost sincelul patriarhului Nicolae I Misticul.

Printr-o abilă diplomaţie, fiu de ţăran din Lakape, localitate în orient, între Samosata şi Melitene, a reuşit, în scurt timp, să instituie pe tronul Bizanţului o nouă dinastie. În avansarea în cariera eclesiastică a fiului său, Roman a fost ajutat de patriarhul Nicolae I Misticul, care i-a dat lui Teofilact funcţia de sincel, aşa cum am arătat, rang înalt în ierarhia eclesiastică şi care, în mod obişnuit, îl predestina pentru funcţia de patriarh. Raporturile dintre împăratul Roman şi patriarhul Nicolae au fost bune şi ele aveau la bază interese comune personale şi de stat; îi unea, de pildă,

aceeaşi aversiune faţă de împărăteasa Zoe. Roman a înţeles că trebuie să-şi facă un aliat din acest ierarh atât de redutabil. Buna colaborare dintre cei doi a durat până la moartea lui Nicolae I Misticul în anul 925. A urmat ca patriarh Ştefan al II-lea (925-927), Trifon (927-931) şi apoi Teofilact.

În acord cu împăratul şi la îndemnul acestuia Nicolae I Misticul a reuşit să readucă pacea în Biserică şi să proclame, la 9 iulie 920, *Tomul unirii* (Tomos Unionis). Acesta marca concilierea lui Nicolae cu partida lui Eftimie († 5 august 917) şi chiar cu Roma, care intervenise în chestiunea căsătoriei a patra a împăratului Leon al VI-lea. Papa Ioan al X-lea a trimis la Constantinopol doi episcopi, care au semnat alături de reprezentanţii partidei lui Eftimie şi de patriarhul Nicolae Misticul, unirea.

În Tom se condamna cea de a treia căsătorie, acceptată doar în cazuri excepţionale, iar cea de a patra era cu totul exclusă. Împăratul Constantin, care a asistat la citirea solemnă a actului a putut vedea cum căsătoria tatălui său, al cărui rezultat era, este condamnată, dar a avut şi satisfacţia de a fi recunoscut ca fiu legitim prin toleranţă. Autoritatea casei era ştirbită, iar prestigiul patriarhului a crescut. Raporturile cu Roma fiind reluate, papa a fost din nou înscris în dipticele Constantinopolului. Pe linie religioasă Roman a realizat, astfel, cu concursul patriarhului, pacea internă.

În afara generalului Curcuas, Roman I a ştiut să-şi aleagă bine colaboratorii. Între aceştia putem aminti şi pe *parakimomenosul* Vasile (devenit *domestic al scholelor* în anul 923)

Raporturile cu bulgarii

Cele mai grave probleme ale Imperiului le-a creat în exterior ţarul bulgar Simeon. Furios că visul său de a fi basileu al romeilor şi de a-şi căsători fiica cu împăratul porfirogenet se spulberase, a cerut în corespondenţa purtată cu Nicolae I Misticul ca Roman să fie înlăturat cu orice preţ. Nefiind ascultat, a atacat de mai multe ori teritoriul bizantin, iar în anul 923 a cucerit Adrianopolul şi a ajuns chiar sub zidurile capitalei. Aici şi-a dat seama, ca şi în anul 913 că nu poate trece dincolo ziduri şi că numai cu o flotă puternică ar realiza acest lucru. A încercat să facă o

alianţă cu arabii din Egipt şi Siria, dar diplomaţia bizantină a dejucat acest plan. Simeon a fost obligat să se retragă din faţa capitalei şi ca urmare a faptului că bizantinii i-au îndemnat pe sârbi, aflaţi sub dominaţie bulgară, să se răscoale.

În anul 924 Simeon a revenit pe teritoriul bizantin reuşind să recucerească Adrianopolul, de unde armata bizantină a reuşit să izgonească garnizoana lăsată de el acolo şi a ajuns din nou sub zidurile capitalei. Conştient că fără flotă şi fără aliaţi oraşul nu poate fi cucerit, Simeon a solicitat o întrevedere cu împăratul Roman I şi cu patriarhul Nicolae i Misticul. Această întrevedere a fost acceptată de Roman I şi întâlnirea dintre abilul împărat bizantin şi războinicul ţar bulgar este privită ca una dintre cele mai impresionante scene din istoria Bizanţului.

Cronicarii bizantini Teofanes Continuatus şi Simeon Magistrul au imortalizat acest eveniment, subliniind deosebirea dintre cei doi interlocutori. De pe zidurile cetăţii, bizantinii priveau îngroziţi cum Simeon devasta şi incendia vilele şi bisericile extramurane, cum era aclamat de armată ca basileu al bulgarilor şi „*grecilor*" şi cum se complăcea în această „*apoteoză imperială*", în timp ce împăratul bizantin a petrecut toată noaptea în rugăciune în biserica din Blacherne şi a pus pe pieptul său vălul (acoperământul) Maicii Domnului ca să-i fie scut împotriva a tot ceea ce ar putea să-i facă rău. Această mantie fusese descoperită la Ierusalim de o evreică evlavioasă şi adusă la Constantinopol, fiind adăpostită în biserica din Blacherne, în timpul împăratului Leon I.

Din credinţa în ajutorul Maicii Domnului, spun cronicarii, împăratul Roman şi-a făcut cască. Cu aceste arme a mers să-l întâlnească pe Simeon şi i-a ţinut acestuia o cuvântare, care i-a schimbat fundamental atitudinea. După cronicarii la care ne-am referit, această cuvântare ar putea fi rezumată în felul următor: „*Tu eşti muritor şi trebuie să îţi aştepţi moartea şi judecata. Azi eşti în viaţă, dar mâine poţi muri. O singură febră poate înăbuşi orgoliul tău. Când vei ajunge în faţa lui Dumnezeu, ce vei răspunde de nedreptul masacru?*" Rezultatul întrevederii a fost un succes pentru bizantini în sensul că Simeon a acceptat să pună capăt asediului, să se retragă şi să dea înapoi Imperiului multe teritorii invadate. Dar şi Roman a făcut un compromis recunoscându-i lui Simeon titlul de basileu, însă doar restrâns la teritoriul bulgar.

Apreciind marele succes al lui Roman unii istorici se întreabă dacă el s-a datorat prestigiului Imperiului, încorporat în persoana împăratului, şi în faţa căruia Simeon s-a înclinat, precum altădată Attila în faţa papei Leon I cel Mare, care a salvat Roma, sau superiorităţi morală a civilizaţiei bizantine, pe care ţarul o cunoştea din tinereţe ? În sfârşit, s-ar putea datora faptului că nu avea flotă şi aliaţi.

Credem însă că toate acestea la un loc au zdruncinat pe Simeon în trufia lui şi mai ales rugăciunile adresate Maicii Domnului, mantia cu puterea ei miraculoasă au fost determinante, salvând capitala ca şi altădată dintr-unul din cele mai grave pericole. După Teofanes Continuatus, Simeon ar fi vorbit la întoarcerea acasă boierilor săi despre „*înţelepciunea şi smerenia împăratului, prestanţa şi curajul său, despre forţa de nezdruncinat a sufletului*". Se mai povesteşte că în timpul întâlnirii dintre cei doi conducători au zburat multă vreme deasupra capetelor lor doi vulturi, apoi unul s-a îndreptat în direcţia oraşului, celălalt spre nord. Interpretarea care s-a dat a fost că de acum există două imperii, unul bizantin, altul bulgar, care trebuie să convieţuiască în pace.

Retras în capitala de la Preslav, Simeon avea să constate destrămarea definitivă a „*visului său de aur*". El a avut de acum înainte confruntări cu sârbii şi croaţii, pe care bizantinii i-au aţâţat împotriva lui. Dacă pe sârbi a reuşit să-i domine, croaţii, în schimb, conduşi de regele lor Tomislav, au provocat o mare înfrângere armatei bulgare (926), obligând pe Simeon să încheie pacea, mediată de papă. Cu croaţii, bizantinii au rămas în bune legături, iar regelui Tomislav i s-a acordat titlul de *proconsul* şi autoritate peste cetăţile din Dalmaţia şi asupra insulelor aflate atunci sub autoritatea bisericească a papei. Simeon a murit subit la 27 mai 927, încât nu a mai putut relua campaniile anti-croate. După moartea lui Simeon situaţia s-a schimbat în favoarea bizantinilor, întrucât fiul său Petru (927-969), care a urmat la domnie, nu a fost un războinic.

Simeon a fost, pe drept, considerat cel mai mare ţar bulgar. El a reuşit să creeze în Peninsula Balcanică un vast imperiu, căruia i-a dat o nouă capitală, la Preslav. Aici a construit edificii măreţe şi le-a împodobit după modelul bizantin, încât ele erau demne de admiraţia oricărui vizitator, după cum aflăm de la Ioan Exarhul. Simeon

vroia să facă din Preslav o capitală rivală în măreţie cu Bizanţul, de aceea n-a precupeţit nimic pentru a împodobi sălile palatului cu picturi aurite şi argintate. El însuşi a fost pictat tronând în costum strălucitor de împărat bizantin. A obţinut de la papa, în anul 926, recunoaşterea titlului său imperial şi ridicarea arhiepiscopiei bulgare la rangul de patriarhie. A încurajat răspândirea credinţei creştine, sprijinind pe ucenicii lui Chiril şi Metodiu, Clement şi Naum, izgoniţi din Moravia şi veniţi în Bulgaria unde au tradus cărţi religioase în limba bulgară. Chiar dacă Simeon a fost un crud războinic, el a încercat să facă din Bulgaria un stat civilizat. Fiul său Petru, deşi crescut la Constantinopol, a primit în căsătorie nu o prinţesă porfirogenetă, ci pe Maria Lecapena, o nepoată a împăratului Roman I de la fiul său Christofor.

Raporturile bizantino-bulgare au luat, astfel, un alt curs. A fost recunoscută Patriarhia bulgară, înfiinţată de Simeon, graniţele între cele două state nu mai erau supravegheate, încât în timpul lungii domnii a lui Petru influenţa bizantină în Bulgaria a cunoscut o intensitate fără precedent. Dar tăria statului bulgar a scăzut mult în această perioadă. Una din cauze a fost efortul militaro-economic pe care-l făcuse în timpul lui Simeon.

Influenţa bizantină a crescut şi în Croaţia şi Serbia. Mihail de Zachlumia, fostul aliat al lui Simeon, a devenit acum aliatul şi prietenul Bizanţului, care i-a acordat titlul de *anthypatos* (proconsul) şi *patriciu*, iar Tomislav a strâns şi mai mult relaţiile cu Constantinopolul.

Apărarea frontierei orientale împotriva arabilor

În acest timp n-au lipsit incursiunile arabilor în teritoriul bizantin, dar acestea au putut fi curând anihilate, atât cele din Orient, cât şi cele petrecute în apropierea Constantinopolului. De pildă, în Marea Egee, aproape de insulele Lemnos, flota bizantină a provocat celei arabe condusă de Leon din Tripolis o grea înfrângere, în anul 924. În Orient, dincolo de munţii Taurus, bizantinii au profitat de disensiunile interne arabe, dintre Abasizi şi Fatimizi şi, beneficiind de alianţa cu regele Armeniei, Aşod al II-lea, generalii bizantini au cucerit oraşe importante ca Theodosiopolis (Erzerum), Melitene, Dara, Nisibi, Germaniceea şi altele. Comandantul care s-a

distins în chip deosebit în aceste lupte a fost Ioan Curcuas. El a reuşit să obţină după câteva victorii în Mesopotamia de sus, să cucerească, în anul 944, Alepul şi Edessa. Din Edessa a obţinut Sfânta Mahramă (*mandylion*-ul), pe care fusese impregnat chipul Mântuitorului, dăruit de El însuşi regelui Abgar al Edessei. Această sfântă relicvă a constituit mândria oraşului Edessa şi obţinerea ei s-a făcut cu aprobarea califului arab.

Potrivit tradiţiei, regele Abgar al Edessei s-a îmbolnăvit şi a trimis mesageri la Mântuitorul să-L roage să vină să-l vindece. Mântuitorul neputând veni, i-a trimis acestuia mahrama (văl) pe care punând-o pe faţă i S-a impregnat chipul. Regele s-a făcut sănătos şi a păstrat acest dar ca lucrul cel mai de preţ. În secolul al X-lea era preţuit şi considerat mândria oraşului, încât a trebuit să fie scos numai cu aprobarea emirului. Tradiţia despre această mahramă era puternică şi la Constantinopol, de aceea sosirea ei a fost întâmpinată cu mare fast. Împăratul şi populaţia capitalei l-au aşteptat pe generalul Ioan Curcuas cu lumânări şi flori, închinându-se în faţa chipului Mântuitorului. Era, de fapt, cea mai preţioasă icoană nefăcută de mâna omenească (*acheiropoitos*), care reda autentic chipul Mântuitorului. Ea atestă şi realitatea întrupării Lui constituind o justificare pentru iconofili. Mahrama a fost depusă în Palatul imperial, în capela Pharos, şi evenimentul aducerii ei la Constantinopol a fost după aceea sărbătorită anual la 16 august. La Constantinopol s-a păstrat până în anul 1247, când a fost cumpărată de regele Ludovic al IX-lea, care a dus-o la Paris şi a depus-o la Saint-Chapelle. Aici a rămas până la revoluţia franceză din 1789, când a fost distrusă, ca şi multe alte relicve creştine. Copii după acest *mandylion* s-au făcut la Constantinopol şi ele au influenţat pictura încă din secolul al X-lea. Cele mai vechi copii se păstrează pe icoane din secolul al X-lea la mănăstirea Sfânta Ecaterina de la Muntele Sinai, aşa încât aspectul original a putut fi reconstituit: capul nimbat al Mântuitorului, cu partea din gât, fără să se vadă umerii; faţa tânără cu barba mică.

Este deci explicabil de ce Ioan Curcuas aducând la Constantinopol această preţioasă relicvă a fost primit cu atâta entuziasm: victoriilor sale de pe câmpul de luptă adăugându-li-se aducerea *mandylion*-ului, care a dat triumfului militar obişnuit o coloratură pregnant religioasă. După împărat nu a existat o altă personalitate în

Imperiu care să se bucure de atâta prestigiu ca generalul Ioan Curcuas. De aceea, Roman I s-a gândit să-l facă membru al familiei imperiale prin alianţă, dar fiii săi, temându-se de marea sa influenţă, au uneltit împotrivă, astfel că a intrat în dizgraţie şi înlocuit cu incapabilul Pantherios, care a şi fost bătut curând de arabi.

Raporturile cu ruşii

În iunie 941, când împăratul Roman I Lecapenos se pregătea să profite de disensiunile din sânul emiratelor arabe, trimiţând acolo armata, a fost atacat de o puternică flotă rusească condusă de Igor, cel mai tânăr fiu al lui Rurik şi succesorul lui Oleg la conducerea cnezatului de Kiev. Expediţia rusească a fost pregătită în secret şi a reuşit să provoace pagube importante populaţiei de pe ambele maluri ale Bosforului. Scopul ei era, se pare, să-l forţeze pe împăratul bizantin să acorde privilegii comerciale negustorilor ruşi, atât la Constantinopol, cât şi în alte părţi ale Imperiului. Expediţia rusească şi consecinţele ei pentru populaţia bizantină au fost amintite de numeroşi cronicari bizantini, de izvoare hagiografice şi de episcopul Liutprand de Cremona, venit în delegaţie la Constantinopol. Atacul ruşilor a fost însă respins de flota bizantină condusă de protovestiarul şi drongarul Teophanes, omul de încredere al împăratului, care a utilizat „focul grecesc", iar pe uscat trupele lui Ioan Curcuas, care a trebuit să se întoarcă din Asia Mică. Igor n-a renunţat însă la planurile sale şi, în anul 944, a organizat o nouă expediţie, de data aceasta pe uscat, şi mai puternică, având înrolaţi în cadrul ei pecenegi şi triburi slave. Avertizat de bulgari, împăratul bizantin a trimis delegaţi care i-au întâmpinat pe ruşi şi aliaţii lor la Dunăre, le-a oferit daruri şi i-a convins să trimită la Constantinopol persoane împuternicite în vederea încheierii unui tratat de pace.

Acest tratat a şi fost încheiat şi el reproducea, de fapt, în condiţii mai favorabile bizantinilor, acordurile anterioare, oferind ruşilor condiţii comerciale avantajoase, dar obligându-i să nu mai atace vreodată Chersonesul şi celelalte cetăţi bizantine din Crimeea. Puţin timp după aceea Igor a murit în cadrul unei expediţii (945).

Reforma agrară

Problemele grave ale politicii externe n-au concentrat însă, toată atenţia împăratului Roman I. Cum am văzut, în interior, cu sprijinul său, s-a realizat pacea în sânul Bisericii, lucru deloc neglijabil, pentru importanţa pe care o avea aceasta în viaţa întregii societăţi. Împăratul a manifestat însă o preocupare deosebită pentru binele păturilor de jos ale societăţii, pentru ţăranii şi militarii de rând. De altfel, el provenea dintre aceştia. În timpul lui Leon al VI-lea avusese loc o politică contrară de favorizare a bogătaşilor, în special a marilor proprietari de pământ.

Prin Novella 114 Leon suprima dreptul de preemţiune al vecinilor unui pământ pus în vânzare, care puteau fi ţărani ori militari. Această Novella dădea posibilitatea celor bogaţi să-şi mărească şi mai mult domeniile în detrimentul micii proprietăţi ţărăneşti şi a celei militare; consecinţa era ameninţarea existenţei clasei ţărăneşti şi a stratioţilor, baza regimului themelor, a armatei şi chiar a tezaurului statului, fiindcă aceştia plăteau impozit. „*Mica proprietate are o mare utilitate pentru plata impozitelor şi asigurarea serviciului militar. Totul va fi în pericol dacă ea dispare*" scria Roman I într-una din legile sale.

Pentru a opri acest proces Roman I a dat, în aprilie 922, o Novella, prin care restabilea dreptul de preemţiune oprind creşterea nemăsurată a proprietăţii. Din păcate această alegere a fost boicotată de birocraţia imperială, aflată în mâna celor bogaţi. La aceasta s-a adăugat faptul că iarna anilor 927-928 a fost deosebit de grea, urmată de un an agricol slab şi de foamete, încât cei săraci au fost nevoiţi să-şi înstrăineze pământurile şi să se pună sub patronajul celor bogaţi. A fost nevoie ca împăratul să dea o nouă lege, în septembrie 934, prin care hotăra restabilirea gratuită a proprietăţii pierdute, dacă preţul plătit pentru ea fusese mai mic decât preţul normal. Dacă însă preţul de cumpărare fusese normal era redată fostului proprietar cu obligaţia acestuia să plătească suma încasată în timp de trei ani. Şi celelalte acte de tranzacţie efectuate după anul 922, privitoare la donaţii, testamente, etc. erau anulate prin legea din anul 934.

Nici legea din anul 934 n-a fost aplicată în întregime, ea fiind la fel boicotată de cei interesaţi. Aceste măsuri i-au creat lui Roman mare antipatie printre aristocraţi,

care vedeau în el un parvenit, urcat pe tronul Bizanţului, doritor să-şi facă propria-i dinastie în detrimentul celei legitime, reprezentată de Constantin. Din această cauză Roman a trebuit să facă faţă multor comploturi.

Sfârşitul domniei

Dacă luăm în considerare starea internă şi externă a Imperiului pe care a preluat-o Roman în anii 919-920 şi o comparăm cu cea de la sfârşitul domniei sale (944) putem aprecia mai bine marile realizări ale acesteia. Cele mai însemnate succese le-a obţinut însă în politica externă: A făcut din bulgari, duşmanii cei mai temuţi ai Imperiului, aliaţi, a rezistat presiunilor arabe din Orient şi chiar a extins graniţa spre Eufrat şi Tigru, pregătind astfel terenul pentru preluarea ofensivei anti-arabe în perioada următoare: a înfrânt de două ori cerbicia ruşilor şi a încheiat cu ei înţelegeri favorabile Bizanţului. Roman s-a numărat printre primii împăraţi de după Iustinian care a lăsat Imperiul mai mare şi mai puternic decât îl preluase. Succesele acestea le-a obţinut şi datorită faptului că şi-a ales colaboratori capabili, precum Ioan Curcuas şi Teophanes, prin înlăturarea de la palat a clicii de linguşitori şi incapabili, prin simţul său de abil diplomat şi prin faptul că s-a bazat pe clasele care reprezentau în mod real pivotul statului: ţărănimea şi armata. Ca drongar a acordat o atenţie sporită flotei, pe care a reorganizat-o şi cu ea a putut obţine victorii strălucite. Roman a ştiut să-şi facă din Biserică un aliat, iar patriarhul Nicolae I Misticul a fost pentru el ca un prim-ministru. Din păcate, sfârşitul domniei lui a fost trist, nu aşa cum ar fi meritat. În ziua de 16 decembrie 944 cei doi fii ai lui, Ştefan şi Constantin l-au obligat să părăsească tronul şi l-au trimis în exil în insula Proti, unde a devenit călugăr şi a mai trăit până la 15 iunie 948, când a murit. Anii petrecuţi în mănăstire au fost de penitenţă şi rugăciune. În această atmosferă el a ajuns să reflecteze asupra deşertăciunilor vieţii şi chiar să-şi renege întreaga activitate atât de propice Imperiului.

Cauza detronării sale a stat în nesiguranţa fiilor săi Ştefan şi Constantin, că vor putea fi ei desemnaţi ca succesori la domnie. De fapt împăratul se gândise să lase urmaş pe Christofor, fiul său favorit şi cel mai capabil. Acesta, murind în anul 938,

lăsând urmaşi aflaţi la o vârstă foarte fragedă, gândul s-a îndreptat spre Constantin Porfirogenetul, pe care în testamentul său, din anul 944, l-a şi desemnat ca succesor înaintea lui Ştefan şi Constantin. Rezerva faţă de proprii copii era justificată de viaţa uşoară şi incapacitatea acestora, fapte care l-au determinat pe împărat să nu le încredinţeze nici o misiune importantă.

Revolta şi domnia copiilor împotriva tatălui lor a fost însă de scurtă durată, căci la 27 ianuarie 945 Constantin Porfirogenetul, succesorul legitim la tron i-a arestat şi i-a trimis la mănăstirea în care se afla şi tatăl lor, preluând personal conducerea Imperiului.

XXVII. CONSTANTIN AL VII-LEA PORPHYROGENETUL (945-959)

Când a preluat conducerea Imperiului, Constantin avea 39 de ani. Până la această vârstă el fusese ţinut departe de conducere, împăratul Roman I Lecapenos neîncredinţându-i nici o misiune importantă. În această izolare forţată Constantin s-a dedicat familiei şi scrisului. El avea o instrucţie şcolară frumoasă şi, în plus, înclinaţia spre cercetare, ştiinţă şi artă. Ca şi altă dată Teodosie al II-lea şi-a găsit plăcerea studiind, copiind manuscrise, cercetând arhivele şi redactând lucrări moral-ştiinţifice, care sunt astăzi izvoare preţioase ale istoriei bizantine. La mănăstirea Varlaam de la Meteora se păstrează un „Tetraevanghel" scris de mâna sa şi semnat la sfârşit cu cerneală roşie. Frumuseţea scrierii justifică atribuirea şi lui a calificativului de „*caligraful*". Activitatea aceasta cultural-ştiinţifică a continuat-o şi după ce şi-a luat tronul imperial în primire. A încredinţat sarcinile politice şi militare unor oameni capabili, care au făcut din domnia lui o perioadă de mari realizări. Deşi lucrările pe care le-a scris Constantin nu se disting prin multă originalitate şi unitate totuşi au valoare pentru faptul că se bazează pe documente credibile, găsite în arhivele imperiale, la care avea uşor acces. Unele din documentele care au stat la baza informării lui s-au pierdut în cursul timpului, aşa că opera sa a dobândit valoare şi prin transmiterea până la noi a unor izvoare dispărute.

Patru lucrări sunt considerate opera personală a lui Constantin al VII-lea, chiar dacă pentru redactarea lor s-a folosit de ajutoare, care i-au adunat materialul din arhive.

1. *De administrando Imperio* (Despre cum trebuie guvernat Imperiul), tradusă şi în limba română de Vasile Grecu sub titlul „Carte de învăţătură către fiul său Romanos". Este vorba de o lucrare destinată instruirii pentru domnie a fiului său Roman, singurul băiat din cei şase copii ai săi. Roman fusese asociat la tron şi încoronat la 6 aprilie 945, în ziua de Paşti. În lucrare Constantin dă sfaturi fiului său arătându-i cum trebuie să domnească. Sunt aici informaţii de natură politică, asupra popoarelor cu care Imperiul avea bune legături diplomatice ori erau în duşmănie dincolo de graniţe. Se vorbeşte, astfel, de obiceiurile acestora, de modul de luptă, de

teritoriile pe care le ocupa, etc. Unele dintre popoarele barbare, despre care scrie împăratul (pecenegi, cumani) se aflau şi pe teritoriul de azi al României, încât lucrarea a devenit un izvor preţios şi pentru noi. Alte sfaturi se referă, la eticheta şi ţinuta împăratului: cum trebuie să se îmbrace, să meargă, când trebuie să zâmbească ori să râdă, să vorbească, să stea în picioare ori să se aşeze. Toate acestea erau importante nu numai în raporturile cu supuşii, ci mai cu seamă cu ambasadorii popoarelor străine. Lucrarea a fost alcătuită între anii 948-952 (sau 951), după datarea lui J. B. Bury şi acceptată de Arnold Toynbee.

2. *De ceremoniis aulae byzantinae* (Despre ceremoniile de la curtea bizantină), o lucrare compozită, fără contribuţie originală deosebită a împăratului, dar foarte valoroasă prin informaţiile pe care le conţine. Autorul însuşi declară că cea mai mare parte este o compilaţie de scrieri mai vechi. Se vorbeşte în ea de ceremoniile religioase, civile şi militare, de la Sfânta Sofia şi Palatul imperial ori din alte părţi ale capitalei, despre modul lor de desfăşurare. Din punct de vedere istoric relatările prezintă un interes major. Dar în afară de ceremoniile propriu-zise sunt în lucrare numeroase alte date despre împăraţi, patriarhi, personalităţi bizantine ori chiar străine. Aflăm, de pildă, de modul în care au ajuns la domnie împăraţii Leon I, Anastasius I, Iustinian I, Nichifor, Phocas, despre mormintele împăraţilor din biserica Sfinţii Apostoli şi alte biserici din Constantinopol, despre cheltuielile făcute pentru expediţiile în Creta în timpul împăraţilor Leon al VI-lea şi Constantin al VII-lea, despre primirea ambasadorilor, etc. Lucrarea a fost începută în timpul când era împărat Roman I şi continuată când Constantin a rămas singur la domnie până în anul 959. După moartea sa s-au mai făcut adaosuri, sigure fiind cele privitoare la decesul împăratului, aşa încât ni se prezintă azi în acest fel. Adaosurile nu scad valoarea ei documentară.

3. *De Thematibus* (Despre theme). În esenţă, este o expunere a împărţirii administrative în theme a Imperiului Bizantin, dar ea cuprinde şi informaţii istorice, care depăşesc cadrul strict administrativ, indicat în titlu. Ca şi celelalte lucrări menţionate mai sus, şi aici informaţiile istorice nu sunt prezentate în stricta ordine cronologică, ci, cele vechi coexistă cu cele mai noi. De pildă, pentru anumite zone

este folosit ca izvor de informare pentru ordinea administrativă a Imperiului, „Synecdemus" a lui Hierokles, lucrare alcătuită la mijlocul secolului al V-lea, dar reactualizată în secolul al VI-lea în timpul lui Iustinian. În această situaţie se află Dobrogea (Scythia Minor), pentru care se copiază ca ordine administrativă valabilă în secolul al IX-lea situaţie aflată în Synecdemus. Tot „De Thematibus" ne informează însă că Dobrogea devenise în ultimul sfert al secolului VII-lea o parte constitutivă a themei Thracia, întemeiată de Constantin al IV-lea, după instalarea bulgarilor în Peninsula Balcanică. În cadrul themei Thracia, Dobrogea constituia o *turma*, adică o subdiviziune a ei. „De Thematibus" a fost alcătuită (după H. Ahrweiler) către sfârşitul domniei şi n-ar fi fost terminată (cu siguranţă în ce priveşte Occidentul). J. B. Bury şi Arnold Toynbee propun ca perioadă de alcătuire a lucrării anii 934-944.

4. O altă lucrare considerată printre cele mai de seamă realizări a lui Constantin Porfirogenetul este „*Istoria vieţii şi activităţii lui Vasile, celebru împărat pe care Constantin nepotul său prin graţia divină a Românilor a compus-o din diferite povestiri şi a dedicat-o unui scrib*". În fond, aveam de-a face cu o apologie a împăratului Vasile I Macedoneanul, bunicul lui Constantin şi întemeietorul dinastiei. Lucrarea a fost alcătuită, după A. Toynbee, după anul 948 până spre 950. faptele sunt relatate astfel încât Vasile apare ca provenind dintr-o familie nobilă, iar întreaga sa activitate plină de realizări. În prima parte expune istoria lui Vasile I până la urcarea sa pe tron; în a doua, vorbeşte de politica internă; în a treia, despre războaiele duse în Orient şi Occident; în a patra, despre activitatea edilitară; în a cincea, despre istoria personală din ultimii ani ai împăratului. Planul este remarcabil şi prin aceasta lucrarea se ridică deasupra operelor istorice realizate în secolul al X-lea, atât în Răsărit cât şi în Apus.

5. O altă categorie de lucrări a fost realizată cu sprijinul, la iniţiativă sau chiar cu contribuţia personală a împăratului. „*Istoria*" lui Genesius, alcătuită între anii 944-948 şi cărţile I-IV ale „*Cronicii*" lui Teofanes Continuatus, redactate între anii 949-950 intră în această categorie. Dar mai numeroase sunt lucrările cu caracter enciclopedic inspirate şi sprijinite de împărat, dar realizate de echipe de specialişti. Numărul lor este mare nu numai în timpul lui Constantin, ci şi în întreg secolul al X-

lea, care a şi fost numit din această cauză „*secolul enciclopedismului*". Într-un alt capitol dedicat vieţii cultural-ştiinţifice vom reveni asupra acestor enciclopedii. Deocamdată ne oprim asupra enciclopediilor la care Constantin al VII-lea a avut un rol direct. Este vorba despre o enciclopedie istorică în 53 de cărţi, din care n-au mai rămas decât „*Extrasele despre ambasade*" (Excerpta, cărţile 26-27) cu materiale culese din arhivele imperiale, „*Geoponica*", o enciclopedie agricolă şi „*Iatrica*", o enciclopedie medicală, ambele privite ca remanieri ale unor lucrări anterioare.

În cadrul preocupărilor sale cultural-ştiinţifice se înscrie şi grija pe care Constantin al VII-lea a avut-o pentru învăţământul superior. El a reorganizat Universitatea din Constantinopol, ale cărei baze le pusese cezarul Bardas la mijlocul secolului al IX-lea, înfiinţând catedre noi şi aducând ca profesori savanţi reputaţi din Imperiu. Acestora le-a şi acordat funcţii importante în ierarhia bizantină. „*Ştiinţele* - ne spune G. Kedrenos - *un autor care nu-i este, în general, prea favorabil lui Constantin, adică aritmetica, muzica, astronomia, geometria, stereometria şi aceea ce este stăpâna tuturor, filosofia, el le-a restabilit prin activitatea sa personală. El a căutat profesorii cei mai de seamă şi cei mai distinşi pentru fiecare dintre ele, i-a primit şi a adunat în jurul lor studenţi*" (Cronica, II, p. 326). Împăratul a încurajat înscrierea la Universitate a unui număr mare de studenţi, cu scopul de a recruta din ei cadre cultural-ştiinţifice şi pentru diferite funcţii administrative.

Teofanes Continuatus ne relatează următoarele în legătura cu atitudinea împăratului faţă de studenţi: „*Autocratorul Constantin al VII-lea a manifestat cea mai mare grijă şi sprijin pentru studenţi. El îi primea zilnic la palat şi la masă, le dădea bani, îi încuraja cu cuvinte alese; şi nu trecea mult timp până ce, mulţumită dragostei şi înţelepciunii împăratului, ei îşi însuşeau ştiinţele şi artele cele mai înalte. Atunci el alegea din ei judecători, secretari, episcopi*". (Teofanes Continuatus, *Despre Constantin Porphyrogenetul*, 14, p. 446). Astfel, şcolile bizantine cu discipline predominant umaniste puteau pregăti oameni capabili să devină clerici, judecători, generali, înalţi funcţionari de stat şi savanţi.

Aceste preocupări cultural-ştiinţifice, care au solicitat mare parte din energiile creatoare ale împăratului, n-au prejudiciat bunul mers al statului, aşa cum susţin unii

cronicari, posteriori domniei lui Constantin (Ioan Skylitzes, Mihail Glykas şi Zonaras), de fapt, simpatizanţi ai împăratului Roman I Lecapenos. Mai veridică este relatarea făcută de Teofanes Continuatus, contemporan cu împăratul, care-i prezintă domnia într-o lumină foarte favorabilă.

Chiar dacă Constantin a fost, aşa cum am spus, un „*om de birou*", aplecat mereu asupra cărţilor (*libris incubentem*), cum ne spune Liutprand de Cremona şi nu s-a deplasat niciodată din Constantinopol în fruntea armatei pentru a înfrunta pe duşmani, el totuşi n-a fost străin de treburile generale ale statului. Mai întâi trebuie relevată grija de a asigura continuitatea dinastiei prin aceea ca chiar din 6 aprilie 945 el l-a încoronat ca asociat la tron pe fiul său Roman. Apoi, a luat măsuri energice de schimbare a demnitarilor apropiaţi de fosta conducere a Imperiului, păstrând însă pe Teofilact, socrul său şi dând o responsabilitate majoră lui Vasile, un fiu bastard al împăratului Roman I, pe care l-a investit cu funcţia de *protovestiarios*, şi pe Patricius, ca *parakimomenos*, acest ajungând chiar confidentul său. Vasile i-a fost fidel şi l-a ferit pe împărat de unele comploturi organizate împotriva lui. Şi alţi colaboratori s-au distins prin capacitate şi fidelitate. Unul dintre ei a fost Iosif Bringas, căruia i-a dat răspunderi mari administrative şi militare.

În domeniul militar Constantin, spre deosebire de predecesorul său, s-a bazat pe membrii familiei Phocas: Bardas Phocas şi fii săi Nichifor şi Leon Phocas, care au avut succese răsunătoare atât pe frontul oriental, cât şi în alte părţi ale Imperiului. Colaboratorii aceştia în politica internă şi externă au dat strălucire domniei lui Constantin Porfirogenetul.

În politica internă trebuie remarcat faptul că deşi Constantin avea origine imperială, fiind un mare sprijinitor al celor bogaţi, a mers pe linia trasată de Roman I. Legile sale, date în anul 947 şi după aceea, apărau pe cei săraci de oprimarea bogătaşilor şi protejau bunurile militare. În justiţie a acordat fonduri pentru judecarea proceselor în tribunalele din theme şi a obligat pe judecători să scurteze termenele de judecată.

În relaţiile externe Constantin a avut intense relaţii diplomatice cu majoritatea curţile regale din Europa Occidentală, cu arabii din Spania şi Africa. Relaţiile bune

din aceste părţi aveau ca scop ţinerea lor departe de luptele pe care împăratul le plănuia împotriva emirului din insula Creta. Relaţiile acestea diplomatice nu trebuie înţelese în sensul celor de azi, adică prin prezenţa permanentă a unor ambasadori în ţările respective. Ele se limitau doar la delegaţii care se deplasau în străinătate în vederea captării bunăvoinţei conducătorilor politici, ori a încheierii unor înţelegeri cu ei. Şi la Constantinopol veneau asemenea delegaţii şi împăraţii le primeau după caz, cu mare fast ori cu răceală, în funcţie de interesul care-l prezentau. Printre vizitele desfăşurate cu mare fast în capitala Imperiului, despre care avem informaţii asupra modului în care s-au desfăşurat, se numără şi aceea a prinţesei Olga de Kiev. Olga era văduva lui Igor şi spre deosebire de acesta ea era deja creştină, căci a sosit la Constantinopol însoţită de preotul ei. Primirea pompoasă care i-a fost pregătită la Constantinopol a contribui la îmbunătăţirea atmosferei în vederea creştinării de mai târziu a ruşilor.

În confruntările militare, inamicul cel mai redutabil au rămas în continuare arabii din Orient, din Marea Egee, în special din Creta şi din Mediterana Occidentală. În Orient în fruntea arabilor se afla temutul Saif-ad Daulah, emirul Alepului şi împotriva acestuia avea să lupte armata bizantină condusă de Bardas Phocas. Luptele s-au purtat iniţial dincolo de munţii Taurus, în Mesopotamia Superioară, unde armata bizantină profitând de disensiunile pe care Saif-ad Daulah le avea cu emirul de Egipt şi Damasc, Ikchide, aliat al Bizanţului, a cucerit, în anii 948-949, oraşele Germaniceea (Marash) şi Erzerum, obţinând şi o pace avantajoasă. Bazată pe această pace din Orient împăratul bizantin a organizat o expediţie împotriva insulei Creta, ocupată de arabi de mai bine de un secol şi jumătate şi care nu numai că era folosită ca bază de piraterie în Mediterana şi în Grecia, dar şi priva Imperiul de un punct strategic important. S-au făcut enorme eforturi materiale, şi diplomatice pentru organizarea acestei expediţii, care a eşuat însă, în anul 949, din cauza incompetenţei conducătorului ei Constantin Gongyles.

În anul 950 Saif-ad Daulah a invadat Asia Mică ajungând până aproape de Constantinopol, dar iarna grea şi contraofensivă armatei bizantine condusă de acelaşi Bardas Phocas l-a obligat la retragere după ce a pierdut aproape întreaga sa armată. În

anii următori hărţuielile lui Saif-ad Daulah n-au încetat în Orient, dar ele au fost anihilate de strategii bizantini din Cilicia şi Mesopotamia şi, mai ales, de vestiţii generali Nichifor Phocas şi Ioan Tzimiskes. Au fost recâştigate pentru Imperiu oraşe ca Amida, Alep, Samosata, Theodosiopolis, Hadath, Germaniceea, adică toată zona din partea superioară a Eufratului şi Tigrului. Aceste victorii s-au soldat însă cu pierderi umane din partea bizantinilor şi chiar cu moartea unor generali de seamă. În luptele pentru Germaniceea din anul 953 a fost grav rănit la faţă Bardas Phocas şi a trebuit să cedeze comanda trupelor fiului său, Nichifor Phocas. În aceleaşi împrejurări, fiul cel mai mic al lui Bardas Phocas, Constantin, a căzut prizonier la arabi şi a murit curând la Alep. Victoriile acestea antibizantine şi nefericirea celor doi Phocas au prilejuit la curtea lui Saif-ad Doulah mare bucurie şi au fost imortalizate de poeţi cu multe detalii.

Teritoriile recâştigate din mâna arabilor au fost organizate în provincii şi theme: Mesopotamia, Lykandos, Khanzit, Samosata, Seleucia, Melitene, iar Armenia şi Iberia au intrat în sfera de acţiune bizantină. De aici se vor recruta în cursul secolului al X-lea ostaşi, diplomaţi, buni administratori. Cuceririle acestea din zona superioară a Eufratului şi Tigrului asigurau baza de pornire pentru acţiuni ofensive spre sud în direcţia Tarsului Antiohiei şi Ierusalimului. Victoriile militare bizantine obţinute împotriva arabilor se explică nu numai prin reformele care avuseră loc în cadrul armatei themelor prin legile date de Roman I şi Constantin în favoarea stratioţilor, ci şi prin elanul religios de care erau cuprinşi atât soldaţii, cât şi comandanţii de a lupta împotriva necredincioşilor, împotriva blasfemiatorilor lui Hristos. Cu toţii se considerau apărători şi „*salvatori ai creştinătăţii*” şi pentru a înţelege mai bine atmosfera religioasă de atunci să ne amintim cu ce fast şi evlavie a fost primită la Constantinopol Sfânta Mahrama a Mântuitorului, în anul 944.

Raporturile cu bulgarii

Înţelegerile încheiate de Roman I cu Simeon au durat şi în timpul ţarului Petru. Acesta, fiind căsătorit cu Maria Lecapena, o bizantină autoritară, demnă reprezentantă a familiei Lecapenilor, a fost dominat de personalitatea acesteia şi

astfel s-a creat cale liberă de pătrundere în mediul bulgar a obiceiurilor bizantine, a oamenilor de afaceri, a culturii şi mai ales a credinţei creştine. Toate acestea au contribuit mult la schimbare la faţă Bulgariei din punct de vedere economic şi cultural. Ţarul bulgar fusese şi el crescut la Constantinopol iar acum, când avea puterea se simţea foarte mândru de titlul de „*fiu spiritual*" al împăraţilor Romei de Răsărit. Tributul stabilit în timpul lui Simeon era plătit de bizantini şi acum sub eticheta unui ajutor financiar dat Mariei Lecapena din partea familiei. Toate acestea au stabilit un echilibru în raporturile bizantino-bulgare, pentru menţinerea cărora Roman I fusese foarte grijuliu.

Constantin al VII-lea, care era pătruns de grandoarea demnităţii imperiale şi nu privea cu ochi buni căsătoria nepoatei sale cu un prinţ barbar, a acceptat în practică aranjamentele făcute de predecesorul său la domnie, deoarece ele aduceau pace Imperiului într-o zonă periculoasă. Se poate spune, deci, că în timpul lui Constantin, bizantinii au avut linişte din partea bulgarilor. De altfel, după moartea lui Simeon, statul bulgar şi-a pierdut mult din putere. Marile campanii militare au slăbit economic forţa sa, iar Petru nu se putea compara în nici o privinţă cu tatăl său. Slăbirea statului bulgar a afectat şi raporturile sale cu populaţiile transdanubiene, creând premizele unor tulburări în această zonă pe care Bizanţul nu le putea ignora.

De aceea diplomaţia bizantină s-a străduit să întărească legăturile cu pecenegii, care ocupau pe atunci pe coasta de nord a Mării Negre, între Dunăre şi Don. La mijlocul secolului al X-lea o alianţă cu pecenegii era considerată piatra unghiulară a diplomaţiei bizantine. De ea depinde siguranţa posesiunilor bizantine din Crimeea şi înflorirea comerţului cu Rusia. În plus, vecinii de nord ai Bizanţului, bulgari, maghiari şi ruşi, care aveau mare teamă de pecenegi, fiindcă tuturor le provocaseră dure înfrângeri, nu ar mai fi îndrăznit să atace Imperiul. „*Eu socot* - scria Constantin al VII-lea - *că va fi totdeauna un mare avantaj pentru împăratul romanilor să se străduiască a avea pace cu neamul pecenegilor şi să încheie cu ei convenţii ori tratate de prietenie: în acest sens să se trimită în fiecare an un delegat cu daruri convenabile aşa cum se cuvine acestui neam*" (De administrando Imperio). Responsabilitatea pentru negocieri cu pecenegii a fost lasă în seama strategului de

Cherson. În acest context se înscriu şi raporturile cu ruşii, care în timpul Olgăi erau bune, şi de aceea ea a venit la Constantinopol într-o misiune de pace.

În aceeaşi sferă de interese intră regiunile caucaziene, unde trăiau chazarii şi alanii. De când chazarii trecuseră la iudaism raporturile cu ei se răciseră, dar hanul lor rămânea înscris pe locul al doilea, după califul de Bagdad în protocolul diplomatic privitor la conducătorii necreştini. În schimb, în acest timp, o atenţie specială s-a acordat alanilor din aceeaşi zonă, care se şi încreştinaseră la începutul secolului al X-lea, primind chiar un arhiepiscop din partea Patriarhiei Constantinopolului, pe vremea când păstorea Nicolae I Misticul. Constantin al VII-lea a accentuat folosul pentru Imperiu al alianţei cu alanii, deoarece ei ar împiedica atacurile chazarilor împotriva Crimeei. Conducătorul lor, se mândrea că este unul dintre cei trei sateliţi ai bizantinilor şi se putea numi „*fiu spiritual împăratului*". O situaţie asemănătoare o avea şi conducătorul Abasgiei, care reprezenta interesele bizantine, în zona strategică dintre Alania, Armenia şi coasta Mării Negre.

Raporturile cu maghiarii stabiliţi în Câmpia Panonică au rămas în prima parte a domniei lui Constantin al VII-lea sub influenţa tratatului încheiat cu ei de Roman, în anul 943. Acest tratat a fost reînnoit în jurul anului 948, când a venit la Constantinopol o delegaţie în frunte cu Boultzous, care a fost botezat şi a primit titlul de *patricius*. Curând după aceea a sosit în capitala Imperiului un alt conducător Gyula, care i-a urmat exemplul lui Boultzous în botez şi la întoarcerea în ţară patriarhul Teofilact i-a dat pe călugărul Ierotei, care a fost hirotonit *episcop al Turkiei* (adică al Ungariei). Botezul acestora şi trimiterea episcopului Ierotei în *Turkia* contează ca moment în care o parte a maghiarilor a primit creştinismul ortodox.

După anul 955 raporturile religioase ale ungurilor cu Bizanţul s-au schimbat. În acel an ungurii au fost învinşi de Otto I cel Mare pe râul Lech lângă Augsburg şi puterea lor militară a fost distrusă pentru mai multe decenii. Consecinţa acestei înfrângeri pe plan religios a fost că ungurii au devenit zona de misiune catolică, în care au activat misionari germani şi au pregătit botezul regelui Ştefan I de către Biserica Romei.

Sfârşitul domniei lui Constantin al VII-lea

După numai 14 ani de domnie, timp în care Constantin a dat Imperiului o stabilitate, nemaicunoscută înainte, în sensul că a aşezat monarhia bizantină pe principii mai sigure, a consolidat şi lărgit graniţele Imperiului şi s-a făcut el însuşi centrul unei mişcări literare şi ştiinţifice, a închis ochii în ziua de 10 decembrie 959, în Palatul imperial. Cauza morţii timpurii (avea doar 54 de ani) nu se cunoaşte. Unii cronicari au pus-o pe seama otrăvii puse în alimente, în două rânduri, de către propriul său fiu Roman al II-lea, un decăzut moral şi cel mai incapabil împărat din dinastia macedoneană. Alţii consideră că el avea o sănătate şubredă, de care s-a plâns adeseori şi la care face amintire şi în prefaţa *Panegiricului* scris în memoria bunicului său, împăratul Vasile I: „*Dorinţa mea a fost să scriu istoria minunatelor evenimente ale întregii perioade bizantine din Istoria Romană, să includ în ea faptele împăraţilor şi ale subordonaţilor lor civili şi militari, ca şi alte întâmplări de seamă. Dar această lucrare necesită mult timp, muncă asiduă, un mare număr de cărţi şi să fii degajat de treburile politice, dar nici una din aceste uşurinţe nu-mi stau la dispoziţie. De aceea trebuie să mă mulţumesc să scriu viaţa unui împărat. Dacă mi-ar fi fost hărăzit să mai trăiesc şi dacă aş putea să am un scurt răgaz de la boală şi dacă treburile publice nu mi-ar fi stat în cale, aş putea, eventual, să continui povestirea mea mai departe. Aş vrea să expun întreaga istorie a dinastiei lui Vasile până la propria mea generaţie ...*" Simţindu-şi sănătatea zdruncinată ca urmare a otrăvirii sau a bolii, Constantin a vroit să facă un pelerinaj la Muntele Olimp din Bithinia. Acest munte celebru reprezenta pentru sănătatea sa trupească şi sufletească o dublă atracţie: mănăstirile şi chiliile unde trăiau călugării plini de sfinţenie şi faptul că în apropierea lor se găseau renumitele ape termale.

Din păcate călătoria aceasta n-a contribuit la refacerea forţelor spirituale şi morale, ci mai degrabă i-a întărit convingerile în unele presentimente rele. După ce galera imperială, frumos împodobită, l-a dus pe coasta Asiei Mici şi a vizitat Niceea, locul celor două Sinoade Ecumenice, a revenit pe Muntele Olimp. La poalele lui a întâlnit pe egumenul mănăstirii Sf. Athenogene, care i-a arătat un pergament scris cu cerneală roşie chiar de tatăl său Leon al VI-lea. Textul reprezintă o profeţie făcută de

vechiul stareţ, potrivit căreia Leon va avea un fiu, care-i va fi şi succesor la tron, şi că în momentul în care va vizita Muntele Olimp, el va fi la sfârşitul vieţii. Recunoscând scrisul tatălui său Leon, împăratul Constantin a fost impresionat de profeţie, i-a cerut egumenului pergamentul şi i-a spus melancolic că îşi dă seama de adevărul profeţiei. A mers mai departe pe Muntele Olimp, urcând până la chiliile de sus şi s-a încredinţat rugăciunilor schimnicilor. Aici, un eremit bătrân, retras chiar pe culmea muntelui şi la care împăratul voia să urce, recunoscut pentru evlavia şi sfinţenia vieţii, a coborât la împărat pentru a-i face trista prevestire că în curând va muri. De altfel, băile pe care împăratul le-a făcut în apele termale de la Prusa, nu i-au folosit şi a revenit bolnav în capitală. După ce a încredinţat pe fiul său grijii eunucului Iosif Bringas, *praepositus sacri palatii*, a murit.

Funeraliile s-au desfăşurat cu mare fast după tradiţia inaugurată de Constantin cel Mare şi pe care însuşi împăratul o consemnase în „*De ceremoniis aulae byzantinae*”. Pe un pat de paradă, totul în aur, patul durerii, a fost pus trupul neînsufleţit al împăratului, acoperit cu hlamidă de aur, dar cu faţa descoperită şi cu coroana pe cap. Patul a fost aşezat în sala măreaţă a „*celor 19 paturi*”, cu cupola foarte înaltă, unde împăratul prezidase de atâtea ori banchetele date în onoarea marilor demnitari şi oaspeţi ai Imperiului. Un timp împăratul a rămas aici pentru a fi cinstit de membrii Curţii imperiale şi personalul palatului; cu cântări, miros de tămâie, torţe aprinse. După aceea maestru de ceremonii adresându-se împăratului i-a zis: „*Ieşi împărate, Regele regilor, Domnul domnilor te cheamă*”. La ieşirea din palat coşciugul a fost oprit în marele vestibul de la intrarea principală (Chalke), prin care împăratul trecuse de atâtea ori, mai ales când mergea la Sfânta Sofia. Aici demnitarii cei mai de seamă ai Imperiului şi-au luat rămas bun, sărutându-l pe împărat, fără să-i mai facă închinăciune ca altădată, căci acum nu mai era stăpânul lor, ci părinte, iar sărutul era ca de la fiu, ca din partea familiei. În ordine ierarhică s-au perindat magiştrii (generalii), patricienii, senatorii, militarii, prinţii barbari, ambasadorii, etc. Procesiunea a continuat pe drumul spre biserica Sfinţilor Apostoli, unde Constantin îşi pregătise locul de veci alături de tatăl său, Leon şi unde a mers de atâtea ori să tămâieze mormintele predecesorilor.

Teofanes Continuatus, martor ocular, a descris în felul următor ecoul cortegiului în masa populaţiei constantinopolitane „*La ce bun să mai descriu drumul prin oraş, mulţimea poporului îmbulzindu-se din toate părţile, unii privind de sus de pe acoperiş şi de pe terasele caselor coşciugul imperial, alţii aflându-se pe marginea drumului ori la etajele superioare ale locuinţelor ... Unii plâng pe tăcute, alţii îşi bat pieptul şi suspin copleşiţi de durere, scoţând ţipete ascuţite, fiecare este copleşit de durerea generală. Pe coşciugul împodobit cu perle şi pietre preţioase el vărsa torente de lacrimi*". Ultima oprire a fost la biserica Sfinţilor Apostoli, unde împăratul a fost depus într-un sarcofag de marmură, imitând culoarea sângerândă a plămânului uman şi apoi aşezat lângă al tatălui său Leon.

Unii panegirişti bizantini spun că împăratul Constantin era foarte credincios. După Teophanes Continuatus, un apropiat al împăratului, rugăciunile sale erau atât de mult ascultate de Dumnezeu, încât mulţumită lor se obţineau victorii pe câmpul de luptă.

Alţi istorici laudă mărinimia şi generozitatea cu care a ajutat Biserica, dovadă pentru aceasta fiind *chrysobul*-ele referitoare la darurile făcute bisericii din Patras, mănăstirilor Sfântul Ioan Botezătorul de la Tesalonic, Xiropotamou şi Iviron de la Athos şi multor altora. Este interesant de relevat că în lista de cărţi pe care el le considera că trebuie să constituie „*biblioteca ambulantă a împăratului*" în companiile militare, pe primul loc sunt indicate cele de ritual religios (*De ceremoniis aulae byzantinae*, Appendices ad liber I, p. 467). În „Tactika", lucrare care i se atribuie, scria în felul următor despre ceea ce trebuia să facă împăratul înainte de a începe lupta: „*Când a sosit ziua luptei, armata trebuie să lase la o parte patimile pământeşti. Trebuie să se roage. În noaptea care precede lupta să se cânte psalmi, iar preoţii să facă slujbe, întreaga armată să primească împărtăşania şi numai după aceea să meargă la luptă. Ostaşii vor deveni astfel mai sprinteni, pentru că ei au ajutor pe Dumnezeu şi pe Maica Sa Maria*" (Tactika, 1307)

Chiar înainte de a deveni singur împărat Constantin a alcătuit un panegiric în cinstea Sfântului Ioan Gură de Aur cu prilejul aniversării la 27 febr. 929 ori 938 a aducerii moaştelor sale la Constantinopol. Acest panegiric este dovada marii

admiraţii pe care împăratul o nutrea faţă de Sfântul Ioan, „*faţă de alcătuirea şi orânduirea gândirii sale, amploarea perioadelor savante*". În secolul al X-lea Sfântul Ioan s-a bucurat de o însufleţită cinstire, iar în timpul lui Constantin ea, a fost prilejuită şi de aducerea la Constantinopol în anul 956 a osemintelor mamei sale de la Antiohia. Teodor Daphnopates, unul dintre celebrii cronicari ai Bizanţului, a ţinut cu acest prilej un discurs în faţa împăratului.

Constantin a fost un bun soţ, iubindu-şi soţia şi dovedindu-i acesteia o fidelitate nedezminţită. I-a acordat, poate, uneori prea mare libertate permiţându-i să se amestece în afacerile publice. În familia sa el şi-a găsit fericirea deplină, băiatului Roman şi celor 5 fiice arătându-le o tandreţe şi afecţiune pilduitoare. Fetele, de pildă, erau adesea implicate în treburile publice. Una dintre ele, Agatha, preferata împăratului, îi servea de secretară şi funcţionarii cunoşteau încrederea de care se bucură. În special fiul său, destinat să-i urmeze la tron, i-a arătat cea mai mare dragoste. A scris lucrări speciale menite să-l iniţieze în tainele conducerii Imperiului, să-i trezească mândria de a fi autocrator al Bizanţului, de a se fi născut în purpură şi prin aceasta moştenitor de drept divin. „*Aceste lucruri le-am considerat după mintea mea şi ţi le-am făcut ştiute, fiul meu iubit, încât să fii în stare să ştii ce deosebire este între fiecare din aceste popoare şi cum să te comporţi faţă de ele şi să ţi le apropii sau să le împresori cu război ca pe nişte potrivnici. Căci se vor ascunde de faţa ta ca unul ce eşti mai tare şi ca de foc se vor feri de tine. Îngrădire vor face buzele lor şi de cuvintele tale vor fi răniţi ca de nişte săgeţi. Înfricoşător te vei arăta lor şi în faţa ta mult se vor cutremura. Şi Atotţiitorul Dumnezeu cu scut te va întării şi el Creatorul tău va înmulţii anii tăi; paşii tăi îi va cârmuii şi pe cale bătută te va duce... şi nici un rău nu te va atinge, întrucât El însuşi te-a ales şi din pântecele maicii tale te-a menit şi ca un bărbat vrednic ţi-a dat domnia peste toţi*".

Pentru ca această domnie să fie veşnică, Constantin a adresat lui Dumnezeu rugăciunea: „*Doamne Dumnezeul meu, a cărui împărăţie e veşnică şi netrecătoare, să-l duci pe căile cele bune pe cel născut pentru tine din mine şi faţa Ta să-i fie scut de ocrotire şi urechea Ta să se plece la rugăminţile lui. Mâna Ta să-i fie acoperământ şi el să domnească pentru adevăr şi dreapta Ta să-l ducă pe drumul cel*

bun. Duşmanii vor cădea dinaintea feţei lui şi ei vor atinge cu fruntea pământul". Ce dovada mai grăitoare poate fi decât această iubire totală, faţă de fiu, căruia tatăl îi dăruieşte totul şi-i încredinţează viitorul în mâinile Tatălui ceresc! Din rândurile de mai sus se desprinde însă şi conştiinţa demnităţii imperiale pentru cel care se află pe tronul Bizanţului şi a fost, în plus, *porphyrogenet*, deci moştenitor de drept divin. Drepturile şi responsabilităţile acestuia sunt mai mari. Dar nici rangul lor nu este comparabil cu al cuiva.

Constantin l-a criticat pe predecesorul său Roman I că a venit la Palatul imperial şi a pus mâna pe conducere „*nu ştiu cum*", el nefiind *porhyrogenet* şi de aceea nu avea nici „*educaţie, nici studii*" şi nici conştiinţa demnităţii imperiale. De aceea a şi permis să dea în căsătorie ţarului bulgar Petru pe o nepoată a Lecapenilor. Roman nu trebuia să permită asemenea mezalianţă, pentru a nu se încălca legile şi cutumele romane.

Iată deci, câteva aspecte fundamentale ale personalităţii lui Constantin al VII-lea şi ale domniei sale. Reorganizarea învăţământului public, impulsul şi sprijinul dat mişcării literar-ştiinţifice, propriile sale lucrări, toate au contribuit la pregătirea unei generaţii de intelectuali, care se va manifesta creator în diferite domenii de activitate şi vor arunca asupra următorilor împăraţi din dinastia macedoneană aura unei epoci de renaştere spirituală şi culturală. Stabilitatea instituţiilor statului, a monarhiei şi a graniţelor sunt de asemenea realizări, care se datorează domniei lui Constantin al VII-lea.

XXVIII. ROMAN AL II-LEA (959-963)

Dragostea şi speranţele pe care şi le pusese Constantin în fiul său aveau să se năruie lamentabil. Roman al II-lea nu i-a semnat în nici o privinţă tatălui, căci pasiunii pentru studiu şi creaţie ştiinţifică, i-a răspuns cu lenea, cultului pentru viaţa de familie, i-a opus viaţa frivolă, seriozităţii implicării în treburile statului, i-a arătat indiferenţa. Deşi era bărbat frumos, atrăgător, plin de farmec şi graţie, n-a fost nici pe departe la înălţimea demnităţii imperiale.

Unei prime căsătorii încheiată la o vârstă tânără în anul 944, din dorinţa lui Roman I Lecapenos, cu Bertha (Eudoxia), o bastardă a regelui Hugues de Provence, dar rămasă neconsumată, din cauza morţii după cinci ani a acesteia, i-a urmat o a doua cu o femeie frumoasă, dar care nu era nici de familie nici de bună reputaţie. Deşi Teofanes Continuatus ne asigură că ea provenea dintr-o familie ilustră şi că părinţii lui Roman al II-lea au fost încântaţi de căsătorie, alţi istorici susţin însă că ea avea origine modestă, părinţii săi fiind proprietarii unui han într-o mahala din Constantinopol. Roman al II-lea ar fi cunoscut-o pe Anastasia, cum o numeşte Teophanes, fie cu ocazia unui concurs de frumuseţe la Palat, fie în cursul aventurilor sale. Mihail Glycas, mai puţin binevoitor faţă de casa lui Constantin, îi spunea *Anastaso*, nume dat în vremea aceea, în mod obişnuit, servitoarelor şi curtezanelor. Ceea ce l-a atras pe Roman în chip deosebit pare să fi fost frumuseţea acestei femei, care a făcut victime printre trei capete încoronate şi „*mişcând lumea tot aşa dacă nu mai mult decât Elena*" (Vogüé, *Regards historiques et littéraires*, p. 189, apud. Charles Diehl, *Figuri bizantine*, vol. I, p. 355).

După căsătoria cu Roman (956) ea şi-a schimbat numele în Teophano, „*pentru a arăta, spun panegiriştii săi, că fusese aleasă de Dumnezeu*" (*Ibidem,* p. 356). Acest nume voia să arunce uitare peste trecutul ei.

Charles Diehl, care o trece pe Teophano în galeria prinţeselor şi împărăteselor din Bizanţ, admite că Teophano era „*de o frumuseţe supranaturală*" (Hugues Le Roux, apud. *Ibidem,* p. 355), că „*întrecea pe toate femeile din vremea aceea*" (*Ibidem,* p. 356) şi că prin aceasta l-ar fi câştigat pe Roman al II-lea. În ceea priveşte

portretul psihic, Charles Diehl scrie următoarele: „*Aşa cum îmi pare mie, eu o văd mai ales ambiţioasă, dornică de puterea şi de influenţă, în stare de orice şi chiar de crimă, pentru a-şi păstra imperiul la care se ridicase; o văd intrigând adeseori, câteodată violentă şi pasionată şi totdeauna fără scrupule; o văd, în sfârşit, când interesele, ura şi capriciile ei erau în joc, prefăcută şi perfidă. Când s-a urcat pe tron, avea o influenţă considerabilă asupra lui Roman al II-lea, influenţă pe care nu admise s-o împartă cu nimeni*". (*Ibidem,* p. 359)

Această dorinţă de putere totală la Palatul imperial a împins-o să-l determine pe Roman al II-lea să îndepărteze înaltul personal administrativ, legat de Constantin al VII-lea şi chiar pe membrii familiei.

Cele cinci surori ale lui Roman au fost obligate să meargă la mănăstire, în ciuda protestelor energice ale acestora. „*Astfel, prin ordinul pe care ea îl smulse slăbiciunii lui Roman al II-lea, cele cinci surori ale suveranului fură invitate să intre într-o mănăstire. Zadarnic se rugă mama lor pentru ele; zadarnic, ţinându-se strâns îmbrăţişate, tinerele fete cereau plângând îndurare. Numai basilissa Elena a fost autorizată să rămână în palat, unde muri trist câteva luni mai târziu. Fiicele sale trebuiră să asculte de voinţa neîndurată, care le arunca în mănăstire şi, cu o asprime rafinată, ele fură despărţite una de alta. Zadarnic prinţesele se răsculară pentru ultima oară. Când patriarhul Polyeuct puse să li se taie părul, când lise dădu haina de călugăriţe, ele protestară, rupseră veşmintele de dimie cerură să mănânce carne în fiecare zi. Până la urmă, Roman al II-lea dădu ordin să li se lase acelaşi fel de trai pe care-l avuseseră odinioară în Palatul Sacru. Dar ele erau pentru totdeauna moarte pentru lume şi Teofano triumfa*". (*Ibidem,* p. 360)

Cronicarii bizantini Ioannes Zonaras, Leon Diaconul şi Georgios Kedrenos susţin că Teophano l-ar fi determinat pe Roman al II-lea să-şi otrăvească tatăl şi poate tot ea a făcut acelaşi lucru cu soţul ei şi apoi s-a implicat în complotul împotriva lui Nichifor Phocas. Cu acest profil moral ne-am aştepta ca situaţia Imperiului în timpul lui Roman al II-lea să se fi deteriorat simţitor. Din fericire n-a fost deloc aşa, deoarece în acest timp s-au înregistrat succese răsunătoare în politica externă. Teophano s-a implicat direct în politică şi alături de ea s-au aflat la conducerea

Imperiului şi oameni foarte capabili: Iosif Bringas, fraţii Leon şi Nichifor Phocas şi generalul Ioan Tzimiskes.

Un oarecare merit în succesele militare îl atribuie H. Grégoire şi lui Roman al II-lea, în sensul că el ar fi împărţit în două comandamentul scholelor (domesticul scholelor), o parte luând-o Leon Phocas, ca domestic al Orientului, cealaltă fratele său Nichifor; reforma ar fi avut succes şi s-a dovedit inspirată în expediţia din Creta. Tot Roman al II-lea a acţionat după principiul că cei mai buni comandanţi militari trebuie să fie angajaţi în lupte acolo unde pot da cele mai bune rezultate, dar să nu rămână prea multă vreme în aceeaşi comandă.

Cel mai răsunător eveniment din timpul domniei lui Roman al II-lea l-a constituit recucerirea din mâna arabilor a insulei Creta. De un secol şi jumătate această insulă se afla în mâna corsarilor arabi şi în această perioadă se făcuseră multe încercări de către împăraţi să fie recâştigată, dar fără succes. Importanţa ei strategică pentru comerţul din Marea Mediterană şi pentru siguranţa locuitorilor Imperiului din Grecia şi de pe ţărmurile de vest ale Asiei Mici au determinat numeroasele încercări de recucerire.

În vara anului 960 generalul Nichifor Phocas a pornit cu o puternică armată, formată din 2.000 de vase de război şi 1.300 vase de transport. Şi a asediat cetatea Chandax, capitala insulei, pe care a ţinut-o sub control toată iarna.

La 7 martie 961 cetatea Chandax a fost cucerită, zidurile ei distruse şi a fost ridicată o altă fortăreaţă. Întreaga insulă a intrat sub dominaţie bizantină, iar Sfântul Nicon şi ucenicii săi au început munca de convertire a arabilor; populaţia bizantină este întărită prin aducerea de armeni şi greci din alte părţi.

Nichifor Phocas a fost primit în triumf la Constantinopol de o mare mulţime de oameni, de împărat şi de Curte. Înainte de a sosi în capitală el a trecut pe la mănăstirea Cuviosul Luca (Osios Lucas) din Phocida, monument istoric extrem de valoros pentru arta bizantină, căci mozaicurile în aur care împodobesc biserica se păstrează în stare foarte bună. În scurt timp însă, a părăsit Constantinopolul şi a plecat în Orient, unde Saif-ad Daulah atacase şi chiar luase sub stăpânire unele cetăţi din Cilicia şi Mesopotamia de Sus. Armata bizantină a recucerit în Cilicia, Anazarbus,

apoi Germaniceea în Armenia, iar în decembrie 962 chiar Alepul, capitala lui Saif-ad Daulah.

Deşi recucerirea acestor cetăţi nu a însemnat şi asigurarea stăpânirilor pe o lungă perioadă de timp, totuşi victoriile arată superioritatea armatei bizantine. Victoriile asupra lui Saif-ad Daulah erau tot aşa de importante ca şi cea reputată asupra arabilor din insula Creta, fiindcă înlăturaseră pe cel mai periculos duşman din Orient şi deschideau calea unor ofensive ulterioare. Aceste victorii răsunătoare asupra arabilor, adăugate celor din timpul împăraţilor Roman I şi Constantin al VII-lea au schimbat esenţial înfăţişarea Imperiului, readucând-o la starea pe care o realizase Heraclios I în anul 630. Ofensiva arabă soldată cu înghiţirea de vaste teritorii bizantine în secolele VII-IX, era, astfel, nu numai oprită, ci şi anihilată în mare măsură. Acest curs nou al istoriei bizantine i-a făcut pe istorici să denumească domniile împăraţilor Roman I, Constantin al VII-lea şi Roman al II-lea ca prima fază a *epopeii bizantine* din secolul al X-lea. Această epopee a continuat sub împăraţii succesori şi a atins punctul culminant în timpul lui Vasile al II-lea Macedoneanul.

Domnia lui Roman al II-lea nu este o cezură în acest curs ascendent al istoriei bizantine, ci o verigă în lanţul marilor realizări. Am mai putea adăuga la „*meritele*" slabului împărat Roman şi ale păcătoasei sale soţii faptul că din căsătoria lor a rezultat unul din cei mai mari împăraţi al Bizanţului: Vasile al II-lea Macedoneanul şi o fiică Ana, care căsătorindu-se cu prinţul Vladimir al Kievului, a determinat creştinarea ruşilor.

Împăratul Roman al II-lea a murit datorită plăcerilor şi exceselor de tot felul şi nu a fost otrăvit de soţia sa, Teophano, cum mai susţin unii istorici. (Leon Diaconul). A avut cu aceasta 4 copii (2 băieţi Vasile al II-lea şi Constantin al VIII-lea şi 2 fete).

XXIX. ÎMPĂRAŢII MILITARI: NICHIFOR AL II-LEA PHOCAS (963-969) ŞI IOAN I TZIMISKES (969-976)

După moartea lui Roman al II-lea, conducerea statului a fost încredinţată unui favorit al său, *parakimomenosul* Iosif Bringas. Dar, curând, s-a pus problema continuării dinastiei însăşi, fiindcă cei doi urmaşi pe linie bărbătească, Vasile al II-lea şi Constantin al VIII-lea erau la o vârstă foarte fragedă şi aveau nevoie de o îndelungată şi energică tutelă.

Tânăra împărătească văduvă, Teophano, care nu se înţelegea cu Iosif Bringas, şi-a dat seama că tronul nu putea fi salvat decât de un militar iscusit şi autoritar şi a făcut apel la cel mai mare general al timpului: Nichifor Phocas. Acesta făcea parte dintr-o familiei de mari proprietari din Asia Mică, care se distinsese în prima jumătate a secolului al X-lea prin mai mulţi reprezentanţi ai ei. Nichifor însuşi câştigase, în anul 961, o mare victorie, în fruntea unei expediţii navale, în urma căreia a reuşit să recucerească marea insulă Creta.

După victoriile generalului Ioan Curcuas împotriva altor forţe arabe, pe timpul lui Roman I Lecapenos, aceasta a fost cea mai mare biruinţă câştigată împotriva acestuia duşman secular al Bizanţului.

În anul 963, la moartea lui Roman al II-lea, Nichifor Phocas, care se afla într-o campanie militară în Asia Mică, a răspuns apelului împărătesei văduve. L-a înlăturat pe Iosif Bringas şi a dobândit tronul căsătorindu-se cu Teophano.

În principiu, împăraţii legitimi erau cei doi băieţi nevârstnici cărora Nichifor li s-a asociat la tron. În realitate, singurul basileu a fost Nichifor care inaugurează seria împăraţilor militari ai dinastiei: Nichifor Phocas, Ioan I Tzimiskes, Vasile al II-lea Macedoneanul (Bulgaroctonul), Ei au fost cei mai străluciţi suverani din perioada aşa-numitului *Ev Mediu bizantin*, când Imperiul a ajuns la culmea puterii sale politice şi militare.

Nichifor Phocas era o personalitate puternică dar neobişnuită prin anumite trăsături de caracter. În persoana lui, geniul militar, asprimea comandantului şi omul de stat priceput stăteau alături de o mare înclinaţie spre misticism şi viaţa monahală.

Duhovnicul lui fusese Sfântul Atanasie, întemeietorul mănăstirii Lavra de la Muntele Athos, care l-a însoţit în expediţia din Creta (961) şi care dobândise un mare sprijin material de la noul suveran pentru ctitoria lui de la Sfântul Munte. Phocas se gândea chiar că spre sfârşitul vieţii sale, pe care-l credea paşnic, să se retragă la mănăstirea ctitorită de duhovnicul său, spre a se consacra rugăciunii şi milosteniei.

În politica internă, Nichifor Phocas s-a dovedit mai degrabă un reprezentant al clasei din care făcea parte, adică marea aristocraţie, posesoare de pământuri. El nu a mai continuat măsurile de protejare a micilor proprietari şi a ţăranilor liberi, luate de înaintaşii săi, Roman I şi Constantin al VII-lea, decât cu unele modificări, favorabile clasei stăpânitoare. O oarecare asprime a arătat chiar faţă de mănăstiri, împotrivindu-se sporirii exagerate a numărului de lăcaşuri sfinte şi recomandând mai degrabă repararea şi buna întreţinere a mănăstirilor existente. Nu însă măsurile de ordin intern l-au făcut vestit, ci acţiunile sale militare, care au readus Bizanţului gloria sa de mult apusă.

Lupta împotriva arabilor era pentru Nichifor Phocas un caracter aproape sacru. Ea a fost dusă după urcarea sa pe tron, nu pe mare - ca în trecut - ci pe uscat şi anume în Cilicia unde, în anul 965, au căzut oraşele Tars şi Mopsuestia. În acelaşi an a fost cucerită de la arabi şi insula Cipru. În anul 966 a început lupta pentru cucerirea Antiohiei. Aceasta a căzut în mâinile bizantinilor abia în 969 şi a fost anexată, împreună cu o parte din Siria, Imperiului Bizantin. Nu după mult timp a căzut şi oraşul Alep. În acest fel o regiune de mare importanţă a reveni Bizanţului, la câteva veacuri după ce fusese cucerită de arabi. Trebuie subliniată mai ales recucerirea unei metropole eclesiastice şi culturale cum a fost cea a Antiohiei.

Nichifor Phocas s-a mai confruntat şi cu bulgarii care, în anul 965, au pretins ca Bizanţul să reia plata unui tribut pe care Imperiul îl socotea umilitor. Phocas a făcut apel, împotriva bulgarilor, la serviciile lui ţarului rus Sviatoslav, care i-a eliminat pe chazari. Acesta a venit la Dunărea de Jos, dar, ispitit de teritoriile în care a pătruns, nu a mai dorit să le retrocedeze bizantinilor, ci a considerat că le-a cucerit pentru sine, spre dezamăgirea lui Nichifor.

În anul 969, Sviatoslav, după ce l-a scos din scaun pe tânărul ţar bulgar Boris al III-lea, fiul lui Petru, s-a proclamat pe sine conducător al bulgarilor. Nichifor, care a încetat din viaţă scurt timp după aceste evenimente, nu a mai putut lua măsuri de restaurare a situaţiei. Să mai amintim şi de atitudinea dură şi dispreţuitoare pe care Nichifor a avut-o la adresa noului împărat apusean, Otto I, care lovise interesele bizantine în Italia, dar dorea să se încuscrească cu familia imperială a Macedonenilor.

În decembrie 969, Nichifor al II-lea Phocas a fost asasinat mişeleşte de o conspiraţie pusă la cale de însăşi soţia sa, Teophano şi de amantul ei, generalul Ioan Tzimiskes. Acesta din urmă a ocupat tronul de la începutul anului 970.

Ioan Tzimiskes, membru al aristocraţiei posesoare de latifundiar din Asia Mică a fost un temperament deosebit de cel al lui Phocas, dar tot atât de înzestrat sub raport militar. În politica internă, el a apărat mult mai bine decât înaintaşul său interesele statului împotriva marilor proprietari, fie că era vorba de cei laici, fie de cei bisericeşti. Ioan Tzimiskes moştenise de la Phocas situaţia tulbure, mai sus amintită, de la Dunărea de Jos. Toate încercările lui de a ajunge la o înţelegere cu cneazul Sviatoslav au fost sortite eşecului .

Expediţia lui Ioan Tzimiskes împotriva ruşilor s-a desfăşurat în anul 971. A fost cucerită mai întâi, capitala ţaratului bulgar, Preslav, iar ţarul detronat a fost repus în drepturi. S-a trecut apoi la asediul oraşului Silistra unde se retrăsese Sviatoslav cu trupele sale şi care a durat trei luni, oraşul fiind împresurat de pe uscat şi de pe Dunăre de flota bizantină, care pătrunsese din Marea Neagră pe gurile fluviului, coborând apoi până la Silistra. După o rezistenţă eroică, ruşii au fost învinşi şi siliţi să se retragă în ţara lor. În timpul retragerii, Sviatoslav a fost ucis de pecenegi într-o luptă pe malul Niprului. În urma acestei acţiuni spectaculoase, Bulgaria răsăriteană a fost încorporată Imperiului Bizantin, iar ţarul Boris a fost adus ca prizonier la Constantinopol. După această dată Dobrogea a reintrat pentru mai bine de două sute de ani în stăpânirea Bizanţului.

În Orient, Ioan I Tzimiskes a continuat campania începută cu strălucire de predecesorul său, Nichifor Phocas. Luptele s-au purtat mai ales în Siria, ameninţată de arabii fatimizi, stabiliţi de curând în Egipt. În urma câtorva expediţii, Ioan I

Tzimiskes a reuşit să supună Damascul, după care a pătruns în Palestina, unde a cucerit Tiberiada, Nazaretul şi Cezareea, apropiindu-se chiar de Ierusalim. La întoarcere, împăratul bizantin a cucerit şi Beirutul şi Sidonul. Dacă o moarte neaşteptată nu l-ar fi doborât în primele zile ale lui 976, este probabil ca genialul militar care era Ioan Tzimiskes să fi redat Bizanţului, în Asia, strălucirea de odinioară.

XXX. VASILE AL II-LEA MACEDONEANUL ŞI RECUCERIREA PENINSULEI BALCANICE DE CĂTRE BIZANTINI

La moartea timpurie a împăratului Ioan I Tzimiskes (976) cei doi băieţi ai lui Roman al II-lea, care erau moştenitorii legitimi ai tronului şi care au stat succesiv sub tutela lui Nichifor Phocas şi a lui Ioan I Tzimiskes, aveau 19 ani (Vasile) şi 16 ani (Constantin). Tutela a fost mai departe exercitată de bătrânul lor unchi, *parakimomenosul* Vasile Lecapenos, un om priceput şi activ, dar corupt.

În acest timp, procesul de feudalizare bizantină a devenit tot mai evident şi mai ameninţător pentru integritatea statului. Marii feudali, lacomi de putere, se luptau între ei, pentru a dobândi întâietatea la Palatul imperial (chiar şi pentru tutela tinerilor împăraţi) şi a conduce treburile statului. Astfel, timp de 13 ani vom asista la o luptă spectaculoasă între doi reprezentanţi ai uneia din cele mai puternice familii din Imperiului şi, în cele din urmă, la o alianţă a lor împotriva puterii imperiale reprezentată prin dinastia Macedoneană. Cei doi protagonişti au fost Bardas Skleros – care se distinsese în luptele lui Ioan I Tzimiskes cu ruşii lui Sviatoslav, şi Bardas Phocas – din familia fostului împărat. Într-o primă fază (976-979), în timp ce Bardas Skleros fusese proclamat basileu de către armatele sale, a trebuit să înfrunte atacul lui Bardas Phocas, care era acum sprijinitor al puterii imperiale, adică a celor doi principi macedoneni. După mai multe lupte Bardas Skleros a fost învins (979) şi s-a refugiat în teritoriul arab. Războiul civil s-a întrerupt, însă intrigile au pornit de la Curte, unde tânărul Vasile al II-lea a căutat să-şi asume – cum i se cuvenea – puterea imperială. Până la urmă el a reuşit să-l înlăture pe bătrânul Vasile Lecapenos, căruia i s-a confiscat averea, iar Vasile al II-lea a ajuns conducător efectiv al Imperiului, alături de fratele său Constantin al VIII-lea, care a rămas în umbră până la moartea lui Vasile (1025).

Timp de patruzeci de ani Vasile al II-lea a condus cu mână de fier Bizanţul, ridicându-l la o înălţime a puterii şi un prestigiu internaţional, cu care nu s-a mai

întâlnit în veacurile următoare. Asistăm acum la întoarcerea tânărului împărat la o viaţă riguroasă, închinată numai binelui public, de unde până atunci, cât stătuse sub tutelă, se dedicase mai mult plăcerilor. Alături de Nichifor Phocas şi Ioan Tzimiskes, a fost cel mai de seamă împărat militar pe care i-a cunoscut Imperiul. Cu el s-a încheiat ceea ce s-a numit *epopeea bizantină*.

După o campanie nechibzuită, în anul 986, împotriva bulgarilor, care s-a încheiat cu o înfrângere, Vasile a reluat războiului civil dus împotriva marilor feudali care voiau să folosească recenta înfrângere militară a tânărului Vasile Macedoneanul. La început Bardas Skleros şi Bardas Phocas au ajuns la o înţelegere, propunându-şi să împartă între ei Imperiul. Nu după mult timp însă (septembrie 987), Bardas Phocas l-a întemniţat pe Bardas Skleros, s-a proclamat împărat şi, în anul 988, a pornit să asedieze Constantinopolul. Vasile, dându-şi seama de slăbiciunile armatei sale, a făcut apel la ajutor rusesc. Marele cneaz Vladimir, nepotul Olgăi, care vizitase cu peste 30 de ani în urmă Constantinopolul, i-a trimis un corp de 600 de soldaţi de elită, aşa-zisa *drujina*, cu ajutorul căreia Bardas Phocas a fost învins într-o luptă în care şi-a găsit şi moartea. Bardas Skleros a reuşit să iasă din închisoare şi a încercat să atace capitala, tăindu-i căile de aprovizionare. Vasile al II-lea a reuşit, însă, să-l convingă să se supună şi astfel Skleros a murit, în anul 991, fiind investit, între timp cu demnitate de *curopalat*.

Liniştit dinspre partea atacurilor marilor feudali, Vasile s-a consacrat (989-1025) administraţiei Imperiului şi luptelor împotriva bulgarilor. În primul rând, însă, el a luat măsuri severe pentru a lovi în feudalii foarte bogaţi care i-ar fi putut primejdui tronul şi poate şi viaţa. Vasile a procedat la confiscări şi a luat măsuri legislative asemănătoare celor luate de străbunicul său Roman I Lecapenos, pentru ocrotirea micilor proprietari de ţară. Vom aminti, astfel, Novella sa din anul 996, care lovea în marii proprietari care dobândiseră în chip abuziv bunuri financiare de la ţărani. Prin instituirea impozitului numit *allelengyon* el a lovit şi în feudalii care erau obligaţi să plătească impozitele şi taxele pe care unii dintre cei săraci nu puteau să le achite.

În problemele bisericeşti, Vasile al II-lea s-a arătat autoritar şi adesea arbitrar. Vasile s-a amestecat şi în problemele interne ale papalităţii, într-o perioadă cunoscută prin cumplita decădere morală a acestei instituţii. În ceea ce priveşte raporturile dintre Patriarhia Ecumenică şi papalitate, cu câteva decenii înainte de Marea Schismă din anul 1054 se poate spune că au avut loc unele prevestiri ale acesteia, prin schisme mai mici cum a fost aceea a patriarhului Serghie, după anul 1009. Alegerea de către Vasile al II-lea – pe patul de moarte – a unui patriarh în persoana lui Alexie Studitul, fără a fi consultat măcar Sinodul constantinopolitan, arată gradul de implicarea a puterii imperiale în treburile bisericeşti.

Un mare succes pentru Biserica bizantină a fost şi încreştinarea ruşilor, pe timpul amintitului mare cneaz Vladimir (909) şi ca urmare, dependenţa începând cu anul 1037 a noii Biserici Ruse (Kievene) de Marea Biserică a din Constantinopol. Vladimir s-a căsătorit cu o principesă imperială, Ana, sora lui Vasile al II-lea şi Constantin al VIII-lea. El a mai primit cu acest prilej din Bizanţ o coroană regală şi moaştele Sfântului Clement, papă al Romei.

Vasile al II-lea a purtat şi supranumele de „*omorâtorul de bulgari*" (Bulgaroctonul). Explicaţia stă în faptul că basileul bizantin a purtat un şir de războaie necruţătoare împotriva bulgarilor, conduşi de noul ţar, Samuil, cel mai puternic adversar al lui Vasile al II-lea. Luptele cu Bizanţul au început în anul 980. După înfrângerea pe care a suferit-o din partea bulgarilor, în anul 985, Vasile a pornit un şir de campanii militare, începând cu anul 989. perioada hotărâtoare a acesteia desfăşurându-se între anii 1001 şi 1018 şi a fost un model de strategie militară şi de iscusinţă politică. După înfrângerea hotărâtoare a armatei bulgare la Klyus (Kleidon), în anul 1014, căreia i-a urmat moartea lui Samuil şi după ce au fost lichidate şi acţiunile moştenitorilor ţarului bulgar, Vasile a anexat întreaga Bulgarie occidentală la Imperiu (Bulgaria Orientală fusese deja recucerită de Ioan I Tzimiskes) şi i-a acordat un statut politic special. Pe cât fusese de crâncen în timpul războaielor pe care le-a purtat cu bulgarii, pe atât de cumpănit şi înţelegător s-a dovedit după anexarea Bulgariei. El a căutat să nu tulbure vechile obiceiuri juridice şi fiscale ale populaţiei şi să nu-i jignească susceptibilitatea în problemele bisericeşti. Desfiinţând Patriarhia

bulgară de până atunci, Vasile a lăsat o arhiepiscopie la Orhida, care a depins nu de patriarhul de Constantinopol, ci direct de împărat. Arhiepiscopul trebuia să fie de origine bulgară.

Vasile al II-lea n-a dus numai lupte cu bulgarii, ci şi cu arabii. De asemenea, el a purtat lupte în Gruzia şi a intervenit în conflictele militare din Italia.

Vasile al II-lea a murit în anul 1025, lăsând amintirea unui împărat energic, înzestrat cu un rar geniu militar, autoritar şi uneori necruţător, dar însufleţit de idealurile superioare ale Bizanţului, pe care în parte le-a şi realizat.

XXXI. BIZANŢUL SUB ULTIMII MACEDONENI. MAREA SCHISMĂ

Moartea, în anul 1025 a lui Vasile al II-lea Macedoneanul marchează, pentru Bizanţ, începutul declinului său politic şi militar, după apogeul pe care-l atinsese în primul sfert al veacului al XI-lea. Cei 31 de ani cât dinastia macedoneană a mai continuat să conducă statul bizantin s-au deosebit fundamental de epoca anterioară, când societatea bizantină, vreme de mai bine de un veac şi jumătate cunoscuse – aproape fără întrerupere – un succes ascendent. Epoca de care ne ocupăm, în cele ce urmează este caracterizată prin importanţa pe care a dobândit-o în conducerea statului, aristocraţia civilă sau senatorială. Aceasta a acordat o importanţă mai mică armatei şi problemelor militare, iar rezultatele s-au văzut imediat în înfrângerile şi tulburările cărora a trebuit să le facă faţă Imperiul în a doua jumătate a veacului al XI-lea.

Succesorul lui Vasile al II-lea a fost chiar fratele său şi asociatul la tron Constantin al VIII-lea. Câtă vreme a trăit Vasile, Constantin s-a mulţumit cu un rol foarte şters în cadrul Palatului imperial, unde prezida ceremonii, primea soli şi se preocupa de probleme de protocol. Ajuns singur stăpân, **Constantin al VIII-lea**, în scurta sa domnie (1025-1028), a început să schimbe politica socială dusă Vasile al II-lea, dovedindu-se un partizan al feudalilor şi anulând anumite măsuri legislative ale răposatului său frate. La moartea sa s-a pus o delicată problemă de ordin de dinastic, aceea a succesiunii la tron. Vasile – necăsătorit – nu a lăsat nici un moştenitor. Constantin avea doar trei fete, din care numai Zoe şi Teodora au rămas în viaţa lumească (cea de-a treia, Eudoxia se retrăsese la mănăstire din cauza unei infirmităţi – suferise de varicelă, în copilărie). Dintre acestea, numai Zoe a dorit să se căsătorească, Teodora rămânând fecioară până la moarte. Pentru a nu se rupe firul dinastic al Macedonenilor, Constantin a hotărât să căsătorească pe Zoe Porfirogeneta, fiica sa, cu un senator vârstnic, de familie bună, Romanos Arghyros (Arghir) pe care – în mod ciudat – l-a obligat să-şi lase soţia şi să se căsătorească cu fiica sa. Roman a devenit deci împărat, în calitatea lui de soţ unei descendente din familia

Macedonenilor şi a domnit şase ani, între 1028-1034, sub numele de **Roman al III-lea Arghyros**.

Capacităţile sale erau mediocre, deşi îndeplinise în trecut funcţia de prefect al Constantinopolului (eparh). Devotat clasei căreia îi aparţinea, el a continuat acţiunea de subminare a măsurilor luate de Vasile al II-lea pentru a apăra pe marii proprietari. De asemenea, regimul îngăduitor de care se bucura Bulgaria cucerită a fost, treptat, desfiinţat pentru a se da satisfacţie feudalităţii bizantine, laice şi eclesiastice. Vechiul impozit al *allelengyon*-ului a dispărut acum pentru totdeauna.

Zoe Porfirogeneta, care se căsătorise la vârsta de 50 de ani cu Roman al III-lea, fusese oarecum nesocotită de acesta. De această situaţie s-a folosit eunucul Ioan Orphanotrophos, cu mare trecere la Curte, care i-a prezentat împărătesei pe fratele său, tânărul şi chipeşul Mihail, de familie foarte modestă. Împărăteasa s-a îndrăgostit de acesta şi, împreună, au pus la cale asasinarea lui Roman al III-lea. Apoi, Zoe s-a căsătorit cu Mihail care a fost proclamat împărat. Cu **Mihail al IV-lea** (1034-1041) a început dinastia zisă paphlagoniană, după numele provinciei de unde noul basileu îşi avea obârşia. Mihail s-a arătat însă un suveran destoinic şi a reuşit să înfrângă o răscoală din Bulgaria, condusă de Petros Delianos (1040). Din nefericire, Mihail suferea de accese de epilepsie, fapt care i-a adus curând şi sfârşitul. El a murit în anul 1041 la o zi după ce se retrăsese în mănăstirea Sfinţilor Doctori fără de arginţi din Constantinopol şi îmbrăcase rasa de călugăr.

Ioan Orphanotrophos nu voia însă să piardă din mână puterea pe care o deţinea şi l-a pus pe tron pe un nepot al său, tot cu numele de Mihail, care purta porecla de Calafatul, după îndeletnicirea tatălui său, care era meşteşugar într-un arsenal militar. Ca să poată justifica legăturile cu familia imperială, Zoe, împărăteasa văduvă, a fost convinsă să-l înfieze pe acest tânăr, care de altfel, era nepot bun al fostului soţ, Mihail al IV-lea. Noul basileu, cu numele de **Mihail al V-lea Calaphates** (1041-1042), a făcut o politică de câştigare a simpatiilor populare. Din păcate el a procedat nechibzuit, alungând din Palatul imperial pe mama sa adoptivă şi binefăcătoarea sa, Zoe Porphyrogeneta, ca şi pe Ioan Orphanotrophos care-i pregătise calea către tron.

Acest act nechibzuit a stârnit mânia populaţiei Constantinopolului, devotată familiei Macedonenilor, pe care o reprezenta Zoe. Cu toate încercările tânărului Mihail de a repara greşeala făcută, furia poporului l-a înlăturat de la tron, în aprilie 1042, după o domnie de mai puţin de 5 luni. Revoluţia din Constantinopol a zguduit adânc conştiinţele contemporanilor şi a fost cu amănuntul zugrăvită într-o scriere a sa de marele învăţat şi istoric bizantin din acea vreme, Mihail Psellos. După alungarea şi orbirea lui Mihail, tronul imperial a fost ocupat pentru câteva luni de cele două surori Zoe şi Teodora. După care, Zoe, deşi trecută de vârsta de şaizeci de ani (64 de ani mai exact), s-a hotărât să se căsătorească din nou, de data aceasta cu un membru al aristocraţiei senatoriale, Constantin Monomahul, care a luat numele de **Constantin al IX-lea Monomahul** (1042-1055), domnind alături de Zoe şi Teodora, împărătesele legitime, din dinastia macedoneană.

Constantinopol Monomahul a fost înzestrat cu reale însuşiri, care-i atrăgeau simpatia apropiaţilor săi: frumos, îndatoritor, apropiat, veşnic surâzător. Din nefericire, aceste calităţi stăteau alături de grave carenţe morale. Împăratul era uşuratic, iubitor al plăcerilor, de o moralitate discutabilă; mergând până acolo încât a instalat-o în Palatul imperial, pe o veche iubită a sa, din familia Skleros, pe care o adora. Într-o vreme când Imperiul era tot mai mult ameninţat în afară şi slăbit înăuntru, Constantin Monomahul şi-a consumat viaţa, chiar dacă nu doar în plăceri, măcar în îndeletnici bune pentru vremuri mai paşnice. Slăbiciunea sa a fost remarcată şi a prilejuit două puternice revolte militare ale unor generali valoroşi, care au fost zădărnicite numai în urma unor întâmplări norocoase pentru împărat. Acestea au fost cele ale lui Georgios Maniakes (1043) şi Leon Tornikios (1047). La nord de Dunăre au apărut pecenegii care, în câteva rânduri, au atacat Imperiul învingând armata bizantină. Ruşii erau şi ei pregătiţi, în anul 1043, să atace Constantinopolul. În Italia creştea ameninţătoarea primejdie normande. Normanzii, o populaţie războinică de obârşie scandinavică, care se extinsese în mai multe regiuni ale Europei occidentale, ocupaseră Italia, încă de pe vremea lui Vasile II. Încetul cu încetul ei au pus acolo bazele unei puteri politice şi militare, care a devenit o primejdie considerabilă pentru Bizanţ. Doar în Armenia, politica lui Constantin al IX-lea a putut să se folosească de

începutul bun pus de Vasile al II-lea şi să anexeze regatul Pangratizilor şi capitala sa, Ani, pe cale paşnică.

Totuşi domnia lui Constantin al IX-lea Monomahul a rămas în istoria bizantină măcar sub aspectul interesului pentru cultură şi învăţământ. S-a reorganizat Universitatea din Constantinopol, cu o Facultate de drept şi una umanistă (de filosofie). În fruntea celei dintâi se afla juristul Ioan Xiphilinos, viitor patriarh, cea de a doua era condusă de cel mai strălucit om de cultură al vremii, Mihail Psellos care a primit titlul de *consul al filosofilor*. Guvernul însuşi al lui Constantin al IX-lea era alcătuit din cărturari destoinici, precum Constantin Lichudis, viitor patriarh, Ioan Mavropos, viitor episcop al Evhaitelor, mare imnograf, precum şi cei doi amintiţi, Xiphilinos şi Psellos. Numai că această favorizare a culturii s-a făcut în dauna armatei şi a apărării statului şi conflictele între partide au început să apară. Nemulţumirile au fost atât de puternice, încât la un moment dat mai mulţi dintre învăţaţii numiţi mai sus printre care Constantin Lichudes şi Mihail Psellos s-au retras, pentru o vreme, la o mănăstire din Olimpul Bithiniei.

Sub Constantin Monomahul a avut loc şi un eveniment de o covârşitoare însemnătate pentru viaţa Bisericii, cu urmări care mai durează şi azi. Este vorba de Marea Schismă din 1054, care a sfâşiat în două „*cămaşa fără cusătură*" a Mântuitorului, adică Biserica Lui cea „*Una şi Sfântă*". Schisma are rădăcini adânci în trecut, dar se datorează şi împrejurărilor vremii şi caracterului protagoniştilor acestei drame. Prin această schismă s-a consumat oficial o despărţire care se produsese de foarte multă vreme şi luase grave proporţii în secolul al IX-lea sub patriarhul Fotie. De data aceasta schisma nu a mai fost trecătoare ca atunci, ci definitivă. Temperamentul lui Mihail Cerularie, ambiţiosul Patriarh Ecumenic şi a cardinalului Humbert, om arogant şi autoritar, au contribuit la această dureroasă ruptură. Sensul mai adânc al acestui act, despre care nimeni nu se aştepta să dureze atâta timp, este acela al sfârşitului unor pretenţii de universalitate: papa trebuia să renunţe la o universalitate eclesiastică, înţeleasă cum dorea el, după cum împăratul bizantin este silit să renunţe de a se mai gândi la o universalitate politică. Constantin al IX-lea n-a supravieţuit decât puţin acestui eveniment.

La 11 ianuarie 1055, împăratul care era de mult bolnav de gută şi uzat de viaţa plină de plăceri pe care o dusese, s-a stins din viaţă. Soţia sa, Zoe Porfirogeneta, murise încă din anul 1050. Mai supravieţuia doar Teodora, care a rămas singura împărătească până în septembrie 1056, când a trecut şi ea la cele veşnice, fără ca în timpul ei să fi avut loc vreo realizare mai de seamă. Cu Teodora s-a stins, pe linie feminină, dinastia macedoneană, după ce linia masculină se încheiase, odată cu moartea tatălui ei, în anul 1028. Cea mai strălucită dinastie din întreaga istorie a Bizanţului a dispărut, astfel, după o existenţă de aproape o 190 de ani. În acest răstimp, Imperiul de Răsărit, după ce a depăşit tristele urmări ale crizei iconoclaste, s-a angajat pe drumul Renaşterii, începută încă sub Mihail al III-lea şi care a mai fost numită şi *a doua vârstă de aur* (după cea a lui Iustinian) din istoria Imperiului de Răsărit.

XXXII. BIZANŢUL ÎN PERIOADA DINTRE MACEDONENI COMNENI (1056-1081)

La moartea Teodorei cea din urmă reprezentantă a dinastiei macedonene tronul a fost ocupat de un bătrân dregător, care fusese un fel de ministru al armatei şi a purtat astfel numele de **Mihail al VI-lea Stratioticos** sau **cel Bătrân**. Era un tipic reprezentant al aristocraţiei civile gata să facă orice concesii Senatului şi înalţilor funcţionari trecând cu vederea în acelaşi timp interesele armatei.

Militarii au proclamat însă, în Asia Mică un împărat al lor pe generalul **Isaac Comnenul** care, ajutat de patriarhul Mihail Cerularie, a reuşit să îl înlăture pe Mihail al VI-lea şi să ocupe pentru doi ani tronul (1057-1059). De data aceasta puterea a revenit aristocraţiei militare al cărui reprezentant era Isaac, originar din Anatolia (Asia Mică). Politica pe care o ducea noul suveran se opune celei a Senatului.

Pentru că tezaurul statului, atât de îndestulat pe vremea lui Vasile II Bulgaroctonul fusese secătuită de urmaşii săi, Isaac I Comnenul a recurs la o politică fiscală dură lovind atât în interesele aristocraţiei civile cât şi a Bisericii recurgând chiar la confiscări. Evident că luând asemenea măsuri el şi-a atras multe antipatii din rândul Bisericii şi, în primul rând, aceasta a dus la un conflict deschis cu însuşi patriarhul Mihail Cerularie. Acesta, pe lângă interesele Bisericii, pe care le apăra, avea şi ambiţii de ordin personal tinzând la o excludere a intervenţiilor statului în treburile bisericeşti şi la o promovare a sa într-o situaţie care ar fi echivalat (pe linie eclesiastică) cu demnitatea imperială. Din cauza acestei atitudini opresive dar şi a cerbiciei împăratului s-a ajuns la o înveninare a raporturilor dintre basileu şi patriarh, care a dus în toamna anului 1058 la arestarea, exilul şi trimiterea în judecată sinodală a lui Mihail Cerularie.

Acesta a rămas dârz până la capăt şi a murit în timpul procesului. Aceste triste împrejurări au lovit în autoritatea şi popularitatea suveranului care în decembrie 1059 s-a hotărât să abdice şi să se retragă în mănăstire. Ceva mai înainte el ridicase la rangul de demnitari pe doi din marii oameni de cultură ai vremii, Constantin Lichudes şi Mihail Psellos. Pe cel dintâi l-a ridicat la scaunul de patriarh după

moartea lui Mihail Cerularie; iar pe Mihail Psellos l-a făcut ceea ce numim astăzi prim-ministru.

Partidul aristocraţiei civile, după o scurtă perioadă de timp, a revenit la conducerea treburilor statului în perioada noului împărat, **Constantin al X-lea Ducas** (1059-1067), care l-a avut drept prim sfetnic şi atotputernic dregător pe Mihail Psellos. Toate vechile păcate ale regimului aristocraţiei civile au ieşit acum la iveală. S-a înmulţit peste măsură numărul senatorilor. S-a neglijat interesul armatei, s-a înmulţit în finanţe şi fiscalitatea, corupţia şi delăsarea.

La hotare primejdiile cele mai mari vin din partea pecenegilor şi uzilor, o seminţie tiranică înrudită cu cumanii, care năvăleau şi pustiiau ţinuturile de la sudul Dunării, până departe în Grecia de azi. În Italia normanzii, care aveau în fruntea lor pe vestitul Robert Guiscard, şi-au făcut un stat puternic şi ameninţător, smulgând din mâinile bizantinilor oraşul Bari, cel mai mare centru din Italia de sud (pe coasta Mării Adriatice). Ungurii au ocupat în anul 1064 Belgradul. Asia Mică a cunoscut înaintarea spectaculoasă a turcilor selgiucizi care reuşiseră să-i înfrângă pe arabi. După ce a ocupat Persia şi Mesopotamia şi s-a instalat la Bagdad, califatul a rămas o demnitate de natură pur religioasă deţinută în continuare de arabi, dar puterea militară se afla de acum în mâinile unui sultan selgiucid. Pe numele său Alp Arslan, acesta a cucerit în anul 1065 cetatea Ani din Armenia, după, care a început incursiuni în Anatolia ocupând, în anul 1067, Cezareea Capadociei.

Când, în anul 1067, Constantin al X-lea a încetat din viaţă, văduva sa Eudoxia Macrembolitissa (o nepoată a lui Mihail Cerularie), care rămăsese regentă în numele fiilor ei: Mihail, Antonie şi Constantin, a fost îndemnată de principalii oameni politici ai vremii (printre care şi noul patriarh Ioan Xiphilinos) să se recăsătorească cu un general energic care să poată face faţă situaţiei. Este vorba despre Roman Diogenes, fost strateg al themei Paristrion de la Dunăre, un militar destoinic originar din Capadocia.

Noul basileu **Roman al IV-lea** (1068-1071) a trebuit să poarte lupte decisive cu turcii selgiucizi. El dispunea de o armată relativ numeroasă, dar alcătuită în cea mai mare parte din mercenari străini. După unele succese, în august 1071, la

Mantzikert, lângă lacul Van (Armenia) Roman al IV-lea Diogenes a fost înfrânt de trupele sultanului selgiucid şi făcut prizonier. La această înfrângere a lui Roman a contribuit şi trădarea unui membru a familiei Ducas care îi era ostilă.

Sultanul Alp Arslan a încheiat cu împăratul captiv o înţelegere, care prevedea plata de către Bizanţ a unui tribut anual, a unei sume de garanţie pentru eliberarea basileului, înapoierea prizonierilor selgiucizi capturaţi de bizantini, precum şi ajutoare militare. În aceste condiţii Roman s-a întors în ţară unde fusese, între timp, înlocuit cu tânărul Mihail al VII-lea Ducas. Familia Ducas i-a rămas duşmană lui Roman care, cu toate asigurările solemne primite, a fost prins şi orbit. În anul 1072 a murit din cauza suferinţelor îndurate. Istoricul grec C. Sathas afirmă că Mihail Psellos ar fi spus despre împăratul Roman al IV-lea Diogenes că „*Dumnezeu i-a luat ochii pentru că îl credea demn de o lumină mai frumoasă.*"

Sub **Mihail al VII-lea** (1071-1078), cunoscut şi cu pseudonimul de „Parapinakes", fiul lui Constantin al X-lea Ducas, un tânăr cultivat (ucenic al lui Mihail Psellos), dar lipsit de personalitate şi de energie, Imperiul a cunoscut o perioadă de grave tulburări şi nemulţumiri, cărora nu le-a putut face faţă. Mihail Psellos a fost tot mai mult înlăturat de un parvenit, logofătul Nikeforitzes, om fără scrupule, care prin măsurile sale (printre altele monopolul grâului) a contribuit la scumpirea vieţii şi la sporirea nemulţumirilor populare. Acesta a ajuns tot mai puternic în stat şi dispreţuit de populaţie; dar şi-a pierdut viaţa după câţiva ani în urma unei răscoale.

Domnia lui Mihail al VII-lea Ducas a fost dominată de mai multe revolte militare. La un moment dat comandantul mercenarilor normanzi s-a răsculat împotriva împăratului, susţinând că un alt membru al familiei Ducas (cezarul Ioan Ducas) este împotriva basileului. Acesta a trebuit să recurgă în chip neaşteptat la ajutor selgiucid pentru ca răsculatul, Roussel de Beilleul să fie înfrânt. Aristocraţia militară nemulţumită că a fost nesocotită, a ridicat mai mulţi uzurpatori care năzuiau să ocupe tronul. De la Durazzo, pe coasta Mării Adriatice, s-a ridicat un duce bizantin Nichifor Bryennios, înaintând până la Adrianopol. Împotriva lui a porni strategul themei Anatolicilor din Asia Mică, Nichifor Botaniates, descendent al familie Phocas,

care a reuşit să intre în Constantinopol învingător. Împăratul legitim a fost detronat şi trimis la mănăstire, uzurpatorul ajungând basileu sub numele de **Nichifor al III-lea** (1078-1081), luând în căsătorie pe soţia fostului suveran, Maria.

Nichifor Botaniates, om vârstnic şi fără deosebite însuşiri, a asistat în timpul scurtei sale domnii la răscoala altor strategi; Nichifor Basilakes şi, în anul 1080 a unui alt Nichifor, din familia Melissenos, care s-a proclamat împărat în Asia Mică la Niceea.

În luptele care s-au desfăşurat învingător nu a fost împăratul Nichifor Botaniates, ci un tânăr şi iscusit general care l-a servit o bucată de timp, pe nume Alexios Comnenul. Acesta a reuşit să câştige disputa nu numai datorită capacităţilor sale militare, ci mai ales diplomaţiei, pe care a desfăşurat-o, izbutind să atragă simpatiile familiei Ducas, ale lui Nichifor Melissenos şi el un pretendent la tron şi al puternicii sale familii a Comnenilor.

În primăvara anului 1081 el a putut intra în Constantinopol unde se desfăşurau scene de jaf şi dezordine. Nichifor al III-lea Botaniates a părăsit tronul şi astfel Alexios Comnenul a devenit împărat şi întemeietor al unei noi şi strălucite dinastii, care a ocupat tronul Bizanţului între anii 1081-1185.

XXXIII. DINASTIA COMNENILOR. CRUCIADELE

După criza care a zguduit Bizanţul în decada a opta a veacului al XI-lea şi înlăturarea lui Nichifor al III-lea Botaniates, conducerea supremă a revenit unui general, încă tânăr, reprezentant al feudalităţii militare, cu întinse posesiuni în Asia Mică, şi care - printr-o abilă acţiune, reuşise să câştige simpatia familiei Ducas, din mijlocul căreia şi-a ales şi soţia, pe Irina Ducas.

Cu Alexios I Comnenul (1081-1118) o nouă dinastie - poate ultima cu adevărat strălucită - a ocupat tronul în Constantinopol timp de 104 ani. Dintre aceştia, 99 de ani s-au împărţit între domniile a numai trei cârmuitori, adică amintitul Alexios I, apoi Ioan al II-lea (1118-1143) şi Manuel I (1143-1180). Personalităţile lor, precum şi durata şi rezultatele conducerii lor ne obligă să ne oprim întrucâtva asupra lor pentru o scurtă caracterizare.

Alexios I, întemeietorul dinastiei era un bun militar şi un iscusit diplomat. A acordat o însemnătate deosebită problemelor religioase şi bisericeşti, socotind că unitatea şi tăria Bisericii ajută esenţial la consolidarea statului feudal. A fost un iubitor de cultură, el însuşi creator literar. Ataşamentul faţă de mama sa, o femeie întru totul superioară, Ana Dalassena - pe care la un moment dat a numit-o regentă a Imperiului – ni-l face simpatic. La fel admiraţia nemărginită pe care a ştiut să o inspire fiicei sale, Ana, cea mai strălucită figură feminină din istoria culturii bizantine. Fiul său, Ioan, socotit de mulţi cel mai valoros dintre cei trei Comneni pomeniţi, a fost mai mult un militar, om echilibrat şi caracter integru. Ctitoria sa de la Constantinopol, mănăstirea lui Hristos Pantocrator, cu aşezăminte spitaliceşti şi de asistenţă socială, organizate până în cele mai mici amănunte de el, dovedeşte gândirea largă a unui om care anticipase realizările veacurilor viitoare.

Manuel I, fiul lui Ioan al II-lea, părea un cavaler occidental urcat pe tronul din Constantinopol. Niciodată până atunci înrâurirea apuseană în civilizaţia bizantină nu s-a dovedit mai activă. Plin de proiecte, dornic să refacă imperiul lui Iustinian I, interesat de problemele religioase, dar şi de astrologie, relativ nestatornic şi

neprevăzător, dar plin de farmec, Manuel prevestea şi el vremuri noi. El întruchipează ceea ce Nicolae Iorga numea Imperiul de penetraţie latină, care a cunoscut însă şi catastrofa de la anul 1204, la mai puţin de un sfert de veac după moartea lui Manuel. Relaţiile cu vecinii în timpul Comnenilor au fost dominate de câteva realităţi politice şi geografice în acelaşi timp. Normanzii au constituit o primejdie permanentă. Ameninţând puternic Bizanţul imediat după urcarea pe tron a lui Alexios I, ei l-au silit pe acesta să încheie un tratat plin de consecinţe nefaste, cu veneţienii. Încheiat în mai 1082, el s-a soldat cu primirea de către doge a titlului de *protosebastos*, atât el cât şi Biserica din Lagune primind rente anuale din partea Imperiului. Dar cea mai importantă clauză a acestui tratat a fost scutirea de taxe comerciale pentru negustorii veneţieni pe întreg teritoriul Imperiului. Mai târziu, în timpul Cruciadei a II-a, ei s-au folosit de confuzia din Imperiu pentru a năvăli în Grecia, răpind pe lucrătorii manufacturilor de mătase din Corint şi Teba. În anul 1185, sub ultimul Comnen, Andronic I, ei au năvălit asupra Tesalonicului şi au pricinuit, indirect, prăbuşirea de pe tron a suveranului.

Veneţienii au ajuns - datorită tratatului din anul 1082 cu Bizanţul - o putere care a intervenit mereu, într-un fel sau altul în treburile Imperiului, ajungând în cadrul Cruciatei a IV-a un factor determinant pentru prăbuşirea Imperiului de Răsărit. O încercare de a elimina amestecul lor în treburile Imperiului a încercat, Ioan al II-lea, dar în urma războiului veneto-bizantin (1122-1126), din lipsa unei flote, basileul a fost nevoit să încheie un nou tratat prin care reconfirma privilegiile veneţienilor. Dinspre nord, popoarele migratoare au continuat să ameninţe Bizanţul. Alexios I i-a zdrobit pe pecenegi în anul 1091, ajutat şi de cumani. Lupta decisivă s-a dat la 24 aprilie 1091, la poalele muntelui Lebunion. Anterior însă, pecenegii aliaţi cu emirul de Smirna Tzachas, au atacat Imperiul (iarna 1090-1091). Ioan al II-lea i-a desfiinţat ca popor, pe pecenegi, în anul 1122. Aceştia au trecut Dunărea, devastând Macedonia şi Tracia, dar a fost ultima lor incursiune, căci în urma înfrângerii suferite în faţa bizantinilor, ei au dispărut din istorie. La fel, uzii şi cumanii, au stat şi ei la pândă la frontiera dunăreană. Primejdia cea mai mare au constituit-o însă turcii selgiucizi. Aceştia au zdrobit trupele bizantine în 1071 la Mantzikert. Datorită imprudenţelor lui

Manuel I ei i-au mai înfrânt încă o dată, hotărâtor, pe bizantini, la 17 septembrie 1176, la Myriokephalon, în Frigia. Prin aceasta, soarta Asiei Mici bizantine a fost pecetluită pentru totdeauna.

Epoca Comnenilor a adus însă Bizanţului şi un neaşteptat contact masiv cu lumea apuseană. Este vorba de cruciade, vastele mişcări de trupe, pornite din Europa occidentală pentru dezrobirea Locurilor Sfinte din mâinile necredincioşilor. Prima cruciadă, propovăduită de papa Urban al II-lea, a reuşit să recucerească la sfârşitul secolului al XI-lea oraşe şi întinse teritorii din Siria şi Palestina, inclusiv Ierusalimul. Pretutindeni s-au alcătuit formaţiuni politice occidentale de structură feudală. De aici însă au apărut animozităţile cu Bizanţul, care vroia să păstreze suzeranitatea sa asupra acestor noi teritorii. Astfel, au avut loc expediţiile militare ale lui Ioan al II-lea şi Manuel I în Siria. Trecerea cruciaţilor prin Bizanţ a produs şi ea diferende şi învrăjbiri. Trupele normande participante la cruciada întâi s-au purtat cu mare aroganţă faţă de Alexios I.

În timpul Cruciadei a III-a, Frederic I Barbarossa, străbătând Serbia şi Bulgaria, a ajuns la un adevărat conflict făţiş cu Bizanţul lui Isaac Anghelos, puţină vreme după dispariţia ultimului Comnen.

Orizontul politic al Imperiului s-a lărgit spre Europa, odată cu căsătoria lui Ioan Comnenul cu o principesă maghiară (Irina). Basileul a început să se amestece autoritar în afacerile dinastice ale ungurilor; Fiul său, Manuel I chiar a pornit câteva expediţii împotriva acestora, trecând şi prin teritoriul românesc. El s-a amestecat chiar şi în treburile cnezatului rus de la Kiev. Sub raport eclesiastic, asistăm la mai multe contacte între Constantinopol şi Roma în vederea unirii Bisericilor. Pretutindeni, deci, constatăm prezenţa unei politici europene, o politică de prestigiu, nu totdeauna izbutită, dar care a contribuit în felul ei, să asigure strălucirea din urmă Imperiului de Răsărit. Înlăuntrul hotarelor, procesul de crescândă feudalizare a avut o influenţă însemnată asupra vieţii poporului şi asupra dezvoltării instituţiilor, aşa cum vom constata în cele ce urmează.

Pentru noi, românii, epoca Comnenilor îşi are importanţa ei. Dacă românii din stânga Dunării nu sunt amintiţi în izvoarele istorice bizantine, cei din dreapta Dunării

- vlahii balcanici - sunt menţionaţi. Mai mult, istoricul bizantin Ioan Kinnamos, care l-a însoţit pe Manuel I în expediţiile sale, vorbeşte – cel dintâi dintre bizantini – despre aceşti vlahi ca fiind descendenţi din vechii colonişti romani. Este o recunoaştere, străveche, a latinităţii poporului nostru, care ne este cu deosebire scumpă. Expediţia lui Ioan al II-lea, care a străbătut Banatul; a lui Manuel I care a trecut, în orice caz, prin Ţara Românească, dacă nu şi prin Moldova, fuga lui Andronic I la principele Galiţiei, după ce a străbătut un teritoriu românesc, au făcut ca regiunile noastre, şi, desigur, poporul nostru să fie mai bine cunoscute de bizantini.

Dobrogea era sub stăpânire bizantină încă din timpul lui Ioan I Tzimiskes, însă aceasta a fost mai evidentă după cuceririle lui Vasile al II-lea. Dar bazele civilizaţiei bizantine s-au consolidat aici mai ales sub Comneni. Monumente, sigilii şi nenumărate monede, dau mărturie pentru prezenţa binefăcătoare a bizantinilor în regiuni în care trăiau şi străbuni de ai noştri. Bazele unei ierarhii eclesiastice, dependente de Constantinopol, cu scaune ierarhice în această regiune (de ex. Vicina), s-au pus tot din timpul Comnenilor. Legăturile s-au întrerupt odată cu răscoala Asăneştilor din anul 1186, care a cuprins şi Dobrogea. Chiar dacă nu este vorba răspicat de români, relatări ca ale Anei Comnena care şi-a scris după anul 1130 opera sa istorică „Alexiada" sunt de mare preţ când vorbesc de începuturile unei vieţi de stat în regiunile Dunării de Jos pe vremea domniei tatălui ei, împăratul Alexios I.

Din aceste date sumare putem vedea cât de însemnată este epoca Comnenilor - veacul al XII-lea - nu numai pentru Bizanţ, ci şi pentru popoarele care au început să-şi capete conştiinţa de sine şi să se ridice la o viaţă de stat proprie, în orbita strălucitei civilizaţii a Bizanţului. Printre aceste popoare s-a numărat şi cel românesc.

Politica internă a Comnenilor. Feudalismul şi instituţiile sale *pronoia* şi *charistikion*-ul

Politica internă a Comnenilor se poate înţelege pe deplin numai dacă ţinem seama de dezvoltarea feudalismului în Bizanţ, în secolul al XII-lea. Feudalismul apărut cu mult înainte; a cunoscut acum deplina sa înflorire şi instituţiile sale şi-au dobândit caracteristicile cele mai evidente în această perioadă. Multă vreme s-a

crezut că feudalismul reprezintă o orânduire politico-socială proprie Occidentului. Astăzi se ştie, însă, că această orânduire a aparţinut şi unor state din Asia şi Africa, dar şi Răsăritului European, inclusiv Ţărilor româneşti. Orânduirea urmează celei sclavagiste, proprie antichităţii, şi este caracterizată prin existenţa unor raporturi precise între suzeran şi vasalii săi. Fireşte că feudalismul bizantin nu a avut exact aceleaşi trăsături ca cel apusean; însă în esenţă răspunde aceluiaşi moment din evoluţia societăţii.

În Bizanţul din vremea Comnenilor observăm, astfel, unele instituţii foarte apropiate de cele apusene. Cea mai caracteristică pare a fi *pronoia*. Aceasta constă dintr-o bucată mai mare sau mai mică de pământ (în general un număr de sate, cu ogoarele, pădurile, eleşteele lor, etc.) care era dată în îngrijirea unui om de încredere al basileului, purtând numele de *pronoiar*. Acesta primea ţinutul ca o posesiune şi nu ca o proprietate în înţelesul modern al cuvântului. Această posesiune se dădea cu titlu personal şi revocabil, adică ea se acorda beneficiarului, personal, fără ca acesta să poată să o înstrăineze prin vânzare, donaţie sau legate (testament).

În caz că pronoiarul se dovedea infidel faţă de împărat, acesta avea dreptul să-i retragă dreptul de posesiune asupra pronoiei. În cadrul acesteia beneficiarul (*pronoiarul*) avea ca *pareci* (numiţi şi şerbi ori iobagi) pe locuitorii satelor respective. El le încasa impozitele şi alcătuia din rândurile lor o mică unitate militară înarmată de el, care să lupte când era chemată sub arme.

Alexios I Comnenul a încurajat această instituţie feudală tocmai pentru a avea la îndemână un număr cât mai mare de soldaţi echipaţi în caz de război. Din nefericire numărul acestora a rămas relativ mic şi statul s-a văzut obligat (ca şi în epoca anterioară) să recurgă tot mai mult la mercenari, recrutaţi din rândul altor neamuri, mai ales din nordul şi apusul Europei, dar câteodată şi din rândul turcilor selgiucizi.

O a doua instituţie, care ne interesează mai de aproape, a fost *charistikiariatul*. Împăratul (cel mai adesea) acorda unui favorit al său din clasa conducătoare supravegherea unor mănăstiri, cu toate bunurile ei mobile şi imobile. Mănăstirea purta numele de *charistikion*, iar beneficiarul pe cel de *charistikes*. Acesta strângea

veniturile mănăstirii având îndatorirea să poarte de grijă sfântului locaş cu toate bunurile sale ca şi de călugări. Este uşor de înţeles câte abuzuri se putea produce; *charistikarul* având grijă să strângă cât mai mulţi bani şi produse şi să lase mănăstirii cât mai puţin. În afară de acest aspect economic, instituţia păcătuia şi prin faptul că aceşti favoriţi ai basileului se instalau deseori în incinta mănăstirii (uneori chiar cu familiile lor) şi se năşteau, între ei şi călugări şi călugăriţe situaţii neplăcute sub raport moral. Împotriva acestei stări de lucruri a protestat, într-un vestit memoriu al său, patriarhul Antiohiei Ioan Oxites, cerând respectarea adevăratei vieţi monahale în cuprinsul mănăstirilor.

Proprii feudalismului sunt şi unele aşezăminte şi practici care ţin de fiscalitate. În tradiţia bizantină, ca şi în veacurile precedente, impozitele se încasau de slujbaşi ai fiscului, angajaţi ai Statului. Pentru că aceştia nu mai aveau autoritatea necesară să acţioneze pe domeniile marilor proprietari sau ale pronoiarilor, s-a recurs la *închirierea* perceperii impozitelor, mai exact un cetăţean, cu o bună stare materială şi agreat de autorităţi, se angaja să plătească tezaurului statului o sumă fixă anuală; în schimb el (prin agenţii lui) percepând direct de la locuitori dările cuvenite statului. Bineînţeles, exista o diferenţă care îi revenea acestuia. Fiscul era, totuşi, mulţumit că se putea baza pe o sumă dinainte cunoscută care intra în tezaurul statului.

Marii proprietari ca şi Biserica, de altfel, (pentru proprietăţile ei) se bucura şi de un număr variabil de scutiri de impozite, care se acordau, firește, după cum socoteau autorităţile, anumite persoane fiind favorizate în dauna altora. Aceste scutiri care nu erau considerate imunităţi, nu aveau numai un caracter fiscal. Uneori erau şi de natură juridică. Justiţia, spre exemplu, nu avea voie să se amestece (măcar pentru anumite încălcări ale Legii) pe pământurile marilor proprietari, care exercitau şi atribuţiile justiţiei pe posesiunile lor.

Firește că aceste măsuri nu aveau un caracter general şi permanent. Fiscul continua să-şi exercite atribuţiile sale alături de cei ce *închiriau* (pentru anumite provincii) perceperea dărilor. Alexios I a procedat chiar la o nouă aşezare a impozitelor „*bazate şi pe o revizuire a titlurilor de proprietate*" ale posesorilor de pământ.

Fiscalităţii severe i se adăuga numeroase corvezi şi îndatoririle de găzduire pentru slujbaşi, armată, etc., pe seama ţăranilor Şi aceste trăsături erau proprii epocii feudale şi s-au întâlnit şi în Ţările române în timpul feudalismului. Alexios a mai fost obligat să recurgă şi la o devalorizare a monedei ceea ce a produs multe perturbări şi nemulţumiri în societatea bizantină.

O trăsătură care merită, în sfârşit, să fie amintită, a fost ridicarea unei noi pături în sânul aristocraţiei formată mai ales din membri ai familiei imperiale şi din devotaţi ai ei. Titlurile care desemnau înaltele ranguri dobândite au devenit din ce în ce mai pompoase, ajungându-se până la exagerări care azi trezesc zâmbete. Din cauza acestei *inflaţii* de titluri nobiliare, vechile titluri nu mai erau suficiente şi unele s-au demodat. Era, deci, nevoie de altele tot mai răsunătoare. Este evident că posesorii acestor titluri trăgeau foloase de pe urma lor şi alcătuiau în schimb o pătură de profitori devotaţi împăratului şi familiei sale.

Sub succesorii lui Alexios I (fiul său Ioan al II-lea şi nepotul său Manuel I) aceste trăsături al feudalismului s-au observat în continuare. Nevoia de a avea o armată mai puternică şi mai bine echipată i-a silit pe suverani să continue severa lor politică fiscală şi monetară. S-a cheltuit mult pentru războaie, pentru răsplătirea bănească a unor militari, dar şi pentru luxul exagerat de la Curtea imperială, mai ales în timpul domniei lui Manuel I Comnenul. Acesta a încercat, în schimb, să oprească creşterea averilor mănăstireşti şi chiar a celor laice. Fiscalitatea a rămas necruţătoare, dar a dus şi la creşterea corupţiei.

Atâta timp cât basileii cu un înalt prestigiu precum primii trei Comneni au stăpânit ţara, s-a putut menţine o unitate a statului şi o ţinere în frâu a marilor feudali. Pe măsură însă ce a slăbit autoritatea centrală tendinţele centrifugale ale feudalismului au ieşit la iveală. Marii feudali, mai ales cei aflaţi la mare distanţă de capitala Imperiului, tindeau să-şi croiască un mic stat al lor, ştiind că suveranul din Constantinopol era prea slab ca să ia măsuri eficiente împotriva lor. Acest fenomen, cunoscut şi sub numele de „*fărâmiţare feudală*” s-a întâlnit şi în Bizanţ, odată cu progresele dobândite de feudalism şi reprezintă un ferment de dezagregare al statului, cu grave consecinţe pentru bunăstarea materială şi culturală a societăţii bizantine.

Politica religioasă a Comnenilor

Grija deosebită pe care suveranii din dinastia Comnenilor au arătat-o Bisericii se oglindeşte atât prin pietatea lor personală cât şi prin interesul ca această instituţie, care era principala susţinătoare a statului în timpul orânduirii feudale, să fie puternică, unitatea ei să nu fie primejduită de erezii care să o dezbine şi de secte care să o submineze.

Această grijă imperială se manifesta şi prin atenţia acordată mănăstirilor şi monahilor, cât şi clerului de mir. Alexios I Comnenul, întemeietorul dinastiei, s-a arătat în tot timpul domniei lui un suveran cucernic şi preocupat de problemele teologice (a şi scris unele lucrări cu caracter dogmatic). Autoritatea pe care a dorit-o să o aibă asupra Bisericii a fost permanentă şi aproape absolută.

Este drept că, la începutul domniei sale, războiul purtat cu normanzii a necesitat cheltuieli considerabile. Nu le-a putut face faţă decât recurgând şi la bunurile mobile ale Bisericii (bani lichizi, dar şi vase de metal preţioase, ba uneori chiar îmbrăcămintea de aur şi argint a unor icoane).

Măsurile luate de Alexios I în această privinţă au fost criticate de cler, au fost chiar glasuri care vorbeau de un nou iconoclasm. Criza în raporturile dintre Stat şi Biserică a fost, din fericire, trecătoare şi bunele intenţii ale basileului n-au putut fi puse la îndoială. Astfel, în august 1082, Alexios I a fost obligat să dea o lege prin care au fost înapoiate Bisericii averile confiscate. Prin aceasta el dezavua precedentele sale măsuri în această direcţie şi interzicea definitiv vreo altă confiscare a bunurilor Bisericii.

În lupta împotriva eterodocşilor, măsurile cele mai aspre au fost luate împotriva pavlicienilor din Tracia şi a bogomililor, care se răspândiseră în întreaga Bulgarie în secolul al X-lea, dar centrul era la Plovdiv (Philippopolis).

Aceştia din urmă au avut cel mai mult de suferit. Conducătorul lor, Vasile, un aşa-zis medic care umbla înconjurat de doisprezece învăţăcei după pilda Mântuitorului, a fost chemat la Constantinopol unde s-a ţinut o dezbatere teologică cu gândul că Vasile îşi va părăsi credinţa lui rătăcită. Fiindcă nu a izbutit să-l câştige

pentru Ortodoxie, Alexios I a poruncit ca Vasile să fie ars pe rug în mijlocul Hipodromului.

Gândirea laică începuse să facă unele progrese sub influenţa filosofiei lui Platon, care era cultivată de ceva timp în Bizanţ mai ales de către marele învăţat din secolul al XI-lea, Mihail Psellos. Un adept al acestuia Ioan Italos, care îi luase locul în calitate de *consul al filosofilor* la Universitatea din Constantinopol, un adept fervent al lui Platon şi al neoplatonismului, fiind interesat însă şi de filosofia lui Aristotel, răspândea de la catedră idei care nu concordau întotdeauna cu învăţătura Bisericii. El vorbea, astfel, de eternitatea materiei; cerul şi pământul erau, deci, şi ele veşnice şi neschimbabile. Credea şi în metempsihoză, adică acea învăţătură conform căreia sufletul după despărţirea de trup, se întrupează în alte vietăţi. Prin aceasta, el susţinea şi că sufletul preexistă zămislirii omului ceea ce Biserica respinge categoric. Din iniţiativa lui Alexios I, filosoful Ioan Italos, a fost trimis în judecată sinodului. Deşi învăţatul s-a apărat în chip demn şi a trezit simpatiile unor înalţi ierarhi, împăratul a determinat condamnarea lui şi alungarea lui din Universitatea Constantinopolului.

După această condamnare petrecută în anul 1082, cu puţin înaintea morţii sale Alexios I a intervenit şi împotriva unui ucenic al lui Ioan Italos, Eustratie, care ajunsese mitropolit de Niceea. Acesta a fost osândit în anul 1117, de un sinod local, ţinut la Constantinopol între altele şi pentru faptul că-şi susţinea argumentările sale în chestiuni dogmatice, folosind silogismul în loc să se sprijine numai pe învăţătura Sfinţilor Părinţi.

Alexios I, a luat măsuri şi pentru îmbunătăţirea nivelului intelectual şi moral al clerului, a intervenit în problemele Patriarhiei silind doi arhipăstori să-şi părăsească scaunul. El a intervenit mai ales din aceeaşi dorinţă de purificare a moravurilor.

Prin privilegiile extraordinare pe care i le-a acordat Sf. Christodulos, care întemeiase o mănăstire în insula Patmos (unde a vieţuit Sfântul Ioan Evanghelistul), Alexios I a dorit să îngăduie cititorului să reformeze viaţa mănăstirească, fără să fie stânjenit de nimeni, nici chiar de Patriarhul Ecumenic, care nu se putea amesteca în viaţa mănăstirii. În intenţia lui Alexios I ar fi fost şi charistikarii (despre care am

vorbit cu prilejul instituţiilor feudale din această epocă) care trebuiau să ajute la buna administrare a mănăstirilor şi să-i lase pe călugări să se îndeletnicească numai cu cele duhovniceşti. Din nefericire rezultatele aduse de această instituţie au fost mai degrabă dăunătoare vieţii monahale.

Fiul lui Alexios I, care i-a urmat la tron, Ioan al II-lea Comnenul (1118-1143) a fost mult mai puţin preocupat de aspectul pur teologic al vieţii religioase de cum fusese tatăl său. În schimb el s-a dovedit adânc preocupat de rolul social pe care-l puteau juca mănăstirile, de funcţia de slujire a societăţii pe care trebuia să o îndeplinească Biserica.

Pe lângă vestita ctitorie din Constantinopol, mănăstirea Pantocrator, Ioan al II-lea a înfiinţat un spital cu 50 de paturi pentru bărbaţi şi femei, împărţit în câteva secţii şi deservit de un mare număr de medici, asistenţi medicali şi oameni de serviciu. Spitalul era prevăzut cu oficii şi ateliere anexe (brutărie, bucătărie, farmacie, săli), avea pe lângă sine un dispensar pentru bolnavi nespitalizaţi şi o şcoală de medicină pentru viitorii medici, precum şi un azil de bătrâni. Organizarea acestor instituţii de asistenţă au trezit admiraţie tuturor cercetătorilor de astăzi. Un frate al lui Ioan al II-lea, Isaac Comnenul, fondase de asemeni pe lângă mănăstirea ctitorită de el (Maica Domnului Cosmosotira, de la Enos-Tracia) un spital mai mic dar bine organizat şi acesta.

Fiul lui Ioan al II-lea, Manuel I Comnenul (1143-1180) a reluat într-o anume măsură politica religioasă autoritară a bunicului său Alexios I. Ca şi acesta Manuel I s-a dovedit un aprig prigonitor al bogomililor, din rândul cărora se ridicaseră propovăduitori primejdioşi ai ereziei cum a fost călugărul Nifon. Basileul a urmărit ca şi Alexios I pe aderenţii platonismului în Bizanţ, elevi sau urmaşi ai lui Ioan Italos. Din iniţiativa lui s-au ţinut în capitala Imperiului câteva sinoade.

În primele două (1156-1157) s-a discutat caracterul de jertfă al Sfintei Euharistii, osândindu-se părerile lui Soterichos Pantengenes. Zece ani mai târziu (1166-1167) câteva sinoade au avut drept sarcină să dea o interpretare autorizată versetului din Evanghelia după Ioan, în care Mântuitorul zice „*Tatăl este mai mare decât Mine*” (In. 10, 30). De data aceasta au fost condamnate învăţăturile greşite ale

lui Dimitrie din Lampe (Asia Mică). La fel ca şi Alexios I Comnenul, nepotul său Manuel s-a preocupat de unirea bisericească cu Roma.

Alexios I convocase în anul 1089 un sinod la Constantinopol. Ca să ia în discuţie propunerile de unire venite din partea papei Urban al II-lea, care câţiva ani mai târziu va binecuvânta prima Cruciadă. Manuel I a convocat şi el o conferinţă sinodală în anul 1171, de asemenea, în capitala ţării ca să se cerceteze de data aceasta planurile de unire făcute de însuşi împăratul.

Se ştie că Manuel I a fost înclinat către unirea Bisericilor şi s-a străduit să aducă în sânul Ortodoxiei pe armeni şi pe sirienii necalcedonieni. Chiar faţă de mahomedani a arătat îngăduinţă şi interes cu gândul să-i convertească mai uşor la adevărata credinţă, lucru care a adus împotriviri din partea ierarhiei bisericeşti.

Din toate acestea se poate vedea cât de vii au fost preocupările Comnenilor cu privire la Biserică şi cât de mult au ţinut, îndeosebi Alexios I şi Manuel I, să-şi exercite deplin autoritatea în treburile eclesiastice ale Bizanţului.

Ultimii Comneni

După moartea lui Manuel I Comnenul († 1180), fiul său Alexios al II-lea, în vârstă de 12 ani a fost desemnat ca succesor al tronului, iar mama sa, Maria de Antiohia, a fost cea care a preluat conducerea regenţei. De treburile Imperiului se ocupa protosebastul Alexios Comnenul, nepotul lui Manuel I. Opoziţia din Constantinopol era condusă de Andronic Comnenul, un văr de-al lui Manuel, guvernator al Pontului. Bun militar, acesta s-a aflat într-o veşnică rivalitate cu vărul său Manuel. În primăvara anului 1182, Alexios şi-a părăsit reşedinţa sa din Pont şi a ajuns la Calcedon, în faţa capitalei bizantine. Protosebastul Alexios a încercat să-i bareze drumul spre capitală în Bosfor, dar fiind părăsit de toţi aliaţii şi prietenii a fost întemniţat şi orbit. Astfel, cauza regenţei a fost pierdută. La început, Andronic s-a afişat ca un protector al împăratului legitim Alexios al II-lea, fiind proclamat regent al nepotului său, timp în care toţi adversarii săi au fost îndepărtaţi. În septembrie 1183, Andronic s-a încoronat alături de Alexios al II-lea, pentru ca după numai două luni acesta din urmă să fie asasinat şi aruncat în mare. Pentru a fi în legitimitate,

Andronic Comnenul (65 ani) s-a căsătorit cu Agnes-Anné (13 ani), văduva lui Alexios al II-lea.

În scurta sa domnie a iniţiat o serie de reforme administrative, a încercat să înlăture venalitatea funcţiilor şi corupţia din administraţie şi a dus o înverşunată politică antiaristocratică. Lupta împotriva aristocraţiei a avut consecinţe funeste pentru stat, având loc mai multe revolte ale reprezentanţilor acestei clase sociale, înăbuşite cu cruzime de împărat. În cele din urmă programul său a eşuat.

În anul 1181, regele maghiar Bela al III-lea a ocupat Dalmaţia şi importante părţi din Croaţia şi regiunea Sirmiumului, anulând astfel rezultatele fructuoasei politici balcanice a lui Manuel I. Ca o justificare a acţiunii sale, el s-a erijat în răzbunător al Mariei de Antiohia. Apoi, normanzii au atacat Dyrrachium (1185) şi comandantul Ioan Branas s-a alăturat acestora. Apoi, aceştia au înaintat spre Tesalonic, apărat de trupele lui David Comnenul, pe care l-au cucerit după un asediu prelungit pe mare şi pe uscat (24 august 1185). De la Tesalonic armata normandă s-a despărţit, o parte a pornit spre Apus, iar cealaltă spre Constantinopol. Aici situaţia devenind insuportabilă, în septembrie 1185 s-a declanşat o răscoală a populaţiei, în urma căreia ultimul împărat Comnen a căzut victimă revoltei populare. Se pare că basileul a suferit un adevărat martiriu din partea populaţiei constantinopolitane furioase, fapt relatat de cronicarul Nicetas Choniates, într-una din cele mai dramatice pagini din întreaga literatură bizantină.

XXXIV. DINASTIA ANGHELILOR ŞI IMPERIUL VLAHO-BULGAR AL ASĂNEŞTILOR

După înlăturarea de la tron şi uciderea lui Andronic I Comnenul, tronul a revenit celui care ridicase poporul la răscoală împotriva fostului suveran, anume lui Isaac Anghelos, care a luat numele de **Isaac al II-lea** (1185-1195).

Noul basileu a fost o figură lipsită de strălucire, iubitor de viaţă uşuratică şi de lux, cheltuitor şi lipsit de preocupări mai înalte Isaac al II-lea a dovedit uneori curaj, luptând în fruntea trupelor. Situaţia pe care a moştenit-o şi complicaţiile care au apărut în anii următori s-au dovedit prea apăsătoare pentru posibilităţile noului împărat care nu le-a putut face faţă decât în mică măsură. A avut totuşi norocul să-i respingă pe normanzii care ocupaseră şi jefuiseră Tesalonicul, la sfârşitul domniei lui Andronic I. O armată bizantină sub conducerea lui Alexios Branas i-a învins, la Dimitritza, pe năvălitori, în noiembrie 1185, silindu-i să părăsească teritoriile ocupate în Peninsula Balcanică. Normanzii au mai ocupat în continuare, în Marea Ionică, doar insulele Cephalonia şi Zante. A încheiat un tratat de pace cu un alt duşman al Imperiului, regele maghiar Bela al III-lea, dându-i de soţie pe fiica sa Margareta.

Din nefericire pentru Isaac Anghelos o primejdie mai serioasă a apărut în Balcani. Este vorba de marea răscoală a vlahilor şi a bulgarilor, începută în anii 1185-1186, care a dus la întemeierea aşa-numitului Imperiu vlaho-bulgar sau cel de-al doilea Imperiu bulgar, cum i se spune astăzi. Răsculaţii erau bogaţi, posesori de turme şi cirezi din munţii Haemus (Balcani), pe de-o parte vlahi, pe de altă parte bulgari. În fruntea lor s-au aşezat fraţii Petru şi Asan, pe care istoricii îi socotesc în general vlahi adică de aceeaşi obârşie şi de aceiaşi limbă cu românii din stânga Dunării.

Primii Asăneşti (Petru şi Asan, poate şi fratele lor mai tânăr Ioniţă, zis şi Caloian) au protestat la Curtea imperială din Constantinopol faţă de noile impozite, foarte împovărătoare pentru localnici. Se spune că Petru şi Asan doriseră să devină şi ei *pronoiari* ai Imperiului, ceea ce li s-a refuzat, fiind chiar bruscaţi în timpul

audienţei la împărat. Întorşi în ţară, Asăneştii au pus la cale o puternică răscoală care a pornit de la Târnovo, devenit, ulterior, capitala noului stat bulgar.

La sfârşitul anului 1186 a izbucnit revolta condusă de Alexios Branas, trimis să lupte împotriva fraţilor Petru şi Asan. El s-a alăturat, însă rebelilor vlaho-bulgari. El s-a proclamat împărat la Adrianopol, dar a fost ucis şi înfrânt într-o luptă, care a avut loc în faţa Constantinopolului, graţie ajutorului dat basileului de către mercenarii latini.

În luptele care s-au dus între vlaho-bulgari şi bizantini, aceştia din urmă au dobândit, la început, unele succese. Răsculaţii au primit ajutor din partea cumanilor din nordul Dunării şi bizantinii au fost înfrânţi. Încercările bizantine de a relua ofensiva au eşuat, în anul 1190 (la Verria) şi în anul 1194 (la Arcadiopolis). Asan a fost încoronat ţar la Târnovo. Biserica bulgară a devenit o Biserică naţională care s-a desprins de Constantinopol.

În acest răstimp, însă, Bizanţul se vede pus în faţa unor alte ameninţări. O nouă cruciadă (a III-a) s-a organizat în Apus, sub conducerea împăratului Germaniei, Frederic I Barbarossa, a regelui Angliei, Richard Inimă de Leu şi a regelui Franţei, Filip August. Cruciada a fost provocat de cucerirea la 2 octombrie 1187, a Ierusalimului de către Saladin, sultanul Egiptului şi al Siriei. Dintre cei trei conducători cruciaţi, Richard şi Filip August au pornit pe mare spre Locurile Sfinte. Frederic I Barbarossa a străbătut pe uscat continentul. În anul 1188 el a încheiat, la Nürnberg, o convenţie cu Isaac al II-lea pentru ajutorul dat trupelor sale, atunci când vor trece pe teritoriul bizantin. În anul 1189 trupele lui Frederic I au trecut prin Peninsula Balcanică, unde au fost aţâţate împotriva Bizanţului atât de sârbi cât şi de vlaho-bulgari. Trupele cruciate au ocupat Philippopolis şi apoi Adrianopolul, ameninţând chiar Constantinopolul. În faţa acestui fapt, în februarie 1190 a fost încheiat un tratat la Adrianopol, care a constituit pentru basileu o adevărată capitulare. Acesta se obliga la aprovizionarea armatei cruciate, plata unor despăgubiri solilor germani ţinuţi în captivitate, predarea unor ostatici.

Neînţelegerile între cei doi împăraţi şi neîncrederea pe care o nutrea unul faţă de celălalt (Isaac Anghelos a tratat, pe ascuns, cu emisari ai sultanului Saladin I), a

dus la un conflict. Frederic I a ameninţat cu o adevărată campanie împotriva Imperiului de Răsărit. Isaac a trebuit să cedeze şi Frederic I Barbarossa a putut trece cu trupele sale în Asia Mică unde a suferit o moarte neaşteptată (în iunie 1190 s-a înecat în râul Salef). Ceilalţi conducători ai cruciadei au mai luptat un timp în Siria, mai ales Richard Inimă-de-Leu, cu succese modeste şi fără să poată elibera Ierusalimul.

Prin tratatul din anul 1192, cruciaţii au câştigat fâşia de pământ din Jaffa şi Tyr. Un singur incident atingea interesele Bizanţului: regele Richard Inimă-de-Leu cucerise insula Ciprul, luase prizonier pe Isaac Comnenul şi oferea insula cavalerilor ordinului Templierilor (1192).

În anul 1190, Isaac Anghelos a trebuit să facă faţă şi pretenţiilor marelui jupan sârb Ştefan Nemanja, care-şi proclamase independenţa şi cucerise întinse teritorii în nordul şi vestul Rasciei (provincie sârbească de unde provenea chiar marele jupan). Bizanţul i-a înfrânt însă, pe sârbi, pe râul Morava, iar aceştia au trebuit să recunoască în continuare suzeranitatea bizantină.

La 8 aprilie 1195 Isaac al II-lea a căzut pradă unui complot urzit de propriul său frate Alexios al III-lea care l-a înlăturat de pe tron, l-a orbit şi l-a aruncat în temniţă împreună cu fiul acestuia Alexios al IV-lea. Noul basileu a fost o figură şi mai jalnică decât Isaac; la defectele acestuia adăugându-se perfidia şi laşitatea. El s-a menţinut totuşi la tron până în anul 1203.

În acest răstimp noul stat vlaho-bulgar a fost zguduit de rivalităţi între conducătorii săi, care au dus, în cele din urmă la asasinarea lui Asan (1196) şi a lui Petru (1197) de către boierul Ivancu, pe care Bizanţul a căutat să-l atragă de partea sa. În acelaşi timp între bulgari s-au observat şi tendinţe separatiste proprii regimului feudal.

Succesorul lui Petru a fost însă un om energic, fratele său mai mic, Ioniţă, care a domnit 10 ani (1197-1207). În acest timp Ioniţă a primit coroana regală din partea papei, printr-un cardinal trimis de Inocenţiu al III-lea La 7 noiembrie 1204 a fost consacrat arhiepiscopul Vasile ca primat al Bulgariei, iar a doua zi acesta a pus

coroana regală pe capul lui Ioniţă. În anul 1201 Alexios al III-lea Anghelos a fost obligat să recunoască noul stat vlaho-bulgar.

În Serbia se produce o evoluţie asemănătoare statul sârb ajungând independent sub Ştefan „primul încoronat", fiul bătrânului Ştefan Nemanja, care abdicase. Şi de data aceasta titlul de rege dobândit de Ştefan a fost acordat de papalitate, care începuse să concureze Bizanţul în lumea slavă din Balcani.

O primejdie mai mare a întâmpinat Alexios al III-lea din partea urmaşului la tron a lui Frederic I Barbarossa, Henric al VI-lea care se considera moştenitor al statului normand (era ginerele regelui Wilhelm al II-lea) şi înţelegea să revendice de la bizantini acele teritorii din Peninsula Balcanică pe care normanzii le cuceriseră în trecut chiar pentru puţină vreme.

Alexios al III-lea s-a văzut silit să plătească împăratului apusean un tribut de 1.600 de lire de aur pe an şi basileul a trebuit să pună un impozit special (*ta alamanikon*), pentru a face faţă acestei grele şi umilitoare poveri. Alexios trăia astfel terorizat de pretenţiile şi planurile militare ale lui Henric al VI-lea şi a respirat mai uşor abia după moartea timpurie a acestuia (1197).

În curând scaunul papal a trecut în mâinile celui mai mare papă pe care l-a cunoscut Evul Mediu, Inocenţiu al III-lea (1198-1216). Acesta a intrat în legătură şi cu Alexios al III-lea cerându-i să-şi intensifice eforturile în lupta împotriva musulmanilor şi să ia parte la Cruciada pe care o plănuia.

XXXV. CRUCIADA A IV-A. ÎMPĂRŢIREA IMPERIULUI. REZISTENŢA BIZANTINĂ

Cruciada a IV-a a fost proclamată foarte puţin după instalarea ca papă a lui Inocenţiu al III-lea şi anume în august 1198. Intenţia papei a fost ca, de data aceasta, conducătorii cruciadei să nu mai fie suverani, ca în cruciada precedentă, ci cavaleri, adică mari feudali, care puteau sta mai uşor în dependenţă de Vatican.

În Franţa, de unde s-au şi recrutat cei mai mulţi din viitorii cruciaţi, expediţia a fost predicată de cardinalul Pietro Capueno şi de Foulques de Neuilly. Primele armate s-au şi format în noiembrie 1199. În fruntea lor se găseau, între alţii, conţii Thibaud de Champagne şi Louis de Blois.

Pentru a putea străbate mările era nevoie de o flotă şi de asigurarea mijloacelor de subzistenţă pentru cruciaţi. În urma unui tratat încheiat cu ducele Enrico Dandolo, Veneţia şi-a luat sarcina să îndeplinească aceste deziderate, pentru suma de 85.000 mărci de argint. S-a mai hotărât cu acest prilej ca să se atace mai întâi Egiptul, unde se afla centrul puterii sultanului Saladin. Obiectivul acesta trebuia, totuşi, să rămână secret.

Între timp însă, Thibaud de Champagne a murit iar conducerea cruciaţilor a fost preluată de Bonifaciu de Montferrat, un nobil italian aparţinând unei familii care avea de multe legături cu Bizanţul.

Expediţia trebuia să pornească în aprilie 1202, dar cruciaţii, strâmtoraţi, n-au găsit decât în parte suma care trebuia plătită Veneţiei pentru serviciile făgăduite.

Astfel, dogele Dandolo a propus cruciaţilor un târg: aceştia, în contul datoriei pe care n-o puteau îndeplini, să recucerească pentru Veneţia, cetatea Zara, de pe coasta Dalmaţiei, care fusese smulsă veneţienilor de către maghiari, în anul 1186. Condiţia a fost acceptată, expediţia militară a pornit şi în noiembrie 1202 Zara a fost cucerită. Faptul a constituit un scandal: regele Ungariei era un vasal al papalităţii, un rege apostolic, care trebuia cruţat, mai ales de cruciaţi. Câţiva cavaleri francezi au ameninţat că se retrag din expediţie; Locuitorii Zarei au fost excomunicaţi de papa Inocenţiu al III-lea (ulterior excomunicarea a rămas numai asupra veneţienilor), care

totuşi au trebuit să se împace cu această situaţie. Cruciaţii au iernat la Zara unde au ajuns şi trimişi ai regelui german Filip de Suabia şi ai lui Alexios al IV-lea, fiul împăratului bizantin detronat, Isaac al II-lea Anghelos. Acest Alexios izbutise să scape din temniţa de la Constantinopol, în anul 1201, şi pornise după ajutoare în Apus, la Inocenţiu al III-lea şi la cumnatul său Filip de Suabia, care l-a trimis să stea de vorbă cu cruciaţii. Alexios le-a făcut acestora mari făgăduinţe în cazul în care cruciada va fi deviată spre Constantinopol, pentru a-l restabili pe bătrânul Isaac al II-lea şi pe el însuşi pe tronul Bizanţului.

Opoziţia venită din partea multor cruciaţi a fost până la urmă înlăturată. Cruciada şi-a reluat drumul, în aprilie 1203, şi după o oprire în insula Corfu, flota a ajuns, în iunie 1203, la Calcedon, în faţa Constantinopolului. După ce au ocupat Galata (un cartier vecin cu capitala), cruciaţii au atacat oraşul imperial în iulie 1203. Alexios al III-lea a fugit, înspăimântat, şi Isaac al II-lea împreună cu fiul său, Alexios al IV-lea şi-au reocupat tronul. Cruciaţii au rămas, însă, în afara oraşului, aşteptând ca noii suverani să-şi îndeplinească făgăduinţele făcute la Zara. Alexios al IV-lea nu a putut găsi mijloacele necesare şi, pe de altă parte, a întâmpinat şi dușmănia populaţiei care vedea în el un partizan al apusenilor.

În ianuarie 1204, o răscoală populară l-a înlăturat pe Isaac al II-lea şi Alexios al IV-lea, care au fost ucişi. Tronul a fost ocupat de Alexios al V-lea Ducas, poreclit Murtzuflos (Sprâncenatul), un adversar al latinilor. Aceştia s-au orientat tot mai mult spre o soluţionare radicală a conflictului: desfiinţarea Imperiului Bizantin care urma să fie împărţit între cuceritori. O primă înţelegere s-a şi încheiat, în martie 1204, pentru această *Partitio Romaniae* (împărţirea Imperiului Bizantin). La 13 aprilie, cruciaţii au cucerit Constantinopolul, după un asediu de trei zile, împăratul Alexios al V-lea fiind prins şi ucis. Au urmat câteva zile de jaf cumplit, în care capitala Imperiului a fost deposedată de multe din comorile ei artistice şi de numeroase sfinte moaşte, care au luat drumul Apusului.

S-a trecut, totuşi, la constituirea unei noi autorităţi, punându-se în aplicare prevederile înţelegerii din martie precedent. O comisie alcătuită din 6 reprezentanţi ai *cavalerilor* şi 6 ai veneţienilor, a decis ca noul împărat să fie un „franc” (un cavaler

apusean) şi anume Baldouin de Flandra; între timp veneţienii au izbutit să-l înlăture pe conducătorul cruciadei; Bonifaciu de Montferrat, care li se părea prea energic. În schimb, veneţienii au primit dreptul de a ocupa demnitatea de patriarh. Acesta a fost nobilul veneţian Tommaso Morosini, care s-a instalat la Sfânta Sofia. S-a trecut apoi la împărţirea Imperiului. Din patru sferturi, unul l-a reprezentat Imperiul Romaniei (Imperiul latin de Constantinopol) iar celelalte trei sferturi s-au împărţit între *cavaleri* şi veneţieni (câte un sfert şi jumătate fiecăruia).

În acest fel, noul împărat latin, încoronat la 16 mai 1204, după ritualul latin, în biserica Sfânta Sofia din Constantinopol, a stăpânit pe lângă 5/8 din teritoriul capitalei, cu cele două palate imperiale (Blacherne şi Bucoleon), Tracia, nord-vestul Asiei Mici şi insulele Lesbos, Chios şi Samos.

Veneţienii au luat restul de 3/8 din Constantinopol, cu biserica Sfânta Sofia, Adrianopolul (în Tracia), dar mai ales porturi şi insule, de care aveau nevoie pentru a domina comerţul maritim (din Alexandria până la Marea Neagră). Amintim doar porturile Durazzo (în Albania de azi), Koron şi Modon (în Peloponez) şi numeroasele insule din Marea Egee. Curând după sfârşitul expediţiei şi împărţirea Imperiului, Veneţia a cumpărat de la Bonifaciu de Montferrat şi insula Creta, care a rămas în stăpânirea lor până în anul 1669.

Feudalii apuseni au luat ceea ce a mai rămas. Dintre cele mai însemnate posesiuni amintim: Macedonia şi Tessalia, care alcătuiau Regatul Tesalonicului, încredinţat lui Bonifaciu de Montferrat; Atena şi împrejurimile au format Ducatul Atenei, al familiei burgunde La Roche, iar în Peloponez s-a organizat Principatul Achaiei, condus de familia de Champlitte şi apoi, vreme mai îndelungată, de membri ai familiei de Villehardouin. Numărul micilor feudali a fost de circa 600.

Cât priveşte pe bizantini, mulţi dintre ei au pornit în „exil" şi au organizat rezistenţa în trei regiuni mai importante. În jurul oraşul Niceea (Asia Mică), unde au domnit noii împăraţi bizantini din familia Lascaris, până în 1261, când vor reveni în Constantinopol; la Trapezunt, pe ţărmul Mării Negre (Asia Mică), având împăraţi pe aşa-zişii Mari Comneni (la început David şi Alexios), protejaţi de regatul Georgiei (Gruziei); în nord-vestul Greciei s-a format Despotatul de Epir (şi Neopatras) cu

capitala la Arta. Aici au cârmuit membri ai familiei Anghelos (care îşi mai zic şi Ducas şi Comnenos).

Fiecare din aceste grupări de greci au luptat pentru recâştigarea Constantinopolului care a rămas însă sub stăpânire latină timp de 57 de ani. Cei care s-au retras mai curând din această competiţie au fost cei din Trapezunt. Imperiul lor, care a durat până în anul 1461, a jucat un rol tot mai şters şi au renunţat foarte repede să încerce să ajungă înaintea celorlalţi la Bosfor.

Imperiul de Niceea, însă, şi Despotatul Epirului, nu numai că au urmărit fiecare cucerirea Constantinopolului, dar s-au luptat şi între ele în acest scop. Datorită organizării şi conducerii mai pricepute a grecilor de la Niceea, aceştia au reuşit să-şi înlăture competitorii şi, până la urmă, să refacă unitatea Imperiului Bizantin spre folosul lor.

XXXVI. STATELE LATINE ŞI IMPERIULUI GREC DE LA NICEEA

Conducătorii statelor greceşti, în jurul cărora s-au regrupat toate forţele lumii răsăritene, aveau o singură ambiţie: să recucerească Constantinopolul din mâinile latinilor. Nu mai rămânea decât să se vadă care dintre cele două state greceşti rivale, cel din Niceea sau cel din Epir, va reuşi să o facă.

Istoria bizantină a primei jumătăţi a secolului al XIII-lea a fost dominată de lupta statelor greceşti, îndeosebi a Imperiului de la Niceea, pentru recucerirea teritoriilor vechiului Imperiu de sub dominaţia latină şi pentru readucerea capitalei la Constantinopol. Pentru atingerea acestui ţel, dinastia Lascarizilor de la Niceea au pus în valoare toate resursele materiale şi umane ale litoralului vestic al Asiei Mici, în cadrul unei politici de mare originalitate: însănătoşirea vieţii economice printr-un protecţionism strict, consolidarea păturilor mici şi mijlocii ale populaţiei (ţărani, orăşeni) care aveau un important rol militar şi fiscal şi întărirea sistemului defensiv la graniţele orientale. Datorită acestor măsuri, care urmau în cele mai mici detalii modelul vechiului Bizanţ, Lascarizii au reuşit să refacă, în mare parte, unitatea statului bizantin, culminând cu recucerirea Constantinopolului (1261).

În primele momente ale derutei ce a urmat cuceririi Constantinopolului, se părea că latinii au triumfat peste tot. Tessalia, Grecia centrală şi Peloponezul au fost cucerite în câteva săptămâni, fără o rezistenţă serioasă. La sfârşitul anului 1204, Henric de Flandra, fratele lui Baldouin I şi cavalerii vasali ai lui Louis de Blois, căruia îi revenea teritoriul Asiei Mici, au obţinut o importantă victorie asupra lui Teodor Lascaris la Poimanenon, fiind ocupată cea mai mare parte a Bithiniei. O nouă înfrângere a lui Teodor Lascaris la Adramyttion, în martie 1205, în faţa armatelor latine, părea să pecetluiască situaţia grecilor.

Salvarea avea să vină din partea unei răscoale a aristocraţiei greceşti din Tracia, aliată cu ţarul vlaho-bulgar Ioniţă Caloian. Sub ameninţarea vlaho-bulgară, latinii s-au văzut nevoiţi să elibereze Asia Mică, şi au suferit o grea înfrângere la Adrianopol. Însuşi Baldouin I a fost luat prizonier, iar alţi cavaleri latini au căzut în luptă.

În primăvara anului 1205, Teodor Lascaris a abandonat titlul de despot pe care-l purtase până atunci şi a primit demnitatea imperială, reuşind să extindă teritoriul statului niceean în dauna unor dinaşti greci. Apoi, în martie 1208, după lungi tratative între Teodor Lascaris şi clerul ortodox, Mihail al IV-lea Autoreianos a fost ales patriarh ecumenic, fiind recunoscut de aproape întreaga Biserică Ortodoxă greacă. Acest fapt a constituit un imens succes politic şi moral pentru noul suveran bizantin, el fiind încoronat solemn ca basileu de proaspătul conducător al Bisericii greceşti. Ca basileu şi autocrator al romanilor, **Teodor I Lascaris** (1205-1222) era succesorul împăraţilor bizantini de la Constantinopol, iar patriarhul ce îşi avea reşedinţa la Niceea şi purta titlul de Patriarh Ecumenic, era singurul şef legitim al Bisericii greceşti.

În aceste condiţii, problema vitală pentru Imperiul latin a devenit distrugerea acestui centru grecesc a cărui întemeiere nu a putut-o împiedica. Urmaşul lui Baldouin I, Henric de Flandra, s-a dovedit mai capabil decât predecesorul său şi a guvernat cu multă prudenţă. A reuşit în marea măsură să restabilească dominaţia latină în Tracia, după dezastrul de la Adrianopol, profitând de faptul că alianţa bizantinilor cu vlaho-bulgarii nu a durat prea mult. În acelaşi timp, a ştiut să adopte o atitudine mai conciliantă faţă de populaţia grecească, câştigând de partea sa o mare parte a aristocraţiei.

Spre sfârşitul anului 1206, Henric de Flandra a pătruns în Asia Mică, în fruntea armatei sale, dar noile incursiuni ale ţarului Ioniţă Caloian l-au obligat să întrerupă ostilităţile, iar în primăvara anului 1207 a încheiat un armistiţiu pe doi ani cu Teodor I Lascaris. Timp de doi ani, armatele vlaho-bulgare au devastat întreaga Tracie şi Macedonie, ţarul Ioniţă Caloian fiind dornic de a răzbuna ceea ce împăratul Vasile al II-lea Macedoneanul făcuse bulgarilor. El şi-a luat supranumele de „Romaioctonul”, în opoziţia cu cel de „Bulgaroctonul”, al fostului basileul. Dar pericolul vlaho-bulgar nu a mai durat nici el mult timp deoarece, în octombrie 1207, ţarul Ioniţă a murit într-un asediu asupra Tesalonicului, probabil asasinat. În acest fel, populaţia grecească din Tracia şi Macedonia a scăpat de incursiunile distrugătoare ale bulgarilor, iar latinii de un duşman de temut.

În afara luptelor contra Constantinopolului latin, Imperiul de la Niceea susţinut lupte grele împotriva sultanatului selgiucid de Rum. Deplasarea centrului de greutate al statului bizantin în Asia Mică a accentuat vechea opoziţia între Bizanţ şi turcii selgiucizi, care vedeau în tânărul stat niceean o piedică în calea înaintării lor. Cu medierea Veneţiei, în anul, 1209, sultanul selgiucid Kaikosru I a încheiat o alianţă secretă cu împăratul latin Henric de Flandra. Teodor I Lascaris a încheiat şi el un acord cu regele Ciliciei, Leon al II-lea, ambii fiind ameninţaţi de sultanul selgiucid. În mai-iunie 1211, Teodor I Lascaris a obţinut o strălucită victorie asupra sultanului turc, care a şi căzut în luptă, la Antiohia pe Meandros, fapt care a dus la consolidarea graniţei orientale a statului niceean.

Între anii 1211-1214, s-au reluat şi luptele împotriva latinilor. Teodor I Lascaris, care dispunea după mulţi ani şi de o flotă, se gândea chiar la un atac asupra Constantinopolului. Au avut loc o serie de bătălii neînsemnate în partea vestică a Asiei Mici, după care Henric I a obţinut o victorie importantă la Rhyndacos (1211) şi şi-a continuat apoi marşul victorios până la Pergam şi Nymphaion. Cele două imperii fiind epuizate şi nedispunând de forţe suficiente pentru a continua lupta au încheiat o pace, la Nymphaion (1214), prin care se fixau frontiera dintre cele două state: latinii păstrau partea de nord-vest a Asiei Mici, până la Adramyttion, în sud, restul provinciei, cu Niceea, Brussa şi teritoriul dintre Adramyttion şi Smirna, rămâneau Imperiului de la Niceea.

Cele două imperii îşi recunoşteau reciproc dreptul la existenţă, creându-se o stare de echilibru.

La sfârşitul anului 1214, s-a încheiat un tratat comercial între Veneţia şi Imperiul grec de la Niceea, reînnoit în anul 1219, iar prin căsătoria lui Teodor I Lascaris cu Maria, o nepoată a primilor doi împăraţi latini, el spera ca, în urma largilor privilegii comerciale acordate negustorilor din lagune să facă un pas important spre redobândirea Constantinopolului pe cale diplomatică.

Împăratul Henric I a murit la 11 iunie 1216, având ca succesor pe cumnatul său Pierre de Courtenay, conte de Auxerre (1217). Confirmat ca împărat la Roma de către papa Honoriu al III-lea, el nu a putut ajunge până la Constantinopol, deoarece a fost

făcut prizonier de trupele despotului Epirului, Teodor I Anghelos Ducas şi avea să moară în închisoare (1217). Regenţa Constantinopolului a trecut în mâinile soţiei acestuia, Yolanda (1271-1219), iar după moartea ei, în anul 1219, coroana a revenit fiului acesteia, Robert de Courtenay (1219-1228).

Urmaşul lui Teodor I Lascaris a fost **Ioan al III-lea Ducas Vatatzes** (1222-1254), considerat cel mai mare om de stat din perioada Imperiului de la Niceea şi unul din marii suverani din istoria Bizanţului. A promovat o politică internă inteligentă, care a consolidat statul niceean şi a creat premisele unităţii bizantine şi ale recuceririi Constantinopolului. Pe plan economic a încurajat dezvoltarea agriculturii şi creşterea animalelor. În acelaşi timp a luat măsuri împotriva negustorilor latini, îndeosebi cei veneţieni. Pe plan social, din raţiuni militare şi fiscale, el a apărat interesele clasei de mijloc (ţărănime liberă stratiotică, micii pronoiari şi orăşenii). A făcut, de asemenea, colonizări masive de ţărani liberi la graniţa orientală.

Încă din primii ani ai domniei, raporturile sale cu statele latine s-au modificat decisiv în favoarea Niceei. Revolta fraţilor lui Teodor I Lascaris, care au încercat, cu ajutor latin să-l detroneze pe Ioan Vatatzes, a dus la victoria acestuia din urmă. În urma bătăliei de la Poimanenon, din anul 1224, unde cu douăzeci de ani mai înainte Teodor Lascaris fusese învins de latini, Ioan al III-lea Vatatzes a repurtat o strălucită victorie asupra trupelor latine şi ale pretendenţilor la tronul său. Astfel, aproape toate posesiunile latine din Asia Mică au ajuns sub stăpânirea sa. Prin tratatul de pace de la Pegai, din anul 1225, latinii nu mai păstrau pe coasta Asiei Mici decât litoralul din faţa Constantinopolului şi regiunea Nicomidiei. În acelaşi timp, flota din Niceea a preluat stăpânirea asupra insulelor Lesbos, Chios, Samos şi Icaria, iar insula Rhodos a fost şi ea constrânsă să recunoască suveranitatea împăratului. Prin aceasta Imperiul de la Niceea a dobândit o solidă poziţie atât terestră, cât şi maritimă, îndreptându-şi atenţia spre partea europeană.

Între timp, la sfârşitul anului 1224, Teodor I Anghelos Ducas, ducele Epirului a reuşit să cucerească Tesalonicul de sub stăpânirea latină şi s-a proclamat împărat (1227/1228), anunţându-şi astfel intenţia de a recuceri Constantinopolul şi de reface

unitatea vechiului Imperiu, pe cont propriu. S-a creat astfel un nou stat grecesc Imperiul de la Tesalonic (1227/1228-1246).

Un apel adresat populaţiei din Adrianopol i-a dat ocazia lui Ioan al III-lea Vatatzes să trimită trupe în Tracia, dar încercarea sa de a cuceri Adrianopolul (1226) a eşuat datorită opoziţiei rivalului său grec din Tesalonic, Teodor I Anghelos Ducas.

Acesta a suferit un adevărat dezastru la Clocotnitza, pe râul Maliţa, din partea ţarului bulgar Ioan Asan al II-lea. Teodor a fost luat prizonier şi orbit, iar cea mai mare parte a teritoriilor sale (Tracia şi Macedonia) au căzut în mâinile învingătorului.

Între anii 1232-1234, Mihail al II-lea Anghelos a pus bazele despotatului Epirului, cu capitala la Arta, desprins din Imperiul de la Tesalonic, după înfrângerea lui Teodor I Anghelos la Clocotnitza. Restul teritoriului lui Teodor I s-a constituit într-un principat la Tesalonic, sub conducerea lui Manuel Anghelos Ducas, care a primit titlul de despot de la Ioan al III-lea Ducas. În anul 1233, un corp expediţionar niceean l-a obligat pe cezarul Leon Gabalas, stăpânul insulei Rhodos, să recunoască autoritatea basileului din Niceea.

În anul, 1232, cinci călugări franciscani eliberaţi din captivitatea otomană, au ajuns la Niceea şi au avut un schimb de păreri cu patriarhul Gherman al II-lea pe tema unirii Bisericilor. Făcându-li-se o primire cordială, călugării au acceptat să ducă papei Grigorie al IX-lea o scrisoare a patriarhului, în care acesta din urmă propunea papei să discute problema unirii. Suveranul pontif a acceptat şi a trimis, în anul 1234, mai mulţi legaţi papali. Sinodul s-a desfăşurat mai întâi al Niceea, apoi la Nymphaion, dar discuţiile au degenerat în polemici virulente, în urmă cărora legaţii papali au fost alungaţi.

În luna august a aceluiaşi an Veneţia s-a aliat cu cezarul Leon Gabalas, al Rhodosului, împotriva lui Ioan al III-lea Vatatzes. Dar după numai un an insula a fost readusă sub stăpânire bizantină. Spre sfârşitul anului 1234, s-au pus bazele unei alianţe politice între Ioan al III-lea Vatatzes şi ţarul Ioan Asan al II-lea. Aceasta a fost întărită prin căsătoria fiului basileului niceean, Teodor Lascaris cu fiica ţarului bulgar, Elena.

În urma acestei înţelegeri forţele navale niceene au ocupat principalele poziţii veneţiene de pe coasta Traciei şi întregul Chersones tracic. Apoi, în toamna anului 1235, Ioan al III-lea şi Ioan Asan al II-lea au asediat pe uscat şi pe mare Constantinopolul, dar expediţia nu a mai putut continua din cauza iernii. În anul următor, asediul a fost reluat, dar Constantinopolul a fost salvat de sosirea flotei veneţiene şi a celei genoveze, care au respins navele niceene, dar şi de neînţelegerile apărute în tabăra asediatorilor.

La începutul anului 1237, Ioan Asan al II-lea a rupt alianţa cu basileul niceean şi, pentru scurt timp, s-a aliat adversarilor acestuia pentru a înlătura stăpânirea lui Ioan al III-lea în Tracia. Apoi, în urma unei crize interne, ţarul bulgar a restabilit alianţa bulgaro-niceeană.

În anul 1238, Ioan al III-lea Vatatzes a încheiat o alianţă cu împăratul german Frederic al II-lea Hohenstaufen, îndreptată împotriva papei şi a Imperiului latin din Constantinopol. Trupele niceene au participat alături de cele germane la asediul Bresciei, iar alianţa s-a întărit prin căsătoria lui Ioan al III-lea cu fiica împăratului german, Constanţa-Anna.

În anul 1240, trupele niceene l-au sprijinit fără succes pe despotul Manuel Anghelos Ducas să recucerească Tesalonicul de la fratele său Teodor I Anghelos Ducas şi fiul acestuia, Ioan, care fuseseră readuşi la putere de către ţarul bulgar. După numai un an, în urma unui tratat între Ioan al III-lea Vatatzes şi Ioan Anghelos Ducas, ultimul a renunţat la însemnele puterii imperiale, primind, în schimb titlul de despot. Astfel, a luat sfârşit Imperiul de Tesalonic.

Începând cu anul 1242, Ioan al III-lea Vatatzes a început o serie de campanii militare în Balcani, pentru a recuceri teritoriile europene ale vechiului Imperiu. Basileul a profitat de invazia mongolă în Asia Mică pentru a cuceri teritoriile care-i aparţinuseră Bizanţului. Atacul asupra Sultanatului de Ikonion al unei armate mongole venită din Persia, în anul 1241, nu a fost decât un front secundar al imensei invazii care a lovit Europa şi Orientul Apropiat (1237-1241). Au fost devastate Rusia, Polonia, Transilvania, Ungaria. În Asia Mică, mongolii au zdrobit armata turcă lângă Erzindjian (26 iunie 1243). Sultanul Kaikosru al II-lea a trebuit să se

recunoască vasal al marelui han, iar stăpânirea mongolă a ajuns până al frontiera cu statul niceean. Dar mongolii nu i-au atacat pe greci. Ei au reuşit însă să slăbească statul selgiucid, care a încetat a mai fi un pericol, pentru Niceea. Mai grea a fost soarta suveranului din Trapezunt, Manuel, care a trebuit să accepte vasalitatea mongolă şi să participe cu trupe la acţiunile militare ale acestora.

Ioan al III-lea Vatatzes a acţionat mai ales în Europa. Despotatul Epirului fiind într-o totală anarhie, Ioan al III-lea Vatatzes a profitat şi l-a silit pe Ioan Anghelos, fiul lui Teodor să renunţe la titlul de împărat şi să se recunoască vasalul Niceei. Patru ani mai târziu, basileul niceean, a cucerit fără luptă Tracia şi Macedonia, de la Ţaratul bulgar, condus de minorul Mihai I şi apoi şi ultimele teritorii ale fostului Imperiu de la Tesalonic, inclusiv capitala acestuia, luându-l prizonier pe ultimul despot, Demetrios. De la latini, Ioan al III-lea a cucerit oraşele Byzie şi Tzurullon.

La sfârşitul anului 1252, suveranul niceean a întreprins o campanie victorioasă asupra despotului Epirului, Mihail al II-lea Anghelos, care ocupase o serie de cetăţii niceene din Macedonia. Înfrânt, Mihail al II-lea a cedat învingătorului cetăţile cucerite, importante fortificaţii din Macedonia şi cetatea albaneză Kroia.

În anul 1253, patriarhul din Niceea a trimis o scrisoare papei Inocenţiu al IV-lea, prin care dădea puteri depline trimişilor săi greci pentru ducerea la bun sfârşit a tratativelor de unire între cele două Biserici. În schimbul recunoaşterii supremaţiei papale, se cerea retrocedarea Constantinopolului şi desfiinţarea Imperiului latin. Dar, în anul 1254, atât Ioan al III-lea Vatatzes, cât şi papa Inocenţiu al IV-lea au murit, iar tratativele s-au întrerupt.

Moartea lui Ioan al III-lea Vatatzes a întârziat cu şapte ani recucerirea Constantinopolului. Fiul său, **Teodor al II-lea Lascaris**, care a luat numele bunicului după mamă, şi-a consacrat scurta domnie (1254-1258), apărării cuceririlor făcute de tatăl său. În vârstă de 32 de ani la urcare sa pe tron, el nu a luat parte până atunci la nici o formă de exercitare a puterii, dar s-a dovedit a fi destoinic, instruit, harnic, bun conducător militar şi un mare erudit. Remarcabil cărturar, el a fost elevul lui Nichifor Blemmydes, cel mai mare savant al veacului. Admirator al culturii elenice, Teodor a fost autorul unei întinse opere epistolografice, importantă sursă pentru societatea

epocii şi a unor tratate de teologie şi filozofie. A încurajat chiar studiul filosofiei clasice în exilul niceean.

În politica internă, el a promovat o linie antiaristocratică, mai hotărâtă decât cea a tatăl său. El s-a înconjurat de elemente ale populaţiei din Asia Mică, în dauna descendenţilor elitelor din Constantinopol, înlăturaţi din armată şi administraţie. În fruntea oamenilor noi aduşi de basileu la conducerea Imperiului se afla protovestiarul George Muzalon, iar la conducerea Bisericii a fost promovat un călugăr ascet, Arsenie Autoreianos.

În politica externă, împăratul a încercat să consolideze frontierele statului, lăsate de Ioan al III-lea Vatatzes. Având linişte din partea Sultanatului de Rum, cu care a refăcut alianţa încheiată de Ioan Vatatzes, Teodor al II-lea şi-a îndreptat atenţia asupra tentativelor statului bulgar, condus de Mihail Asan, de a relua oraşele cedate statului niceean, la sud de Balcani, în anul 1246. Pentru aceasta, el a trebuit să întreprindă două campanii (1255-1256). Ţarul Mihail Asan a fost nevoit să ceară pace, fiind restabilită graniţa niceeano-bulgară de la sfârşitul domniei lui Ioan Vatatzes. În plus, Teodor a obţinut fortăreaţa Tzepaina, care apăra drumul spre Tracia. Succesorul lui Mihail Asan, Constantin Tich s-a căsătorit cu fiica basileului, Irina, act prin care s-a consolidat frontiera Imperiului cu bulgarii.

O evoluţie diferită a cunoscut situaţia la graniţa cu despotatul Epirului. În urma căsătoriei fiului despotului Mihail al II-lea Anghelos, Nichifor cu o altă fiică a basileului, Maria, Teodor al II-lea l-a obligat pe principele epirot să cedeze portul Dyrrachion şi fortăreaţa macedoneană Servia şi să recunoască suzeranitatea Imperiului (sept. 1256). Un an mai târziu, Mihail al II-lea a rupt pacea cu suveranul niceean şi a ocupat o parte din Macedonia şi portul Dyrrachion, cedat de despot, în anul 1258, ginerelui său, regele Siciliei, Manfred.

Bolnav de epilepsie, Teodor al II-lea l-a trimis pe Mihail Paleologul să îndrepte situaţia, dar neavând încredere deplină în el, basileul nu i-a dat sub comandă suficiente forţe militare, astfel că el nu a reuşit să obţină rezultatele scontate.

În raporturile cu Biserica, Teodor al II-lea Lascaris a considerat că problemele acesteia trebuie subordonate celor de stat. De aceea, n-a apreciat ca oportună

candidatura lui Nichifor Blemmydes la scaunul patriarhal, preferând alegerea unui laic, Arsenie Autoreianos (1261-1265), care a trecut, în trei zile, de la starea de laic la cea de patriarh. Relaţiile dintre Niceea şi Curia romană au evoluat strict în direcţia scopurilor politice ale împăratului. La fel ca şi tatăl său, Teodor al II-lea vedea în unirea cu Roma doar o etapă spre reocuparea Constantinopolului.

Astfel, în anul 1256, Teodor al II-lea a trimis la Roma doi nobili de la curtea sa, care i-au cerut papei Alexandru al IV-lea să reia negocierile şi să trimită un legat la Niceea. Papa a acceptat şi l-a trimis pe Constantin episcop de Orvieto, pentru a discuta propunerile concrete făcute de Ioan al III-lea înainte de a muri. Legatul papal avea împuterniciri totale şi instrucţiuni confidenţiale, între care şi aceea de a convoca un sinod pe care să-l prezideze în calitate de vicar al papei. Totul s-a încheiat însă cu un eşec. După ce Teodor al II-lea a ieşit victorios în cele două campanii împotriva vlaho-bulgarilor, a considerat că nu mai are nevoie de sprijinul papei şi nu se mai punea problema sacrificării Bisericii Răsăritene într-o unire cu Roma. Ca urmare, legatul papal a fost alungat.

Simţindu-şi sfârşitul aproape, şi suspectându-i pe fruntaşii aristocraţiei militare de trădare, Teodor al II-lea Lascaris a încredinţat conducerea regenţei fiului său, Ioan, în vârstă de 7 ani, protovestiarului George Muzalon, omul său de încredere şi i-a pus pe toţi demnitarii să depună un jurământ de fidelitate faţă de el, asigurându-se astfel de continuarea politicii sale antiaristocratice

La moartea sa, în august 1258, Teodor al II-lea Lascaris a lăsat Imperiul în pragul unei crize interne violente, din cauza coalizării elitelor de origine constantinopolitană, dornice să revină la putere, după ce au fost îndepărtate din viaţa politică de Ioan Vatatzes şi Teodor al II-lea Lascaris. Astfel, el a compromis irevocabil şansele de urcare pe tron ale fiului său.

XXXVII. DINASTIA PALEOLOGILOR ŞI RECUCERIREA CONSTANTINOPOLULUI

Una din marile familii aristocratice ale Bizanţului, din vreme aceea, a fost cea a Paleologilor. Începând cu sfârşitul secolului al XI-lea, ea a dat Imperiului numeroşi comandanţi militari, oameni de stat, fiind înrudită cu toate marile familii aristocratice imperiale. A fost fiul lui Andronic Paleologul, căsătorit o nepoată a lui Ioan al III-lea Vatatzes, de la care a primit demnitatea de mare domestic şi apoi cea de guvernator al Tesalonicului, sub ultimii doi Lascarizi Fiul său cel mare, Mihail, viitorul împărat, a fost în aceeaşi perioadă, eparh al capitalei, mare conetabil, şi, apoi, guvernator de Serrhes şi Melnik. Poziţia înaltă în care se găseau Paleologii şi înrudirea lor cu aproape toate familiile imperiale din Bizanţ, au stârnit invidii şi neîncredere. Era un om inteligent şi deosebit de abil, ştiind să se facă, după împrejurări, temut sau iubit. Lucrurile au evoluat însă în defavoarea lui Mihail, cu toate că a reuşit să dobândească o mare influenţă încă din timpul împăratului Ioan al III-lea Vatatzes. În anul 1252, în timpul expediţiei basileului în Tracia, s-a răspândit zvonul că Mihail Paleologul ar pune la cale o rebeliune împotriva acestuia. Supus unei anchete, condusă de mitropolitul Phocas al Philadelphiei, Mihail a reuşit să scape de acuzaţii. În anul 1256, pe vremea când era eparh al capitalei, a fost suspectat că aspiră la tron şi, temându-se pentru viaţa sa, s-a refugiat în Sultanatul de Ikonion, aflat pe atunci în luptă cu mongolii, ajutându-i chiar pe turci să-i respingă. A fost rechemat însă de Teodor al II-lea Lascaris cu scrisori de garanţie, fiind avansat al funcţia de mare conetabil (*conostaulos*, adică comandantul corpului de mercenari din Imperiul de la Niceea). A fost apoi solicitat să se implice în campania militară contra Epirului. Neavând însă suficiente forţe militare, el nu a reuşit să obţină rezultatele scontate. Neînţelegerile dintre cei doi nu au întârziat să apară, iar atitudinea lui Mihail Paleologul după moartea lui Teodor al II-lea ne oferă dovada incontestabilă asupra gravelor neînţelegeri ce au existat între ei.

În momentul morţii lui Teodor al II-lea Lascaris, Mihail Paleologul era liderul necontestat al opoziţiei aristocratice, ce reunea cele mai mari familii din Imperiu,

inclusiv pe membrii familiei Lascaris, ţinuţi departe de putere de către Ioan Vatatzes şi fiul său.

La nouă zile după moartea lui Teodor al II-lea Lascaris, în timp ce se oficia parastasul acestuia, o trupă de mercenari apuseni a năvălit în biserică şi i-a ucis pe George Muzalon şi pe colaboratorii săi. Se pare că de acest complot nu a fost străin Mihail Paleologul, căci mercenarii apuseni erau în directa sa subordine. Acesta a fost începutul revenirii elitei aristocratice constantinopolitane în prim planul vieţii politice.

După ce a urcat treptele ierarhiei imperiale, ajungând mare duce, apoi despot, primul rang al ierarhiei după cel de basileu, Mihail Paleologul a preluat conducerea regenţei lui Ioan al IV-lea. S-au făcut presiuni asupra patriarhului Arsenie pentru ca Mihail să fie avansat ca despot (1 decembrie 1258) dar numai cu condiţia ca, la atingerea majoratului, Ioan al IV-lea să devină împărat. Apoi, la 1 ianuarie 1259, **Mihail al VIII-lea Paleologul** (1259-1282) fost încoronat ca împărat la Niceea de către patriarh, iar tânărul Ioan al IV-lea a fost trimis într-un castel pe malul Bosforului. Patriarhul Arsenie, dându-şi seama că a încălcat toate obiceiurile şi legile statornicite cu privire la succesiune, s-a retras într-o mănăstire. Noul împărat, Mihail, considerând această retragere ca pe o abdicare, a determinat sinodul să aleagă ca nou patriarh, în persoana lui Nichifor, mitropolitul Efesului, în ciuda opoziţiei arhiepiscopilor de Sardes şi Tesalonic.

Principala ameninţare externă, pentru noul suveran niceean, venea dinspre Epir, al cărui despot, Mihail al II-lea Anghelos, a reuşit să anexeze Macedonia până la Vardar şi încheiase o alianţă cu regele Manfred al Regatului Celor două Sicilii şi Guillaume II de Villehardouin, principele Achaiei, împotriva Imperiului de la Niceea. În toamna anului 1259, marele domestic Ioan Paleologul, fratele împăratului a obţinut la Pelagonia o strălucită victorie asupra coaliţiei latino-epiro-siciliene, restabilind poziţiile Niceei în Balcani.

În aceste condiţii, basileul a putut să-şi îndrepte atenţia în direcţia pregătirilor pentru recucerirea Constantinopolului. În vara anului 1261, Mihail al VIII-lea a asediat fără succes Constantinopolul, apărat de flota veneţiană, S-a încheiat o pace pe

un an între cele două părţi. În continuare, basileul a început o intensă activitate diplomatică, încheind pacea cu hanul mongol Hulagu, cu ţarul bulgar Constantin Tich, dar şi cu Manuel Comnenul, împăratul de la Trapezunt.

În martie 1261, o solie genoveză a sosit la Niceea, propunându-i lui Mihail al VIII-lea ajutorul în vederea să recuceririi Constantinopolului, dar în schimbul acordării unor privilegii comerciale. Tratatul încheiat la Nymphaion şi ratificat de republica italiană câteva luni mai târziu, era îndreptat împotriva Veneţiei şi a Imperiului latin de Constantinopol, a cărui legitimitate genovezii nu au recunoscut-o niciodată. Basileul neavând o flotă suficientă pentru a ataca Constantinopolul, a acceptat toate condiţiile genovezilor, care au primit promisiunea că se vor bucura de toate avantajele comerciale şi vor intra în posesia cartierelor pe care veneţienii le aveau la Constantinopol, în Arhipelag şi la Marea Neagră. Consecinţele acestui tratat, care înlocuia monopolul economic al Veneţiei cu cel al Genovei, a constituit începutul transformării Imperiului într-o simplă anexă economică a negustorilor peninsulari, cu consecinţe nefaste pentru istoria Bizanţului.

Printr-o veritabilă ironie a sorţii, nici acest tratat dezastruos, nici celelalte măsuri luate de Mihail al VIII-lea, nu au ajutat la cucerirea Constantinopolului. Gloria intrării în capitala bizantină a revenit unui conducător militar obscur, cezarul Alexios Strategopoulos. La 25 iulie 1261, el a fost însărcinat să facă o demonstraţie de forţă cu 800 de soldaţi în apropierea zidurilor oraşului imperial. Alexios a aflat de la localnici că noul reprezentant al Veneţiei (*podesta*) din Constantinopol a trimis trupele latine din oraş într-o incursiune asupra unei insule aparţinând Imperiului de la Niceea. Ajuns, cu detaşamentul său de soldaţi sub zidurile Constantinopolului, în timpul nopţii, ca urmare a unei înţelegeri dintre o patrulă niceeană şi câţiva reprezentanţi ai grecilor din capitală, unitatea de soldaţi niceeni a intrat în oraş, facilitând apoi şi intrarea celorlalţi. Pentru a evita o confruntare militară directă cu forţele latine, mult superioare, Alexios a incendiat toate locuinţelor aparţinând latinilor. Când aceştia au primit vestea intrării grecilor în oraş, s-au întors şi au fugit direct spre port unde sub protecţia corăbiilor veneţiene s-au îmbarcat şi au părăsit oraşul, fără a mai organiza vreo acţiune de recuperare a oraşului. Mai târziu, la 15

august 1261, Mihail al VIII-lea şi-a făcut intrarea solemnă în oraş, prin Poarta de Aur, şi a fost încoronat din nou în biserica Sfânta Sofia de către patriarhul Arsenie, rechemat în fruntea Bisericii Ortodoxe, după moartea lui Nichifor. Astfel, după o întrerupere de 57 de ani, Constantinopolul a redevenit capitala Imperiului.

Din păcate, Imperiul Bizantin reconstituit, sub noua dinastie a Paleologilor, nu mai semăna deloc cu cel de pe vremea Comnenilor. În Asia, Imperiul de la Trapezunt stăpânea cea mai mare parte a provinciilor de pe malul Mării Negre şi forma un strat independent, care se izola tot mai mult de Bizanţ, având, până la mijlocul secolului al XV-lea, o existenţă paralelă cu cea a Imperiului grec. În Europa, despotatul Epirului ocupa sudul Albaniei şi o parte din Etolia.

Pe lângă aceste state greceşti, exista în Grecia centrală un ducat latin la Atena şi, în Peloponez, un principat latin la Achaia. Veneţia stăpânea cea mai mare parte a insulelor din Arhipelag, iar Genova deţinea insula Chios precum şi câteva colonii importante pe litoralul anatolian şi în Marea Neagră.

Imperiul restaurat nu mai cuprindea decât trei grupe de teritorii: în Asia, vechile posesiuni ale Imperiului de la Niceea, iar în Europa, Constantinopolul cu Tracia şi o parte a Macedoniei, în care Tesalonicul era oraşul principal. De asemenea, mai făceau parte din Imperiu şi câteva insule din Arhipelag: Rhodos, Lesbos, Samos şi Imbros. Un factor agravant îl reprezenta faptul că în faţa acestui Imperiu, epuizat din punct de vedere financiar, slăbit ca putere militară, se ridicau o serie de tinere state, puternice şi conştiente de forţa lor, gata să-şi dispute hegemonia cu Bizanţul. Între acestea enumerăm: al II-lea Ţarat bulgar şi mai târziu, Serbia Mare a lui Ştefan Duşan. La acestea se adăuga şi ameninţarea crescândă a turcilor în Asia Mică.

Pentru a restaura Imperiul Bizantin de altădată era nevoie de eforturi deosebite şi cu toate că Mihail al VIII-lea Paleologul a fost animat ambiţii mari, el n-a reuşit să-şi pună în aplicare întregul său geniu practic şi abilitatea deosebită.

Imaginea i-a fost umbrită de un prim gest, reprobabil prin cruzimea sa, dar menit să-i consolideze puterea. La 1 decembrie 1261, în dorinţa sa de a-şi întări autoritatea, dându-şi seama că era totuşi un uzurpator, nu a ezitat să comită cu sânge rece o crimă politică: l-a orbit şi întemniţat pe fiul lui Teodor al II-lea Lascaris, Ioan,

în vârstă de 9 ani, moştenitorul legitim al tronului, mutilându-l şi pe secretarul acestuia, Mihail Holobolos, ca pedeapsă pentru mila arătată faţă de stăpânul său. Aflând, patriarhul Arsenie, cuprins de oroare şi de remuşcări, a pronunţat o sentinţă de excomunicare asupra împăratului, la începutul anului 1262. Astfel, a intrat în conflict cu împăratul, fiind depus şi exilat la Proconese (mai-iunie 1264), declanşându-se ceea ce s-a numit criza arsenită. În locul lui Arsenie a fost ales Gherman al III-lea (1265-1266), arhiepiscopul de Adrianopol. Întreaga acţiune a fost condusă din umbră de monahul Iosif, duhovnicul lui Mihail al VIII-lea, care îşi pregătea terenul pentru a accede în funcţia de patriarh. Adepţii lui Arsenie n-au recunoscut apoi pe nici unul din succesorii acestuia până în anul 1306.

Prin intrigile sale, Iosif l-a forţat pe Gherman al III-lea să abdice (14 septembrie 1266) şi a impus propria sa alegere (1266-1275), după care, a ridicat în mod solemn, anatema.

În politica internă, Mihail al VIII-lea a promovat o linie total opusă celei a Lascarizilor. De la o politică autoritară, de apărare a intereselor păturilor mici şi mijlocii, promovată de suveranii niceene, asemenea Isaurienilor şi Macedonenilor, noul împărat apărea ca reprezentant al marilor elite constantinopolitane. Atenţia sa a fost îndreptată în totalitate spre marea aristocraţie din rândurile căreia provenea. Încă din primii ai guvernării, el a pus bazele unui sistem de alianţe de familie şi de atragere a membrilor aristocraţiei prin acordare de funcţii, demnităţi şi apanaje. În acelaşi timp, pentru a-l izola pe patriarhul Arsenie, conducătorul opoziţiei din Imperiu, el a făcut imense danii Bisericii şi mănăstirilor, pentru neutralizarea elitelor eclesiastice. În schimb, sub presiunea tot mai mare a nevoilor financiare, datorate politicii externe megalomanice şi a concesiunilor comerciale făcute genovezilor, împăratul a desfiinţat sistemul apărătorilor de graniţă (*akritai*), creat de Lascarizi şi a redus substanţial veniturile pronoiarilor. Acest fapt a dus la sporirea nemulţumirilor în rândul populaţiilor asiatice. Recucerirea Constantinopolului şi readucerea administraţiei pe malurile Bosforului a accentuat toate viciile guvernării. În administraţia internă s-au constatat două fenomene: ruptura unităţii societăţii bizantine, datorată conflictului dintre împărat şi patriarhul Arsenie, soldată cu

excomunicarea lui Mihail Paleologul, urmată apoi de tensiunile provocate de unirea religioasă de la Lyon (1274) şi sacrificiile imense făcut de basileu pentru împiedicarea declanşării cruciadei occidentale contra sa.

Datorită acestei politici nefavorabile populaţiei de la graniţele orientale, în urma căreia au fost sistate avantajele financiare de care beneficiau ţăranii stratioţi şi micii pronoiari sub Lascarizi, aceştia s-a răsculat, în iunie 1262, împotriva administraţiei lui Mihail al VIII-lea. Ei căutat să dea o oarecare legitimitate revoltei lor pretinzând că se ridică în apărarea basileului legitim, Ioan al IV-lea. Revolta a fost reprimată, dar a avut ca efect dezorganizarea sistemului defensiv de la graniţa orientală, prin dezertarea în masă a populaţiei la turcii selgiucizi.

Înlocuirea patriarhului Arsenie, deoarece acesta a refuzat să ridice excomunicarea împăratului, a accentuat divizarea societăţii bizantine. Apoi impunerea unirii celor două Biserici, sub autoritatea papală, la Lyon (1274) a provocat sporirea opoziţiei faţă de basileu, în fruntea acesteia situându-se fruntaşii clerului grec şi unii membri ai elitei constantinopolitane. Astfel, s-a ajuns ca baza socială a guvernării împăratului să fie tot mai îngustă, fiind formată exclusiv din membrii marilor familii aristocratice, răsplătiţi din greu pentru fidelitatea lor.

Întreaga politică externă a lui Mihail al VIII-lea s-a concentrat în jurul ideii de a elimina orice încercare de cruciadă antibizantină, ce avea ca obiectiv cucerirea Constantinopolului şi reinstaurarea stăpânirii latine în spaţiul bizantin. În acest sens, se poate spune că Mihail al VIII-lea Paleologul a fost unul dintre cei mai rafinaţi diplomaţi din istoria Bizanţului, reuşind să zădărnicească, una după alta, toate tentativele oamenilor politici din Occident de a încheia alianţe pentru declanşarea cruciadei.

Datorită marii invazii mongole, care ameninţa şi Imperiul Bizantin, încă din primul an de domnie, Mihail al VIII-lea a încheiat o alianţă cu sultanul Egiptului, Baibars, tratat reînnoit ulterior în anii 1268/1269 şi apoi sub succesorul lui Baibars, în primăvara anului 1281. A urmat apoi, tot în anul 1262, o expediţie navală victorioasă a lui Mihail Paleologul în Pont, sprijinită de forţe terestre, în urma căreia a ocupat mare parte din litoralul bulgar, cu porturile Messembria şi Anchialos.

În iulie 1263 în alianţă cu flota genoveză, Bizanţul a lansat o ofensivă asupra posesiunilor veneţiene din Imperiu, suferind însă o grea înfrângere în bătălia navală de la Settepozzi, moment în care s-a produs o reorientare a politicii bizantine faţă de Republicile maritime italiene.

La începutul anului 1264, au avut loc lupte şi cu principatul Achaiei, în urmă cărora, Guillaume II de Villehardouin a fost obligat să cedeze lui Mihail al VIII-lea Paleologul cetăţile Monembasia, Mistra şi altele precum şi să i se recunoască vasal. Mai apoi, Constantin Paleologul, fratele împăratului a suferit o grea înfrângere în faţa aceluiaşi suveran latin al Achaiei, în Peloponez, şi a fost obligat să retrocedeze teritoriile cucerite. În vara aceluiaşi an, Ioan Paleologul, un alt frate al împăratului a purtat lupte cu Mihail al II-lea, despotul Epirului, obligându-l să recunoască suzeranitatea bizantină.

În ciuda tratatului de alianţă cu sultanul Egiptului, un an mai târziu (1265), Mihail al VIII-lea Paleologul a suferit o severă înfrângere în Tracia, în faţa hanului mongol Nogai. În cele din urmă primejdia a fost înlăturată prin căsătoria, în anul 1272, a uneia din fiicele basileului, Eufrosina, cu hanul mongol. Acesta urma să acorde ajutor împăratului împotriva ţarului bulgar care atacase Imperiul pentru a relua sub stăpânirea sa oraşele pontice.

Prin tratatul economic dintre Bizanţ şi Veneţia, din iunie 1265, neratificat însă de doge, negustorii italieni primeau largi concesiuni comerciale în Imperiu, înlocuindu-i pe cei genovezi care deveniseră foarte influenţi.

În Occident, s-a produs o schimbare defavorabilă Bizanţului. Regele Manfred al Siciliei, în jurul căruia s-a încercat coalizarea tuturor forţelor ostile Bizanţului, a fost învins şi ucis în bătălia de la Benevento, din februarie 1266, în faţa rivalului său, Carol de Anjou. Acesta a preluat conducerea regatului şi, susţinut de papalitate, a preluat şi toate proiectele şi alianţele antibizantine ale lui Manfred. El dispunea însă şi de forţe net superioare. La 27 mai 1267, după ce s-a aliat cu despotul Epirului, Mihail al II-lea Anghelos şi cu principele Achaiei, Guillaume II de Villehardouin, Carol de Anjou a încheiat tratatul de la Viterbo, prin care se angaja să reinstaureze pe

ex-împăratul latin Baldouin al II-lea la Constantinopol şi să primească 1/3 din cuceririle pe care urma să le facă în Imperiul Bizantin.

În anul 1268, s-a încheiat un tratat între Mihail al VIII-lea şi regele Serbiei, Ştefan Uroş I, ce s-ar fi vrut întărit prin căsătoria fiului regelui sârb cu Anna, fiica împăratului, dar alianţa a eşuat până la urmă. S-a reînnoit apoi, tratatul bizantino-veneţian din 1265, având ca efect reîntoarcerea negustorilor veneţieni în Imperiu după recucerirea Constantinopolului de către greci.

Tot pe acest front al diplomaţiei bizantine, în anul 1270, Mihail al VIII-lea a încheiat un tratat de pace cu ţarul bulgar Constantin Tich, consacrat prin căsătoria nepoatei împăratului, Maria cu ţarul bulgar, rămas văduv după decesul ultimei soţii. Promisiunea împăratului de a-i ceda ţarului porturile Anchialos şi Mesembria, ca dotă pentru nepoata sa, a rămas însă neîmplinită, fapt care l-a făcut pe ţar să treacă în tabăra adversarilor Bizanţului.

La moartea lui Mihail al II-lea Anghelos, teritoriul despotatului Epirului a fost împărţit între cei doi fii ai săi: sebastocratorul Ioan Anghelos, fiul nelegitim a primit Tessalia, constituindu-se aşa-numitul principat al Vlahiei Mari, în timp ce despotul Nichifor a devenit stăpân pentru restul teritoriului vechiului despotat.

În anul 1272, Bizanţul a mai încheiat o alianţă cu Regatul maghiar al lui Ştefan al V-lea, împotriva statului sârb, întărită prin căsătoria prinţului moştenitor bizantin Andronic cu fiica regelui maghiar.

Nici Carol de Anjou nu a stat degeaba. După ce a cucerit, în anul 1267, insula Corfu şi a ocupat Dyrrachium şi coasta Epirului, în anii 1272-1273, el a devenit şi suveran al principatului Achaiei, prin căsătoria fiului său Philippe cu Isabelle, fiica lui Guillaume II de Villehardouin şi moştenitoarea tronului principatului. Şi-a luat apoi titlul de rege al Albaniei, aliindu-se cu toţi duşmanii Imperiului din Peninsula Balcanică: sârbii, bulgarii şi sebastocratorul Ioan Anghelos. Prin aceasta el a dat semne clare că nutrea mari ambiţii faţă de Orient.

În această criză deosebit de gravă, ameninţat de coaliţia antibizantină organizată de Carol de Anjou, noul papă Grigorie al X-lea a căuta să se apropie de Mihail al VIII-lea, în scopul refacerii unităţii Bisericii creştine. Suveranul pontif nu

cerea decât recunoaşterea primatului papal, de fapt şi de drept, şi pomenirea papei la Sfânta Liturghie. Mihail al VIII-lea s-a lansat într-o propagandă activă pentru a demonstra clerului că aceste concesii erau mici în raport cu ceea ce se oferea în schimb: salvarea Constantinopolului. Dar, de la începutul campaniei sale, el s-a lovit de opoziţia ireductibilă, chiar dacă temperată ca formă de manifestare, a întregii lumi ortodoxe bizantine. Între timp, basileul nu a ezitat să treacă peste această atitudine şi l-a înştiinţat pe papă că, în ciuda dificultăţilor, clerul său este gata să accepte unirea şi i-a cerut să garanteze integritatea solilor pe care îi trimitea la sinodul ce avea să se desfăşoare la Lyon.

Se părea că nimic nu mai putea împiedica realizarea unirii. La Constantinopol, basileul şi-a continuat propaganda şi a obţinut o adevărată victorie atunci când a câştigat de parte sa pe teologul Ioan Bekkos, până atunci ostil oricărei apropieri de Roma. În acest timp, patriarhul Iosif I, cu tot ataşamentul faţă de împărat, a rămas neînduplecat.

Membrii delegaţiei bizantine erau: fostul patriarh Gherman al III-lea, marele logothet Gheorghios Acropolites şi Teofan, mitropolitul Niceei. Aceştia au dus o scrisoare către papă din partea împăratului, în care se recunoştea în totalitate învăţătura Bisericii romane şi un act al clerului grec prin care se admiteau concesiile formulate de Grigorie al X-lea. După citirea celor două scrisori, papa a pronunţat unirea celor două Biserici, în a patra şedinţă a sinodului, la 6 iulie 1274.

Astfel, s-a realizat visul papalităţii, prin recunoaşterea supremaţiei sale asupra întregii Biserici creştine. Dar acest acord nu era viabil datorită fundamentului pur politic pe care l-a avut la bază. Mihail al VIII-lea a smuls cu forţa adeziunea clerului ortodox având împotriva sa chiar şi cele mai apropiate rude ale sale. După cum afirmă unii cercetători ai problemei, unirea s-a făcut fără nici o pregătire psihologică, fără discuţii teologice serioase asupra problemelor în litigiu. În curând s-a dovedit că forţa nu serveşte la nimic în acest domeniu, că a lipsit de la început adeziunea sufletelor, Mihail al VIII-lea acţionând pe cont propriu, contrar sensului firesc al vieţii spirituale bizantine.

Rezultatele imediate ale sinodului au fost, pe de o parte, semnarea unui armistiţiu între Carol de Anjou şi Mihail al VIII-lea Paleologul, iar, pe de alta, abdicarea patriarhului Iosif I (mai 1275). Semnificativ este şi faptul că investirea noului patriarh a avut loc în capela Palatului imperial şi nu în biserica Sfânta Sofia, cum se proceda de obicei. Foarte influent la Curte, Ioan Bekkos s-a erijat într-un apărător al „unirii", dar s-a lovit de opoziţia înverşunată şi cvasi-generală, condusă de erudiţi precum Grigorie din Cipru, sora basileului Evloghia şi de alţi prinţi înrudiţi pe care Mihail al VIII-lea nu a ezitat să-i întemniţeze.

Papa Grigorie al X-lea a murit la scurt timp, iar succesorii săi (trei pontifi, într-un interval de numai doi ani, ianuarie 1276-mai 1279, aleşi sub influenţa lui Carol de Anjou, şi-au manifestat deschis ostilitatea faţă de greci şi, necunoscând aspiraţiile lumii greceşti, au făcut şi mai grea misiunea lui Mihail al VIII-lea şi a lui Ioan Bekkos. Papa Nicolae al III-lea a mers până într-acolo încât a pretins ca împăratul, fiul său, patriarhul şi toţi ierarhii greci să jure fiecare, individual, pe unirea de le Lyon.

În acest timp, în Balcani, despoţii Epirului s-au proclamat „campioni" ai dreptei credinţe şi au început lupta împotriva lui Mihail al VIII-lea, declarat eretic de un sinod ţinut în Tessalia, în anul 1278. Încercare lui Mihail al VIII-lea de a zdrobi pe Ioan Anghelos, fiul despotului epirot Mihail al II-lea, s-a soldat cu două înfrângeri grele ale armatelor bizantine.

Între 1276-1277, basileul a recucerit insula Negroponte de la veneţieni, reuşind astfel să reia sub stăpânire bizantină, cele mai importante insule din Marea Egee. A intervenit apoi şi în Bulgaria, răsturnând de la putere pe ţarul Ivailo, adus pe tron în urma unei răscoale populare, înlocuindu-l cu Ioan Asan al III-lea, căsătorit cu Irina, una din fiicele basileului.

După moartea, în anul 1280, a papei Nicolae al III-lea, Carol de Anjou l-a instalat ca succesor în scaunul papal pe unul dintre cei mai apropiaţi oameni ai său, cardinalul Simon de Brie, devenit Martin al IV-lea (martie 1281). Orice încercare a lui Mihail al VIII-lea de a menţine unirea a fost zadarnică. Neînţelegând situaţia dificilă în care se găseau adepţii unirii la Constantinopol, papa l-a excomunicat pe

basileu, acuzându-l de duplicitate. Apoi, în iulie 1281, cu binecuvântarea papei s-a constituit o puternică coaliţie antibizantină, în jurul lui Carol de Anjou şi a lui Philippe de Courtenay, împăratul latin titular. În înţelegere cu reprezentanţii dogelui Veneţiei, aceştia au semnat la Orviento un tratat în vederea restabilirii Imperiului latin la Constantinopol. Din zona balcanică au intrat în coaliţie: regele sârb Ştefan Milutin, ţarul bulgar Gheorghe I Terter, care îl detronase pe Ioan Asan al III-lea, protejatul Bizanţului şi sebastocratorul Ioan Anghelos, conducătorul principatului Vlahiei Mari. Ioan Anghelos împreună cu regele Ştefan Milutin au cucerit în anul 1282 Macedonia, oraşul Skoplje fiind cucerit definitiv de sârbi.

Expediţia a cărei pornire a fost fixată pentru aprilie 1283, urma să fie o adevărată cruciadă menită să restaureze Imperiul latin şi să cucerească Locurile Sfinte. Situaţia părea iremediabil pierdută, dar Mihail al VIII-lea a dat o lovitură de maestru ţintind chiar în inima principalului său adversar. Basileul s-a aliat cu regele Aragonului Pedro al III-lea şi a provocat o răscoală generală în Sicilia, împotriva stăpânirii lui Carol de Anjou, rămasă în istorie sub numele de „Vecerniile siciliene" (31 martie 1282). Astfel, basileul a dejucat întreg planul cruciadei latine împotriva Bizanţului. Regele aragonez a ocupat Sicilia, instalându-se la Palermo. Astfel a încetat existenţa Regatului celor două Sicilii. Carol de Anjou a rămas doar cu sudul Italiei, iar primejdia angevină a fost definitiv înlăturată.

Chiar şi raporturile împăratului cu Veneţia şi Genova au fost subordonate obiectivului central a politicii occidentale. Mihail al VIII-lea a făcut un joc subtil între cele două cetăţi, opunând pe una celeilalte sau pe amândouă lui Carol de Anjou. El a plătit însă scump, prin concesiile sale politice şi economice, făcute celor două Republici maritime, care au ruinat definitiv economia Bizanţului şi au condamnat Imperiul la o moarte lentă.

În Orient, Mihail al VIII-lea a neglijat complet problema Asiei Mici. Deşi Sultanatul de Ikonion nu mai reprezenta o ameninţare pentru Imperiu, totuşi, basileul nu avea suficiente forţe militare pentru a-l cuceri. Statul selgiucid s-a fărâmiţat în mai multe emirate care au preluat moştenirea vechiului Sultanat de Rum. Populaţia de origine turcă s-a stabilit încet-încet în Asia Mică, nu numai din punct de vedere

teritorial, ci şi cultural. În oraşele în care s-au stabilit, selgiucizii au renunţat la primitivismul lor şi şi-au creat o cultură proprie, în cea mai mare parte de factură grecească. Limba oficială era persana, iar în artă tradiţia turcească se îmbina cu elemente elenistice şi armene. La prezenţa şi instalarea elementului turcesc în Asia Mică a contribuit şi invazia mongolă, care a antrenat o mare migraţie a populaţiilor din zonă.

În acest timp, un minuscul trib necunoscut până atunci (*kei-kaukli*), condus de Ertogrul, venit din Chorassan şi refugiat din calea invaziei mongole, a ajuns în Asia Mică, punându-se în serviciul emirilor turci. Aceştia le-au permis să se aşeze între localităţile Kutayeh şi Brussa, mai exact într-o zonă depopulată de la graniţa dintre emiratele selgiucide şi statul bizantin. La scurt timp ei au îmbrăţişat religia islamică şi, o dată cu noua religie, ei au preluat şi misiunea de război sfânt (*djihad*), împotriva creştinilor. Acesta a fost momentul în care turcii otomani au intrat în istorie. Ei au pus, mai târziu, bazele unui stat condus de Osman (c. 1288-1326), de unde avea să-şi ia şi numele de turci otomani.

Neputând interveni eficient în Asia Mică, Mihail al VIII-lea nu a organizat nici măcar apărarea frontierelor. Mai mult chiar a adus deservicii acestei acţiuni. Prin măsurile fiscale pe care le-a luat, basileul a suprimat privilegiile colonilor (*akritai*) aşezaţi de împăraţii de la Niceea, cu sarcini de apărare a teritoriilor de frontieră. Consecinţele acestor măsuri nu s-au lăsat aşteptate. Ne mai fiind apărate, provinciile imperiale de graniţă au devenit ţinta invaziilor periodice ale turcilor şi mongolilor, care masacrau populaţia satelor şi devastau terenurile agricole.

Singurul succes obţinut de Mihail al VIII-lea în Asia Mică a fost alianţa sa cu Ioan al II-lea Comnenul, împăratul de Trapezunt care, după negocieri complicate, pline de dificultăţi protocolare, a consimţit să vină personal al Constantinopol pentru a lua în căsătorie pe Evdochia a treia fiică a lui Mihail al VIII-lea. Această alianţă a celor două state bizantine a avut semnificaţie ei, dar a însemnat mult prea puţin faţă de pierderea irevocabilă a celei mai mari părţi a Asiei Mici.

XXXVIII. IMPERIUL BIZANTIN SUB URMAŞII LUI MIHAIL AL VIII-LEA. PRIMELE CONFLICTE CU TURCII OTOMANI

Odată cu moartea lui Mihail al VIII-lea, în anul 1282, a început practic declinul Imperiului Bizantin. Procesul a avut la bază cauze multiple: incapacitatea urmaşilor lui Mihail al VIII-lea de a gestiona corespunzător situaţiile de criză, structura socială şi economică fragilă a societăţii bizantine, pătrunderea progresivă a genovezilor şi veneţienilor pe pieţele interne bizantine.

În plan economic, statul bizantin traversa o gravă criză, provocată de consolidarea controlului Republicilor maritime italiene în strâmtori şi în Pont şi de decăderea vieţi urbane în Imperiu. După o carieră strălucită, moneda bizantină de aur a cedat locul ducatului şi florinului pe piaţa mediteraneană. Paralel s-a adâncit şi procesul de feudalizare, odată cu care aristocraţia bizantină şi-a consolidat poziţiile în viaţa socială şi politică a Imperiului. În sânul ei s-au format grupări rivale, care au intrat în luptă pentru controlul puterii politice în stat, provocând marile războaie civile care au dominat istoria politică internă bizantină a veacului al XIV-lea. În aceste împrejurări Imperiul a pierdut tot mai mult teren în faţa unor duşmani redutabili. Astfel, în Europa, regatul Serbiei, aflat la apogeul puterii sale, sub Ştefan Duşan, a ocupat cea mai mare parte a posesiunilor imperiale la mijlocul secolului al XIV-lea, intenţionând să dobândească ieşire la Marea Egee şi să cucerească Tesalonicul. În Asia Mică, la sfârşitul secolului al XIII-lea şi începutul celui de al XIV-lea, turcii, deşi fărâmiţaţi în mai multe emirate, după dispariţia Sultanatului de Rum, au reuşit să se instaleze pe litoralul egeic, propontic şi pontic, încheind cucerirea Asiei Mici bizantine. Din rândul lor avea să se ridice statul turcilor otomani, care şi-a început expansiunea în Europa, ajungând la dimensiunile unui adevărat imperiu. În a doua jumătate a secolului al XIV-lea, beneficiind şi de o puternică flotă, statul otoman a limitat controlul bizantin la Constantinopol, cu teritoriul din jur, şi la despotatul Moreei, subordonat formal basileului.

La moartea sa, Mihail al VIII-lea a lăsat fiului său un stat complet ruinat şi tulburat de dispute religioase. Asociat la tron încă din copilărie, pentru a pune bazele

unei dinastii proprii, **Andronic al II-lea Paleologul** (1282-1328) a urcat pe tron la vârsta de 24 de ani. Din prima căsătorie cu principesa maghiară Anna, a avut doi fii: Mihail şi Constantin; de la cea de-a doua soţie, Iolanda (Irina) de Montferrat, descendentă a regilor latini de Tesalonic, a dobândit alţi trei fii şi o fiică. Dar pentru că ambiţioasa basilissă latină a pus la cale tot felul de intrigi pentru a-şi favoriza fiii, care nu puteau ajunge la tron, Andronic a repudiat-o şi a trimis-o la Tesalonic. Basileul şi-a asociat la domnie pe întâiul născut, Mihail, încoronat solemn în biserica Sfânta Sofia, în anul 1295, nu înainte de a obţine şi acordul lui Ioan al IV-lea Lascaris, detronat de tatăl său şi aflat încă în detenţie în fortăreaţa în care-l închisese Mihail al VIII-lea. Cel de-al doilea fiu, Constantin, care ducea o viaţă dezorganizată şi scandaloasă, a fost dezmoştenit, confiscându-i-se averea. Necazurile lui Andronic cu membrii familiei sale nu s-au oprit aici. Nepotul său, Andronic, iniţial desemnat şi el moştenitor al tronului, s-a făcut vinovat de moartea fratelui său, despotul Manuel, ceea ce a dus apoi şi la decesul tatălui lor, Mihail al IX-lea, în anul 1320. Furios, Andronic al II-lea l-a eliminat pe nepotul său de la succesiune, fapt care a provocat un adevărat război civil între cei doi (1321-1328), încheiat cu detronarea bătrânului basileu şi retragerea lui la mănăstire, unde avea să moară, sub numele de Antonie (febr. 1332).

Caracterizat printr-o mare robusteţe fizică, spirit subtil, inteligent şi aplecat spre chestiuni religioase, dar având un caracter meschin şi plin de incertitudini, Andronic al II-lea s-a lăsat influenţat de membrii familiei dar, mai ales, de cei doi miniştrii ai săi: marii logotheţi Teodor Muzalon şi Teodor Metochites, acesta din urmă unul din marii intelectuali ai veacului al XIV-lea. Primul l-a amestecat în disputele religioase ale timpului, iar celălalt s-a făcut vinovat de declanşarea tragicului război civil dintre bunic şi nepot.

În ceea ce priveşte administraţia statului, Andronic al II-lea n-a avut autoritatea suficientă pentru a restabili ordinea şi bunul mers al treburilor. S-a străduit să adopte măsurile necesare, mai ales legislative, dar n-a urmărit suficient aplicarea lor şi, astfel, ele nu şi-au atins scopul. Permanent confruntat cu probleme financiare, după ce tatăl său epuizase tezaurul imperial în conflictul cu Occidentul, Andronic al

II-lea n-a făcut decât să adâncească această criză, mai ales în urma enormelor cheltuieli făcute de cea de-a doua soţie, Irina, interesată mai mult de căpătuirea fiilor ei decât de problemele statului. Mijloacele de obţinere a noilor resurse financiare au fost dezastruoase: împrumuturi oneroase, impozite mari pe comerţul cu cereale, alterarea monedei bizantine (de la 14 la 10 karate), diminuarea salariilor funcţionarilor de stat, etc. Toate acestea au generat nemulţumiri, au dus la revolte şi au agravat penuria de bani. Dar dintre toate măsurile luate, cele mai nefaste au fost cele care au vizat armata şi flota, considerându-se că primejdia unei cruciade latine împotriva Bizanţului a fost definitiv eliminată, iar graniţa orientală era sigură. Astfel, au fost reduse efectivele armatei la câteva mii de oameni, au fost concediate echipajele din marina de război, iar vasele au fost abandonate. Imperiul era apărat de flota genoveză, fiind la discreţia celor două Republici maritime italiene.

În timpul primei părţi a domniei sale (1282-1302), Andronic a dus o politică proprie şi sistematică, total diferită de ce a tatălui său. Obiectivele sale au fost: respingerea unirii religioase, îndreptarea marilor probleme existente în Orient şi încheierea unei alianţe cu Republicile maritime italiene. Această politică ar fi putut avea sorţi de izbândă dacă el ar fi beneficiat de resursele necesare, însă ea dus la rezultate nedorite atât în interior cât şi în exterior.

După anul 1302, dimpotrivă, Andronic n-a mai urmat o politică coerentă. El s-a mulţumit cu măsuri extreme. Imperiul a ajuns la discreţia mercenarilor catalani şi a negustorilor italieni. Toate acestea au dus la izbucnirea unui război civil.

Considerând că pericolul cruciadei occidentale a fost definitiv eliminat şi că unirea celor două Biserici nu a contribuit în nici un fel la rezolvare problemei, Andronic al II-lea şi-a inaugurat domnia prin măsuri antiunioniste. Între acestea pot fi enumerate înmormântarea nocturnă şi fără ceremonialul îndătinat a trupului neînsufleţit al tatălui său, într-o mică mănăstire din Tracia (11 decembrie 1282), alungarea patriarhului Ioan Bekkos (26 decembrie 1282) şi restaurarea triumfală a lui Iosif I (30 decembrie 1282), urmată de represalii asupra unioniştilor. Spiritele erau atât de mult îndreptate împotriva unioniştilor, încât Ioan Bekkos a trebuit să compară

în faţa unui sinod şi să-şi semneze abdicarea. A fost exilat la Brussa, unde a murit în anul 1293.

Aceste măsuri n-au adus pacea în Biserică, care mai era tulburată şi de schisma arsenită, declanşată după înlăturarea patriarhului Arsenie (mai 1265). Acesta deşi a murit în anul 1273, adepţii săi continuau să formeze o mică grupare în sânul Bisericii, care refuza să recunoască pe succesorii lui Arsenie la scaunul patriarhal. După moartea patriarhului Iosif I, în martie 1283, locul său a fost luat de un laic erudit, înfocat adversar al unirii, Grigorie din Cipru. El a reuşit, într-o oarecare măsură, să domolească spiritele, dar nici el şi nici urmaşul său, Athanasie, n-au putut rezolva definitiv problema.

Între anii 1288-1296 au avut loc tratative între Andronic al II-lea şi papalitate în vederea căsătoriei fiului său, Mihail cu Catherine de Courtenay, nepoata lui Baldouin al II-lea, ex-împăratul Constantinopolului. Basileul încerca astfel să lichideze conflictul dintre cele două dinastii. Totul a eşuat datorită căsătoriei prinţesei latine cu fratele regelui Franţei. Acest mariaj a reactivat proiectele de cruciadă antibizantină în Occident, dar fără rezultate importante în plan real.

Datorită rivalităţii dintre Veneţia şi Genova pentru stăpânirea bazinului Mării Negre şi a pieţei bizantine, între anii 1294-1299 a avut loc un război între cele două Republici. Dacă Mihail al VIII-lea a ştiut să fie echidistant între cele două oraşe, Andronic al II-lea i-a favorizat pe genovezi, iar când a izbucnit războiul între cele două Republici, Constantinopolul a fost expus represaliilor veneţiene fiind slab apărat de aliaţii săi genovezi.

Deoarece Genova moştenise, conform unei înţelegeri anterioare recuceririi Constantinopolului, toate vechile poziţii ale Veneţiei şi a întemeiat prospera colonie Caffa, pe malul Mării Negre, poziţie râvnită şi de Veneţia, Constantinopolul a ajuns în mijlocul ostilităţilor dintre cele două combatante. În iulie 1296 o escadră veneţiană a debarcat trupe şi a incendiat cartierele Pera şi Galata, iar flota a încercat să intre în Cornul de Aur. Ca represalii, genovezii au masacrat pe toţi veneţienii din Constantinopol, iar corsarii veneţieni au devastat toate coloniile genoveze de al Mare Neagră.

La 7 septembrie 1298, a avut loc o mare bătălie navală între costa dalmată şi insula Civizola, în care flota veneţiană a suferit un dezastru şi a fost obligată să încheie pace de la Milano (25 mai 1299) pe baza *status-quo*-ului, dar şi în dauna Bizanţului, care a trebuit să suporte despăgubirile de război ale celor două combatante. Pe lângă pacea defavorabilă cu Veneţia (1302), basileul a trebuit să accepte extinderea exploatării minelor de alaun din Phoceea, primite în concesiune de fraţii genovezi Zaccaria de al Mihail al VIII-lea, precum şi cedarea către genovezi a unui important teritoriul din cartierul Galata, unde avea să se dezvolte colonia Pera, adevărat stat genovez în Bizanţ.

În acest timp, după ce l-a asociat la domnie pe fiul său Mihail al IX-lea, la sfârşitul anului 1296 s-a confruntat cu răscoala generalului Alexios Philanthropenos investit cu puteri extraordinare în lupta împotriva turcilor otomani. Datorită faptului că soldaţii săi nu şi-au mai primit solda, acesta a pornit un asediu asupra cetăţii Nymphaion, dar răscoala a fost, în cele din urmă, înăbuşită, iar conducătorul ei orbit.

În vara anului următor, basileul a întreprins o campanie nereuşită împotriva sârbilor, care s-a încheiat cu o pace între cele două părţi, consfinţită prin căsătoria ţarului sârb cu Simonida, fiica lui Andronic al II-lea.

În jurul anului 1300, turcii selgiucizi şi otomani reuşesc să pună stăpânire pe întreaga Asie Mică, mai puţin cetăţile Niceea, Nicomedia, Brussa, Sardes, Magnesia, Philadelphia, Nymphaion şi porturile Heracleea Pontului, Smirna şi Phoceea. În iulie 1301, conducătorul turc Osman a învins o armată bizantină condusă de marele logothet Teodor Muzalon, nevoit să se retragă între zidurile cetăţii Nicomedia. Apoi, după numai un an datorită răscoalei a 10.000 de mercenari alani, care luptau alături de armata imperială, condusă de Mihail al IX-lea, în încercarea de a opri înaintarea lui Osman în Asia Mică, a fost compromis şi ultimul efort bizantin de salvarea a Asiei Mici.

Pentru a face faţă pericolului otoman, Andronic al II-lea a apelat la o unitate de mercenari, de origine catalană, recrutată din regiunile Catalunia, Aragon şi Navarra, specializată în războaie, care îşi închiriau serviciile unor suverani din Occident. Rămaşi fără angajament, în urma încheierii ostilităţilor dintre regele Siciliei, Frederic

al II-lea de Aragon, în slujba căruia luptau şi regele Neapolelui, Carol de Anjou, mercenarii catalani („almugavari") au primit oferta lui Andronic al II-lea de a lupta împotriva turcilor. Ei şi-au ales ca conducător un aventurier, fost călugăr templier, îndepărtat din ordin pentru hoţie, Roger de Flor. Fiind la curent cu problemele Bizanţului, el a semnat o convenţie cu Andronic al II-lea, la Constantinopol, prin care i se atribuia titlul de megaduce, i se oferea mâna unei nepoate a împăratului, iar soldaţilor săi, timp de 4 luni, o soldă dublă faţă de cea oferită mercenarilor obişnuiţi.

În prima jumătate a anului 1304, mercenarii catalani, după ce au debarcat la Cyzic, au eliberat Frigia, cu oraşele Philadelphia şi Magnesia, ajungând apoi la poalele munţilor Taurus, unde, după o luptă sângeroasă au zdrobit armata turcă, eliberând cea mai mare parte a Asiei Mici.

Andronic al II-lea se afla însă în conflict şi cu bulgarii conduşi de ţarul Teodor Sviatoslav (1300-1322), care, după ce a eliberat teritoriul ţării sale de mongoli, în anul 1304, a invadat teritoriul bizantin, ameninţând porturile de la Marea Neagră. O armată bizantină comandată de fiul basileului, Mihail al IX-lea a fost înfrântă lângă Adrianopol. Pentru că ameninţarea bulgară continua, iar mercenarii catalani terorizau populaţia greacă din Asia Mică, Roger de Flor a fost adus în Europa, împreună cu oamenii săi, şi debarcat la Gallipoli. În faţa unei iminente revolte militare, basileul a hotărât, totuşi, să-i trimită înapoi, în Asia Mică, pe catalani. În compensaţie, Roger de Flor a primit titlul de cezar, 30.000 de hyperperi şi promisiunea unui apanaj în Asia Mică, cu condiţia reluării operaţiunilor împotriva turcilor, care blocaseră oraşul Philadelphia.

Înainte de a pleca, în cadrul unei ultime întrevederi, cu ocazia unui ospăţ, dat de Mihail al IX-lea, la Adrianopol, acesta l-a asasinat pe Roger de Fluor împreună cu întreaga sa suită (7 aprilie 1305). Apoi, mercenarii alani ai lui Mihail al IX-lea au masacrat la Gallipoli câteva grupuri răzleţe de catalani.

Uciderea lui Roger de Flor a declanşat furia catalanilor, care au devastat Tracia, timp de doi ani, fără a întâmpina nici o rezistenţă. Ei s-au împărţit apoi în trei grupuri fiecare având un conducător propriu, făcând mai multe incursiuni de pradă în Imperiu. După aceasta, între anii 1307-1308, o parte dintre ei au plecat spre Sicilia,

iar o altă parte s-a pus în slujba basileului, prădând mănăstirile athonit şi asediind fără succes, oraşul Tesalonic.

Între timp, în anul 1308, în ciuda alianţei dintre sebastocratorul Ioan al II-lea Anghelos conducătorul Tessaliei şi Andronic al II-lea, mercenarii catalani au intrat în Tessalia şi, scăpaţi de sub control, au prădat-o, timp de un an de zile.

Apoi, catalanii au intrat în slujba ducatului Atenei, condus de francezul Gauthier de Brienne. Curând între ei a izbucnit un conflict, încheiate cu cucerirea ducatului atenian de către mercenarii catalani, pe teritoriul căruia aceştia au întemeiat un principat aragonez. Acesta a durat aproape 80 de ani (1311-1388).

În acest timp, în interiorul Imperiului tulburările religioase au continuat, adepţii schismei arsenite fiind ireconciliabili. Într-un interval de 11 ani (1312-1323), Patriarhia din Constantinopol şi-a schimbat de cinci ori titularii şi a rămas vacantă de două ori (1315-1316 şi 1323-1324)

Neînţelegerile din sânul familiei imperiale au fost şi mai grave pentru liniştea statului. Tânărul Andronic, fiul lui Mihail al IX-lea şi nepotul lui Andronic al II-lea, a fost multă vreme favoritul bunicului său, dar, mai târziu, viaţa dezordonată a acestuia din primii ani ai tinereţii, pasiunea sa pentru vânătoare şi jocuri, o serie de împrumuturi luat de la negustorii genovezi şi o tentativă de complot pentru obţinerea unui domeniu, l-au adus în dizgraţia bunicului său. Implicarea lui în uciderea propriului frate, despotul Manuel, care a dus apoi la moartea de durere a tatălui său, la 12 octombrie 1320, a determinat ruptura. Bunicul a decis să-i retragă nepotului său dreptul de succesiune la tron.

După eşecul unei încercări de împăcare cu bunicul său, Andronic al III-lea, însoţit de marele domestic Ioan Cantacuzino şi alţi câţiva apropiaţi, au părăsit capitala şi s-au refugiat la Adrianopol. S-a creat îndată o partidă care i-a susţinut interesele, el beneficiind şi de sprijinul regelui sârb Ştefan Milutin.

Asistăm astfel la un război civil între cei doi Andronici (1321-1328). În prima sa fază, Andronic al II-lea, ameninţat de nepotul său care se apropia de Constantinopol în fruntea unei mari armate, a încheiat pacea de la Rhegion, prin care îl recunoştea pe Andronic al III-lea ca succesor la tron şi i-a acordat întreaga Tracie şi

importante teritorii în Macedonia. Bătrânul împărat a păstrat Constantinopolul, teritoriile din Asia Mică şi insulele aflate încă sub stăpânire bizantină. În urma trecerii unui colaborator apropiat al lui Andronic al III-lea de partea lui Andronic al II-lea s-a reaprins conflictul dintre cei doi. În primăvara anului 1322, cu sprijinul financiar al lui Ioan Cantacuzino, Andronic al III-lea a reuşit să formeze o armată, cu ajutorul căreia a ocupat Tesalonicul, unde a reuşit să-l ia prizonier pe unchiul său, Constantin Paleologul, pe care Andronic al II-lea ar fi dorit să-l desemneze succesorul său la tron. Apoi a zdrobit o armată turcă, trimisă împotriva lui de bunicul său şi şi-a continuat drumul spre capitală.

În iulie 1322 s-a încheiat din noi pacea între cei doi, cu aceleaşi clauze ca şi cea anterioară. Lăsând Constantinopolul şi regiunea sa bunicului, tânărul Andronic s-a retras la Didymotika, o poziţie fortificată pe unul din afluenţii sudici ai râului Mariţa, la intrarea în câmpia Traciei. Aici a început să se ocupe de apărarea graniţei. Aceasta şi datorită faptului că, profitând de războiul civil, ţarul bulgar Gheorghe Terter al II-lea invadase Tracia, ocupând Philippopolisul şi a înaintat spre Adrianopol. Tânărul Andronic l-a obligat însă să se retragă, recucerind cetatea tracă. Apoi, pe teritoriul bulgar, la sud de Balcani s-a constituit, cu sprijinul şi sub suzeranitatea lui Andronic al III-lea, un principat condus de Voislav. În momentul recuceririi Phipoppopolis-ului, noul ţar bulgar. Mihail Şişman, în urma unei campanii reuşeşte să distrugă principatul, iar Voislav se refugiază al Constantinopol. S-a încheiat apoi pace între Andronic al III-lea şi Mihail Şişman, în urma căreia ţarul bulgar s-a căsătorit cu Teodora, sora lui Andronic al III-lea.

În anul 1326, turcii conduşi de Osman reuşesc să cucerească Brussa, transformată de către fiul şi urmaşul său, Orhan, în capitala statului otoman.

Între anii 1236-1327, s-au încheiat noi alianţe: una între Andronic al III-lea şi Mihail Şişman, împotriva ţarului sârb Ştefan Uroş al III-lea Decianski, iar cealaltă între Andronic al II-lea şi ţarul sârb Ştefan Uroş al III-lea Decianski îndreptată contra lui Andronic al III-lea şi a ţarului bulgar. Astfel a început ultima fază a războiului civil. Cu ajutorul sârbilor, Andronic al II-lea a deschis ostilităţile, în primăvara anului 1328, dar nepotul său a reuşit să ocupe întreaga Macedonie, obligând Tesalonicul să

capituleze (ianuarie 1328). Apoi, cu sprijinul celor 20.000 de cumani trimişi de aliatul său bulgar, Andronic al III-lea a pătruns în Tracia, înaintând până sub zidurile Constantinopolului, pe care l-a ocupat la 24 mai 1328, cu concursul flotei veneţiene şi a complicităţii unui soldat din garda de pază a zidurilor. Andronic al II-lea fost obligat să abdice şi după doi ani s-a retras într-o mănăstire, unde a şi murit, sub numele de Antonie, în februarie 1332. Astfel **Andronic al III-lea** a rămas singur împărat (1328-1341).

Domnia lui a fost o perioadă de relativă acalmie după devastatorul război civil din familia Paleologilor. Conştient de greşelile bunicului său, Andronic al III-lea s-a străduit să ridice Imperiul şi a reuşit într-o oarecare măsură să-i oprească declinul, dar resursele sale au fost limitate şi insuficiente. El l-a avut ca principal colaborator pe Ioan Cantacuzino, provenit dintr-o familie nobilă, înrudită prin alianţă cu Paleologii. Acesta s-a dovedit a fi un prieten credincios, care i-a dat multe sfaturi bune, iar basileul ar fi vrut chiar să-l asocieze la domnie, însă el a refuzat. Ioan Cantacuzino a pus în serviciul lui Andronic al III-lea întreaga sa experienţă de luptă, priceperea de om de stat şi cea de iscusit diplomat. El a fost în acelaşi timp, mare domestic, comandant al armatei şi mare logothet.

Măsura cea mai importantă a domniei lui Andronic al III-lea a fost reforma sa în domeniul justiţiei. El a înlocuit vechiul colegiu al celor 12 judecători, instituit de bunicul său şi care s-a dovedit incapabil să pună capăt corupţiei în justiţie, cu 4 judecători generali (2 laici şi 2 clerici). Înzestraţi cu o competenţă foarte extinsă, cei 4 judecători erau însărcinaţi cu controlul administrării justiţiei în întregul Imperiu. Sentinţele lor aveau caracter definitiv şi irevocabil. Dar, la scurt timp, şi aceştia vor deziluziona. Din anul 1337, trei dintre ei, acuzaţi de corupţie, au fost trimişi în exil. Instituţia judecătorilor generali nu şi-a încetat activitatea, supravieţuind până la căderea Imperiului, însă a suferit pe parcurs transformări ce răspundeau nevoilor practice ale momentului.

Pentru a redresa Imperiul, Andronic al III-lea a încercat, e adevărat, fără succes, atât eliberarea de sub dependenţa militară şi comercială a Genovei, prin construirea unei flote proprii, cât şi îndepărtarea primejdiei sârbeşti şi otomane. O

trăsătură caracteristică a noii guvernări a fost colaborarea lui Ioan Cantacuzino cu emirii selgiucizi, care se simţeau la fel de ameninţaţi ca şi Bizanţul de expansiunea otomană.

Întărirea regatului sârb a apropiat Bizanţul de Bulgaria, în ciuda diferendului dintre cele două ţări de la sfârşitul războiului civil bizantin. S-a constituit o alianţă între basileu, ţarul Mihail Şişman şi domnitorul Ţării Româneşti, Basarab I. Coaliţia a fost înfrântă în bătălia de la Velbujd, din iulie 1330, sârbii obţinând o strălucită victorie. Ţarul bulgar, Mihail Şişman şi-a pierdut viaţa, ţarul sârb, Ştefan Dečanski cucerind oraşul Niş şi o partea Macedoniei occidentale. El a trimis-o, înapoi la Constantinopol, pe Teodora, sora lui Andronic al III-lea, văduva lui Şişman, instalând-o pe Anna, sora sa şi pe fiul acesteia, Ioan Ştefan. Momentul poate fi considerat drept începutul hegemoniei sârbe în Balcani şi o schimbare în destinele ţărilor balcanice.

Domnia lui Ioan Ştefan nu a durat mult, căci, în primăvara anului 1331, gruparea antisârbă a boierilor bulgari l-a înlăturat de la tron şi l-a înlocuit cu Ioan Alexandru (1331-1371), un nepot al lui Mihail Şişman. Profitând de anarhia politică din Ţaratul bulgar, sub pretextul răzbunării surorii sale, Teodora, Andronic al III-lea a cucerit mai multe teritorii de la frontiera bizantino-bulgară şi porturile Anchialos şi Mesembria.

Obligat să se ocupe în exclusivitate cu apărarea provinciilor europene, Andronic al III-lea nu a putut să se opună înaintării turcilor în Asia Mică, otomanii reuşind să cucerească ultimele poziţii ale Imperiului în această zonă. La 2 martie 1331, turcii conduşi de Orhan au cucerit Niceea, după un asediu îndelungat şi după ce au învins, cu doi ani înainte, la Pelekanon armata bizantină condusă de Andronic al III-lea şi Ioan Cantacuzino, care au încercat să salveze oraşul.

În Serbia, nobilimea s-a ridicat împotriva ţarului Ştefan Dečanski şi l-a adus la putere pe fiul acestuia, Ştefan Duşan (1331-1355). Acesta a încheiat o alianţă cu Ioan Alexandru, întărită prin căsătoria noului ţar sârb cu sora aliatului său, Elena. Rezultatul acestei apropieri dintre Serbia şi Bulgaria s-a concretizat în noi acţiuni pe care fiecare dintre cele două state le-a întreprins împotriva Bizanţului.

Astfel, ţarul Ioan Alexandru a recucerit porturile Anchialos şi Messembria, încheind apoi pacea cu Bizanţul, la Rossokastron, în iulie 1332. Ţarul sârb Ştefan Duşan a pătruns în Macedonia şi a cucerit oraşele Ohrida, Prilep, Strumiţa, Kastoria şi Vodena, eşuând în tentativa sa de a cuceri oraşul Tesalonic. Apoi, sub ameninţarea unui atac din partea maghiarilor, a acceptat, în anul 1334, să încheie pacea, prin care Bizanţul a renunţat la mare parte din teritoriile cucerite de sârbi.

Deoarece pericolul turcesc ameninţa şi Occidentul, între anii 1332-1335, s-au pus bazele unei alianţe împotriva acestora, între Bizanţ, Veneţia şi cavalerii ospitalieri din Rhodos, la care au aderat apoi şi papa Ioan al XXII-lea, regele Franţei şi regele Ciprului. Preconizata cruciadă anti-turcă, care ar fi trebuit să înceapă sub Benedict al XII-lea, urmaşului lui Ioan al XXII-lea, nu a mai avut loc din cauza disensiunilor dintre participanţi.

În anul 1334, Andronic al III-lea a reluat negocierile pentru unirea religioasă cu Biserica Romei, întrerupte de bunicul său. El s-a adresat papei Ioan al XXII-lea la Avignon, care a trimis o delegaţie la Constantinopol ce a încercat, fără succes, să ducă tratative cu clerul grec. Tratativele au fost reluate cu succesorul lui Ioan al XXII-lea, Benedict al XII-lea, fără a se ajunge la vreun rezultat.

Cele mai importante succese ale Imperiului au fost alipirea la teritoriul statului bizantin a Tessaliei şi Epirului. După ce a reuşit să reintre în posesia insulei Chios, aflată sub stăpânirea familiei genoveze Zaccaria, Bizanţul şi-a îndreptat atenţia asupra Tessaliei şi Epirului. La moartea celui mai important dintre despoţii din Tessalia, Ştefan Melissenos, în anul 1333, ţara a intrat într-un haos. Sesizând momentul prielnic, guvernatorul Tesalonicului, Ioan Monomachos, a realipit Imperiului Bizantin, partea de nord a acestui stat, iar triburile albaneze, care se stabiliseră în Tessalia şi reuşiseră să-şi păstreze până atunci independenţa, au fost nevoite să recunoască suzeranitatea basileului. Despotul Epirului Ioan Ducas Orsini, care încercaseră cucerească partea de sud a Tessaliei, a fost alungat în urma intervenţiei armatei bizantine. Odată ce teritoriul Tessaliei a fost anexat Imperiului, trebuia rezolvată şi problema epirotă. Luptele neîncetate, uzurpările şi atacurile vecinilor au creat o agitaţie profundă în regiunea Epirului, iar căderea despotatului nu era decât o

chestiune de timp. despotul Ioan Ducas Orsini a fost otrăvit de soţia sa, Ana Paleologos, iar conducere statului a fost preluată aceasta în numele fiului ei, Nichifor al II-lea. În vara anului 1337, în fruntea unei puternice armate, condusă de Andronic al III-lea şi Ioan Cantacuzino, a fost cucerită Arta, capitala Epirului, care a fost şi realipit Imperiului.

Doi ani mai târziu, cu sprijinul văduvei lui Filip de Tarent, Catherine de Valois, care domnea atunci în principatul Achaiei, epiroţii s-au răsculat şi l-au proclamat despot pe Nichifor al II-lea Ducas, fiul lui Ioan Ducas. Guvernatorul bizantin a fost arestat, dar sprijinul acordat noii puteri era destul de slab. Marea majoritate a locuitorilor au rămas fideli lui Andronic al III-lea. La începutul anului 1340, o expediţie victorioasă a basileului a reprimat revolta din Epir, Nichifor al II-lea fiind obligat să se predea. A primit în schimbul renunţării la tron, dreptul de a se retrage la Tesalonic, titlul de *panhypersebastos* şi mâna uneia din fiicele lui Ioan Cantacuzino. Guvernator al Epirului a fost numit Ioan Anghelos, care se remarcase în reprimarea revoltei. Astfel, deşi mai existau încă unele principate latine în Grecia, au fost totuşi lichidate, după 130 de ani de secesiune şi ultimele state greceşti separatiste, apărute în urma Cruciadei a IV-a. Acestea au revenit în componenţa Imperiului sub formă de provincii.

Tot în anul 1337, turcii au ocupat Nicomidia, Imperiul Bizantin rămânând doar cu câteva oraşe, foarte distanţate unele de altele, precum Philadelphia şi Heracleea Pontului. De altfel, Bizanţul a mai supravieţuit încă zece ani în mijlocul cuceririlor turceşti din Asia Mică.

Anul 1337 a reprezentat şi momentul declanşării marii dispute isihaste. Protagoniştii ei a fost marele călugăr athonit Sfântul Grigorie Palama (1296-1359), împotriva căruia s-a ridicat un alt călugăr grec, Varlaam, originar din Calabria, dar refugiat la Tesalonic. Aşa cum menţiona şi Părintele profesor Dumitru Stăniloae, după epoca patristică, controversa isihastă a fost cel mai important episod al spiritualităţii ortodoxe. „*În controversa aceasta se înfruntă mistica răsăriteană, care afirmă o cunoaştere directă şi duhovnicească a lui Dumnezeu, cu raţionalismul scolastic care nu crede decât în ce descoperă raţiunea deductiv din natură ...*” (cf.

„Viaţa şi învăţătura Sfântului Grigorie Palama", Prefaţă la ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Scripta, 1993, p. 5)

Încă din vechime, isihaştii au fost acei monahi care trăiau ca pustnici, într-o riguroasă asceză şi viaţă mistic contemplativă, în tăcere (*isihia* = tăcere). Potrivit reprezentanţilor noului curent, răspândit mai ales în Răsărit, printr-o contemplaţie continuă, îndelung exercitată, se putea realiza o mai mare apropiere de Dumnezeu, până la stadiul vederii luminii dumnezeieşti, chiar cu ochii trupeşti. Isihia a fost practicată la început de Părinţii deşertului care au avut ca sursă de inspiraţie textele din „Filocalie" şi ca metodă de dezvoltarea a vieţii interioare invocarea continuă a numelui lui Iisus, numită „Rugăciunea inimii", „Rugăciunea lui Iisus", „Rugăciunea isihastă" sau „Rugăciunea pură". Ea constă în rostirea cuvintelor: „*Doamne Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, miluieşte-mă pe mine păcătosul*". Întemeietorul propriu-zis al acestei doctrine a fost Sfântul Ioan Scărarul († 649), autorul lucrării „Scara Raiului", în care recomandă rugăciunea monologică, adică redusă la un singur cuvânt: „*Iisuse*". Pentru Părinţi isihaşti, teoria şi practica rugăciunii lui Iisus, meditaţia în tăcere asupra numelui lui Iisus şi starea de linişte pe care aceasta a producea nu erau un scop în sine. Isihia crea mai degrabă o stare pentru practicarea virtuţilor, dintre care cele mai importante sunt curăţia inimii (*apatheia*), pocăinţa (*metanoia*), dar mai ales sobrietatea şi atenţia inimii.

Disputa pe marginea preceptelor isihaste a dus la convocarea unui sinod, ale cărui lucrări au început la 10 iunie 1341, în biserica Sfânta Sofia, sub conducerea basileului. Acest sinod a dat câştig de cauză isihasmului. Orgoliosul Varlaam a fost nevoit să se întoarcă în Italia, unde a îmbrăţişat catolicismul şi a devenit apoi episcop. Totuşi, lipsa unei decizii ferme în ceea ce priveşte noul curent isihast, a menţinut Biserica bizantină într-o stare de gravă tulburare, situaţie care s-a menţinut şi în anii următori.

La cinci zile după închiderea sinodului, Andronic al III-lea a murit (iunie 1341), lăsând ca urmaş pe fiul său, în vârstă de 9 ani, **Ioan al V-lea**, sub regenţa marelui domestic Ioan Cantacuzino. Împotriva acestuia din urmă s-a format o puternică opoziţie alcătuită din Anna de Savoia, împărăteasa-mamă, patriarhul Ioan

Calecas şi parakimomenosul Alexios Apocaucos, fost colaborator al lui Ioan Cantacuzino. Acesta s-a distins în timpul războiului civil dintre cei doi Andronici, şi adunase mari bogăţii şi onoruri, datorită lui Ioan Cantacuzino.

Pericolele externe nu au întârziat şi ele să apară: turcii au început să jefuiască coasta Traciei, sârbii au început să avanseze până aproape de Tesalonic, iar bulgarii ameninţau şi ei cu nou război. Ioan Cantacuzino a reuşit să respingă toate aceste ameninţări şi să restabilească pacea, reuşind să recruteze o armată prin mijloace financiare proprii. La scurt timp însă a izbucnit o răscoală anti-aristocratică în Tracia, extinsă apoi şi în Macedonia, care a lovit grav în poziţia lui Ioan Cantacuzino. Simţindu-se ameninţat, acesta şi-a dat demisia din calitate de regent al lui Ioan al V-lea, dar a fost refuzat. Profitând de un moment în care lipsea din capitală, patriarhul Ioan Calecas şi *parakimomenosul* (înalt funcţionar imperial însărcinat cu asigurarea securităţii împăratului în timpul odihnei acestuia) Alexios Apocaucos, au dat o adevărată lovitură de stat. Ei au solicitat şi au obţinut de la împărăteasa Anna de Savoia, declararea marelui domestic drept duşman public, eliberarea lui din toate funcţiile sale, confiscare averii, nepermiţându-i-se nici măcar să revină în Constantinopol pentru a se apăra pentru acuzaţia ce i se aducea. În aceste condiţii, în octombrie 1341, Ioan Cantacuzino s-a proclamat împărat la Dydimotica, dar a pus să fie aclamat înaintea numelui său cel al împărătesei-mamă, Anna de Savoya şi a moştenitorului legitim, Ioan al V-lea. Prin aceasta el a dorit să sublinieze că nu lupta împotriva familiei imperiale legitime, ci a lui Alexios Apocaucos, care devenise un adevărat dictator la Constantinopol.

La mai puţin de o lună, la 19 noiembrie 1341, minorul Ioan al V-lea a fost încoronat solemn ca basileu, la Constantinopol, conducerea fiind preluată de o regenţă formată din Anna de Savoia, patriarhul Ioan Calecas şi Alexios Apocaucos, acesta din urmă având rolul conducător. Astfel, a început un nou război civil, între Ioan Cantacuzino şi Ioan al V-lea Paleologul, care a avut cauze mult mai profunde decât lupta pentru putere, dobândind şi un pronunţat caracter social. S-a creat un puternic antagonism între marea aristocraţie funciară, demnitarii şi călugării isihaşti şi pătura de mijloc, reprezentată de micii meşteşugari, negustorii şi ţărănimea liberă. La

escaladarea acestui conflict o contribuţie importantă a avut-o incitarea unor oameni parveniţi şi ambiţioşi precum acest Alexios Apocaucos. Conflictul a răbufnit, în primăvara anului 1342, la Tesalonic, prin aşa-numita mişcare a zeloţilor. Aceasta era îndreptată împotriva nobilimii din oraş şi urmărea instaurarea unui regim popular, favorabil lui Ioan al V-lea Paleologul. Rămas fără sprijin, Ioan Cantacuzino s-a refugiat la curtea ţarului sârb Ştefan Duşan, cu care a încheiat un tratat de alianţă, încercând să cucerească cetatea Serrhes, dar fără succes.

În martie 1342, Ioan Cantacuzino a pornit să cucerească Tesalonicul, dar a renunţat în momentul în care a auzit de succesul mişcării zeloţilor împotriva aristocraţiei din oraş. Alte două încercări de a ocupa oraşul, dintre una cu ajutor turcesc, au eşuat.

La începutul anului 1343, emirul selgiucid de Aydin, Umur, chemat de Ioan Cantacuzino, a debarcat în Tracia şi a despresurat Didymotica, asediată de bulgari, care luptau de partea lui Ioan al V-lea. În urma recunoaşterii lui Ioan Cantacuzino ca împărat de către aristocraţia din Tessalia şi a intervenţiei emirului turc în sprijinul aliatului său, ţarul Ştefan Duşan a trecut de partea lui Ioan al V-lea Paleologul. Alianţa a fost întărită prin căsătoria fiului ţarului şi moştenitorul tronului, Uroş, cu fiica Annei de Savoya. În afară de ţarul sârb a mai fost câştigat de partea regenţei şi ţarul Ioan Alexandru al Bulgariei. Fiecare dintre aceştia a întreprins pe cont propriu cuceriri în dauna Bizanţului: Ştefan Duşan a ocupat cea mai mare parte a Macedoniei, cu oraşul Serrhes, iar Ioan Alexandru a cucerit valea superioară a râului Mariţa, cu oraşele Philippopolis şi Stenimachos.

În toamna anului 1343 şi la începutul lui 1344, cu sprijinul emirului Umur, Ioan Cantacuzino a reuşit să pună stăpânire pe Tracia. La Constantinopol, partida adversarilor săi a suferit o mare lovitură: megaducele Alexios Apocaucos a murit la 11 iulie 1345. În acelaşi timp, la Tesalonic s-a produs o tentativă de reacţie împotriva regimului zeloţilor. Dar aceştia au trecut în scurt timp la contraatac, exterminând mare parte din aristocraţia locală. Regimul zeloţilor a fost astfel restaurat, menţinându-se într-o independenţă cvasi-totală faţă de puterea centrală. Spre sfârşitul anului 1345, după ce a pus stăpânire pe oraşul Serrhes, Ştefan Duşan s-a proclamat

„*împărat al sârbilor şi grecilor*”, fiind apoi încoronat de patriarhul sârb la Skoplje, în aprilie anul următor.

O armată turcă chemată de împărăteasa Anna de Savoya pentru a lupta împotriva lui Ioan Cantacuzino, a preferat să prade regiunea din jurul Constantinopolului şi sudul Bulgariei, ajungând la o înţelegere cu Ioan Cantacuzino. Acesta a reuşit apoi să încheie o alianţă şi cu sultanul otoman Orhan, întărită prin căsătoria acestuia cu Teodora, fiica împăratului bizantin.

În ultimul moment, Anna de Savoya a trecut de partea isihaştilor, alungându-l pe patriarhul Ioan Calecas şi instalându-l pe monahul Isidor, un adept al isihasmului, arhiepiscop de Monembasia. Era însă prea târziu. În februarie 1347, Ioan Cantacuzino a intrat în Constantinopol, după ce populaţia şi garnizoana capitalei au trecut de partea sa. Împărăteasa Anna de Savoya a încheiat un acord cu Ioan Cantacuzino, hotărându-se ca timp de 10 ani acesta să guverneze singur Imperiul. La 13 mai 1347 a avut loc încoronarea solemnă a noului împărat, sub numele de **Ioan al VI-lea Cantacuzino** (1347-1355), iar o fiică a acestuia, Elena, a fost căsătorită cu Ioan al V-lea. Noul împărat a proclamat o amnistie generală şi toţi supuşii Imperiului au trebuit să depună un jurământ de credinţă faţă de cei doi suverani. Mult mai dificilă a fost restaurarea ordinii şi revigorarea economiei statului. O încercare a lui Ioan al VI-lea de a determina aristocraţia din capitală să contribuie cu danii la restabilirea finanţelor publice, s-a lovit de o opoziţie unanimă. În plus, cu toate eforturile basileului de a împăca ambele tabere, aceasta s-a dovedit practic imposibilă. Incertitudinea şi nesiguranţa dominau situaţia din provincie. Genovezii au reuşit să reocupe insula Chios, pierdută în timpul lui Andronic al III-lea, la fel cum au fost recucerite insulele Phoceea Nouă şi Phoceea Veche, din Mare Egee.

În acelaşi timp, Tesalonicul dominat de zeloţi a refuzat să-l recunoască pe Ioan al VI-lea ca împărat, după cum nu l-au acceptat nici pe Grigorie Palama ca arhiepiscop.

Între anii 1348-1349 a avut loc aşa-numitul „război al Galatei”, datorat încercării lui Ioan al VI-lea de a reconstrui flota bizantină, cu intenţia de a înlătura influenţa economică a genovezilor din cartierul Galata. Flota ligură a atacat şi

incendiat navele imperiale, după care a asediat Constantinopolul, înfometând populaţia din oraş. O nouă victorie a genovezilor, soldată cu o nouă incendierea a flotei bizantine, în primăvara anului 1349, a dus la încheierea păcii cu Ioan Cantacuzino, consolidând monopolul genovez în comerţul din Bosfor.

Spre sfârşitul anului 1347 şi în anul 1348, Ioan Cantacuzino şi-a consolidat poziţia, acordându-i fiului său cel mare Matei un principat în Tracia occidentală, având capitala la Adrianopol, iar celui de-al doilea fiu, Manuel, i-a oferit principatul autonom al Moreei. Acesta a ridicat la Mistra, capitala Moreei, un mare palat, unul din cele mai celebre monumente ale artei bizantine, extins şi înfrumuseţat mai târziu de alţi membri ai familiei Paleologilor. Tot aici a fost construită, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, biserica Peribleptos, monument reprezentativ al picturii murale bizantine.

Obligaţi să ofere oraşul ţarului sârb Ştefan Duşan, în anul 1350, conducerea mişcării zeloţilor a iniţiat tratative cu acesta, moment în care a pierdut sprijinul populaţiei. Astfel, mişcarea zelotă a fost înfrântă, iar Ioan al VI-lea Cantacuzino şi Ioan al V-lea Paleologul au intrat victorioşi în Tesalonic, beneficiind şi de ajutorul unei flote turceşti. În acelaşi timp, Grigorie Palama, care fusese numit mai înainte mitropolit al Tesalonicului a putut şi el să-şi ia în primire postul. După numai un an, s-a încheiat un tratat de pace între Ioan Cantacuzino şi Ştefan Duşan, prin care ţarul sârb ceda Imperiului Tessalia, Acarnania şi sud-estul Macedoniei până la Serrhes. Totuşi Ştefan Duşan nu a renunţat la planul de a cuceri Constantinopolul, dar era conştient că nu putea realiza acest lucru fără ajutorul unei flote. De aceea el a căutat o alianţă cu Veneţia, fiind refuzat de aceasta care nu agrea un stat sârb puternic, preferând un Imperiu bizantin în agonie.

Tot în anul 1351 a reizbucnit un război între Veneţia şi Genova, datorită încercării acesteia din urmă de a-şi elimina rivala din Marea Neagră, prin închiderea strâmtorii Bosfor. Ioan Cantacuzino a refuzat, iniţial, să se alieze cu Veneţia, care a fost nevoită să se adreseze regelui Aragonului. Apoi, încercarea basileului de a rămâne neutru a eşuat. Ca urmarea a unui atac veneţian asupra Galatei, genovezii au

bombardat zidurile Constantinopolului, Ioan Cantacuzino a chemat flota veneţiană şi s-a semnat un tratat de alianţă destul de nefavorabil Imperiului (august 1351).

Conflictul dintre cele două Republici maritime italiene a avut loc pe teritoriul Imperiului, distrugerile afectându-l în exclusivitate. Războiul, încheiat prin bătălia de la Portolongo (noiembrie 1354), deşi a adus victoria genovezilor, n-a dat câştig de cauză nici unei dintre părţile aflate în conflict. Abandonat de aliaţii săi veneţieni, Ioan Cantacuzino a trebuit să semneze un tratat prin care ceda genovezilor oraşele Heracleea Pontului şi Selymbria, mărirea teritoriului Galatei şi se interzicea navelor bizantine comerţul în Mare Neagră.

Între anii 1352-1354 a avut loc a doua fază a războiului civil dintre Ioan al VI-lea Cantacuzino şi Ioan al V-lea Paleologul. Cu ajutorul Veneţiei, cu care încheiase un acord şi în urma înţelegerii cu ţarul Ştefan Duşan, care s-a angajat să-l ajute să rămână singur împărat, beneficiind şi de un contingent bulgăresc, Ioan al V-lea Paleologul a ocupat Adrianopolul, capitala principatul lui Matei Cantacuzino din Tracia. Apoi, la sfârşitul anului 1352, având sprijinul sultanului Orhan, care i-a trimis 20.000 de oameni, Ioan al VI-lea Cantacuzino i-a obligat pe bulgari să se retragă, i-a zdrobit pe sârbi şi a reocupat Tracia şi Macedonia. Ioan al V-lea, a trebuit să se refugieze în insula Tenedos.

În anul 1354, Matei Cantacuzino a fost proclamat co-împărat şi succesor la tron de către tatăl său, fiind încoronat solemn în biserica Blacherne şi se părea că o nouă dinastie a luat naştere.

Dar, cursul evenimentelor avea să se schimbe brusc. La 2 martie 1354, în noaptea dinaintea Duminicii Ortodoxiei, un puternic cutremur a distrus zidurile portului Gallipoli din Tracia şi ale oraşelor din jur. Otomanii, conduşi de Soliman, fiul lui Orhan, care ocupau încă din anul 1352, fortăreaţa Tzympe, aflată în apropiere, au profitat de panica iscată, considerând cataclismul drept un semn al lui Allah şi au ocupat cetatea. Odată ce au devenit stăpânii acestei cetăţi, turcii otomani şi-au asigurat controlul asupra strâmtorii Dardanele şi capul de pod care să le faciliteze pătrunderea în Europa.

Incidentul a provocat ruperea alianţei dintre Ioan Cantacuzino şi sultanul Orhan, Deşi basileul i-a promis sultanului o mare sumă de bani în schimbul cedării portului, Orhan a refuzat, conştient de importanţa lui strategică. Acest fapt a dus la slăbirea simţitoare a poziţiei politice a lui Ioan Cantacuzino. La Constantinopol, populaţia era îngrijorată, deoarece se simţea direct ameninţată de turci, fapt care a dus şi la slăbirea poziţiei lui Ioan Cantacuzino.

În acest timp, Ioan al V-lea a ajuns la o înţelegerea cu genovezii, vechi duşmani ai lui Ioan Cantacuzino. El a primit promisiunea restaurării sale pe tronul bizantin, prin intermediu unui corsar genovez, Francesco Gattilusio. În schimb, Ioan al V-lea i-a promis mâna surorii sale, Maria şi ca dotă, insula Lesbos, cea mai mare şi mai importantă dintre insulele rămase în posesia Bizanţului. În noiembrie 1354, conjuraţii au pătruns în Constantinopol, profitând şi de o răscoală a populaţiei din capitală în favoarea împăratului legitim. Ioan Cantacuzino a fost constrâns să abdice şi s-a retras, sub numele de Ioasaf, mai întâi la mănăstirea Vatopedi din Muntele Athos şi apoi, din anul 1380, la o mănăstire din Mistra. Ca monah Ioan Cantacuzino a mai trăit încă 30 de ani timp în care a avut timpul necesar pentru a-şi scrie opera sa istorică, filosofică şi teologică. Cea mai importantă lucrare a sa se numeşte „Istoria", elaborată între anii 1362-1372, prezintă evenimentele dintre anii 1320-1356, încercând să justifice atitudinea politică a autorului în perioada în care a îndeplinit diferite funcţii la Curtea imperială, inclusiv cea supremă. Este considerată una din cele mai valoroase lucrări din întreaga literatură istorico-politică bizantină.

Domnia lui Ioan Cantacuzino marchează în istoria Bizanţului un moment deosebit de grav: pătrunderea turcilor otomani în Europa.

Astfel, **Ioan al V-lea Paleologul** a rămas singur împărat (1354-1391). După victoria sa din anul 1354, Ioan al V-lea Paleologul a continuat să domnească peste un stat ruinat şi aflat într-o totală descompunere. Era o ţară bulversată, în care coexistau mai multe focare de război civil, frământată de dispute religioase, dezmembrată de străini şi expusă arbitrariului puterii otomane.

În primul rând, Ioan al V-lea a fost nevoit să-şi ţină promisiunea făcută genovezului Francesco Gattilusio, care l-a ajutat să-şi redobândească puterea,

oferindu-i mâna surorii sale, Maria şi ca dotă pentru aceasta, insula Lesbos (rămasă sub stăpânirea familiei Gattilusio până în anul 1462). Apoi, în decembrie 1355, moartea lui Ştefan Duşan şi venire pe tron a fiului său, Uroş, a avut urmări benefice pentru Imperiu, în sensul că statul sârb s-a fărâmiţat în mai multe principate independente. Criza în care se găsea Imperiul a făcut ca acest fapt să nu poată fi folosit în interes propriu.

Căderea lui Ioan al VI-lea nu a pus capăt puterii şi nici rolului istoric al casei Cantacuzinilor. Fiul cel mare al fostului basileu, Matei a reuşit să se menţină încă o bună perioadă de timp în principatul său cu capitala la Adrianopol, şi chiar a ajuns să fie recunoscut de Ioan al V-lea, în anul 1356, drept co-împărat cu drepturi egale. În anul următor, fiind învins de sârbi, Matei Cantacuzino a fost predat de aceştia lui Ioan al V-lea, şi nevoit să renunţe la drepturile sale suverane. Apoi, eforturile lui Ioan al V-lea s-au concentrat pe retragerea suveranităţii lui Manuel Cantacuzino asupra Moreei. Dar acestea au fost lipsite de succes. Noul împărat a trebuit să-l recunoască pe Manuel cu titlul de despot. Acesta a fost urmat apoi de fratele său, Matei, ajuns la curtea din Mistra, după cădere sa. Cei doi fraţi cantacuzini au reuşit să respingă mai multe incursiuni ale turcilor, succesele principatului de Moreea, fiind singurul lucru pozitiv al lumii greceşti de atunci. Mai târziu, sub administraţia despoţilor cantacuzini din Moreea, Mistra, capitala acesteia, a devenit o veritabilă păstrătoare a culturii greceşti, atrăgând învăţaţi şi artişti din toată lumea bizantină.

Neputând conta nici pe sârbi, nici pe bulgari, Ioan al V-lea a reluat proiectul de cruciadă cu ajutorul Occidentului. Sub influenţa mamei sale, Anna de Savoya, Ioan al V-lea şi-a manifestat deschis dorinţa de a realiza unirea cu Biserica Romei. Într-un chrysobul din 15 decembrie 1355, el a jurat ca personal să rămână fidel Sfântului Scaun şi a propus stabilirea la Constantinopol a unui legat papal permanent cu autoritatea de a numi demnitari eclesiastici. Unul din fiii săi urma să fie trimis ca garant la Avignon (unde se afla se aflau în captivitate, suveranii pontifi, începând din anul 1309), iar papa, în schimb, trebuia să organizeze o cruciadă al cărui conducător avea să fie basileul. Acestea au fost propunerile pe care Ioan al V-lea le-a trimis lui

Inocenţiu al VI-lea, dar acesta şi-a manifestat neîncrederea în posibilitatea realizării acestui plan şi el a eşuat.

În anul 1362, turcii au cucerit Adrianopolul, stabilind aici capitala statului lor. Transferul centrului puterii otomane de partea cealaltă a Bosforului a pus în lumină primejdia care ameninţa tot mai mult Imperiul Bizantin şi statele din Europa de sud-est. În faţa acestei primejdii, în anul 1365, papa Urban al V-lea a proclamat o cruciadă în vederea eliberării teritoriilor creştine de sub stăpânirea turcilor la care urmau să participe: regele Ungariei, Ludovic de Anjou, regele Ciprului, Pierre de Lusignan şi contele Amedeo al VI-lea de Savoia, vărul lui Ioan al V-lea Paleologul. În primăvara anului 1366, Ioan al V-lea Paleologul a făcut o călătorie la Buda pentru a cere ajutor regelui maghiar, rămasă însă fără rezultat, iar la întoarcere basileul a fost prins şi întemniţat la Vidin de către Stračimir, fiul ţarului Ioan Alexandru.

În urma unei expediţii în Balcani, contele Amedeo de Savoia a reuşit să recucerească portul Gallipoli de la turci, beneficiind şi de sprijinul flotei veneţiene. Apoi a întreprins o expediţie victorioasă asupra litoralului bulgar, obligându-l pe ţarul bulgar să-l elibereze pe Ioan al V-lea din închisoarea din Vidin şi să cedeze Bizanţului porturile Mesembria şi Sozopolis.

Între anii 1369-1371, Ioan al V-lea Paleologul a făcut o nouă călătorie în Occident, în căutare de ajutor. A plecat din Constantinopol, în aprilie 1369, debarcând la Napoli, în august acelaşi an. Apoi a ajuns la Roma, în septembrie, unde a renunţat, în mod solemn, la Ortodoxie şi a trecut cu titlu personal la Catolicism în prezenţa papei Urban al V-lea. Prin acest gest basileul spera să primească un ajutor în lupta cu turcii. Neprimind nimic decât promisiuni, Ioan al V-lea a mers, în anul următor al Veneţia, cu care a încheiat un acord prin care în schimbul insulei Tenedos, i se restituiau bijuteriile coroanei, cedate ca gaj veneţienilor de Anna de Savoia şi i se promitea un împrumut, din care a primit un avans de 25.000 de ducaţi. În octombrie 1371 s-a întors la Constantinopol.

În toamna anului 1371, Patriarhul Ecumenic Filotei a organizat o coaliţie împotriva turcilor condusă de fraţii Ioan Uglieşa, despot şi conducător al unui principat independent în Macedonia şi Vukaşin, ţarul Serbiei, ameninţaţi amândoi în

mod direct de turci. Armata lor a fost însă zdrobită la Cirmen, pe malurile Mariţei, cei doi fraţi pierind în luptă. Totuşi, Manuel, Paleologul, fiul lui Ioan al V-lea şi despot de Tesalonic au reuşit să realipească Imperiului teritoriile care intraseră în componenţa principatului lui Ioan Uglieşa.

În urma victoriei otomane de la Cirmen, Bizanţul a fost obligat să intre în relaţii de vasalitate faţă de sultan. Pe temeiul acestor relaţii, în primăvara anului 1373, Ioan al V-lea a trebuit să-l însoţească pe sultanul Murad I într-o expediţie în Asia Mică. Din acest moment, sultanii otomani s-au amestecat tot mai mult în treburile interne ale Imperiului.

Au apărut şi conflicte interne în Imperiu care au agravat situaţia. Astfel Andronic al IV-lea, fiul cel mare al lui Ioan al V-lea s-a revoltat împotriva tatălui său. Acesta a fost nevoit să apeleze la turci pentru a restabili situaţia. Lui Andronic al IV-lea i-a fost retras dreptul de succesiune, iar în locul său a fost proclamat succesor la tron, al doilea fiu al lui Ioan al V-lea, Manuel.

În anul 1376, Andronic al IV-lea a reuşit să scape din închisoarea din insula Lesbos, cu ajutorul genovezilor. L-a înlăturat pe tatăl său şi l-a întemniţat împreună cu fratele său Manuel, după care a retrocedat turcilor portul Gallipoli şi a dat genovezilor insula Tenedos, ocupată însă de veneţieni.

După trei ani de domnie dezastruoasă, Andronic al IV-lea a fost răsturnat de la tron de Ioan al V-lea, cu ajutorul Veneţiei şi al sultanului, faţă de care s-a obligat la plata unui tribut anual de 30.000 de ducaţi şi a-i pune la dispoziţie un corp de armată de 12.000 de soldaţi. Astfel, Bizanţul a devenit tot mai mult un obiect în jocul politic al puterilor interesate în regiune: Imperiul otoman, Veneţia şi Genova.

În noiembrie 1382, împăratul Ioan al V-lea a ajuns la un acord cu fiii săi: Andronic al IV-lea a fost recunoscut ca urmaş la tron, Manuel a primit Tesalonicul, în timp ce Teodor, al treilea fiu, a devenit despot al Moreei. Acesta din urmă a domnit la Mistra, capitala Moreei, până în anul 1406, reuşind să aducă acest mic stat grecesc la o mare înflorire politică şi culturală şi să facă din el centrul rezistenţei greceşti împotriva ameninţării otomane.

În iunie 1385, Andronic al IV-lea a murit, după ce a încercat, din nou, să ocupe Constantinopolul şi să-l înlăture de la tron pe tatăl său. Pe fondul acestor neînţelegeri familiale, turcii şi-au continuat expansiunea în Europa: au ocupat oraşul Serrhes, în anul 1383, Sofia, în anul 1386 şi Tesalonicul, în anul 1387, după un asediu de trei ani, despotul Manuel Paleologul fiind luat prizonier.

În vara anului 1389, a avut loc marea bătălie de la Câmpia Mierlei (Kossovopolje), încheiată cu victoria otomană asupra forţelor creştine conduse de cneazul Lazăr, la care a participat şi un corp de armată condus la domnitorul Ţării Româneşti, Mircea cel Bătrân. Această victorie a pecetluit soarta Bizanţului.

În anul 1390, noul sultan Baiazid a cucerit oraşul Philadelphia, ultima cetate stăpânită de bizantini în Asia Mică.

Împăratul Ioan al V-lea Paleologul a murit în februarie 1391, locul său fiind luat de fiul său, **Manuel al II-lea** (1391-1425). El s-a dovedit a fi foarte diferit de tatăl său. Foarte cultivat, avea gust deosebit pentru ştiinţă şi artă. Şi-a dobândit un mare prestigiu printre prieteni şi adversari, deopotrivă, prin prestanţa sa. Aflat într-o adevărată captivitate la Brussa, la vestea morţii tatălui său, a reuşit să evadeze şi a pătruns în capitală pentru a împiedica pe nepotul său, Ioan al VII-lea, fiul lui Andronic al IV-lea, să preia tronul. Drept represalii, sultanul Baiazid a asediat şapte luni oraşul, după care a invadat Moreea, unde domnea fratele lui Manuel.

În cursul domniei sale expansiunea otomană a făcut progrese remarcabile, Imperiul fiind tot mai ameninţat. Încă de la începutul anului 1393, Constantinopolul a fost supus unei blocade, fiind întreruptă aprovizionarea terestră a oraşului. Mizeria din capitală şi criza alimentelor au atins un punctul culminant. Principatul Moreei, a fost şi el suspus incursiunilor devastatoare ale turcilor. Apoi, în vara anului 1393, turcii au cucerit ţaratul de Târnovo, prin căderea oraşului cu acelaşi nume la 17 iulie, după un asediu de trei luni. Trei ani mai târziu a căzut şi Vidinul, al doilea ţarat bulgar. Din acest moment, bulgarii au rămas sub stăpânire turcească, timp de aproape cinci secole, până în anul 1878.

În faţa situaţiei disperate în care se găsea Constantinopolul, creştinătatea occidentală s-a pus în mişcare. Veneţia însăşi se temea de o eventuală alianţă turco-

bizantină îndreptată împotriva intereselor sale. Iniţiativa cruciadei a avut-o regele Sigismud de Luxemburg, care a trimis solii la curtea regelui Carol al VI-lea, la ducele de Landcaster, la Veneţia, toate fiind primite cu mari onoruri. Cartierul general a fost stabilit la Buda, de unde, cruciaţii au coborât pe Dunăre, pe care au trecut-o pe malul drept în aval de Porţile de Fier. Bătălia s-a dat la Nicopole, la 25 septembrie 1396, la ea participând cu trupe şi domnitorul român Mircea cel Bătrân. Cruciaţii au suferit o grea înfrângere, fiind prima dată când s-au înfruntat două armate organizate total diferit şi cu mentalităţi opuse: cea otomană, disciplinată, şi cea cruciată, pătrunsă de anarhia ce caracteriza lumea feudală apuseană.

În anul următor, ca represalii, sultanul Baiazid a pustiit Grecia continentală, a ocupat pentru scurt timp Atena, după care a pătruns în Peloponez, zdrobind pe despotul Teodor I Paleologul, care s-a obligat la plata unui tribut faţă de învingători.

În anul 1398, turcii au asediat cartierul Galata din Constantinopol, salvat doar după intervenţia unui mic corp de armată francez condus de mareşalul Boucicaut, trimis în ajutorul lui Manuel al II-lea, de regele Franţei, Carol al VI-lea.

Aflat în căutare disperată de ajutor, între anii 1399-1403, Manuel al II-lea a făcut o lungă călătorie în Occident. După ce i-a lăsat puterea nepotului său, Ioan al VII-lea, a pornit spre Italia, unde s-a oprit la Veneţia, Florenţa, Genova şi Milan. Apoi a mers în Franţa, unde a fost primit la Paris de regele Carol al VI-lea, care i-a acordat în ajutor un corp de armată de 1.200 de oameni. De aici a trecut în Anglia, unde s-a întâlnit cu regele Henric al IV-lea la Londra, dar fără nici un rezultat. Reîntors la Paris, a rămas aici mai multe luni, după care a trecut din nou prin Genova şi Veneţia, ajungând la Constantinopol. Rezultatele acestei călători au fost sub aşteptări, basileul primind doar promisiuni. Se dovedea odată în plus că Bizanţul nu mai putea conta decât pe sine.

Dar în momentul în care tânăra putere otomană părea ajunsă la un stadiu în care nimeni nu mai putea să i se opună, a fost suficientă o singură bătălie pentru a se schimba totul. Baza şi forţa noului stat otoman era în acel moment în Europa, iar cuceririle recente ale lui Baiazid în Asia Mică au fost nesemnificative. Cea mai mare parte a emirilor selgiucizi învinşi de Baiazid s-au refugiat la conducătorul mongol

Timur-Lenk, cel ce avea să devină noul cuceritor al Asiei. Concentrată asupra problemelor europene, diplomaţia lui Baiazid, se pare că a neglijat puterea uriaşă care s-a format timp de treizeci de ani în inima Asiei.

De origine foarte modestă, fiu al unui mic nobil, Timur-Lenk („cel Şchiop") sau Tamerlan, cum a fost cunoscut în lumea occidentală a vremii, a dus, la început, o viaţă de aventurier în regiunea Iranului de astăzi. Apoi şi-a constituit o hoardă începând cuceririle. La scurt timp a întemeiat un stat teocratic înlocuind obiceiurile mongole cu legea musulmană. Sub pretextul războiului sfânt împotriva necredincioşilor a început cucerirea prin jaf a Asiei Mici.

Spre deosebire de Gingis-han, Timur-Lenk n-a avut nici un plan de ansamblu, nu a încercat să-şi organizeze cuceririle, abandonând o ţară după ce a cucerit-o şi reluând de mai multe ori atacul asupra aceloraşi teritorii. Profitând de tulburările interne din statele mongole, le-a cucerit pe rând (1378-1399). În martie 1401, Timur-Lenk nu mai avea în faţă decât un singur stat puternic: Imperiul otoman al lui Baiazid. În luna iunie 1402, după victoria asupra mamelucilor din Siria, el a invadat Asia Mică.

Bătălia decisivă cu turcii s-a dat la Angora (Ankara), la 28 iulie 1402, mongolii obţinând victoria. Însuşi sultanul Baiazid a căzut prizonier, fiind închis într-o cuşcă şi purtat astfel prin întreg Imperiul. A murit în captivitate, în martie 1403. Astfel, în urma unei singure bătălii Imperiul otoman s-a prăbuşit.

Timur-Lenk a cucerit apoi toate oraşele din Asia Mică şi a ocupat Smirna de la cavalerii din Rhodos. Emirii turci deposedaţi de Baiazid au fost repuşi în fruntea statelor pe care le-au deţinut, iar teritoriul otoman a fost restrâns la Bithinia şi o parte din Frigia.

Prin această victorie de răsunet din istoria Evului Mediu, Timur-Lenk a salvat, fără să vrea, creştinătatea răsăriteană de ofensiva otomană, asigurând Bizanţului o supravieţuire de încă o jumătate de secol.

În anul 1403 s-a încheiat un tratat între Suleiman, fiul lui Baiazid, stăpân asupra părţii europene a Imperiului otoman şi o „ligă" formată din regentul Ioan al VII-lea Paleologul, despotul sârb Ştefan Lazarevici, Veneţia, Genova şi cavalerii din

Rhodos, prin care sultanul acorda tuturor negustorilor greci şi latini libertate deplină pentru a face comerţ în Imperiu. Au fost retrocedate Imperiului, Tesalonicul, peninsula Chalcidică cu Muntele Athos şi o serie de insule din Arhipelag, renunţându-se şi la obligaţiile de vasalitate ale Bizanţului şi la tributul pe care basileul îl datora sultanului.

Lucrurile au evoluat normal timp de 20 de ani. În anul 1415, basileul Manuel al II-lea a reuşit să-l impună pe tronul statului otoman pe Mahomed I, care s-a declarat „fiu" al lui Manuel al II-lea, obligându-se să-i plătească anual o sumă de bani cu condiţia ca împăratul să-l reţină pe fratele şi rivalul său la tron, Mustafa, în insula Lesbos.

În anul 1422, Manuel al II-lea l-a susţinut la tronul otoman pe Mustafa, împotriva lui Murad al II-lea, care a reuşit, în cele din urmă, să devină sultan. Drept represalii, acesta a pustiit împrejurimile Constantinopolului şi a încercat chiar să cucerească capitala, dar fără succes. În anul următor, incapabili să mai apere oraşul Tesalonic în faţa ameninţării otomane, bizantinii l-au cedat veneţienilor, cu condiţia respectării drepturilor cetăţenilor şi a consolidării zidurilor în vederea apărării lui.

La 22 februarie 1424 s-a încheiat un tratat de pace între Manuel al II-lea şi Murad al II-lea, prin care basileul se obliga la plata unui tribut de 300.000 de aspri faţă de sultan şi a-i ceda porturile pontice de la Marea Neagră, cu excepţia Messembriei, precum şi sudul Macedoniei, cucerite de bizantini în urma luptei de la Angora. Prin acest tratat, Bizanţul a fost readus la situaţia de stat vasal faţă de otomani, aşa cum a fost înainte de bătălia de la Angora, situaţie care s-a menţinut până la căderea Imperiului. În aceste împrejurări critice, s-au încercat diferite soluţii pentru salvarea Imperiului.

Manuel al II-lea a murit în anul 1425. Cu două zile înainte de a muri a fost tuns la monahism, sub numele de Matei. În locul său a urcat pe tron fiul său, **Ioan al VIII-lea Paleologul** (1425-1448). De fapt, acesta a condus treburile Imperiului şi în ultima parte a domniei lui Manuel al II-lea, care a avut preponderent preocupări cărturăreşti. Chiar în primul an de domnie al noului împărat, marele filosof bizantin Georgios Gemistos Plethon (1355-1452) a trimis despotului Teodor al II-lea Paleologul, din

Mistra, un memoriu care conţinea un amplu program de reforme pentru salvarea statului bizantin: împărţirea cetăţenilor în trei clase, proprietatea comună a pământului, crearea unei armate naţionale, ş.a. Acest demers a rămas însă fără nici un rezultat.

Între anii 1427-1429, fraţii împăratului, despoţii din Moreea, Teodor al II-lea, Constantin Dragasses şi Toma au lichidat ultimele posesiuni france din Moreea, pe care le-au alipit despotatului grec, în ciuda opoziţiei Veneţiei. Pe de altă parte, sultanul Murad al II-lea a întreprins un atac masiv asupra Imperiului grec de la Trapezunt, pe care Ioan al IV-lea Marele Comnen a reuşit să-l respingă. Dar, în martie 1430, sultanul Murad al II-lea a reuşit să cucerească definitiv Tesalonicul, de la veneţieni (rămas sub stăpânire turcească până în anul 1912).

Între anii 1433-1434, împăratul Ioan al VIII-lea Paleologul a reuşit să facă faţă unui nou conflict veneto-genovez, salvând cartierul genovez Galata de la un dezastru. Dar, la scurt timp, o flotă genoveză, sprijinită de coloniştii din Galata a pornit un asediu asupra Constantinopolului. Flota imperială a reuşit însă să împrăştie corăbiile inamice şi apoi pătrunde în cartierul genovez, obligându-i pe coloniştii genovezi să plătească daune şi să se recunoască vasali basileului.

În astfel de împrejurări, împăratul Ioan al VIII-lea a iniţiat noi tratative cu Roma pentru realizarea unei uniri religioase, în speranţa primirii unui ajutor militar. Între anii 1438-1439 a avut loc cunoscutul sinod (conciliu) de unire de la Ferrara-Florenţa. În luna mai 1437 a plecat spre Italia o delegaţie bizantină, formată din aproximativ 700 de persoane, în frunte cu împăratul Ioan al VIII-lea şi patriarhul Iosif al II-lea. Au participat şi reprezentanţi ai Bisericilor din Alexandria, Antiohia, Rusia şi Moldova, la care s-au adăugat reprezentanţii Bisericii romane, în frunte cu papa Eugeniu al IV-lea. Deschis la Ferrara, la 9 aprilie 1438, datorită unei epidemii de ciumă a fost transferat la Florenţa, la 10 ianuarie 1439.

Discuţiile au durat, în cadrul mai multor şedinţe, până la 6 iulie 1439, când a avut loc proclamarea şi semnarea solemnă a actului de unire între cele două Biserici, în catedrala Santa Maria del Fiore. Au fost acceptate atunci de către Biserica Răsăriteană, cele patru puncte deosebitoare aşa-zise „florentine”: 1. primatul papal; 2

existenţa purgatoriului, ca loc şi stare intermediară între rai şi iad; 3. adaosul Filioque în Crezul niceo-constantinopolitan, şi 4. săvârşirea Sfintei Euharistii cu azimă (pâine nedospită). Actul de unire a fost semnat de cei 115 participanţi, dintre care 33 au fost ortodocşi.

Unirea nu a avut nici un fel de urmări în Răsărit. În anul 1441 a fost denunţată de Biserica Rusă, iar în anul 1445 şi de către celelalte Biserici Ortodoxe care au participat la sinod. Apoi, un sinod ţinut la Constantinopol, în anul 1450 l-a înlăturat din scaun pe patriarhul unionist Grigorie Mammas, care a fugit în Apus.

XXXIX. CĂDEREA CONSTANTINOPOLULUI. SITUAŢIA CREŞTINILOR SUB STĂPÂNIRE OTOMANĂ

După ce a zdrobit o armată otomană pe râul Ialomiţa (sept. 1442), începând din toamna anului 1443 şi până în ianuarie 1444, voievodul transilvănean Iancu de Hunedoara, cu sprijinul unui detaşament muntean a întreprins o lungă campanie militară în Balcani („campania cea lungă"), cucerind oraşele Niş şi Sardica (azi Sofia), ajungând până la graniţa cu Imperiul Bizantin. Dar speranţele bizantine, renăscute pentru moment în urma acestor victorii, pentru alungarea turcilor din Europa, au fost spulberate de înfrângerea armatelor cruciate la Varna, de către sultanul Murad al II-lea, la 10 noiembrie 1444.

În urma înfrângerii cruciadei de la Varna din anul 1444, când regele maghiar Vladislav I şi cardinalul roman Iuliu Cesarini, iniţiatorul acestei cruciade, au căzut în luptă, a dispărut şi ultima speranţă de a mai alunga pe turci din Europa. Aceasta chiar dacă Gheorghe Castriotul Skanderbeg, conducătorul rezistenţei albaneze şi Iancu de Hunedoara, voievodul Transilvaniei, au mai încercat să unească forţele creştine pentru o acţiune comună. Tentativa lor a eşuat după înfrângerea voievodului român de la Kosovo (oct. 1448), acolo unde, cu şase decenii în urmă, turcii au obţinut o altă mare victorie asupra forţelor creştine. Astfel, după aproape trei decenii de cârmuire, sultanul Murad al II-lea a reuşit să lichideze practic toate focarele de rezistenţă din Balcani şi Asia Mică, cu excepţia Albaniei, şi a pregătit terenul pentru cucerirea metropolei bizantine de către fiul şi urmaşul său, Mahomed al II-lea Fatih (1451-1481).

La 2 februarie 1451, Mahomed al II-lea a urcat pe tronul statului otoman, noul sultan fiind unul din cei mai mari pe care i-a avut Imperiul otoman. El avea să intre în istorie cu supranumele de „Cuceritorul". Visul său era să mute centrul puterii sale la Constantinopol şi să preia întreaga moştenire a basileilor. Abia ajuns la domnie, în vârstă de numai 21 de ani, şi beneficiind de vastă experienţă de război, el a început pregătirile diplomatice şi militare în vederea cuceririi Constantinopolului. În plan militar, el a reorganizat armata, în primul rând corpul de elită, cel al ienicerilor. În

vara 1452, a înălţat fortăreaţa Rumeli-Hissar, pe malul european al Bosforului, dotată cu o artilerie puternică, ce închidea accesul oricărei corăbii spre Constantinopol. Lucrarea a fost terminată într-un interval de timp foarte scurt (martie-august), în mijlocul entuziasmului general al turcilor. A înzestrat armata cu o artilerie remarcabilă, fără egal în Europa şi a construit, în acelaşi timp, o flotă puternică. A ştiut, de asemenea, să profite de izolarea oraşului, de neînţelegerile dintre creştini, îndeosebi de ura dintre apuseni şi răsăriteni pricinuită de Sinodul unionist de la Ferrara-Florenţa. Pe teren diplomatic, el a căutat să-şi neutralizeze adversarii, încheind tratate avantajoase cu Iancu de Hunedoara şi cu Republica veneţiană (1451-1452). Apoi, a întreprins acţiuni de diversiune în Moreea şi Albania, care urmăreau să împiedice orice intervenţie în sprijinul Constantinopolului.

În acest timp, catastrofa de la Varna nu l-a împiedicat pe Constantin Dragasses, despotul Moreei să-şi continue campania de cucerire a Greciei, ocupă Atena şi Theba, ajungând să-şi extindă autoritatea până la munţii Pindului. În anii 1446-1447, sultanul Murad al II-lea a întreprins o campanie militară împotriva basileului, reocupând Grecia şi devastând Moreea. Despotatul moreean a obţinut pacea, în schimbul angajamentului de a plăti tribut şi de a se recunoaşte vasal turcilor, sultanul fiind ocupat cu luptele contra lui Gheorghe Castriotul Skanderbeg şi Iancu de Hunedoara.

La puţin timp după ce a pierdut Grecia, despotul Constantin a fost chemat să ocupe tronul Bizanţului. Împăratul Ioan al VIII-lea Paleologul murea 31 octombrie 1448, fără a lăsa urmaşi iar Constantin a devenit succesorul la tron. La 6 ianuarie 1449, Constantin a fost încoronat împărat în Moreea iar două luni mai târziu, el a intrat solemn în Constantinopol, unde a fost încoronat a doua oară sub numele de Constantin al XI-lea Paleologul. După mamă, el provenea dintr-o familie princiară sârbă, Dragaci, originară din Macedonia orientală. Stăpânirea asupra Moreei a fost împărţită între ceilalţi doi fraţi, Toma şi Dimitrie. Între anii 1450-1451 a izbucnit un conflict între despoţii Toma şi Dimitrie pentru stăpânirea Moreei. Aceştia nu au ezitat să facă apel la sprijinul turcilor, ceea ce ar fi ameninţat stăpânirea bizantină în Moreea. La intervenţia fratelui lor, Constantin, s-a restabilit însă liniştea (mai 1451).

În ciuda unei opoziţii înverşunate a antiunioniştilor, care aveau de partea lor imensa masă a populaţiei, la 12 decembrie 1452, a fost proclamată solemn, în catedrala Sfânta Sofia, în prezenţa legaţilor papali şi a basileului, unirea celor două biserici. Acest fapt a produs o divizare profundă în rândul populaţiei, unii fiind favorabili unirii cu Roma în speranţa salvării Imperiului, cei mai mulţi declarându-se însă împotrivă şi ajungându-se chiar, din partea unor elite eclesiastice şi chiar laice, la acceptarea stăpânirii turceşti în faţa perspectivei supremaţiei papale în Biserica Răsăriteană. Împăratul Constantin al XI-lea spera foarte mult într-un ajutor din partea puterilor apusene pentru salvarea Imperiului, dar interesele şi ambiţiile contradictorii ale statelor occidentale excludeau un ajutor eficace.

La 29 ianuarie 1453, un detaşament genovez, format din 700 de soldaţi, condus de Giovanni Giustiniani Longo, fost podestat al Caffei, a reuşit să sosească la Constantinopol pe două galere. Speriat de pregătirile lui Mahomed al II-lea dar, mai ales de distrugerea de către artileria turcă a unor vase proprii care transportau grâu, venind din Marea Neagră, senatul veneţian a hotărât să-l ajute pe împăratul bizantin. S-a făcut propuneri pentru a se trimite mai multe vase de luptă şi trupe în zonă, dar încă la 15 mai 1453, senatul mai delibera încă. Papa Nicolae al V-lea a hotărât să trimită şi el o flotă în ajutorul capitalei bizantine, dar s-a mărginit doar la exprimarea intenţiei.

În primele zile ale lunii aprilie 1453, Mahomed al II-lea a strâns în jurul Constantinopolului cea mai numeroasă armată pe care sultanii au ridicat-o vreodată, estimată de unii martori la 160.000 sau chiar 200.000 de soldaţi. Dintre aceştia zece de mii erau soldaţi de elită (ieniceri), remarcabili pentru spiritul lor de luptă, fanatismul lor religios, disciplină, mobilitatea şi uşurinţa de deplasare, circa 60.000 erau soldaţi din trupele regulate şi toate contingentele de trupe pe care le puteau oferi vasalii săi, musulmani sau creştini. Restul erau imami şi dervişi care susţineau moralul trupelor şi o serie de negustori care erau dornici de îmbogăţire. Întreaga armată de uscat era susţinută de cea mai bună flotă otomană de până atunci (15 galere), condusă de renegatul bulgar Bartoglu şi de o excelentă artilerie. În faţa acestei forţe armate impresionante, Constantin al IX-lea a opus 5.000 de greci, circa

2.000 de latini, din rândul cărora erau 200 de arcaşi trimişi de papă şi cei 700 de genovezi, o flotă slabă (7-8 vase de război) şi o artilerie mediocră (muniţie puţină şi de proastă calitate). Resursele financiare lipseau şi ele aproape complet, cererea de bani pentru a susţine eforturile de război se lovea de refuzul locuitorilor, astfel că împăratul a fost nevoit să bată monede din odoarele bisericeşti pentru a-şi putea plăti trupele. Abandonat de toate statele din Occident şi de toţi aliaţii, Constantin al XI-lea se afla în faţa celei mai mari forţe militare a Europei din secolul al XV-lea. Asupra apărătorilor oraşului, turcii aveau superioritatea efectivelor (de douăzeci de ori mai mari), a unităţii, a disciplinei, a armamentului şi a tacticii. Tactica de luptă a turcilor era deja aceea a timpurilor moderne. Ceea ce dădea forţă Constantinopolului era poziţia strategică a oraşului şi soliditatea zidurilor de apărare care fuseseră consolidate şi întărite de împăraţii Ioan Al VIII-lea şi Constantin al XI-lea.

Un rol important în acest asediu l-a avut artileria. Niciodată până atunci această armă nu a fost folosită atât de mult. Tunurile mici şi insuficiente de care dispuneau apărătorii Constantinopolului nu se puteau măsura cu artileria grea a turcilor. Ceea ce a făcut diferenţa a fost calibrul deosebit de mare al pieselor de artilerie şi greutatea obuzelor. Un martor ocular a numărat 14 baterii a câte 4 tunuri fiecare. Multe din tunuri au fost fabricate la locul la care au fost folosite, la fel şi ghiulele. Cel mai vestit tun a fost cel confecţionat la Adrianopol de către meşterul ungur Orban sau Urban, un transfug din Constantinopol, ajuns în serviciul sultanului. Diametrul ţevii acestui tun avea 99 cm şi lansa ghiulele cu o circumferinţă de 1,86. A fost nevoie de două luni pentru a fi transportat de la Adrianopol într-un atelaj tras de 60 de boi.

Împresurarea oraşului s-a făcut între 2-6 aprilie 1453. Asediul propriu-zis a început la 7 aprilie şi a durat şapte săptămâni. Constantin al XI-lea şi-a plasat forţele pe ziduri iar Giovanni Giustiniani împreună cu 400 de soldaţi s-a plasat la poarta Sf. Roman (azi Topkpî), care era cea mai expusă atacurilor turceşti. Primul asalt a fost îndreptat împotriva zidurilor din partea terestră şi în special asupra porţii Pempton, considerat punctul cel mai slab al liniei de fortificaţii bizantine. Cornul de Aur fiind barat de un lanţ greu făcea inutile eforturile turcilor de a ataca pe mare. Apoi, după un bombardament prealabil, la 18 aprilie, apreciind că zidul de apărare a suferit

suficiente breşe, Mahomed al II-lea a ordonat primul asalt general, pe timpul nopţii, dar apărătorii au reuşit să-l respingă datorită eficacităţii focului grecesc şi a vitejiei detaşamentului latin condus de Giovanni Giustiniani.

Războiul s-a mutat apoi pe mare. Turcii au forţat intrarea în Cornul de Aur, încercând să treacă de lanţul greu care închidea intrarea în golf, dar au fost respinşi, la 20 aprilie. Hotărât să intre în Cornul de Aur, Mahomed al II-lea a reuşit în decursul unei singure nopţi o operaţiune foarte ingenioasă şi, în acelaşi timp, spectaculoasă. În noapte de 22 spre 23 aprilie a reuşit, cu un efort imens şi promptitudine extraordinară, să transporte pe uscat, pe o distanţă de mai bine de 1 km, trecând peste un deal la 41 m altitudine, 70 de vase de război, având între 17 şi 20 m lungime, şi să le plaseze în port, în Cornul de Aur, în spatele flotei bizantine.

Efectul moral al acţiuni surprinzătoare asupra apărătorilor a fost uriaş. O parte a apărătorilor a fost dislocată pentru a apăra şi zidurile dinspre mare. De asemenea, în cursul luptelor navale, bombardarea zidurilor terestre a continuat iar rezistenţa apărătorilor a slăbit. Totuşi, această manevră de transportare a navelor turceşti, pe uscat, în Cornul de Aur, nu a reuşit pe deplin, deoarece vasele au rămas imobilizate aici, fără a mai putea fi folosite în decursul asediului.

În rândul apărătorilor oraşului au apărut disensiuni, atât între genovezi şi veneţieni dar şi între greci şi latini, fapt care a slăbit, de asemenea, rezistenţa. Două asalturi, la 7 şi 12 mai , au fost respinse de asediaţi care avea în fruntea lor pe împărat. La 21 mai, turcii au încercat să forţeze lanţul care apăra intrarea în Cornul de Aur, dar fără succes. Au fost zădărnicite apoi încă 14 tentative de asalt general, dintre care 4 între 21 şi 25 mai.

La 23 mai sultanul i-a transmis un ultimatum lui Constantin al XI-lea, în care, în schimbul capitulării, i se promitea basileului acordarea stăpânirii asupra Moreei dar sub suzeranitatea otomană. Această propunere a fost respinsă de împărat cu demnitate.

La 26 mai, după un consiliu de război ale cărui deliberări au fost lungi şi unde fiecare comandant de armată a putut să-şi expună punctul de vedere, sultanul a decis atacul general. A doua zi a inspectat personal trupele, încredinţând fiecărui

comandant postul său şi le-a promis solemn soldaţilor că toate comorile Constantinopolului le vor aparţine şi că el nu-şi rezervă decât zidurile. A cerut ca asaltul zidurilor, noaptea, să se facă în valuri succesive, astfel încât el să fie neîntrerupt şi susţinut mereu de forţe proaspete, nelăsându-se nici un răgaz asediaţilor pentru a se reface.

Ziua de 28 mai avea să fie deosebit de emoţionantă pentru asediaţi. Împăratul Constantin al XI-lea a dispus să se ţină slujbe religioase solemne iar icoanele cele mai vestite au fost duse în pelerinaj pe ziduri pentru a se ridica moralul apărătorilor. Basileul însoţit de înalţii săi demnitari au mers la Sfânta Sofia, au retras proclamaţia de unire religioasă, au participat la o Liturghie solemnă, au primit Sfânta euharistie, s-au îmbrăţişat şi s-au întors apoi pe ziduri.

Asaltul final a început în noaptea de luni spre marţi, 28 spre 29 mai, la ora 1, 30, şi s-a dat pe toate cele trei laturi ale triunghiului care forma oraşul, dar mai intens a fost pe latura terestră a zidurilor. Primele două valuri au fost respinse. Disperat, Mahomed al II-lea a ordonat folosirea trupelor de rezervă şi a ienicerilor. Luptele au continuat până spre ziuă, când, la un moment dat, genovezul Giovanni Giustiniani a fost rănit în piept şi a fost nevoit să se retragă însoţit de soldaţii săi. Acest fapt a produs confuzie în rândul apărătorilor epuizaţi, şi copleşiţi de numărul turcilor, rezistenţa lor fiind, în cele din urmă, înfrântă. Turcii au reuşit să pătrundă în oraş, în jurul orelor 9-10 ale dimineţii de 29 mai. Au mai avut loc lupte şi în oraş dar soarta capitalei era deja pecetluită. Împăratul Constantin al XI-lea care a luptat cot la cot cu apărătorii oraşului în timpul asaltului final a fost ucis, fără ca trupul său să poată fi găsit în ciuda tuturor eforturilor sultanului.

Potrivit obiceiului, ca şi promisiunii făcute înainte de asaltul final, a urmat un jaf cumplit al oraşului şi masacrarea populaţiei (40.000 morţi), timp de trei zile şi trei nopţi. În jurul amiezii sultanul Mahomed al II-lea a intrat în mod solemn în oraş şi a mers direct în biserica Sfânta Sofia, însoţit de un imam. Aici a rostit o rugăciune de mulţumire lui Allah, apoi a pătruns în altar, a urcat pe Sfânta Masă, călcând în picioare tot ceea ce se afla pe ea. Apoi, imamul a rostit o rugăciune, iar din acel

moment Sfânta Sofia a devenit moschee. Gestul a fost simbolic şi marchează încheierea istoriei de peste un mileniu a Imperiului roman de Răsărit.

În ciuda dispariţiei statului bizantin, mai existau două centre ale elenismului care au reuşit să supravieţuiască încă o bună perioadă de timp: despotatul Moreei şi Imperiul de la Trapezunt. Deşi ele au mai supravieţuit câţiva ani, era clar că sultanul nu va accepta în imperiul său aceste două enclave capabile oricând să devină un centru de refugiu al grecilor.

În anul 1454, Ioan al IV-lea Marele Comnen, împăratul de la Trapezunt, a încheiat un tratat cu Mahomed al II-lea, prin care i se recunoştea vasal şi se obliga să-i plătească tribut. Doi ani mai târziu şi ducatul Atenei a căzut în mâinile turcilor după ce ultimul duce Franco Acciajuoli a fost strangulat din ordinul sultanului.

În anul 1458 a început campania lui Mahomed al II-lea în Moreea. Rezistenţa grecilor din acest teritoriu a fost în cele din urmă înfrântă iar despoţii Toma şi Dimitrie Paleologul au trebuit să-i cedeze sultanului o treime din posesiunile lor (sept.-oct.).

În acelaşi an a murit Ioan al IV-lea Marele Comnen la Trapezunt, iar puterea a fost preluată de fratele său, David, care a încercat să pună bazele unei ligi antiotomane. El i-a contactat pe câţiva emiri turci, adversari ai lui Mahomed, a luat legătură chiar şi cu papa Pius al II-lea şi cu ducele Burgundiei, Filip cel Bun, pentru a porni împotriva turcilor.

În anul 1460 sultanul Mahomed al II-lea a pornit o nouă campanie militară în Moreea, încheiată prin cucerirea Mistrei, capitala despotatului (30 mai). Despotul Dimitrie Paleologul a fost făcut prizonier iar fratele său Toma a reuşit să fugă în Italia. La scurt timp, întreaga peninsulă moreotă a devenit paşalâc turcesc (1461). Câteva luni mai târziu, şi celălalt centru grec, Imperiul de la Trapezunt a fost cucerit de către sultan, după o lună de asediu, iar ultimul împărat a fost făcut prizonier. După doi ani de captivitate, a fost decapitat împreună cu cei şapte fii ai săi.

Situaţia creştinilor sub stăpânirea otomană

Cucerirea Constantinopolului de către turci la 29 mai 1453 constituie unul dintre evenimentele importante ale istoriei universale, iar consecinţele ei se resimt până astăzi. Declinul Imperiului Bizantin a început din secolul al XII-lea, când cavalerii occidentali ai Cruciadei a IV-a (1202-1204), manevraţi de Veneţia, pentru interesele ei comerciale în Orient, au atacat Constantinopolul la 13 aprilie 1204. Moştenirea Bizanţului au râvnit-o pe rând bulgarii, sârbii, latinii, dar mai ales turcii din Asia Mică. Popoarele balcanice, greci, bulgari, sârbi, albanezi, răvăşite de naţionalism şi lipsite de unitate în faţa pericolului comun, au căzut rând pe rând sub dominaţia turcilor. Practic întreg Orientul ortodox, cu excepţia Rusiei, se afla sub jugul islamic, care s-a menţinut timp de patru veacuri. Această perioadă a marcat profund mentalitatea Bisericii Ortodoxe.

Încercând să definim natura jugului turcesc, trebuie mai întâi să amintim că nu poate fi vorba la început de o persecuţie generalizată a creştinilor. Atunci când Mohamed al II-lea a intrat în Constantinopol, după trei zile de asediu, el a instaurat ceea ce s-a numit la acea vreme „*legea şi ordinea*". Sultanul Mahomed al II-lea nu era un barbar: el fusese deja la Constantinopol, cunoştea limba greacă, iar în iniţiativa de a cuceri Bizanţul el era stimulat şi de dragostea sinceră pe care o nutrea faţă de creaţiile greceşti. Unii istorici au remarcat chiar faptul că în suita sa „*erau unii creştini care se bucurau de favorurile sale şi care-i serveau ca secretari*". Mahomed se gândea să-şi consolideze Imperiul şi cu ajutorul culturii greceşti. În plus, Coranul chiar dacă-i pomeneşte pe creştini ca fiind necredincioşi, recunoaşte în persoana lui Iisus un Profet, căruia îi datorau respect. De aceea, după cucerirea Constantinopolului una dintre primele iniţiative ale turcilor, a fost invitaţia adresată grecilor de a-şi alege un patriarh (alegerea l-a vizat pe Ghenadie Scholarios, unul dintre participanţii la Conciliul de la Ferrara-Florenţa). Toţi creştinii erau obligaţi să plătească anual *haraciul*, aceasta fiind practic singura lor obligaţie faţă de cuceritori. În schimb, patriarhul se bucura de libertate deplină în administrarea Bisericii şi nimeni nu avea

dreptul să se amestece în hotărârile sale. Persoanele din anturajul patriarhului, episcopi sau preoţi, erau persoane declarate inviolabile; clerul era scutit de impozite. Chiar dacă jumătate din bisericile din Constantinopol au fost transformate în moschei, Poarta nu se amesteca în problemele interne ale Bisericii. Libertatea de a ţine sărbătorile şi de a respecta cultul public erau recunoscute; căsătoriile, înmormântările şi alte slujbe puteau avea loc fără nici o restricţie. Sărbătorirea Paştilor era autorizată în toate oraşele şi satele. Într-un cuvânt, Biserica avea permisiunea de a rămâne Biserică, iar creştinii îşi puteau păstra religia.

Nu trebuie uitat însă un alt aspect fundamental şi anume acela privind statutul creştinilor în Imperiul turc: spre deosebire de arabi, pentru turci, care nu erau fanatici în materie de religie, creştinismul era credinţa naţională a grecilor, aşa cum cea mahomedană era cea a turcilor. Ca şi în iudaism, de-o manieră generală putem spune că islamul nu făcea distincţie între societatea seculară şi cea religioasă. Instituţiile civile şi politice ale societăţii musulmane, justiţia, legile erau determinate de islam, nefiind aplicabile celor care nu erau musulmani. Patriarhul devine acum *Milet Paşa* sau *etnarh*, adică şeful naţiunii, iar ierarhia bisericească a fost însărcinată cu administrarea civilă a populaţiei creştine. Ea judeca pe creştini conform legilor greceşti, tribunalele sale erau recunoscute de Poartă, iar sentinţele trebuiau executate de autorităţile turceşti. Creştinii puteau avea de asemenea propriile lor şcoli şi propria programă de învăţământ. În mod teoretic, Biserica devenea un fel de Stat în Stat.

În mod formal, putem considera poziţia Bisericii în Imperiul turc ca fiind solidă, numai că nu putem lua în consideraţie numai acest aspect. În realitate, situaţia Bisericii era adesea dramatică, fiind greu de descris toate suferinţele, umilinţele sau adevăratele persecuţii îndurate. Sultanul turc era izvorul tuturor drepturilor, favorurilor sau defavorurilor şi nu dădea nimănui socoteală pentru acţiunile sale. În filozofia religioasă a islamului, creştinii erau consideraţi *rayah*, adică un popor cucerit, necredincioşi; ei nu aveau nici drepturi reale, nici cetăţenie. Chiar şi Mahomed al II-lea, un om cu un nivel politic şi cultural ridicat, săvârşeşte unele abuzuri, exemplul cel mai cunoscut fiind atunci când confiscă patriarhului Ghenadie biserica celor 12 Apostoli, pe care cu puţin timp mai înainte tot el i-o acordase.

Imperiul otoman va intra în scurt timp într-o perioadă de declin politic şi arbitrariu, cinismul şi corupţia devenind regulă. Drepturile patriarhului au fost reduse în mod progresiv; nu-i mai rămânea decât tristul *privilegiu* de a fi responsabil al creştinilor. În secolul al XVIII-lea, 48 de patriarhi s-au succedat într-un interval de 73 de ani. Unii dintre aceştia au fost depuşi din scaun după care au fost reaşezaţi, ajungându-se chiar la reinstalarea unora de 5 ori; mulţi au suferit moarte martirică. La rândul lor bisericile erau pângărite, iar Sfintele Daruri profanate. În secolul al XIX-lea, Turcia, era în plină descompunere, numai că era în continuare susţinută de naţiunile europene, care vedeau în ea o contrapondere în faţa tendinţelor expansioniste ale Rusiei. Chiar dacă la un moment dat asistăm la o serie de reforme prin care sultanii, încercând să *europenizeze* Turcia, ameliorau într-un fel situaţia creştinilor, aceştia din urmă au avut de înfruntat noi persecuţii. La rândul lor, grecii din Turcia şi din Constantinopol au plătit insurecţia greacă din 1821 prin masacre cutremurătoare (între care şi cel al patriarhului Grigorie al V-lea, omorât chiar în ziua de Paşti).

A doua jumătate a secolului al XIX-lea a fost marcată de nenumărate revolte ale creştinilor şi de represiunea sângeroasă a turcilor. A fost o perioadă de luptă deschisă şi de masacre. Anul 1861 a adus mai multe revolte în Bosnia, Herţegovina, Serbia, Ţara Românească, Moldova şi Bulgaria, în anul 1866 asistăm la o rebeliune în Creta, iar în anul 1875 la noi revolte în Bosnia şi Herţegovina.

Perioada stăpânirii turceşti a fost marcată în istoria Ortodoxiei şi de o dezvoltare fără precedent a naţionalismului religios. Cauzele pot fi căutate chiar la Bizanţ, acolo unde ideea unui *stat sfânt* avea valoare absolută. Numai că acest principiu se născuse şi se dezvoltase mai întâi sub semnul universalismului roman. Imperiul multinaţional era conceput ca o depăşire a frontierelor naţionale; era considerat drept „*oikoumene*" (universul locuit), unit printr-o singură lege, autoritate, o cultură unică, prin credinţa în aceleaşi valori. Oricare barbar care ar fi acceptat cetăţenia romană şi împărtăşea aceleaşi valori culturale ale elenismului, înceta de a mai fi un barbar şi devenea membru deplin al acestui univers, membru al aceleiaşi societăţi. Această viziune şi acest spirit universalist al Romei a permis întâlnirea şi alianţa cu creştinismul, universal prin esenţă. Dacă Biserica accepta alianţa cu

Imperiul şi se plasa sub protecţia lui, îl şi sfinţea prin binecuvântarea ei, Imperiul având astfel şi conştiinţa universalităţii misiunii sale.

Prima breşă produsă în acest universalism a fost divizarea Imperiului, care a avut ca principală consecinţă pierderea componentei occidentale. Chiar dacă autoritatea Imperiului era nominal recunoscută de barbarii stabiliţi în Occident, conflictul cu „*Vestul*" s-a acutizat în timpul cruciadelor. Patriotismul bizantin, care se alimentase până atunci din visul unui Imperiu universal, s-a transformat în mod progresiv în naţionalism; sentimentul pozitiv a devenit o pasiune negativă, o respingere a tot ceea ce este străin şi ataşament maladiv faţă de ceea ce este al său. De aceea, în timp ce Bizanţul se opunea, în virtutea *universalismului* său, oricărei tendinţe de separare a Imperiului în mai multe State şi autocefalii independente, în realitate el supunea pe slavi unei elenizări forţate: numirea de episcopi greci, reticenţă faţă de orice particularism local, îndeosebi lingvistic. Această atitudine a dus inevitabil la o divizare a lumii ortodoxe evidenţiată în momentul cuceririi Constantinopolului de către turci. Paradoxal însă, jugul turcesc tindea mai degrabă către o restaurare a „*universalismului creştin*" de la Bizanţ. Fără să facă vreo diferenţă între religie şi apartenenţă etnică, turcii îi considerau pe creştini ca un popor condus de patriarhul de la Constantinopol, în calitate de *etnarh*. Astfel, în această perioadă, puterea imperială ajunge să treacă într-un fel în mâinile patriarhului. Biserică şi Imperiu vor desemna de acum aceeaşi entitate: poporul grec, purtător al valorilor elenistice. Patriarhul este „*aşezat pe tron ... iar episcopii se înclină în faţa lui ca unui Împărat şi Patriarh*". Patriarhul Noii Rome aflat în captivitate era privat de libertate, dar nu şi de autoritate.

ANEXE

1. TABEL CRONOLOGIC CU EVENIMENTELE CELE MAI IMPORTANTE DIN ISTORIA BIZANTINĂ

- **324** – după înfrângerea lui Licinius, Constantin rămâne unicul stăpân al Imperiului;
- **325, 20 mai-25 august** – primul Sinod Ecumenic de la Niceea;
- **330, 11 mai** – inaugurarea festivă a noii capitale a Imperiului Bizantin la Constantinopol, Noua Romă, de către împăratul Constantin cel Mare;
- **343** – sinodul de la Sardica;
- **351, septembrie 28** – bătălia de la Mursa (Pannonia);
- **359** – sinodul de la Rimini;
- **376** – stabilirea vizigoţilor în Moesia;
- **378, august 9** – bătălia de la Adrianopol şi moartea împăratului Valens;
- **381, mai-iulie 9** – al doilea Sinod Ecumenic de la Constantinopol;
- **395, ianuarie 17** – moartea împăratului Teodosie I; împărţirea Imperiului între fii săi: Arcadius devine împărat al părţii orientale (*Pars Orientalis*), cu capitala la Constantinopol iar Honorius preia partea occidentală (*Pars Occidentalis*), cu capitala la Ravenna;
- **396** – invazia lui regelui ostrogot Alaric în Grecia. Împăratul Arcadius îi acordă lui Alaric titlul de *magister militum per Illyricum*.
- **399-400** – răscoala *foederat*-ilor goţi din Asia Mică; revolta lui Gainas;
- **404 –** sinodul de la Stejar care a marcat înlăturarea şi exilul lui Ioan Hrisostom (Gură de Aur), patriarhul Constantinopolului;
- **410 –** cucerirea Romei de către Alaric;

- **431, iunie –** al treilea Sinod Ecumenic de la Efes;
- **438 –** editarea Codului lui Teodosie al II-lea (*Codex Theodosianus*);
- **439 –** extinderea marilor ziduri de apărare ale Constantinopolului (*zidul lui Teodosie*, lung de 6 km şi înalt de 9 m, construit în anul 413);
- **441 –** invazia hunilor conduşi de Attila în Balcani (sunt ocupate, pe rând, Sirmium, Naissus, Singidunum, Viminacium şi alte cetăţi sud-dunărene)
- **447 –** o nouă invazie a lui Attila care ocupă peste o sută de cetăţi din Moesia şi Tracia şi ameninţă Constantinopolul, apărat însă de puternicele fortificaţii ridicate de prefectul Pretoriului, Anthemios;
- **449 –** pseudo-sinodul cunoscut sub numele de *tâlhăria* sau *brigandajul de al Efes*;
- **451, octombrie –** al patrulea Sinod Ecumenic de la Calcedon;
- **476, august 28 –** cucerirea Romei de către herulii lui Odoacru, fapt care a marcat căderea Imperiului Roman de Apus;
- **482 –** edictul de unire numit *Henotikon*;
- **489-493** – formarea regatului ostrogot în Italia;
- **502** – reînceperea războiului cu perşii;
- **512** – construirea zidului lui Anastasie I;
- **513-518** – revolta lui Vitalian;
- **519** – încetarea schismei acaciene (484-518) şi restabilirea relaţiilor cu Roma;
- **529** – publicarea Codului lui Iustinian I (*Codex Justinianus*); închiderea Şcolii superioare din Atena, eveniment care a marcat deplasarea centrului intelectual al Imperiului spre Constantinopol; lumea clasică păgână cedează locul celei bizantine creştine;
- **530-532** – războiul cu perşii; încheierea *păcii eterne*;

- **532, ianuarie 11-18** – răscoala NIKA;
- **533, iunie-534, martie** – recucerirea Africii romane de către generalul Belizarie;
- **533** – publicarea *Digestelor* şi *Pandectelor*;
- **534-535 –** apariţia *Novellae*-lor lui Iustinian I, în număr de 154, care alături de cele trei colecţii anterioare (*Codex Justinianus, Digeste* şi *Pandecte*) formează *Corpus Juris Civilis*. *Novellae*-le au fost redactate în limba greacă, constituind legislaţia curentă pentru organizarea administrativă a Imperiului;
- **535-555** – războiul contra regatului ostrogot (535-540 – faza întâi; 542-550 – faza a doua; 552-555 – faza a treia) pentru recucerirea Italiei; sfârşitul regatului ostrogot;
- **537, decembrie 25 –** inaugurarea bisericii Sfânta Sofia din Constantinopol, operă reprezentativă a artei bizantine, realizată de arhitecţii Anthemius din Tralles şi Isidor din Milet;
- **537-538 –** asediul Romei, apărată de către generalul Belizarie;
- **540 –** cucerirea Ravennei de către generalul Belizarie;
- **540-545** – războiul cu perşii: regele persan Chosroes I pătrunde în Siria şi ocupă Antiohia (540); încheierea armistiţiului între bizantini şi perşi în anul 545 (reînnoit în anii 551 şi 557);
- **543** – edictul lui Iustinian I privind *cele Trei Capitole*;
- **543-550** – reorganizarea Bisericii monofizite din Asia Mică, Siria şi Egipt, de către episcopul Iacob Baradai din Edessa (Biserica iacobită);
- **548** – moartea împărătesei Teodora, soţia lui Iustinian I;
- **553, mai 5-iunie 2** – al cincilea Sinod Ecumenic de la Constantinopol;
- **554** – recucerirea sud-estului Spaniei;

- **c. 558** – avarii sunt menţionaţi pentru prima dată la graniţele Imperiului Bizantin;
- **559** – invazia kuthrigurilor, popor nomad înrudit cu hunii, în Moesia, Scythia Minor şi Grecia, în alianţă cu slavii şi bulgarii;
- **563** – încheierea păcii cu regatul persan;
- **568 –** invazia longobarzilor în Italia; aceştia îşi stabilesc capitala la Pavia (574);
- **572-591 –** reluarea războiului cu perşii; în urma încheierii păcii, perşii au retrocedat Imperiului Bizantin cetăţile Dara şi Martyropolis precum şi o mare parte a Armeniei persane;
- **582 –** cucerirea oraşului Sirmium (azi Mitroviţa) de către avari; crearea exarhatelor din Africa (la Cartagina) şi din Italia (la Ravenna);
- **592-601** – războiul bizantino-avaro-slav, încheiat cu victoria bizantinilor conduşi de generalul Priscus
- **602 –** prăbuşirea *limes*-ului danubian, pătrunderea şi aşezarea slavilor la sud de Dunăre;
- **602 –** insurecţia centurionului Phocas şi proclamarea acestuia ca împărat;
- **605-609** – invazia regelui Chosroes al II-lea în Imperiul Bizantin (au fost cucerite cetăţile Dara, Cezareea, principalele centre ale Mesopotamiei superioare, Siria şi Palestina);
- **610** – insurecţia exarhului Cartaginei, Heraclios şi căderea regimului de teroare al lui Phocas;
- **614 –** cucerirea Ierusalimului de către perşi;
- **619 –** cucerirea Egiptului de către perşi;
- **622-628** – războiul bizantino-persan;
- **626 –** ofensiva avaro-slavă asupra Constantinopolului;

- **629 –** pace cu perşii; stabilirea croaţilor şi a sârbilor în Illyricum;
- **634** – începutul invaziei arabe;
- **635** – căderea Damascului, capitala Siriei, după cinci luni de asediu;
- **636** – bătălia de la Yarmuk, încheiată cu victoria arabilor;
- **638** – apariţia edictul numit *Ecthesis (Expunere asupra credinţei)*; căderea Ierusalimului;
- **639, decembrie-642, iulie** – cucerirea Egiptului;
- **647** – arabii organizează o expediţie în exarhatul Cartaginei;
- **648** – apariţia *Typos*-ului;
- **c**. **650** – organizarea primelor theme în Asia Mică (*Opsikion, Anatolikon, Armeniakon* şi thema maritimă *Karabisiani*);
- **666-698** – arabii cuceresc Africa de Nord;
- **674-678** – primul asediu al Constantinopolului de către arabi;
- **679** – stabilirea bulgarilor în sudul Dunării;
- **680-681** – al şaselea Sinod Ecumenic de la Constantinopol;
- **680-695** – organizarea primelor theme în Europa, sub împăraţii Constantin al IV-lea Pogonatul şi Iustinian al II-lea Rhynothmetes;
- **697-698 –** cucerirea Cartaginei de către arabi şi pierdere Africii;
- **710** – expediţia bizantină în Italia;
- **712-717 –** ascensiunea arabilor în Asia Mică;
- **717, august 15-718, august 15 –** al doilea asediu arab al Constantinopolului;
- **717-740 –** noua reformă a themelor;

- **726 –** publicarea de către împăratul Leon al III-lea Isaurul a unui nou cod de legi, *Ecloga* precum şi a primului edict împotriva cinstirii sfintelor icoane;
- **727** – răscoale în Grecia şi în Italia;
- **730** – al doilea edict împotriva cinstirii icoanelor
- **740** – înfrângerea arabilor la Akroinon, Frigia, în urma căreia a fost eliberată partea de vest a Asiei Mici;
- **751 –** cucerirea Ravenei de către longobarzi;
- **754 –** sinodul iconoclast de la Hieria; prima campanie a regelui franc Pepin cel Scurt în Italia şi donarea teritoriilor cucerite către papalitate; crearea Statului papal;
- **755-775** – războiul bizantino-bulgar; victorii bizantine la Markellai (759) şi Anchialos (763);
- **787, septembrie 24-octombrie 13** – al şaptelea Sinod Ecumenic de la Niceea;
- **800, decembrie 25** – încoronarea lui Carol cel Mare la Roma; reconstituirea Imperiului Roman de Apus;
- **805-807** – flota arabă pradă insulele Cipru şi Rhodos; restabilirea treptată a controlului arab în bazinul central şi oriental al Mării Mediterane;
- **809** – campania lui Nichifor I împotriva bulgarilor; recucerirea cetăţii Sardica
- **810** – reformele economice ale lui Nichifor I („*cele 11 vexaţiuni*”);
- **814** – consolidarea poziţiei Imperiului la graniţa cu Bulgaria;
- **821-823** – răscoala lui Toma Slavul;
- **826-827** – arabii atacă insula Creta, cea mai importantă poziţie strategică a Imperiului Bizantin în Marea Mediterană;
- **832** – edictul împăratului Teofil împotriva icoanelor;
- **843** – restabilirea solemnă a cultului icoanelor; sfârşitul epocii iconoclaste;

- **858** – înlăturarea patriarhului Ignatie, alegerea lui Fotie ca patriarh;
- **863** – misiunea fraţilor Chiril şi Metodie în Moravia; reorganizarea Şcolii superioare în palatul Magnaura, de către cezarul Bardas;
- **c. 864/865 –** hanul bulgar Boris este proclamat ţar şi primeşte creştinismul de sorginte răsăriteană;
- **870-879** – este alcătuit şi apare manualul de drept, intitulat *Procheiron*;
- **871** – cucerirea oraşului Bari de către bizantini;
- **873** – campanie bizantină în Orient, condusă de împăratul Vasile I;
- **878 –** cucerirea Siracuzei de către arabi**;**
- **886** – apare codul de drept bizantin, intitulat *Epanagoga*;
- **886-893** – alcătuirea şi publicarea *Basilicale*-lor;
- **894-896 -** război bizantino-bulgar;
- **902 –** cucerirea cetăţii Taormina de către arabi; pierderea Siciliei de către bizantini;
- **904 –** cucerirea Tesalonicului de către arabi;
- **914-927 –** război bizantino-bulgar;
- **927 –** moartea ţarului Simeon al Bulgariei;
- **948-949 –** reocuparea de către bizantini a oraşelor Germaniceea, Theodosiopolis, precum şi altor oraşe din Armenia arabă;
- **c. 950 –** apogeul primului umanism bizantin;
- **960-961 –** recucerirea insulei Creta de către bizantini;
- **962, februarie 2 –**întemeierea Imperiului Romano-German, încoronarea lui Otto I la Roma;

- **963 –** uzurparea lui Nichifor Phocas, proclamarea lui ca împărat la Cezareea Capadociei;
- **964-965** – recucerirea Ciliciei şi reorganizarea ei ca themă bizantină;
- **967** – reluarea războiului cu bulgarii;
- **968** – recucerirea Antiohiei Siriei de către bizantini;
- **969** – asasinarea lui Nichifor Phocas;
- **971** – insurecţia lui Bardas Phocas; înfrângerea ruşilor la Silistra; anexarea Bulgariei;
- **975** – campania lui Ioan I Tzimiskes în Siria;
- **976** – răscoala Comitopulilor;
- **976-979** – răscoala lui Bardas Skleros;
- **977-986** – punerea bazelor statului independent bulgar cu centrul la Ohrida, în Macedonia; progresele ţarului bulgar Samuel;
- **986 –** înfrângerea bizantinilor în defileul *Poarta lui Traian*, în Balcani;
- **987-988** – tratat de alianţă între basileul Vasile al II-lea şi cneazul Vladimir al Kievului; convertirea ruşilor la creştinism;
- **987-989** – răscoala celor doi Bardas;
- **995** – campania împăratului Vasile al II-lea în Asia Mică; cucerirea cetăţilor siriene Damasc, Raphnea, Emessa, ş. a.;
- **996** – *Novellă imperială* în sprijinul micii proprietăţi ţărăneşti şi stratiotice;
- **997** – înfrângerea bulgarilor pe râul Sperchios;
- **998-999 –** campanii bizantine în Siria;
- **1000 –** încheierea păcii pe 10 ani cu califatul arab;

- **1001-1002** – campanie strălucită a lui Vasile al II-lea pe frontul balcanic; recucerirea teritoriului vechiului stat bulgar;
- **1002 –** introducerea impozitului *allelengyon*;
- **1005-1014** – nou război bizantino-bulgar, soldat cu mai multe victorii bizantine;
- **1009-1010** – revolta antibizantină de la Bari;
- **1014** – victoria bizantină de la Kimbalongos; moartea ţarului Samuel al Bulgariei;
- **1016** – căderea Ohridei, capitala ţaratului lui Samuel;
- **1017-1018** – victoria de la Canna; zdrobirea armatei normando-longobarde;
- **1018** – supunerea Bulgariei; recucerirea Peninsulei Balcanice de către bizantini; organizarea a patru noi *theme*: *Paristrion*, cu capitala la Silistra, *Bulgaria*, cu capitala la Skoplje, *Sirmium*, cu capitala la Sirmium şi *Dalmaţia*, pe coasta adriatică;
- **1021-1022** – anexarea Armeniei;
- **1025** – moartea împăratului Vasile al II-lea Macedoneanul; încheierea supremaţiei mondiale a Imperiului Bizantin;
- **1032** – cucerirea Edessei de către bizantini;
- **1038-1040** – campania strălucită a lui Georgios Maniakes în Sicilia;
- **1040-1041** – răscoală în Bulgaria;
- **1041** – arabii recuceresc teritoriile pierdute în Sicilia, cu excepţia Messinei;
- **1042**- răscoala populaţiei din Constantinopol;
- **1042-1043** – revolta lui Georgios Maniakes;
- **1046-1047** – marea invazie pecenegă;

- **1047** – revolta lui Leon Tornikios;
- **1048, septembrie 17** – prima incursiune a turcilor selgiucizi în Imperiul Bizantin, în regiunea Vaspukaran, încheiată cu înfrângerea acestora;
- **1054, iulie 16** – Marea Schismă între Bisericile din Roma şi Constantinopol;
- **1057** – revolta lui Isaac Comnenul;
- **1059** – conciliul de la Melfi în care papa Nicolae al II-lea a acordat regelui normand Robert Guiscard şi lui Richard, conte de Aversa, investitura ducatului Calabriei şi Apulliei şi a principatului de Capua; alianţa dintre papalitate şi şefii normanzi;
- **1064 –** cucerirea regatului Ani de către turcii selgiucizi;
- **1068-1072 –** cucerirea oraşului Bari de către normanzi; pierderea Italiei de către bizantini;
- **1071, august 19 –** bătălia de la Mantzikert, în Armenia, împăratul Roman al IV-lea Diogenes a fost luat prizonier şi silit să încheie un tratat înrobitor cu turcii selgiucizi;
- **1073-1074** – răscoala din oraşele dunărene împotriva Imperiului Bizantin;
- **1077-1078** – emirul Suleiman pune bazele primului stat selgiucid din Asia Mică – *sultanatul de Rum*;
- **1082, mai –** tratatul de la Veneţia; *chrysobul*-ul acordat acestei Republici maritime italiene de către împăratul Alexios I Comnenul a deschis o pagină nouă în viaţa economică a Imperiului şi stă la baza ascensiunii Veneţiei în perioada următoare;
- **1091 –** înfrângerea pecenegilor la Lebunion;
- **1096-1099** – Cruciada I;
- **1097** – cucerirea Niceei de către cruciaţi şi bizantini;
- **1097-1098** – Bohemund pune bazele unui principat propriu în Antiohia;

- **1099** – întemeierea regatului Ierusalimului, cu un sistem de state cruciate vasale (comitatele de Edessa şi Tripoli şi principatul Antiohiei);
- **1107-1108** – războiul dintre Alexios I Comnenul şi Bohemund;
- **1111** – tratat comercial încheiat între Imperiul Bizantin şi Republica pisană;
- **1116** – bătălia de la Philomelion, încheiată cu victoria lui Alexios I Comnenul asupra turcilor;
- **1122** – înfrângerea pecenegilor;
- **1122-1126** – războiul bizantino-veneţian;
- **1128-1129** – intervenţia bizantină în Ungaria;
- **1132-1135** – campania lui Ioan al II-lea Comnenul în Cilicia şi Siria; restabilirea controlului bizantin asupra întregului litoral pontic, până dincolo de Trapezunt;
- **1147-1149** – Cruciada a II-a;
- **1147** – expediţia regelui Siciliei, Roger al II-lea, în Imperiul Bizantin;
- **1148, decembrie 25** – tratatul de la Tesalonic, între împăratul Manuel I Comnenul, împăratul Germaniei, Conrad al III-lea şi ducele Frederic de Suabia, împotriva regelui Siciliei, Roger al II-lea;
- **1149** – tratat de alianţă între Roger al II-lea şi împăratul Ludovic al VII-lea;
- **1151-1154** – război bizantino-ungar;
- **1155-1158** – război bizantino-normand;
- **1156** – tratat de pace între Manuel I Comnenul şi regele Geza al II-lea al Ungariei;
- **1158** – tratat de pace între Manuel I Comnenul şi Wilhelm I, regele Siciliei;
- **1159** – campania lui Manuel I Comnenul în Siria;

- **1168** – expediţie bizantină în Serbia, anexarea Dalmaţiei;
- **1169** – expediţie asupra Egiptului; sfârşitul *thalassocraţiei* bizantine;
- **1171** – ruptura cu Veneţia;
- **1176, mai 29** – bătălia de la Legnano;
- **1176, septembrie 17**, bătălia de la Myriokephalon;
- **1177, iulie 21** - congresul de la Veneţia;
- **1178-1180** – alianţa bizantino-franceză;
- **1182, mai** – răscoala populaţiei din Constantinopol; revolta lui Andronic Comnenul
- **1185 –** pătrunderea normanzilor în Tesalonic; întemeierea *Imperiului vlaho-bulgar*;
- **1187, septembrie 2 –** căderea regatului Ierusalimului;
- **1189-1192** – Cruciada a III-a;
- **1190** – înfrângerea împăratului Isaac Anghelos de către vlaho-bulgari, în defileurile Balcanilor;
- **1204, aprilie 13** – cucerirea Constantinopolului de către cruciaţi; întemeierea *Imperiului latin de Constantinopol*;
- **1205, aprilie 14** – înfrângerea cruciaţilor sub zidurile Adrianopolului de alianţa vlaho-bulgaro-cumană, condusă de ţarul Ioniţă Caloian;
- **1206** – Teodor I Lascaris încoronat ca împărat la Niceea; întemeierea *Imperiului grec de la Niceea*;
- **1211-1214** – război latino-niceean; pacea de la Nymphaion încheiată pe baza *status-quo*-ului;
- **1222** – recucerirea Tesalonicului de către bizantinii din Epir;

- **1222-1224** – consolidare statului niceean şi crearea premiselor refacerii unităţii bizantine şi a recuceririi Constantinopolului;
- **1224** – Teodor I Anghelos Ducas, principele Epirului cucereşte Tesalonicul de la latini;
- **1227/1228-1241** – crearea Imperiului grec de la Tesalonic;
- **1230** – cucerirea Imperiului grec de la Tesalonic de către bulgarii conduşi de Ioan Asan al II-lea; bătălia de la Klokotnitza;
- **1232-1234** – Mihail al II-lea Anghelos Ducas pune bazele despotatului de Epir, cu capitala la Arta, desprins de Imperiul grec de la Tesalonic;
- **1236** – reluarea asediului asupra Constantinopolului de către bizantinii din Niceea şi de bulgari;
- **1242** – începutul marilor campanii balcanice ale lui Ioan al III-lea Vatatzes pentru recucerirea teritoriilor europene ale vechiului Imperiu bizantin;
- **1246** – despotatul de Tesalonic se recunoaşte vasal Imperiului grec de la Niceea;
- **1256** – despotatul de Epir recunoaşte şi el suzeranitatea Imperiului grec de la Niceea şi pierderea unor importante poziţii strategice în Macedonia occidentală şi de pe coasta dalmată;
- **1259** – bătălia de la Pelagonia, în care Ioan Paleologul obţine o strălucită victorie asupra coaliţiei latino-epiro-siciliene;
- **1261** – tratatul de la Nymphaion, încheiat între bizantini şi Republica genoveză;
- **1261, iulie 25** – recucerirea Constantinopolului de către bizantinii conduşi de strategul niceean Alexios Strategopoulos;
- **1262** – recucerirea Moreei de către bizantini;
- **1274** – sinodul de la Lyon;

- **1276-1277** – marea victorie navală a bizantinilor asupra veneţienilor; recucerirea insulei Negroponte şi celorlalte importante insule din Marea Egee;
- **1281, iulie 3** – tratatul de alianţă de la Orviento, între Carol de Anjou, Philippe de Courtenay, fostul împărat latin al Constantinopolului şi dogele veneţian, în vederea restabilirii Imperiului latin;
- **1282-1299** – puternică mişcare anti-veneţiană în insula Creta, condusă de Alexios Kalergis;
- **1282, martie 31** – *Vecerniile siciliene*, marea răscoală populară îndreptată împotriva stăpânirii lui Carol de Anjou în Sicilia; primejdia angevină a fost definitiv înlăturată de Mihail Paleologul;
- **către 1300** – turcii selgiucizi şi otomani pun stăpânire pe întreaga Asie Mică bizantină;
- **1302-1304** – Marea Companie Catalană în Orient;
- **1310-1311** – catalanii pun bazele unui principat aragonez la Atena, care a durat circa 80 de ani, până în anul 1388;
- **1321**- începutul războiului civil între cei doi reprezentanţi ai familiei Andronic (1321-1328);
- **1326** – cucerirea oraşului Brussa de către turci;
- **1330, iulie 28** - marea victorie a sârbilor asupra bulgarilor de la Velbujd; începutul hegemoniei sârbe în Balcani;
- **1337** – debutul disputei isihaste (până în anul 1351);
- **1341** – revolta lui Ioan Cantacuzino;
- **1342-1349** – izbucnirea mişcării zeloţilor în Tesalonic;
- **1345** – Ştefan Duşan cucereşte Macedonia;
- **1345, noiembrie-decembrie** - încoronarea lui Ştefan Duşan, de către patriarhul sârb, ca *împărat al sârbilor şi grecilor*, la Skoplje;

- **1347** – Ioan Cantacuzino cucereşte Constantinopolul;
- **1348-1349** – *războiul Galatei*;
- **1348** – întemeierea despotatului Mistrei (Moreei) de către Ioan Cantacuzino;
- **1354** – turcii otomani pun stăpânire pe portul Gallipoli din Tracia;
- **1362** – turcii otomani cuceresc Adrianopolul şi îşi stabilesc capitala aici;
- **1369-1371** – călătoria împăratului Ioan al V-lea Paleologul în Occident;
- **1371** – bătălia de la Cirmen, pe malurile râului Mariţa, încheiată cu victoria turcilor otomani;
- **1372** – Bizanţul intră în relaţii de vasalitate faţă de statul otoman;
- **1376** – revolta lui Andronic al IV-lea Paleologul;
- **1389** – bătălia de la Câmpia Mierlei (Kossovopolje), încheiată cu marea victorie otomană asupra forţelor creştine din Balcani, conduse de cneazul sârb Lazăr;
- **1390** – revolta lui Ioan al VII-lea; cucerirea oraşului Philadelphia, ultima cetate bizantină din Asia Mică, de către turcii otomani;
- **1393** – cucerirea oraşului Târnovo de către Suleiman Celebi, fapt care marchează intrarea ţaratului bulgar sub stăpânire otomană, pentru cinci secole;
- **1396** – bătălia (cruciada) de la Nicopole;
- **1397** – o armată turcă pustieşte Grecia continentală, ocupă Atena şi pătrunde în Peloponez;
- **1402** – bătălia de la Ankara, încheiată cu victoria mongolilor lui Timur Lenk asupra turcilor conduşi de Baiazid;
- **1422** – asediul turc al Constantinopolului;
- **1423** – Bizanţul cedează Veneţiei oraşul Tesalonic;

- **1424** – expediţia turcilor în Moreea;
- **1430** – cucerirea Tesalonicului de către turci;
- **1438-1439** – sinodul unionist de la Ferrara-Florenţa;
- **1444** – bătălia (cruciada) de la Varna;
- **1446-1447** – campanie a turcilor în Moreea;
- **1451** – urcarea pe tron a sultanului Mahomed al II-lea;
- **1453, aprilie 7-mai 29** – asediul şi căderea Constantinopolului;
- **1456** – căderea ducatului Atenei;
- **1460** – căderea despotatului Mistrei (Moreei), care este transformat în paşalâc turcesc;
- **1461** – căderea Imperiului de la Trapezunt.

2. EXTRASE DIN TEXTE BIZANTINE

1. Din scrisoarea trimisă de episcopii ortodocşi adunaţi la Sinodul de la Sardica împăratului Constantius II (cf. *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, t. LXV, Vienna, pp. 181-184):

„*Te rugăm nu numai cu cuvântul, ci şi cu lacrimile* (non solum verbis, sed etiam lacrimis deprecamur)*, ca de acum încolo bisericile catolice (ortodoxe) să nu mai aibă parte de ocară din partea fraţilor de credinţă, lucru care este de cea mai mare ocară. Majestatea Voastră poate da un decret prin care să se oprească orice amestec în treburile religioase ale funcţionarilor din întreg imperiul, însărcinaţi cu administrarea politică a provinciilor şi aceştia să nu se mai considere îndreptăţiţi să decidă asupra problemelor religioase şi să chinuiască oameni nevinovaţi cu şicane, ameninţări, forţă şi teroare.*

Căci doar pentru aceea se osteneşte Majestatea Voastră să conducă Statul după principii sănătoase şi lucraţi adesea până târziu noaptea, ca supuşii Majestăţii Voastre să se poată bucura de dulcea libertate.

De aceea, nu există nici o altă cale să se ajungă de la tulburare la liniştea sigură ... decât să se redea fiecărui supus deplina libertate, de a-şi duce viaţa fără ca el să fie mereu supus ameninţării sclaviei conştiinţei.

Majestatea Voastră trebuie neapărat să audă glasurile care vi se adresează: «Eu sunt ortodox şi nu vreau să fiu eretic, eu sunt creştin, şi nu arian. Eu prefer să sufăr mai degrabă moartea în această lume, decât să necinstesc curăţia neîntinată a adevărului, numai pentru că la aceasta vrea să mă determine cu forţa un singur om ... »

Astăzi însă au voie toţi cei care au fost atinşi de epidemia ereziei ariene să necinstească fără încetare cu gura nelegiuită şi cu sufletul sacrileg puritatea Evangheliei şi să falsifice dreapta învăţătură a apostolilor. Ei nu înţeleg învăţătura despre Dumnezeu a profeţilor, sunt vicleni şi prefăcuţi, fiindcă îşi acoperă cu iscusinţă învăţătura dizolvată cu vălul unor cuvinte răsunătoare ...

Părinţii cer ca episcopii exilaţi să se întoarcă la scaunele lor. Căci «acolo unde domneşte dulcea libertate, trebuie să fie dorita bucurie.» Cine nu observă, cine

nu vede că după aproape 400 de ani de când Unicul Fiu al lui Dumnezeu a venit în ajutorul neamului omenesc căzut în păcat şi ca şi cum nici un apostol n-ar fi venit sau mulţime de creştini n-ar fi suferit moarte de martir, acum o nouă şi groaznică ciumă a venit peste pământ şi aceasta este blasfemia ariană ... Noi am aflat de curând că această nouă învăţătură a fost ticluită de cei doi episcopi Eusebius, şi împreună cu ei, de Narcissus, Theodor, Ştefan, Acacius şi Menofanes, precum şi de cei doi tineri fără Dumnezeu, Ursacius şi Valens ... Cine se asociază cu ei, este nedemn şi în lumea aceasta şi când va veni marea zi a judecăţii, vor merge la osânda veşnică..."

2. Edictul Cunctos populos din 28 februarie 380, prin care credinţa creştină ortodoxă a devenit religie de stat (cf. *Codex Theodosianus*, XVI, 1, 2):

Împăraţii Graţian, Valentinian şi Theodosie Auguşti

„*Edict către populaţia Constantinopolului. Toate popoarele pe care le conducem cu blândeţe şi moderaţie* (Cunctos populos quos clementise nostrae regit temperamentum)*, trebuie, aşa cum este voinţa noastră, să se angajeze în acea religie, pe care dumnezeiescul apostol Petru ... a transmis-o romanilor şi pe care o urmează clar papa Damasus şi Petru, episcopul Alexandriei, un bărbat de sfinţenie apostolică; aceasta însemnează că, potrivit cu disciplina apostolică şi cu învăţătura evanghelică noi să credem în dumnezeirea Tatălui, Fiului şi Sfântului Duh în egală cinstire şi evlavie în Treime* (Patris et Filii et Spiritus Sancti unam deitatem sub parili majestate et sub pia Trinitate). *Poruncim ca numai cei care urmează această credinţă să poarte numele de creştin ortodox (catolic); ceilalţi, pe care noi îi considerăm demenţi şi nebuni, fiindcă susţin infamia dogmei eretice* (haeretici dogmatis infamia)*, să nu aibă dreptul să denumească adunările lor* (conciliabula) *Biserică, ci să fie mai întâi supuşi pedepsei divine, apoi judecăţii şi autorităţii noastre, care ne-a fost dată prin voinţa divină* (ex caelesti arbitrio).

Dat la 28 februarie, la Thessalonic, de Graţian, Augustus pentru a 5-a oară, şi Theodosius, Augustus pentru prima oară, fiind consuli ..."

(Edictul a fost dat de Teodosie I pentru populaţia Constantinopolului, dar reprezintă un manifest pentru întreg Imperiul. El a fost privit atât de important de generaţiile următoare, încât Iustinian I l-a aşezat în fruntea legislaţiei sale din *Codex Justinianus,* I. 1. Prin acest edict se reglementau raporturile dintre Stat şi Biserică, iar o acţiune îndreptată împotriva Bisericii, considerată o instituţie prin care Dumnezeu făcea legătura cu omul, era socotită o revoltă împotriva Statului. Ereticii şi schismaticii erau şi ei socotiţi ameninţări la adresa Imperiului. Unitatea Bisericii era o chezăşie pentru unitatea Statului).

3. Libanius, Discursul XXX, ***Pro Templis***:

„*Chiar în primul oraş după Roma (adică Antiohia) există temple deposedate de orice cinste; acum sunt în număr mic, după ce fuseseră numeroase; totuşi templele n-au dispărut complet din incinta sa.*

Eram copil, când cel care umpluse Roma de nedreptate (este vorba de Maxentius, n. n.) *a fost învins de cel care a condus împotriva lui o armată de galli* (este vorba de Constantin, n. n.)*; şi când învingătorul a mers în triumf, însoţit de prinţul, care încurajase înflorirea oraşelor* (Licinius, n. n.) *şi după ce şi-a dat seama că este avantajos să recunoască un alt Dumnezeu s-a folosit de bogăţiile templelor pentru a construi oraşul pentru care şi-a consacrat toate forţele* (este vorba de Constantinopol, n. n.)*, dar n-a schimbat absolut nimic în privinţa cultului legal; este adevărat că templele au fost sărace, dar în ele se puteau celebra ceremoniile legate de cult.*

După ce puterea a trecut în mâna fiului său (Constantius II, n. n.) *era dăruit cu toate virtuţile, le-a restabilit. Acesta a murit la perşi. Despre ceea ce el a făcut sau a vrut să facă, nu voi vorbi acum; sacrificiile au durat un timp, dar au venit evenimente neprevăzute, a avut loc interzicerea din partea celor doi fraţi* (Valentinian I şi Valens, n. n.) *cu excepţia tămâiei. Această excepţie, cel puţin, a fost confirmată de legea ta, în aşa fel că noi trebuie să plângem mai puţin ceea ce am pierdut , şi să ne felicităm că avem parte de concesiile tale.*

Tu nici n-ai închis templele, nici n-ai interzis intrarea în ele; tu n-ai izgonit din temple şi de la altare nici focul, nici tămâia, nici celelalte ofrande de parfum; şi totuşi aceşti oameni îmbrăcaţi în negru, care mănâncă mai mult decât elefanţii, şi care se obosesc prin aceea că golesc pahare multe ... şi care îşi ascund tulburările sub masca unei palori artificiale, aceşti oameni, o împărate, nesocotind legea, care este încă în vigoare, aleargă la temple purtând în mâini bucăţi de lemn, pietre ori fiare, ori mulţumindu-se numai cu picioarele şi mâinile proprii. Astfel, ei distrug acoperişurile, demolează zidurile, răstoarnă statuile şi nimicesc altarele. În ce priveşte pe preoţi (păgâni, n. n.)*, ei au de ales între tăcere ori moarte. În timp ce un prim templu zace la pământ, ei aleargă la al doilea şi trofeele se adaugă unele altora, împotriva legii.*

Aceste întâmplări se petrec chiar la oraşe, dar mai ales la ţară. Ei merg în cete atacând fiecare sat, şi după ce au făcut nenumărate rele, se adună şi dau seama asupra ceea ce au făcut şi consideră un lucru nevrednic pentru ei de a nu fi făcut aceste nedreptăţi. Ei înaintează, deci, la ţară ca torenţii şi ruinează templele ... O împărate, templele sunt sufletul mediului rural, sunt primele edificii construite pe câmpuri şi ni s-au transmis din generaţie în generaţie."

(Autorul s-a adresat, lui Teodosie I, în anul 386, rugându-l să salveze templele şi sanctuarele păgâne din mediul rural, ameninţate cu distrugerea de către călugări, la îndemnul lui Cynegius, praefectus Praetorio)

3. GLOSAR DE TERMENI BIZANTINI

A

adscripticius (—napÒgrafoj): colon legat de pământ.

aerikon (¢erikon): impozit public complementar, instituit în secolul al VI-lea de împăratul Iustinian I (527-565).

agridion (¢gr…dion): cătun, care s-a separat de obştea ţărănească. În secolele XIII-XIV desemna aşezarea dependentă de un proprietar de pământ.

akakia (¢kaka)): element al ţinutei imperiale de gală, constând dintr-un săculeţ cu ţărână, pe care împăratul îl ţinea în mână, ca să-i amintească perisabilitatea tuturor lucrurilor pământeşti.

akrites (¢kr‹tai, de la ¢kra = *culme*, *plai*, *graniţă*, *frontieră*): erau soldaţi de graniţă, însărcinaţi cu apărarea zonele de frontieră al Imperiului (Taurus, Bulgaria). Instituţia a luat un mare avânt în secolele VIII-X, după care a intrat în declin. În aceste teritorii *akriţii* primeau şi o anumită suprafaţă de pământ, ceea ce le permitea să intre în contact cu populaţiile din afara graniţelor Imperiului. În timpul Imperiului de la Niceea, împăraţii din dinastia Lascarizilor au revitalizat-o în vederea apărării cu succes a graniţelor orientale. *Akriţii* au dispărut în timpul dinastiei Paleologilor. O instituţie asemănătoarea a fost cea a *limitanei*-lor, care s-a regăsit, un mileniu mai târziu, în Ţările române, în aceea a apărătorilor plaiurilor (*plăieşi*). În acest mediu a luat naştere epopeea soldatului Vasile Dighenis [Akrites], cunoscută sub numele de *Dighenis Akritas*.

akrostih: sumă totală a impozitelor percepute de la un anumit contribuabil, înscrisă într-un rând în registrul de recensământ şi cadastru.

aktemoni (¢kt»monej) sau ***kapnikarioi*** (kapnik£rioi): categorie de ţărani nevoiaşi, supusă impozitării.

allelengyon (¢llhl˜gguon = *garanţie reciprocă*): iniţial (sec. IV-VII), termenul (în forma *allelengyue*) îi desemna pe garanţii unei datorii sau ai altei obligaţii. Mai târziu, acelaşi termen a fost asociat impozitului funciar introdus de împăratul Nichifor I Logothetul (802-811), în cadrul unei politici fiscale care i-a nemulţumit profund pe contemporani şi i-a întunecat posteritatea. Parte integrantă din aşa-numitele *10 vexaţiuni* (calamităţi), *allelengyon*-ul a înlocuit impozitul numit *epibole* (existent din epoca lui Iustinian I, dar menţionat încă din antichitatea târzie), fiind plătit solidar de toţi locuitorii unei unităţi fiscale (adică ai fiecărei comunităţi rurale). Acest impozit a fost impus de necesităţi militare: acoperirea cheltuielilor necesare constituirii unei armate regulate, menită să înlocuiască trupele de mercenari, prea costisitoare pentru tezaurul imperial. Se plătea de către cei bogaţi (*dynatoi*) – laici sau eclesiastici – către

Stat în locul celor săraci (*penetes*) sau al comunităţilor foarte sărace din vecinătatea lor. Aceştia din urmă erau înrolaţi în armată pe cheltuiala celor bogaţi, care trebuiau să le achite şi datoria faţă de fisc. Pământurile datornicilor treceau în proprietatea statului. Acest impozit a fost aplicat şi de împăratul Vasile al II-lea Macedoneanul (976-1025), începând cu anul 1002, din dorinţa sa de a lovi în marii proprietari funciari. Măsura a trezit o vie opoziţie în Imperiu din parte acestora, dar împăratul, consecvent politicii sale de apărare a micii proprietăţi ţărăneşti, a rămas inflexibil. *Allelengyon*-ul a fost desfiinţat de urmaşul lui Vasile al II-lea, Roman al III-lea Arghyros (1028-1034).

aloniatikon (¢lwni£tikon = *taxa pe treierat*): era o sumă de bani acordată proprietarului de pământ, în Bizanţul târziu.

anagrapheus (¢nagrafeÚj): funcţie asemănătoare cu cea de inspector (*epoptes*).

anepignostos (¢nep…gnwstoj): vezi *xenoparec*.

angareia (¢ggare…a = *prestaţie*): iniţial consta în furnizarea de boi pentru poşta, funcţionarii şi ambasadorii de stat. Mai târziu, a însemnat lucrarea pământului în folosul proprietarului funciar.

annona: „serviciul aprovizionării"; a fost o instituţie creată de Octavian Augustus şi destinată, iniţial, aprovizionării gratuite a populaţiei Romei, apoi generalizată şi în provincii. După fondarea Constantinopolului, annona a devenit cea mai importantă sursă de aprovizionare şi pentru capitala Imperiului de Răsărit. Existau trei categorii ale *annonei*, după categoriile de populaţie care aveau dreptul să o primească: *annona popularis* (destinată cetăţenilor săraci), *annona palatii* (pentru servitorii Palatului) şi *annona militaris* (pentru trupele de gardă). La început ea consta într-o contribuţie extraordinară în natură, apoi, în timpul dinastiei Severilor, atât în natură cât şi în bani. *Annona* a rămas în vigoare până în secolul al VII-lea.

***anthropoi kaloi*:** principalele elemente ale elitei urbane care în perioada secolelor XIII-XV, constituiau anturajul guvernatorului oraşului.

anthypatos (¢nqÚpatoj): la început era o simplă traducere a cuvântului *proconsul*, care în vremea lui Iustinian I a devenit o demnitate, superioară celei de *patriciu*. După perioada iconoclastă, obţinerea acestui titlu era indispensabilă pentru exercitarea puterii juridice de către strategul unei *theme*.

apanaj (gr. prÒnoia gonik£ = *pronoia ereditară*)**:** era o concesiune de proprietăţi funciare sau de domenii importante formate din aglomerări rurale şi urbane cu titlu ereditar şi fără cuantum fix, acordată, de regulă, unor membri ai familiei imperiale sau ai marilor familii aristocratice. În cadrul acestor concesiuni, împăratul păstra dreptul de a confirma privilegiul la fiecare schimbare de domnie sau chiar de a-l revoca. Acest tip de privilegiu a apărut în timpul dinastiei Comnenilor, fiind practicat

pe scară largă în timpul Angelilor şi, îndeosebi, sub Paleologi. Ea a contribuit decisiv la feudalizarea societăţii bizantine şi la descentralizarea Imperiului.

aphesis (¥fesij): scutire de impozite.

apocrisiar (¢pokrisi£rioj): trimis, sol.

aporos (¥poroj): sărac.

argyrobul, argyrobullon (¢rgurÒboullon): act de privilegiu sau de donaţie, întărit cu o pecete de argint. Era dat de împărat, dar mai frecvent de un *despot*.

argyroprates (¢rguropr£thj): argintar, giuvaergiu. *Argyroprates* mai erau numiţi şi zarafii şi cămătarii.

arhonte (¥rcwn = *şef*): este un cuvânt cu sensuri multiple. În secolele VII-VIII, el desemna pe responsabilii detaşamentelor maritime locale, dar se aplica şi acelor persoane care reprezentau autoritatea publică. La sfârşitul secolului al XI-lea, prin acest cuvânt era desemnată elita locală.

ariston (¥riston): prima masă a zilei (micul dejun).

arithmoi (¢riqmo… = *numerele*): una din denumirile corpurilor de gardă, cunoscute sub numele generic de *tagmata*.

a secretis (¢shkrÁij): secretar.

aspron trachy (gr. ¥spron tracÚ): erau a) monede de schimb cu titlul slab, ci o valoare nominală nedefinită (1/48 şi 1/184 dintr-un *hyperper*. Au fost bătute de toţi împăraţii, după Alexios I Comnenul (1081-1118), din argint aliat cu o mare cantitate de alte metale (atunci când proporţia argintului era sub 50 %, un astfel de aliaj se numea *bilon*); b) monede din *electrum* (aliaj din aur cu o mare cantitate de argint), cu valoarea de 1/3 dintr-o *nomisma* (*hyperper*), după reforma din anul 1092. Poate fi denumită *aspron* şi *nomisma* din perioada anilor 1040-1080, când aceasta conţinea cca. 70 % argint; c) monede de argint şi de *bilon* ale Lascarizilor şi Paleologilor, bătute după modelul *aspron trachy* de la punctele a) şi b), numite de cele mai multe ori, pur şi simplu, *trachy*. În timpul ultimilor împăraţi Paleologi, *trachy* conţinea o cantitate infimă de argint (de obicei cu cca. 95% cupru, cositor, plumb) şi aveau o culoare închisă.

augustal (prefectus Augustalis): începând cu secolul al IV-lea desemna pe guvernatorul (prefectul) Egiptului. În epoca bizantină erau doi *augustali*: unul al Egiptului de Sus şi unul al Egiptului de Jos.

augustus: în sistemul tetrarhic, era vorba de împăratul principal, în opoziţie cu co-împăraţii sau *caesar*-ii. Chiar dacă îl mai întâlnim la unii împăraţi ai dinastiei Paleologilor, titlu de *augustus* nu mai era obligatoriu în secolul al XIII-lea.

autocrator (aÝtokr£twr = *singur-stăpânitor*, *singur-ţiitor*): termen acordat exclusiv împăratului, care desemna caracterul absolut şi independenţa totală a puterii imperiale în raport cu oamenii, singurul lui control fiind Dumnezeu.[14]

autopragia: în Egiptul roman şi bizantin, desemna regimul autonomiei fiscale şi administrative a marii proprietăţi funciare, foarte asemănător cu regimul imunităţilor din Occidentul medieval. Ea a încetat odată cu cucerirea arabă a Egiptului (sec. al VII-lea).

axiôma (¢x…wma): termen generic prin care era definită orice demnitate în ierarhia bizantină: deţinătorii de demnităţi (*despot*, *sebastocrator*, *cezar*, ş. a.) erau numiţi *axiomatiki*.

B

bandon (b£ndon): unitate de cavalerie, comandată de un *comite* al bandonului. În funcţie de epocă, efectivul unui *bandon* a variat de la câteva zeci la câteva sute de soldaţi.

basileus (basileÚj): la origine *rege*, termenul desemnând prin excelenţă pe *Marele Rege al Persiei*. El a fost introdus în titulatura bizantină în urma victoriei lui Heraclios I asupra perşilor, devenind echivalentul latinescului *imperator*.

basilikon (basilikÒn): monedă de argint din timpul dinastiei Paleologilor. Ca greutate şi procent al argintului conţinut era apropiată de *miliaresion*.

besant (buzantinÒn): astfel erau numite în Europa monedele de aur din Orient, la început cele bizantine apoi cele arabe. Din obiceiul cruciaţilor de a-şi împodobi scutul pe perimetru cu aceste monede, aduse din Ţara Sfântă, derivă cea de-a doua semnificaţie – cerculeţ de aur sau argint pe blazon (semn heraldic).

beg: titlu purtat de guvernatorul provinciilor otomane. Imperiul este împărţit la un moment dat în două mari circumscripţii administrative: Anatolia şi Rumelia, în fruntea cărora era un *beglerbeg* (*beg al begilor*).

bucellari (boukell£rioi): în Bizanţul timpuriu desemna gărzile personale ale unui particular, de obicei, ale unui general.

C

[14] Un scurt istoric al aplicării şi evoluţiei acestui termen găsim la Stelian BREZEANU, *O istorie a Bizanţului,* Bucureşti, Editura Meronia, 2005, pp. 338-339; Idem, *Istoria Imperiului Bizantin,* Bucureşti, Editura Meronia, 2007, pp. 406-408

cadastru: registru fiscal (al satului, domeniului, regiunii, themei, etc.) în care erau trecute datele privind contribuabilii: numărul membrilor unei familii, suprafaţa şi cantitatea bunurilor ce le aparţinea, şeptelul, restanţele de impozit, etc.
campiductor (campidoctor): în Bizanţul târziu, desemna o funcţie asemănătoare celei de *centurion*.
catepan (katep£nw): era guvernatorul unui *catepanat*, dar şi comandantul gărzii care supraveghea „Sala de Aur" (*Chrysotriklinos*), una din principalele săli ale Palatului imperial.
catepanat: în secolele X-XI reprezenta o regiune mare îndepărtată, cum a fost, de exemplu, centrul Italiei, creată în locul themelor Calabria şi Longobardia.
catolicos: titlu purtat de patriarhii eterodocşi din Orient, precum în Armenia şi în Siria sau Irak.
centurion: ofiţer inferior, ales, de obicei, dintre legionarii cu experienţă, comandantul unei centurii (c. 100 de soldaţi).
cezar (*caesar,* ka‹sar): titlul apărut în timpul guvernării în sistem tetrarhic a lui Diocleţian (284-305), care îl desemna pe co-imperator sau împăratul „inferior". Începând din secolul al V-lea a fost acordat ca o distincţie excepţională şi (sau) moştenitorilor tronului. De la începutul secolul al VII-lea titulatura era rezervată celei de a doua demnităţi imperiale, după împărat.
charistikion (carist…kion): instituţie specifică societăţii bizantine de după secolul al IX-lea, care consta într-o donaţie de mănăstiri şi de bunuri monastice acordată unor înalţi demnitari laici sau eclesiastici (*efori*), însărcinaţi cu administrarea acestora, bucurându-se însă şi de veniturile acestora. Donaţia era acordată de împărat din dorinţa recompensării unor înalte personalităţi aflate în serviciul imperial. Ea era atribuită cu titlu viager, iar basileul păstra tot timpul dreptul revocării ei. Această practică, deosebit de frecventă începând cu domnia lui Mihail al VII-lea (1071-1078), avea menirea de a apăra integritatea aşezămintelor monastice şi a bunurilor acestora împotriva tentativelor de uzurpare prin sistemul beneficiilor laice
chartophylax (cartofÚlax): era şeful cancelariei patriarhului de Constantinopol şi judecător în procesele bisericeşti.
chartularios (cartoull£rioj): ofiţer cu grad superior, în competenţa căruia intrau listele soldaţilor din *theme* sau *tagmata*.
chelandion (cel£ndion): corabie de mici dimensiuni, de război sau de transport.
chintal (*centenarium,* kenthn£rion): o sută de *livre* de aur, echivalentul a 7.200 de *nomisme*.
chiton (citèn): v. *tunică*.
chorapion (cwr£fion): lot de pământ, de obicei arabil.

chrysargyron (crus£rguron): impozit anual, anulat de împăratul Anastasie I (491-518).

chrysobul (*chrysobullon,* crusÒboullon *= bulă de aur*): cel mai solemn act al cancelariei bizantine, parafat în aur, datat şi semnat de împărat cu cerneală roşie.

chrysoteleia (crusotˇleia): impozit perceput de la proprietarii de pământ în Bizanţul timpuriu.

clarissimus (*vir clarissimus = prea-luminat*): în epoca Principatului, erau un titlu purtat doar de senatori. În Bizanţul târziu, titlul de *clarissimus* a fost acordat, de obicei, guvernatorilor de provincii.

clavi: semne distinctive ale funcţiilor, marcate sub forma unor benzi, de diferite forme şi culori, mai ales pe mânecile hainelor.

climbanarii şi ***catafractarii***: în armata romană (sec. III-V) erau călăreţi îmbrăcaţi complet în fâşii subţiri de fier, legate între ele în aşa fel, încât lăsau corpul să se mişte. Cu o asemenea suită de soldaţi şi-a făcut intrarea în Roma împăratul Constantin al II-lea (337-361).

colon (*colonus*): începând cu secolul al IV-lea desemna pe ţăranul liber, care nu-şi putea părăsi pământul pe care-l lucra. În Bizanţul târziu şi, mai cu seamă, în Occident, colonatul alături de munca sclavilor, reprezentau baza producţiei agricole. Începând din secolul al VII-lea, *colonii* nu mai sunt menţionaţi în izvoarele bizantine.

comite (*comes,* kÒmhj): titlul acordat mai multor demnitari, în epoca bizantină timpuriu (de ex. *comes excubitorum* - comandantul gărzilor imperiale; *comes sacrarum largitionum* – administra distribuirea recompenselor, etc.).

conostaulos (konostaÚloj): în timpul Imperiului grec de la Niceea şi sub Paleologi, marele *conostaulos* era comandantul armatei de mercenari.

consistoriu (*consistorium principis,* konsistèrion): consiliu de stat pe lângă împărat, alcătuit din înalţi demnitari, conducătorii armatei şi ai clerului.

consul **(**Üpatoj**)**: a fost cea mai înaltă funcţie civilă în timpul Republicii romane. Cei doi *consuli* erau aleşi pe termen de un an. Vechea magistratură romană a dispărut în secolul al VI-lea, în timpul lui Iustinian I (527-565), dar titlul, fără vechea funcţie, a fost acordat unor personaje importante din stat, fiind unul din cele mai înalte titluri ale ierarhiei imperiale. Cu timpul, această demnitate s-a devalorizat, dispărând în secolul al XII-lea.

coroana **(***corona,* korèna): a fost însemnul principal al puterii imperiale, care îşi avea originea de la cununile cu care erau distinşi învingătorii în Grecia şi la Roma. În epoca Bizanţului timpuriu reprezenta o cunună ornată cu perle (*diadema)*. Din vremea lui Iustinian I, împăraţii purtau *stemma* – un cerc de metal, împodobit cu aur, nestemate şi emailuri. *Stemma* avea în frunte o cruce, iar pe margini atârnau

pandantive din mărgăritare (*propenduli*). Coroana de *caesar* (*kaisarikion*) nu avea cruce şi pandantive. În Imperiul târziu, coroana avea aspectul unei *stemme* cu calotă şi împodobită cu pietre preţioase.

ctitor: întemeietorul unei mănăstiri care se bucura, în raport cu aceasta, de o serie de drepturi (o cotă-parte din venituri, etc.) Drepturile de ctitorie se asemănau cu *charistikion*, dar erau ereditare.

curia: organ al administraţiei municipale dintr-o provincie, în componenţa căreia intrau *curialii*.

curiali (*decurioni*): ordin privilegiat în ierarhia romană, ocupând locul la treilea după senatori şi cavaleri. În Imperiul Bizantin răspundeau de perceperea impozitelor (restanţele la impozite le plăteau din resursele lor). Au fost desfiinţaţi de Leon al VI-lea Filosoful (886-912).

curopalat (kouropal£thj): era şeful gărzii Palatului, ales, de obicei, dintre rudele împăratului.

D

decarhie (dekarc…a): mică subunitate a armatei bizantine, formată din zece soldaţi, conduşi de un *decan*.

deipnon (de‹pnon): a doua masă a zilei (prânzul).

deme (dÁmoi): numele vine de la vechile subdiviziuni teritoriale ale cetăţilor elenistice. În primele veacuri ale Imperiului Roman, ele erau organizaţii sportive, legate de întrecerile care aveau loc în Hipodrom. Fiecare dintre acestea îşi arbora culoarea preferată, de unde şi numele acestora: *factio prasina* (verde), asociată cu *factio russata* (roşie) şi *factio veneta* (albastră) asociată cu *factio albata* (albă). Prin unificarea lor, au rămas doar două facţiuni: *verzii* şi *albaştrii*. În cadrul întrecerilor de care de cursă care aveau loc cel mai frecvent în Hipodrom, vizitii erau îmbrăcaţi în hainele celor două facţiuni. În secolele V-VII, demele au dobândit şi un pronunţat caracter social şi politic, devenind rivale. Astfel, conducerea *albaştrilor* se afla în mâinile aristocraţiei senatoriale ortodoxe, în timp ce *verzii* erau conduşi de elementele active de la oraşe, negustori şi patroni de manufacturi, cu tendinţe eretice, îndeosebi monofizite. La Constantinopol, ele îşi aveau sediul în cartiere diferite: *albaştrii* în cartierul aristocratic al Blachernelor, iar *verzii* în cartierul popular şi industrial din Cornul de Aur. După secolul al VII-lea, demele au început să decadă, având un tot mai pronunţat caracter decorativ.

despot (*dominus,* despÒthj): nu avea la origine o semnificaţie particulară. Începând cu împăraţii Diocleţian (284-305), Constantin cel Mare (306-337) şi Iustinian I (527-

565), aceştia au cerut supuşilor să le acorde epitetul de *despot* şi, în consecinţă, să li se prosterneze până la pământ. Din acel moment, termenul a devenit sinonim cu cel de *imperator*, apoi cu cel de *basileus* până la sfârşitul Imperiului. Începând cu secolul al XI-lea, sub Comneni, demnitatea a început să fie acordată de către împăraţi ginerilor, fraţilor şi fiilor acestora, demnitate care le asigura dreptul de succesiune imperială. Sub Paleologi acest titlu s-a devalorizat, fiind purtat pe lângă membrii familiei imperiale de principii greci sau străini titulari ai despotatelor independente sau autonome. (Epir, Moreea, etc.)

despotat (despot©ton): era o regiune, care se afla sub stăpânirea unui *despot* şi era relativ independentă faţă de împărat.

dikasteria (dikast»ria): tribunal laic din Constantinopol.

diocezǎ (dio…khsij): unitate administrativă, mai mică decât *prefectura*, care cuprindea câteva provincii.

domestic (dom˜stikoj): în secolele IV-VII desemna pe adjunctul guvernatorului unei provincii; între secolele VIII-X desemna pe comandantul unei *tagmata* (cu excepţie celei a *arithmoi*-ilor). Exista funcţia de *domestic al Scholelor* (dom˜stikoj tîn Scolîn), începând cu secolul al X-lea, în Răsărit şi Apus. El era, de fapt, comandantul armatelor din aceste regiuni. Corpul Scholelor era cel mai important contingent al gărzii personale a împăratului şi unul din cele mai importante ale armatei centrale bizantine. La sfârşitul secolului al XI-lea, această funcţie s-a golit de conţinut, transformându-se într-o simplă demnitate, care s-a menţinut în ierarhia imperială până la sfârşitul statului bizantin. *Marele domestic* (m˜gaj dom˜stikoj) era comandantul armatei imperiale, între secolele XI-XIV, înlocuitorul *domesticului Scholelor*. Mai exista şi un *domestic al themei*, un aghiotant al *strategului*.

donativ: dar bănesc, acordat de împăratul nou ales soldaţilor.

dorifor (dorufÒroj): lăncier.

dromon (drÒmwn = *alergător*): principalul tip de corabie de război bizantină, care avea circa 200 de vâslaşi şi 70 de soldaţi, fiind înzestrată şi cu instalaţii pentru catapultarea amestecurilor incendiare. („focul grecesc”)

drongar (drugg£rioj): a fost comandantul flotei imperiale, care a cunoscut ce mai mare importanţă în secolele IX-X, când Imperiul a reuşit să reinstaureze *thalassocraţia* în Mediterana orientală. În momentul în care Alexios I Comnenul (1081-1118) a creat funcţia de *megaduce* (m˜gaj doÚx), căruia i-a încredinţat comanda supremă a flotei, *drongarul flotei* a devenit *marele drongar*, intrând în subordinea megaducelui, situaţie care a rămas neschimbată până la sfârşitul Imperiului. Mai existau *drongarul Kibyrraiotelor* (strategul themei Kibyrraioton), care comanda adesea întreaga flotă a themelor; *drongarul vigiliei*, comandantul gărzii

de noapte a Constantinopolului şi *drongarul arithmilor*, comandantul *tagmatei* cu acelaşi nume.

duce (*dux,* doÚx): comandant militar al unui *ducat* (unitate administrativă de graniţă care, din secolul al X-lea, regrupa mai multe theme). În timp, *ducele* a devenit un simplu guvernator de provincie.

dynatoi (dunato… = *cei puternici*): termen tehnic prin care erau desemnaţi membrii elitei sociale bizantine, în special, nobilimea latifundiară. (folosit cu precădere în sec. VII-XI). Ascensiunea *dynatoi* a însemnat declinul comunităţilor săteşti de *paroikoi*, ceea ce a subminat baza de recrutare a armatei imperiale. În secolele IX-X, *dynatoi* au început să manifeste tendinţe de autonomie faţă de puterea centrală. Împăraţii macedoneni au sesizat pericolul şi au luat măsuri de stopare a fenomenului.

E

eidikon (eidkÒn): tezaurul imperial din Palatul Sacru.

eidikos (eˆdikÒj): şeful atelierelor de stat.

ekdikos (škdkoj): executor judecătoresc.

embole: era denumirea transportului anual de grâu din Egipt la Constantinopol, menţinut pe toată durata stăpânirii bizantine asupra acestei provincii.

emirat: unitate teritorială desprinsă din descompunerea califatelor şi sultanatelor musulmane, aflată sub autoritatea unui general sau emir.

emphytheusis (—mfÚteusij): arendă pe termen lung.

ennomion (—nnÒmon): taxă pentru păşunat.

eparh (šparcoj): conducător al oraşului, fostul *praefectus Urbi*.

epibolé (—pibol»): instituţie fundamentală sistemului fiscal bizantin, care asigura strângerea integrală a impozitelor datorate de o comunitate Statului. Fiecare localitate constituia o unitate fiscală, membrii ei fiind răspunzători solidar pentru plata integrală a impozitului datorat Statului, inclusiv pentru pământurile sterpe ori abandonate, ca şi pentru membrii ei strâmtoraţi din punct de vedere economic. La rândul lor organele de conducere ale satelor repartizau suma pe membrii comunităţii. Suma impozitului care trebuia achitată de comunitate se stabilea în funcţie de două criterii: suprafaţa pământului aflat în posesia comunităţii respective şi numărul familiilor care o compuneau. Atestată pentru prima dată în Egipt în perioada romană, această metodă a cunoscut apogeul în secolele VII-X, când împăraţii s-au sprijinit pe ţărănimea liberă, căreia îi datorau salvarea Statului bizantin. Decăderea micii proprietăţi libere şi creşterea puterii *dynaţilor*, după secolul al X-lea au contribuit la alterarea acestei instituţii. A fost înlocuit cu un impozit nou *allelengyon*.

epoptai (špoptai): controlori, însărcinaţi cu stabilirea impozitului funciar în fiecare themă bizantină.

exarhat (—x£rcwn): instituţie administrativ-teritorială apărută la sfârşitul secolului al VI-lea creată pentru o serie de teritorii situate la periferia Imperiului (ex. *Exarhatul* Africii sau al Cartaginei şi *Exarhatul* Italiei sau al Ravennei), conduse de un exarh, unic deţinător al puterii civile şi militare. Crearea exarhatelor a fost determinată de primejdia longobardă şi berberă din Italia şi, respectiv, Africa, unde autorităţile centrale nu puteau interveni rapid şi eficace.

excubiţi (*excubitori, —xkoÚbitoi, —xkoÚb…twrej*): corp de armată care făcea parte din garda Palatului imperial, creat de Leon I , în jurul anului 468. Erau recrutaţi dintre isaurieni şi puşi sub comanda unui *comes*. Începând cu a doua jumătate a secolului al VII-lea, când s-a instituit, treptat, regimul *themelor*, *excubiţii* şi-au sporit efectivele şi importanţa. Mai târziu, ei au constituit un corp al armatei centrale (*tagmata*) cantonate în Constantinopol sau în jurul său.

exkousseia (—xkousse…a): imunitate fiscală, judiciară şi administrativă (deplină sau parţială), acordată de autorităţi marilor proprietari laici şi eclesiastici. Apogeul acesteia a fost atins în secolele XII-XV.

F

„foc grecesc” (pàr ØgrÕn = *foc lichid*): era un amestec pirotehnic, inflamator care ardea pe apă şi era folosit, de obicei, pentru incendierea vaselor duşmane. Inventatorul lui este sirianul Callinicus, originar din Baalbek (Hieropolis), care a adus invenţia sa la Constantinopol, în anul 670, refugiindu-se din faţa arabilor. Graţie acestei invenţii, trupele bizantine aveau să respingă cu succes atacurile arabe asupra capitalei din anii 674-678 şi 717-718, reuşind totodată să restabilească *thalassocraţia* în Marea Mediterană. Conform unui tratat din secolul al IX-lea, *focul grecesc* erau un amestec de sulf, salpetru şi petrol. Acest amestec era aruncat asupra vaselor inamice cu ajutorul unor tuburi lungi şi mobile (*siphones*), care ieşeau de la prora corabiei de luptă prin gura unui leu din bronz aurit. Nu se cunoaşte natura propulsorului, probabil un amestec detonator.

federaţi (*foederati*): triburi barbare, care intrau, sub conducerea căpeteniilor lor, în serviciul militar al romei. Recunoşteau autoritatea Imperiului asupra lor, locuiau pe teritoriul bizantin şi primeau o soldă de la fisc.

follis (*follis,* fÒllij): monedă din bronz cu mai multe subdiviziuni (sesterţi), creată în anul 498, în urma reformei monetare a împăratului Anastasie I (491-518). Această măsură a fost deosebit de favorabilă cetăţenilor săraci, întrucât moneda înlocuită de

follis devenise extrem de rară şi din ce în ce mai devalorizată. Un *follis* valora 1/24 dintr-un *miliaresion*; o *nomisma* era echivalentul a 180-288 de *follis*.

G

genikon (genikÒn): departamentul finanţelor.
gineceu (gunaike‹on): apartamentul rezervat femeilor într-o casă.
gonika: pământuri şi venituri deţinute sub formă ereditară.

H

hartiatikon (carti£tikon): de la *hartia* (cart…a nume purtat de Cadastrul fiscal din Bizanţ); desemna taxa percepută de împăratul Nichifor I de la contribuabili, în scopul acoperirii cheltuielilor pentru refacerea cadastrului fiscal, trecut de pe papirus pe pergament.
hetaireia (–taire…a): gardă de mercenari aflată în serviciul personal al împăratului, condusă de un *heteriarh*.
hexafollon (—xafollÒn): impozit suplimentar pentru repararea fortificaţiilor locale (6 *folles* pentru fiecare *nomisma* din impozitul de stat.
hlamidă (clmÚj): mantie, care lăsa mâna dreaptă liberă.
hyperper (Úp˜rpuroj = *peşte pur*): este denumirea monedei de aur bizantine după reforma monetară a lui Alexios I Comnenul (1091), menită să salveze prestigiul *nomismei* imperiale pe piaţa internaţională, în urma crizei prin care trece aceasta în al treilea sfert al secolului al XI-lea. *Hyperperul* păstrează toate caracteristicile vechii nomisme constantiniene, în primul rând greutatea sa, 4, 48 g. Sub Comneni, *hyperperul* şi-a păstrat titlul înalt (c. 21-23 carate). După anul 1204 moneda a suferit o primă devalorizare; în timpul Imperiului grec de la Niceea, titlul a coborât la 16-18 karate; sub Mihail al VIII-lea Paleologul să scadă la 14 karate, iar în primii ani ai secolului al XIV-lea, a ajuns la 12 karate. În timpul ultimilor Paleologi moneda se pare că a dispărut, cedând locul monedelor de aur ale Republicilor maritime italiene, mai ales ducatului şi florinului.

I

iconomia (o„konom…a): principiu al dreptului laic bizantin, care justifica existenţa în legislaţia laică a unor articole care contraziceau canoanele bisericeşti. Potrivit principiului iconomiei, omul este o fiinţă imperfectă şi împăraţii, indulgenţi faţă de slăbiciunile lui şi dorind să-i ajute să evite ispita unui păcat mai mare, permiţându-i să săvârşească un păcat mai mic, introduc în societate unele reguli mai puţin severe decât canoanele.
indictio: recensământ al populaţiei Imperiului şi a averilor acesteia, care, din anul 287, a fost stabilit o dată la 5 ani. În timpul lui Constantin cel Mare (312) a fost mărit la o dată la 15 ani, rămânând un important reper cronologic până în anul 1866.
illustris = *strălucit*: cel mai înalt titlul civil în Imperiul Roman târziu şi în Bizanţul timpuriu. Era primit de prefecţii Prefecturilor din Orient, precum şi de cei ai oraşelor Roma şi Constantinopol

K

kapnikon (kapnikÒn): impozit instituit în Bizanţ, la sfârşitul secolului al VII-lea, în timpul împăratului Iustinian al II-lea (685-695; 705-711), prin disjungerea vechiului impozit *capitatio-jugatio*, înfiinţat de Diocleţian (284-305), într-un impozit funciar (sunwn») şi un impozit pe familie sau gospodărie, plătit atât în mediul urban, cât şi în cel rural.
kathisma (k£qisma): tribuna din Hipodrom rezervată împăratului. O galerie specială ducea din Palatul Sacru în *kathisma* Hipodromului.
koinon (koinon): adunarea provincială a Asiei Mici în timpul stăpânirii romane, formată din reprezentanţi ai oraşelor din regiune, care se întrunea anual şi decidea în probleme de interes comun ale locuitorilor.
kommerkion (komm˜rkion): de la forma latină medievală *commercium*, defineşte taxa percepută de autorităţile imperiale la vânzarea şi cumpărarea mărfurilor.
kral: rege, titlu purtat de suveranii sârbi.
krites: cea mai însemnată funcţie civilă a unei *theme*, cu sarcini precise în justiţie. Deţinătorul acestei funcţii devine la sfârşitul secolului al X-lea adevăratul guvernator al unei theme.

L

lavră: tip de mănăstire care făcea o sinteză între eremitism şi cenobitism; călugărul trăia în timpul săptămânii retras în chilia sa, iar sâmbăta şi duminica venea în mănăstire pentru a participa la slujbe şi la masa în comun. Lavrele athonite urmau

acest principiu, dând posibilitatea vieţuitorilor să urmeze propriul ritm (idioritmic), chiliile fiind însă situate în incinta mănăstirii.

legat: în Roma imperială era comandantul unei legiuni sau mandatarul împăratului într-o provincie. Mai desemna şi pe ambasadorul sau trimisul personal al papei într-o ţară străină.

limes: val de apărare a graniţei romane. Cel mai cunoscut *limes* a fost cel renato-dunărean.

livră, litră sau funt roman (libra, l…bra): unitate de măsură a greutăţilor, echivalentă cu c. 327, 45 g.

logothet **(**logoq˜thj = *cel care dă ordine***)**: titlul purtat de şefii principalilor servicii administrative imperiale (afaceri externe, finanţe publice, armată). În secolul al XIV-lea, *Marele logothet* (m˜gaj logoq˜thj) a devenit şeful cancelariei imperiale, în competenţă căruia intra conducerea întregii administraţii civile. Funcţia a apărut la sfârşitul secolului al XII-lea, sub împăratul Isaac al II-lea Anghelos (1185-1195).

M

magistru (magister, m£gistroj): erau două funcţii care aveau acest nume: *magister militum*, în Imperiul Roman târziu era cea mai înaltă funcţie militară, iar în Bizanţul târziu, unul din cele mai înalte titluri; între secolele VII-XI au exista 2 *magister militum,* apoi s-a ajuns la 12 şi această funcţie a ajuns o sinecură; *magister officiorum*, era şeful serviciilor Palatului Sacru, apoi un fel de prim-ministru.

medimn (medimnus, m˜dimnoj): unitate de măsură a greutăţii şi volumului, egală cu aproximativ 72 kg sau 72 l.

mesazon (m˜sazwn): era principalul consilier al împăratului, având mai ales atribuţii juridice şi fiscale.

Mese: era aşa-numita *stradă de mijloc* sau strada centrală a Constantinopolului, care pornea din piaţa Augusteon şi traversa, pe rând, Forul lui Constantin, pe cel al Boului, al lui Atanasie şi al lui Arcadiu, pentru a ajunge la Poarta de Aur, unde comunica cu *via Egnatia*, pe malul Mării Marmara, în sud. Din Forum Tauri o ramificaţie pornea, pe dreapta, spre poarta Charisios, unde dădea înspre drumul ce lega Constantinopolul de Belgrad. Pe porţiunea dintre piaţa Augusteon şi Forul lui Constantin se găseau cele mai importante monumente din primele secole bizantine: palate imperiale, marile biserici, în frunte cu Sfânta Sofia şi, Hipodromul. Strada era jalonată de portice, cu două nivele şi de prăvălii, unde erau etalate mărfuri de lux (mătase, aur, argint, mirodenii, etc.).

metoc (metÒcion): anexă a unei mănăstiri ce depindea de aceasta din punct de vedere material, administrativ şi religios.
metrocomia (mitrokwm…a = *sat-mamă*): în nomenclatorul bizantin desemna o comună de mari dimensiuni. Potrivit altor interpretări, *metrocomia* desemna fie un sat privilegiat, fie un impozit districtual.
miliaresion (miliar»sion): monedă din argint, care cântărea aproximativ 3 g. şi valora 1/12 parte dintr-o *nomisma*.
miliarum: bornă de marcare a distanţelor (măsurate în „paşi") pe traseul drumurilor principale din Imperiul Roman. *Miliaria* erau plantate la 1000 de paşi (*milia passus*), adică la fiecare „milă" (o „milă" romană = 1481, 50 m).
modius (modios, mÒdioj): măsură de capacitate (1/6 dintr-un *medimn*) şi unitate de măsură pentru suprafeţe agrare (0,084 ha). Mărimea lui a variat mult de-a lungul timpului.
mouseion: la început desemna şcolile municipale, iar în secolul al XIV-lea învăţământul literar şi ştiinţific din Constantinopol.
mystikos (mustikÒj): om de încredere al împăratului, cu o pregătire juridică şi teologică, pe care suveranul îl consulta în problemele statului (ex. Nicolae Misticul, om de încredere al împăratului Leon al VI-lea Filosoful şi apoi patriarh al Constantinopolului)

N

naukleros (naÚklhroj): proprietar de corabie, armator.
navicularius: negustor care făcea comerţ pe mare.
nomisma (nÒmisma): monedă a Bizanţului, (cântărind 4, 55 g. aur, având valoarea de 1/72 dintr-o *livră*), introdusă în secolul al VIII-lea de împăratul Nichifor al II-lea Phocas. Au circulat două feluri de *nomisme*: *histamenon* (nomisma standard) şi *tetarteron* (mai uşoară cu cca. 10%). Şi-a menţinut veacuri la rând, titlul ridicat, fiind etalonul în aur al lumii medievale. În secolul al XI-lea, în timpul împăratului Mihail al IV-lea Paphlagonianul (1034-1041), titlul *nomismei* a început să scadă, ajungând, în jurul anului 1070, în timpul lui Roman la IV-lea Diogenes, la 30% (adică 8 karate) din valoare ei iniţială. Reforma monetară a împăratului Alexios I Comnenul (1081-1118), din anul 1093 a redresat *nomisma*, care s-a numit de atunci *hyperper*. În secolele XIII-XIV, *nomisma* s-a devalorizat continuu, iar la jumătatea secolului al XIV-lea baterea ei a încetat.

nomophylax (nomofÚlax = *paznic al Legilor*): era un fel de decan la Facultăţilor de Drept.
novelă: lege nouă emisă după alcătuirea unui *codex*.

O

offikion (off…kion): denumirea generală pentru o funcţie fie ea de sta sau palatină, în ierarhia bizantină. Deţinătorii de funcţii, indiferent de mărimea şi natura lor, erau numiţi *arhontes*.

P

paideia: învăţământul secundar disponibil mai ales la Constantinopol. Sistemul era folosit în şcolile private şi concurenţiale.
panes aedium: „pâinea locuinţei". Este vorba despre locuinţele (familiile) care intrau într-una din cele trei categorii ale populaţiei care aveau dreptul să primească *annona*. Acest beneficiu era primit de către orice casă nou construită, fiind transmisibil tuturor moştenitorilor sau cumpărătorilor ei.
parakimomenos (parakoimèmenoj): funcţionar palatin însărcinat cu asigurarea securităţii împăratului în timp ce acesta dormea. El locuia în Palat, într-o cameră aflată în apropierea dormitorului basileului. De aceea, ei au avut o influenţă imensă asupra împăraţilor şi au avut un rol de prim rang în viaţa politică internă, Instituţia a apărut, după toate probabilităţile, în secolul al VI-lea, ajungând la epoca ei de glorie, în secolele IX-X, când a fost încredinţată mai ales eunucilor.
Partitio Romanie: tratat prin care în martie 1204, Imperiul Bizantin era împărţit între viitorul împărat latin, cruciaţi şi veneţieni.
parec (p£roikoj = *vecin*): în secolul al V-lea *parecul* era colon liber ca persoană, supus însă impozitării, dar legat de pământ. În Imperiul Bizantin de mijloc, *parecii* era ţăranul dependent care nu beneficia în mod deplin de titlul de proprietate asupra pământului, dar îl putea folosi dacă plătea o chirie. Această categorie socială a apărut în secolele IX-X, în urma procesului de aservire a ţărănimii libere de către aristocraţie. În ultimele veacuri ale Bizanţului, statul şi marii proprietari de pământuri şi-au disputat dreptul de stăpânire asupra mâinii de lucru a ţărănimii. Au apărut aşa-numiţii *pareci de stat* (p£roikoi demosiaruoi).
parresia (parrhs…a): dreptul de a-i prezenta raportul, în mod nemijlocit, împăratului
patriarh (patri£rchj): titlu dat începând cu secolul al IV-lea episcopilor de Antiohia şi Alexandria, apoi şi celor de la Constantinopol şi Ierusalim. Patriarhul de la Roma

poartă, în general, titlul de *papă*; ansamblul celor 5 patriarhi formează *Pentarhia*. Astăzi desemnează pe conducătorul spiritual al unei Biserici autocefale din Răsărit.

patriciu (patr…kioj): demnitate creată de Constantin cel Mare şi acordată apoi de Iustinian I (527-565) celor mai ilustre persoane din Imperiu, dar şi unor conducători străini, mai ales regilor franci, fapt ce simboliza intrarea lor în ierarhia imperială. Acest titlul dădea dreptul de a ocupa unele posturi înalte în ierarhia bizantină (de ex. cel de *strateg* al unei *theme*).

Patrocinium mundium: era o formă de dependenţă specifică perioadei Dominatului (sfârşitul secolului al III-lea - sfârşitul secolului al V-lea, dar cu prelungire mult peste acest interval), prin care persoane fizice sau comunităţi săteşti întregi acceptau protecţia unui mare proprietar, pentru a se sustrage abuzurilor fiscului. Iniţial, protecţia era acordată fără a se ţine cont de rangul (calitatea) celor care o solicitau. De obicei, aceştia erau oameni liberi şi rămâneau astfel, dar, potrivit altor opinii, intrarea în această formă de dependenţă putea atrage după sine şi schimbarea acestui statut. Relaţia de protecţie era instituită printr-un act legal, dublat de un ritual, numit *commendatio* (închinare). Legătura astfel creată erau una de tip sinalagmatic: cel care o solicita se angaja să-şi servească stăpânul (*dominus*), în schimbul protecţiei şi al mijloacelor de întreţinere acordate de acesta. Angajamentele astfel asumate erau pe viaţă, denunţarea lor unilaterală nefiind îngăduită decât în cazuri cu totul excepţionale. Fiind, în fond, o formă de evaziune fiscală (dar, treptat, şi de sustragere juridică), ea a fost energic combătută de stat, care a încercat, fără succes să o limiteze.

peculiu: proprietate (de obicei o locuinţă cu un lot de pământ) acordată unui sclav.

podestà: conducătorul unei colonii italiene în Bizanţ (a Veneţiei sau Genovei).

porfirogenet: copil născut de împărătească în sala de purpură a Palatului imperial.

praktikon (praktikÒn): inventar de bunuri domestice (taxe, posesiuni ale ţăranilor dependenţi, etc.) deţinute de un individ sau de o instituţie religioasă. Era elaborat de un preceptor fiscal imperial (*apográpheus* sau *anagrapheus*) care, fie că îl copia din cadastrul imperial, fie că îl întocmea la faţa locului.

prefect al Pretoriului: şeful administraţiilor provinciale şi principalul colaborator al împăratului până în secolul al VI-lea. Uneori erau numiţi *prefecţi* guvernatorii unor provincii sau *arhonţii* unor mari oraşe.

prefectură: cea mai mare unitate administrativă din Imperiul Roman târziu. După divizarea Imperiului, în componenţa Răsăritului au intrat două *prefecturi*: a Orientului (cu *diocezele* Asia, Pont, Orient, Egipt şi Tracia) şi Illyricum (cu *diocezele* Dacia şi Macedonia).

prepozit *(praepositus,* praipÒsitoj*)*: începând din secolul al XI-lea, era cel mai înalt funcţionar civil (judecătorul *themei*).

primiker **(**primik»rioj**)**: era şeful unui colegiu meşteşugăresc; *marele primiker* era şeful suitei imperiale (purta şi îi dădea basileului sceptrul).

pronoia (prÒnoia = *grijă*, *prevedere*): instituţie specifică feudalismului bizantin. La început a avut înţelesul de *grijă*, *supraveghere*, *control, administraţie* şi, în sens religios, *providenţă*. Mai târziu, în ultimele veacuri ale istoriei bizantine, noţiunea definea o concesiune de drepturi încorporate, care îmbrăca forma unei adevărate devoluţiuni de venituri imperiale, prin care statul renunţa la dreptul perceperii şi încasării lor în favoarea beneficiarului donaţiei. În forma sa deplin cristalizată, *pronoia* era o donaţie cu titlu viager, condiţionată de îndeplinirea de către beneficiar a unor obligaţii faţă de stat, în marea majoritate a cazurilor de natură militară. Pentru mulţi autori (F. Uspenski, G. Ostrogorsky), în acest din urmă sens, *pronoia* reprezenta echivalentul *feudului* occidental, confirmând teoria referitoare la existenţa feudalismului în Bizanţ. Cu toate acestea, înţelesurile acestei instituţii nu sunt întotdeauna limpezi din cauza multiplicităţii practicilor cărora li se asocia. *Pronoia* putea însemna şi suma globală a impozitelor ţăranilor pe o anumită suprafaţă de pământ, care, în mod obişnuit, reveneau fiscului (de aici şi denumirea de *daruri de pareci*). Cedarea unor taxe vamale, a unor taxe de pescuit era o altă formă a *pronoiei*. Apărută în secolul al XII-lea, în timpul dinastiei Comnenilor, ea s-a cristalizat deplin în timpul Paleologilor. Ea nu a avut niciodată un caracter ereditar generalizat, statul menţinându-şi întotdeauna dreptul de revocare a concesiunii. Prin specificul ei, *pronoia* a erodat puterea economică centrală, fiind un factor de descentralizare politică în statul bizantin târziu.

prostagma: era un ordin imperial ce avea forma unui act ieşit din cancelaria basileului (de ex. un decret de aplicare a unei decizii a suveranului), semnat de el cu cerneală roşie, atribuit exclusiv şi datat prin *indiction* şi cu indicarea lunii.

protospătar (prwtospaq£rioj): funcţionar însărcinat cu purtarea spadei împăratului. Prima atestare a instituţiei datează din secolul al VI-lea. Din secolul al VIII-lea funcţia s-a transformat într-o demnitate şi a fost acordată, concomitent, mai multor persoane. În secolele IX-XI, demnitatea a fost larg atribuită, devalorizându-se foarte mult, iar din secolul al XII-lea s-a acordat tot mai rar.

protostrator (prwtostr£twr): la origine, îngrijitorul grajdurilor împăratului; începând cu secolul al XI-lea a fost unul dintre cei mai importanţi funcţionari la palat, funcţia sa constând din a asista şi a ajuta pe basileu să urce pe cal. Pe timp de război era unul din comandanţii armatei.

protovestiar (prwtobesti£rioj): înalt funcţionar palatin care administra garderoba privată a împăratului, care conţine, pe lângă îmbrăcămintea şi însemnele puterii

imperiale şi obiecte preţioase, şi imense sume de bani, confundându-se, de fapt, cu tezaurul privat al împăratului.

Q

quaestor (kua…stwr): începând cu secolele IX-X a fost o înaltă funcţie judecătorească; *quaestor sacri palatii* era principalul jurist al Imperiului şi preşedintele *consistoriului*.

R

Res Privata: bunuri şi venituri ale Casei imperiale.
roga (rÒga): salariul funcţionarilor, soldaţilor sau demnitarilor, oferit o dată pe an (de obicei de Paşti) În cazul funcţiilor mai importante erau date, într-un cadru festiv şi veşminte din materiale preţioase precum mătasea.
Romania (Rwman…a): termen de origine populară, apărut în secolul al IV-lea la populaţia de limbă latină din statul roman şi preluat de autorii bizantini, car defineşte realitatea teritorială a statului roman şi, mai târziu, bizantin. Popoarele occidentale şi, mai ales, italienii au denumit prin acest termen statul bizantin şi, între anii 1204-1261, Imperiul latin de Constantinopol. De la această denumire îşi trag numele şi unele provincii stăpânite cândva de bizantini (de ex. provincia italiană *Romagna*, cu capitala la Ravenna, care cuprindea teritoriul vechiului exarhat bizantin cu centrul în acelaşi oraş, sau al sultanatului selgiucid de *Rum*, creat în Asia Mică bizantină în secolul al XI-lea).

S

sakellion (sak˜llion): tezaurul imperial (fiscul).
scholii: unităţi militare de infanterie sau cavalerie care făceau parte din garda Palatului imperial.
sebastocrator (sebastokr£twr): titlul aulic, format prin unirea calificativelor de *sebastos* şi *autocrator* şi introdus de Alexios I Comnenul, în anul 1081, pentru fratele său, Isaac. La început, demnitatea se afla îndată după cea supremă şi înaintea celei de

cezar, iar după crearea titlului de *despot*, în anul 1163, de către împăratul Manuel I Comnenul, a coborât o treaptă, rămânând astfel până la sfârşitul Imperiului. Titlul a fost acordat, de regulă, rudelor apropiate ale împăratului, mai ales fraţilor acestuia.

sekreta: birourile administraţiei centrale, ale căror funcţionari erau *asekretis* sau în cazul şefilor *protoasekretis*.

Senat: transferat parţial la Constantinopol, Senatul roman a încetat începând din secolul al V-lea să mai aibă un rol deliberativ, el devenind locul în care activau o serie de înalţi demnitari. Se putea ajunge în Senat de la funcţia de *protospătar*, iar apartenenţa nu era ereditară. Calitatea de senator antrena privilegii juridice, însă şi obligaţii.

sericarius (shrikariÒj): ţesător de mătase (purpură).

silentium: consfătuire confidenţială a împăratului cu marii demnitari ai Imperiului asupra unei chestiuni importante.

silenţiar (silenti£rioj = *păzitorul liniştii*): funcţionar imperial care asigura liniştea şi ordinea în cadrul adunărilor solemne şi în procesiunile imperiale.

Skaramangos: costum originar din stepele asiatice ale cavalerilor normazi. A fost adoptat de cavaleria persană sassanidă, iar în timpul războiului bizantino-persan (sec. V-VI) a pătruns şi în Bizanţ. În secolul al X-lea, costumul numit *skaramangos* era strâns pe corp, avea guler, era închis la piept şi sub talie, despicat la spate şi avea pulpane care atârnau până la genunchi. Cel rezervat împăratului era vopsit cu grijă şi împodobit cu aur. A fost folosit la toate ceremoniile, până la sfârşitul statului bizantin.

solidus: monedă de aur introdusă în timpul lui Constantin cel Mare (306-337), în locul vechiului *aureus*. Avea o greutate de 4, 55 g, cu un titlu, teoretic, de 24 de karate (sau *siliquae*) şi reprezenta 1, 72 dintr-o *livră* (320 g. aur). Din secolul al VIII-lea, în timpul împăratului Nichifor al II-lea Phocas (963-969) a purtat numele de *nomisma*.

spectabilis (*admirabil*): titlu în Imperiul Roman târziu şi în Bizanţul timpuriu, purta de obicei de *vicarii diocezelor*, *augustalii* şi alţi câţiva demnitari.

strateg (strathgÒj): guvernatorul unei *theme*, care acumula puteri civile şi militare. În secolul al VI-lea termenul a înlocuit pe cel de *magister militum*, iar începând cu veacul următor denumea pe conducătorul noii unităţi administrative, *thema*, având deplină putere civilă şi militară. Începând cu secolul al X-lea, sistemul *themelor* a început să decadă, iar puterea civilă s-a separat de cea militară: comandantul militar fiind numit *dux* sau *catepan*. Paralel, denumirea de *strateg* a fost folosită pentru a desemna pe conducătorii armatei centrale: comandantul şef al armatei din Orient se

numea *strategul Anatoliei* sau *strategul Orientului*, iar comandantul armatei din Europa purta numele de *strategul Occidentului* sau *strategul Europei*.

stratiot (stratièthj): ţăran care stăpânea o bucată de pământ cu condiţia prestării serviciului militar. Instituţia stratioţilor a avut un profund caracter original, ieşită din marile reforme sociale, militare şi administrative, iniţiate de împăraţii heraclizi şi isaurieni. În lupta pentru supravieţuire în faţa ameninţării arabe, armata bizantină a dobândit un tot mai pronunţat caracter popular, fiind recrutată din rândurile ţărănimii libere. Stratiotul era obligat să se echipeze pe cont propriu şi să răspundă la chemarea strategului themei ori de câte ori era nevoie. Ţăranul-stratiot primea de la stat un lot de pământ în schimbul îndeplinirii obligaţiilor sale militare, lot pe care-l lucra împreună cu membrii familiei şi pe care-l putea transmite ereditar. Valoarea unui lot era de 4 *livre* (288 de *nomisma*) pentru soldaţi şi de 2 *livre* pentru marinari. În secolul al X-lea valorarea unui lot stratiotic a crescut de trei ori, fapt care a produs o schimbare profundă şi în condiţia socială a posesorului său, care a devenit un mic nobil. Începând cu secolul al XI-lea instituţia a intrat în declin, datorită ofensivei victorioase a marii proprietăţi bizantine şi a rolului crescând jucat în armata bizantină de către mercenari. Acest fapt a pus în primejdie însăşi existenţa statului bizantin.

synetheia (sun»qeia = *obişnuita*): taxă în folosul preceptorilor de impozite (1 *miliaresion* pentru fiecare *nomisma* de impozit.

synoné (sunwn»): impozit funciar plătit numai de proprietari, creat în timpul domniei lui Iustinian al II-lea (685-695; 705-711), prin disjungerea vechiului impozit *capitatio-jugatio* instituit de Diocleţian, în două taxe distincte: *synoné* şi *kapnikün*.

T

tabularios (taboull£rioj): membru al colegiului juriştilor.

tachydromon (tacudrÒmwn): corabie de recunoaştere.

tagmata **(**t£gmaa**)**: corpuri de gardă, în număr de patru: *scholae, excubitores, arithmoi* şi *hikanati*; mai târziu un contingent al armatei centrale, format din soldaţi permanenţi, adesea mercenari.

themă (q˜ma): la origine, termenul desemna o unitate militară, pentru ca, începând cu secolul al VII-lea, să definească circumscripţia administrativă în care staţiona unitatea militară numită *themă*, comandată de un *strateg*. Marea originalitate pe care o aduce noua formulă de organizare faţă de sistemul administrativ diocleţiano-constantinian era unirea la nivelul *themei* a puterii civile şi a celei militare, până atunci net distincte, în mâna *strategului*. Astfel, se puteau mobiliza toate resursele

materiale şi umane ale circumscripţiei în lupta contra ameninţării imediate (arabe, bulgare, etc.). Începând din a doua jumătate a secolului al VII-lea au apărut primele *theme* în Asia Mică (*Opsikion, Armeniakon, Anatolikon* şi thema maritimă *Karabisiani*), ale căror nume provin de la cel al trupelor staţionate în regiune. Apoi, au fost organizate şi themele europene (*Traciei, Helladei, Macedoniei, Tesalonicului, Strymon, Dalmaţiei*). De teama unor revolte ale strategilor care ar fi putut pune în primejdie autoritatea basileului, împăraţii isaurieni au divizat marile theme în unităţi mai mici. Numărul themelor a crescut în secolele X-XI, iar apoi sistemul a intrat în declin datorită dispariţiei în masă a ţărănimii libere stratiotice, fapt ce a compromis baza socială a instituţiei.

themata (q˜mata): armata din *theme*, aflată sub conducerea nemijlocită a *strategului*, având rolul de a face faţă pericolului imediat, înainte de intervenţia armatei regulate. Era recrutată din rândul ţărănimii stratiotice din fiecare *themă*. În secolul al X-lea, armata themelor asiatice număra c. 70.000 de soldaţi, iar cea din Europa, c. 40.000-45.000 de soldaţi.

tricliniu (*triclinium, tr…klinoj*): în general era camera de zi a unei case romane; *Marele triclinium* era marea sală de recepţii din Palatul Sacru.

tunică: la romani era o cămaşă lungă până la genunchi, care se îmbrăca sub togă; la bizantini o astfel de haină se mai numea *chiton*.

typicon**:** actul de fondare al unei mănăstiri, cu reguli de organizare, obligaţii şi drepturi, statut şi dotări.

X

xenoparec (xenop£roikoj): era parecul care n-a fost trecut în registrul cadastral.

4. LISTA ÎMPĂRAŢILOR ROMANI ŞI BIZANTINI

284-305 Diocleţian – împărat asociat
286-305 Maximian – împărat asociat
305-306 Constanţiu I Clor – împărat asociat
305-311 Galeriu – împărat asociat
306-312 Maximian – împărat asociat
306-324 Constantin I cel Mare – împărat asociat
312-324 Licinius – împărat asociat

Dinastia constantiniană

324-337 Constantin I cel Mare
337-340 Constantin al II-lea – împărat asociat
337-350 Constanţiu – împărat asociat
337-350 Constant – împărat asociat
350-361 Constanţiu
361-363 Iulian Apostatul

Dinastia valentiniano-teodosiană

363-364 Iovian
364-375 Valentinian I – împărat asociat
364-378 Valens – împărat asociat
375-383 Graţian-împărat asociat
379-392 Teodosie I – împărat asociat
383-392 Valentinian al II-lea – împărat asociat
392-395 Teodosie I

Orient	Occident
395-408 Arcadius	**395-423 Honorius**
408-450 Teodosie al II-lea	**423 Constanţiu al III-lea**
450-457 Marcian	**423-425 Ioan**
	425-455 Valentinian al III-lea
	455 Maxim
	455-456 Avitus
457-474 Leon I	**457-461 Marjorian**
	461-465 Libius Sever
	467-472 Anthemius
	472 Olybrius
	472-474 Glycerius
474 Leon al II-lea	**474 Iulius Nepos**
474-491 Zenon	**474-476 Romulus Augustus**
475-476 Basiliscus – uzurpator	
491-518 Anastasie I	

Dinastia iustiniană

518-527 Iustin I
527-565 Iustinian I
565-578 Iustin al II-lea
578-582 Tiberiu al II-lea Constantin

582-602 Mauriciu
602-610 Phocas

Dinastia heraclidă

610-641 Heraclios – primul basileu bizantin
641 Constantin al III-lea – basileu asociat
641 Heracleonas – basileu asociat
641-668 Constans al II-lea
668-685 Constantin al IV-lea Pogonatul
685-695 Iustinian al II-lea
695-698 Leonţiu
698-705 Tiberiu al II-lea
705-711 Iustinian al II-lea
711-713 Filipicos Bardanes
713-715 Anastasie al II-lea
715-717 Teodosie al III-lea

Dinastia isaurianã

717-741 Leon al III-lea Isaurul
741 Constantin al V-lea Copronimul
742-743 Artavasde – uzurpator
743-775 Constantin al V-lea Copronimul
775-780 Leon al IV-lea
780-797 Constantin al VI-lea
797-802 Irina **800-814 Carol cel Mare**
802-811 Nichifor I
811 Staurakios – uzurpator
811-813 Mihail I Rhangabe
813-820 Leon al V-lea Armeanul **814-840 Ludovic cel Pios**

Dinastia amoriană

820-829 Mihail al II-lea Bâlbâitul **817-831 Lotar I**
829-842 Teofil **840-855 Lotar al II-lea**
842-867 Mihail al III-lea Beţivul **850-875 Ludovic al II-lea**
842-856 Teodora – regentă

Dinastia macedoneană

867-886 Vasile I Macedoneanul

886-912 Leon al VI-lea

912-913 Alexandru

913-959 Constantin al VII-lea Porphyrogenetul

920-944 Roman I Lecapenul

959-963 Roman al II-lea

963-969 Nichifor al II-lea Phocas

969-976 Ioan I Tzimiskes

976-1025 Vasile al II-lea Bulgaroctonul

1025-1028 Constantin al VIII-lea

1028-1034 Roman al III-lea Arghiros

1028-1056 Zoe Porfirogeneta

1034-1041 Mihail al IV-lea Paflagonianul

1041-1042 Mihail al V-lea Calafatul

1042-1055 Constantin al IX-lea Monomahul

1055-1056 Teodora Porfirogeneta

1057 Mihail al VI-lea Stratioticos

1057-1059 Isaac I Comnenul

1059-1067 Constantin al X-lea Ducas

1067-1068 Eudoxia Macrembolitissa

1068-1071 Roman al IV-lea Diogene

1071-1078 Mihail al VII-lea Ducas

1078-1081 Nichifor al III-lea Botaniates

875-877 Carol Pleşuvul

881-888 Carol cel Gras

891-894 Guy

894-898 Lambert

896-899 Arnulf

901-905 Ludovic al III-lea

915-922 Bérenger

962-973 Otto I

967-973 Otto al II-lea

996-1002 Otto al III-lea

1014-1024 Henric al II-lea

1027-1039 Conrad al II-lea

1046-1056 Henric al III-lea

Dinastia Comnenilor

1081-1118 Alexios I Comnenul

1118-1143 Ioan al II-lea Comnenul

1143-1180 Manuel I Comnenul

1180-1183 Alexios al II-lea Comnenul

1183-1185 Andronic I Comnenul

1084-1105 Henric al IV-lea

Dinastia Anghelilor

1185-1195 Isaac al II-lea Anghelos

1195-1203 Alexios al III-lea Anghelos
1203-1204 Isaac al II-lea Anghelos şi Alexios al IV-lea
1204 Alexios al V-lea Ducas

Împăraţi bizantini de la Niceea

1204-1222 Teodor I Laskaris

1222-1254 Ioan al III-lea Ducas-Vatatzes
1254-1258 Teodor al II-lea Laskaris

1258-1259 Ioan al IV-lea Laskaris
1259-1261 Mihail al VIII-lea Paleologul

Împăraţi latini

1204-1205 Baldouin I
1206-1216 Henric
1217 Pierre de Courtenay
1217-1219 Yolanda
1221-1228 Robert de Courtenay

1228-1261 Baldouin al II-lea
1231-1237 Jean de Brienne

Dinastia Paleologilor

1261-1282 Mihail al VIII-lea Paleologul
1282-1328 Andronic al II-lea Paleologul
1328-1341 Andronic al III-lea Paleologul
1341-1391 Ioan al V-lea Paleologul
1347-1354 Ioan al VI-lea Cantacuzino
1390 Ioan al VII-lea Paleologul
1391-1425 Manuel al II-lea Paleologul
1425-1448 Ioan al VIII-lea Paleologul
1449-1453 Constantin al XI-lea Paleologul

Despoţii Epirului şi sebastocratorii Tessaliei

1204-1215 Mihail I
1215-1224 Teodor
1237-1271 Mihail al II-lea 1271-1296 Ioan I
1271-1296 Nichifor 1296-1303 Constantin
1296-1318 Toma 1303-1318 Ioan al II-lea

Despoţii Tesalonicului

1224-1230 Teodor

1230-1240 Manuel
1240-1244 Ioan
1244-1246 Dimitrie
1318-1329 Nicolas Orsini
1323-1355 Jean Orsini
1335-1340 Nichifor al II-lea

5. LISTA SULTANILOR MUSULMANI

786-809 Harun-al-Raşid
809-813 Amin
813-833 Mamun
902-908 Muktafi
912-932 Muqtadir
932-934 Kahir

833-842 Mutasim
842-847 Watik
847-861 Mutawakil
861-862 Muntasir
862-866 Mutazz
866-869 Muhtadi
869-892 Mutamid
892-902 Mutadid
934-940 Radi
940-943 Mutaki
943-946 Mustakfi
946-974 Muti
974-991 Tai
991-1031 Kadir
1031-1075 Kaim

Sultani seldjucizi de Rum

1063-1072 Alp Arslan
1072-1092 Malek-Şah
1077-1086 Soliman I
1092-1107 Kilidj-Arslan
1107-1116 Malek-Şah
1116-1156 Massud I
1156-1192 Kilidj Arslan II
1192-1196 Kaikosru I
1196-1204 Soliman al II-lea
1204 Kilidj Arslan al III-lea
1204-1210 Kaikosru I
1210-1220 Kaikawous I
1220-1237 Kaikudab I
1237-1245 Kaikosru al II-lea
1246-1257 Kaikawous al II-lea
1248-1265 Klidj Arslan IV-lea
1249-1257 Kaikudab al II-lea
1265-1282 Kaikosru al III-lea
1282-1304 Massud al II-lea
1284-1307 Kaikudab al III-lea
1307-1308 Massud al III-lea

Sultani otomani – până la căderea Constantinopolului

1288-1326 Osman
1326-1362 Orhan
1362-1389 Murad I
1389-1402 Baiazid
1402-1421 Mahomed
1402-1410 Soliman
1411-1413 Musa
1421-1451 Murad al II-lea
1451-1481 Mahomed al II-lea

6. LISTA PATRIARHILOR DE CONSTANTINOPOL

211-217 Filadelfiu
240-265 Evghenie I
667-669 Toma al II-lea
669-675 Ioan al V-lea

284-295 Rufin I
306-314 Mitrofan I
314-337 Alexandru
337-339 Pavel I
339-341 Eusebiu de Nicomidia
341-342 Pavel I
346-351 Pavel I
351-360 Macedonie I
360-370 Eudoxiu de Antiohia
370 Evagriu
370-380 Demofil
380 Maxim Cinicul
379-381 Grigorie I de Nazianz
381-397 Nectarie
398-404 Ioan I Hrisostom
404-405 Arsaciu
406-425 Atticus
426-427 Sisinie I
428-431 Nestorie
431-434 Maximian
434-446 Proclu
446-449 Flavian
449-458 Anatoliu
458-471 Ghenadie I
472-489 Acaciu
489-490 Fravitas
490-496 Eufimie
496-511 Macedonie al II-lea
511-518 Timotei I
518-520 Ioan al II-lea
520-535 Epifanie
535-536 Antim I
536-552 Mina
552-565 Eutihie I
565-577 Ioan al III-lea Scholasticos
577-582 Eutihie al II-lea
582-595 Ioan al IV-lea Postitorul
595-606 Chiriac
607-610 Toma I
610-638 Serghie I
638-641 Pyrrhus I
641-653 Pavel al II-lea
654 Pyrrhus al II-lea
675-677 Constantin I
677-679 Teodor I
679-686 Gheorghe I
686-687 Teodor I
688-694 Pavel al III-lea
694-706 Calinic I
706-712 Cyrus
712-715 Ioan al VI-lea
715-730 Gherman I
730-754 Anastasie
754-766 Constantin al II-lea
766-780 Nichita I
780-784 Pavel al IV-lea
784-806 Tarasie
806-815 Nichifor I
815-821 Teodot
821-837 Antonie I
837-843 Ioan al VII-lea
843-847 Metodie I
847-858 Ignatie I
858-867 Fotie I
867-877 Ignatie I
877-886 Fotie I
886-893 Ştefan I
893-901 Antonie al II-lea
901-907 Nicolae I Misticul
907-912 Eutimie I
912-925 Nicolae I Misticul
925-927 Ştefan al II-lea
927-931 Trifon
933-956 Teofilact
956-970 Polieuct
970-974 Vasile I
974-979 Antonie al III-lea
979-991 Nicolae al II-lea
Vacanţă timp de 4 ½ ani
996-998 Sisinie
1001-1019 Serghie al II-lea
1019-1025 Eustaţiu
1025-1043 Alexei Studitul
1043-1058 Mihail I Cerularie
1059-1063 Constantin al III-lea
1064-1075 Ioan al VIII-lea

654-666 Petru
1075-1081 Cosma I
1081-1084 Eustratie Garidas 1261-
1265 Arsenie Autoreianos
1084-1111 Nicolae al III-lea Grammaticos
1265-1266 Gherman al III-lea
1111-1134 Ioan al IX-lea Agapetos
1266-1275 Iosif I
1134-1143 Leon Stypes
1275-1282 Ioan al II-lea Bekkos
1143-1146 Mihail al II-lea Kurkuas
1282-1283 Iosif I
1146-1147 Cosma al II-lea Atticus
1283-1289 Grigorie al III-lea
1147-1151 Nicolae al IV-lea Muzalon
1289-1293 Atanasie I
1151-1152 Teodot al II-lea
1294-1303 Ioan al XII-lea
1153-1154 Neofit I
1303-1309 Atanasie I
1153-1154 Teodot al II-lea
1310-1314 Nifon I
1154-1157 Constantin al IV-lea
1315-1319 Ioan al XIII-lea
1157-1170 Luca Chrysovergis
1320-1321 Gherasim I
1170-1178 Mihail al III-lea Anchialos
1322-1332 Isaia
1178-1179 Hariton Eugeniotis
1334-1347 Ioan al XIV-lea
1179-1183 Teodosie
1347-1350 Isidor I
1183-1186 Vasile al II-lea Camateros
1350-1353 Calist I
1186-1189 Niceta al II-lea Muntanes
1353-1355 Filotei Kokkinos
1189 Dositei de Ierusalim
1355-1363 Calist I
1189-1191 Leonţiu Theotokites
1364-1376 Filotei Kokkinos
1191-1198 Gheorghe al II-lea Xifilinos
1376-1379 Macarie I
1198-1206 Ioan al X-lea Camateros
1379-1388 Nil
1208-1214 Mihail al IV-lea
1389-1390 Antonie al IV-lea
1214-1216 Teodor al II-lea
1390-1391 Macarie I
1216 Maxim al II-lea
1391-1397 Antonie al IV-lea
1217-1222 Manuil I
1397 Calist al II-lea
1222-1240 Gherman al II-lea
1397-1410 Matei I
1240 Metodiu
1410-1416 Eutimie al II-lea
1244-1254 Manuil al II-lea
1416-1439 Iosif al II-lea
1255-1259 Arsenie Autoreianos
1440-1443 Mitrofan al II-lea
1260 Nichifor al II-lea
1443-1453 Grigorie al III-lea

7. LISTA PAPILOR

311-314 Miltiade
422-432 Celestin I

314-335 Silvestru I
336 Marcu
337-352 Iulius I
352-366 Liberiu
352-365 *Felix al II-lea* – antipapă
366-384 Damas I
366-367 *Ursin* – antipapă
384-399 Siricius
399-401 Anastasie I
401-417 Inocenţiu I
417-418 Zosima
418-422 Bonifaciu I
418-419 *Eulalius* – antipapă
530 *Dioscur* – antipapă
533-535 Ioan al II-lea
535-536 Agapet
536-537 Silver
537-555 Vigiliu
556-561 Pelagiu I
561-574 Ioan al III-lea
575-579 Benedict I
579-590 Pelagiu al II-lea
590-604 Grigorie I cel Mare
604-606 Sabinian
607 Bonifaciu al III-lea
608-615 Bonifaciu al IV-lea
615-618 Adeodat
619-625 Bonifaciu al V-lea
625-638 Honorius I
Vacanţă episcopală
640 Severin
640-642 Ioan al IV-lea
642-649 Teodor I
649-655 Martin I
654-657 Eugeniu I
657-672 Vitalian
672-676 Adeodat al II-lea
676-678 Donus
678-681 Agaton
682-683 Leon al II-lea
684-685 Benedict al II-lea
685-686 Ioan al V-lea
686-687 Conon
432-440 Sixt al III-lea
440-461 Leon I cel Mare
461-468 Ilarie
468-483 Simpliciu
483-492 Felix al III-lea
492-496 Ghelasie I
496-498 Anastasie al II-lea
498-517 Symac
498-501 *Laurenţiu* – antipapă
514-523 Hormisdas
523-526 Ioan I
526-530 Felix al IV-lea
530-532 Bonifaciu al II-lea
817-824 Pascal I
824-827 Eugen al II-lea
827 Valentin
827-844 Grigorie al IV-lea
844 *Ioan* – antipapă
844-847 Serghie al II-lea
847-855 Leon al IV-lea
855-880 *Anastasie* – antipapă
855-858 Benedict al III-lea
858-867 Nicolae I
867-872 Adrian al II-lea
872-882 Ioan al VIII-lea
882-884 Marin I
884-885 Adrian al III-lea
885-891 Ştefan al VI-lea
891-896 Formosus
896 Bonifaciu al VI-lea
896-897 Ştefan al VII-lea
897 Roman
897 Teodor al II-lea
898-900 Ioan al IX-lea
900-903 Benedict al IV-lea
903 Leon al V-lea
903-904 *Christofor* – antipapă
904-911 Serghie al III-lea
911-913 Anastasie al III-lea
913-914 Landon
914-928 Ioan al X-lea
928 Leon al VI-lea
928-931 Ştefan al VIII-lea

687 *Teodor* – antipapă
687 *Pascal* – antipapă
687-701 Serghie
701-705 Ioan al VI-lea
705-707 Ioan al VII-lea
708 Sisinus
708-715 Constantin
715-731 Grigorie al II-lea
731-741 Grigorie al III-lea
741-752 Zaharia
752 *Ştefan al II-lea* – antipapă
752-757 Ştefan al III-lea
757-767 Pavel I
767-769 *Constantin* – antipapă
768 *Filip* – antipapă
768-772 Ştefan al IV-lea
772-795 Adrian I
795-813 Leon al III-lea
816-817 Ştefan al V-lea
1009-1012 Serghie al IV-lea
1012-1024 Benedict al VIII-lea
1012 *Grigorie* – antipapă
1024-1032 Ioan al XIX-lea
1032-1044 Benedict al IX-lea
1045 Silvestru al III-lea
1045 Benedict al IX-lea
1045-1046 Grigorie al IV-lea
1046-1047 Clement al II-lea
1047-1048 Benedict al IX-lea
1048 Damas al II-lea
1049-1054 Leon al IX-lea
1055-1057 Victor al II-lea
1057-1058 Ştefan al IX-lea
1058-1060 Benedict al X-lea
1059-1061 Nicolae al II-lea
1061-1073 Alexandru al II-lea
1061-1072 *Honorius al II-lea* – antipapă
1073-1085 Grigorie al VII-lea
1084-1100 *Clement al III-lea* – antipapă
1086-1087 Victor al III-lea
1088-1099 Urban al II-lea
1099-1118 Pascal al II-lea
1100-1102 *Teodoric* – antipapă
931-935 Ioan al XI-lea
936-939 Leon al VII-lea
939-942 Ştefan al IX-lea
942-946 Marin al II-lea
946-955 Agapit al II-lea
955-964 Ioan al XII-lea
963-965 Leon al VIII-lea
964-966 Benedict al V-lea
965-972 Ioan al XIII-lea
973-974 Benedict al VI-lea
974 *Bonifaciu VII* – antipapă
974-983 Benedict al VII-lea
983-984 Ioan al XIV-lea
985-996 Ioan al XV-lea
996-999 Grigorie al V-lea
997-998 *Ioan XVI* – antipapă
999-1003 Silvestru al II-lea
1003 Ioan al XVII-lea
1004-1009 Ioan al XVIII-lea
1198-1216 Inocenţiu al III-lea
1216-1227 Honorius al IV-lea
1227-1241 Grigorie al IX-lea
1241 Celestin al IV-lea
Vacanţă episcopală
1243-1254 Inocenţiu al IV-lea
1254-1261 Alexandru al IV-lea
1261-1264 Urban al IV-lea
1265-1268 Clement al IV-lea
Vacanţă episcopală
1271-1276 Grigorie al X-lea
1276 Inocenţiu al V-lea
1276 Adrian al V-lea
1276-1277 Ioan al XXI-lea
1277-1280 Nicolae al III-lea
1281-1285 Martin al IV-lea
1285-1287 Honoriu al IV-lea
1288-1292 Nicolae al IV-lea
1294 Celestin al V-lea
Vacanţă episcopală
1294-1303 Bonifaciu al VIII-lea
1303-1304 Benedict al XI-lea
1305-1314 Clement al V-lea
Vacanţă episcopală

1102 *Albert* – antipapă
1105 *Silvestru al IV-lea* – antipapă
1118-1119 Ghelasie al II-lea
1118-1121 *Grigorie al VIII-lea* – antipapă
1119-1124 Calixt al II-lea
1124-1130 Honorius al III-lea
1124 *Celestin al II-lea* – antipapă
1130-1143 Inocenţiu al II-lea
1130-1138 *Anaclet al II-lea* – antipapă
1138 *Victor al IV-lea* – antipapă
1143-1144 Celestin al II-lea
1144-1145 Lucius al II-lea
1145-1153 Eugeniu al III-lea
1153-1154 Anastasiu al IV-lea
1154-1159 Adrian al IV-lea
1159-1181 Alexandru al III-lea
1159-1164 Victor al IV-lea
1164-1168 *Pascal al III-lea* – antipapă
1168-1178 *Calixt al III-lea* – antipapă
1179-1180 *Inocenţiu al III-lea* – antipapă
1181-1185 Lucius al III-lea
1185-1187 Urban al III-lea
1187 Grigorie al VIII-lea
1187-1191 Clement al III-lea
1191-1198 Celestin al III-lea
1316-1334 Ioan al XXII-lea
1328-1330 *Nicolae V* – antipapă
1334-1342 Benedict al XII-lea
1342-1352 Clement al VI-lea
1352-1362 Inocenţiu al VI-lea
1362-1370 Urban al V-lea
1370-1378 Grigorie al XI-lea
1378-1389 Urban al VI-lea
1378-1394 *Clement VII* – antipapă
1389-1404 Bonifaciu al IX-lea
1394-1423 *Benedict XIII* – antipapă
1404-1406 Inocenţiu al VII-lea
1406-1415 Grigorie al XII-lea
1409-1410 *Alexandru V* – antipapă
1410-1415 Ioan al XXIII-lea
Vacanţă episcopală
1417-1431 Martin al V-lea
1423-1429 *Clement VIII* – antipapă
1424 *Benedict XIV* - antipapă
1431-1447 Eugen al IV-lea
1439-1449 *Felix V* - antipapă
1447-1455 Nicolae al V-lea

BIBLIOGRAFIE

I. Introduceri în istoria Bizanţului

IRMSCHER, Johannes, *Einfuhrung in die Byzantinistik*, Berlin, 1971.

MAZAL, Otto, *Handbuch der Byzantinistik*, Graz, 1989.

MORAVCSIK, Gyula, *Einführung in die Byzantinologie*, Darmstadt, 1976.

Capitolele introductive din manualele de *Istorie bizantină* ale lui Georges OSTROGORSKY, A. A. VASILIEV şi Peter SCHREINER. A se vedea, mai departe, cap. VI.

II. Introducere şi bibliografie pentru izvoare

* * * *Ouellenkunde zur Geschichte von Byzanz 324-1453*. Erster Halbband: *Methodik, Typologie, Randzonen*, bearbeitet von Günter WEISS, Wiesbaden, 1982; zweiter Halbband: *Hauptquellen, Allgemeine Quellenlage*, von Johannes KARAYANNOPOULOS und Günter WEISS, Wiesbaden, 1982.

* * * *Quellen für Geschichte des frühen Byzanz (4-9 Jahrhundert). Bestand und Probleme,* herausgegeben von Friedhelm WINKELMANN und Wolfram BRANDES, Berlin, 1990.

* * * *Dumbarton Oaks Bibliographies*, based on Byzantinische Zeitschrift. Series I: *Literature on Byzantine Art*. (1892-1967*)*,Washington D. C., 1973. Series II: *Literature in Various Byzantine Disciplines*, Washington D. C., 1981.

DÖLGER, Franz, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches von 565-1453*, 5 fasc., München, 1924-1965.

GRUMEL, Venance, LAURENT, Vitalien, DARROUZÈS, Jean, *Les Regestes des Actes du Patriarcat de Constantinopole*, t. 1: *Les Actes des patriarches* (7 fascicole), Constantinople-Paris, 1932-1991.

MORAVCSIK, Gyula, *Byzantinoturcica*, t. II: *Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker*, 2-e durchgearbeitete Auflage, Berlin, 1958.

SCHULE, W., *Bibliographie der Übersetzungen griechischbyzantinischer Quellen,* Wiesbaden, 1982.

III. Dicţionare, enciclopedii, manuale

* * * *Lexikon für Theologie und Kirche*, 14 volume, Freiburg, 1957-1968.

* * * *Reallexikon zur byzantinischen Kunst*, M. RESTLE (Ed.), Stuttgart, 1963.

* * * *Lexikon des Mitteralters*, München, 1977.

* * * *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, E. TRAPP et alii (Ed.), Wien, 1977.

* * * *The Oxford Dictionary of Byzantium*, A. P. KAZHDAN (Chief Editor), vol. I-III, New York, Oxford, 1991.

ANDEA, Avram, *Sinteză de istorie bizantină,* Timişoara, Editura Mirton, 1995.

BAILLY, Auguste, *Istoria Bizanţului***,** vol. I-II, traducere de Constantin Ionescu-BOERU, Bucureşti, Editura Prietenii Cărţii, 2002-2003.

BĂBUŞ, Pr. dr. Emanoil, *Bizanţul, istorie şi spiritualitate*, Bucureşti, Editura Sophia, 2003.

BĂNESCU, Nicolae, *Istoria Imperiului bizantin,* vol. I: *Imperiul creştin şi asaltul civilizaţiilor, 313-610 d. Hr.,* Bucureşti, Editura Anastasia, 2000; vol. II: *Imperiul bizantin clasic, 610-1081 d. Hr.,* ediţie îngrijită de Tudor TEOTEOI, Bucureşti, Editura Anastasia, 2003.

BREZEANU, Stelian, *O istorie a Imperiului bizantin***,** Bucureşti, Editura Albatros, 1981, cu două reedit. consistente sub titlul: *O istorie a Bizanţului***,** Bucureşti, Editura Meronia, 2005, şi *Istoria Imperiului bizantin***,** Bucureşti, Editura Meronia, 2007.

Du CANGE (Charles du Fresne), *Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis*, Lyon, 1688 (reeditat la Graz, 1958).

CAZACU, Mihai, *Bizanţul*, cu o postfaţă de Prof. univ. dr. Eugen TODORAN, Timişoara, Editura Helicon, 1995.

DASKOV, Sergei B., *Dicţionar de împăraţi bizantini,* traducere de Viorica şi Dorin ONOFREI, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1999

DIEHL, Charles, *Istoria Imperiului bizantin*, traducere de Carmen ROŞULESCU, Craiova, Editura Scorilo, 1999.

GEORGESCU, Maria, *Istoria Bizanţului,* ediţia a 2-a, Târgovişte, Editura Cetatea de Scaun, 2005; ediţia a 3-a, Târgovişte, Editura Cetatea de Scaun, 2007.

GIBBON, Edward, *Istoria declinului şi a prăbuşirii Imperiului roman*, vol. I-III, antologie, traducere, prefaţă de Dan HURMUZESCU, Bucureşti, Editura Minerva, 1976.

LAMPE, G. W. H., *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford, 1972.

LEMERLE, Paul, *Istoria Bizanţului,* traducere de Nicolae-Şerban TANAŞOCA, Bucureşti, Editura Teora, 1998.

MARTINDALE, J. R., *The Prosopography of the Later Roman Empire*, vol. I: *395-527,* Cambridge, 1980; vol. III: *527-641*, Cambridge, 1992.

MUNTEAN, Vasile V., *Bizantinologie,* vol. I-II, Arhiepiscopia Timişoarei, Editura Învierea, 1999-2000.

NICOL, Donald M., *A Biographical Dictionary of the Byzantine Empire*, London, 1991.

TREADGOLD, Warren, *O scurtă istorie a Bizanţului,* traducere de Mirela ACSENTE, Bucureşti, Editura Artemis, 2003.

TREADGOLD, Warren, *O istorie a statului şi societăţii bizantine***,** vol. I (284-1025), vol. II (1025-1461), traducere de Mihai-Eugen AVĂDANEI, ediţie îngrijită de Victor SPINEI şi Bogdan-Petru MALEON, prefaţă de Victor SPINEI, Iaşi, Institutul European, 2004.

IV. Colecţii de izvoare

a. Scriitori bizantini

* * * *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* (50 volume, Bonn, 1828- 1897, cunoscut în mod obişnuit sub numele de *Corpusul de la Bonn*).

* * * *Byzantinische Geschichtsschreiber*, 18 vol., Endre VON IVANKA und Johannes KÖDER (Ed.), Graz, 1954 -

* * * *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* (înlocuieşte în cea mai mare parte *Corpusul de la Bonn* prin aceea că oferă ediţii critice şi chiar traduceri. Până acum au apărut 34 volume începând cu anul 1967.

* * * *Bibliothek der griechischen Literatur*, P. WIRTH und W. GESSEL (Ed.), Stuttgart, 1973.

* * * *FONTES HISTORIAE DACO - ROMANAE*:

- vol. II: ***Izvoarele Istoriei României. Autori: De la anul 300 până la anul 1000***, publicate de Haralambie MIHĂESCU, Gheorghe ŞTEFAN, Radu ILINCU, Vladimir ILIESCU, Virgil C. POPESCU, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1970 [extrase din 78 de autori bizantini]

- vol. III: ***Izvoarele Istoriei României. Scriitori bizantini (sec. XI-XII)***, publicate de Alexandru ELIAN şi Nicolae-Şerban TANAŞOCA, introducere de Alexandru ELIAN, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1975.

- vol. IV: ***Izvoarele Istoriei României. Scriitori şi acte bizantine (sec. IV-XV)***, publicate de Haralambie MIHĂESCU, Radu LĂZĂRESCU, Nicolae-Şerban TANAŞOCA, Tudor TEOTEOI, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1982.

CHALCOCONDIL, Laonic, *Expuneri istorice. Creşterea puterii turceşti. Căderea împărăţiei bizantine şi alte istorii despre felurite ţări şi popoare,* text grec cu traducere românească de Victor GRECU, în col. „SCRIPTORES BYZANTINI II", Bucureşti, Editura Academiei R. P. R., 1958.

COMNENA, Ana, *Alexiada*, vol. I-II, traducere de Marina MARINESCU, prefaţă, tabel cronologic şi note de Nicolae-Şerban TANAŞOCA, Bucureşti, col. „BIBLIOTECA PENTRU TOŢI ", Editura Minerva, 1977.

Critobul din IMBROS, *Din domnia lui Mahomed al II-lea. Anii 1451-1467*, ediţie de Victor GRECU, în col. „SCRIPTORES BYZANTINI IV", Bucureşti, Editura Academiei R. P. R., 1963.

DUCAS [Mihail], *Istoria turco-bizantină (1341-1462)*, ediţie critică de Vasile GRECU, în col. „SCRIPTORES BYZANTINI I", Bucureşti, Editura Academiei R. P. R., 1958.

EUSEBIU de Cezareea, *Viaţa lui Constantin cel Mare*, în vol. „SCRIERI – PARTEA A DOUA", studiu introductiv de Prof. dr. Emilian POPESCU, traducere şi note de Radu ALEXANDRESCU, col. „PĂRINŢI ŞI SCRIITORI BISERICEŞTI", vol. 14, Bucureşti, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al B.O.R., 1991.

GEOFFROY de Villehardouin, *Cucerirea Constantinopolului***,** traducere şi note de Tatiana Ana FLUIERARU, ediţie îngrijită de Ovidiu PECICAN, Cluj Napoca, Editura Limes, 2002.

MAURICIUS, [Flavius Tiberius], *Arta militară*, ediţie critică, traducere şi introducere de Haralambie MIHĂESCU, în col. „SCRIPTORES BYZANTINI VI", Bucureşti, Editura Academiei R. S. R., 1970.

PORFIROGENETUL, Constantin, *Carte de învăţătură pentru fiul său Romanus*, traducere de Victor GRECU, în col. „SCRIPTORES BYZANTINI VII", Bucureşti, Editura Academiei R. S. R., 1971.

PROCOPIUS de Caesarea, *Războiul cu goţii,* ediţie critică, traducere şi introducere de Haralambie MIHĂESCU, în col. „SCRIPTORES BYZANTINI III", Bucureşti, Editura Academiei R. P. R., 1963.

PROCOPIUS de Caesarea, *Istoria secretă*, ediţie critică bilingvă greacă şi română, traducere şi introducere de Haralambie MIHĂESCU, în col. „SCRIPTORES BYZANTINI VIII", Bucureşti, Editura Academiei R. S. R., 1972.

PSELLOS, Mihail, *Cronografia. Un veac de istorie bizantină (976–1077)*, traducere de Radu ALEXANDRESCU, cuvânt înainte şi note de Nicolae – Şerban TANAŞOCA, Iaşi, Editura Polirom, 1998.

SCHREINER, Peter, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, vol. I. *Einleitung und Text*, Wien, 1975; vol. II. *Historischer Kommentar*, Wien, 1977; vol. III. *Teilübersetzungen, addenda et corrigenda, indices*, Wien, 1979.

SIMOCATA, Teofilact, *Istorie bizantină. Domnia împăratului Mauricius (582-602)*, traducere, introducere şi indice de Haralambie MIHĂESCU, în col. „SCRIPTORES BYZANTINI IX", Bucureşti, Editura Academiei R. S. R., 1985.

SPHRANTZES, Georgios, *Memorii 1401-1477.* În anexă Pseudo-PHRANTZES: Macarie Melissenos, *Cronica 1258-1481*, ediţie critică de Vasile GRECU, în col. „SCRIPTORES BYZANTINI V", Bucureşti, Editura Academiei R. S. R., 1966.

b. Izvoare teologice

* * * *Acta Sanctorum*, Anvers, 1643.

* * * *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, ediderunt Franz MIKLOSICH et Joseph MÜLLER, vol. I-II, Wien, 1860-1862.

* * * *Archives de l'Athos*, publicate începând din 1937 la Paris de Paul LEMERLE şi de alţii, oferă documente importante de la mănăstirile de la Muntele Athos. În aceeaşi categorie se înscrie şi lucrarea lui Franz DÖLGER, *Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges*, vol. I-II, München, 1948.

* * * *Das Register des Patriarchats von Konstantinopel*, 1. Teil, Edition und Übersetzung der Urkunden aus den Jahren 1313-1331, hrsggbt. von Herbert HUNGER und Otto KRESTEN et alii, Wien, 1981 - Indices erstellt von Casena CUPANE, 1 Teil: *Indices zu den urkunden aus den Jahren 1313-1331*, Wien, 1981.

* * * *Acta Conciliorum Oecumenicorum* (ACO), Ed. SCHWARTZ (Ed.), Strasbourg-Berlin, 1914 [Prezintă actele Sinoadelor III şi IV ecumenice. Pentru Sinodul V ecumenic ediţia îngrijită de Johannes STRAUB, Berlin, 1984]. Pentru Sinodul al VI-lea ecumenic a se vedea *Conciliorum Universale Constatinopolitanum tertium*, în ediţia lui Rudolf RIEDINGER, *Concilii Actiones* I-XI, Berlin, 1990, iar *Actiones* XII-XVIII. *Epistulae, Indices* de acelaşi autor, Berlin, 1992.

HALKIN, François, *Bibliotheca Hagiographica Graeca*, vol. I-III, Bruxelles, 1957 şi două suplimente (Auctaria), 1969-1984. A se vedea şi lucrarea *Ouellen zur Geschichte des frühen Byzanz*, menţionată mai sus, partea a II-a, la cap. *Introducere şi Bibliografie*, pentru izvoare.

MANSI, Joannes Dominicus, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, Firenze-Venetiae, 1759.

MIGNE, Jacques Paul, *Patrologiae cursus completus*. *Series Graeca*, 162 vol., Paris 1857-1866.

V. Principalele periodice de specialitate

Byzantina, Thessaloniki, 1963;
Byzantinische Zeitschrift, München, 1892;
Byzantinoslavica, Praga, 1929;
Byzantion, Bruxelles, 1924;
Byzantinischer Forschungen, Amsterdam, 1966;
Dumbarton Oaks Papers, Washington D. C. 1941;
Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik, Wien, 1969;
Revue des Études Byzantines, Paris, 1949;
Travaux et Mémoires, Collège de France, Paris.

VI. Istorii generale

* * * *The Cambridge Medieval History*, 2-nd Edition, (J. M. HUSSEY, Ed.), t. IV: *The Byzantine Empire,* Part. I: *Byzantium and its Neighbours*, Cambridge, 1967; Part II: *Government, Church and Civilisation*, Cambridge, 1968.

ANDEA, Avram, *Sinteză de istorie bizantină,* Timişoara, Editura Mirton, 1995.

BAILLY, Auguste, *Istoria Bizanţului,* vol. I-II, traducere de Constantin Ionescu-BOERU, Bucureşti, Editura Prietenii Cărţii, 2002-2003

BĂBUŞ, Pr. dr. Emanoil, *Bizanţul, istorie şi spiritualitate,* Bucureşti, Editura Sophia, 2003.

BĂNESCU, Nicolae, *Istoria Imperiului Bizantin,* vol. I: *Imperiul creştin şi asaltul civilizaţiilor, 313-610 d. Hr.,* vol. II: *Imperiul Bizantin clasic, 610-1081 d. Hr.,* ediţie îngrijită de Tudor TEOTEOI, Bucureşti, Editura Anastasia, 2000, 2003.

BAYNES, Norman H., MOSS, H. St. L. B., *Byzantium*. *An Introduction to East Roman Civilisation*. Oxford, 1962.

BECK, Hans-Georg, *Das byzantinische Jahrtausend,* München, 1978.

BRÉHIER, Louis, *Le monde byzantin.* t. I. *Vie et mort de Byzance*; t. II. *Les institutions de l'Empire byzantin*; t. III. *La civilisation byzantine*, Paris, 1947-1950 (reédit. par A. GUILLARD, avec un supplément bibliographique, Paris, 1969-1970). [Volumul al III-lea a apărut şi în limba română sub titlul: *Civilizaţia bizantină,* traducere din limba franceză de Nicolae SPINCESCU, control traducere şi note de subsol de Alexandru MADGEARU, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1994]

BREZEANU, Stelian, *O istorie a Imperiului Bizantin*, Bucureşti, Editura Albatros, 1981 (cu 2 reeditări şi adăugiri substanţiale: *O istorie a Bizanţului,* Bucureşti, Editura Meronia, 2005 şi *Istoria Imperiului Bizantin,* Bucureşti, Editura Meronia, 2007).

CAZACU, Mihai, *Bizanţul*, cu o postfaţă de Prof. univ. dr. Eugen TODORAN, Timişoara, Editura Helicon, 1995.

CHIFĂR, Pr. Nicolae, *Istoria creştinismului,* vol. I-IV, Iaşi, Editura Mitropoliei Moldovei şi Bucovinei „Trinitas", 1999-2005, ediţie nouă, vol. I-II, Sibiu, Editura Universităţii „Lucian Blaga", 2008.

DECEI, Aurel, *Istoria Imperiului otoman până la 1656*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978.

DIEHL, Charles, *Histoire de l'Empire byzantin*, Paris, 1924 (reéd. par Rodolphe GUILLAND, Paris, 1969) şi traducerea romanescă sub titlul: *Istoria Imperiului Bizantin*, traducere de Carmen ROŞULESCU, Craiova, Editura Scorilo, 1999.

DIEHL, Charles, MARÇAIS, Georges, *Le monde oriental de 395 à 1081* dans le tome „Histoire Générale. Histoire du Moyen Âge", t. III, Gustave GLOTZ (Ed.), Paris, 1936.

DIEHL, Charles, GROUSSET, René, GUILLAND, Rodolphe, OECONOMOS, Lysimaque, *L'Europe orientale de 1081 à 1453,* dans le tome „Histoire Générale. Histoire du Moyen Âge", t. IX, Gustave GLOTZ (Ed.), Paris, 1944.

DUCELLIER, Alain, *Byzance et le monde orthodoxe*, Paris, 1986.

HUNGER, Herbert, *Reich der Neuen Mitte*. *Der christlichen Geist in der byzantinischen Kultur*, Graz-Wien-Köln, 1965.

GEORGESCU, Maria, *Istoria Bizanţului,* ediţia a 2-a, Târgovişte, Editura Cetatea de Scaun, 2005; ediţia a 3-a, Târgovişte, Editura Cetatea de Scaun, 2007.

INALCIK, Halil, *Imperiul otoman. Epoca clasică 1300-1600,* ediţie şi studiu introductiv de Mihai MAXIM, traducere, note, completarea glosarului şi indicelui de Dan PRODAN, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1996.

IORGA, Nicolae, *Histoire de la vie byzantine*. *Empire et civilisation*, vol. I-III, Bucarest, 1934, şi traducerea românească a Mariei HOLBAN, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1974.

LEMERLE, Paul, *Histoire de Byzance*, dans la coll. „Que sais-je ?", Paris, 1975, şi traducerea românească sub titlul: *Istoria Bizanţului,* traducere de Nicolae-Şerban TANAŞOCA, Bucureşti, Editura Teora, 1998.

LEVTCHENKO, M. V., *Histoire de Byzance des origines à 1453*, traduction française par P. MABILLE, Paris, 1949.

MANGO, Cyril, *Byzantium: the Empire of New Rome*, London, 1980.

MUNTEAN, Vasile V., *Bizantinologie,* vol. I-II, Arhiepiscopia Timişoarei, Editura Învierea, 1999-2000.

MUNTEAN, Pr. prof. dr. Vasile, *Istoria creştinătăţii de la Hristos la Reformă,* precuvântare de IPS NICOLAE, Mitropolitul Banatului, Bucureşti, Editura Sophia, 2004.

MUNTEAN, Pr. prof. dr. Vasile V., *Istoria creştină generală,* vol. I (*ab initio-1054*), vol. II (*1054-până azi*), Bucureşti, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al B. O. R., 2008.

OBOLENSKY, Dimitri, *The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe, 500-1453*, London, 1971 şi traducerea românească sub titlul: *Un Commonwealth medieval: Bizanţul. Europa de Răsărit, 500-1453,* de Claudia DIMITRIU, cu o postfaţă de Nicolae-Şerban TANAŞOCA, Bucureşti, Editura Corint, 2002.

OSTROGORSKY, Georges, *Histoire de l'État byzantin*, traduction française par Jean GOUILLARD, préface de Paul LEMERLE, Paris, 1969.

SCHREINER, Peter, *Byzanz in Oldenbourg. Gründriss der Geschichte*, R. Oldenbourg Verlag, München, 1994.

TREADGOLD, Warren, *A History of the Byzantine State and Society,* Stanford, 1997, şi traducerea românească, sub titlul: *O istorie a statului şi societăţii bizantine,* vol. I *(284-1025)*, vol. II *(1025-1461)*, traducere de Mihai-Eugen AVĂDANEI, ediţie îngrijită de Victor SPINEI şi Bogdan-Petru MALEON, prefaţă de Victor SPINEI, Iaşi, Institutul European, 2004.

TREADGOLD, Warren, *A Concise History of Byzantium*, Palgrave, 2001, şi traducerea românească, sub titlul: *O scurtă istorie a Bizanţului,* de Mirella ACSENTE, Bucureşti, Editura Artemis, 2003.

VASILIEV, Alexander Alexandrovitsch, *Histoire de l'Empire byzantin*, t. I: *324-1081*, t. II: *1081-1453*, traduit du russe par P. BRODIN et A BOURGUINA. Préface de M. Ch. DIEHL, de l'Institut, Paris, Éditions A. Picard, 1932 (şi versiunea engleză, vol. I-II, Madison, 1952).

WIRTH, Peter, *Gründzuge der byzantinischen Geschichte*, Darmstadt, 1969.

VII. Istorii şi studii privitoare la împăraţi, perioade ori regiuni limitate

* * * *Byzanz im 7. Jahrhundert. Untersuchungen zur Herausbildung des Feudalismus,* von Friedhelm WINKELMANN, Helga KÖPSTEIN, Hans DITTEN, Ilse ROCHOW, Berlin, 1978.

ANGOLD, Michael, *A Byzantine Government in Exile: Government and Society under the Laskarids of Nicaea (1204-1261)*, London, 1975.

BAKER, J. W., *Manuel II Palaeologus (1391-1425). A Study in Late Byzantine Statesmanship*, New Brunswick, New Jersey, 1969.

BĂNESCU, Nicolae, *Chipuri şi scene din Bizanţ*, Cluj, Editura Cartea Românească, 1927 (o ediţie incompletă a lucrării sub titlul: *Chipuri din istoria Bizanţului*, cu antologie, prefaţă şi note de Gheorghe CRONŢ, a apărut la Bucureşti, Editura Albatros, 1971).

BĂNESCU, Nicolae, *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, Bucarest, 1946.

BĂNESCU, Nicolae, *L'ancien État bulgare et les Pays Roumains*, Bucarest, 1947.

BON, A., *Le Péloponese byzantin jusqu' en 1204,* Paris, 1951.

BOSCH, Ursula V., *Kaiser Andronikos III. Palaiologus*. *Versuch einer Darstellung der byzantinischen Geschichte in den Jahren 1321-1341*, Amsterdam, 1965.

BROWNING, Robert, *Byzantinum and Bulgaria*, London, 1975.

BURY, John Bagnell, *A History of the Later Roman Empire*, *from Arcadius to Irene (395-800)*, vol. I-II, London, 1889 (reed., 1966).

BURY, John Bagnell, *A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accesion of Basil I (A.D. 802 to A.D. 867)*, London, 1912.

BURY, John Bagnell, *History of the Later Roman Empire from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian (A. D. 395 to A.D. 565)*, London, 1923.

BURY, John Bagnell, *Roman Emperors from Basil II to Isaac Komnenos (A. D. 976 - A. D. 1057). Selected Essays*, H. TEMPERLEY (Ed.), Cambridge, 1930.

CAMERON, Averil, *Procopius and the Sixth Century*, Berkeley & Los Angeles, 1985.

CAPIZZI, S. J., Carmelo, *L'imperatore Anastasio I (491-518). Studio sulla sua viata, la sua opera e la sua personalità*, Roma, 1969.

CĂZAN, Florentina, *Cruciadele*. *Momente de confluenţă între două civilizaţii şi culturi*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1990.

CHALANDON, Ferdinand, *Les Comnènes. Études sur l'Empire byzantin au XI-e et XIII-e siècles*, vol. I-III, Paris, 1900-1912.

CHALANDON, Ferdinand, *Histoire de la domination normande en Italie et en Sicile,* vol. I-II, Paris, 1907 (reed., New York, 1960).

CHASTAGNOL, André, *L'évolution politique, sociale et économique du monde de Dioclétien à Julien*. *La mise en place du régime du Bas Empire (284-363)* [Regard sur l'Histoire. Histoire ancienne sous la direction de Gilbert Charles Picard], Paris, 1982.

COMAN, Ioan G., *Sfântul Grigorie de Nazianz despre împăratul Iulian. Încercare asupra discursurilor IV şi V,* vol. I, Bucureşti, Editura Institutului Român de Bizantinologie nr. 5, 1938 (teză de doctorat în Teologie).

COMAN, Ioan G., *Cauzele generale ale politicii anticreştine a împăratului Iulian după mărturii patristice,* Bucureşti, Editura Institutului Român de Bizantinologie nr. 6, 1938.

DAGRON, Gilbert, *Naissance d'une capitale. Constantinopole et ses institutions de 330 à 452*, Paris, 1974.

DEBUDOUR, Antonin, *L'impératrice Theodora*. *Étude critique*, Paris, 1885.

DIEHL, Charles, *L'Afrique byzantine*. *Histoire de la domination byzantine en Afrique (553-701)*, Paris, 1896 (reed., New York, vol. I-II, 1959).

DIEHL, Charles, *Justinien et la civilisation byzantine au VI-e siècle*, Paris, 1901 (reed., New York, 1959).

DIEHL, Charles, *Ravenne*, Paris, 1903.

DIEHL, Charles, *Études byzantines*, Paris, 1905.

DIEHL, Charles, *Théodora, impératrice de Byzance*, Paris, 1904 (reed. Paris, 1937) şi traducerea românească sub titlul: *Teodora, împărăteasa Bizanţului,* de Teodora Popa-MAZILU, Bucureşti, Editura Eminescu, 1972, ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Ulise, 1991.

DIEHL, Charles, *Venise*, Paris, Ed. Flammarion, 1915.

DIEHL, Charles, *Une république patricienne*: *Venise*, Paris, Ed. Flammarion, 1928.

DIEHL, Charles, *Figures byzantines,* vol. I-II, Paris, 1906-1908.

DIEHL, Charles, *Les grands problèmes de l'histoire byzantine,* Paris, 1943.

DIEHL, Charles, *Figuri bizantine,* traducere de Ileana ZARA, Bucureşti, Editura Socec & S. A. R, 1944.

DIEHL, Charles, *Figuri bizantine*. *Marile probleme ale istoriei bizantine,* vol. I-II, traducere de Ileana ZARA, prefaţă şi tabel cronologic de Dan ZAMFIRESCU, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1969.

DUCELLIER, Alain, *Les Byzantins – histoire et culture,* Paris, Ed. du Seuil, 1963; şi traducerea românească sub titlul: *Bizantinii – istorie şi cultură*, de Simona NICOLAE, Bucureşti, Editura Teora, 1997.

GEANAKOPLOS, Deno J., *Emperor Michael Palaeologus and the West (1258-1282). A Study in Byzantine-Latin Relations*, Hamden, 1973.

GEANAKOPLOS, Deno J., *Constantinople and the West*. *Essays on the Late Byzantium (Palaeologai) and Italian Renaissance and the Byzantine and Roman Churches*, Madison, 1989.

GUILLAND, Rodolphe, *Études byzantines*, Paris, 1959.

GROUSSET, René, *Histoire des Croisades et du Royaume franc de Jérusalem*, t. I: *L'anarchie et la monarchie franque*; t. II: *Monarchie franque et monarchie musulmane*. *L'équilibre*; t. III: *La monarchie musulmane et l'anarchie franque*. Paris, 1934, 1935, 1936.

HALECKI, Oskar, *Un empereur de Byzance à Rome*. *Vingt ans de travail pour l'Union des Églises et pour la défense de l'Empire d'Orient 1355-1375*, Warsawa, 1930 (retip. în col. „Variorum Reprints" cu un studiu-anexă tot de O. HALECKI, intitulat: *Rome et Byzance au temps du Grand Schisme d'Occident*. pp. 477-532).

HOROVITZ, Filip, *Împăratul Iulian Apostatul* [Figuri antice], Bucureşti, 1923.

IORGA, Nicolae, *Byzance après Byzance*, Bucarest, 1935, şi traducerea românească sub titlul: *Bizanţ după Bizanţ,* de Liliana Iorga-PIPPIDI, cu o postfaţă de Virgil CÂNDEA, Bucureşti, Editura enciclopedică, 1972; ediţie nouă, postfaţă de Mihai BERZA, cu *Addenda* [Ce e Bizanţul ?] şi [Ce este sud-estul european ?], Bucureşti, Editura 100+1 Gramar, 2002.

JONES, A. H. M., *The Later Roman Empire*. vol. I-III şi unul cu hărţi, Oxford, 1964.

JONES, A. H. M., *Le déclin du monde antique 284-610* [Collection Histoire de l'Europe], tome I, Paris, 1970.

KAEGI, Walter Emil, *Byzantium and the Decline of Rome*, Princeton, 1968.

LIPPOLD, Adolf, *Die Kaiser Theodosius der Grosse und Theodosius II*, Stuttgart. 1972.

LEMERLE, Paul, *Cinq études sur le XI-e siècle byzantin*, Paris, 1977.

MAJESKA, George, *Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries* (Dumbarton Oaks Papers, XIX), Washington D. C., 1984.

MĂRCULEŢ, Vasile, *Justinianus I, caesar roman şi suveran creştin,* Mediaş, Editura Samuel, 2007.

MORAVCSIK, Gyula, *Byzantinoturcica* t. I: *Die byzantinischen Quellen der Türkvölker*; t. II: *Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen*, 2-e durchgearbeitete Auflage, Berlin, 1958.

MORAVCSIK, Gyula, *Byzantium and the Magyars*, Amsterdam, 1970.

NICOL, Donald M., *The Despotate of Epiros*. vol. I-II, Oxford, 1957 (reedit. sub titlul: *The Despotate of Epiros (1267-1479). A Contribution to the History of Greece in the Middle Ages*, Cambridge, 1984).

NICOL, Donald M., *The Byzantine Family of Kantakouzenos (1100-1460). A Genealogical and Prosopographical Study* [Dumbarton Oaks Papers Studies, XI], Washington, 1968.

OBOLENSKY, Dimitri, *Byzantium and the Slavs. Collected Studies*, London, Variorum Reprints, 1971.

PETIT, Paul, *Histoire générale de l'Empire romain* t. III: *Le Bas Empire (284-395)*, Paris, 1974.

PIGANIOL, André, *L'Empire chrétien (325-395),* 2-ème Ed., mise à jour par André CHASTAGNOL, Paris, 1972.

PULPEA (RĂMUREANU) Ioan I., *Lupta împăratului Iulian împotriva creştinismului,* Bucureşti, 1942 (teză de doctorat în Teologie), ediţie nouă sub titlul: Pr. prof. dr. Ioan RĂMUREANU, *Persecuţia împăratului Iulian Apostatul împotriva creştinismului,* ediţie îngrijită şi prefaţă de Ierom. dr. Vasile BÂRZU, Sibiu, Editura Anastasis, 2009 (ediţia reproduce şi studiul Pr. prof. I RĂMUREANU, *Religia solară a împăratului Iulian Apostatul,* publicat iniţial în revista „STUDII TEOLOGICE", anul XXXIX, 1987, nr. 6, pp. 38-61).

RAMBAUD, Alfred, *L'Empire Grec au X-e siècle. Constantin Porphyrogenète*, Paris, 1970 (reéd. New York,1963).

RUBIN, Berthold, *Das Zeitalter Justinians*, t. I, Berlin, 1960.

RUNCIMAN, Steven, *A History of Crusades*, Cambridge, University Press, 1950, 1954 (redit. vol. I-IV, Madison, 1969-1977). A se vedea şi traducerea în limba germană, în 3 vol., cu titlul: *Geschichte der Kreuzzuge*, München, 1957-1960 ca şi

traducerea în limba germană într-un singur volum fără note şi bibliografie, München, 1978).

RUNCIMAN, Steven, *The Sicilian Vespers: A History of the Mediterranean World in the Later Thirteenth Century*, London, 1958, şi traducerea germană cu titlul: *Sizilianische Vesper*. *Der Volkaustand von 1282 und die europische Geschichte im 13. Jahrhundert*, München, 1976, ca şi cea în limba română în traducerea lui Mihai MOROIU, sub titlul: *Vecerniile siciliene. O istorie a lumii mediteraneene spre sfârşitul secolului al XIII-lea*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1993.

RUNCIMAN, Steven, *The Fall of the Constantinople*, London, 1965, şi traducere românească sub titlul: *Căderea Constantinopolului,* cu note, postfaţă şi îngrijirea ştiinţifică a lui Alexandru ELIAN, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1971, ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1991.

SCHLUMBERGER, Gustave, *Un empereur byzantin au dixième siècle. Nicéphore Phocas*, Paris, 1890 (reed., 1923).

SCHLUMBERGER, Gustave, *L'Épopée byzantine à la fin du dixième siècle*, t. I: *Guerre contre les Russes, les Arabes, les Allemands, les Bulgares, luttes civiles contre les Bardas*. *Jean Tzimiskes*, Paris, 1900 (reedit., 1926) t. II: *Les jeunes années de Basil II le Tueur de Bulgares*, Paris, 1900; t. III: *Les Porphirogénètes Zoé et Théodora (1025-1057)*, Paris, 1905.

SEECK, Otto, *Geschichte des untergangs der Antiken Welt,* t. I-VI, Darmstadt, 1966 (reproduce ediţia din Stuttgart, 1921).

SETTON, Kenneth, *A History of the Crusades*, vol. I-IV, Madison, 1969-1977.

SPECK, P., *Kaiser Konstantin VI. Die Legitimation einer Fremden und Versuch einer eigener Herrschaft*, München, 1978.

SOULIS, Q. Chr., *The Serbs and Byzantium during the Reign of Tsar Stephen Dushan (1331-1355) and his Successors*, Washington, 1984.

STEIN, Ernest, *Histoire du Bas-Empire*, t. I: *De l'Empire romain à l'État byzantin (284-476)*; t. II: *De la disparition de l'Empire d'Occident à la mort de Justinien (476-565)*, publié par J. R. PALANQUE, Paris-Bruxelles-Amsterdam, 1949.

STRATOS, N. N., *Byzantium in the 7-th Century,* Amsterdam, 1968.

TODT, Klaus Peter, *Kaiser Johannes VI. Kantakouzenos und der Islam*. *Politische Realität und theologische Polemik im palaiologenzeitlichen Byzanz*, Würzburg, 1991.

TOYNBEE, Arnold, *Constantine Porphyrogenitus and his World*, London, 1973.

VANNIER, Jean F., *Familles byzantines: les Argyroi (IX-XII siècles)* [Publications de la Sorbonnem Byzantina 1], Paris, 1975.

VASILIEV, A. A., CANARD, M., *Byzance et les Arabes*, vol. I-III, Bruxelles, 1935-1968.

VOGT, Albert, *Basile I-er, empereur de Byzance (867-886) et la civilisation byzantine à la fin du IX-e siècle*, Paris 1908 (reeditare la Georg Olms Verlag Hildesheim-New York).

WEISS, Günter, *Joannes Kantakouzenos. Aristokrat, Staatsmann, Kaiser und Mönch in der Gesellschaftssentwicklung von Byzanz im 14. Jahrhundert*, Wiesbaden, 1969.

WINKELMANN, Friedhelm, *Byzanz und die Zeit der Kaiserin Eirene*, în „KLIO", XXXII, 1980, pp. 625-631.

ZAKYTHINOS, Dionysios A., *Le despotat grec de Morée*, t. I: *Histoire politique*, t. II: *Vie et institutions*, édition revue et augmentée par Chryssa MALTEZOU, London, 1975.

ZAKYTHINOS, Dionysios A., *Byzantinische Geschichte 324-1071*, Wien-Köln, 1979.

ADRESE DE INTERNET PENTRU ISTORIA ȘI SPIRITUALITATEA BIZANȚULUI

○ *http:// www.medievalchurch.org.uk*

○ *http://www. byzantium.ac.uk*

○ *http://www.byzantina.com*

○ *http://www. friesian.com* [15]

○ *http://www. fordham.edu/halsALL/byzantium*

○ *http://www. historymedren.about.com/od/byzantium* [16] (studii importante de bizantinologie)

○ *http://www. greece.org/Romiosini* [17] (studii de istorie a Imperiului Bizantin)

○ *http://www. focusmm.com/civi_mnl.htm* (istorie şi elemente de bizantinologie)

○ *http://www.thoughtline.com/byznet/index.html* (generalităţi bizantine)

○ *http://www.lawrence.edu/dept/art/buerger* **(**monede bizantine)

○ *http://www2.arch.uiuc.edu/research/rgouster/index.html* (vestigii bizantine)

○ *http://wwwkcl.ac.uk/humancities/cch/PBE* (prosopografie bizantină)

○ *http://goarch.org/acces/byzantinemusic* (muzică bizantină)

○ *http://byzconf.org* (conferinţe de studii bizantine)

○ *http://doaks.org/Byzantine.html* (studii bizantine, conferinţe, publicaţii, cercetări, etc.)

[15] Atenţie la ***bara de derulare*** din partea dreaptă a paginii !!! Pagina conţine un volum de informaţie impresionant care poate fi vizualizat deplasând cursorul barei de derulare. Impresionează profesionalismul alcătuirii şi competenţa studiilor prezentate.

[16] Site-ul cu toate că este referenţial, nu prezintă o sistematizare bine pusă la punct, motiv pentru care cauzează dificultăţi considerabile în navigare şi în accesarea informaţiilor necesare. Atenţie la butoanele ***Next page*** !

[17] Site-ul oferă un volum mare de informaţii şi un punct de vedere oarecum naţionalist (cf. ***http://www.fordham.edu/halsALL/medweb/*** **)**

ALTE STUDII ȘI ARTICOLE LEGATE DE ACEASTĂ DISCIPLINĂ SE GĂSESC PE SITE-URILE:

- *http://www.foredham.edu/halsALL/medweb*
- *http://www.fordham.edu/halsALL/byzantium/syllabs.html*
- *http://invatamantul-religios.go.ro/legaturi.html*

CUPRINS

Cuvânt înainte …… 2

Introducere. Noţiunea, obiectul, importanţa şi actualitatea Bizantinologiei …… 4

I. Periodizarea istoriei şi civilizaţiei bizantine …….. 12

II. Noţiunile de *Bizanţ, bizantin, bizantini*. Marile perioade ale istoriei bizantine ……... 19

III. Istoricul cercetărilor de Bizantinologie ……. 30

IV. Bizantinologia la români ……. 88

V. Cadrul istorico-geografic al Imperiului Bizantin …….. 117

VI. Împăratul Constantin cel Mare (306-337) – fondatorul Imperiului Bizantin ……. 129

VII. Teodosie I cel Mare (379-395). Refacerea şi divizarea Imperiului. Credinţa ortodoxă religie oficială de stat …… 187

VIII. Succesorii lui Teodosie I: Arcadius şi Honorius. Divizarea Imperiului. Sfântul Ioan Gură de Aur ……. 198

IX. Teodosie al II-lea cel Tânăr (408-450). Activitatea sa legislativă şi edilitară. Reorganizarea învăţământului. Sinodul al III-lea Ecumenic (Efes, 431). 203

X. Imperiul Bizantin de la Marcian la Zenon. Sinodul al IV-lea Ecumenic (Calcedon, 451). Consecinţele sale pe plan religios şi politic. *Henotikon*-ul lui Zenon (482) …….. 209

XI. Leon I cel Mare (454-474) …… 214

XII. Anastasius I (491-518). Politica religioasă. Activitatea la Dunărea de Jos. Revolta lui Vitalian …….. 218

XIII. Imperiul Bizantin sub Iustin I (518-527) …….. 226

XIV. Iustinian I (527-565). Războaiele de recucerire a teritoriilor romane. Opera edilitară şi legislativă. Reformele administrative. Politica religioasă. Urmaşii lui Iustinian I …… 228

XV. Heraclios I (610-641). Restaurarea Imperiului Bizantin. Ofensiva arabă. Situaţia religioasă …….. 259
XVI. Constans al II-lea (641-668). Cuceririle arabe. Erezia monotelită şi Reacţia ortodoxă …… 267
XVII. Constantin al IV-lea (668-685). Pericolul arab la Constantinopol. Instalarea bulgarilor în Balcani. Sinodul al VI-lea Ecumenic şi rezolvarea ereziei monotelite ……. 272
XVIII. Bizanţul sub dinastia isauriană (siriană). Leon al III-lea (717-741) şi criza iconoclastă ……. 283
XIX. Imperiul Bizantin sub Constantin al V-lea (741-775). Adâncirea conflictelor religioase …….. 293
XX. Succesorii lui Constantin al V-lea: Leon al IV-lea (775-780), Constantin al VI-lea şi Irina (780-802). Prima restabilire a cultului icoanelor. Nichifor şi bulgarii ……. 300
XXI. A doua fază a iconoclasmului şi reacţia ortodoxă. Bizanţul sub Leon al V-lea (813-820), Mihail al II-lea (820-829) şi Teofil (829-842) …… 311
XXII. Mihail al III-lea (842-867) şi restaurarea Ortodoxiei. Renaşterea Învăţământului. Patriarhul Fotie. Misiunea bizantină în rândul popoarelor slave …….. 317
XXIII. Imperiul Bizantin sub dinastia Macedoneană. Vasile I (867-886) …… 330
XXIV. Imperiul Bizantin sub Leon al VI-lea (886-912). Marile realizări în domeniul juridic. Apariţia maghiarilor în politica europeană …….. 340
XXV. Imperiul Bizantin după moartea lui Leon al VI-lea. Regenţa bizantină şi raporturile cu bulgarii lui Simeon …… 355
XXVI. Roman I Lecapenos (920-944) …….. 358
XXVII. Constantin al VII-lea Porphyrogenetul (945-959) …… 368
XXVIII. Roman al II-lea (959-963) …….. 382
XXIX. Împăraţii militari: Nichifor al II-lea Phocas (963-969) şi Ioan I Tzimiskes (969-976) …….. 386
XXX. Vasile al II-lea Macedoneanul şi recucerirea Peninsulei Balcanice de către

bizantini ……. 390

XXXI. Bizanţul sub ultimii Macedoneni. Marea Schismă ……. 394

XXXII. Bizanţul în perioada dintre Macedoneni şi Comneni (1056-1081) ….. 399

XXXIII. Dinastia Comnenilor. Cruciadele …….. 403

XXXIV. Dinastia Anghelilor şi Imperiul vlaho-bulgar al Asăneştilor ……. 415

XXXV. Cruciada a IV-a. Împărţirea Imperiului. Rezistenţa bizantină …….. 419

XXXVI. Statele latine şi Imperiul grec de la Niceea …….. 423

XXXVII. Dinastia Paleologilor şi recucerirea Constantinopolului …….. 432

XXXVIII. Imperiul Bizantin sub urmaţii lui Mihail al VIII-lea. Primele conflicte cu turcii otomani …….. 444

XXXIX. Căderea Constantinopolului. Situaţia creştinilor sub stăpânire otomană ……. 472

ANEXE

- **Tabel cronologic cu evenimentele cele mai importante din istoria bizantină …….. 484**
- **Extrase din texte bizantine ……... 495**
- **Glosar de termeni bizantini …….. 499**
- **Lista împăraţilor romani şi bizantini …….. 520**
- **Lista sultanilor musulmani ……... 525**
- **Lista patriarhilor de Constantinopol …….. 526**
- **Lista papilor ……... 528**

Bibliografie ……..... 531

Adrese de internet pentru Istoria şi spiritualitatea Bizanţului ……... 547

Cuprins ……..... 549